

Fig. 258. Altertavlemaleri 1597, synd og nåde (s. 410). LL fot. 1977. — *Altartajelgemälde, Sünde und Gnade.*

RIBE DOMKIRKE · INVENTAR

OVERSIGT. Beskrivelsen af de enkelte inventarstykker i kirken starter med en indledning, som beskæftiger sig med kirkens stadig skiftende møblering. Den søger først og fremmest at gøre rede for forskellen på det katolske kirkerum og det lutherske, således som dette indrettedes ifølge kongelig forordning af 1560. Derpå følger gennemgangen af de ændringer, som siden hen gennemførtes, ofte i forbindelse med omfattende bygningsistandsættelser, hvortil der henvises. Disse ændringer skyldtes dels ønsket om at pryde og berige kirkerummet, dels gudstjenestens krav. Ofte nok var det de enkelte inventarstykkers forfald, der dikterede fornyelserne, hvorved skiftende tiders mode satte deres præg på møbleringen.

Domkirkens ældste stykke er Kathoveddørens prægtige dørringsbeslag fra 1200'rne, et løvehoved med ring i flaben. Mariaklokken er fra 1436, og nogenlunde samtidig med denne er en krucifiksgruppe, der har siddet udvendig over kirkens vestportal. Den er nu ophængt inde i kirken, hvor middelalderen yderligere er repræsenteret med den prægtige døbefont af malm, den næsten tre meter høje femarmede kandelaber, Iver Munks to korstolerækker, en dørfløj, korbuekrucifikset og den eneste bevarede af kirkens engang så talrige sidealterprydelser: S.Jørgen på sin stejlende hest i kamp med dragen.

Den lutherske kirkes fremmeste møbel, prædikestolen, er opsat 1597, men udstyret med himlen fra en forgænger, der senest er blevet gjort o. 1560. Fra samme periode stammer en del snitværk og nogle malerier — resterne af kirkens renæssancealtertavle – samt alterstagerne, domkapitlets store velkomstpokal og et bord i præsteværelset. 16-1700'rne er repræsenteret ved altersølvet, lysearmene, stole, dørfløje, pengeblokke og -tavler og ved den storartede orgelfacade fra 1634. Hovedrestaureringen 1894-1904 sætter med ciboriealtret og stolestaderne et væsentligt præg på kirkerummets møblering, der i øvrigt domineres af de mange gravminder og den lange række malerier af bisperne, fra Hans Tavsen til i dag, samt enkelte andre billeder.

Et følgende kapitel er helliget fordums herlighed, den tabte kirkeskat (s. 400). Denne belyses især ved lister over kirkens kostbarheder fra middelalderen og fra tiden efter reformationen, da resterne af den katolske kirkes rigdomme vistes frem af »Munken på Kapitlet«.

Herefter følger den systematiske beskrivelse af bevarede og forsvundne inventargenstande i den for værket vanlige rækkefølge[1]: *Altre og alterprydelser* (s. 409). *Altrenes tilbehør,* herunder *domkapitlets velkomstpokal* (s. 423). *Fonte og fontelukkelser* (s. 429). *Krucifikser og korskranker* (s. 433). *Prædikestole* (s. 438). *Korstole og andet stoleværk,* herunder *særlige rumindretningers* møblering (s. 444). *Kister, blokke, dørfløje* (s. 462). *Orgler og orgelpulpiturer* (s. 470). *Tavler og malerier m.m.* (s. 482). *Belysning, varme m.m.* (s. 500). *Tårnure og klokker* (s. 510).

[1] Grundlaget for inventarbeskrivelsen er i hovedsagen en redaktion udarbejdet af Erik Moltke 1977.

INDLEDNING. Hjertet i middelalderens kirkerum var det stærkt afgrænsede kor i kirkens østparti, hvor lovprisningen fandt sted dag og nat under tilstedeværelse af kirkens præsteskab. De menige kirkegængere havde ingen adgang til dette område, der, som i andre stiftskirker, udgjorde en kirke i kirken. Korets udstrækning er på sin vis fastholdt i den nuværende opstilling af de middelalderlige korstole, eftersom korsskæringsfaget under kuplen tjente som kannikekor, mens den direkte tilknyttede korrunding, apsiden, rummede højaltret. Domkirkens kor har formentlig fra begyndelsen haft denne forholdsvis beskedne udstrækning, der hænger sammen med det særlige træk ved kirkens arkitektur, at der mangler et egentligt korfag (jfr. s. 201). Fra den ældste korindretning er vort væsentligste vidnesbyrd et kvadratisk fundament i apsiden, formentlig underbygningen til et ciboriealter; derimod lader senmiddelalderens korindretning sig i hovedtrækkene rekonstruere (fig. 259). Koret var aflukket fra korsarmene og kirkens midtskib med skrankemure, gennembrudt i vest af den store kordør, i nord og syd af mindre døre. Indenfor og langs med skrankemurene stod kannikernes stole, først et ukendt sæt, sidenhen de af biskop Iver Munk skænkede, som endnu er i behold, omend i noget medtaget form. Til dem har der (ligesom f.eks. i Roskilde) hørt læsepulte. En tresædet celebrantstol stod syd for højaltret, i hvis nærhed der var adskillige sidealtre, vægskabe samt ophængte lamper og messeklokker. Lidt større messeklokker var ophængt i tagrytteren og betjentes fra korets gulv ved hjælp af lange tove op gennem åbningen øverst i kuplen. Over og foran den vestre korskrankemur fandtes et lektorium (en art pulpitur), der dannede grænsen mod sognekirken i midtskibet og har været tilgængeligt fra

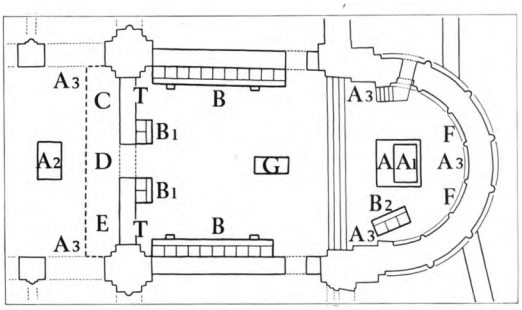

Fig. 259. Korets omtrentlige indretning ved middelalderens slutning (1:600, nord opad). *Højkoret* (i apsiden) med højaltret Al (A angiver fundamentet til et ældre ciboriealter, s. 409). I nord en trappe til kapitelhuset. *Kannikekoret* (i korsskæringsfaget) omsluttes af skrankemure i nord, syd og vest, hver brudt af en kordør, og op mod murene står kannikestolene med læsepulte foran. B: korstolerækker (s. 444), B1: prælatsæderne (s. 445, 448), B2: celebrantstol (s. 443). Vestre korskrankemur bærer et lektorium (punkteret), hvorpå C: orgel (s. 470, 476), D: korbuekrucifiks (s. 433) og E: ambo (s. 442). A2: Helligkorsaltret eller sognealtret på kirkegulvet vest for lektoriet. A3: sidealtre dels under lektoriet, flankerende vestre kordør, dels i højkoret (s. 416). F: skabe (s. 462). G: kong Kristoffer I.s gravsten. T: opgange til lektoriet. – Bevaret af den middelalderlige korindretning er kun korstolerækkerne B, korbuekrucifikset D og dørfløjen fra søndre kordør (s. 468). Tegning Marianne Nielsen. — *Ungefähre Einrichtung des Chors am Ende des Mittelalters (Norden oben).* Der Hohe Chor *(in der Apsis) mit dem Hochaltar Al (A bezeichnet das Fundament eines älteren Ziborienaltars). Im Norden eine Treppe zum Kapitelsaal.* Der Domherrenchor *(in der Vierung) ist im Norden, Süden und Westen von Chorschranken, jede von einer Chortür durchbrochen, umgeben, und an den Schranken entlang steht das Chorgestühl mit Lesepulten davor. B und B1: Chorstuhlreihen, B2: Zelebrantenstuhl. Die westliche Chorschranke trägt einen Lettner (punktiert), darauf C: Orgel, D: Triumphkruzifix und E: Ambo. A2: Der Heiligenkreuzaltar oder Pfarraltar auf dem Estrich der Kirche westlich des Lettners. A3: Nebenaltäre, teils unter dem Lettner, wo sie die westliche Chortür flankieren, teils im Hohen Chor. F: Schränke. G: Grabstein König Christophs I. T: Treppen zum Lettner. Von der mittelalterlichen Choreinrichtung sind nur die Chorstuhlreihen B, das Triumphkruzifix D und der Türflügel der südlichen Chortür erhalten geblieben.*

koret, hvorfra det betjentes. På lektoriet stod en ambo (prædikestol), hvorfra der læstes og prædikedes mod koret og ved særlige lejligheder for folket i kirkens midtskib. Endvidere er det sandsynligt, at et orgel har haft sin plads her. Over lektoriet hang det endnu bevarede korbue- eller lægmandskruciflks, der har hørt til Helligkorsaltret, som stod midt på gulvet foran lektoriet og var sognealter for den menighed, der hørte til domsognet.

Kirkerummet iøvrigt har været præget af de flere end et halvt hundrede sidealtre med deres helgenbilleder og lys (s. 416). Nogle var indrettet i særskilte kapeltilbygninger, andre stod i selve kirkerummet, hvor de ved skranker kunne være udskilt som »kapeller«. Nogle kapeller, såsom Vor Frue kor i ydre, søndre sideskib, må have haft et særskilt stoleværk til præsterne; derimod har stole- og bænkeopstillinger for kirkegængerne haft et mere spredt og tilfældigt præg (s. 451). I kirkens vestende ved S. Jørgens alter fandtes den endnu bevarede figurgruppe visende hans strid med dragen (s. 417), og denne del af kirken fremviste herudover andre pragtstykker som urværket (s. 510) og et orgel, der har betjent sognekirken i midtskibet og vel iøvrigt tjent som »festorgel« ved processioner m.m., når den store vestindgang benyttedes (s. 470, 476). Mens kirkens syddøre dannede forbindelse til den trelængede, klosterlignende omgang, der var integreret i kirkelige eller til kirken knyttede funktioner som processioner og rettergang (jfr. s. 298), var kirkegængernes indgang – i hvert fald i senmiddelalderen – i nordre korsarm. Her stod den knap syv meter høje figur af S. Kristoffer (s. 418), og inden for døren fandtes den malm-ildpande (s. 506), som Radke Bolken skænkede 1474, for at den om vinteren skulle tjene præster, peblinge og menige fattigfolk, der kom ind fra torvet for at varme sig.

Reformationen, der betød en væsentlig reduktion i kirkens rigdomme og indtægter (jfr. s. 70), medførte ingen brat forandring i kirkerummets møblering bortset vel fra en ret hurtig fjernelse af de fleste sidealtre. Gudstjenesternes tyngdepunkt forlagdes fra det lukkede kor til sognekirken i midtskibet, hvor en prædikestol

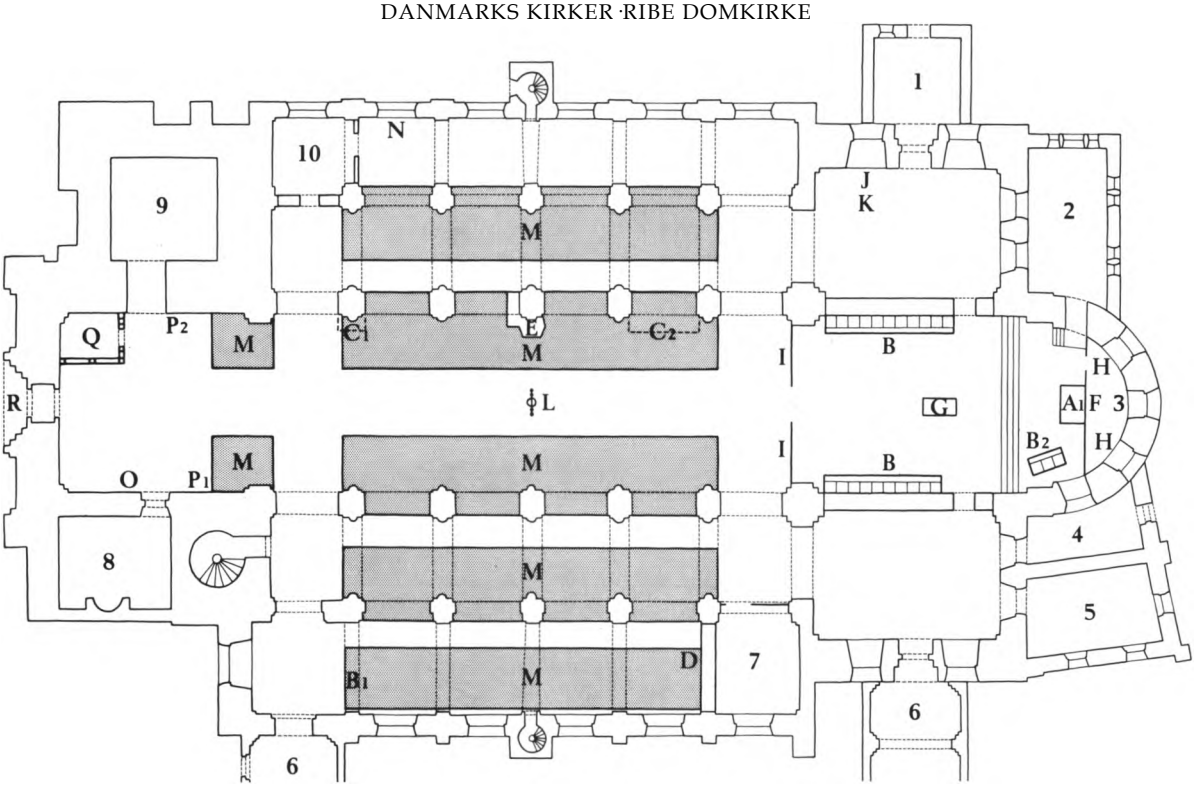

Fig. 260. Kirkens indretning 1600-1765 vist på en plan fra 1737 (1:600, nord opad). A1: altret. B: korstole ved de bibeholdte skrankemure i nord og syd (s. 444). B1: korstole, formentlig identisk med prælatsæderne (s. 448). B2: celebrantstol, fjernet o. 1705 (s. 448). C1: orgel o. 1450, stumt fra 1632, fjernet 1705 (s. 470, 476). C2: orgel opsat 1633-36 (s. 470). D: korbuekrucifiks (s. 433). E: prædikestol 1597 (s. 438). F: skab; før 1705 stod det sammen med to andre ved altret (s. 462). G: kong Kristoffer I.s gravsten, herpå bogstol; indtil o. 1717 stod der også en bogstol i midtskibet (s. 449). H: skriftestole (s. 456). I: renæssance-korgitter, forhøjet 1704 (s. 437). J: S. Kristoffer (s. 418), 1706 flyttet til blykammeret (8), brændt 1790. K: ildpanden til de fattige (s. 506), o. 1700 flyttet til våbenhuset (1), solgt 1798. L: kandelaber (s. 500). M: stolestader (s. 451). N: gejstlighedens lange stol (s. 453). O: S. Jørgen og dragen (s. 417), på væggen over døren til blykammeret (8), fjernet 1706. P1: urskive til sejerværket i Mariatårnet, fjernet senest 1657 (s. 510). P2: urskive 1636-38 til sejerværkerne i det store tårn (s. 510). Q: font og fontelukke (s. 429). R: krucifiksgruppe o. 1425, over vestportalen (s. 434). – *Rumindretninger:* 1) Våbenhus. 2) Kapitelhus og landemodesal med kirkeskatten og arkivet (s. 404, 459). 3)Sakristi (s. 314, 458). 4) Benhus (s. 308). 5) Lektoriet eller læsemesterens kapel (s. 308). 6) Processionsgangen (s. 296). 7) Bibliotek (s. 458); fra 1620 Skeels gravkapel. 8) Blykammeret med støbekamin (s. 310). 9) Materialrum. 10) Præsteværelse (s. 315). Tegning Marianne Nielsen. — *Einrichtung der Kirche 1600-1765, gezeigt auf einem Plan aus dem Jahr 1737 (1:600, Norden oben). A1: Altar. B: Chorgestühl an den beibehaltenen Schranken im Norden und Süden. B1: Chorgestühl, vermutlich aus dem Chor umgestellt. B2: Zelebrantenstuhl, entfernt um 1705. C1: Orgel um 1450, stumm seit 1632, entfernt 1705. C2: Orgel, aufgestellt 1633-36. D: Triumphkruzifix. E: Kanzel. F: Schrank; vor 1705 stand er zusammen mit zwei anderen beim Altar. G: Grabstein König Christophs I, darauf ein Lesepult; bis etwa 1717 stand auch ein Lesepult im Mittelschiff. H: Beichtstühle. I: Renaissance-Chorgitter, erhöht 1704. J: St. Christophorus, 1706 in die Bleikammer (8) verbracht, verbrannt 1790. K: Kohlenbecken zum Wärmen für die Armen, um 1700 in die Vorhalle (1) verlegt, verkauft 1798. L: Standleuchter. M: Gestühl. N: Der lange Stuhl der Geistlichkeit. O: St. Georg mit dem Drachen, an der Mauer über der Tür zur Bleikammer, entfernt 1706. P1: Uhrscheibe zum Uhrwerk im Marienturm, entfernt spätestens 1657. P2: Uhrscheibe 1636-38 zum Uhrwerk im großen Turm. Q: Bronzetaufe und Taufgitter. R: Kruzifixgruppe um 1425, über dem Westportal.* – Einrichtung der Räume: *1) Vorhalle. 2) Kapitelsaal mit dem Kirchenschatz und dem Archiv. 3) Sakristei. 4) Beinhaus. 5) Die Kapelle des Lesemeisters. 6) Kreuzgang. 7) Bibliothek; seit 1620 Grabkapelle der Familie Skeel. 8) Bleikammer mit Gießofen. 9) Materiallager. 10) Pastorenzimmer.*

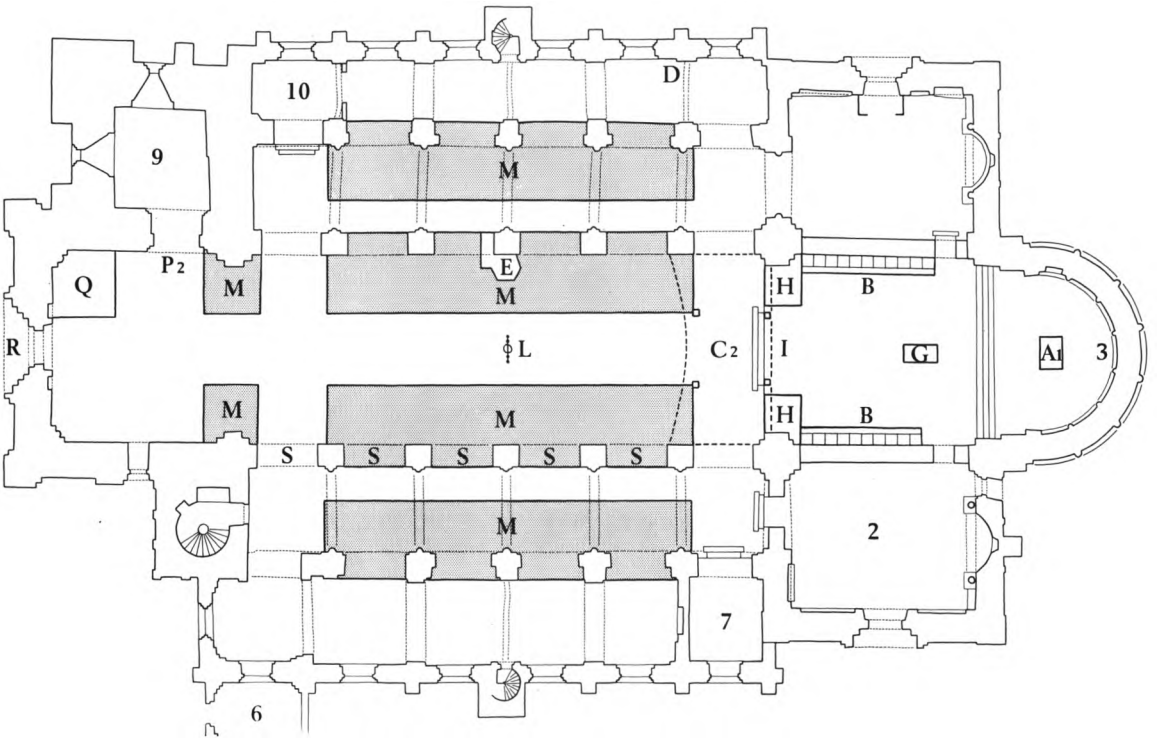

Fig. 261. Kirkens indretning 1765-1843 på grundlag af P. T. Hanssens plan 1831 (1:600, nord opad). A1: altret. B: korstolene (s. 444). C2: orglet, 1766-70 anbragt på et pulpitur (punkteret) tværs over midtskibet (s. 472, 478). D: korbuekrucifiks (s. 433). E: prædikestol (s. 438). G: kong Kristoffer I.s gravsten. H: skriftestole, indrettet 1792 (s. 456). I: korgitret under orgelpulpituret, reduceret 1792 (s. 437). L: kandelaber (s. 500). M: stolestaderne efter fjernelsen af stoleraden i ydre, søndre sideskib 1792 (s. 454). P2: urskive, fjernet efter 1819 (s. 510). Q: font og fontelukke (s. 429). R: krucifiksgruppe over vestportalen (s. 434). S: pulpiturstole, indrettet 1777; herunder stod de fleste af de øvrige lukkede familiestole (s. 455). – *Rumindretninger:* 2) Kapitelsal, indrettet 1792 (s. 320). 3) Sakristi, fra o. 1765 også præsteværelse (s. 458). 6) Processionsgangen (s. 296). 7) Skeels gravkapel. 9) Materialrum. 10) Holsteins gravkapel, indrettet o. 1765.

Fig. 261. Einrichtung der Kirche 1765-1843 anhand von P. T. Hanssens Plan von 1831 (1:600, Norden oben). A1: Altar. B: Chorgestühl. C2: Orgel, 1766-70 auf einer Empore (punktiert) quer auf dem Mittelschiff angebracht. D: Triumphkruzifix. E: Kanzel. G: Grabstein König Christophs I. H: Beichtstühle, eingerichtet 1792. I: Chorgitter unter der Orgelempore, reduziert 1792. L: Standleuchter. M: Gestühl nach Entfernung der Stuhlreihe im äußeren Südseitenschiff 1792. P2: Uhrscheibe, entfernt nach 1819. Q: Bronzetaufe und Taufgitter. R: Kruzifixgruppe über dem Westportal. S: Emporegestühl, eingerichtet 1777; darunter stand der Großteil des übrigen geschlossenen Familiengestühls. – Einrichtung der Räume: *2) Kapitelsaal, eingerichtet 1792. 3) Sakristei, seit etwa 1765 zugleich Pastorenzimmer. 6) Kreuzgang. 7) Grabkapelle der Familie Skeel. 9) Materiallager. 10) Grabkapelle der Familie Holstein, eingerichtet um 1765.*

– protestantismens vigtigste møbel – formentlig opsattes 1549. 1560 befalede kongen fonten flyttet ned (vestligt) i kirken og koret åbnet. Helligkorsaltret og lektoriet skulle fjernes og afløses af et »Splinder aff træ«, og gudstjenesten fremover holdes i koret for højaltret (sml. s. 72). Disse påbud blev øjensynlig hurtigt fulgt, derimod kneb det betydeligt med at efterleve kongens ønske om et stoleværk ordnet i regelmæssige rader. Det skete først i årene omkring 1600, da der med lensmanden Valdemar Parsberg som ledende kraft skete en række forandringer og fornyelser, som blev af væsentlig betydning for domkirkens møblering i de efterfølgende menneskealdre (fig. 260).

Juleaften 1597 blev den gotiske altertavle og den kun få årtier gamle prædikestol kørt til S. Peders kirke og opstillet der. I stedet opsattes en ny, prægtig renæssancealtertavle i domkirkens kor, der nu var forsynet med skriftestole og nylig var blevet frisket op af Lauritz Andersen maler. I midtskibets nordside ud for den store kandelaber anbragtes den endnu bevarede »skiøne Predickestoll«, og med stoleværkets nyordning og oppudsning 1603 tilendebragtes omformningen til et protestantisk kirkerum gennemtrængt af renæssancens former og farver. Indtrykket forstærkedes 1633-36 med opsætningen af det ny orgel med Vardesnedkeren Jens Olufsens festlige facade anbragt på et pulpitur ud for midtskibets østligste triforieåbning i nord. Orglet udbyggedes væsentligt 1653, men ellers var det sket med de store inventaranskaffelsers tid under Christian IV. Kirken led under plyndringer, der bl.a. synes at være gået ud over biblioteket og altersølvet, som 1644 øgedes lidt ved gaver fra svenske officerer og 1654 suppleredes med den endnu bevarede oblatæske og alterkande.

Det forfald, der allerede længe havde mærket den ærværdige bygning, kom i enevældens tid også til at præge inventaret. De stadige småreparationer var dikteret af nødvendighed, og kun sjældent blev der råd til nyanskaffelser som de inderdøre, Niels Prang gjorde til vestportalen 1677. En indre istandsættelse i årene 1704-6 betød fjernelse af de sidste helgenbilleder fra kirkerummet, der i øvrigt moderniseredes i barokkens tegn; det skete for små midler, men med sans for det pompøse blikfang. I koret, hvorover Frederik IV.s kronede våben maledes på hvælvingen (jfr. s. 386), blev de gamle skabe ryddet ud, mens altertavlen, korets skrankemure og korgitret ziredes med fint løvværk og panegyriske indskrifter. Endelig maledes det hele med guld og farver. I skibet nedtoges det gamle, gotiske orgel på Mariapillen, mens prædikestolen og stoleværket fik en overhaling og maledes. Restaureringen 1738-43 (s. 336f) betød kun beskedne arbejder på inventaret, idet man stort set klarede sig med malerpenslen. Stolene blev på ny repareret og overstrøget med tidens foretrukne kulører, perlefarve og cinnoberrøde lister. Ved vestindgangen forsynedes fonten – i anledning af Christian VI.s besøg – med et nyt fontegitter, der bar kongeparrets kronede navnetræk.

Var kirkens egne midler små, kom der dog stadig private bidrag til kirkerummets udstyr og møblering. Mest iøjnespringende var naturligvis de prangende epitafier, der af og til ledsagedes af en lysearm skænket til kirken, for at der på næsten katolsk vis kunne brænde lys, giveren til »hederlig ihvkommelse«. Hertil kom fra årene omkring 1700 de lukkede stole med vinduer, som moden og den honette ambition påbød byens bedre familier at anskaffe.

1766-70 gennemførtes en forandring, der var til skade for rummets helhed. Som følge af sangernes og musikernes alt for trange plads på nordmurens gamle »rystende« orgelpulpitur blev orglet flyttet ud på en stor musiktribune tværs over skibets østende, således at der ganske lukkedes for udsigten til koret (jfr. fig. 261). Kort efter, 1777, blev der indbygget pulpiturstole i midtskibets fem vestligste arkader til søndre sideskib. Indvendig maledes logerne lyseblå, men farveholdningen på pulpiturerne og det nye orgelarrangement prægedes i øvrigt af den lyse »perlecouleur«.

Selv om A. Kruuses istandsættelsesforslag 1789 rummede væsentlige forandringer og foranstaltninger mod inventarets tiltagende forfald (s. 336), blev det under den efterfølgende

Fig. 262. *Frisefylding med årstallet 1549, muligvis fra prædikestolsdør (s. 442). LL fot. 1980. — *Friesfüllung mit der Jahreszahl 1549, möglicherweise von einer Kanzeltür.*

istandsættelse endnu en gang ved smålapperier. Det stramme budget medførte endog ganske skandaløse overgreb mod nogle af domkirkens ærværdigste stykker. Således gik både Radke Bolkens ildpande og et sjældent bronzestøbt dørbeslag i smeltegryden, ligesom »Lange Kristoffer« fortæredes under blystøbernes gryder.

Kirkens indretning herefter fremgår af fig.261, der hviler på den ældste møbleringsplan af kirken, P. T. Hanssens fra 1831. Fra samme ti-år stammer de tidligste interiørbilleder (fig. 10 og 218), som dog er misvisende derved, at kunstnerne af æstetiske grunde har udeladt ikke blot de fleste epitafier, men også det mægtige orgelpulpitur foran koret samt de lukkede stole og pulpiturer, der prægede midtskibet indtil restaureringen 1843-45.

Denne omfattende istandsættelse (jfr. s. 334) medførte den første mere gennemgribende fornyelse af inventaret i over 200 år (se møbleringsplan fig. 51). Ved orglets flytning til et nyt pulpitur i kirkens vestende blev koret åbnet; dets middelalderlige flankemure fjernedes ligesom korstolenes høje rygbaldakiner, og til afløsning for renæssancealtertavlen opsatte F. F. Friis et alterarrangement, der svarede til indretningerne i C. F. Hansens kirker. Også i skibet ryddedes der grundigt ud; stolestaderne fornyedes i nygotisk stil, prædikestolen fik ny opgang og flyttedes til sydsiden, og fonten rykkede fra kirkens vestende op foran nordre korsarms baldakin. Inventarets dominerende farve blev en lys, brun egetræsmaling.

Ved kirkens seneste hovedrestaurering 1894-1904 (jfr. s. 358) fik kirken den møblering, som i hovedtrækkene eksisterer i dag (se plan fig. 47 og snit fig. 56, 60 og 230). Ved den omfattende istandsættelse og fornyelse af domkirkens inventar var det historicerende et gennemgående træk. Således udformedes alterpartiet som et ciboriealter svarende til de oplysninger, der under de forudgående gulvundersøgelser var fremkommet om kirkens ældste alterarrangement. Kannikestolene fik nye baldakiner i gotisk stil, og i skibet opsattes nye stader, medens prædikestolen rykkedes en pille mod øst, forsynet med ny opgang og kraftige, laserende farver. På orglet, hvis pulpitur fornyedes i renæssancestil, søgtes facadens brogede farveholdning ligeledes genetableret i fuldt omfang (jfr. fig. 256).

1973, i forbindelse med orgelværkets fornyelse, blev facaden ombygget og dens oprindelige renæssancestaffering afdækket. Samtidig reduceredes orgelpulpiturets dominerende brystning, og dets farver neddæmpedes. Planer om en forandring eller fornyelse af alterpartiet har været fremme siden 1960'rne.

Fig. 263. »Kathovedet«, o. 1200-1250 på dørfløjen i søndre korsarms portal (s. 464). LL fot. 1981. — *»Der Katzenkopf«, Türzieher, ca. 1200-1250, am Türflügel des Portals im südlichen Kreuzarm.*

DEN MIDDELALDERLIGE †KIRKESKAT

NOTER S. 407

Kirkeskatten eller kirkens »ornamenta« (skrud), som betegnelsen var i middelalderen, udgjordes af en lang række genstande, der nok var kostbare, men samtidig udprægede brugsting. Der var tale om hele det overdådige udstyr og de rekvisitter, der benyttedes ved de hellige handlinger (liturgien): Kirkens hellige kar og andet tilbehør til messens fejring, de liturgiske bøger med tekster og formularer og de liturgiske tekstiler (paramenterne), dvs. præsteskabets klæder, alterklæder, helgenfaner m.m. Hertil kom kirkens største skat, der udgjordes af helgenlevningerne (relikvierne). De var dels nedlagt i altrene, dels opbevaret i kost-

bare relikvieskrin og i beholdere af vekslende udformning (relikvarier), der blev taget frem ved særlige lejligheder. En del af kirkens skrud, såsom alterbilleder, alterbordsforsider, visse relikvier og lamper, hørte permanent til et alters udstyr og vil derfor blive behandlet under altrene og deres tilbehør (s. 409, 426).

Ansvaret for kirkeskatten påhvilede fra gammel tid en af domkannikerne, sakristanen. Kirkens korstatutter (slutn. af 1200'rne) pålagde ham især at skøtte relikvierne, der skulle opbevares på et rent og sikkert sted og bæres ærefuldt til og fra altrene. Endvidere skulle han tage vare på klædningerne, som skulle udstyres, vaskes og vedligeholdes. På de »passende tider« skulle sakristanen være til stede i kirken, utvivlsomt for fra sakristiet at forestå udlevering og aflevering af kirkeskrud til gudstjenester og processioner.[1]

Det er ikke klart oplyst, hvor i kirkebygningen disse genstande opbevaredes i middelalderen. Når der 1292 tales om det sted i kirken, hvor der fordum plejede at være sakristi, behøver der ikke at have været tale om et selvstændigt rum i kirken; et sådant har vistnok først eksisteret i senmiddelalderen (s. 314). I ældre tid kunne ordet sakristi bruges slet og ret om kisten med kirkeskrud eller mere abstrakt om de genstande, der var i sakristanens varetægt. 1313, da der blev optaget en formentlig fuldstændig fortegnelse over kirkens »ornamenta«, fandtes en del »i kisten«, medens resten opbevaredes »uden for kisten« (formentlig i andre kister og skabe, hvor genstandene skulle bruges). Udover, hvad der således hørte til sakristiet, blev det i løbet af middelalderen almindeligt, at i hvert fald de mere betydelige kapeller og alterstiftelser fik deres eget liturgiske udstyr; små selvstændige kirkeskatte, der formentlig stod under den enkelte altervikars opsyn.

Lige som vedligeholdelsen må også tilvejebringelsen af udstyret i en vis udstrækning være sket for kirkens og den enkelte alterstiftelses regning. Således forordnede bisp Kristiern Hemmingsen 1425, at de nytiltrådte kanniker skulle erlægge en mark sølv kølnsk vægt til anskaffelse af nye korkåber og andre kirkeprydelser.[2] Hovedparten af kirkeskatten er dog givetvis tilkommet ved stiftelser og fromme gaver.

De tidligste oplysninger herom findes i Bispekrøniken, som fremhæver og opregner de rige gaver fra bisperne Omer, Oluf og Tuve, der efterfulgte hinanden på bispestolen i årene fra 1178 til 1230. Når Bispekrønikens forfatter ikke røber kendskab til kirkeskrud, skænket til domkirken før bisp Omers tid, kan det skyldes, at hele den ældre kirkeskat ligesom bisp Liufdags skrin er blevet et offer for kirkens brand 1176 (sml. s. 160f). I hvert fald er det nærliggende at sætte bisperne Omers, Olufs og Tuves gaver i forbindelse med kirkebygningens fornyelse efter branden. Den etapevise ibrugtagning af den store nye katedral netop i de tre bispers virketid må have stillet store krav om nyt udstyr.

Bisp Omer skænkede – foruden en mark guld til *højaltrets* forgyldning – en *kalk* af guld, et *røgelsekar* af sølv, *fade og flasker* (eller kander) af sølv og en *bogsamling.* Bisp Oluf gav en *homiliebog* (prædikensamling) og et *krucifiks* af hvaltand, medens bisp Tuve gav fem par udmærkede *korkåber* til kirken.[3] Disse gaver bekræftes i nogen grad gennem kostbarhedslisten 1313, selv om de ikke alle kan identificeres sikkert. Det samme gælder de to *sølvlamper,* der 1272 sammen med andre klenodier testamenteredes til kirken af kanniken Niels Rød; kostbarhedslisten opregner to gange to sølvlamper.[4] Testamenter og gavebreve belyser kirkeskattens tilvækst middelalderen igennem. Imellem 1345 og 1364 skænkede bisp Peder til domkirken en *bispehue* (»mitra«), som han selv havde ladet gøre i Lybæk, og en *sølvbispestav,* som han for egne penge havde købt af sortebrødrene i Ribe. 1427 testamenterede kanniken Otto Bosen et *missale* til højaltret og en *forgyldt skål* (»cyphus«) med fod, købt for 20 mk., for at der deraf kunne gøres et *kar* (»vas«) til at bære Kristi legeme til de syge, da kirken kun havde et af kobber. Endvidere fik S. Andreas kapel og De 11000 Jomfruers kapel, hvor Otto Bosen stiftede messer, hver en *kalk,* en *messebog* og andre messeredskaber. Kantoren Anders Brok

betænkte 1462 S. Mikaels kapel med 24 mk. penge til afskrivning af en *messebog* samt en hvid *messehagel* (»casula«) af silke med tilhørende *alba,* og 1467 gav dekanen Thomas Lange til højaltret seks *kar* (»stobe«) af sølv som relikviegemmer.[5]

De righoldigste oplysninger om kirkeskattens bestanddele skyldes dog de bevarede skattefortegnelser, der gør kirkeskatten i Ribe til den bedst oplyste af vore middelalderlige domkirkeskatte. Udover den enestående kostbarhedsliste fra 1313 i Ribe Oldemoder drejer det sig om en række middelalderlige og efterreformatoriske lister, der især skyldes Peder Terpagers afskrifter og interesse for domkirkens gamle skatte.[6]

KOSTBARHEDSLISTEN 1313. Domkapitlets gamle privilegiebog Ribe Oldemoder rummer en formentlig fuldstændig fortegnelse over kirkens »ornamenta« optaget 29. marts 1313 i forbindelse med præsten Henriks (eller Herberts) overtagelse af sakristiet (fig. 264).[7] Listen er indført af kanniken Aastred, som også må have foretaget de overstregninger og tilføjelser, der ses, og som må henføres til de nærmest følgende år. Listen gengives her i oversættelse fra latin. Teksten er sat kursiv (med tilføjelser i firkantet parentes) for at skille den ud fra de vedføjede forklaringer og kommentarer.

I kisten (in sista siue archa):

Tre guldkalke, heriblandt antagelig den af bisp Omer skænkede.

To sølvkalke, en guldæske (»pixis«), to røgelsekar af sølv, det ene formodentlig det af bisp Omer skænkede.

To små forgyldte kroner, snarest relikvarier,[8] *fire sølvflasker (»ampulle«),* heriblandt antagelig de sølvflasker, der vides at være skænket af bisp Omer.

Seks korporaler, duge til messeofret *[og to] en forgyldt ..., syv sølvbilleder, et rødt par præsteklædninger med messeskjorter (»albis«) [og andre præsteklæder] og en dalmatica,* diakonens overklædning, evt. bispens under messehagelen, *og en rød subtile,* subdiakonens overklædning, *et par præsteklædninger af baldækin,* dvs. vævet pragtstof, *med dalmatica og subtile med alle de til præsten, diakonen og subdiakonen hørende klædninger, en safrangul messehagel (»casula«) med messeskjorter og andre nødvendige præsteklædninger, en grøn hagel [nu uden for kisten], en hagel af fintvævet baldækin, en kostelig blå (»blauia«) hagel, en hagel af rødlig baldækin, en grønlig hagel af baldækin [er uden for kisten] med andre præsteklædninger, en hagel med dalmatica og subtile af rød baldækin, en pude, en kugle (»globus«) af sølv til ild,* et varmeæble til hænderne[9], *et sølvbækken, to bøger, et ordinale,* fortegnelse over de daglige tekster m.m. *og et benedictionale,* indeholdende forskellige velsignelser, *endvidere pontifikalierne,* bispens værdighedstegn *[sølvstav (»baculus«) ring etc.], små sølvstykker, seks som behøves til dragter, et krucifiks (»ymago crucifixis«) og andre billeder etc.,* krucifikset formentlig det af bisp Oluf skænkede.[10]

Et par klædninger uden hagel, tre håndklæder (»manutergia«), et sølvvievandskar (»aspersorium«), en lille marmor-alter-sten, formentlig et bærealter (altare portatile).[11]

Et nyt collectarium, indeholdende bl.a. tidebønner, *en kostelig kåbe (»capa«) til biskoppen, balsam, to sølvlygter (»lampades«),* jfr. kanniken Niels Røds gave 1272.

En kam, dvs. en kam til liturgisk brug, *to sten af krystal, to par kostelige kalkduge (»palle«), to grif-æg,* indfattede strudseæg (grif- eller gamsæg) benyttet som ciborier (til oblater) eller som relikviebeholdere.[12]

To kostelige korporaletasker (»coopertoria«) til korporalerne, duge over alterdugen som underlag for hostien.

Fremdeles uden for kisten, er der fem sølvkalke, et røgelsekar af sølv og to af kobber, seks almindelige (»communia«) messeklædninger, to røde og en safrangul hagel, to sølvflasker, fem [seks] par dalmatiker og subtiler, en lille sølvæske, en lille krone af sølv og en anden lille krone af kobber, en lille kiste (»archa«) til relikvier beslået med sølvplader, en æske etc., fremdeles to sølvlygter, et kors med et sølvbillede af den korsfæstede, et andet kors med billede af den korsfæstede og med to andre billeder, Maria og Johannes?, *og med fod af sølv, tre puder,*

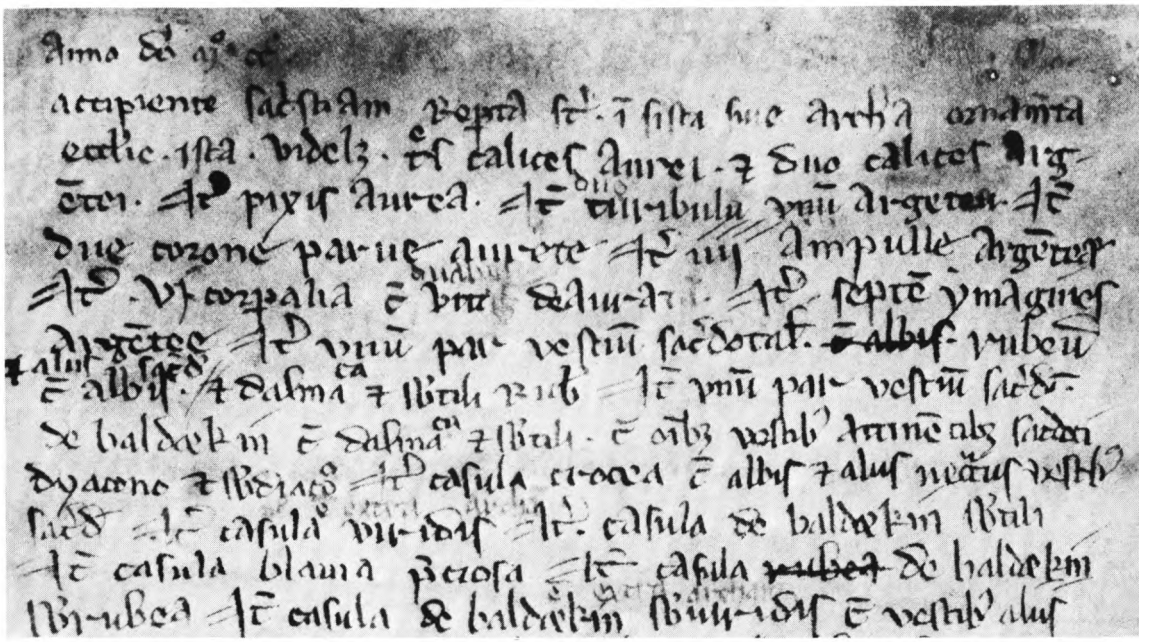

Fig. 264. Udsnit af kostbarhedslisten 1313 i Ribe Oldemoder. RA fot. 1980. — *Ausschnitt aus dem Kostbarkeitenverzeichnis der Handschrift »Ribe Oldemoder«.*

fem manualer, ritualbøger med formularer til gejstlige handlinger *og et gammelt breviar,* liturgisk bog om afholdelsen af de kanoniske tider, *et kors som kaldes Herrens træ, fire andre kister (»arche«), to bånd (»vitte«) af silke, tre større puder, fire stykker af en dalmatica og en subtile, otte røde sangerkåber (»cape cantorales«), to brune og to blå og otte af baldækin og to safrangule, to røde med stjerner (»stellate«) og to med billeder (»iconarie«) og to af purpur og to små til drenge og to messeskjorter, tre par omhæng til højaltret (»vestia circumcirca altare maius«), otte flasker, fire par alterklæder (»uestimenta altaris«), et af baldækin, et af 'peel',* kostbart stof, snarest silke, *to stykker af et kors, et blåt vægtæppe (»tapetum blauium«), fire lysestager (»candelabra«), håndklæder, fire vandkander,* akvamaniler?, *en tinkande (»pottus«) til vin, fire hvide tøjstykker til at dække de forgyldte piller (»pilariis«), tre par klædninger til drenge, fire beklædninger til højaltret (»uestimenta pro maiori altari«), to kors af kobber på højaltret, en sølvhånd,* relikvarie, *to korte kapper (»tabardi«) til fastedagene, en god guldkalk, som Ubbe, Åses søn, har skænket.*

SENMIDDELALDERLIGE LISTER. Mens der ikke efter 1313 kendes nogen samlet registrering af kirkens sakristi, findes der for tre af kirkens altre og kapeller en liste over deres særskilte udstyr. Terpager, som har afskrevet fortegnelserne efter forsvundne arkivalier og »en gammel bog«, meddeler ingen datering. Da listen fra sidealtret, viet Vor Frue, omfatter alterudstyr, som skulle tilvejebringes, går den antagelig tilbage til Henneke Limbæks stiftelse af alteret engang mellem 1388 og 1404. Den oversatte tekst gengives efter samme retningslinjer som kostbarhedslisten.

Vor Frues alter (s. 108): *Disse ting skal videre tilvejebringes til den agtværdige mand, Henneke Limbeks alter: Først skal man have en sølvkalk til daglig brug, to sølvflasker, to tinkander, to forgyldte (»auricalcea«) lysestager, en messeklokke (»campanula«), en stola,* korsbånd, *til de store kirkefester, et bind med manipel,* håndlin, *til daglig iklædning ligeledes en stola med manipel og bind, en messebog, to kalkduge og naturligvis alterklæder (»indumenta altaris«), en kalkdug af rødt skind (»corio rubeo«) »Lath q.« (?) en grøn messehagel, to korporaler, et*

skrin (»cista«), to par kedler (»paria cortinarum«), nemlig et dagligt par og et til de store kirkefester, en fredskystavle, to håndklæder, et til daglig brug og et til de store kirkefester, en kalkske (»coclear«) af sølv til altret.[13]

S. Barbaras kapel, stiftet af Anders Bundesen, †1363 (s. 89, 307): *Først to par klædninger, to messehageler med deres tilbehør, en kalk med disk og korporale, to kalkduge (»palle«), to lysestager, en messebog med en lille pude*?,[14] *en tavle til fredskysset, der skal gives under messen,* en fredskystavle, *en klokke med to flasker (»ampullis«)?.*[15]

S. Katarinas alter og kapel (s. 99): *To messehageler med alt tilbehør, en sølvkalk med disk, en messebog med en lille pude*?[14] *indeholdende teksterne til helgendagene og de store kirkefester (»officia de Sanctis et de Summis festis«), tre kalkduge, et skrin (»sista«), to flasker, to lysestager, en sten, hvorpå kalken sættes,* bærealter, *en klædning* eller et tæppe, *kaldet baldekyn,* dvs. af vævet pragtstof, *tilhørende S. Katharinæ broderskab (»conuiuium«), fire kærter med et langt skrin (»scrinio longo«), et korporale, et håndklæde.*[16]

KIRKESKATTEN EFTER REFORMATIONEN. Hovedparten af den samlede kirkeskat må være forsvundet i forbindelse med reformationen. Det hjalp ikke, at kapitlet 1533 sendte tronfølgeren, den protestantiske hertug Kristian, et sølvbæger i nytårsgave. Han tog vel nådigt imod det; men da han to år efter var i bekneb for sold til sine krigsfolk, fik domkapitlet kort og godt besked på at udlevere »allt thet Sølff ther udi Domkircken er«. Kun seks sølvkalke og diske fik kirken lov at beholde (almindelige landsbykirker måtte beholde ét sæt); resten af kirkesølvet skulle Klaus Sehested straks lade føre til mønten. 12. sept. 1537 fik rentemesteren kvittering på 23 lod guld, der var blevet skrabet af monstranser i Ribe domkirke.[17]

Inddragelserne af ædelmetaller blev åbenbart ført til bunds. Det er muligt, at en og anden sølvkalk overlevede og er indgået i det protestantiske altersølv; men ellers blev kun paramenter og forskellige genstande af uædelt metal tilbage. Disse gamle »helgenting« og rariteter opbevaredes på Terpagers tid i kirkens gamle kapitelhus (s. 318). Det meste lå i en stor gammel jernbeslået kiste, måske den, der omtaltes 1313 (se s. 462). De sidste rester af kirkeskatten forsvandt i begyndelsen af 1800'rne.

Der findes to fortegnelser over kirkeskattens indhold efter reformationen, et inventarium fra 1662 og Peder Terpagers liste over indholdet af kapitlets kiste 1736. *1662-inventariet* er ikke fuldstændigt, eftersom det afsluttes med ordene »... med adskilligt gammelt, som ikke er noget værd, eller af importanze at antegne«. Det rummer kun enkelte genstande, som ikke også optræder 1736, således de gamle seglstamper og kapitlets store sølvpokal fra 1596, der synes at være kirkeskattens eneste tilvækst efter reformationen (s. 424). *Peder Terpagers liste* er væsentlig fyldigere og udgør antagelig en fuldstændig registrering af de på hans tid bevarede rester af den middelalderlige kirkeskat. Hertil kommer, at Terpager beskriver nogle af genstandene nærmere i et særskilt afsnit. Det drejer sig om de klædninger, der hørte til den såkaldte bispe- eller munkedragt, som blev båret af *»Munken på Kapitlet«,* en fremtoning, der optrådte til skræk og underholdning for domkirkens besøgende i 16-1700'rne.[18]

Terpager fortæller, hvorledes tilrejsende, som kom til Ribe og besøgte domkirken, fik forevist en maskeret person (»persona larvata«) kaldet »Muncken paa Capitlet«. Han havde en helgenfane i hånden (s. 406, nr. 1) og var iklædt en kæmpestor Kristusmaske, som oprindelig må have været benyttet ved de middelalderlige kirkespil i domkirken. Hertil bar munken et udvalg af de gamle, katolske messeklæder, der opbevaredes i kapitelhuset, nemlig »det biskoppelige pallium« (se korkåbe nr. 1) og en anden kåbe »med lange ærmer vævet af guld og silke, purpurfarvet«. Endelig var munken forsynet med biskoppelige strømper (tibialia) og sko (sandalia). Om »Munkedragtens« brug kan P. T. Hanssen (1831, s. 18) tilføje, at det i hans tid var klokkerens dreng, der i al stilhed iførte sig den, og »da af kortvillig Skjæmt pludselig viste sig for Fremmede, som besaa Kirken«. Når bønderkarle og piger på markedsdagene

kom for at se kirken, kunne han tjene nogle »sportler« ved at foranstalte et optrin, hvori også medvirkede en nonne, som var tillagt en ikke ubetydelig rolle, – »de Uteerligheder, der bedreves, kunne ei sættes paa Papiret«. Så sent som 1809-10 blev det »skammelige uvæsen« endelig standset, og den sønderslidte bispekåbe med tilbehør borttaget »til den daværende Klokkerdrengs store Ærgrelse«.

Fortegnelserne, der nævner genstandene i en ret tilfældig rækkefølge, er her skrevet sammen og suppleret:

Kristusmaske, der som nævnt må have været benyttet ved de middelalderlige kirkespil i domkirken. Typen kendes fra middelalderlige sceneanvisninger bl.a. i forbindelse med Kristi Opstandelse og Forklarelsen på Bjerget.[19] Terpager fortæller, at masken var helt af træ og kunstfærdigt udskåret. Dertil var den således udhulet, at indersiden passede til et menneskes ansigt, medens ydersiden havde et levende udtryk og dertil var prydet med gråt skæg og hår. Foroven var masken omgivet af en korsglorie »ingenlunde ulig solens glitrende stråler«. Bag denne havde Munken på Kapitlet i P. T. Hanssens tid båret et »Alongeperugve«!

Korkåber (pluvialer). Efter reformationen nævnes i alt seks forskellige korkåber, af hvilke nr. 4-6 dog mærkeligt nok omtales med ærmer. 1) Overklædningen i den omtalte »bispe- eller munkedragt«. Det meget fornemme stykke kaldes 1662 »biskops kor rock« og omtales udførligt af Terpager: »Pallium Episcopale (som på vort folkesprog kaldes Chor-Kaabe) er gjort af guldvæv, hvori er indvævet små motiver af purpurfarvet silke. Silkebesætninger af forskellige farver som rød, hvid, gul og grøn forøger dens glans overordentlig meget, først og fremmest gyldne frynser (fimbria Phrygionia) en halv hånd brede og ført fra øverst til nederst på begge sider; heri ses seks fint broderede billeder, tre på den ene og tre på den anden side. Først og øverst ser man en kardinal klædt i pontifical amictus, til hvilken svarer en anden i samme dragt bare med den forskel, at den ene har en rød, den anden en grøn mitra. Det andet og mellemste billede viser S. Peter med nøglerne over for S. Paulus med sværdet. Det tredje og nederste billede er en kvinde eller jomfru, der i sin højre hånd holder en stige, og over for hende ligeledes en kvinde eller jomfru, der i venstre holder tre sølvkugler eller sten«. Jomfruen med stigen har muligvis været S. Bathilde (t678), grundlæggeren af klostret Corbie, hvorfra Ansgar stammede.[20] Korkåben holdtes sammen af »en forgylt hefte forpaa, i hvilcken ere 3 steene, een blaa, een grøn oc een rød«. Stenene var rigtignok ikke kostbare, men strålende var de. Korkåben var gammel og forreven, da den o. 1809-10 blev taget bort fra kirken (Hanssen 1831, s. 18). 2) Som nr. 1, men »ringere«; kun omtalt 1662. 3) »En hvid Gyldenstyches Chor-Kaabe, paa Taftes (dvs. silke) bund, aaben fortil, uden Ermer og med en liden syrt (?) 3 kantet slag bag paa (dvs. clipeus)«. 4) »En gammel Gyldenstyches Chor-Kaabe med brandguul bund, underforret med

Fig. 265. Bisp Radulfs (1162-71) *signet. I NM2. — *Bischof Radulfs Signet.*

Fig. 266. Aftryk af domkapitlets senmiddelalderlige segl (s. 407) under et brev fra 12. juli 1448. RA fot. 1980. — *Abdruck des spätmittelalterlichen Siegels des Domkapitels.*

blaa lerret, med Ermer«. 5) »En hvid gammel Gyldenstyches Chor-Kaabe med atskillige figurer paa, underdragen med lerret, med Ermer«. 6) Som nr. 5, men med »2 grønne silkeviske og forgyldte knapper«; kun omtalt 1662.

Dalmatica. »En kort Gylden fløjels underkiortel, med Ermer«.

Messeskjorter (albaer). 1662 nævnes to messesærke med to »bradzer« (spænder) nedom og forslag for hænderne på begge. Den ene beskrives af Terpager som »3½ alen lang, med noget siget Gyldenstyche for hænderne oc et fire kantet styche for føderne«. Den anden var tilsvarende med noget »blaat oc hvidt tøy for«.

Strømper (»tibialia«), bispehoserne, der blev båret af Munken på Kapitlet. De var af purpursilke broderet med guld i forskellige figurer.

Sko (sandaliæ) hørende til bispedragten. Den øvre del var af purpursilke, bordyret med guld og ikke mindre smykket end strømperne. Sålerne var af læder.

Alterklæde. Et gammelt, hvidt lærreds »strichet« alterklæde nævnes 1662.

Bænkehynder. 1662 omtales to vævede bænkedyner med kapitlets navn. Ved kapitelhusets nyindretning 1716 blev de to »Benkedyner« af gammel flamsk vævning gjort til én og lagt på den bænk, der stod lige over for indgangen.[21]

Helgenfaner, omtales kun af Terpager. 1) Den fane, der blev frembåret af Munken på Kapitlet, og som var malet med »Christi opstandelse paa den eene side, oc Himmelfart paa den anden side«. 2) Med bebudelsen. »En Silcke Fane meget lacereret, med Engelen og Maria paa, over Engelens hoved fiender (skriftbånd?) med dette overskrift: Ave, gratia plena, Dominus tecum« (Vær hilset du benådede, Herren er med dig, Luk. 1,28) »Oc over Mariæ hovet: Ecce ancilla Domini, fiat mihi see. vol.t.« (Se, jeg er Herrens tjenerinde, mig ske efter din vilje, Luk. 1,38). 3) »En Lærets-Fane med Christi lidelse paa«.

Andre tekstiler. 1662 nævnes et låg af en lille lærreds-skuffe (korporaltaske?), besat med små perler samt et gammelt sølvstykkes spærlagen på grøn »baand«. Terpager omtaler endvidere: »Biscop Iver Munckes Vaaben, bordyret med gulv og sølv. Et styche ligesaa stor, syet, hwor Gud Fader holder sin Søn kaarsfæst i sit skiød, oc en fugel flyvendes over Sønnen hoved; uden tvil dermed betegnet Trefoldighed. En ljden firekantet styche, bordyret med smaa nidder blaa perler. En gammel stribede flors Halsklud (stola?)« og »At skilligt gammelt linnet tøj, af ringe værdie«.

Bælte (cingulum), af blå glas-sten med nogle små roser med små perler. Terpager tilføjer, at nogle af roserne var borte.

Brystspænde, »En styche, som et Brystspan, af kaaber forgylt, med noget sølv indlagt«.

Relikvieskrin. »En liden langagtig Eske, hvor udj ere nogle reliquiæ, Helgenes been«; måske det gamle firkantede skrin, der solgtes 1829.[22]

Monstrans. »En ljden Monstrantz af kaaber forgylt. Næt arbejd«.

Varmeæbler, »4 Løve hoveder, hvor af der ved silche hænger 4 runde kloder. Baade hovederne oc kloderne ere af kaaber, men sterch oc dejlig forgylt. En forgylt klode, uden Løvehoved«. De ialt fem »kloder« eller varmeæbler, hvorpå præsterne varmede hænderne om vinteren, har åbenbart været beregnet til ophængning ved de enkelte altre i kirken.[9]

Seglstamper (kun kendt fra aftryk). 1662 nævnes kapitlets to segl af kobber, et stort og et mindre. Aftryk viser, at begge seglstamper er brugt fra begyndelsen eller midten af 1300'rne. Den store (fig. 266), cirkulær, diam. 6,2 cm i tvm., med omløbende majuskler: »SIGILLUM CAPITULI ECCLESIE RIPENSIS«. Maria, der krones af to nedstigende engle, troner i en rig, højgotisk arkitekturindramning, med barnet stående på venstre knæ og med en lilje i højre hånd. Stampen ses tidligst at være brugt 1363. Den lille (fig. 267), kapitlets sekret, 2,7 cm i tvm., er tilsvarende, men lidt enklere, med stjerne og måne ved Marias hoved i stedet for de kronende engle. Majuskelindskriften lyder: »SECRETUM CAPITVLI ECC(LESI)E RIP(E)N(SIS)«. Stampen ses tidligst brugt 1379. – Seglstamperne nævnes ikke efter 1662, men sekretet synes endnu at have eksisteret i forrige århundrede.[23]

Fig. 267. Aftryk af domkapitlets senmiddelalderlige sekret (s. 407) under et brev fra 1. aug. 1379. RA fot. 1980. — *Abdruch des spätmittelalterlichen Sekret-Siegels des Domkapitels.*

NOTER TIL S. 400-407

Vedr. arkivalier, litteratur og forkortelser henvises til s. 52f.

[1] Oldemoder s. 91. Sakristanerne roses 1502 for at tjene »dag og nat i domkirken«. Terpager 1736, s. 216.

[2] Oldemoder s. 92.

[3] Bispekrøniken s. 30f. Bisp Olufs krucifiks er på et spinkelt grundlag blevet identificeret med Gunhildkorset i Nationalmuseet. Se Tage E. Christiansen: Gunhildkorset og Ribe Domkirke, i ÅrbRibe 1976. Spørgsmålet behandles pånyt i Harald Langberg: Gunhildkorset, 1982.

[4] SRD. V, 548.

[5] DiplDan. 3. rk. II, nr. 219. – Testamenter fra Danmarks Middelalder, s. 200. – Kinch I, 293f. – Repert. 2. rk. nr. 1549. – Terpager 1736, s. 231.

[6] De bevarede skattefortegnelser fra Lund, København og Roskilde omfatter kun de pågældende kirkers relikvier og relikviebeholdere. SRD. VIII, 260f., 446f. – DK. Kbh. Amt s. 153f. DK. Kbh. By 1. bind s. 37f. – Thelma Jexlev: Vor Frue Kirkes relikvier. To senmiddelalderlige fortegnelser. Historiske Meddelelser om København 1976.

[7] Oldemoder s. 114f. Årstallet 1312 i O. Nielsens udgave af Oldemoder beror på en fejllæsning. Se nærmere N. Skyum-Nielsen: Håndskriftet Ribe Oldemoder. Scandia XIX, 1948-49, s. 151f.

[8] J. Braun: Die Reliquiare des Christlichen Kultes, Freiburg 1940, s. 69 med fig. 524f. Jfr. i relikviefortegnelsen for Lunds domkirke: »In corona deaurata spinis circum septa«. SRD VIII, 447.

[9] Se E. Nyborg: Om Ribe Domkirkes store Ildpande. Hikuin 7, s. 187f.

[10] Jfr. note 3.

[11] J. Braun: Der Christliche Altar I, München 1924, s. 419f. med Tavle 74f.

[12] KultHistLeks. Art. Liturgiska kärl sp. 621. – Victor Hermansen: Fortidsminder og Kuriositeter i Danmarks Middelalder, ÅrbOldkHist. 1954, s. 228f.

[13] Terpager 1736, s. 359.

[14] Tekstens »cum custinulo« giver ingen mening, men kan være fejl for cussinello.

[15] Terpager 1736, s. 273f.

[16] Terpager 1736, s. 277.

[17] Terpager 1736, s. 214. – DaMag 3. rk. IV, 186. – Kanc.Brevb. 12. se

[18] 1662-inventariet findes i LA.Vib. Kommissionsakt, Ribe stiftsøvrighed. Sagen mod Serup og Terpager. – Terpagers liste 1736, s. 215f. og hans omtale af Munken på Kapitlet s. 198f.

[19] F.eks. M. D. Anderson: Drama and Imagery in English medieval churches, Cambridge 1963, s. 27, 164.

[20] Louis Réau: Iconographie de L'Art Chrétien III, 1, Paris 1958, s. 187.

[21] LA.Vib. Ribe bispearkiv. Ribe domk. 1560-1786.

[22] LA.Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899.

[23] Henry Petersen har set et nyere lakaftryk af stampen. Se Danske Gejstlige Sigiller fra Middelalderen ved Henry Petersen, 1886, nr. 836, 837.

Fig. 268. Alterparti 1904 (s. 409). LL fot. 1977. — *Altar 1904.*

ALTRE OG ALTERPRYDELSER

NOTER S. 420

Ciboriealtret (jfr. fig. 268), placeret vest for apsiden, er fra o. 1900, tegnet af H. C. Amberg som en fantasi over tidligkristne ciboriealtre. Det består af et alterbord mellem fire svære granitsøjler, som bærer en kvadratisk tempelbygning af klæbersten og rhinsk tuf; den er omgivet af en mur med tårne og 12 portaler, og hele overbygningen er symbol på det himmelske Jerusalem. Alterbordet, af bremersandsten, har en front med fire søjler foran en glasmosaikvæg, medens de andre sider er dekoreret med stiliseret vinløv i relief. Det lave, rektangulære retabel, ligeledes i sandsten, har indskrift (Joh. 5,11) i glasmosaik og relief-vinranker på bagsiden. Det bærer et forgyldt bronzekrucifiks, der på bagsiden er signeret »S. S. Mørk sclp«. Denne billedhugger har også leveret modellerne til samtlige ornamenter, kapitæler osv. Krucifikset er støbt af metalstøber O. Schieltved og forgyldt af forgylder O. B. Schieltved. Glasmosaikken udførtes af mosaikmester Odorico, og dekorationen af kuplen og friserne i ciboriet skyldes dekorationsmaler Carl Petersen (Amberg 1906, s. 97f). – Ifølge Ambergs plan skulle en (aldrig udført) udsmykning med kalkmalerier i apsiden (s. 388f) have dannet baggrund for alterbygningen.

†*Højalterborde.* 1) Altret, hvorpå biskop Radulf (1162-71) ifølge Bispekrøniken lod bisp Liufdags skrinlagte ben opsætte (sml. s. 65), må have stået i biskop Thures kirke, der blev ødelagt af en brand 1176 (s. 160).[1] 2) O. 1200, se †altertavler m.m. nr. 1. 3) Formentlig senmiddelalderligt. Bevaret er alterbordspladen, en lys kalksten, 223×141 cm, nu uden synlig helgengrav. Pladen blev 1606 aftaget og igen »oplagd paa høye altar«, der ifølge Terpager målte 7½ kvarter i højden (ca. 120 cm).[2] Alterbordet, der ses på Theophilus Hansens tegning 1836 (fig. 280), blev nedbrudt 1843, og alterpladen nedlagt i korgulvet oven på den såkaldte Kristoffer I.s gravsten. 1901 blev den flyttet til sin nuværende plads i kirkens midtgang, på det sted, hvor traditionen har udpeget Hans Tavsens grav (Amberg 1906, s. 96f). 4) 1845, se †altertavler m.m. nr. 4 (s. 415).

Sidealtre, se s. 416.

Alterklæde (fig. 276) 1845, tilhørende F. F. Friis' alterbord (s. 415), ca. 220×120 cm plus 120 cm i hver side til at dække alterbordets kortsider. Alterklædet er af rødt fløjl, der er falmet til en prægtig gulbrun tone. Den rige, nygotiske dekoration med metaltråde er udført i possementarbejde; foret er af tyndt, svagt rosa lasting. I det hjørne af alterklædet, der har siddet mod sydøst, er med kædesting broderet: »1ste Søndag i Advent 1845«. Foroven ses små metalringe til ophæng, men de kan stamme fra 1904, da alterklædet blev ophængt i præsteværelset (sml. fig. 308). Nu på søndre galleri.

Alterdug, formentlig fra restaureringen 1904, hvidt linned med træksyning og fileret bort.

†*Alterklæder.* (Middelalderlige: se †altertavler nr. 1 og afsnittet om den middelalderlige †kirkeskat s. 403f.). 1595 afstod domkirken et gammelt groft, falmet og forslidt alterklæde til hospitalet.[3] Siden 1642 vides domkirkens alterbord stedse at have haft røde alterklæder, hvoraf de følgende er nærmere beskrevet. 1647 bekostedes en alterklædning, hvortil bl.a. medgik 13 alen carmosinrødt taft (silke), 22 alen guldgaloner og 4 alen rødt taft, der kom oven på alteret; endvidere 7½ alen blåt lærred. 1724 skænkede Margrethe Svane, enke efter kancelliråd Jens Foss et alterklæde, der dækkede alterbordets tre sider. Det var af rødt, guldblommet fløjl med guldfrynser. 1804 omtales i inventariet et nyt alterklæde, der kun brugtes på højtidsdage. Det var af rødt atlask med røde silke- og guldtrådsfrynser, guldpailletter og »Coutiller«.[4] Det daglige alterklæde 1836 ses på Theophilus Hansens tegning fig. 280. †*Alterduge* omtales jævnligt i inventarierne. Flere gange købes fint lærred og kniplinger til alterduge, således 1773 hos jøden Isak Levin; 1821 indkøbtes 11½ alen »Cambric« (fint lærred).[4]

†*Altertavler m.m.* 1) *Ciboriealter o. 1200.* Underbygningen til den nuværende kirkes ældste højalter afdækkedes 1901 i apsidens midte (fig. 279 jfr. fig. 259). Det kvadratiske fundament var opbygget som en stenramme af kam-

pesten løst liggende uden kalk; siderne målte 3 alen 9 tommer, højden var 1 alen 11 tommer. Inden for stenrammen var der fyldt op med rullesten.[5] Med sin kvadratiske plan kan fundamentet ikke have tilhørt det egentlige alterbord, men har snarere været underbygning for et *alterciborium* bestående af fire søjler bærende en baldakin over alterbordet. En sådan alterindretning ville være at vente i den romanske domkirke, og formodningen underbygges ved oplysningen i kostbarhedslisten 1313 om »fire hvide tøjstykker til at dække de forgyldte søjler« (iiii partes vestis albe pro pilariis deauratis detegendis). De forgyldte søjler har vel været ciboriets, hvorimellem klædningerne har kunnet trækkes for som forhæng, der tilhyllede altret.[6] Den betydelige sum af en mark guld, som bisp Omer (1178-1204) skænkede til højaltrets forgyldning, kan have tjent ciboriet og dets søjler eller måske snarere anskaffelsen af et *gyldent alter,* dvs. en alterbordsforside, eventuelt med retabel på alterbordet.[7] Kostbarhedslisten 1313 omtaler endvidere adskillige beklædninger samt to krucifikser af kobber til højaltret, og kilderne oplyser om en række lamper og lys, der skulle holdes ved dette alter (se s. 403 og s. 426).

2) *Sengotisk* †*fløjaltertavle,* åbenbart med stjernedekoreret, kvartrund baldakin, siden lægen og digteren Hans Lauridsen Amerinus i sit digt om de Ribe bisper 1591 beskriver den som meget kunstfærdig og strålende af røde stjerner.[8] Når Galthen (1792, s. 121) kan beskrive den katolske højaltertavle som »stærk forgyldt og ziret med Jfr. Mariæ Billede« er det sikkert fantasi med udgangspunkt i Terpagers oplysning om et Mariebillede på højaltret, som gav 40 dages aflad til dem, der her ofrede noget til gudstjenesten eller fromt fremsagde et Ave Maria. Dette kultbillede har dog muligvis haft sin plads i den sengotiske tavle. Efter reformationen blev koret lukket og gudstjenesten holdt foran »alteret midt på gulvet, nede i kirken foran koret« (dvs. Helligkors- eller sognealtret). Ved brev 25. okt. 1560 bestemte kongen, at muren og altret foran koret skulle nedbrydes, og gudstjenesten herefter holdes for højaltret (sml. Roskilde domk. DK. Kbh. Amt. s. 1418). Således fik den katolske tavle lov at fungere endnu en menneskealder. 1591 nævner regnskaberne søm til at sætte altertavlen på højaltret sammen med, idet den var revnet og skilt ad. To revler og arbejdsløn til Niels snedker. Juleaften 1597 blev altertavlen med den ligeledes kasserede prædikestol som nævnt bragt ud til S. Peders kirke og opstillet der.[9]

3) (†) *Altertavle* (fig. 269) 1597. Af den næsten fem meter høje renæssancetavle af reneste type er bevaret seks relieffer (Kristus, Johannes Døberen, evangelisterne) indsat i orglets underbygning, topstykket med rigsvåbnet og dets skjoldholdere (på søndre galleri), syv malerier (i præsteværelset, sml. fig. 203) samt et fotografi fra 1880 (fig. 273) af forskellige, formodentlig nu forsvundne dele. Ved hjælp af Theophilus Hansens skitsetegning fra 1836 (fig. 280) og en antikvitetshandlers beskrivelse,[10] kan man danne sig et godt indtryk af den altertavle, hvori de bevarede dele har siddet (fig. 269).

Som rekonstruktionen viser, har storstykket haft to etager, lodret delt af korintiske og joniske søjler med prydbælte i tre brede maleri- og to smalle relieffelter. Øvre etages relieffer forestillede Kristus og Johannes Døberen (fig. 272a-b), mens den nedres fire evangelistrelieffer fra venstre var Johannes, Lukas, Markus og Matthæus. Hver etage har haft sine vinger, men 1836 var kun det øvre par bevaret, med lensmanden Valdemar Parsberg og hans hustru Ide Lykkes våbner (fig. 273). Postamentet, udskiftet 1704, var lodret delt i overensstemmelse med storstykket; dets gesimsbjælke har været smykket med krydsende bølgelinjer; til siderne vinger i storakantus. Topfeltet med det kronede rigsvåben flankeredes af to par kartouchetopstykker; de to inderste (jfr. fig. 273) med fede han-engle, der holder en feston, de yderste med cirkelfelter, og allerøverst stod en obelisk.

Malerierne, olie på træ, kan tilskrives Ribemaleren Lauritz Andersen, der har signeret maleriet hørende til rådmand Hans Jessen »Søhanes« epitaf.[11] De har bevaret deres oprindelige rammeværk, portalfelter med fyldingspilastre,

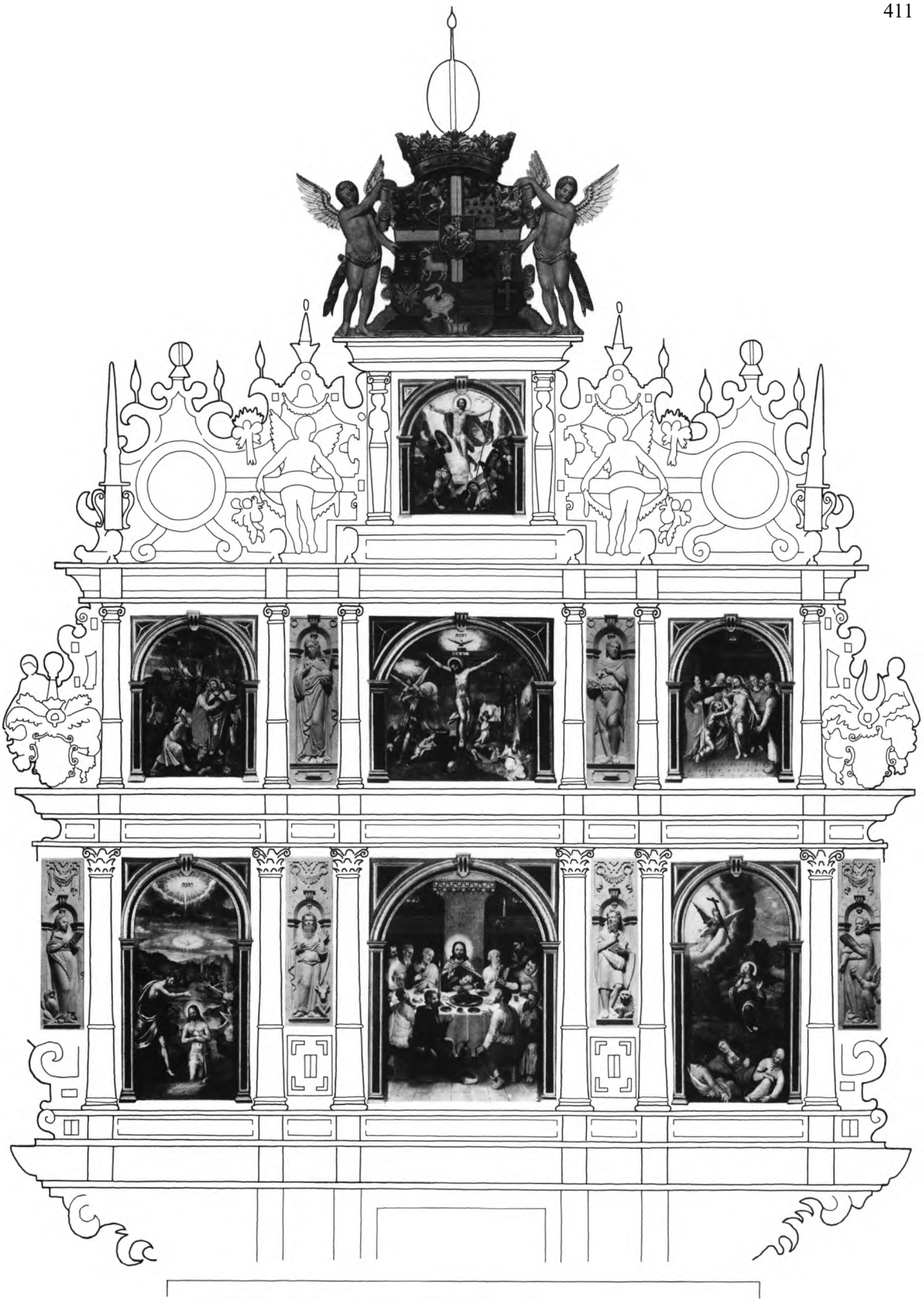

Fig. 269. (†)Altertavle 1597, rekonstruktion med de i kirken bevarede dele indsat (s. 410). Tegnet af Marianne Nielsen. — (†) *Altartafel von 1597, Rekonstruktion under Anwendung der in der Kirche erhaltenen Teile.*

Fig. 270-272 a-b. Altertavlemalerier og -relieffer 1597 (s. 410). 270. Judaskysset. 271. Den vantro Thomas. Forneden: Fig. 272 a-b. Relieffer, nu indsat i orglets underbygning, a. Kristus. b. Johannes Døberen. LL fot. 1977 og 1981. — *Altargemälde und Reliefs 1597. 270. Der Judaskuß. 271. Der ungläubige Thomas. Unten: 272 a-b. Reliefs, jetzt in den Unterbau der Orgel eingefügt. a. Christus, b. Johannes der Täufer.*

hvis listekapitæler bærer rund- eller hesteskobuer; sviklerne er dels tomme, dels markeret med et spinkelt tre- eller firblad. I tavlens nederste etage sad maleriet af nadveren flankeret af Jesu dåb og bønnen i Getsemane, i rækken herover Golgathascenen mellem Judaskysset (fig. 270) og den vantro Thomas (fig. 271), i topfeltet opstandelsen. Billederne har altså skullet »læses« fra venstre til højre, først nederste række, derefter øvre og sidst topfeltet. Alle malerierne er sikkert mere eller mindre trofast kopieret efter gængse stik,[12] men Golgathascenen har særlig interesse, idet den er udbygget til et »Synd-og-Nåde«-maleri (fig. 258). Til venstre for den korsfæstede står et alter med en rygende offerskål, og foran altret er Abraham i gang med at ofre sin søn. Han standses dog af en flyvende engel, der med den ene hånd griber om sværdklingen, mens den anden peger på en vædder, der ligger bag Abraham. Til højre, foran to rundtelte, af hvilke det bageste er fyldt

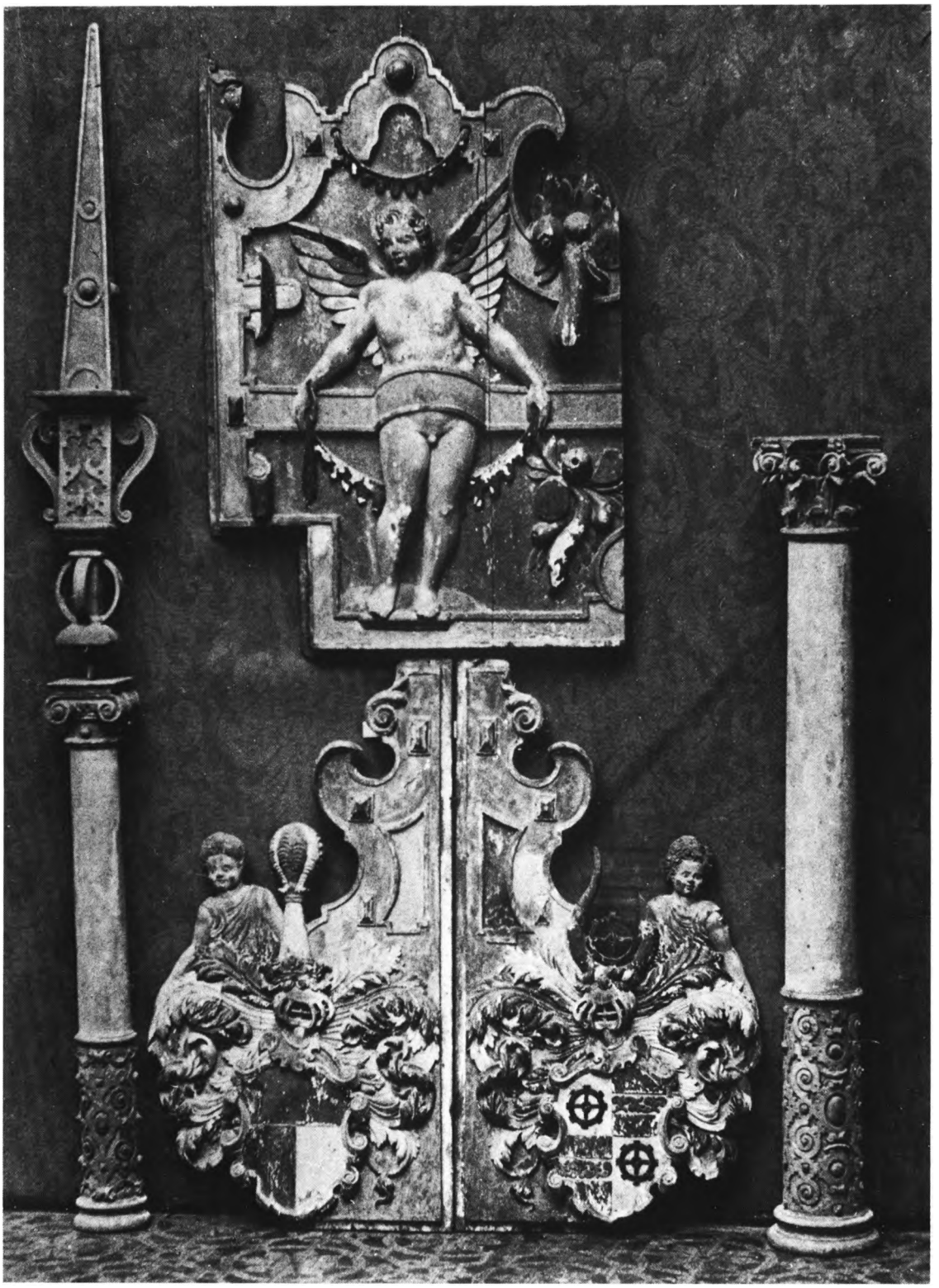

Fig. 273. Dele af (†)altertavle 1597, fotograferet 1880 hos en antikvitetshandler i Kiel (s. 410). Fot i NM2. — *Teile der* (†)*Altartafel von 1597, fotografiert 1880 bei einem Antiquitätenhändler in Kiel.*

med mennesker, står den hvidhårede, hornede Moses i grøn kjortel og med rødt slag; han peger på korset med kobberslangen, mens en siddende kvinde og en liggende mand helbredes for slangebid. Bag dette kors ses en mand

Fig. 274. †Alterarrangement 1845 (s. 415). Ældre fot. i NM2. — †*Altararrangement 1845.*

med blondt hår i grøn kjortel og med bare arme (Aron?); han støtter en knælende kvinde, hvis hat minder om en præstekrave (sml. tilsvarende på Hans Jessen »Søhanes« epitafmaleri). I baggrunden en hvid teltby.[13] Maleriernes farver, der 1960-62 blev renset og befriet for senere udbedringer, er renæssancens vanlige. Personerne bærer farveprægtige gevandter, hvor røde, gule og vissengrønne nuancer er fremtrædende. Uvejrsskyerne er rødbrune, landskaberne holdt i varierende grønt, der i arkitekturen (f.eks. i Dåben) går over i det blålige.[14]

Til tavlens staffering hørte danske indskrifter (bl.a. med årstallet 1597) i smalfelterne under malerierne og i postamentfeitet. De fa bevarede billedskærerarbejder: topstykket og de seks relieffer, der o. 1900 indføjedes i orgelpulpituret (s. 478), fik som dette en broget renæssancestaffering, der er i behold på topstykket, mens relieffene 1973 blev malet grå.

Altertavlen anskaffedes sammen med prædikestolen og lensmandsstolene gennem bevillinger fra forskellig side. 1596 havde byrådet stillet et beløb til rådighed på opfordring af lensmanden, som nok var den ledende kraft. Hans oppebørsel af stiftets kirker til formålet ligger endnu i byens rådstuearkiv; udskæringen af altertavlens topstykke med det kronede rigsvåben, ligesom et tilsvarende våben på lensmandstolen, betaltes særskilt af slotsskriveren i dec. 1596.[15]

1704 blev tavlen synet af vinkelskriveren og kontrafejeren Andreas Harkrouch, et af Ribes urolige hoveder.[16] Resultatet blev en gennemgribende istandsættelse samme år, i hvilken anledning Galthen (1792, s. 142) priser »Hr. Stiftamtmand Greve Hans Schack og Hr. Biskop Muus, som lod Altertavlen og det hele Chor smuk ziire med Løvværk og Maling«. Tavlen blev forhøjet af billedskærer Peder Pedersen fra Tønder (jfr. DK. SJyll. s. 2883f), som satte noget løvværk på siderne af postamentet (de ovenfor nævnte storakantus-vinger) til dens ziir og prydelse (jfr. fig. 280). Forinden havde snedker Niels Matthiesen hugget en bjælke i tre stykker til »postament« under alter-

Fig. 275. F. F. Friis' tegning til (†)alterarrangement 1845 (s. 415). Original i H.M. Dronningens håndbibliotek. Fot. Centralregistranten for Arkitekturtegninger, Kunstakademiet. — *F. F. Friis' Zeichnung zum* (†)*Altararrangement von 1845.*

Fig. 276. Alterklæde 1845, udsnit (s. 409). LL fot. 1981. — *Antependium 1845, Ausschnitt.*

tavlen. Derefter tog Harkrouch sig af tavlen (og prædikestolen). Han havde 7.juni 1704 sluttet kontrakt om inden Mikkelsdag at forny begge dele med guld og farver, som de tidligere havde været. 1742 tales om en mindre farvereparation ved Las Jensen.[17]

1843 blev tavlen erstattet af Friis' nedennævnte alterarrangement. Renæssancealtertavlen blev ophængt i det nederste kapel under det store tårn, hvor den omtales i lemlæstet tilstand 1861. Nogle år senere er det meste af den så – ved en af kirkens hyppige auktioner – blevet solgt til en bonde, der atter har afhændet den til en antikvitetshandler i Kiel.[18]

4) (†)*Alterarrangement* 1845 (fig. 274), udført helt i træ efter F. F. Friis' farvelagte tegning

(fig. 275).[19] Dets prægtige indretning, der synes inspireret af C. F. Hansens kirker, bar præg af klassicismens forkærlighed for det ægyptiske, men viste også enkelte nygotiske træk. Det bestod af et alterbord, ca. 220×120 cm, 120 cm højt (jfr. planen fig. 51), foran en lav retabelopbygning med et 325 cm højt kors, der minder meget om alterkorset i Christiansborg slotskirke. Dets fodstykke var formet som en lotusblomst, og de flankerende, mere end én meter høje kandelabre fremtrådte som lotussøjler på et postament med løvefødder. Tilsvarende kandelabre i monumental størrelse, ca. 420 cm høje, flankerede opgangen til alterpodiet (jfr. s. 367) svarende til arrangementet i Vor Frue kirke i København.[20] Ifølge tegningen havde det oprindelig været meningen, at de store kandelabre skulle have hvilet på sfinxer. Når der ikke var lys i kandelabrene, kronedes de af et spir med pinjekogle. Af alterarrangementet, der 1904 afløstes af det nuværende, er bevaret korset (i processionsgangen, jfr. fig. 199) og de store kandelabre, der står i adskilt stand på søndre galleri. Det tilhørende alterklæde (fig. 276) er behandlet s. 409.

Projekter. Siden 1960'erne er forslag til ændring eller fornyelse af alterpartiet udarbejdet af Ebbe Lehn Petersen, Geoffrey Clarke samt Poul Høm og Lisbeth Munch Petersen. En model til det sidste står på søndre galleri.

SIDEALTRE. Af de mere end et halvt hundrede middelalderlige sidealtre og deres udstyr er kun ganske få levn tilbage. Muligvis er det et fragment af en *alterbordsplade,* der ligger i ydre, nordre sideskib mellem 2. og 3. fag fra øst. Den rødbrune sandsten, nu 92×75 cm, har i hjørnet et indristet ligearmet kors (11 cm), måske et indvielseskors. En blyforing, tvm. 2 cm, på stenens flade er et vanskeligt forklarligt træk, som kendes på et mindre antal alterplader.[21]

Enkelte altersteder er arkitektonisk markeret, således er korsarmenes baldakiner utvivlsomt bygget til at rumme sidealtre. Den søndre (fig. 102) kan have rummet *S. Lamberts* alter (s. 100), men S. *Mortens* alter er også en mulighed; det stod 1476 »sønden og østen for kordøren«, dvs. søndre kordør (s. 104). I nordre korsarmsbaldakin synes – i hvert fald i senmiddelalderen – *S. Erasmus'* alter at have stået. Foran dette begravedes nemlig 1500 kanniken Jens Pedersen Horsens, hvis gravsten vides at have ligget foran baldakinen (jfr. s. 93 og gravsten).

I S. Lucii kapel under det store tårn findes en usædvanlig rigt udformet, meget dyb alterniche (fig. 201), flankeret af mindre nicher, der vel har rummet de til altret hørende skabe og repositorier. Opbygningen har formentlig tjent *S. Lucii* alter, stiftet mellem 1418 og 1438 af biskop Kristiern Hemmingsen, og før da en ældre stiftelse (s. 101 og 306). Alternichen østligst i ydre, søndre sideskib (jfr. fig. 311) markerer sandsynligvis *Maria-altret* i det o. 1493 indrettede *Lille Vor Frue kor* (s. 110 og 310).

En række andre altersteder kan omtrentlig stedfæstes gennem oplysninger om alterstiftelser og begravelser i anniversariebøger, testamenter m.m. I og foran *koret* har der været adskillige sidealtre, hvis placering er søgt anskueliggjort på den rekonstruerede korplan fig. 259. Det 1292 af biskop Kristiern stiftede *S. Laurentius'* kapel synes at have været i kirkens apsis, bag højaltret (s. 101 og 314). Andre sidealtre har formentlig flankeret højaltret, i hvis nærhed der omtales to sidealtre: *S. Olavs,* foran hvilket stifteren Herbert Sommer (†o. 1296) hvilede under en sort, messingbeklædt sten (s. 105), og *Trefoldighedsaltret,* der 1454 omtales som nylig opført i koret (s. 108). Under lektoriet, flankerende vestre kordør, må der efter almindelig sædvane have stået sidealtre, et af dem har formentlig været *S. Antonius'* (s. 89, jfr. s. 93). *Helligkorsaltret,* som Bispekrøniken omtaler i forbindelse med biskop Radulfs grav (†1171), stod »mit paa gulffuet, neden i kircken, for Choret«, dvs. midt foran lektoriet, hvor det tjente som sognealter (s. 74, 93 og 107). Længere nede midt i kirken har bl.a. altrene for *Jakob den ældre, S. Laurentius* og *S. Peder* været at finde (s. 95, 100 og 106), medens *S.Jørgens* alter stod ved sydmuren i kirkens vestende (s. 99, 104).[22] Ved Mariatårnet stod også *Jakob den yngres* alter, eftersom det i

1400'rne havde tilnavnet »under sejerværket« (s. 95 og 99), og såfremt †kæmpefiguren af *S. Kristoffer* har haft tilknytning til et sidealter, har dette stået i nordre korsarm lige vest for døren (s. 100, 418). Endelig har det af Henneke Limbek stiftede *Vor Frues alter* måske stået vest for Bethlehems kapel (s. 108, 306) og de følgende kapelaltre i de pågældende mere eller mindre sikkert lokaliserede kapeller: *De 11000 Jomfruer* (s. 93, 307), *S. Barbara* (s. 89, 307), *S. Peter og Povl* (s. 106, 308), *S. Nikolaj* (s. 104, 309), *S. Andreas* (s. 88, 312) og *S. Birgitta* (s. 92, 312).

Sidealterprydelser. Udover korbuekrucifikset (s. 433), der oprindelig hang over lektoriet som en markering af Helligkorsaltret, er den eneste bevarede sidealterprydelse *S.Jørgen, dragen og prinsessen* (fig. 19) fra kirkens S. Jørgensalter, en sengotisk gruppe fra o. 1475.[23] S. Jørgen, 152 cm høj, er nu kun bevæbnet med (strids)lanse, mens sværdremmen er brudt, hvor skeden skulle have været; sværdet fandtes måske endnu midt i forrige århundrede, da det er vist på C. O. Zeuthens farvelagte tegning 1853.[24] Den unge ridder har på hovedet en hjælm, »tysk salade« med opslået visir. Hans ringbrynjeharnisk, eller måske snarere blot et hals- eller skulderstykke af ringbrynje, stikker op omkring halsen over den todelte brystplade og rygpladen, der fortsætter i bugskinner og lårstykker (tassets). Skuldrene beskyttes af flade, rundede skulderstykker, herunder over- og underarmsrør med lameller på indersiden samt armbukkel; stridshandske med lameller på håndryggen. Lårskinnerne er rør (uden lameller); karakteristisk knæbukkel med musling, rørformede benskinner samt lange, spidse jernsko med sporeremme, men nu uden sporer (på Zeuthens tegning 1853 ses lange hjulsporer). Nyere bøjleremme med oprindelige, spinkle stigbøjler.

Hestens remtøj er – bortset fra den nyere tøjle – skåret i et med dyret, og der er gjort smukt rede for en mængde enkeltheder, som nittehoveder, spænder, pyntestykker (på bringe- og rumperem) osv.

Mens helgenen, som det bør sig, bevarer

Fig. 277. Detalje af prinsessen fra sidealtergruppe (fig. 16 og s. 417). Ældre fot. i NM2. — *Detailbild der Prinzessin aus der Seitenaltargruppe.*

roen i kampens hede – han ser nærmest søvnig ud med store, tunge øjenlåg – fnyser den pragtfulde hingst med vidt opspilede næsebor, udhængende tunge og med tydeligt fremtrædende blodårer. Der er betydelig mere fart og dramatik over dette dyr end over Hans Brüggemans store hest i Nationalmuseet, med hvilken den kun har den elegante »manierede« hale tilfælles.

Dragen er ikke så stor (ca. 140 cm), men skrækindjagende nok med vældige kløer, hugtænder, gedebukkeskæg, brede tungede vifte-

formede øjenbryn, lang skællet hale (ny), knopper langs ryggen og flagermusagtige vinger, hvor forbenene støder til kroppen.

Prinsessen (fig. 277), 143 cm, bærer en spinkel krone, hvis takker næsten alle har mistet deres kors; kronen hviler på et foran tunget hovedlin. Dragten er fyldig og folderig med vide ærmer, brystdug, tørklæde om midjen og svær halskæde. I højre hånd holder hun en rosenkrans. Lammet, der på Terpagers afbildning (fig. 16) og Zeuthens tegning ligger ved prinsessens fod, eksisterer ikke mere.

Gruppen står nu i renset eg; men oprindelig har den været stafferet med gotikkens brogede farver. Da Chr.J. Thomsen 1847 så den på domkirkens galleri, konstaterede han, at den havde været forgyldt. 1853 blev alle farvespor fjernet, men forinden havde C. O. Zeuthen udført en tegning med farver »anlagte efter de Spor af Maling og Forgyldning, der fandtes«. S.Jørgen har på tegningen gylden rustning, hjælm, handsker og sporer, men røde sko. Sværdet har grå skede med gyldent fæste og dup, lanseskaftet er brunt. Hingsten er lys grå, hale og manke mørkere grå, remtøjet rødt. Prinsessen har blondt hår, hendes kjortel er gylden med blåt foer, skoene røde, tørklædet om midjen rødligt og overarmsringene har skiftende røde, gule og blå sten. Rosenkransen er sort, lammet gråt. – Dragen er grøn på vinger og kløer gående gennem guld over i rødligt.

S. Jørgensgruppen er fra første færd udført til anbringelse op mod en mur, eftersom bagsiden er ret summarisk skåret med to firkantede huller i hestens side til fastgørelse. Den oprindelige plads var i forbindelse med S.Jørgensaltret i kirkens vestende, hvor gruppen var fæstnet til sydmuren over døren til S. Nikolajs kapel.[23] Her besynges dragedræberen endnu i slutningen af 1600'rne af Rostoch (s. 20): »Det Vindve Porte-stoor paa Kirkens Vester Ende / Er og vel værd at see: Her mon S. Jørgen rende / Mod Dragen med sit Spær, En Jomfru og et faar / I træ udhugne og til Væggen fæsted staar«. 1706 blev gruppen henstillet på søndre galleri, fordi kirkeværgerne fandt, »at fremmede, som beseer Domkirken inden udj, støder sig meget paa S.Jørgen oc Dragen, som en ting, der vanhelliger kirken ...«. 1847 blev figurerne indsendt til Nationalmuseet, hvor de blev udsat for ovennævnte restaurering.[26] Domkirken ønskede imidlertid gruppen tilbage i anledning af 1000-års jubilæet 1948, og 10. april dette år blev den, efter forslag af Utzon-Frank, opstillet på sin nuværende plads, det indre nordre sideskibs vestvæg, af billedhuggerne C.J. Baumbach og Vitus Nielsen.

†*Sidealterprydelser m.m.* Allerede 1317 omtales altrenes helgenbilleder i forbindelse med de lys, der blev givet og ophængt ved dem.[27] Om følgende sidealterprydelser og andre katolske billeder haves nærmere oplysninger.

1) *Treenighedsbillede,* formentlig fra det kort før 1454 stiftede Trefoldighedsalter i højkoret. Det sad indtil o. 1790 fastgjort på en dørfløj mellem apsiden og kapitelhuset (se s. 469).

2) *S. Kristoffer* (fig. 20), senmiddelalderlig, muligvis oprindelig med tilknytning til et sidealter. »Lange Kristoffer«, hvis nærmeste parallel er det store Kristofferbillede i Slesvig Domkirke, var ifølge Resen 11 alen eller mere høj (henved 7 m). Kæmpefiguren kendes nu kun gennem en række ældre beskrivelser og stikket hos Terpager (1736, s. 340). Denne afbildning viser figuren med et svært fodstykke, der ganske som Slesvig-figurens har bølget overflade, der angiver floden, som den hellige mand bærer Jesusbarnet over. Den langskæggede kæmpe, iført kjortel med bælte og ransel, holder sin store stav i højre hånd; han »bøyer sine Knær« under vægten af Kristusbarnet og dermed af al verdens synd. Barnet er iført kjortel og kappe og ses stående på Kristoffers venstre skulder. I venstre hånd holder han jordkloden med korsets tegn, den højre er med Terpagers ord »strakt værdigt frem som når man sværger«. Da intet nævnes om farver og staffering, er det muligt, at figuren som Slesvig-billedet fra første færd har stået i blank eg.[28]

Store Kristoffer omtales ofte i 1600'rne, da han stod i nordre korsarm umiddelbart vest for indgangen, og med sine kolossale dimensioner appellerede til beskuernes fantasi. Rostoch gi-

Fig. 278. S. Jørgen fra sidealtergruppe (s. 417). Ældre fot. i NM2. — *Sankt Georg aus einer Seitenaltargruppe.*

ver en smuk fortolkning af »... dend store Kiæmpe-Krop«, der »Ræt inden Dørren staar og naar til Hvælving op«, og Resen vil vide, at man i pavedømmet mobiliserede Store Kristoffer mod stormflod, »fordi man i de overtroiske tider troede, at det hjalp til at hindre oversvømmelser og til at få floden til at falde«.[29] Denne forklaring bygger tydeligvis på en misforståelse af helgenens vadetur, idet man ikke har kendt den middelalderlige legende. Den oprindelige betydning må forstås i forbindelse med en række tilsvarende store og iøjnefaldende anbragte Kristofferbilleder i europæiske storkirker.[30] Dise kæmper, blandt hvilke Ribe-figuren har hørt til de allerstørste, skylder deres tilkomst den forestilling, at det gav beskyttelse mod en brat død at se S. Kristoffers billede, – som derfor ikke kunne gøres stort og iøjnespringende nok. I lyset af denne funktion må det være givet, at figurens placering ved kirkens hovedindgang i nordre korsarm er den oprindelige.

1706 blev S. Kristoffer nedtaget og opsat igen i blykammeret (S. Nikolajs kapel s. 310). Herunder har figuren åbenbart lidt nogen overlast, for da Terpager 1736 omtalte den, manglede Kristusbarnets højre arm; Lange Kristoffer skal have været »temmelig bedærvet af Fugtighed«, da han 1790 blev brugt som brændsel af blytækkerne, som arbejdede ved kirken.[31]

3) *Kristi Grav.* Terpager citerer et gammelt manuskript, hvorefter der blev giver 80 dages aflad til dem, der gik omkring Herrens Grav, idet de bad for fred og godt vejr, for Det danske Riges gode tilstand og for de i kirken begravede. Der må have været tale om en kiste med en legemstor figur af den døde Kristus af den type, der benyttedes ved påskespillene (jfr. †Kristusmaske s. 405).[32]

Det er muligt at flere af kirkens †*krucifikser* har tjent som sidealterprydelser, se s. 435 og afsnittet om den middelalderlige †kirkeskat (s. 400). Her behandles også sidealtrenes †*alterklæder* og øvrige †tilbehør, der bl.a. belyses gennem lister over udstyr tilhørende Vor Frues alter, S. Barbaras kapel og S. Katharinas alter og kapel (s. 403).

NOTER TIL S. 408-420

Vedr. arkivalier, litteratur og forkortelser henvises til s. 52f.

[1] Jacob Helms, der længe var af den overbevisning, at biskop Thures kirke var identisk med den nu stående, søgte forgæves gennem gravning at påvise rester af et vestkor, på hvis alter Liufdags skrin kunne være blevet ødelagt. I forbindelse med Arnbergs restaurering blev der 1901 gravet i domkirkens apsis, hvor man stødte på en kvadratisk stenramme (fundament for den nuværende kirkes ældste alteropbygning, sml. s. 409). Ved tømningen af stenrammen, der skete i nærværelse af direktør W. Mollerup, fandtes dybt under fundamentet et par tufsten med spor efter smeltet metal. Mollerups konklusion, at der måtte være tale om rester af Liufdags skrin, er ganske uholdbar, som det fremgår af hans egen beretning i NM2: »Under dette (fundamentet) fandtes Fyld gjennem Dybde i alt 2,5 Tommer, hvorefter fulgte fast Lerbund. Det Indre var fyldt med smaa Rullesten. Under Udgravningen fremdroges smaa Stumper af smeltet Metal og Glas. I Bunden fandtes Kileformede tildannede Tufsten, samt en Tufsten med cylindrisk formet Relikviehul. Sammenbrændt med disse fandtes Klumper af Metal, smeltet ved en meget høj Varmegrad, som ogsaa har paavirket de med dem sammensmeltede Tufsten, hvilken vulkansk Sten iøvrigt ikke paavirkes stærkt af Ild. Det fundne Relikviegemme laa paa fast Lerbund, det er altsaa den under det oprindelige Alter lagte Grundsten med Relikvier, formentlig St. Lamberts; der fandtes ingen Relikvie i det cylindriske Hul, kun en paa Hullets Vægge afsat hurtig smuldrende smeltet Masse, som tør formodes at være Rester af det Hylster, hvori Relikvien har været indesluttet. De kileformet tilhuggede Tufsten have dannet et hvælvet Tag over Relikviegemmet. Ved den Brand, som 1176 ødelagde Kirken, tilintetgjordes ogsaa det af Biskop Radulph paa Højaltret opstillede Helgenskrin, hvori Biskop Leofdags Ben vare nedlagte. Dette formentlige Metalskrin maa da formodes at genfindes i de smeltede Rester af Metal, som er trængt ned i Bunden af Altret og smeltet sammen med Relikviegemmet«.

[2] Hegelunds almanak I, 454. – Kgl.Bibl.Ny Kgl. Saml. Terpager: Adversaria. Hans angivelse af alterstenens mål, 3½ alen × 2 alen 1 kvarter, svarer godt til målene på den bevarede sten, der kan have helgengrav på den utilgængelige underside.

[3] LA.Vib. Ribe bispearkiv. Kapitlets tegnebog 1538f.

[4] LA.Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899.

[3] NM2. W. Mollerups indb. 1901, se note 1. De brandmærkede tufsten, der fandtes under fundamentet, og som i indberetningen tolkes som et relikviegemme, kan så lidt som det smeltede glas og metal

Fig. 279. †Ciboriealter o. 1200 (s. 409). Fundamentet blottet under udgravning i apsiden 1901. Bodil Hauschildt fot. — †*Ziborienaltar um 1200. Fundament bei Ausgrabungen in der Apsis im Jahr 1901 bloßgelegt.*

have været udsat for brand på det sted, hvor de fandtes. Det fundne kan derfor ikke have med højalteret at gøre, men må snarest have ligget i fylden, hvorpå alterunderbygningen opførtes. Hele fundamentet ødelagdes 1931, jfr. s. 362.

[6] Oldemoder s. 116. – J. Braun: Der Christliche Altar. München 1924, II, 185f. – KultHistLeks. art. Altare, sp. 109. – C. A. Jensen: Alterstolper fra jydske landsbykirker. ÅrbOldkHist. 1911, s. 228f.

[7] Om bisp Omers gaver til kirken s. 401. – Poul Nørlund: Gyldne Altre. 1926, s. 6.

[8] Hans Lauridsen Amerinus: Ripensium episcoporum series & vita. 1704, s. 16.

[9] Rgsk. (se note 4). – Terpager 1736, s. 231f. – Kinch II, 523.

[10] Brevet i NM2 er dateret Kiel 26. maj 1880 og undertegnet E. Wiggertz, Antiquitätenhändler, Schumacherstrasse. Det lyder i oversættelse: »Højtærede hr. kammerherre. På en rejse, jeg nylig foretog i Nordslesvig (i Ribeegnen) fandt jeg hos en bonde delene – som samme forsikrede mig – af den gamle altertavle fra Ribe domkirke, som hans fader havde købt på auktion for ca. 40-50 år siden. Det hele er forsynet med de originale farver, til dels med danske indskrifter [og] årstal 1597. Jeg har nu erhvervet samme ved køb. Jeg har talt om dette med frøken Mestorf (Kiels museum), som har rådet mig til at lade nogle dele fotografere og at sende dem til Dem. – Samme er fuldstændig adskilt og der mangler sikkert mange stykker; dog lader samme sig let genfremstille i sin originale skikkelse. Det er af de store søjler 6 stk., 4 af de små (dvs. dem alle), således at det altså fremgår, at det hele ville være 5-6 m højt. Tværbjælkerne er 4½ m lange, med rige ornamentforsiringer«. – Han ville sælge det hele til Nationalmuseet tor 1200 Rmk. Brevet er påtegnet: »Besvaret benægtende« og (med senere hånd): »Fot. i billedsaml«.

Jfr. afsnittet om gravminder. – O. Norn: Ripensiske Patricieres Epitafieportrætter fra Renæssancetiden. Festskrift til Astrid Friis, 1963, s. 178.

[12] Nadveren står således et stik af H. v. Lochon nær.

[13] Maleriet er udført efter sammen forlæg som altertavlen i Visborg kirke, Hindsted hrd. Ålborg amt,

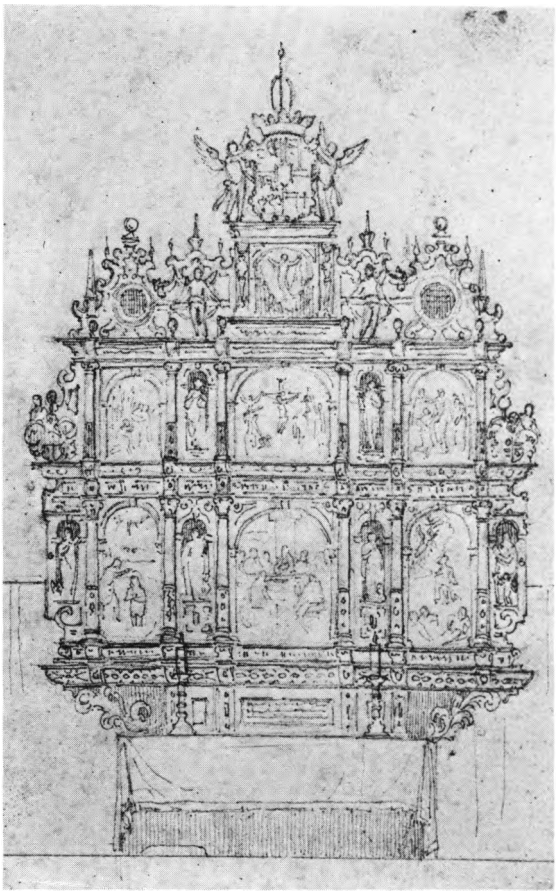

Fig. 280. (†)Altertavle 1597 (s. 410), tegnet af Theophilus Hansen 1836. Original i NM2. — (†)*Altartafel von 1597, gezeichnet 1836.*

der formentlig også skyldes Lauritz Andersen. Se endvidere Sigrid Christie: Synd og Nåde, i Den iconografiske post nr. 1, 1973 og G. Schiller: Iconographie der Christlichen Kunst II, 174f.

[14] NM2. Mogens Larsens indb. 1977.

[15] LA.Vib. Ribe bispearkiv. Domkapitlets breve og dokumenter 1550-1709. – Helms 1870, sp. 168. – Kinch II, 523.

[16] Hermansen 1929, s. 96.

[17] Rgsk. (se note 4). – LA.Vib. Ribe bispearkiv. Ribe domk. 1530-1786 og Ribe domk.s insp. hovedrep. m.m. 1737-1808.

[18] LA.Vib. Ribe domk.s insp. Kirkeprotokol 1777-1879. – Helms 1870, sp. 167.

[19] Tegningen i H.M. Dronningens håndbibliotek.

[20] Her er de store kandelabre af forniseret messing udført efter tegning af G. F. Hetsch. Jfr. alterstagerne samme sted. DK.Kbh.By bd. I, s. 186f.

[21] Per Kristian Madsen: Christoffer den førstes grav i Ribe domkirke, i Mark og Montre 1980, s. 43. -Jens Vellev: Altre og alterindvielser – særlig i Odense stift, i Fynske Minder 1975, s. 48, 52.

[22] Altret lokaliseres ved Terpagers oplysning (1736, s. 299), at Marienne Piksten, der 1390 stiftede messer ved altret, lå midt i gulvet ud for S. Nikolaj kapel.

[23] Dateringen og den tekniske beskrivelse hviler på et responsum fra Niels M. Saxtorph.

[24] Tegningen i NM2.

[25] Jfr. J. Roosval: Nya Sankt Görans Studier, Sthlm. 1924, kapitlet »Huru stora, Friskulpterade S. Göriaher varit Uppställda«, s. 73f. Ribe-gruppen dateres her 1470-80.

[26] Rgsk. (se note 4). – LA.Vib. Ribe bispearkiv. Ribe domk. 1530-1786. – NM2. Koncept til brev fra Oldsagskommissionen til Ribe stiftsøvrighed, 1847.

[27] Oldemoder, s. 101.

[28] Die Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein, Dom zu Schleswig, ved D. Ellger, 1966, s. 392f.

[29] Rgsk. (se note 4). – Rostoch, s. 18. – KglBibl. Uldall 186 fol. VI, s. 623. – Se også Hermansen 1929, s. 98.

[30] H. Appuhn: Einführung in die Ikonographie der Mittelalterlichen Kunst in Deutschland, Darmstadt 1979, s. 32f, med videre henvisninger.

[31] Rgsk. (se note 4). – Hanssen 1831, s. 22f. – Helms 1870, sp. 174.

[32] Appuhn (jfr. note 30), s. 71f. – Se også DK. Sorø, s. 1138 og Chr. Axel Jensen: Katolsk Kirkeinventars Skæbne efter Reformationen, i ÅrbOldkHist. 1921, s. 185f.

ALTRENES TILBEHØR

NOTER S. 428

Altersølv. Efter det egentlige altersølv beskrives domkapitlets velkomstpokal, jfr. s. 404.

Altersæt 1722 eller kort før, forgyldt sølv, formentlig udført af Henderich Bötticher. Den 28 cm høje *kalk* (fig. 282) har sekstunget fod med profilled på overgangen til det sekskantede skaftled. Den flade knop har på over- og undersiden seks tunger og mellemfaldende små rudebosser med indgraverede versaler, der tilsammen danner ordet »Ihesus«. Tilhørende *disk,* 18 cm tvm., med indgraveret hjulkors og korslam på fanen. Altersættet bærer ingen stempler, et overraskende forhold, der bedst lader sig forklare med, at sølvsmeden selv har udført arbejdet som en gave til kirken. Eftersom altersættet knytter sig nær til samtidige arbejder af Ribe-sølvsmeden Henderich Bötticher, må det være rimeligt at pege på ham som ophavsmanden, så meget mere som denne sølvsmed, både 1716 og 1732, udførte arbejder for domkirken og i en periode var kirkens værge (se Alterkande).[1] Anskaffelsen af altersættet optræder ikke i domkirkens regnskaber, hvilket i sig selv sandsynliggør, at der er tale om en gave til kirken. Den »ny kalk« omtales tidligst 1722, da den vejedes til 67 lod 3 quint, patenen til 12 lod.[2]

Oblatæske (fig. 281), 1654, anskaffet sammen med alterkanden og som denne udført af Anders Jensen (Klyne).[3] Æsken er cylindrisk, 11,5 cm tvm. med svagt hvælvet låg og profileret kant om låg og bund. Låget er hæftet til æsken med et pånittet, graveret hængsel og med et lukke fortil. På låget, der langs randen prydes af en indgraveret bladkrans, en indgraveret indskrift på hebraisk og latin med årstallet 1654. På hebraisk: »For mig er kun brød i æsken«, hvortil er føjet i versaler: »Sed/. accedat verbum: / 1654« (men ordet skal komme til: 1654). På æskens side, lige under lukket, domkapitlets indgraverede våben. I bunden Anders Jensens stempel, (Bøje 1946, nr. 2469). 1896 blev oblatæsken repareret.[4]

Alterkande, 1654, delvis forgyldt, anskaffet for kirkens regning sammen med oblatæsken og som denne udført af »Anders Jensen guldsmed«, der for kanden modtog7½ sldlr. 1 mk. 14 sk. i arbejdsløn.[3] Den 27,5 cm høje kande har cirkulær, profileret fod, pæreformet korpus med påloddet hank og tud samt låg, der er formet som en flad kuppel. Midt på låget domkapitlets våben i indlagt, blå emalje og derom i indgraverede versaler: »Aræ sacrum 1654« (Et offer til altret). Låghængslet er fastgjort til hankens overside med et støbt ornament i form af akantusblade; gækken fremstiller Kristus på korset, flankeret af Maria og Johannes. På korpus, under tuden, står med indgraverede versaler: »Bibite et inibriamin[i] / dilecti mei o convivium« (Drik og berus Jer, I mine udvalgte forsamlede). Forgyldningen, der beløb sig til 12 sldlr., omfatter kanden indvendig, standpladen, den øverste del af korpus samt lågrand og gæk. På standpladen tre stempler, Ribes bymærke (gentaget) og bogstavet »K«, der ikke som antaget af Bøje (1946 nr. 2468) kan stå for Johannes Hauch, men må være brugt af Anders Jensen, fordi han tilhørte den ripensiske guldsmedeslægt Klyne.[5] – 1716 fik Henderich Bötticher betaling for at reparere skruen på vinkanden; 1732 gjorde han messekanden tæt to gange (jfr. Altersæt). 1745 betaltes Jens Kiølholt for at »omgøre« sølvvinkanden, og 1849 blev den loddet af guldsmed Prahl.[6]

Sygesæt, moderne, hos domprovsten.

Særkalke 1914-15, 100 stk.

†*Altersølv* (Det middelalderlige †altersølv er behandlet under den middelalderlige †kirkeskat s. 400). Ved Kristian Ill's inddragelse af kirkens sølvskatte 1535 fik domkirken lov at beholde seks sølvkalke med diske (jfr. s. 404), der senest må være forsvundet i forbindelse med Torstensonkrigens svenske besættelse 1644. Dette år lod domkirken sig betale – for begravelsen af svenske officerer og deres følgeskab – i kirkesølv, som tropperne vel kort forinden havde røvet fra kirker i oplandet. I marts 1644 modtoges for begravelse af en marketenders barn et forgyldt *altersæt* på 30 lod sølv og samme år i juli for en marketenders begravelse endnu et *altersæt* af uforgyldt sølv; også denne kalk med

Fig. 281. Oblatæske 1654 (s. 423). LL fot. 1980. — *Oblatendose 1654.*

Fig. 282. Alterkalk 1722 (s. 423). LL fot. 1980. — *Abendmahlskelch 1722.*

disk vejede 30 lod. 1688 blev sidstnævnte altersæt forgyldt af Jürgen Goldsmidt i København, og året efter fik begge altersæt futteraler, det ene i rødt, det andet i sort læder. Uagtet de to sæt havde nogenlunde samme vægt, omtales de i inventarierne 1703 og 1713 som en stor kalk og disk og en mindre ditto. Det store altersæt må være blevet afskaffet omkring 1722 i forbindelse med tilkomsten af det nuværende. Det mindre sæt vejedes 1722 af Terpager til 20 lod (kalken) og 9 lod (patenen); det omtales sidste gang i inventariet 1793.[7] *Vinkande* 1614, udført af Bartel Kandegyder. Kanden var smykket med kirkens indgraverede våben, vægt 4½ skålp.; den er sikkert blevet afskaffet i forbindelse med anskaffelsen af alterkanden 1654.[8] Et *sygesæt* i præstens forvaring nævnes siden 1703; muligvis er der tale om forskellige sæt, der har afløst hinanden. 1793 havde sygesættet et lille læderfutteral, og 1860 vejedes sygekalken til 23 lod, disken til 8 lod; 1882 hørte der til sygesættet en lille oblatæske af sølv, 4□ lod. Sygekalken nævnes sidste gang 1897, patenen og oblatæsken endnu 1917-18.[9] Sammen med sygesættet opbevarede præsterne en liden *flaske* af sølv med en »skaade« (et skyde-lukke) til at tage hos sig i smitsomme sygdommes tider. Den omtales i kirkens inventarier 1703-1737.[10]

Kapitlets **velkomstpokal* (kredens) 1596 (fig. 284), af forgyldt sølv, udført for domkapitlet af Hamborg-guldsmeden Hermann (von) Bordesloe. Den 69 cm høje pragtpokal består af cirkulær fod, balusterformet skaft, bæger i tre led og hvælvet låg med topfigur i form af en romersk kriger. På overgangen mellem skaft og bæger er der tre små, støbte bøjler, et motiv, der gentages på låget (den ene afbrudt). Den overdådigt drevne og cicelerede ornamentik består overalt af kartoucher med frugtklaser, der veksler med kvindehermer på bægerets midtcylinder (fig. 285a), med løvehoveder på skaftets kraveformede led og med ansigter på foden samt på bægerets øvre og nedre led (fig. 285c). Låget prydes af tre ovale kartoucher med liggende dyder, Troen med kors, Håbet med anker og Kærligheden med børn; på lågets inderside en medaljon med relief: En dybt de-

kolleteret kvinde i brystbillede. Den støbte topfigur, i antik krigsdragt, bærer spyd (afbrudt) og holder et glat skold, der har været beregnet til indgravering af giver- eller ejerindskrift (jfr. nedenfor). På fodens brede standkant findes tre ovale stempler, Hamborgs bymærke og guldsmeden Hermann (von) Bordesloes mærke (gentaget). Begge mærker ses også på lågrandens overside.[11]

6.jan. 1597 fremsendtes »den credentz« til Ribe, idet Flensborg-rådmanden Anders Oluffsen var mellemmand. Pragtpokalen skal være bekostet af samtlige kapitelsmedlemmer og bestemt til en velynder og beskytter som tegn på deres taknemlighed.[12]

Gaven har efter al sandsynlighed været tiltænkt Christian IV, der modtog en række tilsvarende prægtige »velkomster« fra forskellige byer, landskaber og domkapitler i sit rige, – specielt i forbindelse med kroningen 1596. Ribe-pokalens nærmeste parallel er den 100 cm høje pragtpokal, som også udførtes af Hermann Bordesloe, og som kongen modtog af Lunds domkapitel. Dens topfigur bærer på skjoldet en indgraveret giverindskrift med versaler: »Capitulum Lundense 1596«. Lunde-pokalen befinder sig nu i Moskva sammen med en lang række tilsvarende gaver til Christian IV, fordi kongen 1628 solgte skattene til Czar Michael Feodorowitch for at skaffe penge til Kejserkrigen.[13] Når Ribe-pokalen er bevaret i Danmark, skyldes det således, at den af en eller anden grund aldrig er blevet overdraget til kongen, ligesom topfigurens skjold aldrig fik nogen indskrift. Pokalen blev i stedet benyttet i Ribe ved domkapitlets sammenkomster og gilder. 1662 opbevaredes den i kapitelhuset sammen med den middelalderlige kirkeskat, og 1736 blev den fundet i dødsboet efter sognepræsten, magister Søren Serup, der tillige med Peder Terpager var de sidste repræsentanter for domkapitlet. Efter dettes ophævelse samme år blev pokalen tildømt kongen og indgik 1740 til Kongens Kunstkammer. Nu i NM.[14]

Alterstager (fig. 283), o. 1600, gotiserende, 56 cm høje. Stagerne har klokkeagtig fod, cylinderskaft med fire rundstave mellem platter og nederst på skaftet en krave over sekskantet profilled. De hviler på tre små løver, der sidder på halen og støtter sig på forbenene. Flad lyse-

Fig. 283. Alterstage o. 1600 (s. 425). LL fot. 1977. — *Altarleuchter um 1600.*

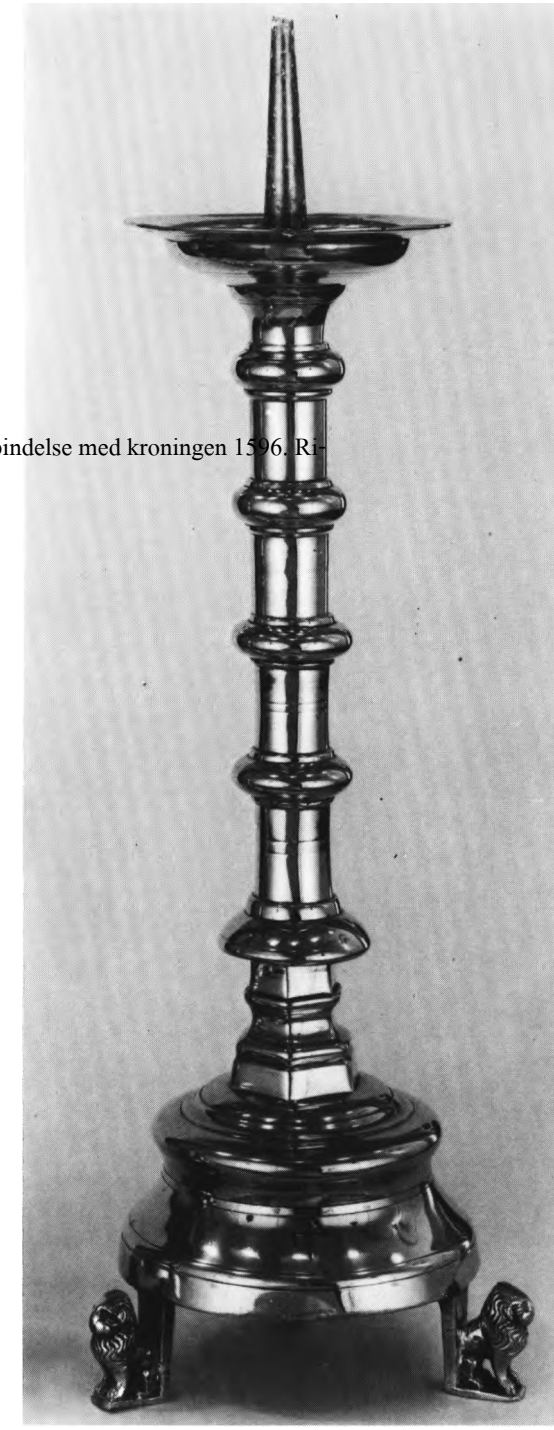

Fig. 284. Kapitlets *velkomstpokal 1596 (s. 424) Sofus Bengtsson fot. o. 1930. — *Der Pokal des Kapitels aus dem Jahr 1596.*

skål, nu uden lysepig. På begge stagers fodskåle et indslået bomærke i form af et højrevendt firtal med en lille nedhængende streg på enden af tværstregen.

1689 blev der lagt plader af tyrkisk og blåt papir under alterstagerne. 1771 gjorde smed Lüdecke Berentsen to stykker »jernværk« til at holde lysene fast med; der har måske været tale om en fornyelse af lysepiggene.[8]

To *syvarmede stager* 1904, af sølv, skænket af amtsforvalter Munthe Bruun. De 52 cm høje stager bærer på den ene side af nederste skaftled den indgraverede frakturindskrift »7. August 1904«, på den anden side giverens initialer »IMB« og våben. Under bunden stemplerne »København 04« og »L. Rasmussen broncestøber Kjøbenhavn«.[15]

†*Alterstager og -lamper.* En række middelalderlige bestemmelser gælder lys ved højaltret og de enkelte sidealtre. En af de sølvlamper, der 1272 skænkedes af kanniken Niels Rød, skulle holdes af arvingerne ved den Hellige Jomfrus alter, højaltret (se s. 401). 28. febr. 1300 bestemtes det, at præsten ved det af Niels Lændi stiftede alter (se s. 95) skulle underholde et lys, som kaldes »blus« foran højaltret hver aften. 1309 bestemte Tuve Atenmark i sit testamente, at en nærmere bestemt, bebygget grund skulle bruges til stedse at holde vokslys ved Kristi Legeme (dvs. hostien) i den Hellige Jomfrus kirke i Ribe ved højaltret. 1317 holdt kapitlet to vokslys på hovedaltret, og fra o. 1454 yderligere syv – sikkert i en syvstage. De var indstiftet af Johan og Eggert Frille på indtægterne af den såkaldte »Stages toft« til at »brendes paa hoffwe Alther til vor Frwes loff og Hether«.[16] Se også den middelalderlige †kirkeskat, s. 400.

Alterbibel, Christian IV.s folio 1588, uden titelblad, skænket 17. sept. 1926 af anonym Esbjerg-fiskehandler (således noteret på første blad). Nyere bind, bladene beskåret. På ryggen med guld: »Biblia 1588«. †*Alterbøger,* se †bibliotek og bøger, s. 458 og afsnittet om den middelalderlige †kirkeskat s. 400.

Tekstiler. I præsteværelset to nyere *messehageler,* røde med vævet guldkors og kantborter, og to *korkåber.* 1) Nyere, i gul silkebrokade foret

med lyseblåt og kantet med guldagramaner. På ryggen guldkors med mandorla, i korsmidten Maria med Barnet, reliefbroderi med guld- og sølvtråd. 2) Nyere, i grøn silke, foret med gul schantung. Kåben har applikerede blade med broderet guldkant. På ryggen Kristi monogram, flankeret af tegnene alfa og omega. Den såkaldte *»Iver Munks bispehue«* behandles under gravminder.

†*Tekstiler.* (De middelalderlige †paramenter er beskrevet under den middelalderlige †kirkeskat, s. 400). Inventarierne mellem 1703 og 1793 nævner fire *messehageler* og en gammel *korkåbe* af grønt tøj med frynser om. Bisp Anchersen modtog 15. april 1700, ved Frederik IV.s kroningsakt, en sølvmors kåbe med guldkniplinger om, som han overlod sine efterfølgere. Denne korkåbe benyttedes endnu henimod midten af 1800'rne ved præsteordinationerne. Sammen med kåben modtog Anchersen en *messeskjorte,* der siden omtaltes som bispens. 1713 havde kirken endvidere seks gamle messeskjorter, af hvilke de to omkring 1725 blev optrevlede til forbedring af de fire andre. 1793 var der udover bisp Anchersens en ny og fire tjenlige messeskjorter. To *puder,* hvorpå messeklæderne lægges på alteret, optræder første gang i inventariet 1703. Endvidere 1713 to små stykker linned, hvorpå kalk og disk står på alteret.[17] Gennem det meste af 1800'rne opbevaredes messetøjet hos stiftprovsten og oplyses derfor ikke i inventarierne. 1881 anføres en rød fløjlshagel og 1885 to røde messehageler.[18]

I afsnittet om den middelalderlige †kirkeskat (s. 400) er behandlet det katolske †*altertilbehør,* der dels beroede i sakristiet, dels tilhørte de enkelte altre. Udstyret omfattede *kalke, kalkskeer, kander, skåle, fade, oblatæsker* (pyxider og ciborier), *monstranser, alterstager, lamper, bærealtre, røgelsekar, varmeæbler, fredsky stavler, messeklokker* (se også s. 514), *bispestave, ring, kam, messebøger* m.m. samt utallige *liturgiske dragter* og andre paramenter såsom *alterklæder, korporaler, korporaltasker, kalkduge, håndklæder* m.m.

Alterskranke 1903 (jfr. fig. 268), tresidet, af egetræ og med udskåret fletranke på forsiden af knæskamlen. Bronzebalustrene er støbt af O.

Fig. 285a-c. Kapitlets *velkomstpokal 1596 (s. 424). a. Kvindeherme. b. Hejrefrise. c. Mandshoved. LL fot. 1982. — *Der Pokal des Kapitels aus dem Jahr 1596. a. Weibliche Herme. b. Reiherfries, c. Männerkopf.*

Fig. 286. Dåbsfad o. 1550 (s. 432). LL fot. 1977. — *Taufbecken um 1550.*

Schieltved, og snedkerarbejdet udført af tømrermester Daugaard-Peters, Ribe.[19]

†*Alterskranker.* 1) Tidligst 1717 omtales sprinkelværket »som Folchene Sider til Alters«, antagelig et smedejernsgitter, eftersom der 1736 medgik et stykke jern til dets reparation. 1768 blev »sæden ved Sprinkelet beklæd«, og 1827 repareredes de seks læderpuder ved knæfaldet, der anes på Jørgen Roeds og Theophilus Hansens interiørgengivelser fra 1836 (fig. 10 og 218).[8] 2) 1845 (jfr. fig. 274), cirkulær med støbejernsbalustre og håndliste af poleret mahognitræ. Den hørte til F. F. Friis' alterindretning og svarede til hans †fontelukkelse (s. 432).

†*Helgenfaner,* se s. 406.

NOTER TIL S. 423-428

Vedr. arkivalier, litteratur og forkortelser henvises til s. 52f.

[1] Om Henderich Böttichers arbejder se Sven Fritz: Guldsmed Henderich Bötticher i Ribe, i Mark og Montre 1967 og 1976. – Forslaget om Henderich Bötticher som mester for og giver af domkirkens altersæt er fremsat af Bodil Busk Laursen i Ribe Stiftsbog 1977, s. 62.

[2] Kgl.Bibl.Ny Kgl.Saml. Terpager: Adversaria.

[3] LA.Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899. – KglBibl. Thotts Saml. 2030, Riber Capitels Conclusa.

[4] Terpager gengiver indskriften 1702, s. 21. 1722 vejede han oblatæsken til 17 lod 1 quint, se note 2.

[5] Således i den ny udgave af Bøje, revideret og udvidet under redaktion af Bo Bramsen; 1982 under udgivelse.

[6] Rgsk. (se note 3). – Terpager 1702, s. 21. – Jens Kiølholt var sølvsmed i Ribe. S. J. N. Prahl i København.

[7] Rgsk. (se note 3). – Terpager (se note 2).

[8] LA.Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899.

[9] Rgsk. (se note 8). – LA.Vib. Ribe domk.s insp. kirkergsk. 1802-1915.

[10] Rgsk. (se note 8). – LA.Vib. Ribe stiftsamt. Kommissionsakter.

[11] Wolfgang Scheffler: Goldschmiede Niedersachsens, Berlin 1965. Erster Halbband, s. 403.

[12] Hegelunds Almanak, s. 292, 294, 299. – Terpager 1736, s. 199.

[13] F. R. Martin: Dänische Silberschätze aus der Zeit Christians IV. Aufbewahrt in der Kaiserlichen Schatzkammer zu Moskau. Sthlm. 1900. Lundepokalen er afbildet Taf. 10.

[14] Rgsk. (se note 8). – LA.Vib. Ribe bispearkiv. Ribe domk. 1530-1786 og Ribe stiftamt. Kommissionsakter. – Hanssen 1831, s. 6. – Se også Victor Hermansen: Ribe Domkapitels Pokal. NMArb. 1930 og Jørgen Olrik: Drikkehorn og Sølvtøj, 1909, s. 62.

[15] LA.Vib. Ribe domk.s insp. Indk.skr. 1801-1915.

[16] SRD V, 548. – Oldemoder, s. 89, 100f. – DiplDan 2. rk. V, nr. 112 og VI, nr. 196. – Terpager 1736, s. 231f, 400. – Thorup 1833, s. 18f, 21f. – Kinch I, 130, 138, 349, 427f.

[17] Rgsk. (se note 8). – Inventarium 11. maj 1793, i Den gamle By i Århus. – Frost 1841, s. 61.

[18] Se noterne 8 og 15.

[19] Amberg 1906, s. 89. – Ribe Stifts-Tidende 7. aug. 1904.

Fig. 287. Døbefont 1400-1450 (s. 429). Detalje, Himmelkroningen. LL fot. 1977. — *Bronzetaufe 1400-1450, Detail, Marienkrönung.*

FONTE OG FONTELUKKELSER

NOTER S. 442

Døbefont (fig. 289), 1400-1450, af malm, muligvis skænket af et medlem af slægten Steen (jfr. våbenskjold). Den anselige font, hvis fulde højde er 109 cm, består af en kumme, 92 cm i tvm, ca. 70 cm høj, båret af seks figurer, der står på en aftrappet fodring. Kummen er formet som en omvendt keglestub med hvælvet bund, hvori et svært afløbsrør, 8-9 cm langt og 9 cm i tvm. På randen to modstillede, kraftige låghanke, der forneden ender i et trefliget blad.

Under mundingsprofilen, et 6 cm bredt reliefbånd med randriller, er kummen opdelt i ni felter indrammet af gavle. Disse er dekoreret med blade, mens sidestolperne har vandnæseagtige profiler forneden og i gavlsammenstødene; herover fortsætter de i høje, slanke blomsterspir. Hvert felt, undtaget nr. 8, rummer et reliefstøbt motiv, som fra højre mod venstre forestiller: 1) Kristus, der sammen med Maria i det følgende felt danner en himmelkroningsscene (fig. 287). Den siddende Kristus har højre hånd hævet velsignende og bærer rigsæblet i den venstre; håret ligner en glat hætte foran korsglorien. Dragten er fyldig, og forneden stikker de bare fødder frem. 2) Maria siddende på en stol, bedende, vendt mod Kristus. Hendes hår er glat, og den lave krone har vidt

Fig. 288. †Fontegitter nr. 2, 1742. Udskåret *fylding (s. 432). LL fot. 1977. — †*Taufgitter Nr. 2, 1742. Geschnitzte Füllung.*

adskilte kronetakker; klædebonnet er fyldigt, skoene spidse. 3) Domkapitlets våben, Andreaskors og syvoddet stjerne. 4) Lille, 16 cm højt krucifiks udformet som et gaffelkors, tomt INRI-bånd og forneden vandnæse. Den storøjede Kristusfigur har tydeligt angivne ribben, knælangt, posende lændeklæde, vistnok med snip ved hver side; fødderne er overlagte. 5) Skråt stillet, spidst skjold med buede sider og flad overkant, mærket en stor muslingeskal, måske stiftervåben. (En hvid muslingeskal på blå bund førtes som våben af væbnerslægten Steen, der i 1400'rne havde godser i Malt herred).[1] 6) Nådestolen, Gudfader med korsglorie og glat, hættelignende hår sidder på et højsæde. Mellem hans kraftige overskæg og Jesu hoved ses Helligåndsduen. Jesus, hvis krop endnu har mindelser om 1300'rnes S-svaj, har næsten vandrette arme og lændeklæde med fyldige folder og snip i venstre side; fødderne er krydslagte. 7) Johannes evangelist bærende kalk med oblat, som han velsigner med højre hånd. Han har fyldigt, glat hår, bare fødder. 8) Indgraveret, lodret skjold af form som nr. 5 og herunder to S-formede ornamenter, foroven to bomærker. 9) Rigsvåbnet, tre løver. – Kummen hviler som nævnt på seks støbte figurer, skiftevis en engel i langt gevandt med kappe og tomt skriftbånd og en på bagbenene stående løve; fodringen, hvorpå de står, er tretrappet.

Fonten har en elegant renæssancestaffering fra midten af 1500'rne, muligvis påført ved den store omflytning 1560 (jfr. nedenfor). Kummens kant er ligesom enkelte detaljer i en klar rød farve, medens fine, spinkle ranker og veltegnede fugle står forgyldt på en nu nærmest sort eller vissengrøn bund. Herunder ses et rødt lag, der formodentlig hører til en ældre staffering. Renæssancebemalingen er fremdraget o. 1900 under en ensfarvet overmaling.

Placering. Det vides ikke med sikkerhed, hvor fonten har stået i katolsk tid. I middelalderlige kilder nævnes den (eller dens forgænger) flere gange i forbindelse med begravelser og altre; således meddeler den yngre anniversariebog, at Las Polisen og hans hustru lå begravet mellem døbefonten og S. Olai alter, der ifølge Terpager skal have haft sin plads til venstre for højaltret i koret. Terpager har dog ingen kildeangivelse og hævder et andet sted, at fonten i katolsk tid stod omtrent midt i kirken (»circa medium Templi«).[2] Disse modstridende oplysninger giver stor usikkerhed om fontens middelalderlige placering, men det er i hvert fald helt udelukket, at den som formodet af Kinch og Helms kan have stået i selve kannikekoret.[3] Hvis S. Olavs alter har stået ved siden af højaltret, kan en plads i nordre korsarm, nær torveindgangen, tænkes. Har Terpager derimod ret i, at fonten stod »midt i kirken«, må hans udtalelse opfattes som gældende for det sted, hvor fonte almindeligvis var opstillet, nemlig midtlinien mellem langhusets (dvs. sognekirkens) nord- og syddør. Ingen af disse

Fig. 289. Døbefont 1400-1450 (s. 429). LL fot. 1977. — *Bronzetaufe 1400-1450.*

placeringer vil stride mod oplysningen fra 1560 (om kirkens nyordning), der siger, at fonten skulle »flyttes aff det sted, den nu staar paa, neden i Kircken aff veyen, paa it bequem sted«.[4] Dette sted blev skibets vestende, nord for vestindgangen, hvor den mange gange er omtalt i forbindelse med begravelser og 1792 stod »indsluttet i et firkantet Rum, som paa de

tvende Sider indhegnes af Kirkens Muur, paa de andre tvende af smukke udskaaren Billed- og Løvværk«. Videre udbreder Galthen (s. 133f) sig over den enfoldighed »baade i Opfindelse og Kunst«, som røbedes af døbekarrets billeder: »man seer Engle, Mennesker og Abekatte imellem hinanden«. Fonten stod ved vestindgangen indtil restaureringen 1843-45, da den flyttedes op i nordre korsarms alterniche (jfr. fig. 296) for endelig ved restaureringen o. 1900 at finde sin nuværende plads nordvestlig i korsskæringen.

†*Døbefont,* tidligst nævnt 1317 i forbindelse med et stort lys, som kirken skulle holde på fontens spids eller top (»magnam candelam fonti finalem«). Lyset har sikkert skullet sidde øverst på et højt †*fontelåg,* af den gotiske, spirformede type, som kendes fra flere udenlandske kirker.[5]

Dåbsfad (fig. 286), o. 1550, sydtysk, i drevet messing, 58 cm tvm. Fadet, der først er anskaffet til domkirken 1688, svarer til Durup (Ålborg amt) og Avnede (DK Maribo, s. 446). I bunden cirkelmedaljon forestillende Maria med barnet, i solgisel og stående på månen (den apokalyptiske madonna). Herom en stemplet stjernebort, to minuskelborter og en bort af stemplede bladrosetter; på fanen frise med hjort og hund. Fadet ligger i en blyforing.[6]

†*Fontelåg.* Et fontedække nævnes af Terpager (1736, s. 310). Sml. †døbefont.

†*Fontehimmel,* 1633, udført af Jens Olufsen »Billedsnider« fra Varde, der samtidig arbejdede på orgelfacaden. Året efter blev »fontedækslen« stafferet, og der udførtes beslag til ophænget, hvori himlen kunne hæves og sænkes ned som låg; en due af træ hang midt under himlen. 1729 måtte den stang repareres, »hvori dækslet eller kronen over fonten hænger«, da det befrygtedes, at den ville falde ned. Ved Las Jensen Malers opsætning af det ny fontegitter 1742 blev også fontehimlen repareret og malet; 1779 betaltes for en ny jernstang til ophænget. Fontehimlen er blevet kasseret senest 1843.[7]

†*Fontegitre.* 1) Slutningen af 1500'rne, smedejern. 1591 omtales »sprinkelværket« ved fonten i forbindelse med, at der uden for det opsattes en lille bænk, »at de som ere Faddere kunde sidde paa kne«. 1629 blev gitret repareret eller delvis fornyet, da der kom fire store jern »udenom fonten«. En ny nøgle til fonten udførtes 1632, og låsen måtte repareres 1684 og 1719. 1722 blev døren istandsat, og 1729 fik sprinkelværket to nye »Jern Spidser«.[8] 2) 1742 (jfr. fig. 288), udført efter kontrakt af 17. febr. med Las Jensen Maler af Skærbæk (DK. SJyll. s. 2964). Til forfærdigelse af billedhuggerværk på den søndre og østre side af dåben forelå da en approberet †tegning, som dog ikke fulgtes i alt. Således skulle der »over døren være rundt i stedet for fladt«, som tegningen viste. Foroven på gesimsen skulle de kongelige våben sættes, på den østre side dronning Sophia Magdalenes navn »i et træk« og på den søndre side kong Christian VI.s. Endelig skulle såvel de fire evangelister som løverne, elefanten, kronen og alt løvværket udføres på allerbedste vis. Højden fra jorden til gesimsen skulle være 4 alen sjællandsk (ca. 2,5 m) og fra gesimsen til kronen ca. 3 alen. Kirkeværgen var 23. april i Skærbæk for at se, hvorledes arbejdet »avancerede«, og igen 5. maj for at fa arbejdet færdigt til Hans Majestæts forventede besøg i Ribe. Syv dage efter måtte der sendes »Expresse bud« til billedhuggeren, at han godt kunne give sig tid til at lave arbejdet forsvarligt, da Hans Majestæt havde ændret rejserute; fontegitret leveredes 22. juni. Hele arrangementet blev beskrevet 1792 af Galthen, der roser stiftamtmand Gabel og bisp Matthias Anchersen for at have ladet dåben staffere med løvværk og maling. De nævnte evangelister prydede fontelukkets sider, løverne holdt de kronede, kongelige våben, som Galthen kalder både nyere og smukkere end det nederste.[9] Fra fontegitret, der blev nedtaget og afhændet på auktion ved restaureringen 1843-45, stammer nogle skæringer, heriblandt den rektangulære *fyrretræsfylding fig. 288, med smukt udskåret akantusløv, 63×38 cm, bemalet i røde, hvide og blå farver.[10] 3) 1845 (jfr. fig. 296), hørende til F. F. Friis' indretning. Fontelukkelsen var cirkulær og med støbejernsbalustre som den samtidige †alterskranke (s. 428).

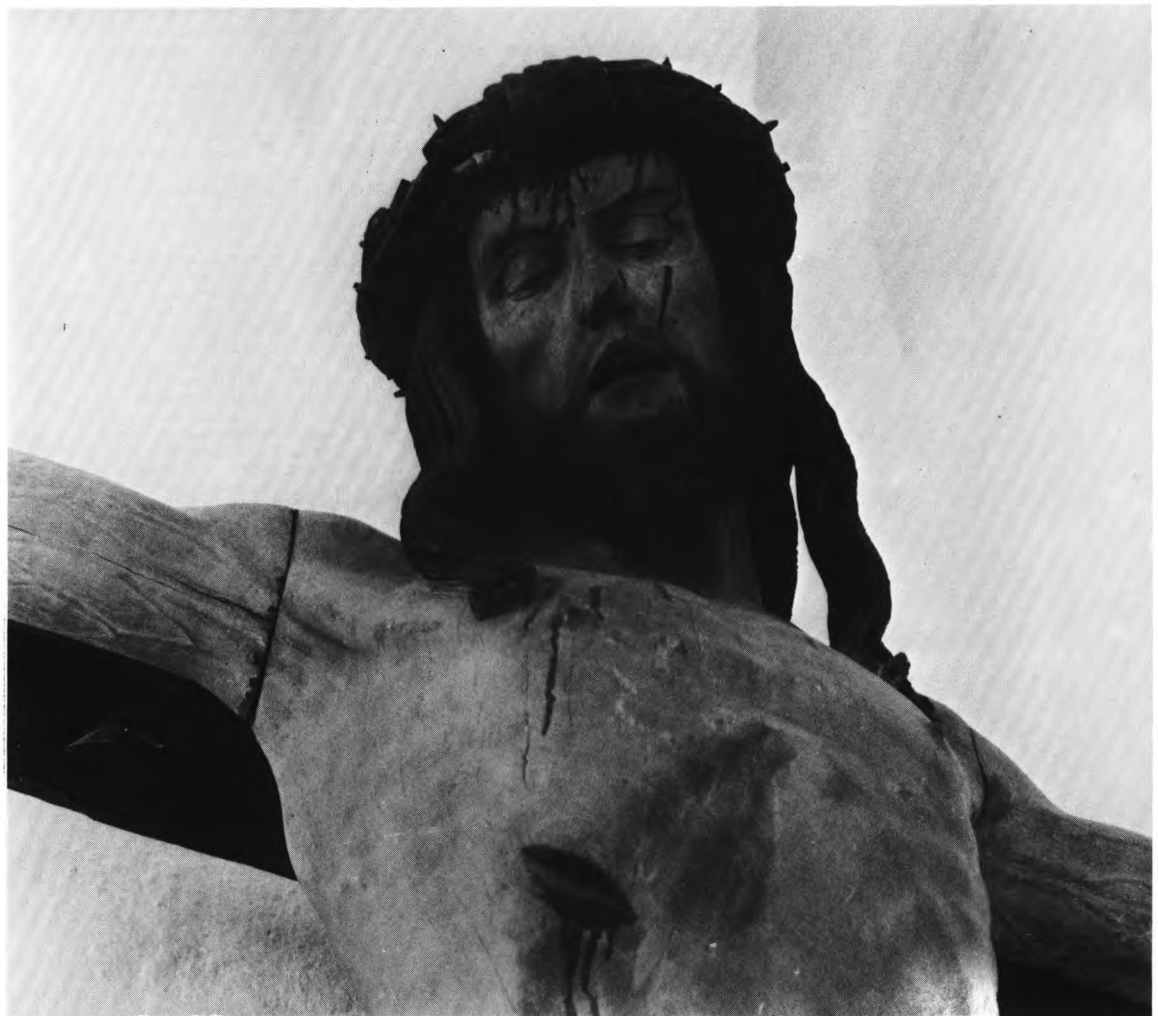

Fig. 290. Korbuekrucifiks o. 1500, detalje af fig. 291 (s. 433). LL fot. 1977. — *Triumphkruzifix um 1500, Detail*

KRUCIFIKSER OG KORSKRANKER

NOTER S. 442

Korbuekrucifikser. 1) (Fig. 291), o. 1500, udmærker sig ved Kristusfigurens fint iagttagne, naturalistiske anatomi. Den korsfæstede, ca. 200 cm høj, hænger i strakte, kun let skrå arme med hovedet svagt hældende mod højre, og fødderne er overlagte. Stor, turbanagtig tornekrone over naturligt, halvlangt hår, næsten lukkede øjne, halvåben mund og kort, symmetrisk hageskæg. Ribbenene er angivet som knopper, og der er overalt skåret tydelige blodårer; spydsåret er lavtsiddende. Lændeklædet er slået over-under i højre side, hvor det falder ned i en flig. I issen et boret hul. Det sammenhørende korstræ med sekundært afskårne ender udgøres af to krydsende, groft afgrenede stammer med cirkulært tværsnit. Krucifikset er senest staffereret 1886 med naturlig, bleg karnation og røde vunder; lændeklædet er hvidt, hår, tornekrone og korstræ brunmalet.

Der kan næppe være tvivl om, at krucifikset er identisk med »den skjønne Crucifix«, der 28. okt. 1560 blev nedtaget fra sin plads over korskranken og helligkorsaltret og ophængt på østvæggen i det ydre søndre sideskib.[11] 1632 fik maler Hans Bølling betaling for »dett konnstig

Fig. 291. Korbuekrucifiks o. 1500 (s. 433). LL fot. 1977. — *Triumphkruzifix um 1500.*

Gamble Crucifix ... at udtae och staffere huor behoff giordes«, og der lavedes to »hacker att slaa thil att hannche Crucifixet paa«.[8]

Både Resen og Terpager omtaler krucifikset som en seværdighed og beretter om den overtro, der var forbundet med det. Resen havde fået fortalt, at dekanen Hans Svanning havde beordret krucifikset flyttet fra søndre sideskib til et mere uanseligt sted. Men »i Drømme blev han af en Skikkelse, som jeg ikke ved nærmere Besked om, truet med Død og Fordærv, hvis han ikke lod det forblive paa dets gamle Plads. Slagen af Rædsel bragte han det da tilbage til det Sted, han havde fjernet det fra«. Endvidere fortæller Resen om krucifikset, »at nogle Skoledrenge, som havde skaaret Neglene af det, mistede deres egne Negle paa selv samme Vis«.[12] Terpager (1736, s. 331 f) giver følgende beskrivelse: »Krucifiksbilledet er i sandhed kunstfuldt gjort, og roses højt af de besøgende, thi man glæder sig ved brystets, ribbenenes, mavens og de andre deles og lemmers nette og passende symmetri, idet det på heldigste vis efterligner menneskets sande og naturlige legemsbygning«. Ved sin undersøgelse 1808 fandt stiftsprovst Koefoed i krucifiksets hoved »det almindelige Hul boret, hvori vidst har været Reliquier, men Proppen var borte og Hullet tomt«.[13] Krucifikset befandt sig da i domkirkens nordre gang, måske på dets nuværende sted i ydre nordre sideskib på nordvæggen mellem de to østligste fag. Restaurering foretoges 1886 ved W. Fjeldskov, København.[8]

2) Slutningen af 1500'rne, og efter Terpagers angivelse tilført kirken andetsteds fra. Kristusfiguren, ca. 220 cm høj, hænger i vandrette arme med hovedet let sænket mod højre og fødderne er overlagte. Den tætsnoede, turbanagtige tornekrone er trukket ned over den meget høje pande, øjnene er sammenknebne, håret langt og bølget og fuldskægget tvedelt. Den vældige brystkasse har kun antydede ribben, og huden er overalt glat uden angivelse af blodårer. Smalt, krøllet lændeklæde uden snipper. Korstræet er udført o. 1904 efter forslag af C. M. Smidt.[14] Det har i korsmidten bag Kristi hoved en stor glorie med strålekrans. Midt på den meget lange, nedre korsarm og som afslutning på de tre øvrige sidder firpasmedaljoner med evangelistsymbolerne holdende skriftbånd. Den brogede staffering er ligeledes fra o. 1904; korstræet fremtræder rødt, med gylden glorieskive og kantning af medaljonerne, evangelistsymbolerne bærer deres navne i sort fraktur på hvid bund.

Krucifikset hænger nu højt oppe mellem vinduerne på nordre korsarms gavlvæg. Det må have været blandt de tre, der på Terpagers tid var henlagt over kirkens hvælvinger.[15] Snarest var det et af de to krucifikser »af usædvanlig størrelse«, hvorom Terpager skriver, at de »er bragt hertil andetsteds fra og nu er henlagt over de sydlige hvælvinger«. Midt i 1800'rne kom krucifikset ind på søndre galleri, hvor det lå indtil det o. 1904 fik sin nuværende plads.[16]

Krucifiksgruppe (fig. 292), begyndelsen af 1400'rne. Kristusbilledet er beslægtet med krucifikserne i Agerskov og Nustrup (DK. SJyll. s. 660f, 879f), sidefigurerne, Maria og Johannes, fremtræder som relieffigurer med plane

bagsider. Den korsfæstede, 120 cm høj, hænger roligt i vandret udstrakte arme, med hovedet hældende let mod højre skulder og fødderne overlagte. Tovsnoet tornekrone over det stiliserede hår, hvoraf en lok falder ned foran højre skulder; lille, tvedelt hageskæg. Brystkassen med sidevunde er summarisk gengivet, lændeklædet har snip i højre side og falder i det samme bløde foldekast som gevandterne på sidefigurerne. Disse indtager traditionelle, sørgende positurer med hovederne let bøjet mod Kristus. Maria, med koneklæde, folder de små hænder foran livet og Johannes holder højre hånd under kinden. Sidefigurernes konsoller er ligesom det enkle fyrretræskors fra 1886.

En perlegrå farve dækker hele krucifiksgruppen, der er ganske medtaget og har en vejrbidt overflade. Denne tilstand skyldes, at figurerne gennem århundreder var anbragt udvendig i de tre blindarkader over kirkens vestportal, således som det ses på fig. 15 (efter Terpager) og på Theophilus Hansens opmåling af vestfacaden fra 1837 (fig. 131). Denne placering er formentlig krucifiksgruppens oprindelige (jfr. s. 241).[17]

6. sept. 1694 blev »kvindebilledet ved krucifikset over den vestre kirkedør« opsat, da træbilledet »for nogen tid siden var faldet ned«. Gruppens udsatte anbringelse krævede hyppig opfriskning af bemalingen. 1740 fik Hans Poulsen Maler 3 rdl. for »tre billeder ved den vestre kirkedør at male«; 1763 blev krucifiksgruppen atter »renoveret med Colører« og 1805 var Jacob Mahler i arbejde.[8] O. 1850 blev figurerne nedtaget og anbragt på nordre galleri fæstnet til vestvæggen af den vestligste af de daværende skillemure (sml. fig. 52). 1886 blev kors og fodstykker tildannet, figurerne atter opsat »på væggen« og »malet til Kalkning«.[8] Efter den store restaurering fik krucifiksgruppen sin nuværende placering på østvæggen over arkaden i ydre, nordre sideskib, andet fag fra vest. 1972 fornyedes den perlegrå bemaling, som har dækket gruppen siden 1800'rne. Herunder konstateredes på Johannesfiguren farver af 1700-tals karakter: mønje eller lys cinnober på kappen og blågrå på koften, medens ansigtet vistnok havde naturlig hudfarve.[18]

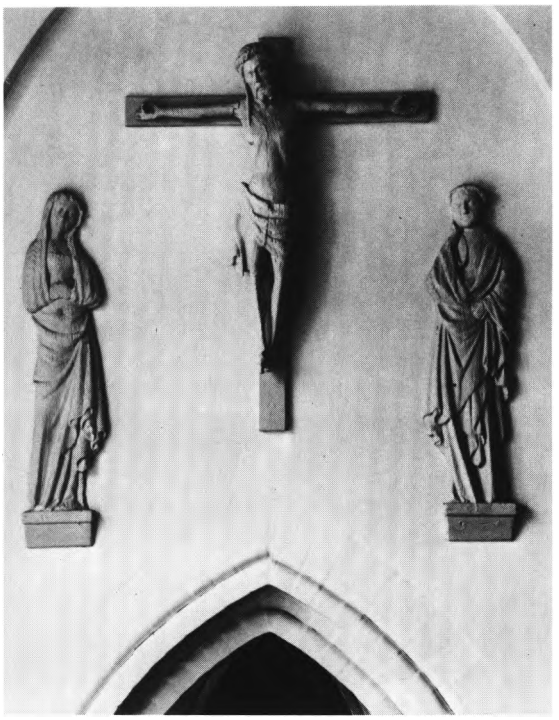

Fig. 292. Krucifiksgruppe fra 1400'rnes begyndelse (s. 434). LL fot. 1977. — *Kruzifixgruppe, Anfang des 15. Jahrhunderts.*

Krucifiks. 1600'rne, af malet træ og ganske lille. Kristusfiguren, ca. 30 cm høj, hænger i næsten vandrette arme med store hænder. Hovedet, der bærer en omfangsrig, snoet tornekrone, hælder let mod højre, fuldskæg. Fødderne er overlagte, og lændeklædet har to lange, flagrende snipper. Samtidigt korstræ med fligede ender. Figuren har guldkarnation, grøn tornekrone, blåt lændeklæde, brunmalet korstræ. I ydre, søndre sideskibs fjerde fag fra vest, over buen ind til præsteværelset; oprindelig sikkert et gravkrucifiks, fremkommet ved udgravningerne i sideskibet.[19]

†*Krucifikser.* (Se også den middelalderlige †kirkeskat s. 400). 1) (Fig. 293), 1318, svarende til Vester Nebel (Skast hrd. Ribe amt, ligeledes dateret 1318) og beslægtet med krucifikserne i Gram og Randerup (DK. SJyll. s. 802, 1466). Den medtagne, men usædvanlig smukke og karakterfulde krucifiksfigur, der udmærker sig ved sin præcise datering, blev 1960 stjålet fra Skt. Katharinæ kirkes præsteværelse, hvortil den var bragt få år tidligere.

Figuren kendes derfor hovedsagelig gennem en række fotografier, som blev taget efter en konservering 1946. Kristus fremtræder som en 53 cm høj torso, afbrudt under knæene. Det tungt sænkede hoved, smertefuldt tilbagetrukne underliv og de optrukne knæ giver figuren det karakteristiske højgotiske S-sving. Tornekronen er tovsnoet, og håret falder i bølger ned over skuldrene, øjnene er lukkede, munden halvåben og det korte hageskæg har runde »semitiske« krusninger. Ribbenene er klart markeret, sidevunden skåret, og det uroligt faldende lændeklæde har på forsiden en stor poset fold. I issen et 5 cm dybt hul dækket af en metalplade. Sekundære farver fra 1700'rne.[20]

Krucifikset, der måske oprindelig har prydet et sidealter, nævnes tidligst i begyndelsen af 1700'rne, da det hang i koret nær døren til kapitelhuset. Hovedet var da omgivet af en glorie, der sikkert udgjordes af en medaljon i korstræets skæring (jfr. Randerup, DK. SJyll. s. 1468, fig. 10).[21] Det »lidet Crucifix« i koret undersøgtes 1808 af stiftsprovst Koefoed. Han åbnede det borede hul, som »var bedækket med en Blik Plade« og fremdrog af krucifiksets hoved nogle relikvier, »med en Seddel af Pergament, hvorpaa staar i Munkeskrift: Hie sunt relikviæ sanctarum XI millium virginum posita pr ... anno MCCC XVIII sabbato primo post assumptionem Dom: Mariæ virginis« (Dette er relikvier af De 11000 jomfruer nedlagt ... år 1318 første lørdag efter Vor Frue Jomfru Marias Himmelfart, dvs. 19. aug.).[22] Krucifikset blev taget ned ved restaureringen 1843-45 og befandt sig på Jacob Helms' tid formentlig på søndre galleri.[23] Der kan næppe være tvivl om, at det er den ruinerede Kristusfigur fra dette krucifiks, der o. 1932 kom til Skt. Katharinæ kirke.[24] Herfra indsendtes den 1933 til konservering i Nationalmuseet, der leverede den tilbage 1948. Figuren opbevaredes i Skt. Katharinæ kirkes præsteværelse, da den blev stjålet i aug. 1960.[25]

2) Middelalderligt, måske samtidigt med ovennævnte, da det havde tilsvarende relikvier nedlagt i hovedet. Det har dog været væsentlig større end nr. 1; stiftsprovst Koefoed kalder det

Fig. 293. †Krucifiks nr. 1, 1318 (s. 435). Fot. o. 1946 i NM2. — †*Kruzifix Nr. 1, 1318.*

1808 »Et gammelt beskadiget Christus Billede af Træe i fuld Størrelse«. Ved at udtage en træprop, som var indslået i et omtrent 6 tommer dybt, boret hul i figurens hoved, fremdrog han nogle relikvier, øjensynlig stumper af træ og ben. Med relikvierne lå to små sedler, hvorpå var skrevet med munkeskrift: a) »ex ligno Domini« (af Herrens kors), b) »de ossibus

sanctarum XI millium virginum« (af De 11000 jomfruers ben).[22] Figuren har været blandt de tre, der på Terpagers tid var henlagt over kirkens hvælvinger; det er derfor muligt at den først efter reformationen er kommet til domkirken andetsteds fra.[15] 1808 hedder det blot, at figuren lå »paa en af Kirkens Hvelvinger«.

3) På Terpagers tid fandtes endnu et krucifiks bortgemt over kirkens hvælvinger.[15]

†*Korskranker og -gitre.* I indledningen s. 394 er der gjort rede for, hvorledes det liturgiske kor (kannike- og højkor) var indrettet frem til 1560, da det af kongen befaledes åbnet mod midtskibet i vest (s. 72). Her er nævnt de tre *skrankemure,* som omsluttede kannikekoret mod nord, syd og vest. Omtalt er også det lektorium, som må have strakt sig langs vestsiden af og over den vestre skrankemur. Dette lektorium med dets forskellige inventar (sml. †ambo s. 442 og torgel nr. 1 og 2 s. 470) forsvandt, da man efterkom kongebrevets befaling: »at den store Mur oc Skilrum, som staar imellem Choret oc Nederkircken, maattcr nedertagis, oc it Splinder aff træ igien opsettis«. Dette *trægitter,* som opsattes på et eller andet tidspunkt efter 1560 var af ukendt højde, men en primitiv skitse i kapitlets »tegnebog«, udført i forbindelse med flytning af nogle gravsten, viser, at det forneden bestod af en række balustre; af samme kilde fremgår, at gitret havde en indgang på midten. I forbindelse med korets renovering 1704 akkorderedes med Peter Petersen bilthugger (i Tønder, se DK. SJyll. s. 2883f) om at gøre »løfverk« og sætte det over »sprinklerne omkring koret«. I vest, oven på det gamle korgitter, lagde Jesper tømmermand selvtredje en ny fyrrebjælke, og herpå sattes løvværk af eg, »hvorudi 2 løver holder en oval med Kgl. Majestæts navn i med krone over«. Også på begge sider af koret over skrankemurene i nord og syd anbragtes løvværk. Det var i fyr, seks kvarter højt midtpå og forsynet med indskrifter, der gengives af Terpager (1714, s. 4f); i syd: »O Gud, som hellig er og stor / Hav Lyst til vores Sang og Chor! / Naar vi har siunget her din Priis / Lad det skee der paa Engle-viis!«. I nord: »I Herr Stiffts Amtmand Schachs og Biskop Muuses Tid / Da lode Seerup og Terpager med stor Flid / Dom-kirken inden til staffere, at den staar / Langt bedre, end den var for hen i mange Aar«. På begge sider i det indre kor (dvs. indvendig i koret): »Splendido hoc conspicuoqve ornatu / Chorum circumdatum voluit / Pia & provida cura / Generalis Districtus Rip. Præfecti / Johannis Comitis de Schack / & / Diæceseos Ripensis Episcopi / Christiani Musæi / Ædilibus / Præposito Severino Seerupio / & / Lectore Petro Terpagrio / Anno M.DCC.IV.« (Dette kor blev omfattet med en strålende og iøjnefaldende udsmykning ved from og forstandig omsorg af stiftamtmand, greve Hans Schack og Ribe stifts biskop Christian Muus, da provst Søren Seerup og lektor Peder Terpager var værger, år 1704). Hans Andersen smed fæstede løvværket, hvortil medgik bl.a. tre bolte, to opstænger og ved indersiden til koret tre ringe, tre »splidsticher« og fire ankre op ved siderne. Endelig opsatte Peter Petersen noget løvværk, som han havde gjort af fyr, i hjørnerne på begge sider af kordøren, og hele korets indhegning maledes og stafferedes med fint guld.[8]

1742 fik Preben Knudsen maler betaling for at renovere »Løn Werchit« omkring koret. 1766-69 blev korgitret overbygget af det ny orgelpulpitur foran koret (s. 478), og ved restaureringen 1792 nedtoges – til mange borgeres fortrydelse – Frederik IV.s navnetræk og alt Peter Petersens løvværk, der skal have været omtrent som det, der var omkring dåben (se fig. 288). I anledning af reformationsfesten 1817 forfærdigede snedkermester Ussing en medaillon over kordøren, og der opsattes guirlander og festoner. 1822 blev brystværket for koret nedtaget, ændret og atter opsat, hvorefter maler Poulsen gav gavl, døre og stolper sort og perlefarve. To år senere blev kordøren tillige med det gamle tralværk gjort lavere i linje med kannikestolene i koret. Ved restaureringen 1843-45 fjernedes korgitret og de middelalderlige skrankemure i nord og syd, der fik en slags afløsning i de stofdraperier, som da ophængtes bag kannikestolene.[26]

PRÆDIKESTOLE

NOTER S. 442

Prædikestol (fig. 294), 1596-97, med ældre himmel. Stolen er ifølge kontrakt leveret af Odense-snedkeren Jens Asmussen, og knytter sig nøje til en gruppe fynske prædikestole, der ligeledes må være udgået fra Jens Asmussens værksted.[27] Ved kontrakten med lensmanden Valdemar Parsberg på Riberhus forpligtede Jens Asmussen sig i aug. 1596 til at »giøre hannem en nedt skiøne Predickestoll« på egen bekostning, men af leveret tømmer. Stolen skulle være »saa wiid omkring« som den, der befandt sig i kirken, og den skulle »paa alle kanter« have tre piller. Jens Asmussen forpligtede sig endvidere til samme prædikestol med stor flid at gøre færdig og så skøn udi alle måder og end skønnere end den, han havde udført til Odense S. Knuds kirke, »om dett staar till at giøre«. Pris 100 daler, til levering inden S. Hans næste år (sml. (†)Altertavle s. 414).[28] Den forrige prædikestolshimmel genbenyttedes, og dens form og omfang har i nogen grad været bestemmende for den nye stols plan: Et retkantet opgangsfag samt, under himlen, stolens firesidede polygon med de i kontrakten nævnte seks gange tre søjler på hjørnerne, dog kun én mod opgangen.

De kannelerede korintiske søjler har prydbælter med varierende beslagværk. Storfelternes rundbuede arkader har stærkt fremspringende, perspektiviske pilastre med rude- og ædelstensbosser på de høje, glatte baser. Profilkapitælerne prydes af en tandsnitsfrise, der også ledsager buerne, i hvis forsænkede midtparti der er diminutive diamantbosser; i sviklerne store bosser. Storfelternes reliefskårne scener er næsten alle udført efter forlæg, som også er benyttet ved de fynske prædikestole, der må tilskrives Jens Asmussen. Fra opgangen: 1) Syndefaldet, skåret efter samme forlæg som Gelsted, Vends herred. Til højre for træet, hvorom slangen snor sig, står Eva med en æbelgren i venstre hånd. Med sin højre rækker hun æblet til den langskæggede Adam, der er vist siddende, i profil. 2) Isaks ofring, efter samme forlæg som Rørup, Vends herred. Abraham står vendt mod beskueren, men med det langskæggede hoved i profil, idet han ser op mod sin højre hånd, hvori krumsablen er hævet til hug; en svævende engel lægger afværgende sabelklingen under armen. Sin venstre hånd holder Abraham på ryggen af Isak, der med armene krydset over brystet knæler på et lille, perspektivisk vist alter, som skjuler Abrahams venstre fod. Bag drengen til højre et flammende fyrfad, et træ og på en lille klippe det ventende kid. 3) Hyrdernes tilbedelse fig. 295a), efter samme forlæg som Rørup, Vends herred og Skellerup, Vindinge herred. 4) Golgatha, efter samme forlæg som Rørup og Skellerup samt Stenstrup, Sunds herred og Munkebo, Bjerge herred. Den døde Kristus med stråleglorie hænger roligt på det store kors, hvorover mørke skyer danner en bue. Han flankeres af røverne, der er bundet til store, krumvoksede, afgrenede træstammer; den onde røver er iført kjortel, den gode som Kristus et lændeklæde. Fra venstre omfavner Maria Magdalene korsets fod, foran hvilken den gamle Adams hovedskal ligger; i baggrunden skimtes Jerusalems tårne. 5) Opstandelsen (fig. 295b), efter samme forlæg som Kølstrup, Stenstrup, Munkebo og Harndrup, Vends hrd. 6) Himmelfarten. Foroven forsvinder Kristus op gennem en strålekranset, ringformet sky. Han følges med øjnene af apostlene, der ses i profil knælende i to grupper fordelt på hver side af et bjerg. Mellem de to forreste apostle ligger en palmegren.

Frise- og postamentfelterne indrammes af tandsnit og afbrydes over og under søjlerne af trekoblede fremspring med fyldinger. Under postamentfelterne en stærkt fremspringende profilbjælke og herunder buerækker som hængestykker, under fremspringene afbrudt af englehoveder.

Aftrappet underbaldakin med knægte og bosser i afsatserne, svære volutribber over to store, flade profilknopper og nederst en stor vindrueklase. Opgangen, i renæssancestil 1903-04, har afløst en tidligere med svingende trappe, der var udført 1844 (sml. fig. 51). Dennes forgænger, der vistnok på portalen bar årstallet 1549 (og derfor kan have været delvis genan-

Fig. 294. Prædikestol 1596-97 (s. 438) med himmel fra o. 1560, genanvendt fra en ældre †prædikestol (s. 442). LL fot. 1977. — *Kanzel 1596-97 mit Himmel aus der Zeit um 1560.*

vendt fra den ældre prædikestol, sml. †prædikestole og fig. 262), havde ifølge Terpager følgende indskrifter. På siden: »Synden oc Døden os overfalder /Christus til livsens Krone os kalder«. På døren: »Sine ME nihil potestis facere« (uden mig kunne I intet gøre, Joh. 15,5), »Omnia in Dei gloriam facite« (I skal gøre alt til Guds ære, 1. Kor. 10,31), »Omnia / Ex Deo, / Per Deum, / In Deum.« (Alt af Gud, gennem Gud og i Gud, Ef. 4,6).[29]

I prædikestolen er der 1683 indbygget et *skab,* 30×100 cm, i tre fag, hvoraf det midterste danner låge. I fagene enkelt udsparede, bredovale fyldinger.[8]

Stolens staffering i stærke, laserende farver med meget guld og lidt sølv er udført 1904 af malermester Jørgen Hansen, Esbjerg (Amberg 1906, s. 100). Baggrunden for reliefferne er blå. Til reliefferne knytter sig korte latinske indskrifter i gyldne versaler. Fra opgangen: 1) Syndefaldet og »morte morieris« (Du skal visselig dø, 1 Mos. 2,17), 2) Isaks ofring og »deus providebit«. (Gud vil selv udse, 1 Mos. 22,8),
3) Hyrdernes tilbedelse og »verbvm caro factu(m) est« (Ordet blev kød, Joh. 1,14), 4) Golgatha og »consummatum est« (Det er fuldbragt, Joh. 19,30), 5) opstandelsen og »ero mors tua o mors« (Jeg vil være din død, o død), 6) Himmelfarten og »omnes traham ad me ipsu(m)« (Jeg vil drage alle til mig, Joh. 12,32).

I frise- og postamentfelterne står indskrifter med gylden fraktur på sort bund; bogstaveringen er meget forvansket ved de talrige restaureringer, f.eks. »og« for »oc« etc. 1) Nærmest opgangen (frise- og postamentindskrift kaldet a og b). a: »Døden er Syndsens sold« (Rom. 6,23), b: »Lige som alle dø i Adam / sa blive og alle levende i Christo« (1 Kor. 15,22). 2) a: »Du sparde icke din søn.« (Rom. 8,32), b: »Jesus skulle aff Guds naade / smage Døden for alle.« (Hebr. 2,9). 3) a: »En søn er os given«. (Es. 9,6), b: »Ære være Gud i det Høye! / Og fred paa lorden.« (Luk. 2,14). 4) a: »Hans saar er vor Legdo(m).« (Es. 53,5), b: »Iesu Christi Guds Søns / blod Renser os aff all Synd.« (1 Joh. 1,7). 5) a: »leg er Opstandelsen.« (Joh.
11,25), b: »Ieg lever og i skulle leve / Hvor jeg er, skulle og i være.« (Joh. 14,19). 6) a: »Du opforst i Høyheden.« (Ef. 4,8), b: »Vor Borgerskab Er i / Himmelen.« (Fil. 3,20).

Prædikestolen har antagelig i de første år stået med en beskeden »snedkerstaffering«, indtil den 1613 blev stafferet af Philippus maler.[30] 1700 var en del store stykker faldet af, og Niels Matthiesen selvanden trådte i funktion; han hævede bl.a. prædikestolen, der var sunket over ½ kvarter. 1704 blev stolen understøttet med en jernstang, og talrige »knapper« (dvs. bosser) blev gjort og pålimet. Derpå blev stolen opmålet med guld og farve i forbindelse med den hovedrestaurering, der også omfattede altertavle og korgitter. 1767 fornyedes bogstolen. 1771 udførte drejer Thomas Jensen ca. 80 forskellige knapper, og snedker Peder Hansen fik betaling for snedker- og billedhuggerarbejde, – bl.a. syv stk. »hollandsk løv«, et ansigt på engelen og 18 stk. svikler. Året efter reparerede Peder Jensen stolen med nye trapper, gulv og forværk; for at male og forgylde prædikestolen betaltes Christian maler. 1724 havde Andreas Hansen Mahler og hans kiæreste Wibeke Jensdatter Bagges bekostet prædikestolen beklædt med rødt fløjl med silkefrynser; hertil også et overtræk, så klædet ikke skulle blive støvet, når der ikke prædikedes. Stolens beklædning blev siden gentagne gange repareret og fornyet.[8]

1844 blev prædikestolen nedtaget fra sin oprindelige plads på den midterste pille i skibets nordside og anbragt på sydsidens tilsvarende pille. Samtidig fik den en ny opgang i renæssancestil med den nævnte omfangsrige, svungne trappe. 1849 blev de bibelske figurer og himlen strøget flere gange med lakfarve; før den seneste restaurering 1904, da stolen flyttedes til sin nuværende plads på sydsidens østligste arkadepille, stod den hvidmalet.[31]

Den *himmel* (fig. 294), som Jens Asmussen ifølge kontrakten skulle genbenytte, er et smukt ungrenæssancearbejde fra o. 1560, hvis skæringer godt kan tåle sammenligning med Jens Asmussens. Himlen skyder ud fra væggen som en syvsidet polygon. Frisen har tandsnitgesims og på hjørnefremspringene er der bl.a.

Fig. 295 a-b. Prædikestolsfelter (s. 438). a. Hyrdernes tilbedelse, b. Opstandelsen. LL fot. 1980. — *Kanzelfelder. a. Anbetung der Hirten, b. Auferstehung.*

små gammeltestamentlige buster, regnet fra opgangen: 1) glat, 2) skægget mandshoved med bred, opkrammet hat, 3) Judith med Holofernes' hoved, 4) David med harpe, 5) smuk, ung kvinde i æselrygformet portal (Batseba?), 6) blomst, 7) glat. I frisefelterne slanke reliefversaler:[32] »Alle propheter g/ifve Iesu Christo de/t widnesbird at h/ver den som troer p/a hanom skal fa / sinders forladelse«. .

Himlen har som topstykker rigt skårne halvkartoucher med englehoved mellem små hjørnespir. Derimod er der nu ingen hængestykker, – måske var det den rand med zirater, der fjernedes 1823.[33] Svajet baldakin med hjørneribber, øverst kronet af Kristus med sejrsfanen (Dannebrog) stående på (verdens)kuglen, medens den døende slange snor sig om hans ben. Loftet er ved brede, profilerede lister delt i kvadratiske og aflange sekskantfelter. Stafferingen er som prædikestolens.

Prædikcstolshimlen har i store træk gennemgået de samme istandsættelser som selve stolen. Særlige istandsættelser fik den 1672, da Knud maler fik betaling for at anstryge himlen med blå farve og renovere med oliefarve, og 1763, da Jørgen snedker reparerede og rengjorde »Obschuren« over prædikestolen. 1824 blev himlen hævet af akustiske grunde, og 1886 var Kristusfiguren nedtaget for at blive malet og forgyldt.[34]

Fæstnet til stolens dækbræt sidder en *lysearm* skænket til prædikestolen 1637 af borgmester Hans Nielsen Friis. Den er stærkt fornyet og nu forsynet med tre elektriske lys. Den 38 cm lange S-svungne arm midtdeles af en buklet knop, hvorfra der udgår akantusblade. Det in-

dre S-sving ender i et tredelt akantusblad, det ydre har sekskantet tværsnit og på undersiden fastnittet et skjold.Herpå er indgraveret akantus omkring versalerne: »Hans Nielsen / Frijs 1637«, over et skjold med bomærke. Den cirkulære, profilerede fodplade er yngre; oprindelig må armen som de øvrige lysearme (s. 500) have været fastgjort til en vægplade på pillen. Også tværarmen og dens to lyseskåle er fornyelser, medens den store lyseskål i midten er en tilføjelse. Oprindelig har lysearmen haft to lys siddende på en tværarm svarende til lysearmene på prædikestolen i Århus domkirke (1588) og Helsingør S. Maria kirke (1597) (DK. Århus, s. 608 og DK. Frborg, s. 450). Terpager taler nemlig (1736, s. 323) om prædikestolens drejelige lysearm til to lys (»lucerna bilychnis«), som brændte ved foroprædiken om vinteren. Der var ikke til denne lysearm knyttet nogen permanent stiftelse, men 1658 skænkede Laurids Mortensen Friis, en slægtning til giveren, 15 rdl. til lys.[35]

1654 blev den sønderbrudte †*messingovn* (fyrfad?) på prædikestolen »færdiget«. 1682 fik stolen et †*timeglas,* som udskiftedes 1772, da et nyt købtes i Hamborg.[8]

†*Ambo,* det ophøjede sted, hvorfra den hellige tekst læstes mod koret og på særlige dage rettet mod menigheden. 1424 bestemtes det, at de årtider, der skulle afholdes i ugen, først skulle tilsiges på fredagens kapitelmøde og derpå om søndagen bekendtgøres menigheden fra amboen. Denne må, som det var almindeligt, have været anbragt på lektoriet, for 1454 omtales den kannik, der på Den Hellige Trefoldigheds fest fra lektoriet holdt prædiken for folket. Amboen forsvandt sammen med lektoriet 1560 (sml. s. 437).[36]

†*Prædikestole.* 1) Muligvis fik kirken allerede 1549 sin første egentlige prædikestol, – ikke en afløser for amboen på lektoriet, men protestantismens væsentligste bidrag til kirkerummets møblering. Årstallet findes på en *frisefylding (fig. 262), der skal have siddet over den 1844 fjernede prædikestolsopgang (jfr. s. 438). Fyldings-panelet, 59×9 cm, har udskæringer i gennembrudt arbejde, og står nu i blank eg. I hver side en festlig profilmaske, fra hvis mund udgår akantus i ungrenæssancestil med neglesnit. I midten, omkring et våbenskjold (med timeglas?), et slynget skriftbånd med renæssanceversaler i forsænket relief: »Anno D(omi)ni / MDXLIX« (Det Herrens år 1549). Hvis stykket altid har haft den placering, det skal have haft 1844, må det have været indpasset i gavlen over opgangen til en jævngammel prædikestol helt svarende til 1560-opgangen i Slesvig domkirke.[37]

2) O. 1560. Himlen, der af Jens Asmussen er genanvendt over 1597-prædikestolen, må enten have været en tilføjelse til †prædikestol nr. 1 eller have hørt til en samtidig stol. 1597 blev prædikestolen sammen med den katolske højaltertavle kørt til S. Peders kirke og opstillet der (jfr. s. 410).

NOTER TIL S. 429-442

Vedr. arkivalier, litteratur og forkortelser henvises til s. 52f.

[1] Nielsen: Herredsbeskrivelse, Malt Herred, s. 36f, 110f. – A. Thiset: Danske adelige Sigiller fra det XV. XVI. og XVII. Århundrede, 1905, E XVI 28f. – DaAdÅrb. IX, 1918, s.

[2] Se s. 105f. – Terpager 1736, s. 306.

[3] Kinch I, 300. – Helms 1870, sp. 163, 167.

[4] Terpager 1736, s. 307.

[5] Oldemoder, s. 101. – Se f.eks. F. Bond: Fonts and Font Covers. London, New York, Toronto 1908, s. 281f.

[6] LA.Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899. – Af den næsten udpudsede indskrift er ordet »Elif« læst som navnet på fadets »støber«. Antiqvariske Annaler III, 1820, s. 192.

[7] Rgsk. (se note 6). – Terpager 1736, s. 310.

[8] LA.Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899.

[9] Rgsk. (se note 8), og Ribe bispearkiv. Ribe domk. 1530-1786. – Galthen 1792, s. 134, 142.

[10] I Ribes antikvariske Samling, mus. nr. 631. Her findes også et mindre, tilsvarende *stykke (nr. 632), der har været låge i et skab, og en stående *løve i akantusløv (nr. 3263), 55×15 cm, nu i blank fyr, formentlig en af skjoldholderne. Andre dele, der skal stamme fra fontelukkelsen, indgår i forskelligt bohave i byen. Indb. af Mogens Bencard i Den antikvariske Samling.

[11] KancBrevb. – KglBibl. Uldall 186 fol. VI, 623. – Peder Terpager m 1½ kvarter, altså netop omkring det bevarede krucifiks' højde, KglBibl. Ny Kgl. Saml. Terpager: Ad-

versaria. – Helms antog (1870, sp. 162), at det skønne krucifiks var forsvundet 1843, Kinch (I, 583) at det var identisk med en torso, der da lå på hvælvene over søndre sideskib. Jfr. note 15.

[12] KglBibl. Uldall 186 fol. VI, 623. – Jfr. Thiele: Danmarks Folkesagn I, 1843, s. 244. og Tage E. Christiansen: Gunhildkorset og Ribe Domkirke, i ÅrbRibe 1976, s. 137.

[13] NM2. Indb. 1808 af stiftsprovst Koefoed, trykt i ÅrbRibe 1959, s. 624.

[14] NM2. Tegninger af C. M. Smidt. De afviger en del fra den udformning, der virkeliggjordes.

[15] Terpager omtaler (1736, s. 331) tre krucifikser over kirkens hvælvinger. Et lå »udenfor og over kirkens vestlige hvælvinger«, mens to andre usædvanlig store, som var tilført kirken andetsteds fra, lå på de sydlige hvælvinger. Af disse tre er kun ét bevaret (korbuekrucifiks nr. 2). De andre (tkrucifiks nr. 2 og 3) har sandsynligvis begge været borte 1870, selv om Helms dette år (sp. 162) nævner to krucifikser, der »indtil for faa Aar siden lige som i Terpagers Dage« fandtes over de sydlige hvælvinger, og som nu var flyttet ind på galleriet. Formentlig har det ene af de krucifikser, han så, været †krucifiks nr. 1, der først er blevet lagt på loftet o. 1843-45.

[16] Terpager 1736, s. 331. – Helms 1870, sp. 162.

[17] Helms antager (1870, sp. 90), at figurerne først efter reformationen er blevet flyttet ud fra kirkens indre, hvor de oprindelig kan have smykket et sidealter.

[18] Helms 1870, sp. 89f. – NM2. Indb. 28. febr. 1972 af Mogens Larsen.

[19] 1886 i forbindelse med kirkens tværafstivning eller o. 1900, da de dybe varmekanaler gravedes (sml. s. 359 og 374).

[20] O. Norn: Krucifix-Eucharisti, i KirkehistSaml. 1976, s. 9. – NM2. Notits af C. A. Jensen.

[21] Terpager 1736, s. 331.

[22] Stiftsprovst Koefoeds indb. (jfr. note 13). Relikvierne og sedlen indsendtes samme år til Oldsagskommissionen, men er siden bortkommet. Mus. nr. 104.

[23] Jfr. note 15.

[24] Norn (jfr. note 20) s. 13.

[25] O. Norn: Krucifikset fra Sct. Catharinæ kirke i Ribe. Vestkysten 23. aug. 1960.

[26] Rgsk. (se note 8). – Hanssen 1831, s. 19 med note.

[27] Andre skriftligt belagte arbejder af Jens Asmussen kendes indtil videre ikke, men C. A. Jensen nævner de fynske prædikestole i Rørup, Gelsted, Mesinge, Kjølstrup og Skellerup, der både i opbygning og med hensyn til reliefferne svarer nøje til Ribestolen.

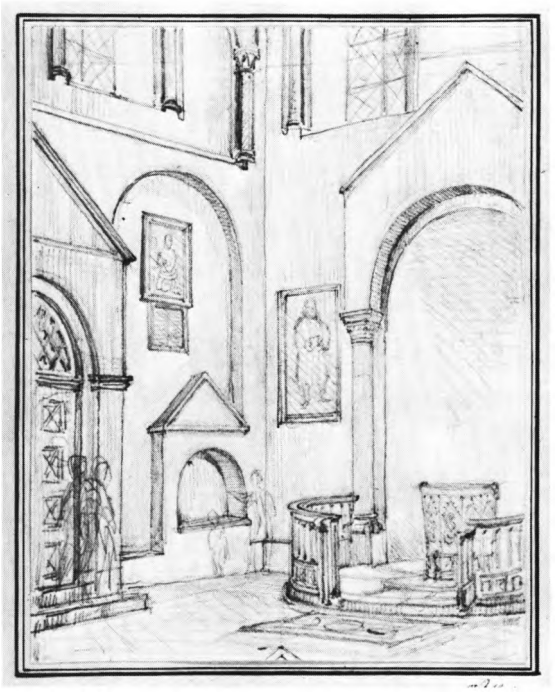

Fig. 296. Døbefonten, opstillet i nordre sidealterniche 1845. Tegning af V. Dahlerup, privateje. — *Bronzetaufe, 1845 in der nördlichen Seitenaltarnische aufgestellt.*

Jensen: Snedkere, s. 67f. – Se også DK. SJyll. s. 2318.

[28] Kontrakten gengives af Terpager 1736, s. 311.

[29] Terpager 1702, s. 21 og 1736, s. 331.

[30] Hegelunds almanak, s. 611.

[31] Rgsk. (se note 8). – Amberg 1906, s. 99. – Fotografier i NM2 viser prædikestolen 1897.

[32] Bogstaverne H og N har bøjle på bistaven, I har tværstreg eller punkt på midten, A vandret eller vinkelret tværstreg.

[33] Rgsk. (se note 8). – NM2. Helms' Samlinger VII, s. 7f.

[34] Rgsk. (se note 8). – Frost 1841, s. 110.

[35] Rgsk. (se note 8). – Terpager 1702, s. 115. – Kinch II, 523f.

[36] Oldemoder, s. 43. – Kinch I, 290, 331. – Elna Møller: Om danske Lektorier. NMArb. 1950.

[37] Fyldingspanelet findes i Ribes antikvariske Samling, mus. nr. 517. – Die Kunstdenkmäler der Stadt Schleswig. Deutscher Kunstverlag 1966, s. 352 med fig. 361.

KORSTOLE OG ANDET STOLEVÆRK

NOTER S. 460

KORSTOLE (sml. fig. 339), begyndelsen af 1500'rne, og ifølge en nu forsvunden indskrift opsat af bisp Iver Munk (1499-1536), jfr. hans våben på kannikekorets gamle syddør (fig. 314). Resens noget forvanskede gengivelse af indskriften lyder: »Reverendus in Christo nostro domino dominus Ivarus Canuti (!), Dei gratia episcopus Ripensis, fratribus structuram istam fecit anno d(omi)ni milesimo« (den i Vor Herre Kristus ærværdige herre Iver Knudsen af Guds nåde biskop i Ribe, gjorde denne opbygning for brødrene i Herrens år tusind ...)[1] De middelalderlige kannikestole fremtræder stærkt reducerede og noget fornyede som følge af ændringer i korindretningen, senest 1843 og 1903. Oprindelige er stort set de egentlige stole, opstillet i to rækker, hver med ti stole; nordrækken rummede indtil 1843 en elvte stol. Endvidere er nordrækkens to prydgavle de oprindelige.

Korstolenes opbygning er den almindelige med klapsæder, der på undersiden har haft misericordier (støttesæder). Tydelige aftryk viser, at misericordierne har været formet som gotiske konsoller svarende til de bevarede på Skt. Katharinæ kirkes korstole. Sæderne adskilles af kraftige vanger, i hvis sider der er kvartcirkulære udsparinger for klapsæderne. Vangernes opbygning svarer til de omtrent samtidige korstoles i Århus domkirke (fra o. 1508, DK. Århus s. 535f.), med ottekantede søjler både under sæder og armlæn samt håndstøtter skåret som dragehoveder, hvoraf flere minder om glubske hunde (fig. 298). De gennemløbende dækplanker har over vangerne profilerede fremspring, der har tjent som armlæn, når kanniker og korvikarer under gudstjenesten skulle stå op. I oversiden på armlænene af nordsidens femte stol fra øst findes (fyldte) udstemninger, der må være spor efter opstående vanger, som øjensynlig var bevaret 1792. Galthen (s. 122) fortæller nemlig, at den midterste af nordradens 11 stole var udmærket i forhold til de øvrige »baade ved Størrelse og Ziirlighed«.

Fig. 297. Korstole, begyndelsen af 1500'rne (s. 444). LL fot. 1977. — *Chorgestühl, Anfang des 16. Jahrhunderts.*

Stolenes enkelte led har en snedkernummerering, udført med henholdsvis øksehug og små bor. Den findes fire steder på hver stol; i nordrækken, hvor bagklædningen er fornyet under sædehøjde, dog kun tre. Der er to numre i hver vange, et under sædehøjde og et allerøverst; hertil svarer et nummer på bagklædningen og et på undersiden af den svære dækplade.

Gulvplankerne under stolene er fornyede, og de oprindelige rygpaneler samt baldakinerne, hvorpå Iver Munks stifterindskrift vel fandtes, er forsvundet senest 1843. Nogle rester af gennembrudte paneler med kølbuer og fiskeblærer er benyttet til reparation af kannikekorets gamle syddør og stammer sikkert fra korstolenes baldakiner (fig. 305, jfr. nedenfor og s. 468). De nuværende høje rygpaneler, baldakiner og fialer er fra 1903, skåret af dekorationsbilledhugger H. C. Berg, København. Han skar også de fire »gavle«, dvs. de døre med tilsluttende

hjørnestolpe, der danner gavlene på de to store træopbygninger omkring radiatorerne på stolerækkernes bagside. Snedkerarbejdet udførtes af snedkermester M.Justesen.[2]

Af korstolenes fire ca. 4,4 m høje prydgavle er kun nordsidens som nævnt oprindelige. De er forskellige, men har begge stavværk, fialer og korsblomster. På den vestre, der tidligere afsluttede søndre stolerække mod øst, støttes spiret af en krumbøjet »atlant« (en håndværker?),[3] mens der herunder på sydsiden er et relief af en abe, som holder et spejl i venstre hånd og med den højre griber i sin bagdel (fig. 299a).[4] Den østre gavl, med gennembrudte cirkelornamenter, har på ydersiden et relief af et tungerækkende, vinget klovdyr uden horn, men med store, opstående ører (fig. 299b). Højere oppe på gavlen er der en stor korsblomst, flankeret af et djævleagtigt hoved (fig. 300a) og et tobenet fabeldyr, hvis tunge består af blade på tre lange stilke (fig. 300b). Gavlene i søndre række er efterligninger af de to gamle og udført 1843, efter tegning indsendt til Nationalmuseet af F. F. Friis.[5]

Kannikestolenes oprindelige opstilling er anskueliggjort fig. 259. De bevarede stoles snedkernummerering godtgør, at det var nordrækkens østligste stol, der fjernedes 1843. De ubrudte dækplanker sikrer, at de to stolerækker oprindelig har stået langs med kannikekorets søndre og nordre skrankemur, dvs. omtrent hvor de nu er placeret. Det samlede tal 21 er blevet sat i forbindelse med netop 21 præbender og stole, der opregnes i Ribe Oldemoder (s. 60f.).[6] Talsammenfaldet må dog være tilfældigt, eftersom Oldemoders liste er fra 1291 og således gælder et ældre stolesæt (se †korstole nr. 1). Oprindelig må Iver Munks korstole også have omfattet sæder i vest, flankerende den store kordør, hvor bisp og prælater almindeligvis havde deres pladser med front mod højaltret (jfr. †korstole nr. 1).[7] Med vestre korskrankemurs fjernelse o. 1560 må de tilhørende korstole være blevet flyttet, formentlig til det ydre, søndre sideskib, hvor der indtil 1792 stod fire kannikestole (jfr. †korstole nr. 2).

Fig. 298. Korstole, detalje. Håndstøtte (s. 444). LL fot. 1977. — *Chorgestühl, Detail.*

De to gamle prydgavle afsluttede som nævnt før 1843 stolerækkerne i øst, men det er usikkert, om dette også var deres middelalderlige placering. En anden mulighed er, at de oprindelig har flankeret korets vestdør, dvs. har hørt til de vestre stole. Mellem de lange rækker og apsiden med højaltret fandtes nordre og søndre kordør, den sidste med Iver Munks våben (fig. 314). I forbindelse med denne dør anfører Terpager en latinsk tindskrift, der påminder om at ile til tjenesten i koret (s. 468). Denne fromme opfordring svarer udmærket til de gentagne bestemmelser om rettidigt fremmøde og sømmelig optræden i de middelalderlige korstatutter, der giver et levende indtryk af gudstjenesten og korstolenes brug.[8] Den celebrerende præst og hans to diakoner havde plads i en celebrantstol (s. 448) syd for højaltret og teksten læstes fra ambo og/eller pulte på lektoriet ligesom der også må have været bogpulte

Fig. 299 a-b. Korstole, detaljer, a. Abe med spejl. b. Vinget klovdyr (s. 444). LL fot. 1980 og 1977. — *Chorgestühl, Details, a. Affe mit Spiegel, b. Geflügeltes Huftier.*

ved stolerækkerne (sml. Roskilde, DK. Kbh. Amt s. 1697f.). Efter 1560 stod der en læsepult midt i højkoret (se †læsepult nr. 1).

Det må have været den vestlige korskrankemurs fjernelse 1560, der bragte korstolenes antal ned på 21. Efter reformationen benyttedes korstolene af skolediciplene, der gav »sangopvartning« under ledelse af hørerne og de resterende kanniker. Korsangen indgik i gudstjenesterne og fandt endvidere sted i form af en daglig morgen- og aftensang, som afløste de katolske tidebønner. Ifølge skoleloven 1669 skulle disciplene under ledelse af den hører, der havde ugevagt, vandre parvis fra skolen til kirken og indtage deres faste pladser i koret. Ved sangen havde de pligt til at medvirke således, at de ikke begyndte før eller kom bag efter forsangeren, og under oplæsning af evangelium og epistel skulle de huske at rejse sig. Overtrædelser medførte i første omgang irettesættelse, ved gentagelse prygl. Hørerne, som skulle give agt på, at drengene lyttede andægtigt til prædikenen, havde de fem »øverste korstole«, som »mesterlektianerne« i august 1692 fordristede sig til at besætte.[9]

Indridsninger. Skoledrengene har sat deres præg på de gamle korstole ved de mange initialer, årstal, møllespil og tegninger, der i ledige stunder er indridset i stolene (fig. 309); sml. indskrifter på mur s. 376. Initialerne »ABM« på nordrækkens fjerde stol fra øst står vistnok for »Anders Bording Medicus«, den senere så berømte digter.[10]

1591 anskaffedes søm til fæstnelse af korstolene i nordsiden, og Lauritz maler anstrøg de tre »Henge Panel« på søndre side af koret med sorte bånd og skrev derpå med guld 15 små »Panele Trøste-sproch«. 1646 blev korstolene i »mesterlektien« repareret. Alle kordrengene kunne ikke finde plads i de gamle korstole;

Fig. 300a-b. Korstole, detaljer, a. Djævlehoved, b. Fabeldyr (s. 444). LL fot. 1977. — *Chorgestühl, Details, a. Teufelskopf. b. Fabeltier.*

1716 medgik fire »Åbenråer deller« til tre nye bænke, og 1718 gjordes endnu en bænk, seks alen lang, til disciplene i koret. Den øverste af hørernes stole fik nye hænger 1721, og 1775 anskaffedes otte par hænger til sæderne i koret.[11]

Ved restaureringen 1843 blev korskrankemurene i nord og syd revet ned, og korstolene rykkedes lidt ud, så de kom til at stå lige under buerne ind til korsarmene. Samtidig fjernedes stolenes gamle rygpaneler og baldakiner samt nordsidens østligste stol; den tilstødende prydgavl flyttedes til vestenden af den søndre stolerække, og til nordsidens korstole blev skåret nye prydgavle svarende til de to gamle.[12] Endelig anbragtes bag stolerækkerne lange hængegardiner og midt foran hver række en »talestol« (jfr. fig. 220).

1857 og 1860 måtte gardinerne bag korstolene omsys. Ved genopstillingen 1903 byttede nord- og sydsidens stolerækker prydgavle, og stolene fik deres nuværende rygpaneler og baldakiner i gotisk stil.[11]

†*Korstole.* 1) Før 1291, da der i Ribe Oldemoder optegnedes en liste over kapitlets 21 kanniker med angivelse af deres sæde (stallum) i koret. For hver kannik oplyses endvidere, om han havde et af de 12 »prebende communes«, der havde del i fællesgodset, eller et af de ni ringere »prebende simplices«. Elleve kanniker havde pladser »i højre side af koret«, dvs. i nordsiden, ti i sydsiden. Dette indebærer dog ikke nødvendigvis, at der var et forskelligt antal stole i nord og syd. Først i hver side nævnes dignitarerne, hvis pladser formentlig efter almindelig skik har været på kortsiden i vest, vendt imod altret.[7] I nord sad som den første ærkedegnen, i syd kantoren; indehaverne af de ti øvrige gode fællespræbender sad lidt spredt, men især samlet nærmest prælaterne og

østligst, nærmest altret. I den niende stol i nordsiden sad den foretagsomme kannik, senere også kirkeværge, Aastred (to. 1323), som har skrevet Oldemors liste og i øvrigt anlagt den gamle samling af kapitelsprivilegier. Om stolenes brug haves udførlige oplysninger i de samtidige korstatutter.

2) Senmiddelalderlige. Galthen omtaler (1792, s. 122) i det ydre søndre sideskib: »4 Munke eller Kanikestole jevnsides, som i Størrelse og Skikkelse svare til dem, der staa i det store Chor. Oven over samme sees et lidet udstaaend Skuur (stolenes baldakin), udskaaren i gammeldags Løvværk, med Bibelsk Sprog neden under i Munkeskrivt«. Stolene omtales tidligst på dette sted – »Biskop Ivers Kapel« – 1580 i forbindelse med en sag om utugt »i den gamle bisps stol« (jfr. s. 323). Muligvis er stolenes anbringelse i sideskibet oprindelig, idet de f.eks. kan have tjent i det »Lille Vor Frue Kor«, hvortil afholdelsen af Vor Frue tider blev flyttet 1493 (se s. 110f.). En anden – og mere nærliggende – mulighed er, at de fire korstole hørte til Iver Munks kannikestole og først o. 1560 er blevet flyttet til sideskibet (jfr. korstole). »Munkestolene« i den søndre gang omtales 1642, 1672 og 1677, da Niels Prang og hans svend gjorde de fire stole inden for den søndre kirkedør. Måske er det samme stole, der tales om 1717, da der opsattes panel i de tre(?) stole i søndre rad, ved Iver Munks epitaf. Stolene blev fjernet 1792; P. T. Hanssen oplyser, at de havde stået ved den vestlige ende af den stolerad, der afskaffedes 1792 (jfr. fig. 260).[14]

†*Celebrantstol,* middelalderlig, med tre sæder til brug for den, der celebrerede messen, og hans hjælpere. Den stod, som det var sædvane, i syd (epistelsiden), umiddelbart ved højaltret. 1591 blev »panelet eller bispestolen« i koret ved den søndre side af højaltret slået sammen og gjort fast, og Laurids (Andersen) maler anstrøg de tre paneler i stolen. Hængepanelet (baldakinen) fik som de tilsvarende på korstolene i sydsiden malet »Panele Trøstesproch« med guld. 1672 lavede David smed en lås med tre nøgler til »den høje stol ved munkestolene«, og Niels Prang forsynede den med et trin. Oplysningen om lås og nøgler viser, at der foran stolene har været en pult med skabe.[11]

Fig. 301. Senmiddelalderlig *bænk (s. 448). Ældre fot. i NM2. — *Spätmittelalterliche Bank.*

*BÆNK. (Fig. 301-2), senmiddelalderlig, 147× 55 cm, nu 98 cm høj. Bænken er et sjældent eksempel på middelalderligt møbelhåndværk, men en del præget af en restaurering o. 1850. Den består af enkelt profilerede for- og bagben forbundet af indnotede sidepaneler, der danner sarg. Kun det ene endepanel er oprindeligt, med et kraftigt, velskåret flammehjul (fig. 301); det andet er delvis fornyet, og forsidens panel med fire flammehjul stammer fra restaureringen. Bagbenene er ført op som støtte for det indnotede, lodrette rygpanel, som prydes med stavværk i form af tre store kryds, der også på bagsiden er omhyggeligt skåret og markeret med konturlinjer. Bagbenene er ved restaureringen savet af foroven og ligesom rygpanelet forsynet med en enkelt afdækning; oprindelig

Fig. 302. Senmiddelalderlig *bænk (s. 448). Ældre fot i NM2. — *Spätmittelalterliche Bank.*

har de antagelig været kronet af småspir. Armlænene er formet som løver, hvis hoved og ryg er fornyet. Bænken står nu i blank eg; foroven på rygpanelet er indridset forskellige bogstaver og initialer.

Den tidligste sikre omtale er fra 1846 — efter den store udrydning af kirkens stoleværk – da der i materialrummet fandtes en bænk »af gammelt Arbejde, og befunden af Nebellung(!) mærkværdig«. Året efter indsendtes den sammen med S. Jørgen til Nationalmuseet, hvor den senest 1854 gennemgik en istandsættelse, der i hovedsagen fulgte en tegning af F. F. Friis.[15] Ifølge bygningsinspektøren skulle bænkens ryg før restaureringen have været »til at nedfolde som lignende Bænke, der endnu findes i ældre Bondestuer«. Bænkens oprindelige gavlkonstruktion og rygpanelets længde udelukker dog, at der kan have været tale om en sådan folde- eller vendbænkkonstruktion.[16]

Bænken er muligvis identisk med kirkens *»brudestol«,* der nævnes i inventarierne fra 1713 tillige med en langagtig, gammel †*skammel,* »hvor brudefolkene knæler«. 1694 omtales endvidere en »gammel Raadmands Stoel«, som brudgommene nu brugte.[17]

BOGSTOLE OG LÆSEPULTE. Om en middelalderlig bogpult, se den femarmede kandelaber s. 500.

»Talestol« (jfr. fig. 220), anskaffet til korindretningen 1843-45 sammen med †nr. 5. De stod som læsepulte foran stolerækkerne. Af fyr, 64×38 cm, 100 cm høj. De nygotiske sidevanger er inspireret af korstolenes gavle; under klappulten en hylde med konkave sider. Den egetræsådrede stol står ved vestenden af søndre stolerække.

†*Bogstole og læsepulte.* 1) Middelalderlig, omtalt 1576 i Hans Svannings tekst på mindetav-

len over Kristoffer I. Herpå læses, at der på kongens hvide marmorsten midt i koret var anbragt en pult, hvorfra den hellige lektie læstes til mildnelse af kongens bitre sorg. 1682 fik Ernst Faber betaling for tap, lås og nøgle til bogstolen. 1694 gjorde Hans Henriksen »bogstolen, som står i koret« til rette med søm og træ. Endnu 1717 stod læsepulten i koret, men 1719 omtales den som »En ældgammel bogstoel, som var ganske i stycher, og er indsat hos det andet gamle Utienlig træ under Taarnet«. Her omtales den senest 1725.[11] 2) Middelalderlig?, tidligst nævnt 1700, men 1703 omtalt som gammel. Den stod midt på gulvet, vel i midtskibet, og inventariet 1703 oplyser, at der på den lå en gammel bibel, hvoraf et kapitel læstes morgen og aften i forbindelse med korsangen. Denne praksis var hørt op 1713, og 1719 var læsepulten med den gamle bibel flyttet op i koret. Eftersom den 1720 forsynedes med en ny lås, har den ligesom ovennævnte (nr. 1) haft skab. Endnu 1804 stod den i koret, men 1808 bortsolgtes »en gammel bogstol af eg«.[11] 3) 1700, udført af snedker Hans Henriksen; Peder smed leverede låsen. 1724 beslog Peder Thomsen Snedcher bogstolen med to nye hænger, og der anskaffedes ny lås, nøgle, skilt og slutstykke. Nævnes senest 1804.[11] 4) »Biskoppens talestol«, omtalt tidligst 1804, til daglig anbragt i sakristiet bag altret. Bortsolgt 1845.[18] 5) Pendant til talestol.

STOLESTADER. (Fig. 304) 1904-27, udført i umalet eg af snedkermester Hans Dau, Ribe, og sønnen Einer Dau. Udsmykningen skyldes et samarbejde mellem Jacob Helms, H. C. Amberg og snedkermester Dau. Stolestadebænkene i midtskibets to rækker, med 25 bænke i hver, har både mod midtgangen og mod sideskibene retkantede, 120 cm høje gavle. På kanterne er der dobbeltslyngbånd, foroven en rundstav med siksak-bånd, og herunder er der udsparet et næsten kvadratisk felt i gennembrudt arbejde, med et symbol eller et symmetrisk ornament, alle 100 skåret af snedkermesteren selv og meget gedigent udført.[19] De skrå ryglæn har fire små gennembrudte retkantfelter vekslende med store fyldinger; i felterne er der ens, symmetrisk rankeornamentik skåret af Einer Dau.

Til indvielsen 1904 var kun 2×15 bænke færdige og ordnet således, at de dannede adskilte grupper, hvorimellem der anbragtes løse stole (jfr. fig. 61). Disse mellemrum blev i årene frem til 1927 fyldt ud med de sidste 2×10 bænke, der leveredes med to rækker (fire bænke) ad gangen (Amberg 1906, s. 99).

For de til indvielsen leverede stolestader er gavlenes motiver tegnet af Amberg efter ideer af Helms (fra øst rækkerne 1, 4-6, 9-11, 14-16, 19-21 og 24-25). Motiverne til de senere leverede gavle tegnede Dau selv.[20] Specielt Ambergs motiver udgøres i vid udstrækning af fletværk, kors i forskellige udformninger og rankeornamenter, ofte med fugle og dyr. Neden for er de øvrige motiver bestemt og deres placering angivet ved et tal og en kombination af bogstaverne N (nord) og S (syd), hvoraf det første angiver bænkeraden (regnet fra øst), det andet gavlen. *Helms-Ambergs motiver* omfatter Kristi Monogram »IHS« på alle fire gavle i første række; endvidere parvist anbragte ud mod midtgangen: Arons Stav (5 NS) – Davidsharpen (5 SN); Syvstagen (10 NS) – Alterbordet (10 SN); Pagtens Ark (15 NS) – Lovens Tavler (15 SN); Syndfloden (20 NS) – Noas Ark (20 SN) og Babelstårnet (25 NS) – Livets Træ (25 SN). Blandt *Hans Daus motiver,* der er meget veloplagt tegnede, mærker man sig især de to signaturer. Den ene er et sammenskrevet »HD« (fig. 303), for Hans Dau, dannet af en slange i bladværk; de tre små blade til venstre symboliserer mesterens tre børn (7 NN). Den anden signatur »HANS DAU RIBE 1927« skrevet i versaler på et skriftbånd omgivet af passer, vinkel og høvl, markerer afleveringen af de sidste fire bænke 1927 (22 SS). Endvidere ses Håb (2 NS) – Kærlighed (2 SN); Tro (3 NS) - Retfærdighed (3 SN); Død (7 NS) – Sejr (7 SN), Synd (8 NS) – Smerte (8 SN); Flid, bier suger tidsel (12 NS) – Uden kors ingen krone (12 SN); Blåhat (13 NN), Mit håb til Gud alene (13 NS) – Tålmodighed (13 SN); Edelweis (13 SS); Slesvig (17 NS) – Ribe (17 SN); Klinten

Fig. 303. Stolestader, 1904-27 (s. 450). Snedkermester Hans Dau's signatur og fortegning til samme motiv. LL fot. 1981. — *Gestühl 1904-27. Signatur des Tischlermeisters Hans Dau mit seinem Entwurf.*

blandt hveden (17 SS); Danmark (18 NS) – Fuglen med oliebladet (18 SN); Havet (22 NS) – Vinter (22 NS) – Sommer (22 SN); Efterår (23 NS) – Forår (23 SN).

I de indre sideskibe er der enklere, løse bænke med rygstød samt her og der løse stole med rørfletning i ryg og sæde, stammende fra restaureringen og senere.

†*Stolestader.* På reformationstiden var stoleværket ikke samlet i regelmæssige rader og havde i det hele et noget tilfældigt og uensartet præg. I kongebrevet 25. okt. 1560 tales om stor uorden »med Stole, Altere oc anden Diel«, og det forlangtes, at »de Stole, som ere sette mit op af gulffvit, neder i Kircken, maatte oc borttagis, oc andre Stole, paa begge siderne Maatte ordenlige oc skickelige igen af ny gøris oc opsettis, saa at Rummit mit udi Kircken kunde være Frit, at Folchit wbehindret der kunde haffue deris gang op oc neder«.[21]

Uordenen var en følge af, at stolene var opsat af de enkelte kirkegængere efter behov, og det skulle volde mange brydninger at komme denne planløshed til livs. Man holdt nemlig fast ved velerhvervede og dyrt betalte rettigheder. Kirkens stole kunne købes og sælges så ofte, det kan [illegible] 1525 omtales en stolestand, som hr. Jens Jonsen (Janus Jonæ f.), præst og kapellan ved Maria Magdalenes alter, havde købt af en Ebbe Clemensen. Den skulle, hedder det, sælges igen til Ribe borgere og ikke til andre, og måtte ikke bortgives til klostre, kirker og præster uden borgmesters og råds minde. En stolestand kunne koste ½ tønde øl og en flæskebøste, som Karine, Lydik Guldsmeds, havde udredet 1561.[22]

Kongebrevet 1560 har sikkert medført en vis regulering af stolestaderne, men ét var at få de private stole stillet sammen i ordnede rader, noget andet at gennemføre en nyfordeling, så man ikke blot sad efter stand, men mænd og kvinder adskilt. Her kom kirkeværgerne i første omgang til kort. 5. feb. 1570 måtte de søge tingsvidne for, at de otte dage tidligere havde ladet læse et kongebrev om, at stolestaderne i domkirken skulle »skiftes«. Vanskelighederne illustreres ved en strid 1592, da Jon Pedersen Trellund ville forbyde Las Limes hustru at benytte en stolestand i forening med hans egen kone, Maren, og med Anne, Mads Roeds. Endelig blev en nyfordeling gennemført i forbindelse med den store fornyelse af kirkens

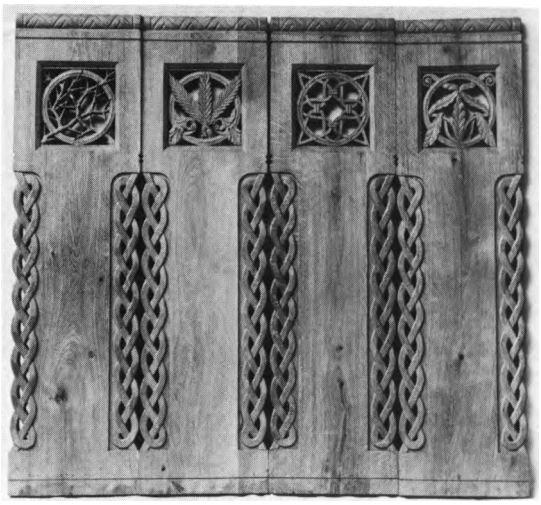

Fig. 304a-d. Stolestadegavle, 1904-27, af Hans Dau (s. 450). a. Smerte, b. Sejr. c-d er uden titel. — *Gestühl 1904-27. a. Schmerz, b. Sieg, c und d, ohne Titel.*

inventar, som fandt sted i årene o. 1600. Ved et møde 16. juli 1596 blev lensmanden, kapitlet, magistraten og de 24 mænd enige om, at al hævd på stolene skulle bortfalde. Fremtidig skulle karlene »stå« i den søndre side, kvindfolkene i den nørre. Samtidig iværksattes en omfattende regulering og fornyelse af stoleværket, og 1603 var man så vidt, at der kunne gøres »overslag over stolestaderne« og skiftes. Under 6. aug. dette år har Ditlev Hansen Guldsmed noteret: »daa bleff stuolene omskifft wdj wor Frue Domkierke her udi Ribe, och findis sedell huos mig paa den stand, som er thill wor egen hys y Grønnegade«, – stolestaderne fordeltes med andre ord til de enkelte huse i byen.[23]

Det stoleværk, der kunne tages i brug 1603, har frembudt et ganske broget skue. Noget var ganske nyt som Valdemar Parsbergs egen lensmandsstol, andet var gammelt eller delvis fornyet og ombygget i forbindelse med reguleringen 1596-1603. Staderne var ordnet med to rader i midtskibet og to smalle rader i de indre sideskibe, endvidere to korte rækker af stolestader i kirkens vestende og én i det ydre sideskib i syd (jfr. fig. 260). Også på kirkens gallerier fandtes øjensynlig stole. Man sad i kirken efter stand, idet midtskibets forreste stader var de fineste. Øverst stod lensmændenes stol, der var dekoreret med rigsvåbnet. Den var udført 1596 for den bevilling fra stiftets landsbykirker, der også medgik til anskaffelse af ny altertavle og prædikestol. Lensmændene disponerede øjensynlig over »otte lange Kirchestole op til Chorsprinkle«, således at herskabet sad i midtskibet, medens folkene havde plads i de tilstødende rader i sideskibene. Således var »stolen til lensmandens piger« den øverste stol i »den bagerste rad« i kvindesiden (dvs. i sideskibet).[24] Herefter fulgte forskellige våbenprydede adelsstole; Erik Lykkes og Mourids Podebusks var begge opsat o. 1578, da stadernes placering gav anledning til en strid mellem de to mænd. Terpager omtaler endvidere stole med våbner for slægterne Gyldenstjerne, Munk, Rosenkrantz og Sehested. Nede omkring prædikestolen fandtes kannikernes og »Canniche Qvenernes« stole, der omtales tidligst 1594. Her stod også de øvrige gejstlige stole og rådmandsstolene.[25]

De almindelige kirkestole har øjensynlig været simple og sammenflikkede. Der tales 1600 om »Tre vognskod oc noget sønderskaarne Tømmer, som vaar stycket til Kirkeskamle, oc et stycke gammelt Paneele, oc xv Opstander (stolegavle) aff gamle Kirckestole«. Stoleværket var ikke meget forandret, da Terpager beskrev det henved 100 år senere. De almindelige stoles tal var da over 100, nogle forsynet med døre, andre åbne, og de forekom ham ringe i udførelse i forhold til den prægtige kirke. Forklaringen var, mente Terpager, at de stole, der stammede fra tiden før reformationen, havde lidt under kirkens gentagne ildebrande; de, der var udført senere, havde kirkeværgerne skyndt sig med for at leve Frederik II.s ordre efterrettelig, og de var så ikke blevet udsmykket. Men borgerne og bønderne var tilfredse med stolene; de ville hellere høre Guds kostelige ord i en ringe stol end sidde og falde i søvn i et blødt sæde.[26]

Kirkeregnskaber og syn melder om stadige lapperier og delvise fornyelser, men det skulle vare helt frem til 1844, inden der blev tale om en samlet stolefornyelse i kirken. 1643 færdigede Oluf snedker den nedfaldne vestligste og bageste stol i »den sønden sønder rad« (dvs.

ydre, søndre sideskib), og 1649 medgik syv fyrredeller til at færdige seks kvindestole ved fonten, dvs. i kirkens vestende. 1655 fik Morten og Henrik snedkere betaling for en ny bænk og et »skærværk« (skillevæg) at sætte ved lensmandens tjeneres stol, og Henrik snedker forfærdigede nogle »skamler« til kapellet (bisp Ivers kapel, sml. s. 312).[11]

På et kapitelsmøde 18. dec. 1661 diskuteredes anskaffelsen af nye stole. Det besluttedes straks at lade lave en eller to stole af godt tørt egetræ som prøve. Det blev til et par nye kannikestole med kapitlets udskårne våben og årstallene 1662 og 1664. Det ene af disse våbenskjolde er bevaret (fig. 306), 25×24 cm med reliefskåret årstal 1664 og sekundær rød og hvid bemaling. Det blev i første omgang ved de to stole, for 1667 udtalte en synsforretning, at »kirkens stole behøves af ny overalt, undtagen et par enkelte, som nylig er gjort«.[27]

De stadige og hyppige reparationer skyldtes ikke alene almindeligt forfald og sendrægtighed, men at gulvene på grund af de mange begravelser sank, snart her, snart der. 1673 arbejdede Niels Prang ved de gamle, nedfaldne karlestole »under S. Jørgen« (i vestenden), og i årene 1677-78 udførte han med et par kolleger en mere omfattende reparation. Blandt andet færdigedes de bageste stole i midtskibets kvinderad; der gjordes to lange stole næst rådmændenes i midtgangen, og alle dørene ud til midtgangen blev hængt om. Murermestrene Jacob og Ebbe fik betaling for at mure under stolene og oplægge gulvene. 1696 reparerede Hans Henriksen den lange gejstlighedsstol ved den lille tårndør, dvs. i ydre, nordre sideskib (jfr. s. 315). [28]

Standssæderne var ikke blot udsat for forfald, de blev efterhånden umoderne. 1677 rykkede stiftamtmand greve Otto Diderich Schack op i en ny, lukket stol østligst på søndre galleri, indrettet lige over hans gamle plads i lensmandsstolen eller amtmandsstolen, som den havde heddet efter enevældens indførelse (se †lukkede stole nr. 1). Hermed var vejen vist for andre standspersoner og honette familier. 1706 beklagede bisp Christian Muus sig til stiftamtmanden. Skønt der tilkom bispens familie en god stol i domkirken, var den kvindfolkestol, der var udset hertil, ikke af den »commoditet«, som en del andre, der var nærmere prædikestolen. Den var derfor i »langsommelig tid« ikke blevet søgt af andre end tjenestefolk og kirkegangskoner, medens bispinden og andre gejstlige fruer havde lånt stolestader i Korsbrødregårds stole. Bispen ønskede derfor at indrette en lukket stol til sig selv, kæresten og børnene. Det blev den første af en række lukkede stole med loft og vinduer, der i løbet af 1700'rne fik plads i kirken (se †lukkede stole nr. 2). 1777 rykkede amtmanden, bispen og de bedste familier op i et nyindrettet pulpitur i de fem vestre af midtskibets arkader til søndre sideskib (se †lukkede stole nr. 8-12).

Alt imens fortsatte lapperierne på kirkens almindelige stoleværk. 1705 blev 60 stole gjort til rette med sæde, knæer, støtter og søm. 1716-17 flikkedes der på stolene på begge sider af den store gang, gulvet blev lagt på ny nogle steder, og tre stole under prædikestolen repareredes, idet dørene ikke kunne lukkes og sad skilt ad; endvidere blev alle »Stoelene ved Jorden« malet med grå limfarve.

Kirkens restaurering 1738-43 (s. 332f) gav anledning til en ny oppudsning. 1740 leverede Morten Rasmussen snedker 15 hele og 20 halve nye stole på begge sider af den brede gang og reparerede gamle stole overalt i kirken. Maler Hans Willumsen anstrøg stolene med perlefarve og cinnoberrøde lister, og der maledes navne på de øverste stole. 1742 kom turen til de smalle rader, Jens Pedersen gjorde 11 hele og 16 halve stole »i anden rad såvel mands som kvindestolene« med nye rygstykker og døre.[29]

Denne bekostning henledte værgernes opmærksomhed på, at betalingen af stoleleje ikke havde været regelmæssigt håndhævet. 1743 dømtes en mængde borgere til at udrede resterende stoleleje til domkirken, og kirkeværgerne udarbejdede et register og reglement over stolestaderne. For de lukkede stole betaltes 4 rdl. årligt, medens stiftprovst Stockemarck måtte udrede 2 rdl. for at benytte den ene kannikestol med »Kapitlets våben og årstallet

Fig. 305. Sengotisk panel, formentlig fra korstolenes †baldakin (s. 444). Nu i dørfløjen fig. 314 (s. 468). LL fot. 1981. — *Spätgotisches Paneel, vermutlich aus dem †Baldachin des Chorgestühls. Jetzt im Türflügel Fig. 314.*

1662 udhugget på den«. For almindelige stolestader androg den årlige leje fra 1 til 4 mk. Bønderne fra Øster Vedsted, Bjerrum og Klaaby havde hidtil haft plads »i den yderste rad i kirken ud til den brede gang« (ydre, søndre sideskibs vestende); men om de havde fået den anvist eller om den lå til deres gårde lod sig ikke længere afgøre; nu fik bønderne plads »i den anden rad« og betaling indførtes. Det tidligste, fuldstændige register over stoleleje er fra 1758 og omfatter 138 navne, fordelt på 239 stolestader og 9 lukkede stole; indtægten beløb sig ialt til 40 rdl. 2 mk. 8 sk. Registrene for de følgende år viser en stadig faldende indtægt, indtil borgerskabet 1777 ved reskript blev fritaget for leje af de åbne stole; dette år indkrævedes 5 rdl. 2 mk. af ni personer, der hver havde en lukket stol. Hertil kom dog snart lejen af de ny pulpiturstole i midtskibets sydarkader, som årligt androg 5 rdl. for hver stol.[30]

I bygmester Kruses restaureringsforslag 1789 (s. 339) indgik, at »Alle Stolene i Kirken burde optages, og i den midterste Gang giøres af Nyt, men i Sidegangene af de Bedste blandt de gamle«. Ved den efterfølgende restaurering 1792 blev end ikke midtraderne fornyede »fordi en Deel af de gamle befandtes bedre, end man ved Overslaget havde anset dem for«. De gamle her blev »forstørrede og med nye døre og nogle steder nye forstykker, fjæle, gulv, bænke og skamler«. Stolene i sidegangene blev »nedtagne og regulerede«; materialer skaffedes bl.a. ved at borttage den yderste rad i syd (i det ydre sideskib) som overflødig. Herefter måtte kirkens stoleværk holde endnu et halvthundrede år.[31]

Fra begyndelsen af forrige århundrede stammer den ældste plan over stadernes opstilling, P. T.Hanssens fra 1831 (jfr. fig. 260), og de eneste billeder af kirkens gamle stolestader. Jørgen Roeds maleri fra 1836 (fig. 10) viser regelmæssige, hvidmalede stolestader med ensartede gavle i renæssancestil. Gengivelsen er heller ikke for stadernes vedkommende ganske virkelighedstro, men idealiseret i overensstemmelse med kunstnerens tanker om et harmonisk kirkeinteriør. Således har Roed udeladt pulpiturerne og de øvrige lukkede stole, ligesom stadernes gavle næppe har været fuldt så regelmæssige. Theophilus Hansens samtidige tegning (fig. 218) viser staderne for smalle, men svarer i øvrigt til Roeds maleri, idet de to gengivelser af interiøret er indbyrdes afhængige-

1844 blev de gamle stolestader fjernet og udførelsen af nye udbudt i licitation. Samme år, 10. aug., kunne der tilstås snedker Chr. Knudsen og hans hjælpere fem kurant-dalere til et gilde i anledning af kirkestolenes fuldendelse. Der udførtes to rader à 24 bænke i midtskibet efter tegninger leveret af N. S. Nebelong (jfr. fig. 220). Stolene, af fyr, havde stejle ryglæn med enkle fyldinger og nygotiske fyldingsgavle, af hvilke de østligste, vestligste og midterste var lidt højere end de øvrige. Stolenes »Frontespisser« var alle forsynet med lysholdere, fremhævet som »Jernstøbte Lysekroner« i snedkermesterens efterfølgende ansøgning om betaling udover licitationen. I sideskibene opstilledes 36 løse, langsgående bænke, hvoraf et par er i behold. Kirkestolene, der i slutningen af 1800'rne stod egetræsmalede, blev 1904 afgivet til Sønderho kirke og afløst af de nuværende.[32]

†LUKKEDE STOLE M.M. I løbet af 16-1700'rne opsattes flere lukkede familiestole »behørige og smukt indrettede med (fod)skammel, forhæng, vinduer og dør (Terpager 1736, s. 317). De stod på søndre galleri (nr. 1 og 4) og på kirkegulvet, hvor der midt i 1700'rne betaltes leje af ni »lukkede stole«, af hvilke dog kun de fem (nr. 2, 3, 5, 6, 7) havde »Loft over og Vinduer for«.[33] Egentlige pulpiturstole af den art, der hævede sig over stolestaderne, fik domkirken 1777, da fem ens »Herskabsstole« (nr. 8-12) indføjedes i midtskibets sydarkader og forsynedes med fælles gangbro i søndre sideskib.[34]

De lukkede stole har været til betydelig gene for den jævnere del af sognebørnene. 1771 modtog stiftsøvrigheden således en klage fra 30 beboere af Øster Vedsted, Klaaby og Bjerrum, hvis stader i søndre rad (i et af sideskibene her) for størstedelen skjultes af pillerne og lukkede stole. Bønderne ville langtfra miskende de fornemme i byen deres stole, men fremholdt, at det var dem »plat umuligt at se og forståeligt at høre det, som prædikedes«. De havde derfor været nødt til at søge hospitalet, når de ville høre en prædiken, »eller blive vel hjemme og ved Guds Ords Lære stille vore Naadehungrige Hjerter tilfreds«.[35]

1804 var kun to af kirkens lukkede stole udlejet, og selv de fornemme pladser i de fem pulpiturstole var efterhånden svære at få afsat. De sidste fjernedes 1843-45.[11]

1) 1677 indrettede stiftamtmand, greve Otto Diderich Schack sig i de to østre fag på søndre galleri, der ved en svær mur var udskilt fra resten (sml. s. 264 og fig. 52). 1683 medgik tre af kirkens fjæle og tre nye egefjæle til arbejde på »grevens stol«, der samtidig fik nye måtter. 1714 reparerede Enevold klejnsmed låsen på hvælvingen ind til grevens stol, hvortil man kom via Mariatårnets trappe. Med orglets opstilling 1766-69 på et pulpitur tværs over midtskibets østende må grevens stol være blevet ubrugelig. 1792 nævner Galthen en skorsten, der viste, »at samm(e) Stoel har været forsynet med en Kakkelovn«.[36]

2) 1706, bekostet af bisp Chr. Muus til »ham selv, kæresten og børnene« (sml. †stolestader s. 453). Stolens placering skulle være ved østsiden af den anden pille fra vest i midtskibets søndre rad. Den skulle udover pillens bredde strække sig 1½ alen »i længden« samt i bredden mod øst 2¾ alen. Her ville den ganske vist få plads »i det store kirkegulvs mandfolkestole«, men bispen ytrede det håb, at der ikke ville blive taget for megen plads fra de tre stole, hvori den lukkede stol skulle indrettes. Christian Muus solgte siden stolen til stiftamtmand Calnein, hvis søn afhændede den til konferensråd Holger Scheel. Denne skænkede 1750 den lukkede stol til kirken, for at lejen kunne gå til to danske skoleholdere i byen – »deres løns forbedring«.[37]

Fig. 306. Domkapitlets *våben fra †kannikestol 1664 (s. 453). LL fot. 1981. — *Das Wappen des Domkapitels von einem Domherrenstuhl 1664.*

3) Indrettet af Margrethe de Hemmer (†1723), enke efter præsident Mathias Worm (Terpager 1736, s. 317).

4) 1726. Indrettet af stiftamtmand Carl Gabel på søndre galleri ved siden af nr. 1 og af Terpager (1736, s. 317) omtalt som »overmåde prægtig«. Nedtaget 1777.[11]

5) Bekostet af Laurits Thura, bisp 1713-31, og efter hans død overladt efterfølgerne.

6) Provstestolen, der omtales fra 1732, blev lukket ved midten af 1700'rne. 1781 gjordes i

provstens stol fire nye vinduer, som blev omlagt med bly og fik indsat 16 ruder. Stolen stod i nord ved »hvælvingsdøren« til trappetårnet i den lille gang ved prædikestolen.[11]

7) Justitsråd Jørgen Bruuns (†1759) lukkede stol; den stod i slutningen af 1700'rne i vest, ved dåben.[11]

8-12) 1777. Indrettet på foranledning af bisp Tønne Bloch og stiftamtmand Theodosius Levetzau som ens pulpiturstole i de fem vestre af midtskibets arkader til søndre sideskib.[34] Galthen skriver (1792, s. 142) om pulpituret: »Det staar ikke frem i Kirken, men er bygt imellem Pillerne jevnsides med dem, og efter deres Antal inddelt i 5 Loger, saa store, at enhver kan rumme 2 til 3 Familier«. Bag stolene, dvs. under hvælvene i søndre sideskib, løb en gang »ligesaa lang som Pulpituret selv, og ved hver ende en Trappe eller Opgang til samme«. Arbejdet udførtes efter nu forsvundne tegninger af snedkerne Ebbe og Peder Hansen, som efter akkord fik 30 rdl. pr. stol og hertil 20 rdl. for trapperne. Vinkeljern, hager og ankre, der støbtes i murene, leveredes af Lüdeke Berentsen ligesom hænger, låse og nøgler til fem døre for stolene og to døre for trapperne. Herefter indsatte glarmester Johan Friederich Beldt 240 ruder »i kit og bømisk glas«, og Christian maler stafferede med oliefarve. Ud mod kirkerummet fik stolene perlefarve og malet løvværk, indvendig en lyseblå farve. Videre maledes bagklædningen, loftet under, gelænderne i hele længden og trapperne med dørene til opgangen. »Dette Pulpitur er så smukt af Indretning og Maling, at det kan regnes blandt Kirkens smukkeste Prydelser«, skriver Galthen 1792 (s. 142). Af de fem stole var de to tiltænkt kirkens direktører, som fik plads lige overfor prædikestolen, stiftamtmanden i den anden stol fra øst, bispen i den tredje. De øvrige stole bortfæstedes til byens bedre familier.[11]

†*Skriftestole.* En skriftestol, der omtales 1591, da den fik nye måtter, var den ene af et par, sognepræstens og kapellanens. Det er muligt, at de to stole har været sammenbyggede, for undertiden taler regnskaberne blot om »skriftestolen«. 1683-85 omgjorde Jep snedker »Anders' skriftestol« (foprædikenpræst Anders Jensen Sahls), og skamlen blev overtrukket med læder. 1694 gjordes seks nye måtter til oven og neden i skriftestolene, tre i sognepræstens og tre i kapellanens; samtidig sattes et fjæl under sædet i sognepræstens. 1703 anskaffedes to nye skamler, som blev overtrukket og malet med brun oliefarve af Hans Willumsen. Inventariet samme år nævner udover de to nye skrifteskamler et lille, firkantet bord, som kordegnen bruger at skrive ved, når om lørdagen »confiteres«, hvortil en skammel at sidde på. 1718 blev begge skriftestole i koret malet udvendig med rød og hvid oliefarve af Hans Villumsen og igen 1722 både »inden og uden, med hvidt og sorte lister«. 1734 forbedredes den nordre skriftestol med læder, og 1740 beklædte Niels Frandtzen begge stole med otte røde skind. 1744 trådte Hans Willumsen påny til og malede de to skrifteskamler; 1771, 1773 og 1774 måtte stolene igen repareres. Herefter kan det ikke undre, at bygmester Kruuses restaureringsforslag 1789 (sml. s. 337) bl.a. omfattede nye skriftestole på begge sider af altret. Ved den efterfølgende restaurering blev det dog ikke til en komplet fornyelse. I stedet blev de gamle skriftestole og »den såkaldte rektors stol« bygget om til to skriftestole, idet man yderligere supplerede med to nye døre, bænke og knæskamler. Skriftestolene anbragtes ikke ved alteret, som foreslået af Kruuse, men flankerende kordøren (jfr. planen fig. 261). Disse skriftestole, der gennemgik småreparationer 1804 og 1830, nævnes sidste gang 1845.[38]

Løse stole. 1) Øreklapstol (fig. 307), anden halvdel af 1600'rne, kaldet »Brorsons stol«. Den er med øreklapper 121 cm høj, af blødt, stærkt ormstukket træ (elm?). Forbenene støtter de svagt svajede armlæn, og bagbenene, der bærer ryglænet, sluttes med drejede knopper. De to aftagelige øreklapper er fæstet med en jernstang (fladjern), som holdes af to jernkramper på hver side. Bortset fra en afstivning af sædets sarg synes træet i hovedsagen originalt.

Sædet, fornyede(?) gjorder og hessian overtrukket med mørkebrunt skind, som er fastgjort til sargen med rundhovedede messing-

søm; skindet er i nyere tid suppleret på bagsiden. Også armlænene er skindbetrukne, men her er sømmene slået igennem en ornamenteret, tunget kant. Øreklapperne har skind på indersiden, og ryglænet dannes af to lag skind, der fastholdes af én sømrække på lænets forside. – Inden for sømrækken er ved nedtrykning markeret et rektangel, og midt i dette felt findes en krans af blade og knopper, og med en blomsterroset forneden og foroven. Midt i kransen står versalerne »P (muligvis F) L P« over årstallet »16..«, hvis manglende cifre er gået tabt ved en reparation. Bogstaver og krans er forgyldt og nedtrykket i skindet. Tidligst er stolen vistnok omtalt 1804, da der i kapitlet stod to lænestole. 1881 var den på nordre galleri; nu i præsteværelset.[11]

2-3) To ens, begyndelsen af 1700'rne (jfr. fig. 308). Stolene, der er ret stærkt fornyede, er udført i blødt, stærkt ormædt træ (elm?), 125 cm høje. Forbenene har bukkefod og både foroven og forneden er bagudrettet volut; tværstangen mellem dem består af symmetriske akantusblade. Bagben og tværstivere er drejede, men næsten helt fornyede; fornyet er også flere stykker sarg, men på den ene stol er der sømspor efter et ældre betræk. Ryglænet dannes af bagbenenes balusteragtige forlængelser med små drejede til dels fornyede topspir og et midtstykke flankeret af akantusranker. På den ene stol er hele topstykket, bestående af symmetrisk ordnede akantusblade, fornyet og på den anden selve toppen, der øjensynlig oprindelig udgjordes af en krone. Sædet og ryggens midtdel er betrukket med mørkebrunt skind, som bærer et ophøjet brokademønster sammensat af tulipaner, granatæbler, fugle m.m. Stolene, der 1881 stod på nordre galleri, står nu i præsteværelset (sml. fig. 308). Både disse stole og nogle af de følgende kan stamme fra de lukkede stole og pulpiturerne.[11]

4-5) To ens, begyndelsen af 1700'rne (jfr. fig. 308), båndbarok, 135 cm høje. Træet med mange ormehuller synes originalt bortset fra hjørneforstærkninger af sargen; på den ene stol er underdelen af forsargen slået af. Træet er bejdset lillabrunt, og sædets og ryggens skind-

Fig. 307. Øreklapstol, 1600'rne, kaldet »Brorsons stol« (s. 456). Fot. C. A. Jensen 1926. — *Lehnsessel, 17. Jahrhundert.*

betræk er påhæftet med små rundhovedede søm om sargens øvre kant og langs ryggen. Skindet er stærkt farvet, de kraftige blomster- og bladmotiver står på en mellemblå baggrund, og de ophøjede motiver er belagt med guld, grønne kanter, forgyldte ranker samt hvide og røde blomster. Nu i præsteværelset, tidligere måske som nr. 2-3.

6-7) To pindestole, ens, 1700'rne?, 90 cm høje. Benene har drejede ender, og bagbenene afsluttes med små topspir. Mellem benene er en eller to rundstokke. Ryglænet dannes af tre ca. 6 cm høje, buede træpinde. Sæde af halmsimer. Den stærkt nedslidte maling er nærmest græsgrøn med sorte »ornamenter«, fremkaldt med enden af en pensel; under malingen ses hvid

grunding. Før orglets ombygning 1973 stod stolene på orgelpulpituret, hvor der 1846 omtales ti stole; nu på søndre galleri.[11]

8-9) To ens armstole af eg til de kongelige, sammenhørende med stolestaderne 1904-27 og udført af snedkermester Hans Dau. Den ene står i præsteværelset, den anden ved alteret (jfr. fig. 268). Tilhørende kroner i præsteværelset.

10-11). Samtidige med nr. 8-9 er to ens egetræsstole udført af Einer Dau. I ydre, nordre sideskib flankerende døren til trappetårnet.

I kirken findes desuden et større antal stole med rørfletning, hvoraf enkelte er fra 1847, anskaffet til præsteværelset i Bethlehemskapellet (s. 315),[39] andre 1904 som udfyldning mellem stolestaderne (jfr. s. 451).

†*Løse stole.* Se særlige rumindretninger nedenfor.

Bord (jfr. fig. 308), renæssance, o. 1600. Bordpladen består af en 3,5 cm tyk egeplanke, 226×56 cm, suppleret på langsiderne med en pådyvlet, tommebred planke, så den samlede bredde er 61 cm. Bordpladen hviler på to rammebukke, hvis benpar er formet som ungrenæssancebalustre med akantusblade. Over- og underbjælkerne, der forbinder bukkene, er stukket igennem ben-endernes retkantede klodser og forkilet. Tværfødderne er fornyet i 1960'erne i overensstemmelse med de ældre, der ses på fotografiet fig. 308. En skuffe under bordpladens ene ende er en tilføjelse, tidligst omtalt 1804, da bordet stod i sakristiet bag alteret ligesom i 1703.[11] Nu i præsteværelset.

SÆRLIGE RUMINDRETNINGER. Kirkens *præsteværelse og sakristi* (fig. 308) er siden 1904 indrettet i det ydre, søndre sideskibs østende, der er udskilt ved egetræsskranker i nygotisk stil. Det rummer et egetræsskab fra 1904 (s. 462), fem barokstole (nr. 1-5) og ovennævnte renæssancebord, det eneste af møblerne, der er overført fra †*præsteværelser* (s. 314f.). 1833, da præsteværelset endnu havde plads i apsiden bag altret, rummede det foruden renæssancebordet fire læderbetrukne †stole (solgt 1850), en †bænk, et †skab til altertøj (s. 462) og en †kiste til altertøj (s. 462).[11]

†*Bibliotek og bøger.* Udover de liturgiske bøger, der fandtes i sakristiet og ved altrene (jfr. den middelalderlige †kirkeskat s. 400) ejede kirken en bogsamling, hvis første kerne måske var de seks bind, der skænkedes af bisp Omer (1178-1204, jfr. s. 401). Nogle skrifter – af opbyggelig natur – lå fremme, lænkede til pulte, men de øvrige har formentlig beroet i sakristiet eller i et af kirkens kapeller.[40] Det er muligt, at samlingen i senmiddelalderen opbevaredes i Bethlehems kapel, for her fandtes biblioteket i den første tid efter reformationen, indtil rummet 1620 blev købt af Albert Skeel som gravkapel (jfr. s. 306). Bøgerne flyttedes da til kapitelhuset og få år senere til lektoriet i S. Barbaras kapel, efter hvis nedrivning o. 1739 bibliotekets levninger indlagdes i kapellet under det store tårn. Terpager skriver om biblioteket, at det fordum svulmede af en mængde bind (»codices«), og tilmed manuskripter; men nu var næsten alt borte som følge af krigsplyndring, brand og oversvømmelse.[41] Muligvis er enkelte bøger blevet reddet over i katedralskolens righoldige bibliotek, og i det mindste ét håndskrift er bevaret: »lyske lov« i et manuskript fra o. 1300.[42]

Om de enkelte †*bøger* gives spredte oplysninger i forbindelse med gaver og testamentariske overdragelser. Biskop Johannes Hee (1313-27) prydede biblioteket med en række bøger, der mest var af kirkeretslig art, ligesom de fem bind, der 1493 skænkedes af kanniken Jens Lang. Interessant er kanniken Niels Krogs gave 1389 af »auiciennas (Avicenna) og nogle andre medicinske bøger«, idet den er et vidnesbyrd om, at oversættelser af arabiske forfattere nåede til Ribe. 1427 testamenterede kanniken Otto Bosen til domkirken: »Gregors Moralia, som præsten hr. Johannes Steen og jeg lod (af)skrive, på det vilkår, at bogen lægges et eller andet sted på en god plads, således at de, der vil læse i den, altid kan have let adgang dertil. Bogen skal lænkes, og de, der læser i den, skal bede også for nævnte hr. Johannes, som gav sin del dertil«.[43] En *fortegnelse,* dateret 1662, er øjensynlig et forsøg på at opregne, hvad der var eller burde have været i biblioteket efter sven-

Fig. 308. Præsteværelse indrettet 1904 (s. 458). Ældre fot. i NM2. — *Pastorenzimmer, eingerichtet 1904.*

skekrigene (jfr. DK. SJyll., s. 2094f.).[44] Listen er ret summarisk opstillet, men tillader dog visse slutninger om bibliotekets karakter. Antallet af optegnede bind kan ikke fastslås helt nøjagtigt, men må have ligget omkring 120, hvoraf ca. 50 folianter, en halv snes i kvart og et halvt hundrede i oktav. Der må have været adskillige inkunabler imellem og ligeledes andre, der næppe kan tænkes anskaffet efter reformationen. Hovedparten er teologisk litteratur fra 1500'rne og begyndelsen af 1600'rne. Desuden enkelte samtidshistoriske værker og lidt litterære hjælpemidler, bl.a. en »Calipinus« (latinsk leksikon), der næppe tør identificeres med den »lænkebog«, der endnu findes i katedralskolens bibliotek. Desuden tre middelalderlige manuskripter i folio og fem i kvart. Det 1821 grundlagte *stiftsbibliotek* var opstillet i kapitelsalen i søndre korsarm, indtil denne 1843-45 atter inddroges i kirken (jfr. s. 320).

†*Kapitel- og landemodesale,* se s. 320. Af det ældre inventar er bevaret kapitlets velkomstpokal (s. 424) og bispemalerierne (s. 483). Om landemodesalens indretning 1715 fortæller Terpager (1736, s. 195), at der midt i rummet stod et rundt bord, hvor stiftamtmanden, bispen og stiftprovsten havde plads. Langs væggene sad hele skaren af 20 provster ved aflange borde og på bænke, der var afskærmet med skranker (jfr. †bænkehynder s. 406). Endvidere omtaler han to jernbundne †kister (s. 462) og den berømte †bispedragt, der benyttedes af »Munken på kapitlet« (s. 404). Om kirkens †*arkiv,* der længe opbevaredes i kapitelsalen, se s.318f. og 462f. Indretningen af †*lektoriet* i S. Barbaras kapel er omtalt s. 308.

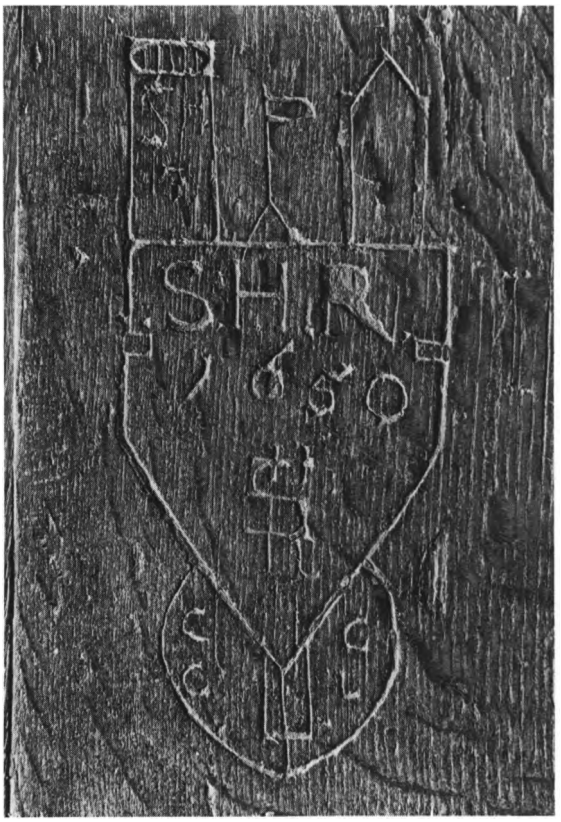

Fig. 309. Korstole. Indridsninger fra den tid, da stolene benyttedes af skolediscipleme (s. 446). LL fot.
1977. — *Chorgestühl. Einritzungen aus der Zeit wo die Stühle von den Schülern benützt wurden.*

NOTER TIL S. 444-459

Vedr. arkivalier, litteratur og forkortelser henvises til s. 52f.

[1] KglBibl. Uldall 186 fol. VI, s. 624. Jfr. indskriften over døren til »bisp Ivers kapel« s. 312. Iver Munks fader hed ikke Knud, men Oluf.

[2] NM2. Tegninger fra Berg 25. marts og 22. dec. 1903 og fra Justesen 7. juli 1904.

[3] Jfr. s. 391, note 8.

[4] Aben symboliserer forfængelighed og sanselighed. Se H. W. Janson: Apes and Ape Lore in the Middle Ages and the Renaissance, London 1952.

[5] I NM2.

[6] Terpager 1736, s. 204. — Galthen 1792, s. 122. – Kinch I, 556.

[7] Jfr. Roskilde domkirke, DK. Kbh. Amt s. 1672f. – Se også E. Cinthio: Kult, Lekar- kt. Korstolar, sp. 204. – F. Neugass: Mittelalterliches Chorgestühl in Deutschland. Strassburg 1927, s. 50. – H. Öhman: Medeltidens korstolar. Helsingfors 1900, s. 9.

[8] Oldemoder s. 89f. – Victor Hermansen: Ribe Domkapitel, i Ribe Bispesæde 948-1948. 1948 s. 73f.
- Kinch I, 156f, 277, 290, 404f.

[9] Kornerup I, 425f, II, 97f.

[10] N. Lukman: Kor-Stolene i Ribes Kirker, i ÅrbRibe 1944.

[11] LA.Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899.

[12] Helms 1870, sp. 164 med note.

[13] Oldemoder s. 60f, 91f. N. Skyum-Nielsen: Håndskriftet »Ribe Oldemoder«, i Scandia XIX 1948-49, s. 153f.

[14] Rgsk. (se note 11). – Hanssen 1831 s. 24.

[15] Se Hanne Dahlerup Koch: En middelalderlig bænk fra Ribe, i Hikuin nr. 6, 1980. Friis' tegning, der findes i NM2, er her gengivet som fig. 6.

[16] NM2. Brev fra F. F. Friis 18. okt. 1849. – Om vendbænke se A. Steensberg: Danske Bondemøbler, 1964, fig. 54, 56. – Bænken er 1981 undersøgt af konservator Lucien Hecklen.

[17] Rgsk. (se note 11). – Om brudebænke, se A. Steensberg: En Brudebænk fra Aggersborg Kirke. NMArb. 1950.

[18] Rgsk. (se note 11). – LA.Vib. Ribe domk.s insp. Indk. skr. 1801-1915.

[19] Enkelte af de motiver, der tegnedes af Amberg, er ikke i gennembrudt arbejde; nemlig de fire gavle i første række og i hver af de følgende tregrupper på midtbænkens gavl ud mod midtgangen.

[20] Arbejdstegningerne, både Ambergs og Hans Daus, de sidste i flere tilfælde med forklarende titel, findes indbundet i en bog, der tilhører Hans Daus datter, Astrid Dau.

[21] KancBrevb. 25. okt. 1560. – Terpager 1736, s. 209.

[22] Terpager 1736, s. 298. – Kinch II, 520.

[23] Kinch II, 520f. – KancBrevb. 6. juni 1603. – Hegelunds Almanak s. 403. – Degn 1971, s. 148.

[24] LA.Vib. Ribe bispearkiv. Domkapitlets breve 1550-1709. – Rgsk. (se note 11). – Terpager 1736, s. 317. – Kinch II, 522f.

[25] Kinch II, 132. – Terpager 1736, s. 317. – LA.Vib. Ribe domk.s insp. Dok. ang. stolestader 1704-1823.

[26] LA.Vib. Ribe bispearkiv. Domkapitlets breve 1550-1709. – Terpager 1736, s. 317f.

[27] Skjoldet findes i Den antikvariske Samling, Ribe, mus. nr. 5710. – KglBibl. Thotts Saml. Riber Capitels Conclusa. – LA.Vib. Ribe bys Tingbog 14. marts 1667.

[28] Rgsk. (se note 11). – KglBibl. Thotts Saml. Riber Capitels Conclusa.

[29] Rgsk. (se note 11). – LA.Vib. Ribe bispearkiv. Ribe domkirke 1520-1786 (rgsk. over rest. 1738-43, bilag 168).

[30] Rgsk. (se note 11). – LA.Vib. Ribe domk.s insp. Dok. ang. stolestader 1704-1823. – Ribe katedralskoles bibliotek. Kinchs papirer. Hæfte 11. Ekstrakter af Ribe bys tingbøger. – NM2. Helms Saml. VIII, 80.

[31] LA.Vib. Ribe domk.s insp. hovedrep. m.m. 1737-1808. – Hanssen 1831, s. 15, 24.

[32] Rgsk. (se note 11). Amberg 1906, s. 90.

[33] Andre var vel familiestole, »men af en ringere Sort, da de hverken have Loft eller Vinduer«. Af disse fandtes 1792 to i midtskibet og endnu fire i den søndre smalle gang. Galthen 1792, s. 141f. – Rgsk. (se note 11).

[34] Jfr. pulpiturstolene i Århus domkirke, DK. Århus fig. 347-49, og i Odense S. Knuds kirke, Danmarks Arkitektur, Kirkens huse, 1981, s. 113.

[35] LA.Vib. Ribe domk.s insp. Dokumenter ang. stolestader m.m. 1704-1823. – NM2. Helms Samlinger VIII, 79.

[36] Rgsk. (se note 11). – Terpager 1736, s. 317. – Galthen 1792, s. 124.

[37] Rgsk. (se note 11). – LA.Vib. Ribe stiftamts kopibøger 7.juni 1706; Dokumenter ang. stolestader m.m. 1704-1823; Ribe bispearkiv. Ribe domk. 1530-1786. – Terpager 1736, s. 317.

[38] Rgsk. (se note 11). – Hanssen 1831, s. 15, 19.

[39] LA.Vib. Ribe domk.s insp. Indkomne breve 1801-1915 med tegninger til stolene.

[40] Se Ellen Jørgensen: Studier over danske middelalderlige Bogsamlinger, i HistT. 1912, især s. 4f.

[41] Terpager 1702, s. 4 og 1736, s. 228. – Grønlunds tilføjelser i Ribe katedralskoles eksemplar af Terpagers »Ripæ Cimbricæ«.

[42] I den Arnamagnæanske Saml. (286 fol.). Se Ellen Jørgensen (jfr. note 40), s. 7.

[43] SRD V, 536, 545, 556f, 565. – Terpager 1736, s. 228. – Ellen Jørgensen (jfr. note 40), s. 7, 9, 11. – Kinch I, 164, 227, Danmarks Middelalder, 1901, s. 200.

[44] LA.Vib. Ribe stiftamt. Kommissionsakter. – Listen fremtræder i en ret dårlig afskrift fra 1730'rne. I NM2 findes en afskrift med kommentarer af H. D. Schepelern, på hvis responsum karakteristikken af biblioteket hviler.

Fig. 310a-b. Pengetavle nr. 2, 1686 (s. 463). a. Bagside, b. Forside med relief af Trinitatis kirke i Fredericia. LL fot. 1977. — *Opferstock Nr. 2, 1686. a. Rückseite, b. Vorderseite mit Relief der Dreifaltigkeitskirche in Fredericia.*

KISTER·BLOKKE·DØRFLØJE

NOTER S. 469

†*Kister* 1) Sakristikisten er omtalt tidligst 1313, da den rummede en væsentlig del af kirkeskatten, bl.a. de biskoppelige værdighedstegn. Kisten eller dens afløser – i hvert fald en stor jernbeslået middelalderkiste – stod efter reformationen i kapitelhuset med resterne af den gamle kirkeskat. Her opbevaredes på Terpagers tid også bisp Matthias Anchersens korkåbe.

1720 repareredes nøglerne til den store beslagne kiste i kapitelhuset, og 1722 blev en fyrredelle sat i »lågen«, medens Enevold Christophersen fik betaling for håndtag, haspe og 80 søm. Endelig maledes kisten af Hans Willumsen maler, jernet med rød, og kisten med hvid »fielefarve«. Galthen meddeler 1792, at kisten »med Helgeners Reliqvier og andet udi« var forsvundet få år tidligere (se afsnittet om den middelalderlige †kirkeskat s. 402, 404).[1] 2) En tilsvarende jernbunden middelalderkiste fandtes på Terpagers tid i kapitelhuset sammen med ovenstående. Den rummede gamle kapitelsdokumenter, buller, fundatser, testamenter m.m. Det var vistnok denne kiste, der 1716 fik ny nøgle, en »hange« og et randjern. I Tønne Blochs bispetid (1775-84), efter at de gamle arkivalier var afgivet til Geheimearkivet, flyttedes kisten til S. Lucii kapel (i det store tårn), hvor den brugtes til opbevaring af »en del af kirkens gamle messing og andet«. 1843-44 repareredes kistens »overfald«, og der anskaffedes en ny hængelås, da de to små gamle ikke var til at stole på. Året efter afhændedes kisten ved auktion til Hans Madsen Lund.[1] 3) Inventariet 1804 nævner i sakristiet en kiste til altertøj; den optræder ikke senere.[2]

To *egeskabe* i nygotisk stil opsattes ved restaureringen o. 1900 i præsteværelset (sml. fig. 308). Nu er det ene skab flyttet til materialrummet, som ved træskranker udskiltes i ydre, nordre sideskibs vestligste fag 1971.

Tre †*skabe,* formentlig senmiddelalderlige og tilhørende højkorets gamle indretning, er 1703 omtalt som tre gamle skabe i koret ved alteret. Kort efter, i forbindelse med korets renovering 1705, blev skabene flyttet. 1) Det ene, vel det, der allerede 1622 omtaltes som »messeskabet«, flyttedes til kammeret bag alteret, der da tjente som sakristi. 1772 anskaffedes en nøgle og to låse til skabet bag alteret, der benyttedes til altertøj. 1843, da et nyt sakristi og præsteværelse indrettedes i Skeels kapel, solgtes til C.J. Thomsens store fortrydelse et egeskab fra sakristiet.[3] 2-3) De to andre flyttedes til S. Lucii

kapel, og det ene blev 1724 skænket til klokkeren »på grund af fugtighed«.[2] Et †*arkivskab* med skuffer til stiftskistens vigtigste dokumenter fandtes i kapitelhuset. Ifølge David Grønlund var det indrettet af bisp Thura (1713-31), men det kan ikke udelukkes, at der har været tale om et senmiddelalderligt brevskab svarende til Roskilde domkapitels (DK. Kbh. Amt s. 1716f). I forbindelse med skabets afhændelse 1780 omtales 38 skuffer fra det gamle arkiv (jfr. †kiste nr. 2).[4] †*Bogskab.* 1638 fik smedens dreng betaling for at »tage klinkerne af skolens skab«, og 1731 gjorde Bernt Smed en ny lås og nøgle til hørernes bogskab i koret.[2]

Pengeblokke. 1725, to ens, knap 100 cm høje, gjort af en hulet egestamme og forsynet med nyere jernbeslag; en pengeslidse foroven er nedfældet i jernbånd og på siden en høj låge. Forsiden har malet, hvid fraktur: »Til Menighedens Trængende«. Der må være tale om to af de tre blokke, der i inventariet 1725 omtales som gjort af nyt og velforsynet med jern og låse. I de tre blokke forvaredes midlerne til henholdsvis Helsingør og Fredericia hospital og til »Ribe bys fattige« (Ribe hospital? jfr. pengetavler). 1777 blev blokkene i kirken nedbrækket og genopsat, 1846 fik maler Paulsen betaling for at skrive på to fattigblokke med danske bogstaver, og 1870 maledes blokkene til de fattiges kasse »egetræsfarvet« og fik påført den fornødne indskrift. En blok stod 1864 i domkirkens vestibule; nu står de to, i renset eg, overfor hinanden, vestligt i midtskibet.[2]

†*Pengeblokke.* 1) Den gamle *fattigblok* stod i våbenhuset. Regnskaberne for blokpengene ligger i byens rådstuearkiv tilbage til o. 1600, medens selve blokken tidligst omtales 1679. Dette år rengjorde Karsten Klejnsmed de fattiges gamle blok og færdigede den med to nye nøgler og en taskelås, mens Willum Steensen anstrøg den. 1691 anstrøg Knud maler fattigblokken med brun og rød oliefarve. Da våbenhuset 1791 stod for at skulle »afbrækkes«, blev blokken flyttet ind i kirken. Den åbnedes øjensynlig kun sjældent (f.eks. 1815, 1821, 1827), og 1836 viste den sig at rumme 1 rdl. 4 mk. 8 sk. Afskaffet ved restaureringen 1843-45.[5] 2) 1725, (se pengeblokke). 3-4) 1780 anskaffedes to nye jernblokke, som blev sat ved kirkedøren.

Pengetavler. 1) 1662, med smukt, udsvejfet gavlstykke, der på indersiden bærer Frederik III.'s reliefskårne, kronede monogram, et sammenskrevet »F3«, og herunder med reliefversaler: »Helsingør«. På gavlens yderside findes Ribe Domkapitels våben, ligeledes i relief, over hvidmalet årstal: »1662«. Skuffen, 25×19 cm, har gammelt halvdæksel og relief-bølgeranke på de tre sider; sekundært, drejet håndtag. Tavlen, der 1685 forsynedes med en bjælde og maledes med forgyldning, har nu en sekundær bemaling på brun bund. I præsteværelset.

Pengetavlen er anskaffet til de årlige kollekter, der 1660 blev tilstået Helsingør hospital af alle landets kirker (jfr. pengeblokke og Skt. Katharinæ kirkes pengekiste 1718 og pengetavle 1661). For Ribe stifts vedkommende gav disse indsamlinger i de første år væsentlig dårligere resultater end i det øvrige land, – sikkert en følge af den særlige forarmelse, svenskekrigene havde påført Ribeområdet.[6]

2) (Fig. 310) 1686, omtrent som nr. 1, men en del fornyet. På indersiden af det udsvejfede gavlstykke en reliefskåret kirkebygning med tagrytter og våbenhus, herunder med reliefversaler: »Fridericiæ«. På gavlens yderside reliefskåret, kronet »C5« over Ribe domkapitels våben flankeret af årstallet »16 - 86«. Sekundært, drejet håndtag. Af skuffen er kun bunden og den ene rankesmykkede side oprindelig. Tavlen, der ifølge kirkeregnskabet 1686 maledes og forgyldtes, har nu sekundær rødbrun og grøn bemaling, hvorunder en ældre cinnober ses. På det nyere endestykke malet fraktur: »Fredericia«, og på det ligeledes fornyede halvdæksel med malede versaler: »Hospital«. I præsteværelset.

Pengetavlen må være anskaffet til de femårige kollekter i Ribe stift, som Kristian V. 1665 tilstod kirkebyggeriet i Fredericia. Denne bys Trinitatiskirke, der pryder tavlen, stod færdig 1690 og fra 1695 til 1705 tjente tavlen de i stiftet forordnede ombæringer »til de forarmede kirkers reparation«. 1705 bestemtes det, at tavlen,

der i ti år havde været ombåret til nogle kirkers reparation, nu skulle ombæres til et hospitals indrettelse i Fredericia. Herefter omtales tavlen i inventarierne som Fredericia hospitals.[7]

Klingpunge. 1839, to ens, men de slanke, drejede og sortlakerede skafter er uens lange. På poserne, der er af sort falmet fløjl foret med hvidt handskeskind, er med guldtråd broderet et kronet »F VI« og på den modsatte side »1839«; endekvast af guldtråd. Klingpungene er leveret af handskemager N. P. Kierkegaard, medens madam Buch modtog betaling for »at sy navnet«, male stokken og levere bl.a. ni alen snore, 1¾ alen galoner og to duske. I præsteværelset.[2]

†*Klingpunge og pengebøsser.* 1728 anskaffedes frynser og en dusk til den ene af to poser, dvs. klingpunge, der blev ombåret i kirken. 1750 medgik fire lod silkefrynser til »Klingbyttelen«, og 1772 betaltes Thomas Jensen Drejer for et skaft til klingpungen. Inventariet 1703 nævner i forbindelse med pengetavlerne to jernsparebøsser til at forvare pengene i; 1725 var der tillige to blikspare bøsser. 1846 betaltes blikkenslager Riewald for to »Sparbexe«, og 1870 anskaffedes en ny pengebøsse.[2]

DØRFLØJE. Alle *udvendige dørfløje* er fra 1904 og af eg, i de tre hovedportaler med bronzebeklædning og relieffer, støbt efter modeller af billedhuggeren Anne Marie Carl-Nielsen. Beklædningen er efter arkitektens forskrift opbygget af kvadratiske felter – som på romanske bronzedøre – medens de karakterfulde relieffer helt er Anne Marie Carl-Nielsens egen komposition. Støbearbejdet til dørfløjen i Kathoveddøren udførtes af metalstøber L. Rasmussen, København, til de to øvrige af O. Schieltved. Træarbejdet skyldes snedkermester M.Justesen og jernbeslagene smedemester M. Lindberg.[8]

1) I *søndre korsarms* portal, Kathoveddøren. Dørfløjen har på den øvre halvdel fem relieffer visende indtoget i Jerusalem (i tre relieffer), Judaskysset og Maria Magdalene salvende Kristi fødder. De danner et ligearmet kors, der indrammes af en tovstav med de tolv (individuelt karakteriserede) apostelhoveder i hjørnerne. I feltet herunder Kristi monogram »IHS« i reliefversaler, og lige ud for dørhåndtaget, der er formet som en påfugl, sidder det gamle dørringsbeslag, »Kathovedet«, der er overført fra ældre dørfløje og fra gammel tid har givet døren navn. Indgangens betegnelse har kunstneren markeret med fem små sovende kattehoveder i den nederste fyldingsrække; herunder signaturen: »A m C-n : f. Brodersen skulp.«.

Dørringsbeslaget (fig. 263, 311), o. 1200-1250, bronze, et 13 cm fremspringende løvehoved med ring i flaben og på cirkulær plade, 23 cm i tvm. Langs pladens kant fire små drager, der formentlig skal forstås som de onde magter, der er besejret af Kristus (løven).[9] Lokalt er de blevet opfattet som mus omkring et kattehoved og har givet »anledning til adskillig gammel snak om Kirkens Bygning«.[10]

†*Dørfløje.* Terpagers stik af Kathoveddøren (fig. 13) viser ret summarisk en dørfløj, hængt i vest (modsat den nuværende), med fligede jernbeslag, og dørringsbeslaget fastgjort lavt helt ude ved kanten. 1684 indsattes en lås – kordørens gamle nøgle – og 1694 anstrøg Knud maler Kathoveddøren med brun oliefarve, hængsler og andet jern med rød. Hængslerne forbedredes 1723 med nye »gevind«, ligesom lås og nøgler i de følgende år jævnligt måtte sættes i stand. 1742 fik Hans Jensen betaling for at reparere »Katthowedet«, og 1768 opsattes inden for døren »en lukkelse med tilbehør«, et vindfang, der 1776 omtales som »Buret« ved Kathoveddøren. Samme år blev dørfløjen »omflyttet«, og 1792, da korsarmen indrettedes til kapitelsal (s. 320), kasseredes den. Døråbningen tilmuredes, og kathovedet blev »anbragt i Muren udentil«. 1844 blev døren genåbnet, og snedker Chr. Knudsen fik betaling for »en ny kathoveddør«, enkle fyldingsdørfløje svarende til de samtidige i kirkens vestportal. På fotografier fra forrige århundrede ser man dørringsbeslaget anbragt på den ene dørfløj med en pendant (af træ?) på den anden, sikkert den »figur«, der 1863 blev sat på Kathoveddøren (jfr. fig. 30a).[11]

2) I *nordre korsarms* portal (jfr. fig. 103), med to rækker kornaks og forneden bølger, der

Fig. 311. »Kathovedet«, dørringsbeslag o. 1200-1250, på dørfløjen i søndre korsarms portal (s. 464). LL fot. 1981. — *»Der Katzenkopf«, Türzieher ca. 1200-1250 am Türflügel des Portals im südlichen Kreuzarm.*

Fig. 312. Tyrehoved 1904, på dørfløjen i nordre korsarms portal (s. 466). LL fot. 1980. — *Stierkopf 1904 am Türflügel des Portals im nördlichen Kreuzarm.*

hentyder til, at Vesterhavet til tider har været inde i kirken. Dørgrebet er en snegl med stort hus, og dørringsbeslaget herover et kraftfuldt tyrehoved (fig. 312). Det bærer signaturerne: »Am C-n. f. Brodersen Sculp.« og »O. Schieltved Stöber«, †*Dørfløje.* Den nuværende portal var før 1792 en mellemdør, idet kirkens »store østre dør« sad i det foranliggende våbenhus. 1654 udskiftedes en gammel »brødden« dørfløj med en ny smuk kirkedør. Den blev 1693 anstrøget af Knud Nielsen maler udvendig og indvendig, træet med brun, jernet med rød oliefarve. Med våbenhusets nedbrydelse 1792 blev korsarmsportalen yderdør, og det var vel ved denne lejlighed, den fik de enkle, brunmalede fyldingsfløjdøre, der ses på P. Ussings maleri af kirken 1832 (jfr. fig. 35).[12]

3) *Vestportalens* dørfløje har i midten Himmelborgen flankeret af de fire Keruber med evangelisthoveder fra Ezekiels vision (Ez. 10,14). Forneden to modstillede løver; under den nordre Anne Marie Carl-Nielsens signatur. Dørgrebet er en engel, der uforfærdet lægger sit bryst mod dragens hoved. Portalen var tidligere forsynet med **indre fløjdøre* (fig. 315, jfr. fig. 260), fra 1677, med skåret årstal, udført af snedker Niels Prang og hans svend. De 298 cm høje, 120 cm brede fløje består af kraftige egeplanker med pålagte udskæringer: bruskværk med vindrueklaser, englehoveder og vrængemasker. Skæringerne indrammer på hver fløj to næsten kvadratiske felter, de øvre afsluttet foroven med dobbeltbuer, delt af et skjold, hvori den stående Maria med barnet (venstre dørfløj, fig. 315) og domkapitlets våben med årstallet 1677. Dørfløjene, hvis udskæringer er en del fornyede, står nu i blank eg, men i fordybningerne er der spor af grøn bemaling. Ifølge kirkens regnskaber fik Peder Lambertsen 1677 betaling for at tilhugge dørstolperne og indsætte dem i muren; Hans Andersen smed gjorde henger, ankre og jernarbejde, og Willom Stensen anstrøg med brun okkerfarve og linolie, ridsede fem våben og udstafferede med bogguld. Det færdige resultat beundredes af Rostoch (s. 18): »Jeg seer aabne staa de smukke Kirche-Dørre / Som ere i min Tid langt prægtiger, end førre ...«. Ved restaureringen 1843-45 blev dørfløjene afhændet på auktion; siden fandtes de som portfløje for rejsestalden ved Egebæk kro syd for Ribe, hvorfra de 1894-95 erhvervedes til Den antikvariske Samling i Ribe. Her restaureredes de af snedker Hans Dau.[13]

De ydre †*dørfløje,* der omtales som en paneldør, var formentlig middelalderlige; Terpager skriver om deres form, at de efter de gamles

Fig. 313. Dørfløj, formentlig 1738-43 (s. 469). LL fot. 1974. — *Türflügel, vermutlich 1738-43.*

Fig. 314. Dørfløj, begyndelsen af 1500'rne (s. 468). LL fot. 1974. — *Türflügel, Anfang des 16.Jahrhunderts.*

skik var firkantede, ikke buede. På den højre dørfløj sad et middelalderligt *bronzestøbt beslag,* forestillende Maria med barnet på armen, muligvis et dørringsbeslag svarende til Kathoveddørens.[14] 1677 aftog Niels Prang den ydre paneldør, »som var ganske forfalden«, og forfærdigede den med lister og søm; hertil medgik to tørre egefjæle. Karl Jacobsen guldsmed og Matthiss kedelsmed tog sig af »Maria kobberbilledet«, som var løst, armene afbrudt og alle vegne beskadiget; barnet blev »tilhefftet med Skruer« og billedet loddet, forfærdiget og igen fæstnet og opsat. 1717 fik Christian Snediker betaling for at flikke på den yderste dobbeltdør i domkirkens vestende og beklæde den med fjæle og tynde lister af kirkens gamle træ; 1742 reparerede Zacharias Brockius messingbilledet »med Barnets Figur«. Om dette fortæller Terpager (1736, s. 302) at venstre hånd (Marias?) var afbrudt, men han kunne ikke sige, om det var sket af vanvare eller med forsæt; Galthen (1792, s. 119) mente bestemt, at det ikke kunne være

Fig. 315. *Vestdør 1677, detalje. Maria med barnet (s. 466). LL fot. 1980. — *Westtür 1677, Detail. Maria mit dem Kind.*

sket »uden af et ont Menneske og i de Catolske Tider«. Han anslog 1792 billedets alder til »over 3 og maaskee 400 Aar«. Samme år overlod entreprenørerne for kirkerestaureringen kobberbilledet som gammelt metal til kobbersmeden, der forfærdigede kirkens urskiver (sml. s. 77). 1844 udskiftedes dørfløjene med enkle fyldingsfløjdøre (jfr. fig. 72).[15]

4) Ved kirkens restaurering 1843-45 tilmuredes døren ud til vestre omgang. Fra †*dørfløjen* skal stamme tre *udskæringer og en *lås, som o. 1860 erhvervedes af Den antikvariske Samling i Ribe. Udskæringerne i eg, med bruskværk og vrængemasker svarer til Niels Prangs på vestportalens inderdøre fra 1677. De to sidestykker måler 114 og 105 cm, det afbrudte tværstykke nu 94 cm. Skæringerne står i blank eg med spor af grøn maling. Den kraftige jernlås, 44×22 cm, er nok identisk med den store lås, som Hans Smed 1696 færdiggjorde til kirkedøren ud til vestre omgang. Nøglen, 22 cm lang, er fundet 1947 på slotsbanken.[16]

Andre dørfløje. 1) (Fig. 314), begyndelsen af 1500'rne, oprindelig i korets syddør (jfr. fig. 259), siden 1845 mellem ydre, nordre sideskib og trappetårnet. I forbindelse med flytningen er den blevet en del fornyet, delvis efter tegning af F. F. Friis, og o. 1900 blev den forhøjet.[17] Den foroven svagt tagformede dørfløj består af seks svære egeplanker og forneden en o. 1900 tilføjet, 22 cm bred, vandret planke, der har øget dørfløjens højde til de nuværende 252 cm; bredden er 123 cm. Dørplankerne holdes sammen af forsidens pålagte, profilerede rammeværk, som danner fyldingslignende felter omkring en udskåret dekoration. Foroven et stort felt, der prydes af stavværk, fiskeblærer og (fornyede) korsblomster arrangeret omkring en stor roset. Herunder fire rækker, hver med tre kvadratiske felter; den midterste i anden række fra oven rummer bisp Iver Munks skråtstillede våbenskjold, de øvrige har en hvirvelroset. En undtagelse danner dog det øverste til højre (fig. 305) og nederste til venstre; disse to plader med uregelmæssigt fiskeblæremønster er nok omtrent samtidige med døren, men ikke sammenhørende med den, da de begge er afbrudt i den ene side. Oprindelig har de udgjort enderne i længere paneler, formentlig på korstolenes 1845 nedtagne baldakiner (jfr. s. 444). Pladen øverst til venstre er ligesom en del af rammeværket fornyet i fyr. Gangjernene er fra 1845; men der er spor af ældre gangjern lidt højere oppe på den glatte bagside; låsen er ret gammel, men ikke oprindelig. Døren står nu afrenset for farver; men det ses, at dørplankerne bag de gennembrudte fyldingsplader har stået med en klar rød farve.

Dørfløjen sad oprindelig østligst i den søndre korskrankemur. Terpager gengiver (1702, s. 19) et hexameter på latin og græsk, der formentlig har været anbragt over døren (jfr. korstole s. 445): »Currimus, atq(ue) aliis alii succedimus: At Tu, / Qvi ponis metas, nos, o, rege Christe brabeuta« (Vi løber og vi følger, den ene de andre; men du, som sætter målet, led os, o Kristus kampdommer). 1591 skrev Lauritz (Andersen) maler på den søndre korsdør lister over kirkens bisper, præster og lektorer (se

s. 482). Disse indskrifter må have stået på dørfløjens glatte bagside ind mod højkoret. 1693 repareredes døren, som var ganske i stykker i »indværket«. 1717 fik Enevold Klejnsmed betaling for ny nøgle, to »kramper« og en ny fjeder til låsen. 1845 blev døren flyttet til sit nuværende sted.[2]

2) Mellem ydre, søndre sideskib og det lille trappetårn (fig. 313), barok, formentlig fra restaureringen 1738-43. Dørfløjen er foroven svagt tagformet afsluttet, 221×75 cm, prydet med to spejlfyldinger med brede, rigt profilerede friser. Forneden en kvadratisk stjernefylding, derover en højfylding, som foroven løber ud i en spids omgivet af udsavet løvværk. På bagsiden en enkelt spidsfylding i hele fløjens højde. Låsen, der repareredes 1810, er oprindelig ligesom dørskilt og gangjern. Dørfløjen står nu i afrenset fyrretræ med svage spor af en blå bemaling.[2]

†*Kapitelhusdør*. Åbningen mellem koret og kapitelhuset var brudt gennem den svære apsismur (sml. s. 206) og forsynet med to dørfløje. Den ydre (dvs. den ind mod kapitelhuset) havde en indskrift fra 1411: »Anno Domini 1411, regnante Erico Rege Regnorum Dacie, Svecie, Norvegie, Gocie, Slavie & Duce Pomeranie. Hune Regem regat & fervet Rex eternus« (Det Herrens år 1411, da Erik herskede som konge over rigerne Danmark, Sverige, Norge, Gotland, Slavien og hertug af Pommern. Må den evige konge styre og lede denne konge). På fløjen ind mod apsiden fandtes et treenighedsbillede, som Galthen antog måtte være den gamle tavle fra Trefoldighedsalteret, »som fordum stod mellem Høie-Alter og bemeldte Indgang« (jfr. s. 418). På hans tid stod denne dør altid åben. Den var hævet flere trin over korgulvet, og 1776 betaltes for en reparation af jerngelænderet. Kapitelhusdøren forsvandt med kapitelhusets nedrivning 1791.[18]

†*Pulpiturer,* se †lukkede stole s. 455; *orgelpulpiturer* se s. 478.

NOTER TIL S. 462-469

Vedr. arkivalier, litteratur og forkortelser henvises til s. 52f.

[1] Terpager 1736, s. 195. – Galthen 1792, s. 117. – LA.Vib. Ribe domk

[2] LA.Vib. Ribe domk.s. rgsk. 1591-1899.

[3] Rgsk. (se note 2). – NM2. Brev fra C. J. Thomsen 13. nov. 1847.

[4] Ribe katedralskoles håndskriftsamling: A4. David Grønlunds produktion. -Rgsk. (se note 2).

[5] Rgsk. (se note 2). – Ole Degn: Materialet i Ribe rådstuearkiv før 1660. Arkiv VII, nr. 2, 1978, s. 78f.

[6] Rgsk. (se note 2). – J. S. Dalsager: Helsingør Almindelige Hospitals Historie 1541-1941, Helsingør 1941, s. 64f, 98, 118f. – 1739 beklagede den forarmede bisp Matthias Anchersen at have mistet alle de ham betroede, indsamlede midler både til Helsingør og Fredericia hospitaler, enkekassen for Sjællands stift m.m. Der bevilgedes ham derfor i henseende til hans fattige tilstand og hans hustrus og uopfødte børns conservation en generalkollekt i Danmark. Se Hermansen 1946, s. 114f.

[7] Rgsk. (se note 2). – RA. Jyske tegneiser 1695, nr. 12 og 1705, nr. 93. – Hugo Matthiessen: Fredericia 1650-1760, 1911, s. 126f, 216.

[8] Amberg 1906, s. 103f med fig. 23-25. Om reliefferne i bogen »Anne Marie Carl-Nielsen«, udg. af Anne Marie Telmanyi, 1979, s. 37f.

[9] Ursula Mende: Mittelalterliche Türzieher. Die Bronzegeräte des Mittelalters II, 145 og katalog nr. 95. Hun anser dørhammeren for et nordtysk eller dansk arbejde fra første halvdel af 1200'rne, bl.a. karakteristisk ved den vifteformede mankeansats, der ses på andre nordiske bronzeløver (akvamaniler). Den ved Kristus kendetegnede dør (Paradisdøren) sætter hun i forbindelse med trekantrelieffets fremstilling af det himmelske Jerusalem (sml. s. 222).

[10] Rostoch s. 21. – Jfr. den historiske indledning, s. 70 og sagn, s. 81.

[11] Rgsk. (se note 2). – Hanssen 1831, s. 15, 21. – Helms 1870, sp. 177

[12] Rgsk. (se note 2). – KglBibl. Thotts Saml. Riber Capitels Conclusa.

[13] Dørfløjene har mus. nr. 1455. – Rgsk. (se note 2).
- Breve 1891 i NM2.

[14] Ursula Mende (jfr. note 9) kender ingen middelalderlige dørringsbeslag udformet som Maria med barnet, men fra slotskirken i Stettin stammer et (1300'rne, katalog nr. 136), der består af et fremspringende grifhoved omkranset af fire medaljoner med relieffer: Jesse Rod, to profeter og Maria med barnet.

[15] Rgsk. (se note 2). – Hanssen 1831, s. 21 f.

[16] Mus. nr. 54, 8135. – Rgsk. (se note 2).

[17] F. F. Friis' tegning i NM2. Blandt Jacob Helms' papirer findes en farvelagt tegning af dørfløjen før forhøjelsen, sign. »WB 3/7 65« (Wilhelmine Bang).

[18] Terpager 1702, s. 19. – Galthen 1792, s. 117, 122. – Rgsk. (se note 2

ORGLER OG ORGELPULPITURER

NOTER S. 479

Orgel. Den prægtige orgelfacade fra 1633-36, der er omdannet flere gange (se s. 474), dækker nu et værk, bygget 1973 af Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby. 40 stemmer, tre manualer og pedal:

Hovedværk:
Gedakt 16'
Principal 8'
Spidsfløjte 8'
Gamba 8'
Oktav 4'
Nathorn 4'
Quint 2⅔'
Oktav 2'
Sivfløjte 2'
Mixtur VI
Cymbel III
Trompet 8'

Rygpositiv:
Gedakt 8'
Principal 4'
Rørfløjte 4'
Genishorn 2'
Quint 1⅓'
Sesquialtera II
Scharf IV
Dulcian 8'

Brystværk:
Rørfløjte 8'
Blokfløjte 4'
Quint 2⅔'
Principal 2'
Fløjte 2'
Terts 1⅗
Oktav 1'
Cymbel II
Vox humana 8'

Pedal:
Principal 16'
Subbas 16'
Oktav 8'
Gedakt 8'
Oktav 4'
Fløjte 4'
Rørfløjte 2'
Mixtur V
Basun 16'
Trompet 8'
Trompet 4'

Kopler: rygpositiv-hovedværk, brystværk-hovedværk, hovedværk-pedal, rygpositiv-pedal, brystværk-pedal. Trinbetjente låger for brystværk. Mekanisk traktur og registratur.

18 af stemmerne fra torgel nr. 4 er genanvendt, de stammer alle fra ombygningen og udvidelsen 1937 ved Th. Frobenius & Co. En udvidelse med et ekstra manualværk (svelleværk) påtænkes.[1]

†Orgler. 1) Allerede i 1200'rne må domkirken have haft et orgel, eftersom det i korstatutterne fra århundredets slutning udtrykkelig bestemmes, at der ikke skal lyde orgelmusik (»nec utendum est organis«) på visse festdage, heriblandt så store fester som S. Ansgars, Trinitatis søndag, S. Hans og S. Mikkels dag.[2] Kirkesangernes plads var i koret, og det er derfor sandsynligt, at orglet fandtes i nærheden (eventuelt på lektoriet, jfr. s. 394).

2) Midten af 1400'rne; formentlig dateres det af nogle våben fra o. 1450, der prydede facaden (se †orgelfacade nr. 2). Det er usikkert, om det afløste torgel nr. 1, eller om det altid har betjent sognekirken, dvs. midtskibet, hvor dets plads var på et †svaleredepulpitur over den vestligste pille i nord (Mariapillen), med adgang fra triforiegalleriet.[3] Her forblev det til 1705, men eftersom bl.a. bælgene blev genanvendt i torgel nr. 3, må det have været stumt fra 1635, vel allerede fra 1632, da dets bælge blev kørt til orgelbyggerens logi i byen. 1693 gjorde Peder Smed en ny »fordegt« lås til det gamle orgelværk, så at ikke børn og andre skulle søge did under prædiken og gøre uro.[4]

3) 1633-35. Bestående af hovedorgel og rygpositiv, bygget af Johannes Heyde (Johan Heide) fra Flensborg, formentlig med udstrakt anvendelse af dele fra torgel nr.2.[5] Facaden, der er genanvendt til det nuværende orgel, var dog en fuldstændig nybygning. Orglet anbragtes på et samtidigt svaleredepulpitur (†orgelpulpitur nr. 2) ud for den østligste triforieåbning i nord, hvis søjler har været fjernet for at give adgang fra galleriet. I sine erindringer fra barndommen fortæller Johan Monrad (1638-92), at orglet ikke blot brugtes ved kirkelige handlinger: Tre gange om ugen blev der tændt lys i kirken klokken otte om aftenen og spillet på orglet mens byens borgere gik spadseretur på kirkegulvet.[6] 1653 repareredes orgelværket af Peter Karstensen fra Viborg, der tilføjede de to pedaltårne, som flankerende hovedorglet må have været fæstnet til murværket.[7] 1660 hører vi, at det helt var blevet fordærvet på piberne, skønt det var repareret kort tid før; som årsag angives, at orglet ikke havde været brugt i lang tid, fordi den forrige organist hr. Laurentz havde forladt byen under krigen.[8] 1683-84 måtte orglet gennemgå en større reparation; den udførtes af Hans Hendrich Cachmann (Cahman), der samtidig byggede en ny stemme og formentlig foretog visse klanglige ændringer.[9]

Fig. 316. Orgel. Værket er fra 1973 (s. 470), facaden fra 1633-36, med pedaltårne fra 1653 (s. 474). LL fot. 1981.

Orgel. Das Werk stammt aus dem Jahr 1973, der Prospekt aus den Jahren 1633-36 mit Pedaltürmen aus dem Jahr 1653.

Herefter må dispositionen have været, som den optegnedes 1710 (Terpager, 1736, s. 315):

Organi Superioris, quod *Manuale* nuncupant

1. Principali. Regula primaria	8 pedes
2. Bordaun	16 –
3. Trompet. Tuba	8 –
4. Octav. Diapason	4 –
5. Super Octav. Disdiapason	2 –
6. Gedackt. Pileata	8 –
7. Holpfeif	4 –
8. Gemshorn	2 –
9. Quinta. Diapente	3 –
10. Mixtur. Miscella acuta	triplici
11. Cymbalo	duplici

Organum a tergo seu *Positivum*

1. Principal. Regula primaria	4 pedes
2. Quinta dena	8 –
3. Dulcian. Fagotto	8 –
4. Octav. Diapason	4 –
5. Super octav. Disdiapason	2 –
6. Regal	8 –
7 Gedacht. Pileata	4 –
8. Mixtur. Miscella acuta	triplici

8.[10] Quinta dena singularis inventi & saltem dimidia, sc. a C majori ad C.

Pedale

1. Principal. Regula primaria	16 pedes
2. Untersatz. Pileata maxima	16 –
3. Quinta dena	8 –
4. Gedacht. Pileata	4 –
5. Posaun. Buccina	16 –
6. Trompet. Tuba	8 –
7. Schalmey. Piffaro	4 –
8. Krumhorn	8 –
9. Baurenflöit. Fistula rurestris	2 –
10. Octav. Diapason	4 –

I alt 29½ stemme.

Koppel positiv-manual. Tremulant, cymbelstierne, fuglesang, 3 spærreventiler. 6 bælge. Manualomfang: C, D, E, F, G, A - g'', a'' = 41 toner. Pedalomfang: C, D, E, F, G, A-c' = 21 toner.

Efter Cahmans hovedreparation klarede man sig i mange år med mindre istandsættelsesarbejder, foretaget af orgelbyggerne Elias Wernitz, Hermann Schaffehardt, Hans Vent og Carel Friderich Gerstendorff.[11]

I årtierne o. 1700 blev det almindeligt at lade sangere og instrumentalister musicere sammen med orglet, – 1696 gjordes et bræt på orgelværket til »instrumentisterne at hænge deres instrumenter«. Hertil blev pladsen på det ophængte pulpitur efterhånden for trang; 1765 siges det, at når der skal holdes instrumental og vokal musik deroppe, er der næppe plads til, at organisten kan sidde på bænken og spille. Selvom man således rykkede tæt sammen, måtte der dog stå »een hel deel bag ome ... Og Musciken der over ey kommer Effter Organistens beretning saa Accurat som det burde, siden det fast er de, som staar saa langt fra værende umulig at treffe det Accurat, da de ey kand see og knap høre dem de skal holde Tact med ...«.[12]

Orglet blev derfor, i forbindelse med en reparation og ombygning 1766-67, flyttet ud på et stort søjlebåret pulpitur »tværs over Kirken, imellem Choret og Kirken«, omtrent hvor det middelalderlige lektoriegalleri havde haft sin plads (se fig. 261). Bygningen af denne usædvanlige musiktribune, der spolerede udsigten fra skibet til højaltret, må ses som et vidnesbyrd om kirkemusikkens fremtrædende position i datidens gudstjenesteliv.[13] Hovedorgel og pedaltårne byggedes sammen ved to indskudte småpibefelter, hvorved der blev plads til en forøgelse af orglets toneomfang med otte toner i manualværkerne og seks toner i pedalet.[14] Ifølge sit overslag skulle Worm også levere fire nye klaviaturer, indsætte et manualkoppel,[15] beklæde facadepiberne med folie samt reparere de seks bælge med nyt alunskind og flytte dem op fra deres hidtidige uheldige plads ved det fugtige gulv.[16] Til minde om instrumentets flytning og istandsættelse pristes Amdi Worm i to vers på hovedværksfacaden, og stiftamtmand Lewetzau og biskop Bloch i et tvers under det nye pulpitur (†nr. 3).[17]

Den dominerende placering gav anledning til

en del kritik, og der blev flere gange fremsat forslag om at flytte orglet til et pulpitur i skibets vestende. Kunstnerne Jørgen Roed og Theophilus Hansen leverede 1836 med deres interiørbilleder (fig. 10 og 218) beviset for, hvordan kirken ville tage sig ud uden pulpituret, og en flytning til vestenden kombineret med en modernisering af facaden indgik i Hansens restaureringsprojekt 1837 (fig. 219). Flytningen blev foretaget 1844 af Johan Andreas Ohrt, Gram, der samtidig udskiftede de seks nedslidte spanbælge og opsatte fem moderne kassebælge i stedet. Prospektpiberne blev belagt med tinfolie, og der blev foretaget visse mindre ændringer ved dispositionen. Rygpositivets stemmer blev ved denne lejlighed indbygget i en svellekasse og flyttet om bag hovedorglet. Den herved tiloversblevne *rygpositiv-facade afhændedes 1856 til Hostrup kirke. Ifølge kontrakten med J. A. Ohrt 1843 blev der ved opsætningen taget hensyn til et eventuelt senere anskaffet brystværk eller ovenværk. En dispositionsoptegnelse 1876 viser, at der kun var sket små ændringer siden 1710:[18]

Manual:	*Positiv:*	*Pedal:*
Bordun 16 fod	Principal 8 fod[20]	Principal 16 fod
Principal 8 fod	Gedacht 8 fod	Subbas 16 fod
Gedacht 8 fod	Oktav 4 fod	Oktav 8 fod[22]
Oktav 4 fod	Fløjte 4 fod	Kvint 6 fod
Rørfløjte 4 fod	Fugara 4 fod[21]	Oktav 4 fod
Kvint 2⅔ fod	Oktav 2 fod	Fløjte 4 fod
Oktav 2 fod	Sesquialder 2 fag	Basun 16 fod
Spitsfløjte 2 fod	Trompet 8 fod[22]	Trompet 8 fod
Sesquialder 2 fag[19]	Fagot 8 fod basso	
Mixtur 3 fag		
Trompet 8 fod		

Koppel. Simbelsterne.

4) 1904. I forbindelse med den store kirkerestaurering byggedes et helt nyt orgel, eftersom man af det gamle kun fandt facaden og de fem store kassebælge fra 1844 egnet til genanvendelse. Orglet blev projekteret af Frederik Nielsen, Århus, der døde i sommeren 1903, kort tid efter at domkirken havde afgivet endelig bestilling; selve bygningsarbejdet blev forestået af sønnen, Emil Nielsen. Af besparelsesmæssige årsager fik det 28 stemmer, det samme antal som det tidligere orgel havde haft, men kun ca. halvdelen af, hvad man nu anså for passende til et rum af domkirkens beskaffenhed.[23] 1904-dispositionen så således ud: [4]

Manual I:	*Manual II:*	*Pedal:*
Bordun 16'	Gedakt 16'	Principal 16'
Principal 8'	Violin-Prin-	Subbas 16'
Hulfløjte 8'	cipal 8'	Rørquint 10⅔'
Viola di gamba 8'	Gedakt 8'	Principal 8'
Dolce 8'	Salicional 8'	Violoncel 8'
Octav 4'	Æoline 8'	Octav 4'
Rørfløjte 4'	Octav 4'	Basun 16'
Kvint 2⅔'	Flute trav-	Trompet 8'
Octav 2'	ersiere 4'	
Mixtur 4 kor	Flageolet 2'	
Trompet 8'	Oboe 8'	

Diverse kopler. Frikombination. Kollektiver. Pneumatisk traktur og registratur. Keglevindlader.

Ønsket om et større orgel, der kunne »juble med de glade og græde med de sorgfulde«,[25] førte til en gennemgribende ombygning og udvidelse 1937 ved Th. Frobenius og Co., Kgs. Lyngby. Stemmetallet kom herved op på 46 (med plads til yderligere fire), og antallet af manualklaviaturer øgedes fra to til tre. Keglevindladerne fra 1906 blev genanvendt, og trakturen anlagdes efter et kombineret mekanisk-pneumatisk princip.[26] Dispositionen var 1937:[27]

Manual I:	*Manual II:*
Bordun 16'	Violfløjte 8'
Principal 8'	Rørfløjte 8'
Fløjte 8'	Quintatøn 8'
Gamba 8'	Principal 4'
Oktav 4'	Blokfløjte 4'
Rørfløjte 4'	Principal 2'
Oktav 2'	Gemshorn 2'
Quint 2⅔'	Sesquialtera II
Mixtur 1⅓ VI	Rauschquinte II
Cimbel ½' I	Scharf 1' V
Trompet 8'	Krumhorn 8'
	*Dulcian 16'

Manual III:	*Pedal:*
Bordun 16'	Principal 16'
Principal 8'	Subbas 16'
Salicional 8'	Principal 8'
Gedakt 8'	Gedakt 8'
Oktav 4'	Oktav 4'
Fløjte 4'	Quintatøn 4'

Flageolet 2'
Siffløjte 1'
Nasard 2⅔'
Terts $1^3/_5'$
Larigot 1⅓'
Mixtur 1' V
*Trompet 8'
Oboe 8'
Skalmeje 4'
*Trompet 16'

Rørfløjte 2'
Mixtur 2' V
Bassun 16'
Trompet 8'
Clairon 4'

Kopler: II-I, III-I, III 4'-I, III-II, I-P, II-P, III-P, III 4'-P. Svelle for manual III. Frikombinadoner: 2 stk. for hele orglet, nr. 2 kan anvendes delt; endvidere separat frikombination for pedalstemmerne. Kollektiver: f, ff, tutti, unisonkopier. Generalcrescendo. Afstillere: 7 separate afstillere for rørstemmer, generalafstiller for rørstemmer; endvidere afstillere for 16', 2', mixturer og håndregister. Udløsere for de faste kombinationer og for frikombination I og II. De * mærkede registre blev forberedt, men ikke indsat.

Denne disposition bærer præg af 1930'rnes brydning mellem senromantikkens klangideal er, repræsenteret ved de genanvendte Emil Nielsen-stemmer, og Orgelbevægelsens bestræbelser på at lade klassisk klarhed erstatte romantikkens følsomme ekspressivitet. Resultatet blev ikke desto mindre ganske helstøbt og fremtrådte som en organisk videreudvikling af det romantiske orgel. Komponisten Rued Langgaard virkede 1940-52 ved dette instrument, der var et fortræffeligt medium for hans tonekunst.[28] 18 stemmer fra 1937 er genanvendt i det nuværende orgel. Spillebordet står nu i domkirkens materialrum.

Orgelfacade (fig. 316) udført 1633-36 til torgel nr. 3, af Varde-billedskæreren Jens Olufsen; forsynet med pedaltårne 1653. Den står – efter flytninger og ombygninger – i midtskibets vestende, på et pulpitur fra 1904 (delvis ombygget 1973), der er kombineret sammen med den underbygning, som danner forhal. Hovedorglets facade er den for barokorgler sædvanlige med tre halvrundt fremspringende pibetårne og mellemfaldende småpibefelter. De flankerende pedaltårne fra 1653 er 1973 forhøjet og skudt frem til pulpiturets brystværn, så orgelfacaden nu fremstår som et »Hamborg-prospekt« efter forbillede i Haderslev domkirke.[29] Rygpositivets facade, udført ved samme lejlighed, svarer til opbygningen af den oprindelige, der nu findes i Hostrup kirke (DK. SJyll. s. 1562).

Hovedfacadens pibetårne flankeres af slanke korintiske søjler med brusk-prydbælter, hvilende på postamentets fremspring, som prydes af diamantbosser. Under tårnene bøjlebaldakin, der ender i drueklase. Det midterste pibetårn og dets søjler bryder storgesimsen, der i øvrigt deles af knægte med tungerækkende vrængemaske over ovalbosse; den forkrøppede kronliste har æggestav over tandsnit. Pibernes øverste del dækkes af barokt blad- og bruskværk, mens en skråbjælke med englehoved midtdeler de mellemfaldende felter. Tårnene krones af store frifigurer på bøjletopstykke; de er i hovedsagen skåret i blødt træ og bærer præg af den lidt senere barok.[29] Over midttårnet knejser kong David med harpen, iført romersk fantasidragt (kronen fornyet 1861) og flankeret af evangelisterne Lukas (i nord) og Markus, der har deres symboldyr liggende ved fødderne.

Til hovedfacadens pibetårne svarer de lidt yngre pedaltårne, der bærer de to sidste evangelister, Johannes (i nord) og Matthæus. Hovedfacadens netagtigt gennembrudte storvinger dekoreres af blad- og blomsterværk, hængende kvaster og på midten violin og nodeblad. De er udført til pedaltårnene 1768 i »sirligt billedhuggerarbejde« og har først fået den nuværende placering 1973. Rygpositivets facade fra 1973 er en forenklet udgave af hovedværksfacaden.

Facadens brogede staffering med meget guld og grønt er den oprindelige fra 1600'rne, fremdraget og kompletteret 1973.[30] I midttårnets frise ses rigsvåbnet, i sidetårnenes et kronet »C4« (i syd) og rigsæble foran sværd og skede. Pedaltårnenes frisefelter har hver en flyvende engel – med harpe (i syd) og trækbasun; alle tårnenes postamentfelter er dekoreret med hvidt, skabelonagtigt båndslyng på blå bund om et gyldent diademhoved.

Indskrifterne i hovedorglets to små postamentfelter beretter om en del af orglets historie. De er udført o. 1768 ved flytningen til

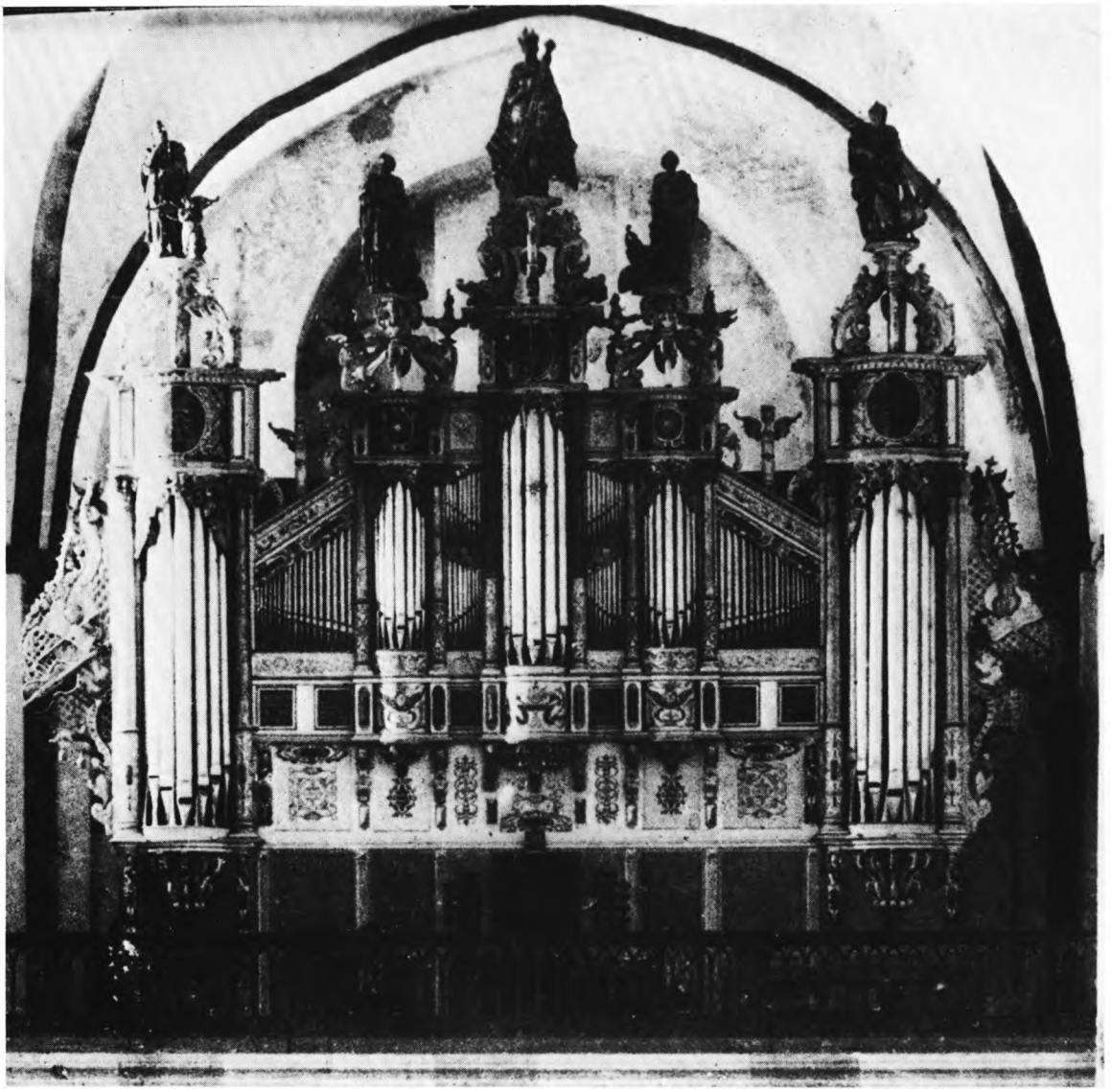

Fig. 317. Orgelfacaden efter ombygningen 1766-70 (og 1843-45) (s. 474). Fot. o. 1890 i NM2. — *Orgelprospekt nach 1766-70 (und 1843-45) vorgenommenen Umbauten.*

midtskibets østende. På to løse fyldinger læses med gylden fraktur (og lidt kursiv): »Paa Pillen hvor Mand seer / *Maria* Mahlet staar / der sad vor Orgelverk / i Kiærkens første Aar / dog siden hørte Mand / fra dette Sted ey spille / Thi den henflytted blev / op til den øverst Pille // Men at den atter er / forflydt og her nu Staaer / og deeler Thoner ud / til Menighed og Chor / derfore *Amdi Worm* / bør ihukommet være / thi Hand som Bygnings / Mand fortiænes denne ære«. I rygpositivets tilsvarende felter fortælles med samme skrift, at det ny værk lød første gang 1973, og at dets mestre var Th. Frobenius og Sønner, Lyngby. – Brystværnet og rygpositivets rammeværk er dunkelrødt malet.

For orgelværket udbetaltes 1633 drikkepenge både til »Jens Billedsnider«, hans hustru og svend. Mesteren er givetvis identisk med Vardesnedkeren Jens Olufsen,[31] hvis karakteristiske skæringer genkendes både på facaden, på det oprindelige *rygpositiv i Hostrup og på en række løse hermefigurer, konsoller m.m., der

har været sekundært anvendt i orgelfacadens senere udvidelser (fig. 318, 321). Da disse dele ikke kan høre til i den oprindelige facade, har de rimeligvis prydet det samtidige *svaleredepulpitur,* hvorpå orgelværket anbragtes ud for det østligste triforium i midtskibets nordside (†orgelpulpitur nr. 2). 1634 betaltes malerne for at staffere orglet, hvorpå Terpager læste dette årstal.[32]

Pedaltårnene, som tilføjedes 1653, havde store †fløjdøre, som 1654 maledes af »Jacob Bertholomessen« med oliefarve og »i historier på begge sider«, – bl.a. betaltes for »bog«-guld til kongens og dronningens navne. De to låger ud til kirken blev atter malet 1725 af Hans Poulsen Skilderer. I samme periode må rygpositivet have fået sine vinger i akantusbarok, ligesom facadens topfigurer er blevet delvis udskiftet; – orglet havde ved 1682 været bestaffet af Jørgen Hansen, Esbjerg (Amberg 1906, s. 100). Samme behandling fik det ny pulpitur i renæssancestil og dets underbygning, hvori adskillige dele fra 1597-altertavlen indføjedes.

derne, og 1741 betaltes Jens Pedersen for at nedtage og igen opsætte billeder på orglet.[12]

I forbindelse med orglets flytning 1766-67 til det ny pulpitur på tværs af midtskibets østende (fig. 261), blev facaden udvidet, og dette udseende bibeholdtes indtil o. 1900 (jfr. fig. 317). Hovedværksfacaden og pedaltårnene blev ved indskudte småpibefelter bygget sammen på en ny fælles underbygning. Tilføjelserne var af fyrretræ, men der genanvendtes en række skæringer fra det nedtagne svaleredepulpitur (torgelpulpitur nr. 2). Senest ved denne ombygning fjernedes de store fløjdøre, der havde været i brug så sent som 1719, da en stage anskaffedes til at åbne og lukke dem med. I stedet fik pedaltårnene de udskårne vinger, der nu sidder på hovedfacaden. I dennes postamentfelter maledes de ovennævnte vers til minde om orglets flytning og istandsættelse; i de nye pibefelters postamenter indføjedes salmevers med samme skrift; fra syd: 1) »Leger for Herren / med Harper ... Ps. 98 v. 5«. 2) »Synger Gud / synger hans Navn ... Ps. 68, v. 5«. 3) »Synger Herren en / ny sang ... Ps. 96 v. 12« (Sl. 96 og 98, 1). 4) »Al Verden / frydes for Herren ... Ps. 98 v. 4«. Endelig stafferedes hele orgelfacaden 1768, efter overslaget med »egefarve«, men billedhuggerarbejderne med en hvidlig farve og beklædninger og underloft med perlefarve.[33] Herefter kunne Galthen 1792 (s. 131) kalde orglet for den mest indtagende af kirkens prydelser; han priser dets Zirater og maling, »Og det, som er det vigtigste: Værkets indvortes Fuldkommenhed svarer i alle Maader til dets udvortes Skiønhed«.

Orglets flytning 1844 til et nyt pulpitur i kirkens vestende medførte ikke andre ændringer i facaden end fjernelsen af rygpositivhuset. 1861 betaltes smedemester Hans Lund for en ny trækrone til kong David. 1862 blev to evangelister omflyttet efter ordre fra biskop J. B. Daugaard.[12]

Ved opsætningen af 1904-orglet lagdes pedaltårnenes vinger på loftet, men facaden bibeholdtes. Den blev malet i stærke laserende farver, bl.a. blev fædrelandet på billedet

I forbindelse med værkets fornyelse 1973 blev facaden ombygget med forbillede i andre prospekter fra 1600'rne. De indskudte felter og selve orglets underbygning fra 1766-67 fjernedes, mens de 1904 aftagne vinger anbragtes på hovedfacaden. Pedaltårnene forhøjedes og rykkedes frem til et nyt brystværn, i hvis midte der indbyggedes et nyt rygpositivhus som kopi af det oprindelige (men uden skæringer). På orgelfacaden fremdroges og kompletteredes de oprindelige farver. De fjernede dele af orgelfacaden henlagdes sammen med skæringerne fra det udskiftede brystværn på søndre galleri.

†*Orgelfacader.* 1) Ubekendt. 2) Midten af 1400'rne. Facaden blev indtil 1705 stående på sit svaleredepulpitur over skibets vestligste pille i nord (Mariapillen). Terpager omtaler (1736, s. 314) facadens stavværk (gitre, »Transennæ«), udskæringer og træpaneler, som var smykket med otte stiftervåben. De beskrives nærmere i Terpagers notebog, hvor han har lavet enkle tegninger af de tre (fig. 320): a) Ribe bys våben, tårnet rødt, løverne blå i gult felt. b) Skram eller Blik, en sort, halv enhjørning i hvidt felt. c) Flemming, »Ni gule kugler paa rødt feld

Fig. 318-319. Rester af †orgelpulpiturer. 318. Fra †orgelpulpitur nr. 2, 1633-36, tre rammestykker med joniske kvindehermer (s. 478). 319. *Søjle, der sammen med tre andre bar †orgelpulpitur nr. 3 (1766-69, s. 478). LL fot. 1977. — *Reste von †Orgelemporen. Von der †Orgelempore Nr. 2 drei Rahmenstücke mit ionischen weiblichen Hermen. Säule, die zusammen mit drei anderen von die †Orgelempore Nr. 3, 1766-70, trug.*

med gult mellem linierne«. På tegningen viser Terpager kun otte kugler, d) Gyldenstjerne, en gul stjerne i blåt felt. e) Frille, »Træet grøn, Nederdeelen af feldten rød. Overdeelen hvid«, f) Lange, tre røde roser i hvidt felt. g) Ukendt, »en blaa springende Løve i hvid feld«. h) Formentlig Stangeberg. Tværdelt, øverste felt lodret delt, hvidt (heraldisk højre) og rødt, nederste felt blåt. Våbnet kendes kun fra tegningen (fig. 320), der også antyder et hjælmtegn.[34]

Våbnene peger mod midten af 1400'rne, da flere mænd af disse slægter havde tilknytning til Ribe: Lensmanden Erik Nielsen Gyldenstjerne (†o. 1467), bispen Henrik Stangeberg (†1465), ærkedegnen Klavs Kristensen Frille (†o. 1460) og kantoren Jacob Iversen Lange (†1454).[35]

Pulpituret og facaden blev nedtaget 1705, og noget panel opsat i stedet. Træværket henlagdes i S. Lucii kapel under tårnet og anvendtes i de følgende 20 år som brændsel ved blystøbning.[36]

Orgelpulpitur 1904, efter tegning af H. C. Amberg; brystning fra 1973. Pulpiturets tresidede træunderbygning, der tjener som afgrænsning af kirkens forhal (våbenhus), har sidedøre i nord-syd samt en rundbuet dobbeltdør i kirkens midtakse. En vindeltrappe i forhallens sydvesthjørne giver adgang til pulpituret, der i øst hviler på en mur, som er genanvendt fra †orgelpulpitur nr. 4. Underbygningen er ind mod kirkerummet beklædt med paneler, pilastre og snitværk i renæssance- og barokstil. Heri er som nævnt indføjet dele fra 1597-altertavlen (s. 410), seks relieffer, fra syd forestillende: Matthæus, Markus, Kristus, Johannes Døberen, Lukas og Johannes. De øvrige skæringer er udført i fyr af billedskærer H. C. Berg, København. Den tilhørende brystning (sml. fig. 256), der udskiftedes 1973, bar over hoveddøren et kronet »C9« og øverst rigsvåbnet mellem engle, det oprindelige topstykke på altertavlen (sml. fig. 269).[37] Brystningen (med malede salmeord fra Sl. 150, 3- 4 og 22, 4) stod ligesom underbygningen med laserende farver fra 1904. Ambergs brystning blev nedtaget 1973 (henlagt på søndre galleri) og den nuværende, dunkelrøde, med rektangulære fyldinger opsattes. Samtidig blev underbygningen farvet grå.

†*Orgelpulpiturer.* 1) Midten af 1400'rne (se †orgelfacade nr. 2). 2) Orgelpulpitur 1633-34, ud for midtskibets østligste triforium i nord. Bevaret af dette svaleredepulpitur er nogle skæringer (fig. 318,321), der svarer til jens Olufsens på orgelfacaden og på *rygpositivfacaden, som må have været indbygget i pulpiturets brystning. Snitværksdetaljerne blev (efter pulpiturets nedtagning) 1766 genanvendt i den udvidede orgelfacade, hvor de havde plads indtil 1973 (nu på søndre galleri): a) Æggestavfrise over tandsnit og hængestykke formet som halvkartoucher i bruskværk med ovalt midtfelt og mellemfaldende vrængemasker. Skæringerne sidder på skråpanelfelterne, der har siddet over facadeudvidelsens småpibefelter (jfr. fig. 317). b) To 70 cm høje bøjlekonsoller formet som yppige joniske englehermer (fig. 321), der vel oprindelig har hørt til pulpiturets underbaldakin;[38] senere anbragt som topstykker over de nævnte skråpaneler, c) Fire bruskvinger, 47 cm lange, flankerende orgelfacadens to englehermer. – De følgende skæringer sad mellem 1767 og 1973 på orgelfacadens underbygning: d) Fire rammestykker, 97 cm høje, med udskårne, joniske kvindehermer (fig. 318) karakteriseret som dyder: Klogskab med slange, Styrke med knækket søjle, Tro med bog og vistnok Kærlighed med lam(?). På skaftet løvemaske, fra hvis mund udgår bånd med frugtklase, e) Fire bøjlekonsoller, 52 cm høje, med englehoved. f) To bøjlekonsoller, 46 cm høje, med diademhoved over vrængemaske. g) Tre hængestykker, halvkartoucher i bruskværk med ovalt midtfelt. Stykkerne a-g står nu med Jørgen Hansens staffering fra 1904; men herunder er der konstateret farvelag ganske svarende til orgelfacadens.[39]

3) Orgelpulpitur 1766-69, tværs over midtskibets østende (sml. fig. 261), ifølge overslaget udført med et lige brystværkspanel mod altertavlen (øst), og »i en halvmåne, med to lige fløje af dukverck« mod skibet. Pulpituret hvilede på fire søjler med »udskillet« arbejde, hvoraf én nu findes i Ribes antikvariske Samling (fig. 319). Den måler 181 cm, har glat skaft over firsidet postament og korintisk kapitæl med storakantus og blomster. Skaftets sortmarmorering er som den øvrige bemaling sekundær, men herunder ses pletvis den »perlefarve«, der ifølge overslaget skulle dække pulpiturets beklædninger og underloft.[40] 1770 markeredes arbejdets færdiggørelse med et vers, der fandtes under pulpituret: »Indtil Aar

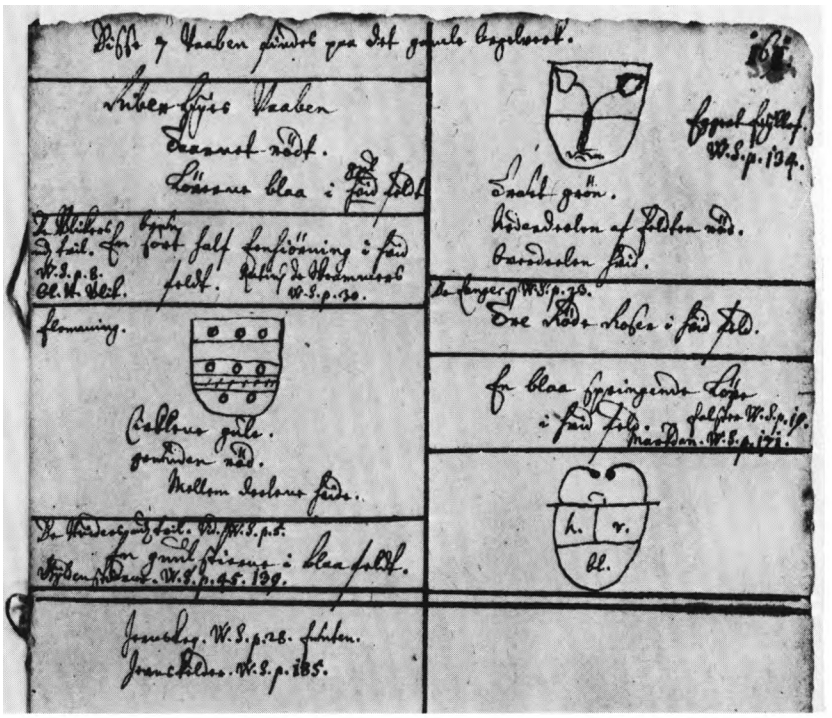

Fig. 320. Fra †orgelfacade o. 1450. Stiftervåben tegnet og beskrevet i Terpagers notebog (s. 476). KglBibl. fot. — *Prospekt der †Orgel um 1450. Stifterwappen gezeichnet und beschrieben in Terpagers Notizbuch.*

MDCCLXIV / Paa nordre Muren Man mig rystende saa hænge, / Jeg kunde støtteløs mig selv ei bære længe, / Da Hr. Stiftamtmand Schack og Biskop Brorson paa / Fast Grundvold tænkte først, men kunde ei afgjøre, / Det lod Hr. Lewezau og Doctor Bloch fuldføre; / Mit Værk forbedret min Beklædning prydet blev, / Og jeg, hvor jeg nu staar, stod færdig, da Man skrev / Aar MDCCLXX. «[41]

4) Orgelpulpituret fra 1843-45, i kirkens vestende, omfattede hele forhallens bredde og hvilede i øst på en mur med tre rundbuede portaler (sml. fig. 220). Murens midterste del er genanvendt i det nuværende orgelpulpitur.[42]

NOTER TIL S. 470-479

Vedr. arkivalier, litteratur og forkortelser henvises til s. 52f.

[1] Ernst Vesterlund: Nogle fornyelser i Ribe Domkirke. Orglet. Ribe Stiftsbog 1974.

[2] Oldemoder s. 91. Der er tale om det tidligste vidnesbyrd om et orgel på dansk grund. »Organum« kan i middelalderlig sprogbrug betyde såvel orgel som musikinstrument, men i senmiddelalderen er den første betydning den almindeligste (G. Rietschel: Die Aufgabe der Orgel im Gottesdienste bis in das 18. Jahrhundert, Leipzig 1893 s. 8). Flertalsformen »organa« kan betegne ét eller flere instrumenter (F.Jakob: Die Orgel, Bern 1969 s. 9). Når orglets medvirken var uønsket på bestemte festdage, kan det skyldes, at liturgien da har haft en speciel (arkaisk?) karakter. Om kirkemusik i Ribe domkirke o. 1300, se Niels Schiørring: Musikkens historie i Danmark, København 1977-78, I, 43f, 61. Jfr. endvidere Oluf Kolsrud: Korsongen i Nidarosdomen, i Festskrift til O. M. Sandvik, Oslo 1945.

[3] Terpager 1736, s. 313f. – KglBibl. NyKglSaml. Terpager Adversaria. – Kinch II, 584.

[4] Ifølge Terpager 1736, s. 313f. var orglet for lille og kraftløst til rummet, hvorfor man forærede det til Skt. Katharinæ kirke, der til gengæld skulle have afgivet den store kandelaber til domkirken. Et sådant bytte kan dog ikke have fundet sted (se s. 500). Træværket fra orglet og pulpituret opbevaredes en årrække i kapellet under det store tårn og fandt anvendelse som brændsel ved blystøbning. LA. Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899.

[3] LA.Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899. Johan Heide (død o. 1642) havde tilsyneladende en beskeden produktion, der ikke omfattede større instrumenter. Hans ombygning 1630 af Tønder kirkes orgel menes hovedsagelig at have haft forbindelse med fremstillingen af en ny facade.

[6] Degn 1971, s. 198.

[7] Grunden til pedalværkets flytning kan være, at en placering inde på triforiegalleriet har vist sig at være

Fig. 321. Fra †orgelpulpitur nr. 2, 1633-34. Bøjlekonsol, formentlig fra pulpiturets underbaldakin (s. 478). LL fot. 1981. — *Aus der †Orgelempore Nr. 2, 1633-36. Bügelkonsole, vermutlich vom unteren Baldachin der Empore.*

akustisk uhensigtsmæssig. Til gengæld må de nye pedaltårne have medført betragtelige pladsproblemer på pulpituret.

[8] LA.Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899. Jacob Lavrentz af Hamborg var kaldet 1655. – KglBibl. NyKglSaml. Terpager: Adversaria.

[9] LA.Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899. Cahman, der på denne tid boede i hertugdømmet Slesvig, formentlig i Flensborg, slog sig få år senere ned i Sverige, hvor han blev grundlægger af det betydningsfulde Cahman-dynasti. Jfr. Niels Friis: Orgelbygning i Danmark, 2. rev. udg. 1971 og Hans P. Detlefsen: Musikgeschichte der Stadt Flensburg. Kassel og Basel 1961.

[10] Fejlskrift for 8½.

[11] LA.Vib. Ribe domk.s. rgsk. 1591-1899. – LA. Vib. Ribe bispearkiv. Ribe domk. 1530-1786. Mest omfattende var Gerstendorffs istandsættelse 1739, der bl.a. omfattede to nye klaviaturer af ostindisk træ og en ny tremulant.

[12] LA.Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899.

[13] Galthen 1792, s. 131. – LA.Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899. – LA.Vib. Ribe bispearkiv. Ribe domk. 1530-1786.

[14] De otte nye toner i manualerne var Cs, Ds, Fs, Gs, gs", b", h", og c'". I pedalet tilføjedes Cs, Ds, Fs, Gs, cs' og d'. Domorganist Peder Hobolt beretter 1793, at Amdi Worm ved flytningen fornyede trakturen og registraturen, da værkets anlæg blev meget større end forhen. RA.Da.Kanc. F. 42. Kancelliets breve 1793 nr. 3941.

[15] Et manualkoppel forefandtes allerede på Terpagers tid, men det forsvandt åbenbart, da Gerstendorff indsatte nye manualklaviaturer 1739.

[16] Placeringen på gulvet har af flere grunde været uhensigtsmæssig: bælgtrædernes arbejde medførte støj og uro, vinden har måttet føres i en lang kanal op til orglet, og endelig har fugten fra gulvet skadet bælganlægget.

[17] Galthen 1792, s. 131. – Hanssen 1831 s. 11.

[18] LA.Vib. Ribe domk.s insp. Indk. skr. 1801-1915.

[19] Blyantstilføjeise: er fejl konstrueret. Muligvis en omstilling af den gamle Cymbel 2 fag. Iflg. kontrakten skulle J. A. Ohrt omdanne Mixtur og Sivfløjte til en Sexqvialter, men det fremgår ikke hvilket manual, der tænkes på.

[20] Omdannet til Principal 4 fod ved J. A. Ohrt iflg. kontrakten 1843.

[21] Muligvis en Fugara 8 fod fra c, en sådan stemme er anført i kontrakten med J. A. Ohrt 1843.

[22] Indsat af J. A. Ohrt iflg. kontrakten 1843.

[23] Ribe Stifts-Tidende 4. og 7. aug. 1904. Esbjergbladet 3. og 6. nov. 1934. – Aage Nørfelt: Orgelbyggerne Frederik og Emil Nielsen. Dansk Orgelårbog 1981-82, 1982.

[24] Organist- og Kantorembederne, udg. af Julius Foss, 1906, s. 107. – Ribe Stifts-Tidende 7. aug. 1904. – Niels Friis: Th. Frobenius & Co., Kgs. Lyngby. 1959 s. 39.

[25] Domorganist Behrens Claussen i Esbjergbladet 3. nov. 1934.

[26] Den schweiziske orgelekspert Ernst Schiess, der på Albert Schweitzers anbefaling havde været konsulent ved den store ombygning/nybygning af domorglet i Århus 1927-28, besigtigede den 8.-9. oktober 1931 orglet i Ribe domkirke og blev i Esbjergbladet d. 13. okt. 1931 citeret for udtalelserne: »Kassér hele Stadsen og faa et nyt« og »det er Sjælemord for en Organist at spille paa det«. Emil Nielsen, der på denne tid boede i Esbjerg, tog dybt såret til genmæle i samme blad d. 24. okt. 1931, hvor han hævdede, at orglet var fagmæssigt korrekt udført, og at de stumme prospektpiber (af zink) absolut ikke kunne betragtes som en fejl ved instrumentet, men tværtimod var en fornuftig foranstaltning, der sikrede stemningens stabilitet under alle klimatiske forhold. Emil Nielsens orgelbyggeri i Århus var gået konkurs 1906, og han havde siden da uden større succes forsøgt at begynde forfra forskellige steder i landet. Der er ikke desto mindre grund til at tro, at Ribe-orglet, der blev bygget af Frederik Nielsens erfarne medarbejdere, har kunnet stå mål med, hvad andre præsterede omkring århundredskiftet.

[27] Dansk Kirkemusiker Tidende 1938, 2, s. 15.

[28] Ti orgelværker af Rued Langgaard indspilledes 1970 af Jørgen Ernst Hansen på Nielsen/Frobenius-orglet. Plademærke: Fona, nr. TF 127.

[29] NM2. Indberetning med restaureringsforslag 10. sept. 1965 af Skjold Lund og Lucien Hecklen.

[30] NM2. Indberetning af Mogens Larsen 12. sept. 1968.

[31] LA.Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899. Jfr. †fontehimmel (s. 432) og DK. SJyll. Kunsthistorisk Oversigt s. 2876f.

[32] LA.Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899. – Terpager 1736, s. 314.

[33] LA.Vib. Ribe Domk.s rgsk. 1591-1899. Malerarbejdets pris, over 200 rdl. (Hanssen 1831, s. 13) tyder på en polykrom staffering. Farveundersøgelsen 1968 (jfr. note 30) viste tilstedeværelsen af staffering af 1700'rnes karakter med anvendelse af guld, sølv, cinnober og blå.

[34] Kg. Bibl. Ny Kgl.Saml. Terpager: Adversaria, s. 161, 183. Beskrivelsen er ikke altid entydig, bl.a. som følge af overstregninger og af Terpagers egne forslag til våbenbestemmelser. I forbindelse med Gyldenstjernevåbnet omtaler han således både Hvide, Pors og Friis.

[35] Jfr. Kinch I, 584.

[36] Rgsk. (se note 12). Blandt det ubrugelige træ fra det gamle nedbrudte orgelværk nævnes en del ganske tynde stykker »udgravne og gennemhugne«, formentlig fint gotisk stavværk fra facaden.

[37] Amberg 1906, s. 99. Snedker og tømrerarbejdet udførtes af M.Justesen, Daugaard-Peters og N. A. Hjort, Ribe.

[38] Jævnfør eksempelvis havfruebøjlerne fra 1636 på underbaldakinen af Haderslev domkirkes prædikestol. DK. SJyll. s. 146 med fig. 72.

[39] Se note 30. På hermerne således oprindelig bl.a. cinnoberrødt og en blå farve med smalte eller glimmerkarakter, hvilket ganske svarer til søjleprydbælternes oprindelige farver.

[40] Rgsk. (se note 12). Træstolpen, der skal stamme fra en auktion efter restaureringen 1843-45, sad i mange år i et skillerum i ejendommen mtr.nr. 39A i Sortebrødregade. Mus. nr. 749.

[41] Hanssen 1831, s. 11.

[42] Amberg 1906, s. 99.

TAVLER OG MALERIER M.M.

NOTER S. 496

Salmenummertavler. Fra N. S. Nebelongs restaurering 1843-45 stammer en enkelt nummertavle formet som en tvillingdelt, søjlebåren arkade, 106×76 cm, der i form og detaljer kopierer triforierne på kirkens nordre galleri. Tavlen, der står i blank eg, har stifter til nummerophæng. Med forgyldte versaler: »Før Prædiken« og »Efter Prædiken«. Tavlen står nu på søndre galleri; et antal tilsvarende salmenummertavler fandtes på hvælvingen over søndre våbenhus indtil o. 1980.

Kirkens nuværende salmenummertavler er fra 1970'erne, tegnet af Knud og Ebbe Lehn Petersen. De er retkantede, profilindrammede og med løse numre.

†*Salmenummertavler.* 1710 gjorde Povl Pedersen af det gamle træ fra orgelværket fire »brædter« til at skrive salmenumre på, og de blev derpå malet sorte. 1805 forfærdigede Hans Chrestensen snedker fem salmenummertavler og 1818 endnu fem, som Jacob maler sortmalede med hvid skrift. Disse tavler har haft skydenumre, eftersom Peder Ussing 1821 malede 50 »salmenummerbrædter« og påførte dem tal; de løse talbrædder lå i en særlig kasse. 1861 udførte snedker Hansen seks nummertavler af samme type, og 1878 blev seks nummertavler malet egetræsfarvet. 1881 havde kirken 10 skydenummertavler og dertil seks tavler til brug ved altergang; 500 salmenumre opbevaredes i to kasser.[1]

Bisperækketavler. 1-2) 1706 og o. 1775 i henholdsvis eg og fyr, i øvrigt ens, 210×76 cm, med listeramme. Tavlerne er sortmalede med rød skriveskrift bortset fra versalerne i overskriftens første linje: »EPISCOPI RIPENSES / a Tempore Reformationis« (Ribebisperne efter reformationen). Bispenavnene med angivelse af virketid er fra begyndelsen på latin, afskrift efter den ældre †bisperækketavle (jfr. nedenfor); fra bisp nr. 13 sniger danske ord sig ind, og med påbegyndelsen af tavle nr. 2 (bisp nr. 20) bliver alle indførsler på dansk. Her er biskopperne fra nr. 1, Johan Wandal til nr. 33, Søren M. Westergaard opregnet ligesom deres virketid er anført. Navne og årstal udelades her, da begge dele er nævnt i forbindelse med bispemalerierne s. 483. Nu på søndre galleri, indtil 1845 i korets sydside, hvor nr. 1 1706 blev hængt op af Hans Andersen Smed tillige med den tilsvarende præsterækketavle (nedenfor nr. 1).[2] 3-6) O. 1948, som nr. 1-2, men med hvid skrift. Nr. 3 bærer overskriften »BISKOPPER I RIBE / indtil Reformationen« og rummer bisperne fra Leofdag 948 til Iver Munk 1499-1536; nr. 4 og 5 har overskriften »BISKOPPER I RIBE / efter Reformationen« og opregner bisperne fra Johan Vandal 1537-41 til Helge Skov 1980-. På vestvæggen i Skeels kapel. †*Bisperækketavler.* 1591 skrev Lauritz (Andersen) maler på søndre korsdør (bagsiden af Iver Munks dør) en bisperækketavle, en præsterækketavle og en lektorrækketavle, »Catalogum Superintendentium, Pastorum, Lectorum«. Bisperækketavlen kendes i Terpagers afskrift 1702, der slutter med Christian Sørensen Muus 1701-. Rækken blev skrevet næsten ordret af på den ny tavle 1706.[3]

Præsterækketavler (førstepræster). 1-2) 1706 og o. 1866 svarende til bisperækketavlerne nr. 1-2 og med overskriften: »PASTORES PRIMARII / Ecclesiæ hujus Cathedralis / a Tempore Reformationis« (førstepræster ved denne domkirke fra Reformationen). Rækken, der begynder med Poul Pedersen Lemvig 1533-39, er affattet på latin indtil nr. 15, Peder Tetens 1773-81, herefter på dansk sluttende med Povl Kiilerich 1973-. På vestvæggen i Skeels kapel; nr. 1 hang oprindelig i korets sydside. †*Præsterækketavle* 1591, se †bisperækketavler.

†*Lektorrækketavler.* 1) 1591, skrevet af Lauritz (Andersen) maler på søndre korsdør. Det er rimeligvis denne tavle, der gengives i Terpagers lektorrække 1702 (s. 19) under overskriften: »LECTORES THEOLOGI / RIPENSES« (teologiske lektorer i Ribe) begyndende med Jens Knudsen Holm 1544-55 og sluttende med Peder Terpager selv 1687-, den sidste teologiske læsemester.[4] 2) 1706, tavlen blev fornyet i form som bisperækketavle nr. 1 og præsterækketavle nr. 1 og anbragt i korets sydside.[4]

Fig. 322a-b. Hans Tausen (bisp 1541-61). a. Portrættet i domkirken fra 1639. b. Dets mulige *forlæg fra 1591, nu Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg slot (s. 487). — *Hans Tausen (Bischof 1541-61). a. Das Porträt im Dom aus dem Jahr 1639. b. Möglicherweise Vorlage dazu aus dem Jahr 1591.*

†*Kapellanrækketavle.* Terpagers kapellanrække 1702 (s. 18) gengiver formentlig en tavle. Overskriften lyder: »DIACONI / Ecclesiæ Rip. ad B. Virginis« (kapellaner ved Vor Frue kirke i Ribe); rækken begynder med Niels Olsen 1544-72 og slutter med Claus Hansen Gosmann 1693-.

†*Præsterækketavle for Skt. Katharinæ kirke,* omtales 1825 sammen med de andre tavler i korets sydside; flyttet til Skt. Katharinæ kirke 1836.[5]

BISPEMALERIER. I domkirken findes nu over 25 efterreformatoriske bispemalerier, med visse udeladelser strækkende sig fra Hans Tausen (1542-61) og til H. Dons Kristensen (1956-80). Nogle malerier er gået til af ælde, andre huller i rækken skyldes, at de pågældende bisper aldrig er blevet malet.

Portrætsamlingen havde oprindelig sin plads i en stue i den gamle bispegård – var altså oprindelig en halvprivat samling – »hvor de sjælden kom noget Menniske under øjnene«,[6] men 1716-17, da de flyttedes til kapitelhuset, efterspurgte man forgæves den første lutheranske biskop, Johan Wenth (eller Hans Wandal, 1537-41), og Jens Dinesen Jersin (1629-34). Malerierne, der formentlig alle har været forsynet med navne eller initialer, har sikkert allerede da trængt til en restauratorhånd; at navnene på nogle af dem har været ulæselige, fremgår af, at det er biskop Hegelunds portræt, der er blevet kopieret som Poul Madsen til bispeserien i Roskilde domkirke, hvor billedet blev ophængt 1753. Da kapitelhuset blev revet ned 1791, fik malerierne plads i søndre korsarm, der indrettedes til kapitelsal. 1836 nævner S. B. Suhr, at Hans Tausens brystbillede hang i sakristiet (dvs. Skeels kapel) omgivet af ti andre bispemalerier, alle mere eller mindre beskadigede.[7] O. 1855 lod biskop Daugaard tre af billederne flytte ud i ydre, nordre sideskib,[8] og

Fig. 323-324. Ifølge påskrifter: Poul Madsen (bisp 1562-69, s. 489) og Peder Jensen Hegelund (bisp 1595-1614, s. 490). — *Laut Inschriften: Poul Madsen (Bischof 1562-69) und Peder Jensen Hegelund (Bischof 1595-1614).*

siden restaureringen, der sluttede 1904, har billederne været spredt over søndre korsarm og de ydre sideskibe.

Der knytter sig usikkerhed til flere af de ældre bispebilleder, hvis rammer til dels er fornyet, ligesom portrætterne flere gange – sidst 1855 – er blevet forsynet med navne, hvoraf nogle vitterlig er forkerte. F.eks. er det givet, at portrætterne med Chr. Lodberg og A. Anchersens navne ikke kan forestille disse bisper. Fejlene, foruden grov overmaling, har man tidligere alene tillagt snedker (og maler) P. Ussing (1785-1872), fra hvem der er bevaret en regning fra 1842[4] på restaurering af 11 biskopper, som har været »oppereret« i kirken; hans påskrift »Rest. 1842 af P. Ussing« ses endnu (mere eller mindre tydeligt) på flere portrætter (nr. 3-6, 10?, 11-14). Ussing havde desuden forfærdiget seks nye rammer, malet dem sorte, repareret fem andre og ophængt 11 billeder. Ussings arbejde må ses i sammenhæng med den omfattende istandsættelse 1843-45 (sml. s. 344); ved denne lejlighed blev mange store træepitafier ikke blot fjernet fra kor og midtskib, men også solgt på auktion, – undertiden dog med undtagelse af de indføjede malerier (sml. altertavlen s. 415). Det kan ikke udelukkes, at medtagne bispemalerier er gået samme vej, eller at epitafieportrætter har fået tildelt en plads i »bisperækken« (jfr. Hans Jessøn Søhane, der på et tidspunkt blev til biskop Hans Laugesen, sml. s. 495, 490).

De smukt kursiverede navne og årstal, som nu ses på billederne, er påført af maler Hansen, der ifølge en regning fra 1855 blandt andet fik betaling for at *forandre navne, tilsætte årstal* og omhænge en del gamle malerier.[4] Men igangsætteren har været den lærde klosterhistoriker Jens Brøgger Daugaard, der i denne periode beklædte bispestolen. At han ikke i sin identifikation af de navnløse portrætter har følt nogen overvældende sikkerhed, fremgår af de spørgs-

Fig. 325-326. Ifølge påskrifter: Iver Iversen Hemmed (bisp 1614-29) og Johannes Burchart (Borchardsen, bisp 1635-43); muligvis er navnene forbyttet (s. 490). — *Laut Inschriften: Iver Iversen Hemmed (Bischof 1614-29) und Johannes Burchart (Borchardsen, Bischof 1635-43); möglicherweise sind die Namen vertauscht.*

målstegn, der undertiden ledsager det påmalede navn.[8] Men både før og efter den tid har der været restaureringer. Således eftersåː udflækkede og malede Hans maler 1781 12 skilderier i kapitlet, mens Frants snedker reparerede 10 rammer og underklædte dem »med tyndt fjæl«; samtidig blev der opslået og gjort 33 hager til bispebillederne.[4] Allerede 1724 havde Hans Poulsen kontrafejer fornyet Poul Madsens maleri,[4] og Frost taler (1842, s. 56) om den sidste restauration af billederne 1790 ved en maler fra Tønder; Suhr[7] kender hans navn, Fabricius, og siger, han kom fra Slesvig. 1836 restaurerede professor J. P. Møller Hans Tausens maleri, 1842 og 1855 skete så restaureringerne ved Ussing og Hansen; herefter nævnes følgende konservatorer og en maler: F. F. Petersen 1875/76, 1886 maler Harald Bruun (renser og ferniserer fem malerier),[4] Svend Rønne 1904f., Emil Petersen 1923 og endelig Poul Lunøe 1960-62. Ikke engang fra de sidste kendes restaureringsberetninger. Rønne har 1904 givet en kort, men vigtig beskrivelse af maleriernes tilstand og gjort rede for sine restaureringsplaner. Fra Lunøe er der også bevaret en redegørelse for, hvad han vil gøre ved malerierne; han havde da konserveret dem på for- og bagside med voks og tilført nyt lærred, efter at de ormædte bagklædninger var fjernet.[9] Han har sikkert også, som angivet, under den påfølgende istandsættelse udkittet alle skader, sprængninger i lærredet, huller og afskalninger og restaureret med zylolfarver og muligvis renset billederne for gammel lak og fernis samt opspændt dem på nye, hensigtsmæssige blændrammer; men af den nuværende tilstand fremgår, at med fjernelsen af ældre overmalinger har det været så som så, og den lejlighed, konservatoren havde til at løse nogle af portrætternes navnegåder, er ikke benyttet.

Skønt Terpager (1736, s. 195) omtaler de ældre bispemalerier (undtagen Wandals) i sakri-

Fig. 327. Ifølge påskrift: Erik Monrad (bisp 1643-50) (s. 491). — *Laut Inschrift: Erik Monrad (Bischof 1643-50).*

stiet (dvs. kapitelhuset) er det nok tvivlsomt, om Jersins maleri da har været til stede. Nu er det i alt fald borte. Foruden de ældre malerier opregner Grønlund (o. 1770) malerier af Thura, M. Anchersen og Brorson; men ifølge Frost (1842, s. 56) fandtes de ikke 1790. – Af J. Carsten Bloch, E. Hagerup og Tønne Bloch (bisper i perioden 1764-1786) har der vistnok aldrig eksisteret billeder i kirken, ligesom der aldrig blev malet portrætter til kirken af C. D. Kofoed og N. Fogtmann (perioden 1825-33);[10] ellers er serien ført op til nutiden.

Biskop Daugaards forsøg på at identificere de da sikkert stærkt medtagne og overmalede billeder er ikke lykkedes i alle tilfælde; og oplysningen om, at han i eet tilfælde har ændret et navn,[8] vidner om ældre forsøg på at identificere malerier, hvis oprindelige navne var forsvundet (jfr. bl.a. Poul Madsens, nr. 3). Senere har Otto Andrup på Frederiksborgmuseet,[11] på kunst- og dragthistorisk grundlag søgt at finde rede i de uklarheder, som bl.a. de Daugaard-Hansen'ske navnebetegnelser har efterladt; men lige så lidt som ved nærværende forsøg er resultatet tilfredsstillende; yderligere belysning af identifikationsproblemerne kan kun skaffes ved grundige konservatorundersøgelser.

Bispeseriens start 1639? I Brøndum kirke (Skast hrd.) syd for Varde fandtes kalkmalede billeder, nogle i »korets fordybninger, andre på muren mellem kor og skib«, af de efterreformatoriske bisper i Ribe stift.[12] Det vides ikke, hvornår denne †bisperække blev anlagt eller hvem, der startede den.[13] Tilsvarende serier af (bispe- og præste)portrætter kendes fra adskillige danske kirker. Denne tyske (efterreformatoriske) mode blev blandt andet fulgt i Helsingørs to kirker. I S. Marie klosterkirke er portrætterne af de fem ældste præster alle malet i året 1645, og det ældste af ni i S. Olai er fra o. 1646.[14] Ser man i Ribeserien bort fra portrættet af Hans Tausen (†1561), danner de bevarede malerier af hans nærmeste efterfølgere i bispeembedet til og med Hans Borchardsen (†1643) en gruppe, der som i Helsingør S. Marie må være malet på een gang. Det er derfor sandsynligt, at dette portrætgalleri, som indtil 1716-17 havde plads i Ribe bispegård (sml. s. 140f.), blev anlagt omkring 1640, – endvidere, at den hidtil så svært forklarlige datering »1639« på Tausens portræt står for startåret; se videre under bispeseriens nr. 2.

Gruppen med de ældste bispers navne, som omfatter fire malerier: Poul Madsen, Hegelund, Hemmet og Borchardsen, udviser slægtskab, – uanset om navngivningen på billederne er rigtig (sml. nr. 3, 5, 6 og 8). Madsen, Hegelund og »Burchart« har alle ens, ret smalle, høje (tykke), dobbeltpibede kraver over smalle skulder-»vinger«; »Hemmeds« er bredere og anderledes pibet (cirkulære fordybninger mellem piberne).[15] Madsen, »Hemmed« og »Burchart« har alle halvlangt, lidt vildtvoksende hår og skæg, de *står* alle ved et bord. »Burchart« og »Hemmed« bærer begge kalot, og det har Madsen sikkert også oprindeligt gjort. Hegelund står i halvfigur med en bog mellem hænderne. Ved hans hoved ses et våben; et

sådant eller initialer har de andre malerier muligvis også haft. Også i størrelse harmonerer disse malerier, og de er antagelig alle kopieret af samme maler. Efter disse fire malerier følger billedet af en bisp, der – sikkert med rette – er betegnet med Monrads navn. Modsat de foregående er denne bisp (†1650) vist *siddende* i en armstol ved et dugdækket bord og bag ham ses et draperi, som det kendes fra samtidige og senere præstebilleder. Maleriets mål (ca. 112×85 cm) svarer til den ældre gruppes, mens den følgende del af serien er betydelig mindre. De fem portrætter, der ifølge påskrifterne skal forestille bisperækkens nr. 10-14, er alle *brystbilleder i oval* på lysere baggrund (ca. 75×62 cm). Tidsmæssigt repræsenterer denne gruppe antagelig 1700'rnes første halvdel. Tre bisper i samme århundredes sidste halvdel synes aldrig at være blevet malet til ophængning i kirken, hvorimod der næsten ikke savnes portrætter af dem, der beklædte embedet efter 1800.

Fig. 328. Ifølge påskrift: Peder Jensen Kragelund? (bisp 1650-81, s. 492); muligvis Christian Muus (nr. 13). — *Laut Inschrift: Peder Jensen Kragelund? (Bischof 1650-81); möglicherweise Christian Muus.*

Beskrivelse af malerierne. I bestemmelsen af de enkelte portrætter hersker der som nævnt for fleres vedkommende usikkerhed. – Alle billederne er malet med olie på lærred, der 1781 fik træ-bagklædninger, som atter fjernedes 1960. – For ikke at skabe unødig forvirring, har det været nødvendigt, på forhånd, at fastslå, at de enkelte billeder anført i rækkefølge efter de navne, som biskop Daugaard 1855 lod male på hvert billede, uanset om der hersker enighed i denne bestemmelse eller ej. Endvidere er alle bisper opført, hvad enten deres portræt findes eller ej. – De fleste portrætter har et nyere navneskilt på rammen.

1) †Johan Wenth (Wandal), 1537-51. Forsvundet før 1717.

2) Hans Tausen (fig. 322a-b), 1541-61. Om det daterende årstal 1639, se nedenfor. Næsten totalt nymalet 1790;[7] lysmål 112×86 cm, i nyere 8 cm bred mahogniramme med guldkant. Skønt der ikke ses nogen stol, skal man sikkert forestille sig bispen siddende ved et smalt bord. Den aldrende Tausen er ikke i ornat, men iført en svær, sort, skindforet kappe med bred hermelinskrave og ærmerne kantet med lignende pelsværk. Den dobbeltbuklede pibekrave, der kabet er skjult af, ud over, det lange, grå fuldskæg, er ved højre side fejlagtigt »restaureret« som kindskæg (den anes på det tilsvarende portræt, dateret 1579, på Frederiksborg fig. 322b);[16] overskægget er efter tidens mode langt og nedhængende. Hovedbeklædningen er en sort baret med øre- og nakkeklap (med hvid kantstreg, der mangler på Frederiksborg-billedet). På bordet et blækhus, briller, oprullet papirark (omvendt på fig. b), en sort, lukket og en åben bog, hvori pennen med en vældig fjerfane (på fig. b ses fanen fra siden) netop er standset ved det sidste ord i et skriftsted fra Pauli romerbrev. På begge sider af hovedet indskrifter, hvis fejl næsten alle er fælles for Ribe- og Frederiksborg-billedet. Gule versaler; på bispens højre side: »M. Iohannes Tavsanvs primvs sinceræ / religionis christianæ propagator in Da /nia et secvndvs a reformatione episcopvs / ripensis a.d. Iohan Bvgenhagio pom. / anno 1542 d(ome)nica ivbil. inavgvratvs / so-

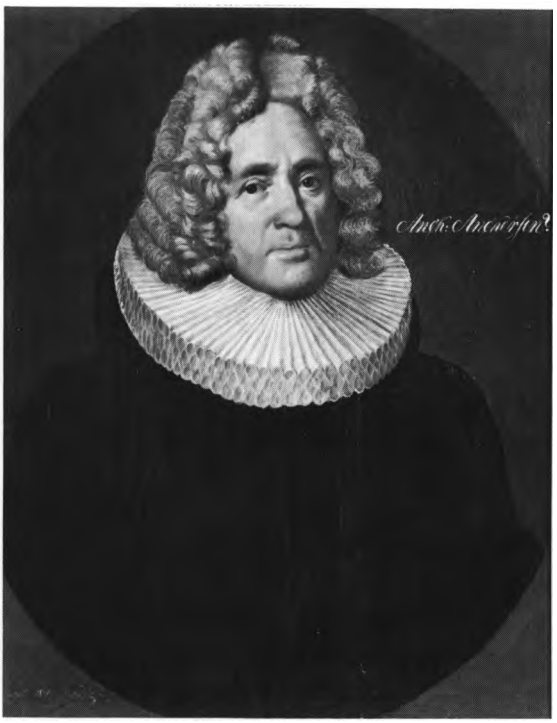

Fig. 329-330. 329. Ifølge påskrift: Chr. Lodberg (bisp 1681-93); portrættet af Lodberg må betragtes som tabt, og billedet forestiller uden tvivl Matthias Anchersen (bisp 1731-41, s. 493). 330. Ifølge påskrift: Ancher Anchersen? (bisp 1693-1700); portrættet af A. Anchersen må betragtes som tabt, og billedet kan tænkes at forestille L. Thura (bisp 1713-31, s. 493). — *329. Laut Inschrift: Chr. Lodberg (Bischof 1681-93); das Porträt Lodbergs muß als verlorengegangen betrachtet werden, das Bildnis stellt zweifellos Matthias Anchersen (Bischof 1731-41) vor. 330. Laut Inschrift: Ancher Anchersen? (Bischof 1693-1700); A. Anchersens Porträt muß als verlorengegangen betrachtet werden, das Bildnis mag vielleicht L. Thura (Bischof 1713-31) vorstellen.*

lenniter in præsentia sereniss. regis / Christiani tertii. Socer m. Johannis / Lagonis. Obiit Ripis anno 1561 XI novemb. / Symbol. Ægyptivs(!) homo est / non a(vtem) devs fortis. Esa. XX-XIV (fig. b har rigtigt XXXI v. 3)« (magister Hans Tausen, den rene kristne religions første udbreder i Danmark og den anden ripensiske biskop efter reformationen, højtideligt indviet af hr. Johan Bugenhagen fra Pommern år 1542 i nærværelse af den høje konge, Christian III. (Han var) Hans Laugesens svigerfader. Han døde i Ribe ll.nov. år 1561. Valgsprog: Ægypteren er et menneske, ikke en stærk gud. Esa. 31, 3). På bispens venstre side hans sammenskrevne initialer, årstallet 1639 og et bibelcitat: »Spiritvs sanctvs oppida / tim testatvr vincvla / et afflictiones me / manere act. 20 v. 22 (fejl for v. 23)« (Ap. G. der lyder: Den helligånd vidner i hver stad og siger, at bånd og trængsler bier på mig). I bogen, hvori Tausen skriver, står: 1. Cor. 14 v. 10 (skal være 15, 10) og Rom. 3 v. 34.

De fælles fejl på de to portrætter vidner om et nært afhængighedsforhold, hvad enten dette nu skyldes, at Ribe-billedet er kopieret efter Frederiksborg-billedet, eller der er tale om fælles forlæg. Een ting (foruden afvigelserne i teksterne)[17] skiller portrætterne, årstallet under bibelcitatet: på Frederiksborg-billedet »Anno 1579«, på Ribe-billedet »Anno 1639«. Det kan tænkes, at 1579-billedet er en kopi efter det portræt, som o. 1700 ejedes af sognepræsten Søren Serup; han var ætling af såvel Tausen som Anders Sørensen Vedel, og det var Vedels hus med det berømte bibliotek, han havde arvet.[18] Ifølge Terpager (1702, s. 158) havde dette billede samme tekst, som de to her omtalte, men tilsyneladende ikke deres fejl, og et

Fig. 331-332. 331. Ifølge påskrift: Christian Sørensen Muus? (bisp 1701-12); portrættet forestiller muligvis Hans Ocksen (s. 492). 332. Ifølge påskrift: Hans Th. Oxen (udnævnt til bisp 1713); identifikationen usikker (s. 492). — *331. Laut Inschrift: Christian Sørensen Muus? (Bischof 1701-12), das Porträt stellt möglicherweise Hans Ocksen vor. 332. Laut Inschrift: Hans Th. Oxen (zum Bischof ernannt 1713); Identifizierung unsicher.*

årstal nævnes ikke. Tekstens slutbemærkning »Hans Laugesøns svigerfar« antyder, at også dette billede var en kopi efter et originalportræt.

Uanset, hvordan de to daterede portrætter forholder sig til det i Vedels hus og til hinanden, så er det rimeligt at sætte årstallet 1639 på domkirkens Tausen-portræt i forbindelse med bisperækkens start (sml. s. 486). Det er nævnt, at de fire portrætter af bisper, der i tid følger efter Tausen, er fremstillet på een gang og antagelig omkring 1640 eller de nærmest følgende år. Initiativet kan være udgået fra biskop H. Borchardsen (†1643) eller fra et medlem af den historisk interesserede familie, som nedstammede fra Tausens datter og svigersøn, Dorothea og Hans Laugesøn.[19] – Billedet hænger på søndre korsarms østvæg, nord for sidcalternichen.

3) (Fig. 323) Poul Madsen, 1562-69, død som Sjællands biskop 1590. Nykopieret 1724 (jfr. nedenfor). Lysmål 112×85 cm, i 8 cm bred, sort profilramme med indre springliste. Stående halvfigur ved bord, i ornat, kjole af silke med fløjlsmave og smalle fløjls »vinger« over skuldrene samt ret smal pibekrave med store, dobbelte piber. Fritvoksende fuldskæg. Har måske oprindelig haft kalot som efterfølgerne. Over venstre skulder hvid skriveskrift: Poul Matzen. Grålig baggrund, rødt bord, brune bøger. Store dele af lærredet fornyet.

Maleriet, der 1960 (Lunøe) betegnedes som »komplet ødelagt, mangler ansigt og store dele af kroppen« er som nævnt ikke det originale maleri, idet dette 1724 var forrådnet af fugtighed fra muren, hvorfor kontrafejeren Hans Poulsen fik 3 sldr. for at »indcopiere« det; det blev forstærket med en bagklædning af fyr og ophængt på tre murhager; stedet, hvor det gamle maleri havde plads, blev kalket.[4] Bille-

Fig. 333. Ifølge påskrift: Stephen Middelboe (bisp 1786-1811). Malet af Hans Hansen (s. 493). — *Laut Inschrift: Stephan Middelboe (Bischof 1786-1811). Gemalt von Hans Hansen.*

det, der i årenes løb er blevet restaureret adskillige gange, var åbenbart ubestemmeligt allerede 1841, da Frost taler om »det Portrait i Capitlet, som man mener skal forestille Poul Madsen«; 1855 forsynede maler Hansen maleriet med Jersins navn. Denne fejltagelse opdagedes 1875 af konservator F. F. Petersen, der »ved et tilfældigt Strejflys« så skrift under en tyk overmaling, og Poul Madsens navn kom frem »med gammel Skrift«.[9] Nu svarer skriften til maler Hansens på de øvrige bispebilleder. – Af ovenstående vil fremgå, at ikke blot er maleriet en kopi fra 1724, men biskoppens ansigt (hoved) er desuden helt nymalet af Poul Lunøe.[20] Også venstre arm er medtaget og hånden borte.[21] På søndre korsarms østvæg, syd for sidealternichen.

4) †Hans Laugesen, 1569-94. Af denne, den fjerde lutheranske bisp, Poul Madsens efterfølger og Hans Tausens svigersøn (jfr. nr. 2) eksisterer nu intet billede i kirken, efter at Andrup[11] har påvist, at maleriet, der med Daugaard-Hansens navngivning var betegnet som Hans Laugesen, er en tro kopi af Hans Jessen Søhanes epitafiemaleri (sml. Søhane-maleriet s. 495), og efter at konservator Mogens Larsen har konstateret, at initialerne i skjoldet oprindelig har været, ikke HL (L-stregen er en konservatortilføjelse), men HI (= Hans lessen). - Ifølge Frost (1842, s. 52) hang der »ved Siden af Luther et Epitaf over Biskop Hans Laugesen eller Johannes Laga, hvis Portrait ogsaa findes i Capitlet«. Frost skrev før restaureringen 1843-45, da så mange epitafier gik helt eller delvis tabt (sml. s. 344).

5) (Fig. 324) Peder Jensen Hegelund, 1595-1614. Lysmål 105×76 cm, ramme som nr. 3. Frit stående halvfigur i dragt og med pibekrave som nr. 3, velplejet, kort fuldskæg og hår. Bag hovedet symmetrisk skjold, hvis mærke er en arm med pisk(!) (Hegelund blev skolemester i Ribe 1569 og lektor 1580). Over bispens venstre skulder ses Daugaard-Hansens hvide, opmalede skriveskrift: Peter Hegelund 1595-1614.[22] Billedet er snarest en kopi efter et originalportræt. Et sådant, malet på træ, er fra Darum kirke afgivet til Den antikvariske Samling i Ribe; det er afbleget, men langt mere levende end kirkens billede.[23] På søndre korsarms østvæg, syd for sidealternichen.

6) (Fig. 325) Iver Iversen Hemmet, 1614-29. Der findes to meget beslægtede bispebilleder (fig. 325-326), det ene betegnet med Daugaard-Hansens hvide (opmalede) bogstaver: Iver Iversen Hemmed 1614-29, det andet med samme slags bogstaver: Johannes Burchart 1635-43 og desuden med en 1700-tals skrift: Ætat. 43 An. Chr. 1640 (hvad der passer til Burcharts vita). »Hemmeds« lysmål er 106×77 cm, ramme som nr. 3. »Burcharts« lysmål er 112×85 cm i ditto ramme. Begge er malet stående, i ornat med kalot og højre hånd foran brystet, gribende om kjolekanten. Begge har frit voksende fuldskæg, »Hemmeds« nakkehår når ned til kraven, »Burcharts« ikke; men hvor lidt vægt man kan tillægge denne forskel, fremgår af konservatorbeskrivelsen,[24] – »Hemmeds« pibekrave er større og anderledes pibet end »Bur-

charts«, der nøje svarer til Poul Madsens og Hegelunds. »Burchart« lægger venstre hånd på en åben bog, fra hvis sorte bind to bånd hænger ned over den røde borddug; bispen har brune øjne og hår samt gråbrun baggrund. På bogens spaltedelte side læses en næsten bortrestaureret tekst: »Mihi vivere / Christus est / mori Hieru ...« (At leve er for mig Kristus. Jerusalem?). – »Hemmed« har måske stået i en lignende stilling, men hans venstre arm ses nu kun som et stort hængende ærme (jfr. nr. 3).

Andrup[12] anser det med »Burchart« betegnede billede for at forestille bispen af dette navn, mens »Hemmed« identificeres med Lodberg (hvilket er udelukket, jfr. nr. 11). Men een ting kunne tyde på, at Hemmets navn er sat på Burcharts maleri og omvendt: pibekraven. Den store krave er typologisk yngre end den lille tykke,[16] der som nævnt stemmer helt med forgængerens, mens den store knytter sig til efterfølgerne. Den mulighed foreligger da, at det med »Burchart« betegnede maleri i virkeligheden er Hemmet, mens »Hemmed« er Burchart. På søndre sideskibsmur (over trappedøren), betegnet Hemmed.

7) †Jens Dinesen Jersin, 1629-34. Billedet eksisterer ikke mere, og det er tvivlsomt, hvorvidt det nogensinde er kommet over i kapitelhuset, da den daværende bisperække 1717 flyttedes fra bispegården (jfr. s. 320). Jersins navn var imidlertid af Daugaard-Hansen fejlagtigt påført Poul Madsens maleri (jfr. nr. 3).

8) (Fig. 326) Hans Borchardsen, 1635-43. Se videre under nr. 6. På ydre, søndre sideskibsmur, 4. fag fra øst, betegnet Burchart.

9) (Fig. 327) Erik Monrad, 1643-50. Lysmål 112×85 cm, i ramme som nr. 3. Halvfigur i ornat med kalot, flad, ikke pibet krave,[25] siddende i armstol ved dugdækket bord, hvorpå bog med hebraiske bogstaver og »Ps. 75 v. 24«; en kødfuld højre hånd hviler på stolens armlæn, og venstre er kejtet anbragt på bordkanten. Håret er halvlangt, tilsyneladende oprullet i nakken, fuldskægget virker mere plejet end Hemmets og Borchardsens, og her møder vi for første gang i bisperækken et opadsnoet overskæg, ligesom det store baggrundsdraperi

Fig. 334. Carl Frederik Balslev (bisp 1867-95). Malet 1883 af Hans Christian Hansen (s. 494). — *Carl Frederik Balslev (Bischof 1867-95). Gemalt 1883 von Hans Christian Hansen.*

er et nyt indslag; det gælder i øvrigt også den siddende stilling. Brun baggrund, mørkegrønt draperi med guldfrynser, brun stol, rød dug. Det velbevarede ansigt har hudfarve, rødt på kinderne, brunt hår og øjne. Ved bispens hoved det talende våben (Mond-Rat), lodret midtdelt af søjle og med månesegl(sidste fase) i første og et halvt hjul i andet felt. Hjælmtegnet er en Fortuna-figur. På begge sider af hovedet en pyntelig, men ved opmaling forvansket 1700-tals kursivskrift, malet med sort, på bispens højre side: »Natus A(nn)o 1607. 24 Maii / Effect (= Effict) A(nn)o 1607 Mens Septemb« (født år 1607, 24. maj, afmalet 1607 (vel fejl for 1647) i september måned). På hans venstre side, under våbnet »Denatus A(nn)o 1650 Die 26 Iunij / Ætatis Suæ ...« (død år 1650 den 26. dag i juni i hans alders ...). Herunder atter med Daugaard-Hansens skrift: Erich Monrad 1643-50.[26] På ydre, søndre sideskibsmur, 5. fag fra øst.

Vedrørende de portrætter, som bærer *bisperækkens numre 10-14,* hersker der om muligt endnu større forvirring end ved de ældre. Navnene, angivet med den hvide skriveskrift fra 1855, er ved nr. 10 (P.J. Kragelund), nr. 12 (A. Anchersen) og nr. 13 (Chr. S. Muus) efterfulgt af et spørgsmålstegn, mens der ikke ved nr. 11 (Chr. Lodberg) er taget et lignende forbehold. – Imidlertid kan det fastslås, at hverken Lodberg (nr. 11) eller A. Anchersen (nr. 12) findes blandt kirkens portrætter. Til gengæld søger man forgæves efter malerier med påskrifter for bisperækkens nr. 15-16-17 (L. Thura – M. Anchersen – H. A. Brorson); men det skal tilføjes, at ligesom M. Anchersen må være den bisp, der skjuler sig bag billedet med Lodbergs navn, kan f.eks. også Thuras billede have fået påført et andet bispenavn, spørgsmål, der – som tidligere anført – kun har mulighed for at blive besvaret gennem en konservatorundersøgelse.

Fælles for portrætterne med bisperækkens numre 10-14 er formatet (ca. 76x62 i lysningsmål), rammen (7 cm bred, profileret og sortmalet) og det forhold, at de alle viser et brystbillede i mørkebrun oval, på lysere brun baggrund.

10) (Fig. 328) ?Peder Jensen Kragelund, 1650-81. Ornat med halsklud inden for den tredobbelte pibede krave, skægløs, omhyggeligt ordnet brunt hår med midtskilning,[27] brune øjne. Påskriften: »Peder Jensen Kragelund?« stemmer ikke med kostumet og næppe heller med manglen på skæg, en mode, der først synes almindelig fra o. 1700. At portrættet – med Andrup[11] – skulle forestille A. Anchersen nr. 12 og 13. Påskrift: synes helt udelukket; en vis lighed med A. Reinhards kobberstik fra 1717[28] af den i dette år afdøde Chr. Muus taler derimod for, at maleriet muligvis forestiller denne bisp (sml. nr. 13).[29] Ydre, nordre sideskibs 4. fag fra øst.

11) (Fig. 329) †Christen Jensen Lodberg, 1681-93. Bisp i ornat med svær, tredobbelt pibet krave (tre lodretstillede, spidsovale piber), i modsætning til kollegerne på de andre ovalbilleder holdende en sort bog i højre hånd. Rødmosset, spidsnæset ansigt med grå, fintteg-nede øjne. Svær, ret storbuklet og hvidpudret paryk med den karakteristiske hvide stribe i panden. Påskriften: »Christian Lodberg« er forkert;[30] parykken stemmer ikke med Lodbergs bispetid, ligesom man savner hans karakteristiske »Kingo-skæg«. Lodbergs udseende er velkendt fra to portrætter i privateje samt et kobberstik. – Parykkens form genfindes blandt andet på Jørgen Rothenborgs epitaf fra o. 1737 (DK. Sorø, s. 171); portrættet med Lodbergs navn[31] hører hjemme i 1700'rnes 2. fjerdedel og forestiller efter al sandsynlighed M. Anchersen (se nr. 16). Portrættet af Lodberg må betragtes som tabt (sml. nr. 12). Ydre, nordre sideskibs 4. fag fra øst.

12) (Fig. 330) †Ancher Anchersen, 1693-1700. Ornat med stor, tyk krave i 8-tals pibning. Rødmosset ansigt med brune øjne, kraftig hage og venligt udtryk. Grå allongeparyk med vandrette bukler. Påskriften: »Anch. Anchersen?« bærer med rette sit spørgsmålstegn, eftersom der ikke hersker nogen lighed mellem den her afbildede bisp og de kendte portrætter af A. Anchersen.[30] Det er et spørgsmål, om ikke Andrups[11] identifikation: »måske Chr. Muus« skal udskiftes med »måske L. Thura«. Portrættet af A. Anchersen må betragtes som tabt[32] (sml. nr. 11). Ydre, nordre sideskibs 4. fag fra øst.

13) (Fig. 331) ?Christian Sørensen Muus, 1701-12 (derefter bisp i Fyns stift), †1717. Ornat med stor pibekrave, tyndere end på nr. 12, med hvis grå allongeparyk der er ret stor lighed; de nedhængende øjenlåg, de fyldige læber og lo forestiller A. Anchersen nr. 12 og 13. Påskrift: »Christian Sørensen Muus?«. Af Muus kendes et kobberstik fra hans dødsår, og det har hverken parykmæssigt eller på anden måde megen lighed med dette Ribe-maleri (jfr. under nr. 10). Af Andrup [11] muligvis med rette bestemt som »måske Hans Ocksen« (sml. nr. 14).[33] – Ydre, nordre sideskibs 3. fag fra øst.

14) (Fig. 332) ?Hans Th. Ocksen, 1712-13 (derefter bisp i Århus stift), †1738. Ornat med stor pibekrave, hvor dråbeformede piber løber op og ned i hinandens mellemrum; tykkelse som nr. 13. Gråblå øjne og hvid, vatagtig paryk, hvis underhue? ses omkring panden. På-

skrift: »Hans Th. Ocsen«. Parykmæssig set er det ikke indlysende, at maleriet forestiller Ocksen, hvorimod den kronologiske mulighed peger på en af de tre følgende bisper: Thura, M. Anchersen og H. A. Brorson. – Andrups[11] bestemmelse af portrættet som »måske forestillende Thura« er sket på grundlag af et maleri i Ribe katedralskole. Det forestiller en fornem, yngre herre uden præstekrave og er af Hans Hansen ca. 1827 kopieret efter ukendt original.[34] Med Andrup må man have sine tvivl om, hvorvidt dette billede forestiller Thura, og ydermere er ligheden med domkirkens billede yderst ringe. Matthias Anchersen (nr. 16) kan som nævnt med stor sandsynlighed identificeres med portrættet, der bærer Lodbergs navn (nr. 11). Den tredie mulighed, Brorson, ville ud fra parykkens stil nok være mest tilfredsstillende; men det er svært at forestille sig, at selv en række dårlige reparationer ville kunne ændre et mildt og venligt åsyn, som det, der møder os på Joh. Hörners portræt af Brorson (nr. 17), til den myndige prælat på det med Ocksen betegnede billede. Hvis Andrups formodning om billedets identitet skulle vise sig rigtig, bliver det vanskeligt at placere det med »Anch. Anchersen« betegnede maleri (nr. 12); og hvis billedet med Ocksens navn virkelig gennem en undersøgelse skulle vise sig at forestille denne bisp – i så fald portrætteret på et sent tidspunkt i Århus – opstår der andre problemer.[35] Ydre, nordre sideskibs 3. fag fra øst.

15) (†)Laurids Thura, 1713-31. Maleriet, der eksisterede på Grønlunds tid, er enten gået tabt, eller også er det blevet forsynet med et andet bispenavn (sml. nr. 12 og 14).

16) Matthias Anchersen, 1731-41, søn af Ancher Anchersen (nr. 12). Intet maleri med den bisps navn eksisterer i kirken, skønt det var der i Grønlunds tid; men der er næppe nogen tvivl om, at det portræt, som bærer Lodbergs navn (nr. 11), i virkeligheden forestiller M. Anchersen, således som Andrup antager.[11] Formodningen har sandsynligheden for sig, når man sammenligner billedet og dets paryk med M. Anchersens samtidige. Det kan tilføjes, at der i Anchersens dødsbo står opført to nye hvide

Fig. 335. Hans Jessen Søhane, malet 1604. Billedet var tidligere »omskabt« til et portræt af Hans Laugesen (bisp 1569-94) og forsynet med hans navn (s. 495). — *Hans Jessen Søhane, gemalt 1604. Das Bild war früher in ein Porträt von Hans Laugesen (Bischof 1659-94) »verwandelt« und mit seinem Namen versehen worden.*

parykker og to gamle (Hermansen 1946, s. 27). Beskrivelse af maleriet, se nr. 11 og fig. 329.

17) Hans Adolph Brorson, 1741-64. Originalmaleriet, der eksisterede på Grønlunds tid, er rimeligvis gået tabt (se dog under nr. 14). En kopi efter Johan Hörners portræt (på Frederiksborg), ved V. Kragh-Hansen 1970, er ophængt i kirken.

18-20) Af de tre følgende bisper, Jørgen Carsten Bloch, 1764-73, Eiler Hagerup, 1773-74, og Tønne Bloch, 1775-86, findes der ingen malerier i kirken, og de er vistnok aldrig blevet malet til bispeserien (sml. s. 486).[36]

Mens bestemmelserne af de foregående malerier (nr. 10-14) er behæftet med usikkerhed, er der ingen tvivl om de følgende bispers identitet.

21) (Fig. 333) Stephan Middelboe, 1786-

1811. Maleri af Hans Hansen.[37] Lysmål 62×48 cm, i 6 cm bred, forgyldt ramme. Brystbillede (nu ikke mere i oval); ornat med halsklud under stor pibekrave. Hvidgrå, pudret paryk, tilbagestrøget over issen og med bukler ved siderne, således som det var typisk for årene omkring 1800. Røde kinder, brune øjne, rødbrun baggrund. Påskrift fra 1855: »Stephan Middelboe«.[38] Ydre, nordre sideskibs 2. fag fra øst.

22) Victor Christian Hiort, 1811-18. Kopi ved Joh. Ottesen efter maleri i Holmens kirke (hvor han var præst 1796-1811).[39] Mål, ramme, baggrundsfarve samt placering som nr. 21.[40]

23) Stephan Tetens, 1819. Ifølge Frost (1841, s. 141) nåede Tetens ikke at fungere i Ribe, fordi han udnævntes til bisp i det nyoprettede Als-Ærø stift. Lysmål 54×46 cm, i 6 cm bred, forgyldt ramme. Brystbillede, ornat med pibekrave omkring »fadermorder«, ridderkors (modtaget 1813). Skaldet, med bakkenbarter og halvlangt nakkehår, blå øjne og gråbrun baggrund. Ingen påskrift eller malersignatur.[41] Ydre nordre sideskibs 2. fag fra øst.[40]

24) Jens Michael Hertz, 1818-25. Af denne bisp fandtes der ifølge Andrup[11] et lille, meget dilettantisk og stærkt restaureret portræt, der siden er forsvundet (det er noteret som borte 1971). Et fotografi af dette billede skal være grundlag for det nuværende billede. Ornat med lille, tynd pibekrave om stivet flip; kalot? over langt hår. I venstre hånd bog med græsk tekst. Ridderkors (modtaget 1812).[42] Ydre, nordre sideskib, over for trappedøren.[40]

25-26) Conrad Daniel Koefoed, 1825-31, og Nicolai Fogtmann, 1831-33. Af disse to bisper findes der ingen portrætter i kirken.

27) Tage Christian Müller, 1833-49. Lysmål 70×58 cm; 16 cm bred, matforgyldt ramme. Malet før 1843, af Geskel Salomon. Højt brystbillede. Ornat med pibekrave om halsklud. Naturligt, gråt hår. Rødbrun baggrund. Ridderkors (modtaget 1835) og sølvkors (1840), men ikke kommandørkors (1843) er vist.[42] I arkaden mellem de nordre sideskibe, 1. fag fra øst.[40]

28) Jacob Brøgger Daugaard, 1850-67. Lysmål som nr. 27; 15 cm bred mahogniramme med guldlister. I øverste venstre hjørne signatur for H. Christian Jensen; ifølge Andrup[11] malet efter daguerreotypi. Ornat med ordner: kommandørkors, sølvkors og kommandørtegn. – Det var Daugaard, der 1855 søgte at identificere de da meget medtagne bispemalerier (sml. s. 484).[43] Anbringelse som nr. 27.[40]

29) (Fig. 334) 1883. Carl Frederik Balslev, 1867-95. Lysmål 75x58 cm; ramme som nr. 27. Signeret H. Christian Jensen. Ornat med ordner: kommandørkors, sølvkors og brystkors som kommandør af 1. grad. Anbringelse som nr. 27-28.[40]

Endvidere findes der i domkirkens nordre sideskib malerier af følgende bisper, af hvilke nr. 30-34 er afbildet hos Andrup.[11]

30) Carl Viggo Gøtzsche, 1895-1901, malet 1902 af Ole Haslund.

31) Peter Gabriel Koch, 1901-22, signeret Aug. Tørsleff.

32) Oluf Kirstein Peter Olesen, 1923-30, malet 1921, signeret E. O. P. for Ellen Petersen, f. Olesen.

33) Søren Meisen Westergaard, 1930-39, malet før 1939 af Agnes Smidt.

34) Carl Immanuel Scharling, 1939-49, signeret H. V. for Herman Vedel 1946.

35) Morten Christian Lindegaard, 1949-56, signeret S. V. P. 1955 for Stefan Viggo Pedersen.

36) Henrik Dons Kristensen, 1956-80, malet 1970 af Viggo Kragh-Hansen.

ANDRE MALERIER. 1-2.) O. 1600(?). *Luther og Melanchton* (fig. 336), legemsstore portrætter, olie på lærred, tidligere klæbet på træ, i ens profilerede rammer, sorte, med lidt guld, henholdsvis 211×97 cm (med ramme 232×117), 209×92 (230×113,5). Luther i sort kappe med polstrede skulderkarme, herunder højhalset trøje med rødt bånd om halspartiet; lysebrune støvler, rød, lukket bog holdt med begge hænder. Melanchton i sort, pelsbræmmet kappe, også med karme, rød trøje over skjorte med kruset krave; sorte støvler, hvid bog. Begge stående med let skrævende ben på brunt flise-

gulv med grå baggrund. Opmalede, latinske versalindskrifter på hver side af de to's hoveder: Martinvs Lvthervs, født i Eisleben 10. nov. 1483, død sammesteds 17. febr. 1546. – Philippvs Melanthon, født i Bretta 16. febr. 1497, død i Wittenberg 19. april 1560.

Malerierne, der af Galthen (1792, s. 135) beskrives som »saa mesterligen tegnede, at man skulde troe, at de vare originale Stykker«, er kopier efter farvelagte træsnit, udgået fra Lukas Cranach den Yngres værksted. De er nu kun en tarvelig afglans af, hvad de har været; især har Luthers billede (næsten uden hår) skæmmet sig. Ifølge Terpager (1736, s. 208) havde de to malerier plads på hver side af højaltret (dvs. i apsiden); efter 1845 havde de plads på østvæggen i nordre korsarm (jfr. fig. 296), og nu står de i konserveret stand på søndre galleri.[44]

3) (Fig. 335) 1604. *Hans Jessen* (med tilnavnet Søhane). Halvfigur, kortklippet, med fuldskæg. Pibekrave, rød brokadesvest under sort kappe, handsker i venstre, kranie under højre hånd. Foroven til venstre våbenskjold flankeret af HI (restaureret som L) under: »Ætatis suæ 72« (hans alders 72. år). Oliemaling på egeplade med tynd kridtgrund, lysmål 89×70 cm, i 7 cm bred, sort profilramme fra 1842-44.

Maleriet, der tidligere gik for at være et portræt af biskop Hans Laugesen (sml. bisperækkens nr. 4), bragtes af konservator Mogens Larsen tilbage til sin oprindelige »indehaver« 1959. Ved restaureringen dette år viste det sig, at billedet så at sige var helt overmalet og fejlrestaureret (senest) af P. Ussing 1842 (signatur). Kun ganske enkelte partier i ansigtet havde undgået hans (måske også Svend Rønnes) pensel. En grå baggrundsfarve var Ussings og højre hånd var ændret. Kraniet var malet bort og erstattet af en rød tværbjælke. »Med en gul farve og skriveskriften, som var anvendt til signaturen, har Ussing videre malet våbenskjoldet med initialerne HL (sammenskrevet) ledsaget af indskriften: »Hans Laugesen 1569-94«. Under Ussings overmaling lå en ældre, der havde givet billedet en brun baggrund samt overmalet dragten med sort og derved dækket en udskæring i kappen, der blottede en rød

Fig. 336. Philip Melanchton (1497-1560). O. 1600(?) (s. 494). — *Philipp Melanchthon (1497-1560). Um 1600(?).*

vest. Et 11 cm bredt skruphøvlet bræt i billedets heraldisk højre side er en fornyelse.[45] – Efter at alle sekun
reredes de afskallede steder med kridtgrund, og farverne konserveredes.

Ligesom der ikke findes nogen nem forkla-
ring på, hvornår portrættet af Hans Jessen

»omskabtes« til biskop Hans Laugesen, står det også uklart, hvorfor portrættet overhovedet findes i kirken. I hvert fald har det næppe hørt til Jessens epitaf fra 1608, da det eneste levn herfra, et maleri, i forgunden viser Jessen sammen med hele familien. Dette portræt af Jessen svarer så nøje til 1604-billedet, at det sidste må formodes at være forlæg for eller forstudie til epitafiemaleriet, der er signeret af Lauritz Andersen. På nordre korsarms østvæg.

4) 1848. *Kristus på korset* foran landskab (inspireret af sletten ved Akropolis og den romerske kampagne), der beherskes af en dyster solnedgangsstemning. Ved korsets fod Johannes i rødlilla dragt med mørkere slag i samme farve, knælende med bøjet hoved og ansigtet skjult i hænderne. Signeret M. Rörbye 1848. Olie på lærred. Lysmål 138×79 cm, i samtidig nygotisk ramme.[46] I 5. arkade fra øst mellem de to søndre sideskibe (sml. fig. 203).

5) Før 1850. Kopi efter Rafaels *»Madonna col divino amore«* (Den guddommelige kærligheds madonna) i Neapel. På billedets bagside står: Professor Puggaard købte dette maleri i Neapel. Givet 1850 af grosserer H. Puggaard, København. Endvidere (med kul) navnet N. Cardona.[47] Olie på lærred, 134×104 cm, 14 cm bred forgyldt profilramme. Ydre, nordre sideskibsmur, mellem 5. og 6. fag fra øst.

6) (Fig. 337) Jacob Helms (1824-1906), domkirkens historiker (sml. s. 158), malet (o. 1905) og skænket af Johannes Kragh. Brystbillede på lærred, lysmål 73×54, forgyldt ramme. Ophængt efter 1910[48] i 3. arkade fra øst mellem de søndre sideskibe.

Et *gipsrelief* forestillende barnemordet i Bethlehem er udført af Peter Johannes Hjort Ussing († 1855), og 1856 skænket til domkirken af billedhuggerens fader, snedkeren og maleren Peder Ussing. Relieffet var opsat på østvæggen af ydre, nordre sideskib indtil restaureringen o. 1900. 1907 flyttedes det til søndre galleri, hvor det står i stærkt ødelagt tilstand.[49]

†*Vægspejl* (fig. 338), der har tilhørt biskop Adolph Brorson (1741-64), med malet memento-mori motiv på den nederste halvdel af spejlglasset. Man ser et bord dækket af et grønt

Fig. 337. Jacob Helms (1824-1906), domkirkens historiker, malet o. 1905 (og skænket) af Johannes Kragh (s. 496). — *Jacob Helms (1824-1906), der Historiograph des Doms, gemalt von Johannes Kragh um 1905.*

frynsetæppe, hvorpå der ligger et dødningehoved med vinløvsranke på panden. Til venstre herfor to bøger – den ene slået op på et profilbillede af en ung mand med allongeparyk, til højre en prægtig lysestage med et slukket, halvt nedbrændt lys. Foran dødningehovedet ligger en muslingeskal med perler, der synes at forvandle sig til bobler. Spejlet, der ifølge familietraditionen hang over salmedigterens skrivepult, blev 1935 skænket til domkirken af enken efter den sidste mandlige efterkommer, pastor Rasmus Bundesen Brorson. Stjålet fra kirkens præsteværelse o. 1960.[50]

NOTER TIL S. 482-496

Vedr. arkivalier, litteratur og forkortelser henvises til s. 52f.

[1] LA.Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899 og Ribe domk.s insp. Indk. skr. 1801-1915.

[2] Rgsk. (se note 1). – Frost 1842, s. 76.

[3] Rgsk. (se note 1). – Terpager 1702, s. 15 og 1736, s. 573.

[4] LA.Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899.

[5] Rgsk. (se note 4). – LA.Vib. Ribe Sct. Katharinæ kirkes insp. Bilag til prot. A, 1828-44.

[6] Ribe katedralskoles håndskriftsamling. A4. David Grønlunds produktion.

[7] J. S. B. Suhr: Tausens Levnet. Ribe 1836, forord. Bogen blev skrevet for at skaffe penge til J. P. Møllers restaurering af Tausens portræt, da stiftsøvrigheden ikke mente at kunne afse de 70 rdl., denne kostede. – Kapitelsalen i søndre korsarm blev først nedlagt i forbindelse med restaureringen 1843-45 (sml. s. 320); nogle af bispemalerierne må således (ifølge Suhr) være flyttet til Skeels kapel endnu før dette blev endelig indrettet til præsteværelse 1847.

[8] Jacob Helms: Håndskrevne tilføjelser 1874 til monografi om Ribe domkirke 1870. Manuskript i NM2. – Helms skriver her, at Daugaard også satte spørgsmålstegn ved navnene, »ved ét af dem [Lodbergj blev dette endog forandret, – om med tilstrækkelig Hjemmel, er mig ubekjendt«.

[9] De sparsomme konservatoroplysninger findes i Statens Museum for Kunst.

[10] Frost nævner 1842 kun følgende bisper »i kapitlet«: 1) P. Madsen, 2) Laugesen, 3) Hegelund, 4) Hemmeth, 5) Burchard, 6) Monrad, 7) Kragelund, 8) Lodberg, 9) A. Anchersen, 10) Muus, 11) Ochsen og 12) Middelboe (Tausens portræt var da ifølge Grønlund ophængt på en pille i Kirken). – Foruden Wandals og Jersins portrætter savnes her billeder af Thura, M. Anchersen og Brorson. – Det samme er tilfældet med listen over de billeder, der flyttedes bort fra kirken før Ambergs restaurering (se nedenfor). I kirken findes der nu fire portrætter, der efter de påmalede navne (Muus?, Ancher Anchersen?, Hans Th. Ocsen og Christian Lodberg) skulle forestille de bisper, som hos Frost har nr. 8-11. To af dem, navngivet A. Anchersen og C. Lodberg, kan som nævnt ikke forestille de respektive bisper (jfr. nr. 12 og 11), og da de fire malerier alle bærer Ussings restaureringsindskrift fra 1842, må der – som også tidligere nævnt – være foretaget forkert identifikation længe før de Daugaard-Hansen'ske 1855. Eftersom maleriet, navngivet Lodberg, forestiller M. Anchersen (sml. nr. 16), en af dem, der savnes i Frosts liste 1842 (og fortegnelsen nedenfor), er det naturligt at stille spørgsmålet, om portrættet, navngivet A. Anchersen, dækker over f.eks. Thura.

Under restaureringen 1894-1904 anbragtes følgende portrætter midlertidigt i stiftsmuseet: Tausen, Hegelund, Hemmet, Burchard, Kragelund, Lodberg, Ocksen, A. Anchersen, Muus, Poul Madsen (tidligere Jersin), Monrad, Middelboe, Tetens, Daugaard og Balslev (LA.Vib. Ribe domk. insp. Restaureringsjournal 1893-1903).

[11] Festskrift (Otto Andrup: Bispebillederne i Ribe Domkirke, i Ribe Bispesæde 948-1948) s. 169-212.

[12] O. Nielsen: Skadst Herred. 1862, s. 230f.

[13] Den tidligere forklaring på bisperækkens tilstedeværelse i Brøndum, nemlig, at der lige fra reformationen blev holdt landemoder i denne kirke, er fejlagtig (jfr. H. F. Rørdam: Ny KirkehistSaml. 6, s. 633f.). – LA.Vib. Ribe bispearkiv. Præsteindb. til biskop Bloch 1766-69. Heri findes supplerende oplysninger til O. Nielsen (jfr. note 12).

[14] Vedr. Helsingørkirkerne, se DK.Frborg s. 209f. og 431f. Vedr. sønderjyske portrætter se f.eks. DK. SJyll., s. 981 (Tønder), 1324 (Møgeltønder) og 2101 (Sønderborg).

[15] Else Østergaard: Amdam, i Skalk 1979, nr. 4, s. 26f.

[16] Povl Eller, Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, takkes for en indgående diskussion af problemerne omkring de to Tausen-malerier. Jfr. i øvrigt Frederiksborgmuseets katalog 1978, s. 38.

[17] De to billeder har som nævnt fælles fejl: Act. 20 v. 22 (for 23), 1. Cor. 14 v. 10 (for 15,10), Ægyptivs (for Ægyptvs); – men der er også en fem-seks små afvigelser i tekst og bog, f.eks. 1579: presentia og ESA: XXXI. v. 3 overfor 1639: præsentia og ESA: XXXIV (konservatorfejl?).

[18] Når Kinch (II, 278) uden kildeangivelse oplyser, at Anders Sørensen Vedel i sin stue havde et portræt af Tausen, skyldes det måske en tilbageslutning fra Terpager, der forud for omtalen af billedet meddeler, at det findes i »Liljebjerget, fordum Anders Sørensen Vedels bolig, nu Søren Serups«. Hvad slægtskabet angår var Serup tiptipoldebarn af Tausen, oldebarn af Vedel og nevø til den i note 19 omtalte Dorothea Vedel (sml. Kinch II, 91, hvor det fremgår, at hun ejede et hus, som havde tilhørt Hans Tausens enke).

[19] Dorothea og Hans Laugesen (bisp 1569-94) hædrede Tausens minde med et stort, endnu bevaret epitaf, og de kan også have været ansvarlige for 1579-portrættet. En datter af dette ægteskab, Mette, blev gift med historikeren samt kannik og kirkeværge, Anders Sørensen Vedel. Deres barnebarn Dorothea var gift to gange. Den første mand var den lærde Anders Romdorf, hvis historiske interesser er velkendte. Han var ærkedegn ved domkirken 1640-49, og det var formentlig grunden til, at han skænkede Møgeltønder kirke et maleri af det 1639 fundne guldhorn (DK. SJyll. s. 1324f.). Hendes anden mand var Ludvig Pouch, sammen med hvem hun 1663 forsynede Tausens grav med en ny ligsten, der har et brystbillede i relief, som nøje svarer til fremstillingen på de to Tausen-portrætter fig. 322a-b.

[20] Foroven bag hovedet ses på det af Andrup (jfr. note 11) gengivne foto (altså før Lunøes restaurering) en stor, lys plet; måske har der her været

Fig. 338. Biskop Brorsons †spejl (s. 496). Fot. i NM2. — *Bischof Brorsons †Spiegel.*

initialer eller et lille skjold som f.eks. på Hegelunds maleri. – Helms (jfr. note 8) skriver 1874 om »Jersins« (dvs. Poul Madsens) portræt, at det var helt forfaldet, dets autencitet så tvivlsom og udførelsen så slet, at det næppe fortjente at restaureres. – På bagklædningen stod iflg. Andrup s. 191, skrevet med en halvmoderne hånd, Jersin (med langt s); desuden stod malet med hvid farve: »11ve Portrætter (!) Restaureret af P. Ussing 1842«.

[21] Konservator Rønne beskriver 1904 maleriet: lærred på træ, i høj grad medtaget af revner og buler samt overmalinger, stort hul i lærredet.

[22] Allerede Helms har (1870, sp. 174, note 1) gjort opmærksom på, at det tilsvarende, 1753 ophængte maleri i Roskilde domkirke (DK. Kbh. amt s. 1739, fig. 415) – og dermed også J. Haas's stik, mærket med Poul Madsens navn, i virkeligheden forestiller Peder Hegelund.

[23] Konservator Rønne beskriver 1904 maleriet: lærred på træ, lærred revnet, bulet. Hovedet synes ret godt bevaret, men kjolen og en del af det øvrige senere overmalet.

[24] Svend Rønnes beretning fra 1904 beskriver det med »Hemmed« betegnede maleri: malet på lærred, klæbet på træ; træpladen er slet høvlet og mange steder mangler lærredet aldeles; der er i det hele kun lidt tilbage af det originale billede. – Om »Burchart« hedder det: Overordentlig stærkt medtaget, der er store huller og brud i lærredet, som flere steder har løsnet sig fra bagklædningen (der var sat på 1781, jfr. s. 485) og hænger i store buler. Stærkt overmalet. – At Rønne ikke har stand, bekræftes bl.a. af, at der næsten ikke ses lærred tilbage på maleriets midtflade og 1855, da Daugaard lod sætte navne på, har forholdene sikkert ikke været meget bedre.

[25] Kraven har sikkert oprindelig været som sognepræst Globs i Køge (†1633, se DK. Kbh. amt s. 230, fig. 63).

[26] Jfr. note 11. Andrups betænkeligheder ved at regne maleriet for et portræt af Monrad på grund af en vis lighed med et epitafiemaleri af Lauge Sørensen Vedel er uden betydning, da ligheden for det første ikke er særlig påfaldende, for det andet er dén, der findes ganske tidstypisk. – Svend Rønnes beskrivelse af maleriet 1904 siger: ... lærred klæbet på en træbagklædning; lærredet revnet, hvor brædderne er sammenføjet, og tillige er der fremkommet buler.

[27] Hanne Frøsig: Frisurer, parykker og skæg, i Det danske Frisørfag, 1970, s. 44.

[28] Afbildet hos Andrup, jfr. note 11, s. 193.

[29] Svend Rønnes beskrivelse 1904 noterer: ... lærred på træ. Har været et godt portræt, men meget opmalet.

[30] Redaktionen skylder mag.art. Drude Lange tak for kendskab til privatejede portrætter af bisperne Chr. Lodberg og A. Anchersen samt for en grundig redegørelse om disse maleriers historie. Endvidere rettes en tak til billedernes nuværende ejer, dr.med. Chr. Crone, for udlån i studieøjemed. – Sammenholdt med de af Andrup (jfr. note 11) afbildede portrætter må det – uanset påmalede navne – betragtes som sikkert, at Ribe domkirkes portrætter af de to bisper er gået tabt.

[31] Svend Rønne har i sin beskrivelse fra 1904 et maleri af »en Præst; Navnet overmalet«, som vist er identisk med det her omhandlede maleri. Han beskriver det som opklæbet på træ; lærredet revnet og bulet.

[32] Svend Rønne beskriver 1904 maleriet: Opklæbet på træ. Et godt portræt og ikke så meget beskadiget.

[33] Svend Rønne beskriver 1904 maleriet: Opklæbet på træ; ret velbevaret, men bulet.

[34] Opsporet 1826 af rektor Thorup, jfr. Hermansen 1946, s. 294.

[35] Svend Rønne beskriver 1904 maleriet: Opklæbet på træ. Et godt portræt, men meget beskadiget af revner og buler. Ikke meget overmalet. – Ribeportrættet med Ocksens navn udlåntes 1905 til V. Kruse, som fremstillede en kopi til ophængning i Århus domkirkes bispeserie (DK. Århus, s. 599).

[36] Portrætter af Eiler Hagerup og Tønne Bloch er afbildet hos Hermansen 1946, s. 235 og 241. Af Tønne Bloch hænger der et posthumt maleri i Odense S. Knud (jfr. note 11, s. 204).

[37] Således Hermansen 1946, s. 315. Ifølge Andrup (jfr. note 11) »udført af eller maaske efter Erik Pauelsen«.

[38] 1880 satte konservator F. F. Petersen portrættet på nyt lærred (jfr. note 9). Svend Rønnes beskrivelse 1904: »En del revnet i Farven, maa opklæbes paa nyt Lærred.« I ydre, nordre sideskib, 2. fag fra øst.

[39] DK. Kbh. by, bd. 2, 116.

[40] Afbildet hos Andrup, jfr. note 11.

[41] Fandtes i kirken 1874 (Helms). Svend Rønnes bemærkninger 1904: Opklæbes på nyt lærred.

[42] Ikke nævnt hos Svend Rønne 1904.

[43] Daugaards portræt er restaureret 1883 (jfr. note 9) og 1923 (H. Lønborg Jensens papirer i NM2), men ikke 1904.

1908 udtalte Svend Rønne, at lærredet var stærkt medtaget, revnet, hullet og løsnet fra træunderlaget. 1956 konserveret af Paul Lunøe.

[45] Jfr. note 11 og Otto Norn: Ripensiske patriciere. Epitafieportrætter fra renæssancetiden, i »Festskrift til Astrid Friis«, 1963, s. 178f.

[46] Billedet er gengivet s. 25 i Martinus Rørbye 1803-48, udsendt af Thorvaldsens museum 1981; kunstnerens skitser til maleriet er omtalt samme sted s. 58 af Dyveke Helsted, hvem redaktionen takker for supplerende oplysninger vedrørende identifikationen af den knælende person med Johannes. – Billedet var udstillet på Charlottenborg 1848 under titlen: Kristus på Golgatha, bestemt for Ribe Domkirke, og det skal ifølge Helms (jfr. note 8) være skænket til kirken af enken efter pastor Bang i Vester Vedsted ca. 1850.

[47] Originalen (Museo nationale, Napoli) er afbildet i Klassiker der Kunst I. Rafael, Berlin 1919, pl. 164; i den tilhørende tekst udtrykkes der tvivl om tilskrivningen til Rafael. – I domkirkens regnskab (jfr. note 1) er ført en udgift til transport af billedet fra København til Ribe 1850.

[48] Det særlige Kirkesyns arkiv. NM2.

[49] Rgsk. (se note 4). – LA.Vib. Ribe domk.s insp. Indk. skr. 1801-1915.

[50] Hermansen 1946, s. 193.

BELYSNING VARME M.M.

NOTER S. 508

Kandelabre. 1) (Fig. 339) 1475-1500, femarmet og med *læsepult,* i messing. Den anselige, ialt 2,77 m høje gulvstage har aftrappet fod, der hviler på ryggene af tre liggende løver (fig. 340). Stagen er fremstillet som et samlesæt; det svære cylinderskaft med profilerede skaftringe består af otte led, nummereret fra neden med små mærker (fig. 346), og samlingerne fastholdes af nitter. Sidearmene, der er bygget op af to-tre led, udgår fra hovedskaftets femte og sjette skaftled. De danner et S-sving og er derefter ført lodret op, kun brudt af et knæk udad lidt under lyseholderen. En (sekundær) jernstang forbinder de fem skafter foroven; den har afløst en ældre, som havde to ekstra lysepigge (sml. fig. 346). Lyseskålene har kraver med firpasgennembrydninger og fliget rand; alle er mærket med samlenumre. I perioder har lyseskålene siddet på hovedet, som kroner, men det kan næppe afgøres hvilken stilling, der er den oprindelige.

Midtskaftets tredje og fjerde profilled bærer ringe med arme, som fastholder bogstolen; den øvre ring har i ny tid afløst en kæde, hvormed bogstolen var fæstnet foroven i to øskener (Galthen 1792, s. 134). Bogstøtten (fig. 341) er rektangulær, 48×31 cm, gennembrudt arbejde med to engle, der holder et skråtstillet skjold. Herpå er graveret og punslet en fremstilling af S. Katharina, der sidder med sværdet i venstre hånd, medens den højre støtter på marterhjulet. Nederst til venstre på bogstøttens kant er indgraveret »PPW 1613«.

Ribestagen svarer nøje til de nordtyske kirker Perleberg og Weberns femstager, der er dateret henholdsvis 1475 og 1487, og begge ifølge indskrift udført af Herman Bonstede i Hamborg. Det må derfor anses for sandsynligt, at også ribestagen skyldes denne støber, der nævnes senest 1496.[1]

Såfremt femstagen er lavet til domkirken, er det sandsynligt, at den oprindelig stod i højkoret. 1591 stod den centralt i midtskibet nær prædikestolen (jfr. fig. 260), hvor dens fod måtte genopmures efter Predbjørn Podebusks begravelse 1591; og tre murmænd samt en kalkslår fik 1639 betaling for at mure foden, der var nedbrudt i forbindelse med Albert Skeels begravelse. Kandelabren skuredes øjensynlig hvert år til pinse, – 1591 var den skilt ad i samme anledning. Store kærter anskaffedes altid tre ad gangen, så man har næppe brugt flere lys i stagen. Til dens betjening udførte Niels Prang 1673 en ny stige, som maler Willom Steensen anstrøg med brun oliefarve. Reparationer foretoges 1638, da der tales om et jern til bogstolen på den store messingkærte, og 1729, da de to inderste arme repareredes med tin og bly og to nye jernnagler.[2]

I 1700'rne omtales den store og smukke »Messing Lysestage« af Terpager og Galthen, der begge vil vide, at stagen skal være erhvervet fra Skt. Katharinæ kirke i bytte for domkirkens gamle orgel.[3] Da stagen stod i domkirken længe før det gamle domkirkeorgel demonteredes 1632-33 (s. 470), kan traditionen om en byttehandel ikke være korrekt, og den er vel opstået på grund af det iøjnefaldende Katharinabillede på kandelabrens bogstol. Udelukkes kan det dog ikke, at kandelabren oprindelig har hørt til Skt. Katharinæ kirkes udstyr.[4]

Stagen flyttedes 1843-45 til søndre korsarms sidealterniche, og siden 1904 har den stået på sin nuværende plads i højkoret foran korstolene i syd.

2-5) 1845, tilhørende F. F. Friis' alterindretning, se s. 415. 6-7) 1973, 183 cm høje, tegnet af sølvsmed Hans Bonde (Carl M. Cohrs sølvvarefabrik, Fredericia).[5]

Tre store *messinglysekroner* i midtskibet er udført 1925 af bronzestøber L. Rasmussen som kopier af ældre kroner i Århus domkirke; midtkronen er større end de øvrige. Korsarme og sideskibe har kun en elektrisk pære i ribbekrydset (jfr. s. 374).[6] †*Lysekroner.* Inventariet 1881 nævner fire, af træ, til at hænge under hvælvingerne, men de synes aldrig at have været i brug.[2]

Middelalderlige †*alterlamper,* se s. 426.

Lysearme. Kirkens fem gamle lysearme er skænket af fremtrædende medlemmer af me-

Fig. 339. Kandelaber 1475-1500 (s. 500). LL fot. 1981. — *Standleuchter 1475-1500.*

nigheden. Medens Hans Nielsen Friis' lysearm fra 1637 (nr. 3) skulle tjene præsten på prædikestolen, var de øvrige alle opsat nær giverens begravelsessted, hvor lyset skulle tjene til en »hederlig amindelse«. Normen for disse næsten katolske stiftelser blev øjensynlig lagt med Niels Grisbecks lysearm 1619 (nr. 1) både med hensyn til selve armens udformning og bestemmelserne for den fremtidige brug. Næsten enslydende fastslår fundatserne, at stifteren som pant i et hus eller en grund har skænket et beløb af 200 rdl., hvis årlige rente på 10 rdl. skulle gå til at holde armen med lys. Dog skulle klokkeren have én rdl. »for sin umage, for bemelte Lys at tænde udi rette tide uforsømmeligen«, og hvad der blev tilovers af renten, »at Lyset ikke kand fortære«, skulle kirkeværgerne bruge til kirkens gavn og bedste. Lysene skulle antændes fra Alle Helgens Dag og til Kyndelmisse »Aarligen om Morgenen, naar klokken er fem, indtil det er dag, oc om Aftenen fra det mørkes, oc indtil klokken er Sex, oc kirkedørene lukkes«. De stemningsfulde aftener ved lysenes skær, »da folch kom och gich i kirchen och spatzerede«, har åbenbart også virket tillokkende på byens ungdom og urolige hoveder. For at afværge »højrøstethed og larm for ikke at sige noget værre« bestemte biskop Chr. Lodberg 1684, at korsangen, der hidtil havde været afholdt mellem to og tre om eftermiddagen, nu skulle holdes »mellem 5 oc 6 om Aftenen, paa den tid Lysene brende, at Guds

Fig. 340. Kandelaber 1475-1500 (s. 500). Løve. EM fot. 1968. — *Standleuchter 1475-1500. Löwe.*

børn, som holder Guds Huus for et Bede Hus, ville vide sig derefter at rette, og alle andre som søger at giøre det til en Røver kuule, sig derfra entholde«. Reformen kommenteres af Rostoch, der selv var blevet student 1672: »Om afftenen dend skik før offte blev misbrugt, / at Chor-Sang paa dend tid nu holdis, Lader smukt. «[7]

Rentepengene til kirkens lysearme er hvert år opført i kirkens regnskaber. 1687 gjorde Jep snedker en ny stige til lysearmene, der 1740 og 1817 gennemgik samlede eftersyn og istandsættelser. Indtil 1845 sad alle lysearmene på deres gamle pladser i overensstemmelse med fundatserne.[2]

1) (Fig. 342) 1619, skænket af rådmand Niels Hansen Grisbeck og hans hustru Kirsten Christensdatter (jfr. †gravsten o. 1618). Den 75 cm lange lysearm er fæstnet på en 1741 fornyet cirkulær, profileret vægplade med gribehånd. Armen er S-svungen med midtknop, hvorfra udgår akantusløv, der bærer et lille spir formet som en vase med palmet. Det indre sving ender i akantusløv med englehoved; under lyseskålen ses huller efter den forsvundne indskriftsplade, der gengives af Terpager (1702, s. 113): »Niels Grisbeck oc Kiersten Niels Griesbeckes 1619«.[8] Lysearmen opsattes i midtskibets nordside på den tredje pille fra koret næst for prædikestolen, lige over parrets begravelse i midtgangen.

Fundatsen, der udstedtes 16. nov. 1624 af sønnerne Christen og Hans Friis (jfr. lysearm nr. 3), oplyser videre, at kapitalen stod som pant i deres hus i Storegade.[9] 1677 skænkede borgmester Jesper Hansen 15 rdl. til Niels Grisbecks lysearm, og 1685 og 1689 gav Thomas Friis og Antonius Barchmann tilsvarende beløb. 1696 gjorde Hans Henriksen til lysearmen en ny stige på seks alen og med 10 trin. 1724 betaltes for fem nye jernskruer, 1729 fornyedes tappen i jern, og 1741 hele vægpladen med gribehånden.[2] 1845 flyttedes lysearmen til sin nuværende plads på vestsiden af den vestligste pille i midtskibets nordside.

2) 1626, skænket af rådmand Magnus Grave og hustru Gunder Lambertsdatter, der tillagde fundats 17. sept. 1627 (jfr. epitafium o. 1610 og

Fig. 341. Kandelaber 1475-1500 (s. 500). Bogpult. EM fot. 1968. — *Standleuchter 1475-1500. Buchpult.*

†gravsten). Den 72 cm lange lysearm svarer i opbygningen ganske til nr. 1 bortset fra at vægpladen udgøres af et krumt skjold, som bærer giverindskriften. Over gribehånden står med fordybede versaler: »Anno 1626«, under den i reliefversaler: »Lod erlig oc velact Mand / Magnvs Grave Raadmand i Ribe / oc hans kiere Hvstroe / Gvnder Lamberts Dater / op sette denne Arm / dennem til en he/ derlig Amindelse«. Ordene er adskilt af ruder og rosetter. Nederst på vægpladen er indgraveret et skjold og et mærke sammensat af forbogstaverne »MG«; de samme bogstaver flankerer skjoldet.

Ifølge fundatsen blev lysearmen opsat »paa den Sudost Hiørne paa den fierde Syndere pille, neden for Choret, lige tvert over for Prædikestolen bag mit eget Epitaphium oc tavle, hvor jeg oc strax neden for samme pille haver bestilt min og min Hustrues begraffuelse sted, oc haver allerede ladet en blaa udhuggen Ligsteen sammesteds henlegge«. Hovedstolen af de 200 daler skulle til evig tid stå i et hus i Sortebrødregade, som Magnus Grave havde opført.[10] 1845 flyttedes lysearmen til sit nuværende sted på vestsiden af den vestligste pille i midtskibets sydside.

3) 1637, behandlet i forbindelse med prædikestolen, s. 441.

4) (Fig. 343) 1655, skænket af slotsskriverne Jørgen Pedersen (†1650) og Carsten Thønnisen (senere borgmester) og deres »kiere høstru«, Mette Christensdatter (jfr. epitafium o. 1653 og gravsten 1651). Den 91 cm lange lysearm fremtræder som en variation af nr. 1 og 2, men armen har vægskjold, der er større (80×55 cm) og rigere, samt flankeret af sidevendte kvindehermer. Fra den øvre del, der er formet som en bruskværkskartouche med liljespir, udgår gribehånden, mærket med et hjerte i håndfladen. Vægskjoldets nedre del rummer en versalind-

Fig. 342. Lysearm nr. 1, 1619 (s. 502). LL fot. 1977. — *Wandleuchter Nr. 1, 1619.*

skrift, der slutter med en forbandelse mod den, som vover at forrykke armen eller stiftelsen: »Gvd til Ære hans Börn til Nötte / och Gaven och denne Kirke til Zirat / och Beprydelse hafver erlige och / velagte Mend Iörgen Pedersen och / Carsten Thönnisen begge for / dvmb Slotzschrifvere her paa / Riber Hvs med deris kiere Höstru / erlige och gvdfroctige (!) Mette Chris / tens Datter dennvm til en hederlig / Ihvkommelse forerit denne Lyse Arm / med dentz tilhørige evig brendendis / Woxlüsis Vnderholdning och for / bandit were den som denne Lüse / Arm eller dentz til fvnderede Vn / derholdning forrocker forflöt / ter eller til nogen andere / Maaders Brvg for / wender end / som fvn / derit er. / Anno 1655«.

Ifølge fundatsen af 19. dec. 1655 skulle hovedstolens 200 rdl. stå i Carsten Thønnisens iboende hus på Nederdammen, og lysearmen opsættes ind mod koret på østsiden af den østligste pille i syd lige ved stifternes nylig opsatte epitafium.[11] Helms beretter, at lysearmen blev flyttet 1845, men at en af de arbejdere, der således havde været med til at nedkalde forbandelsen, kort efter styrtede ned fra et stillads i kirken og slog sig ihjel (jfr. sagn s. 81). Tildragelsen gjorde øjensynlig et sådant indtryk, at lysearmen som den eneste fik lov at forblive på sin gamle plads, hvor Helms beskrev den 1874.[12] O. 1905 flyttedes den til sit nuværende sted i midtskibets sydside på vestsiden af tredje pille fra øst.

5) (Fig. 344) 1724, skænket af handelsmand Peder Jensen Baggesen og hustru Sophie Do-

Fig. 343. Lysearm nr. 4, 1655 (s. 503). LL fot. 1977. — *Wandleuchter Nr. 4, 1655.*

rothea Bruun, der ved testamente 28.jan. 1722 havde afsat midler til vokslys (jfr. epitafium o. 1722). Lysearmen, der måler 104 cm, fremtræder som en variation af nr. 4, men storakantus har overalt afløst bruskværk. Lyseskålen udgøres af en muslingeskal; spiret er fornyet o. 1900.[13] Indskriften i fordybet skriveskrift: »Gud til ære Hans Børn til / Tieniste, Riber Domkierke til / Zirat, og dem selv til hæderlig / amindelse, haver Peder Jensen / Baggesen Fornemmste Handelsmand / I Ribe, tillige med sin kiære Hustrue / Sophie Dorthe Andreas D. Brun / givet og foræret Denne Lys arm, / med dens behørige ævig brendende / voxlyses vedlige holdelse. / A° 1724«. Lysearmen opsattes i midtskibets sydside på den vestligste halvpille »næsten ved siden af« epitafiet. 1797 bortfaldt renten til lys, da Frants Klynes Toft, hvorpå afgiften hvilede, blev købt af kirken, og fra 1832 holdtes armen ikke længere tændt.[14] 1845 flyttedes den til østsiden af nordsidens østligste pille og 1904 til sin nuværende plads i midtskibets nordside, på vestsiden af 3. pille fra øst.[15]

6-7) Nyere, to ens, messing, 27 cm lange. Cirkulær vægplade med gribehånd, S-svungen arm og flad lyseskål med elektrisk pære. På orgelunderbygningen, flankerende hoveddøren. De har afløst to små †*messingly searme,* der omtales 1805.[2]

†*Lysepiber* og †*lysestager* nævnes 1610, da der købtes voks til lys over koret og på kirken(?) samt 1642, da der tales om to lys over kordøren, et på prædikestolen og ellers for degnene i koret. Inventarierne i 1700'rne nævner seks

Fig. 344. Lysearm nr. 5, 1724 (s. 504). LL fot. 1977. — *Wandleuchter Nr. 5, 1124.*

trælysestager. De stolestader, der anskaffedes 1844, havde på gavlspidserne lyseholdere, »Jernstøbte Lysekroner«, der i de følgende årtier har været kirkens væsentligste belysning (jfr. s. 454).[2] Middelalderlige †*alterlys* er behandlet s. 426.

†*Ildpande.* O. 1474, bronze, skænket af borgeren Radke Bolken, der dette år tillagde en årlig kulrente af 14 tønder, for at der om vinteren kunne fyres i panden til »presters och fatigh pepling och menich fatich folkes behoff och nytte« (fig. 347).[16] Eftersom panden 1798 fejlagtigt kaldes »En gammel kasseret Malm Døbefont«, har den sikkert været skålformet som de samtidige store ildpander, der er bevaret i Lund og i flere nordtyske kirker.[17] Pandens vægt opgives 1798 til 202 pd.; den har således været blandt de største af sin art, formentlig med et tværmål af ca. 70 cm og vel på randen forsynet med to-tre (hanke)ringe i svære øskener. »Kobber Ildpanden« stod 1792 på »trende høie Fødder«, en trefod, der 1798 angives at være af jern og veje 56 pd.[18]

Trods jævnlige problemer med leveringen af trækullene, der hvilede som en evig rente på et hus i Sønderportgade lige ved processionsomgangens sydøsthjørne, benyttedes ildpanden langt op i 1700'rne; Galthen angiver 1792, at panden er »ganske ubeskadiget, endskiønt den har været i Brug om Vinteren, indtil for faa Aar siden, naar Aftenbønnen holdtes«. Især skolepeblingene havde glæde af fyringen. I sit store digt om fødebyen (o. 1686-88) mindedes Rostoch med taknemlighed malmpanden, »Hvor i om Vinter-tid en Kul-Ild tændis op / For arme Peblingers forfrosne Haand og Krop. / Gud fryde dennem, som slig miskundhed beteede / Mod Herrens Planter smaa, som sig her ved

kand glæde / De Fingre dette skrev, har sig i unge Aar / Her offte varmet, det mig ey af minde gaar.«[19] Ildpanden stod da endnu på sin oprindelige plads »innen then nørre kirke dør«, dvs. ved indgangen inden for nordre korsarmsportal, hvor byens fattigfolk havde bekvem adgang til den. Omkring 1700 blev ildpanden flyttet ud i det tilstødende våbenhus. Den afhændedes 1798 på auktion for kirkens regning, men folk talte om, »at Entrepreneurerne havde skaffet den tilside, sig selv til Fordeel«.[20]

En †*messingovn* på prædikestolen nævnes 1654 (jfr. s. 442).

Kirkeskib. 1936, orlogsfregat »Marie«, ca. 150 cm, bygget som en model af fregatten »Rota« 1822, af kaptajn B. Cl. Jensen, Ribe. Skænket af rentier P. Dueholm til minde om sin afdøde hustru Marie. 1936 opstillet i en glasmontre i nordre sideskib; nu på søndre galleri.[21]

Ligbårer og andet begravelsesudstyr. Af det rige begravelsesudstyr, der gennem tiderne er bekostet af private og stillet til rådighed af kirken og af byens laug, er nu kun bevaret noget af det, som har tilhørt det ældste *Ligbærerlaug,* også kaldet Samkvems-borgerlauget eller Kompagnilauget. Det var stiftet 1659-60, under indtryk af den store dødelighed i forbindelse med krig og pest, og med det formål at sikre medlemmerne en sømmelig ligbegængelse. Begravelsesudstyret blev også lejet ud til andre.[22] Ved Ligbærerlaugets opløsning 1961 afleveredes følgende til Ribes antikvariske Samling (jfr. fig. 345):

Laugsladen, der må være anskaffet kort efter laugets stiftelse 1660, er en jernbeslået kiste, 87×66 cm, 58 cm høj, med svagt skrånende langsider. I kortsiderne barokke bærehåndtag; hvælvet låg med to låse. Indvendig en læddike med en oprindelig (nu løs) lås og nøgle. Laden står egetræsmalet med sorte beslag, og på siden læses med nyere skriveskrift: »Borger Samqvem / Compagnie Lauget i / Ribe 1660«. En *pengebøsse* fra 1833, af messing, keglestubformet med mønttragt i det hvælvede låg, 17 cm høj. På den ene side indgraveret i oval ramme:

Fig. 345. Ligbærerlauget ved dets opløsning 1961 med *laugsladen og andre effekter (s. 507). Foto i privateje. — *Die Leichenträgerzunft bei ihrer Auflösung 1961 mit der Zunftlade und anderen Gegenständen.*

»Borger / Samqvem / Compagnie / Lauget«, på den anden: »Ribe / den 29 Maÿ / 1833«. Under bunden initialerne: »M.H.K.«. Et par *bærestænger* af sortmalet fyr, 219 cm lange, til ligbæring og til at bære laugskisten, er ligesom de følgende genstande af nyere dato: Fem forsølvede messinglysestager, otte kapper af sort klæde, et skjortebryst af sort silke, et sort mønstret silkehalstørklæde og to høje hatte.[23]

Af Ligbærer-laugets †*begravelsesudstyr* kan nævnes følgende. Straks ved selskabets stiftelse købtes et fint ligklæde, og 1664 endnu to, et lille (til børn) – indkøbt i Holland – og et mellemstort, hvortil bl.a. medgik 4½ alen klæde, syv kvarter sort taft (til kant), og seks kvinten silke; endvidere hørte der en hue til. 1681 anskaffedes et særlig prægtigt ligklæde, hvortil der udover 13 alen fint, sort klæde medgik frynser, som rådmand Hans Vandel på

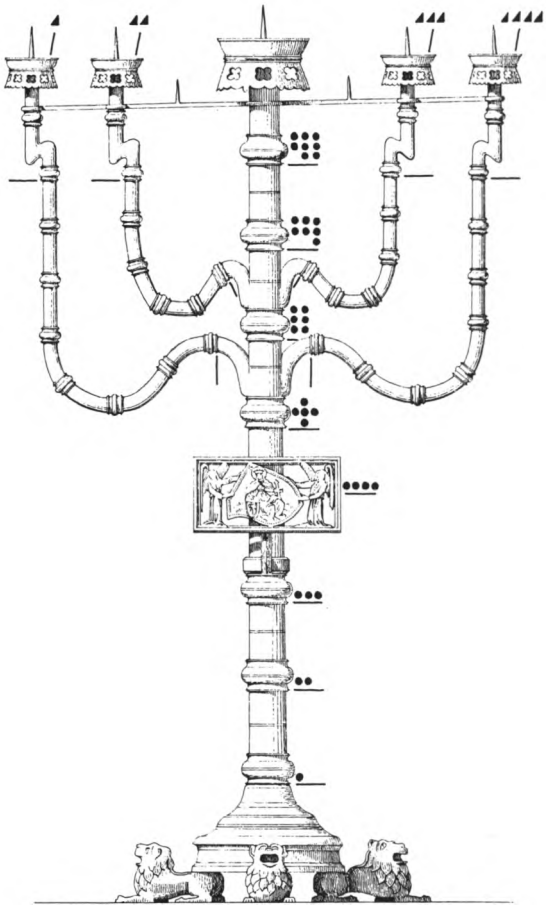

Fig. 346. Kandelaber (sml. fig. 339), målt af H. B. Storck 1877; samlemærker indtegnet 1979 (s. 500). I NM2. — *Standleuchter 1475-1500, mit Anzeichnung der Zusammenbaumarken.*

laugets vegne havde ladet gøre i Holland, og som alene kostede 70 rdl. Ved samme lejlighed gjordes et lille klæde, hvorpå »Bækkenet ovenpaa Liget« skulle stå (isbækken?). Til små børn omtales 1695 en »Sirtses List« (bomuldsbånd), hvori liget kunne bæres af en enkelt person. 1679 anskaffedes en sort klædes sørgekappe, der 1683 forvaredes i laden sammen med ligklæderne. Inventariet dette år nævner endvidere et gammelt sørgeslør, skovle, »de Fattiges Sparebøsse« og laugets velkomstpokal, en »Valdbirkestob« (dvs. af ahorn), indlagt med ibenholt, rav og elfenben.[24] 1703 havde Ligbærer-lauget en stor og en lille ligbåre, og 1713 var der anskaffet endnu en stor.[2]

Ligbærer-laugets bårer stod i kirken sammen med en række *andre †ligbårer.* Domkirken havde i begyndelsen af 1700'rne en stor og en lille (til børn); kirkens store ligbåre nævnes tidligst 1591.[2] Blandt de øvrige fremhæver Terpager (1736, s. 330f) især Albert Skeels ligbåre, hvorpå borgerne 1639 havde båret lensmanden fra slottet til graven i Bethlehems kapel. Videre nævner han rådmændenes ligbåre, en båre bekostet af skrædderlauget og to bekostet af skomagerlauget. Skipperlaugets ligbåre havde en tavle, hvorpå smukt og prægtigt var afbildet hvalen, som spyr Jonas ud på landjorden. Terpager oplyser også, at båren på hans tid tjente simple sømænd, men den var et ærværdigt minde om et laug, som tidligere trivedes og blomstrede, og som end ikke de købmænd, der profiterede på søhandel, holdt sig for gode til. Nu fandtes desværre hverken skib eller sømand!

NOTER TIL S. 500-508

Vedr. arkivalier, litteratur og forkortelser henvises til s. 52f.

[1] Peter Bloch: Siebenarmige Leuchter in christlichen Kirchen. Wallraf-Richartz Jahrbuch XXIII, 1961, s. 167f. – H. A. Gräbke: Spätgotische siebenarmige Messingleuchter im Ostseegebiet. Die christliche Kunst, 29, München 1932-33, s. 225f.

[2] LA.Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899.

[3] Terpager 1736, s. 313. – Galthen 1792, s. 134.

[4] Udover Katharinabilledet kunne det pege i samme retning, at der kun er tale om en femstage, hvis nærmeste paralleller findes i en sognekirke (Perleberg) og en johannitterkirke (Werben). Gräbke (se note 1), s. 225 med note.

[3] Dagbladet Vestkysten 31. dec. 1973.

[6] NM2. Breve.

[7] Terpager 1736, s. 318f. – Rostoch, s. 36. – Degn 1971, s. 198. – Kinch II, 523.

[8] Pladen manglede allerede 1874, indb. af Jacob Helms i NM2.

[9] LA.Vib. Ribe bispearkiv. Kapitlets tegnebog 1538-1675. – Se også Degn 1971, s. 105f, 152f.

[10] Terpager 1702, s. 113 og 1736, s. 319, hvor fundatsen er aftrykt. – LA.Vib. Ribe stiftamt. Kommissionsakter og kapitlets tegnebog (se note 9). – Galthen 1792, s. 137. – Kinch II, 342.

[11] Kapitlets tegnebog (se note 9). – Galthen 1792, s. 136.

[12] NM2. Indb. af Jacob Helms, der antog, at dens plads østligst i sydsiden var et resultat af en flytning

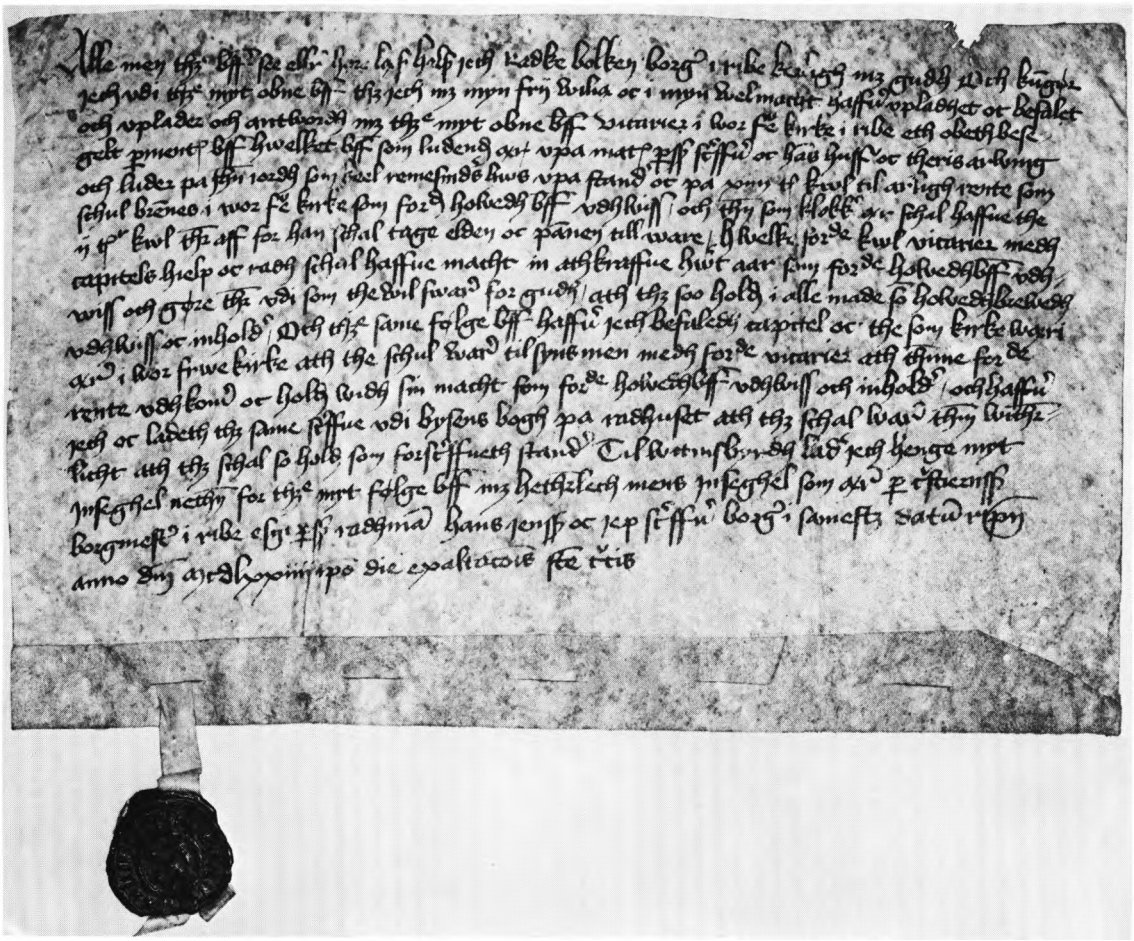

Fig. 347. Fundatsbrev for †ildpande 1474 (s. 506). Stifteren Radke Bolkens følgebrev til domkapitlet 14. sept. 1474. RA fot. — *Stiftungsbrief für die Kohlenbecken 1474. Begleitschreiben des Stifters, Radke Bolken, an das Domkapitel, 14. Sept. 1474.*

1845. I NM2 opbevares en opmåling af lysearmen sign. »LJ juni 1897«.

13 En opmåling i NM2. sign. »Holger Rasmussen 1897« viser lysearmen uden palmetspir. Det kan ikke udelukkes, at også de andre lysearmes tilsvarende spir kan repræsentere tilføjelser eller fornyelser.

14 Rgsk. (se note 2). – LA.Vib. Ribe stiftamt. Kommissionsakter og Ribe domk.s insp. Forhandlingsprot. 1828-1906.

15 NM2. Jacob Helms' indb. 1874.

16 Stiftelsesbrevene, hvis originaler er i RA, er trykt af Terpager 1736, s. 201f og i Repert. 2. rk.II, nr. 3509.

17 Ebbe Nyborg: Om Ribe domkirkes store ildpande »til præsters og fattige peblinges og menige fattigfolks behov og nytte«, i Hikuin 7, Festskrift til Mogens Bencard, 1981.

18 Rgsk. (se note 2). – Galthen 1792, s. 116.

19 Rostoch, s. 19.

20 Terpager 1736, s. 201f. – Rgsk. (se note 2). – Hanssen 1831, s. 22.

21 Henningsen: Kirkeskibe Ribe, s. 364.

22 Engang i 1720'rne udskiltes fra Kompagnilauget et konkurrerende laug, »Kasselauget«, der også udlejede kapper og andet tilbehør. J. Kinch: Ribe Bys ældste Ligbærer-Lav eller Kompagni-Lavet, i Jy-Saml. I, 1866-67, s. 97f. – Hermansen 1929, s. 224f.

23 Begravelsesudstyret har mus. nr. 853-63 i Den antikvariske Samling.

24 Kinch, se note 22.

TÅRNURE OG KLOKKER

NOTER S. 519

TÅRNURET (fig. 348) er udført 1696 af Marten Iversen, Løgumkloster. Gangværk, med kvarter- og timeslagværk, anbragt side om side, parallelt med gangværket i midten, i et usædvanlig kraftigt smedejernsstel, 156×70 cm, 93 cm højt, samlet med kiler. Jernrammens fire hjørnestivere ender i spidser med påskruede, drejede og profilerede pyntespir af messing. I en af disse er med versaler indgraveret: »Martin Iversen Lygum-Kloster me fecit 1696« og derover, i gennembrudt arbejde, Christian V.s kronede spejlmonogram flankeret af palmegrene.[1]

Urværket er gentagne gange repareret, 1739 af Johan Wulf, Løgumkloster, 1757 af Lydiche Berntsen, 1773 af Jochum Schultz, 1802 af E. Th. Falck, 1821 af Rasmus Jensen Kier, 1839 af Ditzer, 1844 af urmager Tønder, 1884 af Julius Bertram Larsen og 1886 af urmager M.J. Schmidt, Ribe.[2] Efter den seneste ombygning 1931-33 ved firmaet Bertram Larsen, København,[3] er kun yderrammen af det oprindelige værk i brug. Den er opstillet på en muligvis samtidig, 62 cm høj, pyntelig udformet, tømret underdel, bestående af to med seks profilerede kugler adskilte, rektangulære rammer, den nederste med kraftig, udvendig skråkant. Hovedparten af det gamle hjulværk samt taplejestiverne opbevares i Mariatårnet. Hver af løbeværkerne havde tre aksler, døgngangværket oprindelig med horisontalt kronhjul og pendulstyret spindel. Denne gang fjernedes 1884 af Julius Bertram Larsen til fordel for en stiftgang. Slagværkerne styredes af konventionelle udløsningsmekanismer, hvis veller tillige med hammerløftearmene var anbragt i de karakteristiske bøjler uden for værkrammens kortsider. – Ved fornyelsen 1931-33 fulgtes den oprindelige værkopbygning; dog erstattedes stiftgangen med den iøjnefaldende grahamsgang,[4] styret af et 125 cm langt pendul med træstang. Gangværket fik kontraspærværk, og der indsattes en udløsningsmekanisme for klokkespillet. Værket står i nordvesthjørnet af det store tårns fjerde stokværk (jfr. s. 279), adskilt fra trappen ved en bræddevæg med vinduer.

En grundig hovedrengøring af det store tårn (jfr. s. 291) gik forud for urværkets opstilling 1696 i De 11000 jomfruers kapel, hvor også det foregående værk havde stået. Værket fik et urhus af træ (jfr. planen fig. 52) og sattes i forbindelse med den allerede eksisterende urskive udvendig på tårnets østside. Ved samme lejlighed opsattes mod vest endnu en urskive, udført af kobbersmed Frands Bauman, Tønder.

I hvælvingen over værket blev brudt huller til lodsnorene. Fra det tidligere urværk sad »over fonten« inde i kirken en †*turskive,* formodentlig højt oppe på nordvæggen i kirkens vestende. Dens forgyldte viser omtales sidste gang 1819.[2] Indtil restaureringen o. 1900 var der her en nu tilmuret åbning, sandsynligvis til viserakslen og til de lænker, som forbandt urværket med hamrene til en †kvarter- og †timeklokke (se s. 519), som allerede hang inde i kirken fra det tidligere værk. – Ved tårnets restaurering 1884 flyttedes værket op i syvende stokværk ud for urskiverne, for endelig 1933 at få sin nuværende plads.

†*Tårnure.* Ifølge forskellige ældre optegnelser blev det første sejerværk i Ribe opsat 1401. Det er den tidligste oplysning om et ur i det nuværende Danmark.[5] 1429 tillagde kanniken Otto Boesen den, som havde tilsyn med domkirkens ur, renten af et hus i byen, og få år efter ser vi for første gang S. Jakob den yngres alter benævnt »under uret« (sub orlogio), en betegnelse, der tyder på, at uret havde en indvendig skive, der må have siddet nær ved gruppen med S. Jørgen og dragen (jfr. Roskilde domkirke, DK. Kbh. Amt, s. 1746). Fra 1591 nævnes uret jævnligt i regnskaberne, men først 1619 oplyses dets plads, nemlig i »det lille tårn« (Mariatårnet), som 1620 ligefrem benævnes »sejerværktårn«. Nedrivningen af dette 1791-93 umuliggør en nøjere placering af værket, som i øvrigt kan have været udskiftet siden den tidligste omtale. 1600 nævnes urets »halvtimeklokke« ved ariet (orglet), der da havde plads på den vestligste pille i skibets nordside (jfr. fig. 260). Det må formodes, at også en

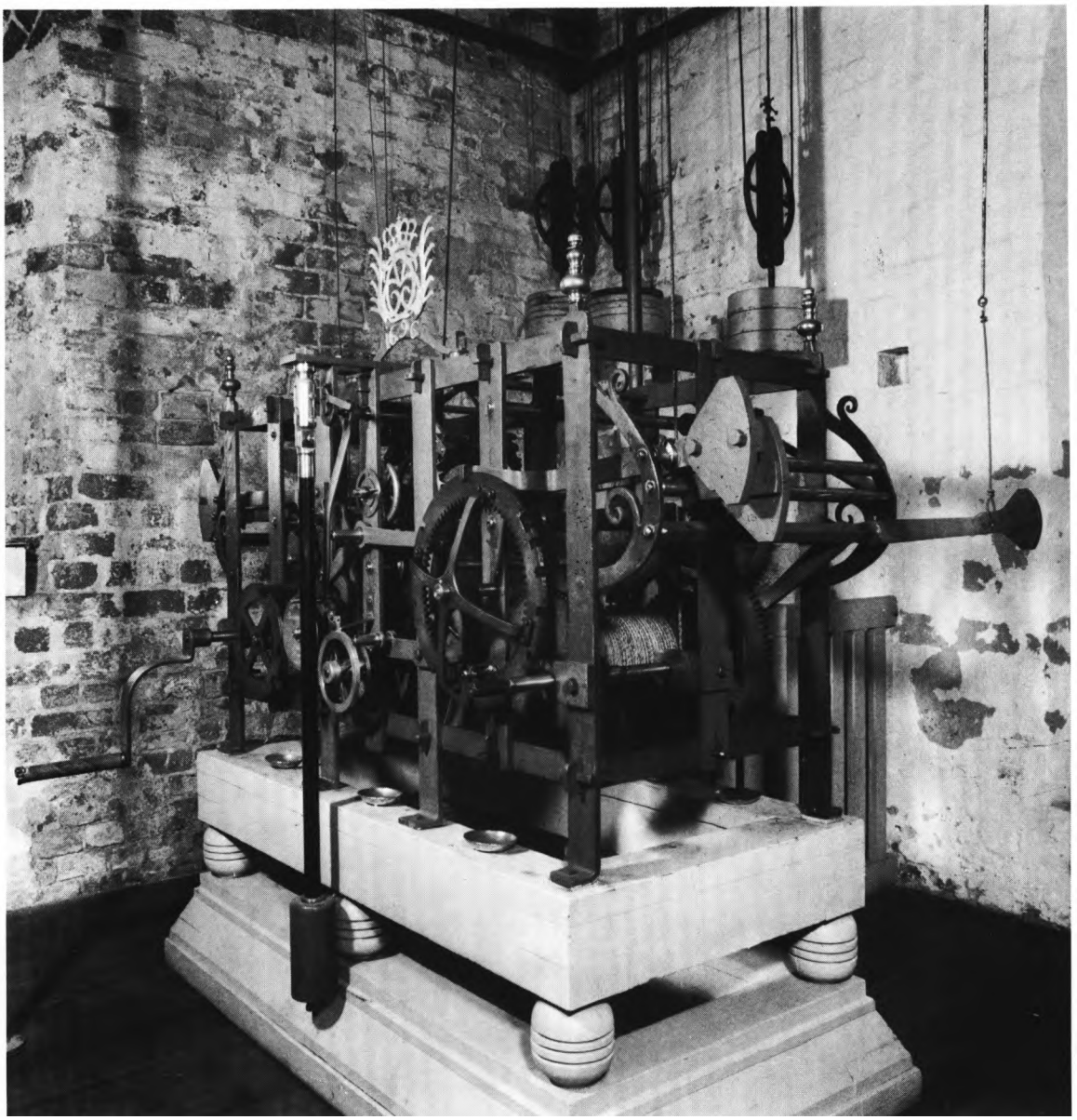

Fig. 348. Urværk 1696 (s. 510). LL fot. 1980. — *Uhrwerk 1696.*

timeklokke har haft plads inde i kirken (jfr. s. 519). Det er derimod usikkert, om urværket har haft skive udvendig på tårnet, selv om tegningen af kirken på byens vægtlod fra før 1594 (fig. 8) synes at vise en urskive mod nord. 1636 betaltes for »en ege ovenpå tårnet til viseren« og for at flytte sejerværket på tårnet »for til skiven«, men disse arbejder fandt formentlig sted i det store tårn, hvor der i løbet af de to følgende år opsattes et nyt urværk. 1657 blev det gamle værk, der »i mange år har stået hos kirken og ikke kunnet afhændes eller bruges«, skænket til Skt. Katharinæ kirke og er siden gået tabt.[2]

1636-38 opstilledes i De 11000 jomfruers kapel det nye værk med kvarter- og timeslag og med urskiver både udvendig på det store tårns østside – viseren her havde månesegl som kon-

travægt – og inde i kirken på vestendens nordvæg, hvor den forgyldte viser udførtes af Jacob Bartholomæus. Ved denne skive anbragtes endvidere de små kvarter- og timeklokker. Reparationer af værket udførtes bl.a. 1641 af Hans Brovsen i Gravlund, 1646 af Nicolai urmager, 1649 af Hans smed i Ballum og 1651 af sejermageren fra Arnum.[2] 1695 var urværket så slidt, at et nyt, det nuværende, anskaffedes.

Udvendige urskiver. De nuværende fire kvadratiske kobberskiver er sortmalede med forgyldte romertal og blåt midterfelt. I hjørnerne årstallet 1884, der angiver tilblivelsesåret[6] og er gentaget ved senere opmalinger. Skiverne havde indtil urets ombygning 1933 kun timeviser (en »stiv« viser). I urkammeret er ophængt en af disse, af jern, 92 cm lang; spidsen og den måneseglformede kontravægt er udhamret af kobber i kraftigt relief. En måne til en viser nævnes allerede 1653.[2] Visernes alder er ukendt, men formen er karakteristisk i 17. og 18. århundrede. De eksisterende visere er tegnet af H. Lønborg Jensen.

Skiverne sidder nu på det store tårn ud for syvende stokværk. Der sad de allerede 1831, men det vides ikke, hvornår de blev flyttet derop fra femte stokværk, hvor de anbragtes 1793 efter forslag fra Kruuse, og først ved den lejlighed kom der en på hver af tårnets fire sider. Til udførelsen benyttedes bl.a. et middelalderligt dørbeslag (s. 467) og de prægtige kobberplader fra Anders Bondesens ligsten (jfr. s. 77). De to tidligere skiver i øst og vest havde siddet endnu lavere, den vestre var dog 1740 flyttet til denne lavere position fra en ukendt højere.[7]

†*Solur,* se s. 375.

Slagklokker. Så længe uret havde plads i Mariatårnet, sloges timeslagene på »slagklokker« i dette tårn.[2] Den s. 519 nævnte »lille halvtimesklokke« inde i kirken kunne tyde på, at værket ikke havde kvarterslag, men måske halvtimeslag aktiveret direkte fra gangværket.

Da det nye værk 1636-38 opstilledes i det store tårn, blev stormklokken timeslagklokke, mens en kvartérklokke ikke kan stedfæstes før den 1703 siges at hænge i tagrytteren. 1720 omtales det træ, hvorpå jernstangen ved sejerværket ligger, »som går ind ad hvælvingerne til kvartérklokken i spiret« (tagrytteren). Denne usædvanligt lange trækforbindelse eksisterede indtil kirkens restaurering 1738-43, da tagrytteren fornyedes, og kvartérklokken flyttedes til nordre glamhul i det store tårns sjette stokværk (jfr. fig. 9). 1849 flyttedes timehammeren til Mariaklokken, og engang mellem 1858 og 1862, da kvartérklokken flyttedes ind fra glamhullet, blev stormklokken kvartérklokke.[2] Siden urets flytning 1884 har stormklokken atter været timeslagsklokke, Mariaklokken kvartérklokke (Amberg 1906, s. 55).

Et *klokkespil* er udført 1933 af firma Bertram Larsen og opsat i det store tårn samtidig med urværkets ombygning. Det består af syv i Brønderslev støbte klokker, hvoraf den største, D-klokken, er 80 cm i diameter, den mindste, C-klokken, 42 cm. De er ophængt mod øst i femte stokværks glamhul. Spillemaskinen er signeret: Bertram Larsen 1933. Dens stifttromle måler 60 cm i diameter; snorevalsen sidder på samme aksel. Et løbeværk på tre aksler driver vindfanget. Stifterne aktiverer taster i en horisontalt forskydelig bakke, der automatisk bringes i position til afspilning af melodien »Dronning Dagmar ligger i Ribe syg ...« og (siden 1938) »Den yndigste Rose er funden«. Mekanisk traktur til slaghamrene. Fire gange i døgnet udløses spillemaskinen af urværket, ved siden af hvilket den står på en træfod svarende til dettes.[8]

KLOKKER. Indtil 1792 havde de egentlige kirkeklokker plads i det gamle Mariatårn, der 1618 omtales som »Maria Kloch thorn«. Heri hang fire klokker, der benævntes med nummer efter deres størrelse, og hvoraf nu kun én er bevaret, den store fjerdeklokke eller *Mariaklokken* fra 1436 (nr. 1). Den næststørste, tredieklokken eller *tolvklokken,* er senest omstøbt 1858 (nr. 5), da den lille *førsteklokke* gik med i støbningen. *Andenklokken* blev solgt ved klokketårnets nedrivning 1790 (†klokker nr. 1 og 2). Fra en af de forsvundne klokker gengiver Resens Atlas et lille latinsk vers: »Servio Ecclesiæ

Fig. 349. Mariaklokken 1436 (s. 514). LL fot. 1980. — *Marienglocke 1436.*

Christi / sono læto et tristi. / At tu si pie vivens credidisti, / sat felix moriens vixisti.« (I Kristi kirke jeg, en tjener ringe, / til sorg og glæde lader røsten klinge: / Var fromt dit liv og klippefast din tro, / du leved lykkelig og døde fro.).[9]

Den største klokke, *stormklokken,* er ikke en egentlig kirkeklokke; den tilhører byen, og har altid haft sin plads i det store tårn (sml. s. 289f); den nuværende er støbt 1599 og blandt landets prægtigste renæssanceklokker (nr. 2). Den var dette tårns eneste klokke indtil o. 1740, da den lille †*kvarterklokke* flyttedes dertil fra spiret over korsskæringen (nr. 4). Heri hænger stadig de to *spirklokker* (nr. 3 og 6), omstøbte katolske messeklokker, som endnu i forrige århundrede ringedes fra korgulvet i to lange strenge, gennem det store hul i korsskæringskuplen. Regnskaberne melder om stadige fornyelser af ringetovene, hvortil medgik hele to gange 32 favne; særlig tovenes ender blev slidt, 1642 betaltes klokkerdrengen for fire favne reb »offuen i Spiret imellom Træwerckit« og nok fire favne for samme reb at forbedre nedtil.[2] Andre *messeklokker* fandtes i koret og i kirkens kapeller (tklokker nr. 3-5 og s. 403f), og *småklokker* angav ur-slagene inde i kirken (tklokker nr. 6-7).

Med Mariatårnets nedbrydning 1790 overflyttedes dets klokker, bortset fra andenklokken (som solgtes), til stormklokketårnets sjette stokværk, hvor der byggedes en ny klokkestol (jfr. fig. 184). Her turde man dog ikke ringe flere end én klokke ad gangen »og skulle flere høres, burde der kimes med Resten«. Ringningen foregik ved, at »Knæbierne svinges med Toug, hvorved ere Blyelodder anbragte«, en ordning man i byen var meget misfornøjet med, »og det kan ei nægtes, at Lyden af disse anselige Klokker var fordum ganske anderledes imponerende, end efter den nu brugte Maade«, tilføjer Hanssen 1831 (s. 23). Omkring 1900 flyttedes kvarterklokken og tolvklokken til det genopførte Mariatårn.

Klokkestole og anden ophæng er nævnt under den enkelte klokke. *Klokkespil* se s. 512.

1) *Mariaklokken* (fig. 349) 1436, også kaldet *fjerdeklokken,* støbt af Hinrik Dobbran, der efter navnet at dømme har været mecklenburger.[10] Tvm. 132 cm, om halsen skriftbånd med latinsk og plattysk indskrift i reliefminuskler; tre fembladede rosetter markerer tekstens begyndelse: »Anno mil cd ter x secto qvoqve. mense.septembri fabrice munere fusa fui cum consecretur campana maria vocetur do ghot my hinrik dobbran« (år 1436 i september måned blev jeg støbt for kirkens midler. Lad klokken, når den indvies, kaldes Maria. Da støbte Hinrik Dobbran mig). Indskriftbåndet ledsages af kraftige lister, der forneden kantes af en buefrise med korsblomster. På slagringen lister og midt på legemet er der mod alle fire verdenshjørner et 23 cm højt relief af *Maria med barnet,* stående på en lille konsol (fig. 350). Hun er iført folderige gevandter, en stor krone og bærer på venstre arm det nøgne barn, der synes at række ud efter et æble i Marias højre hånd. Kronpladen og de glatte hanke er fornyet, vistnok i 1953, da den gamle slyngebom ændredes til en vuggebom med Aug. Nielsen »Thubalkas« mærke. Siden 1792 hænger klokken i det store tårns sjette stokværk i en fyrretræsklokkestol, hvori der er udsparinger for en lavere ophængning i slyngebom (jfr. fig. 184). Klokken benyttes til kvarterslagene.

Klokken omtales tidligst 1460, da det i et brev om messerne for Eggert og Johan Frille og for deres familie bestemtes, at der skulle ringes med Mariaklokken. Den har fra gammel tid haft sin plads i Mariatårnet som den anseligste af domkirkens egne klokker; efter Terpagers angivelse skal den veje hele 16 skippund (ca. 5260 kg). Kirkeregnskaberne melder om stadig tilbagevendende reparationer ikke mindst af den store »klebber«, der 1592 siges at veje seks lispund; dette år på S. Olufs dag gik kneblen midt over og måtte sættes i stand af Hans Hansen smed, og 1731 faldt den af, da der ringedes til aftensang. 7. maj 1697 under ringningen for bispinde Lenes (Peder Kragelunds) lig sprang »øjet« på klokken. Man forhørte sig hos Claus Asmussen klokkestøber i Husum, og omsider foretog Hans Andersen smed en nødtørftig reparation; hankene voldte dog til stadighed problemer.[11] Ved Mariatårnets nedriv-

ning 1792 flyttedes klokken til sin nuværende plads.

†*Klokkestolen* i Mariatårnet blev 1600 fornyet med allehånde tømmerværk (jfr. s. 292), og 1714 arbejdede Jesper Nissen tømmermand selvtredje med fornyelsen af det tømmer, hvori de fire store klokker i Mariatårnet hang. Bjælkerne blev vel sammenbundne med spigre, jernankre og bøjler, at de ikke skulle skilles, og klokkerne derved falde ned. 1738 opsatte Jørgen tømmermand og to håndlangere ved de to største klokker »saadanne Machiner at slaa med klokken, naar behøves«.[2]

2) *Stormklokken* (fig. 351-52) 1599, støbt af Melchior Lucas fra Husum. Den anselige klokke, der er blandt landets største, måler 147 cm i tvm.[12] Om halsen reliefversaler i to linjer, den første på dansk, den anden på plattysk og latin; ordene adskilles af rosetter og liljer, og tekstens begyndelse markeres ved et ligearmet kors: »Anno 1599 loed Riper By denne Klocke støbe wdi Albrit Friiss Lensmandens Tiid oc wdi Ib Thornom oc Kield Jørgenssen Borgemesters Tiid / Vth dem Fvir bin ick geflaten M Melchior Lucas Klocken Geter tho Hvsvm hefft mi im Namen Gades gegaten Verbvm Domini manet in Æternum (ud af ilden er jeg flydt, m(ester) Melchior Lucas klokkestøber i Husum har støbt mig i Guds navn. Herrens ord bliver evindeligt). Indskriftbåndene har rammelister og tre prydborter (fig. 352). Foroven en frise med parvis modstillede mænd og kvinder, der vokser ud af løvværket og griber efter blomsterne i en vase, der står mellem dem; herover buefrise med liljespidser og forneden en bladbort med drueklaser. Den meget kraftige slagring har lister, og ud af hankenes profilering med tovstave vokser et mandshoved med langt hår og skæg (fig. 351). – Den svære egetræsslyngebom har gamle trækstangsophæng; klokkestolen er gammel, af egetræ med tilføjelser i fyr. I det store tårns femte stokværk (jfr. fig. 184), oprindelig en etage højere oppe, dvs. på Mariaklokkens nuværende plads. Klokken benyttes til fuldslagene.

Anledningen til klokkens støbning var det store tårns delvise nedstyrtning 1594 (jfr. s. 282), der beskadigede den gamle stormklokke fra 1333 så meget, at den måtte omstøbes. Opgaven løste Melchior Lucas i den middelalderlige Ribe bispegård under betydelig opmærksomhed fra byens borgere (jfr. s. 140). Det første forsøg 30. aug. 1599 mislykkedes, men 26. sept. »bleff den stuorre staromklacke støfft vdi bisgard och bleff opdragen paa en sløffe aff eidell (lutter) smaa pebeling fraa bisgard och paa kiergarden, och aphengt y thar-

Fig. 350. Mariaklokken 1436, detalje. Relief af Maria med barnet (s. 514). LL fot. 1980. — *Marienglocke 1436, Detail. Relief Maria mit dem Kind.*

Fig. 351. Stomklokken 1599, detalje. Hankene (s. 515). LL fot. 1980. — *Sturmglocke 1599, Detail. Die Henkel.*

Fig. 352. Stormklokken 1599, detalje af klokkehalsen (s. 515). LL fot. 1980. — *Sturmglocke 1599, Detail vom Glockenhals.*

nett«.[13] Som det fremgår af klokkeindskriften skete klokkestøbningen og det øvrige arbejde på byens regning, idet stormklokken som nævnt tilhørte byen og bl.a. benyttedes til varsling af krig, brand og stormflod (jfr. s. 289f). Ringningen med stormklokken kunne koste byen betydelige summer, som 1648, da det løb op til 96 rdl. at ringe for Kristian IV. i mere end syv måneder (fra 2. april til 13. nov.); i øvrigt måtte folk betale, hvis de ønskede, at klokken skulle lyde til begravelser.[14] Ved restaureringen 1738-43 flyttedes stormklokken ned til femte stokværk fra det egentlige klokkerum, hvor Mariatårnets klokker anbragtes 1792. 1846 siges det, at klokken kun ringes ved slag mod den ene side, idet svingning ville få tårnet til at ryste.[15]

†*Stormklokke,* 1333. Ifølge en række optegnelser fra 15-1600'rne blev stormklokken, »som hænger i stormtaarn«, støbt 1333. Om dens benyttelse hører vi ved byens store brand 3.-4. sept. 1580, da Christen Borre, i hvis hus ilden opstod, bad Peder Murmester »strax løbe thill stormklocken och klempte thend«. Beskadiget ved nedstyrtningen 1594 og omstøbt 1599.[16]

3) *Store spirklokke,* 1770, støbt af Johan Nicolaus Bieber i Hamborg. Tvm. 40 cm, på slagringen med reliefversaler: »Me fecit Ioh: Nic: Bieber: in Hamburg 1770« (Joh(an) Nikolaus) Bieber i Hamborg gjorde mig 1770). På legemet Kristian VII.s kronede monogram (gentaget), lister på slagring og hals; kronen er udskiftet 1855. Efter støbningen vejede klokken 99¾ pund; den bragtes til Ribe af en Sønderhoskipper og anbragtes i korsskæringsspiret, hvor den indtil o. 1897 ringedes fra kirkens gulv (jfr. s. 514). Nu benyttes den til skoleringningen (automatisk).[2] †*Store spirklokke.* Forgængeren var en middelalderlig messeklokke, der ved omstøbningen 1770 vejede 90 pund. Den bar indskriften: »O Maria« og var den nordligste af de to spirklokker, hvis ophæng repareredes 1618. 1691 fik de to klokker nye pander, og 1720 blev den, hvorpå står skrevet »O Maria«, nyophængt. Akslen gjordes af nyt

egetræ, og to huller blev drillet gennem klokken, der intet »øje« havde. 1723 måtte klokken atter fæstnes med bolte til jernværket, og 1770 blev den omstøbt efter i nogle år at have været ubrugelig.[17]

4) *Kvarterklokken,* 1847, støbt i Rendsborg af Jacob Friederich Beseler, kongelig privilegeret klokkestøber for hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Tvm. 98 cm, med lister på slagringen og snoede hanke. Oprindelig ligesom sin forgænger ophængt på en bjælke i sjette stokværks nordre glamhul og benyttet til kvarterslagene. Mellem 1858 og 1861 blev den flyttet ind og ophængt i klokkestolen (jfr. fig. 184). O. 1900 flyttet til det nyopførte Mariatårn, hvor den ringes ved svingning.[18] †*Kvarterklokker.* 1) Nævnt tidligst 1642, da Anders Smed færdigede jerntøjet ved »Korter Klocken«, som var slemt forrustet. 1691 anskaffedes en fjeder til »Qvarteer hameret«; klokken hang formentlig da i korsskæringsspiret, hvor den nævnes 1703 sammen med de to spirklokker. 1717 var jernet, klokken hang i, så forrustet, at man frygtede, den ville falde ned; samme år omstøbtes klokken, der vejede 106½ skålpund.[2] 2) 1717 støbt af Johan Asmussen i Husum; en ny aksel blev gjort af en gammel bjælke fra det store tårn. 1723 var jernbøjlen, hammeren hang i ved kvarterklokken i spiret, ganske rustet, så klokken ikke kunne slå, og ved restaureringen 1738-43 flyttedes klokken til store tårns sjette stokværk, hvor den ophængtes i en bjælke i det nordre lydhul (jfr. fig. 9). 1839 gjorde Peder Hansen klejnsmed et vindfang til slagklokken. Omstøbt 1847.[19]

5) *Tolvklokken.* 1858, støbt af P. Mcilstrup, Randers, af den gamle tolvklokke, også kaldet tredieklokken, og af †førsteklokken (tklokker nr. 2). Tvm. 110 cm, om halsen reliefversaler i to linjer: »Til din Priis Herre lad mig lyde og mange til dit Huus indbyde / Støbt Aaret 1858 af P. P. Meilstrup i Randers«. Indskriften kantes af prydborter i renæssancestil, der også findes på slagringen og hankene. Nu i Mariatårnet, før 1900 i stormklokketårnets sjette stokværk (jfr. fig. 184). †*Tolv klokker.* Klokken,

der også betegnedes tredieklokken og var den næststørste i Mariatårnet, er omstøbt hele fire gange. 1) 1406, ifølge Terpager med indskriften: »Est. in. honore. piæ . Campanula, fusa. Mariæ. / Anno. Do. M.CD.VI. in. mense. Augusto.« (den lille klokke er støbt til ære for den fromme Maria i det Herrens år 1406 i august måned). Ifølge forskellige ribeborgeres optegnelser skal tredieklokken være støbt 2. aug. 1406.[20] 2) 1600. Ifølge Ditlev Hansen Guldsmeds optegnelser »bleff den tride klack støbtt vdi bisgaard« i januar 1600, altså nogle måneder efter, at stormklokken var blevet omstøbt samme sted. 1612 betaltes Jens Sadelmager for et nyt reb og 1636 for nyt læder til tredieklokken; 1647 fik klokken en ny pande (leje), hvortil Henrik Grydestøber leverede for otte mark kobber; 1655 var klokken »sønderslagen« og der toges vægt på den, inden den leveredes til omstøbning hos grotgyderen.[21] 3) 1655, støbt af Anders Wulff og Otte Struff fra Hamborg og allerede 1684 betegnet som »brusten«; ved nedtageisen vejede den 5 skippund, 6 lispund og 12 skålpund.[2] 4) 1684 støbt af Claus Asmussen i Husum, med indskrift på latin og plattysk: »Anno. 1684. Regnante. Serenissimo. &. Potentissimo. Rege. Christiano. Qvinto. regni. ejus. decimo. qvinto. Tertium. refusa. est. Aus dem Feuer bin ich flossen, Claus Asmussen hat mich in nahmen Gottes zu Husum gegossen« (år 1684 i den mest strålende og mægtige konge Kristian V.s femtende regeringsår blev tredie(klokken) omstøbt. Af ilden er jeg flydt, Claus Asmussen har i Guds navn støbt mig i Husum). Da klokken kom tilbage fra Husum vejede den 6 skippund, 8 lispund og 6 skålpund. 1695 hang tolvklokken i det lille tårn skævt, fordi panderne var fordærvede; de blev begge omstøbt og årstal sattes på. 1719 var jernet helt slidt og rustet, så næsten hele klokkens ophæng måtte udskiftes, og 1732 faldt kneblen ned på blykammertaget. 1858 var klokken revnet og førtes sammen med †førsteklokken til toldboden for omstøbning.[22]

6) *Lille spirklokke,* 1869, støbt af P. Meilstrup i Randers. Tvm. 47 cm, på legemet årstallet 1869. Klokken hænger i korsskæringsspiret og kan kun ringes med et kort reb fra kirkeloftet; før 1897 ringedes den ligesom forgængerne fra kirkens gulv (jfr. indl.).[2] †*Små spirklokker.* 1) Formentlig en middelalderlig messeklokke. 1640 færdigede Thomis Smed noget ved jernet, og 1684 betaltes Jørgen Sadelmager for en rem til den mindste klokke i spiret; omstøbt 1702.[2]

2) 1702, støbt af Claus Asmussen i Husum, ifølge Terpager (1714, s. 50) med indskriften: »Anno. M.DCC.II. Campana hæc. D.Mariæ. Ripensis. Minima. Denuo fusa. Ædilibus S. Seerupio & P. Terpagrio.« (år 1702 er denne Vor Frue kirke i Ribes mindste klokke på ny blevet støbt, da S. Serup og P. Terpager var kirkeværger). 1733 betaltes for et nyt stykke jern til den sydligste klokke i spiret over koret. Det er vistnok denne klokke, der 1846 omtales som »Vagtklokken«, der i den katolske tid forkyndte »messe-læsning eller sakramentuddeling, og som ved i kirken nedhængende snore igangsættes derfra.« Omstøbt 1869.[23]

†*Klokker* 1) *Andenklokken,* 1447, også kaldet skrifteklokken, bar indskriften: »Anno Dn. M.CCCCXLVII Jahr. na. der. bort. XPI. in de. ere. unser. leben. Vraven« (i Herrens år 1447 efter Kristi fødsel til vor kære Frues ære). Den målte ifølge Terpager 4½ alen i omkreds (tvm. ca. 85 cm). I Mariatårnet; omtalt tidligst 1618, da Hans smed færdigede noget. 1696 anskaffedes en ny rem til kneblen, eftersom den gamle gik itu tirsdag 17. nov., da der efter prædiken ringedes til skrifte. Ved Mariatårnets nedbrydning 1790 var klokken sprukken og blev solgt; almuen troede, at entreprenørerne selv havde beholdt den.[24] 2) *Førsteklokken* i Mariatårnet omtales tidligst 1591. 1630 gjorde sadelmageren et nyt leje, og 1685 blev klokken omstøbt af Claus Asmussen i Husum, der lagde 6 lispund og 10 skålpund til den gamle klokkes vægt. Den ny førsteklokke, der vejede 2 skippund, 13 lispund og 10 skålpund bar indskriften: »Gloria in exelsis Deo. Claus Asmusen. me. fecit. Husum. Anno. 1685« (Ære være Gud i det højeste. Claus Asmussen gjorde mig i Husum år 1685). Terpager oplyser, at den målte 4¼ alen i omkreds (tvm. ca. 85 cm), og at lyden var dis. 1792 flyttedes klokken til det

store tårn; 1845 oplyses, at den var revnet, og 1858 brugtes klokken til støbningen af den ny tolvklokke (nr. 5).[25] 3-5) *Messeklokker,* middelalderlige. Endnu i 1703 hang i koret ved alteret »3 små klokker, som bjælder, brugtes i de papistiske tider.« Den ene, der hang i korets sydside, bar indskriften »JHESUS«; 1713 lå klokkerne i et skab under tårnet.[26] Se også under spirklokkerne (nr. 3 og 6) og den middelalderlige †kirkeskat s. 403f. 6-7) *Ur-klokker* inde i kirken. 1600 støbtes den lille halvtimesklokke, »som henger ved ariet och bleff opheng paa Køndersmysedag«. Orglet (ariet) hang da på Mariapillen i midtskibets nordside (jfr. fig. 260). 1720 omtales to små klokker, der hang inde i kirken over fonten og slog kvarter- og fuldslag; 1724 betaltes »Bochius« for at omstøbe fuldslagsklokken.[27]

NOTER TIL S. 510-519

Vedr. arkivalier, litteratur og forkortelser henvises til s. 52f.

[1] Hans Stiesdal: Ure i Ribe Domkirke, i ÅrbRibe 1975.

[2] LA.Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899.

[3] Ombygningen blev ligesom klokkespillet bekostet ved testamentarisk gave fra smedemester H. F. W. Green, Ribe. – NM2. Lønborg Jensens papirer. – Tidsskrift for Uhrmagere og Juvelerer, 1921, s. 163-164 og nr. 4, april 1934, s. 46, 57.

[4] Denne pyntelige gang, den største af sin art i landet, valgtes af æstetiske grunde til fordel for den i tårnure almindelige stiftgang. Meddelt af tårnurfabrikant Frithjof Bertram Larsen.

[5] Degn 1971, s. 98, 105.

[6] LA.Vib. Ribe domk.s insp. Restaureringsjourn. 1893-1903.

[7] Rgsk. (se note 2). – LA.Vib. Ribe domk.s insp. hovedrep. m.m. 1737-1808.

[8] Klokkespillet er bekostet ved testamentarisk gave fra smedemester H. F. W. Green, Ribe, udvidelsen med en ekstra melodi 1938 af konsulinde Bøggild. NM2. Lønborg Jensens papirer og Det Særlige Kirkesyns protokol 1862f.

[9] Rgsk. (se note 2). – Galthen 1792, s. 114. – KglBibl. Uldall 186 fol.

[10] Uldall, s. 292. Navnet kendes ikke fra andre danske kirkeklokker.

[11] 1906 manglede næsten hele midtbuen og en af hankene, så klokken hang i fire kluntede jernbolte. Uldall s. 292. – Rgsk. (se note 2). – KglBibl. NyKgl Saml. Terpager: Adversaria.

[12] C. Nyrop: Om Danmarks Kirkeklokker og deres Støbere, 1882, s. 22f.

[13] Ditlev Hansen Guldsmeds optegnelser. Degn 1971, s. 147. – Også Resen beretter om besværet med at trække klokken fra bispegården til kirkegården. Ingen mente at kunne klare det, men på rektors opfordring skulle peblingene have gjort det alene. KglBibl. Uldall 186 fol. VI, s. 625.

[14] Kinch II, 387, 449.

[15] LA.Vib. Ribe domk.s insp. Indk. skr. 1801-1915.

[16] Niels Hansen Grisbæk anfører dog 1334 som året for støbningen. Degn 1971, s. 98, 105, 146. – Terpager 1736, s. 351. – Ribe Rådstuedombøger 1527-76 og 1580-99. Udg. Erik Kroman 1974, s. 123f.

[17] Rgsk. (se note 2). – Terpager 1702, s. 117. – Galthen 1792, s. 114.

[18] LA.Vib. Ribe domk.s insp. Forhandlingsprot. 1828-1906, Kirkeprotokol 1777-1879 og Indkomne breve 1906-15.

[19] Rgsk. (se note 2). – Galthen 1792, s. 114.

[20] Terpager 1702, s. 116 og 1736, s. 351. – Degn 1971, s. 98, 105, 146. – Resen gengiver første halvdel af indskriften. KglBibl. Uldall 186 fol. VI, s. 625.

[21] Degn 1971, s. 147. – Rgsk. (se note 2).

[22] Terpager 1702, s. 116 og 1736, s. 351. – Rgsk. (se note 2).

[23] Rgsk. (se note 2). – LA.Vib. Ribe domk.s. insp. Forhandlingsprot. 1828-1906.

[24] Terpager 1702, s. 116. – KglBibl. NyKglSaml. Terpager: Adversaria. – Rgsk. (se note 2). – Hanssen 1831, s. 23. – Uldall, s. 170.

[25] Terpager 1702, s. 116 og 1736, s. 351. – KglBibl. NyKglSaml. Terpager: Adversaria. – Rgsk. (se note 2). – LA.Vib. Ribe domk.s insp. Forhandlingsprot. 1828-1906 og Indk. skr. 1801-1915.

[26] Terpager, 1702, s. 117. – Rgsk. (se note 2).

[27] Degn 1971, s. 147. – Rgsk. (se note 2).

Fig. 353. Biskop Ivar Munk. Udsnit af gravstenen (nr. 23, s. 596). EM fot. 1968. — *Bischof Ivar Munk. Vom Grabstein.*

RIBE DOMKIRKE . GRAVMINDER

OVERSIGT. Behandlingen af domkirkens gravminder starter med en *indledning,* der først og fremmest tegner et billede af kirken som begravelsesplads igennem århundrederne. Herefter følger beskrivelsen af de bevarede og forsvundne gravminder i den for værket vanlige rækkefølge: *Middelalderlige begravelser,* herunder *kongegrave* (s. 526). *Epitafier og mindetavler* (s. 543). *Gravsten* (s. 585). *Gravfliser,* herunder *markeringssten* og *brudstykker* (s. 645). *Eftermiddelalderlige begravelser,* herunder *kapeller* og *krypter m.m.* (s. 649). *Eftermiddelalderlige gravfund* (s. 665). *Gravudstyr* (s. 666). *Kilder og henvisninger til Ribe domkirke* (s. 670). Der Dom zu Ribe. Deutsches Resümee (s. 671). Sidst indholdsfortegnelse for Ribe domkirke.

INDLEDNING. Gennem det årtusinde, domkirkeområdet fungerede som gravplads, kunne stadig bredere samfundslag rykke deres begravelser fra kirkegården ind i bygningen for der at deltage i kampen om de bedste gravsteder og den status, der var forbundet med gravminderne. Domkirken blev - ikke mindst som følge af kirkens stadige pengebehov - et veritabelt gravtempel for kirkens tjenere og byens borgere, mens kun de fattigste måtte tage til takke med kirkegårdens jord.

Anderledes i den *tidlige middelalder,* da næsten alle begravedes på kirkegården, hvor man i romansk tid har indrettet ganske fornemme begravelser, muret i tuf- og teglsten (s. 534). Også nogle af de - her i landet enestående - importerede sandstenssarkofager i kirken kan stamme fra kirkegårdsbegravelser (s. 530); det samme gælder et par romanske granitgravsten, af hvilke den største er fremgravet syd for kirken (s. 587). Inde i kirkebygningen - hvor helgeners ben hvilede - gravsattes kun gejstlige og særlig »fromme lægmænd«, dvs. kirkens mægtige velgørere, hvis grave kunne være et stort aktiv for det stedlige præsteskab. Specielt eftertragtede var kongegrave som Kristoffer I.s (s. 528), der o. 1259 indrettedes foran højaltret omtrent midt i koret - og det uagtet kongen i dødsøjeblikket havde været bandlyst!

Med næsten samme ærefrygt betragtede de første århundreder bispegravene, hvis placeringer meget klart illustrerer de forskellige tiders begravelsesidealer. Om den første bisp, Liufdag, beretter bispekrøniken, at han efter sit martyrium blev begravet på kirkegården, hvor en opbygning rejstes over hans grav, og at han først senere blev flyttet inden for kirkens mure »i den nordlige del ... over for koret, og i lang tid strålede han ved jærtegn« (sml. s. 115). Her blev Elias 1162 begravet ved hans side. Da stod den nuværende domkirke under opførelse, og i dens nordre korsarm indrettedes en nichegrav (s. 526) til genbegravelse af tre ældre bisper. En af dem, der således som stifter blev lagt i den nye kirkes mur, var den store biskop Odinkar, †1043, der skal have betænkt Ribekirken med hele sin fædrenearv. Bisp Radulfs, †1171, grav fandtes i 1200'rne østligst i midtskibet »foran korsets alter midt på stengulvet«, og bisp Stephan, †1177, begravedes »ved sydvæggen modsat koret« (søndre korsarm); nogle påstod, »at de var blevet helbredt ved hans grav« (bispekrøniken). Flere af de følgende bisper lod sig i overensstemmelse med tidens åndelige strømninger begrave hos de nye ordener, i cistercienserkirken i Løgum eller hos tiggermunkene. I domkirken gravsattes dog bisperne Tuve, †1230, og Kristiern, †1313, begge på fornemme pladser i koret, hvor bønner og lovsang dag og nat lød under kuplen (se fig. 354, A og †gravsten nr. 1,5).

Kristiern er den første bisp, hvorom vi hører, at han stiftede sit eget alterkapel (1292). Sådanne stiftelser, der blev almindelige i løbet af 1200'rne, foretoges i betydeligt omfang også af læge folk - stormænd og rige borgere, der samtidig sikrede sig begravelse i kirken. Gravstederne anlagdes gerne ved de sidealtre (se s. 416), der indrettedes overalt i kirken, eller i de kapeltilbygninger, der i middelalderens løb ganske ændrede kirkebygningens udseende. En muret dobbeltgrav fra begyndelsen af 1300'rne, enestående ved sin kalkmalede udsmykning, har formentlig rummet stifterne af et kapel ved kirkens sydside (s. 536). Fortsat var koret vel den fornemste begravelsesplads, hvor alle 1300'rnes bisper til og med Eskild, †1409, valgte deres lejersted, uanset at de selv stiftede kapeller og altre andetsteds i domkirken. Herefter slog privatiseringen af gravkulten øjensynlig helt igennem: alle de senmiddelalderlige bisper lod sig begrave hos familien i egne kapeller. Med forkærlighed lejrede de sig mod syd, i de kapeller, der skulle vokse sammen til det ydre sideskib og hvortil væsentlige dele af gudstjenesten forlagdes fra koret (jfr. Lille vor Frue kor, s. 110).

Velstående folk afsatte forud for deres død midler til kirken, for at en alterpræst til evig tid kunne fejre sjælemesser ved graven. Særlig højtideligt foregik det årligt på dødsdagen, »årtiden«, der ofte markeredes med uddelinger for at sikre stort fremmøde. Bestemmelserne indførtes middelalderen igennem i kirkens anni-

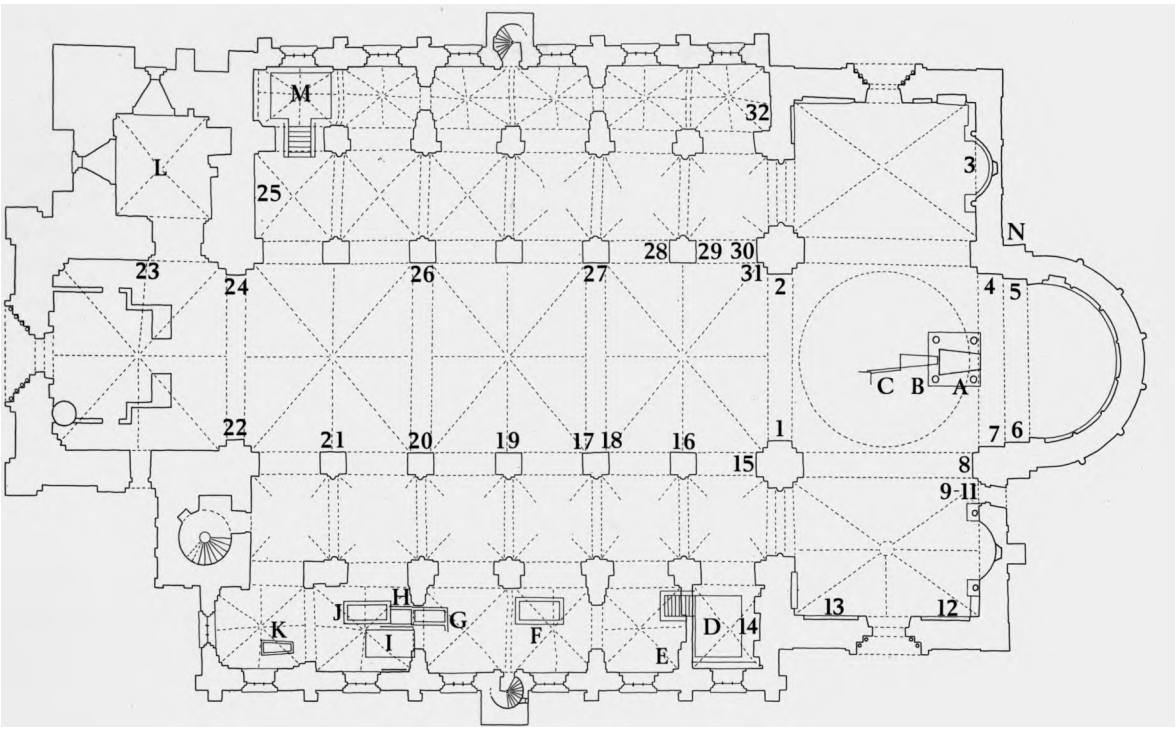

Fig. 354. Ribe domkirke. Plan 1:600. *Bogstaverne* refererer til *murede begravelser,* kendt fra udgravninger: *A;* Overhvælvet grav (s. 659). *B;* Kong Kristoffer I.s grav (s. 528). C; Se Kragelunds krypt (s. 657). D; Skeels krypt (s. 653). *E;* Foss' krypt (s. 662). *F;* Overhvælvet grav (s. 662). G; Kalkmalet dobbeltgrav (s. 536). H og J; Senmiddelalderlige grave. *I;* Bisp Thuras grav (s. 663). *K;* Romansk grav (s. 535, nr. 1). L; S. Lucius' kapel (s. 654). *M;* Holsteins krypt (s. 655). *N;* Speckhan's krypt (s. 656). *Tallene* (1-32) er anbragt ud for de steder, hvor de kendte *epitafier* (såvel bevarede som forsvundne) havde deres oprindelige plads: *1-2;* Kongeepitafierne (nr. 1-2, s. 545). *3;* J. Grundet (†nr. 1, s. 574) *4;* H. Laugesen (†nr. 8, s. 576). 5; A. Romdorf m.fl. (nr. (†)12, s. 562). *6; Æ.* Lavridsen (nr. (†)8, s. 556). 7; A. S. Vedel (†. 9, s. 576). *8;* L. A. Vedel (nr. (†)10, s. 558). *9;* P. Hegelund (†nr. 6, s. 575). *10;* P. Hegelund (†nr. 7, s. 576). *11;* P. Hegelund (nr. 7, s. 555). *12;* M. du Pont (nr. 15, s. 566). *13;* J. Breithaupt (†nr. 12, s. 577). *14;* A. Skeel (s. 650). *15;* M. Vedel (†nr. 2, s. 574). *16;* J. Pedersen m.fl. (nr. 11, s. 560). *17;* H. Tausen (nr. 4, s. 551). *18;* Gyldenstjerne-Podebusk (†nr. 11, s. 577). *19;* M. Grave (nr. (†)6, s. 554); *20.* H. Friis (nr. (†)17, s. 570). *21;* H.Lauridsen (†nr. 4, s. 575). *22;* M. Fridsk m.fl. (nr. 19, s. 572). *23;* P. Baggesen (†nr. 5, s. 575). *24;* J. Baggesen (nr. 18, s. 570). *25;* H. Wandel (nr. 14, s. 564). *26;* L. Steffensen (nr. (†)3, s. 549). 27; J. Pouch (nr. 13, s. 563). *28;* H.Jessen (nr. (†)5, s. 553). *29; A.* Anchersen (nr. 20, s. 573). *30;* M. Worm (nr. 16, s. 568). *31;* S. Muller (nr. 9, s. 556). *32;* J. Viborg (†nr. 3, s. 575). — *Die Buchstaben bezeichnen gemauerte Gräber, die von Ausgrabungen her bekannt sind. Die Zahlen (1-32) sind an den Stellen angebracht, wo die Epitaphe (sowohl erhalten gebliebene als auch verschwundene) ursprünglich ihren Platz hatten.*

versarie- eller dødebøger, der udgør uforlignelige kilder til tidens begravelsesskikke og til gravmindernes placering. Stifteisernes »evighed« står her i en bevægende modsætning til de mere indirekte vidnesbyrd om mindets korthed. Den døde har øjensynlig ofte været glemt og gravstenens navne bortslidte, når årtidsbestemmelserne skulle overføres fra en udslidt dødebog, - i den ny har man til alterpræstens hjælp måttet gøre tilføjelser som: »hun ligger til højre for S. Peders alter under en blå sten« (eksempler s. 635f.).

Trods mange århundreders slid og ødelæggelser, røber de medtagne middelaldergravsten endnu en gravkunst, der ved sin rigdom har været enestående i Danmark - præget som den

er af byens livlige forbindelser med de store bysamfund, som blomstrede ved Nordsøens sydkyster og hinsides langs floderne. De »blå« og »sorte« sten, flere med spor af den oprindelige indlægning og beklædning i messing og alabast (s. 591, 635 f.), må i vidt omfang stamme fra tidens fineste, nederlandske værksteder. Det er påfaldende, så mange af Ribes storborgere, der ligesom borgmester Anders Bundesen, †1363, har kunnet tillade sig at hjemskrive sådanne kostbare gravmæler.

Den sidste katolske bisp, Ivar Munk, †1538, blev som sine nærmeste forgængere begravet i syd, hvor hans prægtige monument og overdådigt indrettede kapel længe skulle give hele det ydre sideskib navn af »Bisp Iwars Kapelle«. *Efter reformationen* fandt hans to nærmeste efterfølgere, Hans Wandal, †1551, og Hans Tavsen, †1561, deres hvilested ved den prædikestol, hvorfra de havde forkyndt ordet - midt i forsamlingskirken, hvor begravelserne nu for alvor rykkede ind.

Fra årtierne omkring 1600 kan man følge, hvorledes gravmindernes placering kom til at afspejle byens sociale lagdeling i et klart mønster. Efter korets åbning og nyindretning i 1560'rne rykkede bisperne og den øvrige højere gejstlighed ind i apsis og kor, hvor deres begravelser med tiden fortrængte de middelalderlige bisper, der her havde fundet deres sidste hvilested sammen med kong Kristoffer. Til nød lejrede præsteskabet sig også i søndre korsarm sammen med slottets embedsmænd, mens byens rige borgere indrettede sig i midtskibet, hvor de havde deres faste siddepladser. Her anlagdes også en enkelt adelig begravelse (Sehesteds) i 1560'rne, men i 16-1700'rne forlagdes de forholdsvis få standsbegravelser til middelalderlige kapeller, aflukket bag gitre (s. 649). Gravpladserne i nordre korsarm købtes af handelsfolk, mens en række håndværkere og tjenestefolk fandt gravsteder, de kunne betale, i de nordre sideskibe og i processionsgangen. Tilbage var de lidet agtede gravsteder på Lindegården og andetsteds rundt om kirken.

Som afløsere for de katolske sidealtre kom store *epitafier og mindetavler* (sml. fig. 354), ofte med de afdødes portrætter, i høj grad til at præge det protestantiske kirkerum. Epitafierne (oversigt s. 543) anbragtes på piller og vægge så nær gravstedet, som det var muligt, af og til med en lysearm til evig »amindelse« (s. 500), ligesom mindet kunne udbygges ved ophængte skjolde og faner (s. 666). *Gravstenene* (oversigt s. 585) dækkede kirkegulvet i række og geled; ofte lå de over murede begravelser eller foran nedgangen til en muret familiekrypt, hvor kisterne efterhånden hobede sig op. Hvis der kun var råd til en gravsten, måtte den, der erhvervede gravstedet, se i øjnene, at pladsen - og mindet - ikke var sikret for evigheden. Ejendomsforholdet gjaldt kun så længe navn og bomærke kunne ses på stenen; når det var slidt op af kirkegængernes fodtrin, tilfaldt gravstedet atter kirken. Ofte sparede man på udgifterne ved at købe en udslidt sten af kirken og lade den nyhugge. Adskillige sten er genanvendt flere gange, f.eks. nr. 11, en trapezformet unggotisk sten, der først er genbrugt 1593 og derpå igen 1762, af kirkens klokker, Christopher de Hemmer (fig. 355). Tilføjelse af nye navne og bomærker på en gammel familiesten i forbindelse med nye nedsættelser i graven er en anden form for genbrug. Endelig var der den mulighed at nøjes med en beskeden *gravfise,* forsynet med kort tekst og eventuelt en smule dekoration (s. 645); sådanne blev jævnligt lagt over spædbørn og unge (fig. 497).

Det var almindeligt at erhverve et gravsted i god tid; og før en begravelse fandt sted - eller indtil der var truffet aftale med en stenhugger — kunne stedet afmærkes med en *markeringssten* (s. 646) med indhuggede initialer eller bomærke. Der var folk, som sikrede sig flere gode gravsteder for at være sikre på at kunne skabe den helt rigtige kombination af epitafium og gravsten; en mand som Mogens Grave købte sig flere og flere rettigheder: 1607 gravsted, 1626 epitaf og 1627 lysearm.

Salget af gravsteder var en god forretning for kirken, der, ud over den faste pris herfor, betaltes for hver ny nedsættelse og fik indtægterne ved salget af hjemfaldne gravsten. Sådanne kunne også nyttiggøres som byggematerialer i

kirken, eksempelvis den, der efter en mindre omlægning af midtskibsgulvet 1725 blev brugt til trin foran døren til blykammeret (jfr. gulve, s. 366). Utallige gravminder er herved gået til, og endnu flere skulle blive ødelagt efter 1805, da kirke og kirkegård blev nedlagt som gravplads (jfr. s. 121).

For vores viden om gravminderne og deres placering er beskrivelserne fra 1700'rne derfor af uvurderlig betydning. Søren Abildgaard tegnede 1774 og 1776 en række gravminder, hvoraf flere siden er forsvundne; men endnu vigtigere er Peder Terpagers optegnelser (jfr. bomærker fig. 413), specielt dog hans omhyggelige gengivelser (1702, 1714) af indskrifterne på de utallige gravminder, der da lod sig se i domkirken. De forsvundne originaler må formodes at have været på dansk, når Terpager - som det er almindeligst - gengiver indskriften både på dansk og latin. Hvor kun latin anføres, må gravskriften have været affattet på dette sprog; tilsvarende gælder et mindre antal tyske indskrifter, bl.a. et par ganske kærnefulde over folk, hvis mere eller mindre krigeriske erhverv havde bragt dem til Ribe i forbindelse med 1600'rnes tyske og svenske besættelser (s. 556, 577, 613, 643, 666, jfr. s. 423).

F. Langen gennemførte 1791-92 den første store gravstensomflytning, hvis resultater oberst Høegh Guldberg med sorg noterede 1831: »Mange herlige Steen ere flyttede ind i Kirkens Gange for at tjene til Brolægning - De slides nu af i Hast og snart vil mangen mærkelig Mands Ligsten søges, ligesom nu stedet hvor de hæderlige hvile.« (Brev i NM2). Kort efter at begravelserne i kirken var blevet forbudt, dømtes en række epitafier 1812 til fjernelse, »da ingen Arvinger vil bekoste deres Reparation«. Nedtageisen effektueredes dog ikke i første omgang; men ved restaureringen 1843-45 udsattes kirkens gravminder for en gennemgribende decimering og omflytning. De træskårne epitafier, der ikke kasseredes, mistede deres rammeværk, og tilhørende malerier opsattes på nye pladser. Gravkældrene og krypterne blev i vidt omfang tømt og nedbrudt i forbindelse med en gulvsænkning, og talrige

Fig. 355. Gotisk gravsten (nr. 11, s. 590), genanvendt 1593 og 1762. Blandt de omgivende gravstensfragmenter et senmiddelalderligt brudstykke (1, s. 646). LL fot. 1974. — *Gotischer Grabstein, 1593 und 1762 wiederverwendet, von Grabsteinfragmenten umgeben.*

gravsten forsvandt eller huggedes til trin i apsidens og korsarmenes nye podier. En tilsvarende planering foretoges på kirkegården (s. 126).

Da Jacob Helms i domkirkens historie 1870, og i en række indberetninger 1855 og 1874, gjorde status over gravminderne, måtte han konstatere, at mange værdifulde minder var gået med i købet under restaureringen; således både Anders Sørensen Vedels epitaf (†nr. 9) og hans gravsten (†nr. 35). Den følgende store restaurering 1884-1905 medførte endnu en flytning af gravstenene, nu til dels motiveret med hensynet til stenenes bevaring. Denne restaurerings omfattende indgreb i gulvlagene og i den gamle kirkegårdsjord skylder vi vor viden om de middelalderlige begravelser og om den nær-

Fig. 356. Nichegraven i nordre korsarm, 1175-1200 (s. 526). LL fot. 1977. — *Das Nischengrab im nördlichen Kreuzarm, 1175-1200.*

mere placering af nogle af de eftermiddelalderlige, angivet på planen fig. 354.

I vort århundrede har kirkens gamle gravminder været underkastet en række bevarende foranstaltninger. Tab må dog stadig noteres, mest smerteligt er tyveriet 1980 af det sidste, autentiske minde om Anders Sørensen Vedel, hans lille messingtavle over den unge hustru, Maria Svanningsdatter (†epitafium nr. 2). Både kunsthistorisk og personalhistorisk var tavlen vel det fineste gravminde, domkirken havde tilbage (fig. 402-3).

For *personalhistoriske oplysninger* henvises til litteraturlisten s. 57f. suppleret med Ole Degn: Rig og fattig i Ribe I—II, Århus 1981.

MIDDELALDERLIGE BEGRAVELSER

NOTER S. 539

NICHEGRAVEN i nordre korsarm (fig. 356), 1175-1200 (sml. kalkmalerier s. 379), viste sig ved åbningen 1830 at rumme levn af Ribebisperne Odinkar (†1043), Nothulf (†1140) og Asser (†1142), hvis grave må have været i den nuværende kirkes forgængere (jfr. s. 62f, 114f). Som de tilsvarende flytninger af stiftergrave i Roskilde og Sorø (DK. Kbh. Amt, s. 1758f. DK. Sorø, s. 78) er genbegravelsen indrettet i den ny kirkes murværk. Mens stiftergravene i de sjællandske kirker rummes i forholdvis enkle murnicher, udgør vægbegravelsen i Ribe vort eneste bevarede eksempel på en middelalderlig baldakingrav.[1]

Den er indbygget østligst i nordre korsarms gavlmur samtidig med eller kort efter dennes opførelse. Som det omgivende murværk er graven muret af tuf, og den består af en sarkofag i rundbuet vægniche, under en baldakin, ca. 380x235 cm, med lav trekantgavl, indrammet af fremspringende, hulkantet bånd. Baldakinen er bygget op mod og i plan med den østlige lisen i den rundbuede vægblænding, og gravens niche har større dybde end blændingen. I forhold til baldakinen og dens gavl sidder gravens niche lidt forskudt mod øst, 114 cm over gulvet; den måler 111x176 cm og er 44 cm dyb. Af en kalkmalet, romansk udsmykning er kun rester tilbage (fig. 246), og gravens murværk i øvrigt dækkes siden 1972 af en gråtonet puds.[2]

Nichens vandrette bund udgøres af sarkofagens *dæksten,* der er af rød sandsten, svagt trapezformet, 175x55-45 cm, lidt usædvanligt med det største mål i øst. At denne anbringelse er stenens oprindelige fremgår af dens stejle karnisprofil, der kun findes på forkanten og på den del af kortsiderne, der springer frem fra muren (5 og 15 cm). Stenens overflade er sekundært behugget, men svage spor antyder, at den kan have været smykket med et reliefhugget kors.

P. Ussings plan (sml. fig. 23), udført efter

dækstenens aftagning 1830, viser, at sarkofagens vægge er ca. 14 cm tykke, og at rummet er rektangulært, ca. 140X30 cm. Dybden er ukendt, men P. T. Hanssen, der selv var til stede ved åbningen, fortæller (1831, s. 20) om graven, at »Pladsen deri neppe var stor nok til et Barn paa 12 Aar«, og at »Rummet var meget uregulært og aldeles ikke indrettet til, at nogen Kiste kunde have været anbragt der.« I sarkofagen fandtes nogle menneskeben tillige med tre **blyplader* (fig. 22), der oplyser navnene på de gravsatte. 1) (fig. 357) »Othincarvs ep(is)c(opv)s« (Odinkar bisp). 2) »[N]othvlfv[s] ..« (Nothulf...). 3) »Ascer[vs] e†(is)c(opv)s« (Asser bisp). De tre ens mindeplader (fig. 22) har ikke den vanlige rektangulære form, men er spidsovale, ca. 7x4 cm, med den graverede majuskelindskrift anbragt peripatetisk som på et segl.[3] Indskrifternes begyndelse synes at have været markeret med et lille hammerkors, nu kun fuldt bevaret på Assers plade, hvor et tilsvarende kors erstatter bogstavet »p« i forkortelsen »epcs«.[4] Kun Odinkars plade er nogenlunde velbevaret, Nothulfs er derimod meget stærkt angrebet af blypest og ligesom Assers sammenfoldet.[5]

Med fundet af blypladerne aflivedes den stedlige tradition, at graven skulle rumme støvet af kong Erik Emune (jfr. kongegrave). Åbningen fandt sted i sommeren 1830 på initiativ af oberst Høegh Guldberg i nærværelse af »flere sagkyndige«, heriblandt professor Høyen, stiftphysikus Randrup og som nævnt P.T. Hanssen. 26. okt. sendte stiftøvrigheden blypladerne til opbevaring i Oldsagskommissionen (nu i NM2), tillige med en rapport om gravens åbning og tegningen, udført af P. Ussing (fig. 23).[6] Oldsagskommissionen svarede 30. nov., at man ønskede en beretning om åbningen nedlagt i graven, og at man ville sørge for, at beretningen blev »indesluttet i en tilsmeltet Glascylinder og saaledes ei udsat for Indvirkning af Fugtighed og Luft«. Da var graven dog allerede lukket og en beretning nedlagt i en »liden Kasse af Fyr, 10 tom. lang, 5 tom. bred, 1 tom. høj«, udført af snedkermester Tingberg, som også havde gjort en større til

Fig. 357. *Blyplade med bisp Odinkars (†1043) navn, fundet 1830 i nichegraven (jfr. fig. 22). Nu i NM2. LL fot. 1976. — **Bleiplättchen mit dem Namen Bischof Odinkars (†1043), 1830 im Nischengrab gefunden.*

knoglerne, 18x12 tommer, syv tommer høj »foruden bund og laag«.[7]

KONGEGRAVE. Om de to middelalderlige konger, Erik Emune og Kristoffer I, der vides begravet i Ribe domkirke, er de eneste synlige minder i dag to portrætter med deres indskrifttavler fra renæssancetiden (s. 545).

Den myrdede *Erik Emune* (†1137) må oprindelig være blevet gravlagt i biskop Thures †kirke (jfr. s. 160). Det er sandsynligt, at begravelsen som andre prominente grave er blevet overflyttet til og markeret i den nu stående domkirke (jfr. s. 522), hvor sjælemesserne for kongen er opført først blandt de daglige messer.[8] Nærmere og mere pålidelige oplysninger om graven findes dog ikke.[9]

I slutningen af 1500'rne fortæller Anders Sørensen Vedel, at kongen var begravet i koret

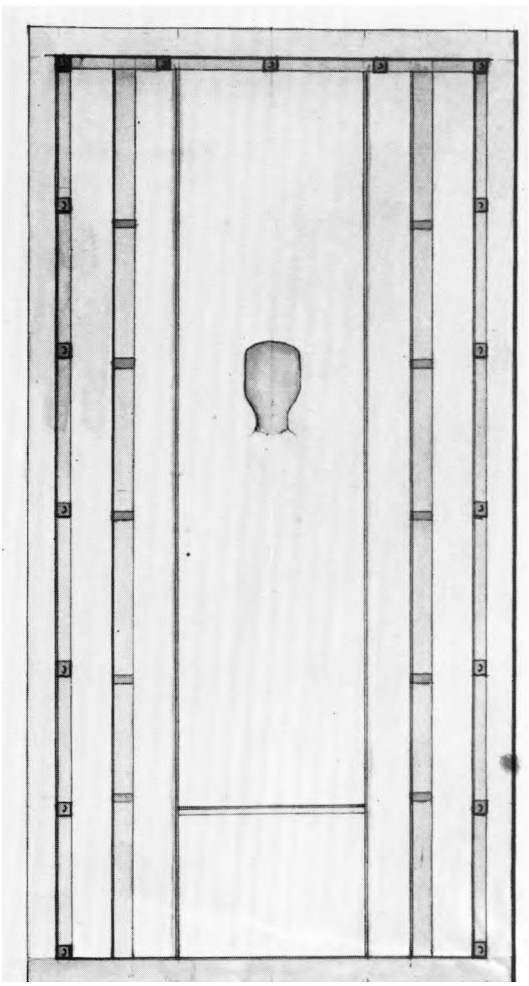

Fig. 358. Kong Kristoffer I.s gravsten (s. 528), o. 1259. Efter tegning 1776, i NM2. — *Grabstein König Christophs I., um 1259, gezeichnet 1776.*

Fig. 359. Kong Kristoffer I.s stenkiste (s. 530), o. 1259. Bodil Hauschildt fot. 1901. — *Sarcophag König Christophs I., um 1259.*

»der som hans Begraffuelse endnu findis paa denne dag«, medens Hans Svannings tekst fra 1576 på mindetavlen lader kongen ligge »i den stærke mur, dækket af en sten, han for hvem det hele rige ikke var tilstrækkeligt, da han levede« (se s. 547). Denne formulering viser, at Svanning anså nichegraven (fig. 356) for kongens, en tradition, som var den almindelige i Ribe, indtil den blev gendrevet ved gravens åbning 1830 (s. 527).[10] Erik Pontoppidan fortæller 1742, at han af en præst ved domkirken havde fået følgende forklaring på, at kongens sarkofag (dvs. nichegraven) i kirkens nordside var halvt indmuret, halvt stående ud fra muren: Erik Emune skulle nemlig være faldet i kirkens band, af hvilken latterlig grund man ved hans begravelse havde været i tvivl, om han skulle betragtes som død i den hellige kirkes skød, eller udenfor. Denne skrøne kunne 1792 med fornuftige argumenter afvises af P. F. Suhm, der desuden omtaler et »Brystbillede af Sandsten«, som efter nogles mening skulle forestille Erik Emune, efter andres kirkens bygmester.[11] Sandstensbilledet (fig. 368, 415) er en romansk gravsten (nr. 6, s. 588).

Kong *Kristoffer I.s* grav, der må være blevet indrettet og udsmykket 1259 og de følgende år, omtales siden middelalderen midt i domkirkens kor (jfr. fig. 259).[12] Den er flere gange blevet forstyrret og åbnet, senest 1901. En gravsten (fig. 358, 367) og en sandstenskiste (fig. 359), der traditionelt er blevet anset for kongens, blev 1904 anbragt utilgængelig under ciboriealtret, dækket af en muret hvælving (Amberg 1906, s. 98). Udgraveren, W. Mollerup, var utilbøjelig til at tro, at stenen og kisten var Kristoffer I.s,[13] men ud fra en samlet vurdering må det antages, at der virkelig er tale om autentiske rester af kongegraven.

Gravstenen (fig. 358, 367), der formentlig er landets ældste kongegravsten, kendes nu kun gennem ældre beskrivelser samt to afbildninger. Et fotografi fra udgravningen 1901 viser den næsten udslidte sten i en meget skæv vinkel (fig. 367), men det er tilstrækkelig tydeligt til at godtgøre, at den 1901 fremdragne gravsten er identisk med den, der 1776 blev beskrevet og

Fig. 360. Romanske sandstenskister (s. 530) under fremdragelse fra materialrummet 1979. Til venstre hovedenden af nr. 5 med reliefkors, til højre bl.a. nr. 4. E1M fot. — *Romanische Sarkophage aus Buntsandstein.*

tegnet af Søren Abildgaard (fig. 358). Stenen er rektangulær, ca. 290x145 cm; den hører uden tvivl til kirkens navnkundige »blå« eller »sorte« sten,[15] og har lige som flere af disse spor efter indlægning og beklædning med andet materiale (jfr. s. 591 og fig. 418). En udsparing formet som hoved og hals viser, at disse partier har været særskilt indlagt, og antyder, at den døde har været afbildet i fuld figur midt på stenen. Andre forsænkninger, langs stenens kant (bortset fra fodenden), er klart leddelte, og markerer formentlig indlagte indskrift- og ornamentborter.

De tidligste beskrivelser oplyser samstemmende, at kong Kristoffers gravsten var alabastbelagt, eller »beklædt med hvid marmor«, som det hedder på kongens mindetavle fra 1576 (jfr. s. 548).[16] Andetsteds skriver Hans Svanning, at stenen var af strålende farve og stor værdi, men i hans tid var blevet fjernet og erstattet med en meget ringere. Denne oplysning, som videregives af Hvitfeld og Anne Krabbe,[17] beror dog nok på en misforståelse, idet det fjernede vel ikke har været selve stenen, men kun dens fornemme og kostbare beklædning. Dette synes også bekræftet ved Svannings egen beskrivelse af den »nye« stens tilstand som »så opædt, at det ikke er muligt at læse nogen indskrift«. Der er alt i alt god grund til at tro på Terpager, der (1736, s. 205) skrev, at kongens grav var dækket af en sten, som stadig lå på sin oprindelige plads: »Dens overflade var af alabast, men den største del er nu ødelagt på grund af den høje alder og slidt væk af fodtrin. Men et lille stykke af den ganske tynde plade, som endnu sidder tilbage, fravristet tidens gang, viser, at den engang var helt dækket og smykket«. Endnu Høyen, der besøgte domkirken 1830 (jfr. s. 80), skal have set brudstykker af en alabastplade fra gravstenen

og ment at kunne læse ordet »rex« (konge) derpå (Kinch 1,71).

Stenens »blå« farve tyder på, at materialet har været sort belgisk kalksten (vel Tournaisten), svarende til domkirkens øvrige indlagte og beklædte, nederlandske gravsten (nr. 16-21, s. 591). Medens normalt kun mindre partier som den afdødes hoved og hænder var alabastindlagt, synes kongestenen i væsentligt omfang at have været dækket af alabast, således som det er tilfældet med enkelte bevarede samtidige sten, eksempelvis én (i museet) i Arras,[18] lagt over en anonym kannik (†1259).

Kristoffer I.s gravsten lå ifølge ældre beskrivelser hævet, så den ragede op over korgulvets øvrige gravsten (jfr. gravsten nr. 8).[17] Herved har den markeret sig som korets og gudstjenestens midtpunkt, ligesom koret i Viborg domkirke var indrettet omkring kong Erik Glippings grav.[19] Forstyrrelser kan meget vel være sket i tidens løb i forbindelse med indretningen af gravkamre og begravelser.

Da Abildgaard 1776 udførte sin tegning af stenen, kunne graveren fortælle ham, at man få år tidligere i forbindelse med en begravelse havde konstateret, at der under kongegravstenen stod »en graa Sten-Kiste med Jord udi«, og at man derved havde fundet en »Urne med Kol udi«.[20] Denne urne, der senere er forsvundet (Helms 1870, sp. 136), har uden tvivl været en †*gravpotte* således som man kender det fra andre fornemme, højmiddelalderlige begravelser (jfr. s. 537).[14] En åbning af graven fandt sted i forbindelse med omlægningen af korgulvet 1843. Herefter blev ikke blot stenkisten, men også gravstenen skjult — dækket af kirkens gamle alterplade (jfr. s. 409) - indtil den seneste undersøgelse af graven 1901.

Medens de ældre iagttagelser kun kendes gennem kortfattede omtaler, foreligger der fra 1901 både et par skitseopmålinger og et fotografi af *stenkisten* (fig. 359).[21] Det fremgår heraf, at den svarer ganske til de øvrige ved domkirken fremkomne, romanske sandstenssarkofager, som behandles nedenfor. Kongens udmærker sig ved sin datering, omend der naturligvis kan have været tale om en genanvendelse 1259. Det er den eneste af kisterne, der endnu synes at være bevaret hel. Den er trapezformet med sider, der skråner ud fra bunden, 214x84-55 cm, højden ved hovedenden ca. 45 cm. Fotografiet viser, at sarkofagens indvendige behugning svarer til den, der kendes fra de opmålte kister (fig. 362), og at der muligvis i bunden findes et afløbshul for ligsaften.[22]

1843 omtales »et Par Knogler« i kisten, og 1901 rummede den tre ikke sammenhørende lårben, to underarmsben og to ryghvirvler (jfr. fig. 359).[21] Det oplyses 1843, at kisten ikke havde noget låg, idet gravstenen vel udgjorde dens dække. En opmåling fra 1901 viser, at kisten da blev fundet midt i koret, med hovedenden i vest, formentlig nogenlunde den oprindelige placering (jfr. fig. 354, B).[23] Såvel gravsten som sarkofag blev taget op (jfr. fig. 359), og 1904 nedsat på deres nuværende plads lidt østligere, under ciboriealtret.

STENKISTEGRAVE. Foruden kong Kristoffer I.s stenkiste (fig. 359) er der ved domkirken fundet brudstykker af otte tilsvarende sandstenssarkofager (fig. 360-62), der må stamme fra andre prominente, romanske begravelser. Stenkisterne er kommet til Ribe ad samme vej som så meget af kirkens byggemateriale (jfr. s. 184f.), idet de massefremstilledes i mellemtyske stenbrud og træffes i stort tal i Nederlandene, på de frisiske øer og op i Vestslesvig.[24] Materialet er »Buntsandstein«, dvs. »broget sandsten«, en rødlig til gulliggrå sandsten, der i våd tilstand får stærke farver, og som blev brudt dels ved Rhinen, dels ved Weserflodens øvre løb.[25] Som det fremgår af de sammenstillede brudstykker (fig. 362), har kisterne været meget ensartede både i udformning, teknik og dekoration. De er trapezformede, med sider, der skråner mere eller mindre kraftigt ud fra bunden; de konstaterbare kistelængder er mellem 215 og 225 cm, hovedendernes bredde mellem 70 og 85 cm, fodendernes mellem 50 og 70 cm. Kisternes højde er gerne størst i hovedenden og varierer mellem 30 og 45 cm; væggenes tykkelse er mellem 6 og 10 cm.

Fig. 361. Sandstenskiste nr. 2 og bag den til højre kistelågsfragmentet nr. 10 (s. 533). ElM fot. 1980. — *Sarkophag aus Buntsandstein, dahinter Fragment eines Sargdeckels.*

Indvendig har bunden en ret grov behugning, der på de fleste kister har skullet lede ligsaften til et afløbshul. Også væggenes ydersider er ganske groft afrettede (fig. 361), medens indersiderne overalt er planhugget med spidshammer i et karakteristisk mønster af koncentriske bueslag i vifteform, tysk: »Gardinenschlag«. De små, indvendige hjørnestave er en følge af huggeteknikken. En spinkel reliefdekoration, der er typisk for sådanne sandstenskister, findes indvendig på hovedenden af to kister: et kors (nr. 5) og et tilsvarende kors flankeret af krumstave (nr. 3).

Til stenkistegrave af denne type synes normalt at have hørt et *kistelåg* - ligeledes af sandsten - udformet som en gravsten. Et sandstensfragment (nr. 10, jfr. fig. 361) kan være et brudstykke af et sådant låg; dets karakteristiske reliefudsmykning, bestående af kors og krumstave stiliseret i et geometrisk mønster, er helt i stil med de mange af v.Quast[24] viste kistelåg. Muligvis har også en meget ødelagt sandstensgravsten, indmuret i nordre trappetårn, oprindelig udgjort låget på en stenkistebegravelse (se gravsten nr. 6, fig. 415)

Datering. Årstallet 1259 for kong Kristoffers sandstenssarkofag harmonerer udmærket med H. Martins typeopdeling og datering af sandstenskisterne i Nederlandene. Alle Ribe-sarkofager tilhører de lidt yngre typer (hans type III og IV), der er karakteristiske ved deres udadskrånende vægge (trugform) og må dateres til 11-1200'rne. Dekorationen med kors og krumstave (type IV) skal først være blevet almindelig o. 1150.[26]

Placering. Alle stenkisterne er fundet under restaureringen 1886-1904 og i forbindelse med fundamentfornyelsen 1930-31. Oplysningerne om fundomstændighederne er ikke fyldestgørende, og det er derfor vanskeligt at vurdere,

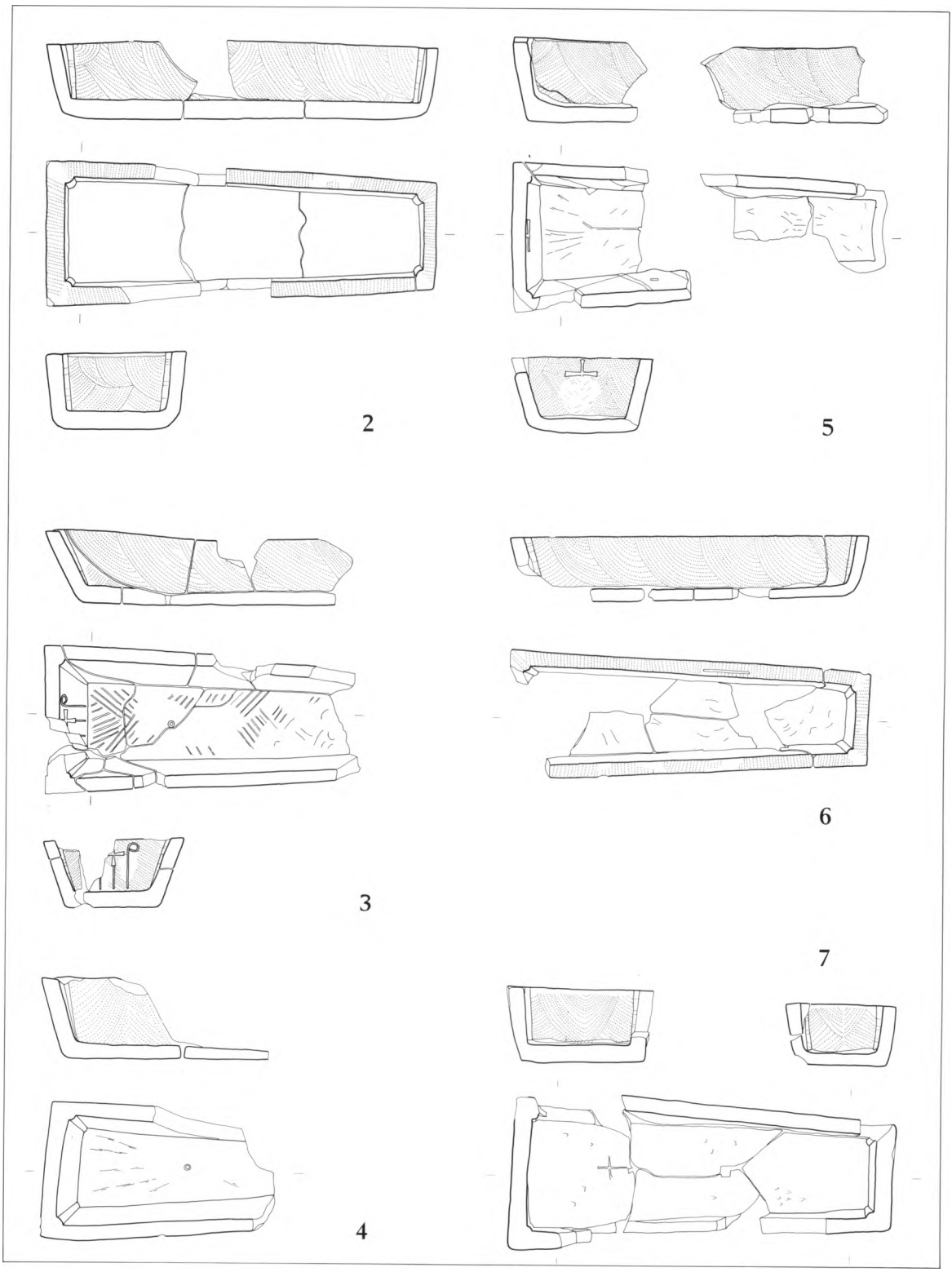
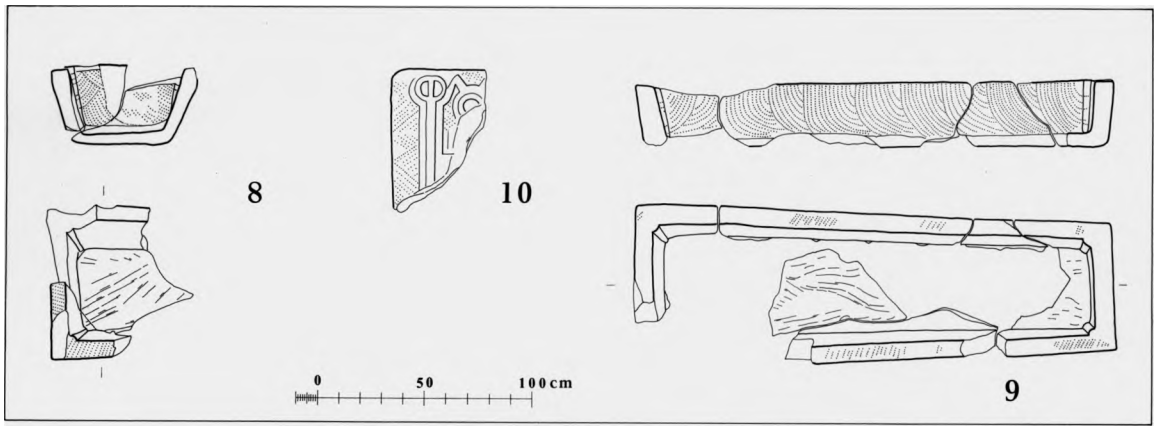

Fig. 362. Romanske sandstenskister (nr. 2-9) og kistelågsfragment (nr. 10) (s. 530). 1:33^{1}/3. Målt af Elna Møller, Ebbe Nyborg og Sven Rask 1979, tegnet af Marianne Nielsen 1982. — *Romanische Sarkophage aus Buntsandstein (nr. 2-9) und Fragment eines Sargdeckels (nr. 10).*

om kisterne er fundet i oprindeligt leje. Det var dog antagelig tilfældet med de to sarkofager (den ene nr. 3), der lå lige øst for nordre korsarm. De kan have hørt til begravelser i kapitelhuset, idet de fandtes under murstensgulvet fra den 1791 nedrevne bygning (sml.s. 319); de blev optaget 1930 (jfr.fig. 363).[27] De øvrige seks er alle opgravet 1886 og 1894 ved kirkens nordside ud for trappetårnet. Amberg skriver (1906, s. 65), at de var sønderslåede, fyldt med jord og sekundært nedgravede som ubrugelige. Da to af kisterne er indtegnet på en terrænplan, liggende med hovedenderne i vest, er det dog ikke utænkeligt, at nogle af kisterne oprindelig har hørt til på kirkegården.[28] Bortset fra kongegravens kiste blev alle sarkofager taget op og stumperne anbragt bortgemt i kirkens materialrum, hvorfra de 1979 blev fremdraget til undersøgelse. To af de bedst bevarede (nr. 2 og 3) samledes og opstilledes i domkirkens ydre, nordre sideskib, medens de øvrige fragmenter er anbragt på kirkens nordre galleri og i materialrummet.[29]

Af stenkisternes mål angives så vidt muligt følgende: Udvendig længde, bredde ved hoved- og fodende samt højde ved hoved- og fodende:

1) (Fig. 359). 0.1259. Kong Kristoffer I.s sarkofag. Behandlet under kongebegravelser, s. 528.

2) (Fig. 361 og 362, 2). Næsten fuldt bevaret, men i fire stykker, 222x81-59 cm, 43-40 cm høj. Opstillet i ydre, nordre sideskib.

3) (Fig. 362, 3). I ni stykker, bl.a. mangler hele fodenden. I længden er bevaret 179 cm, hovedendens bredde er 83 cm, dens højde 40 cm. Afløb for ligsaft, hovedenden indvendig smykket af relief, bestående af stagekors flankeret af krumstave. Af den ene krumstav er nu kun det nederste bevaret, da der mangler et stykke af kistevæggen, som endnu var på plads, da kisten 1930 fotograferedes på findestedet lige øst for nordre korsarm (fig. 363, jfr. ovenfor).[27] Nu opstillet i ydre, nordre sideskib.

4) (Fig. 360 og 362, 4). Hovedende i ét stykke, 75 cm bredt, 44 cm højt, i længden bevaret 132 cm, afløb for ligsaft.

5) (Fig. 360 og 362, 5). Hovedende og formentlig sammenhørende fodende, ialt seks stykker, bredde 83-52 cm, højde 46-ca. 40 cm, afløb for ligsaft. Af et reliefkors indvendig i hovedenden er kun øvre korsarm og tværarmene bevaret; nedre korsarm og eventuel stage er forsvundet i en cirkulær ætsning(?), hvor ligets hoved har hvilet.

6) (Fig. 362, 6). I seks stykker, det meste af hovedende og bund mangler. 205x(ca.70)-50 cm, fodendens højde 34 cm. Afløbshul.

7) (Fig. 362, 7). I seks stykker, velbevaret bortset fra dele aflangsiderne, 219x85-60 cm, højden 41-39 cm. Afløbshul.

8) (Fig. 362, 8). I to stykker, øjensynlig en fodende, 68 cm bred, 35 cm høj, i længden bevaret 65 cm.

9) (Fig. 362, 9). I seks stykker, det meste af bunden samt halvdelen af hovedendens og sydsidens væg mangler, 222 cm lang, fodenden er 57 cm bred, 30 cm høj.

Fig. 363. Romanske begravelser afdækket 1930 øst for nordre korsarm. I forgrunden tufstensgrav (nr. 3, s. 536). Nær muren en sandstenskiste (nr. 3, s. 533). Fot. i NM2. — *Romanische Gräber, freigelegt 1930 östlich des nördlichen Kreuzarms. Grab aus Tuffstein, dahinter Sarkophag aus Buntsandstein.*

10) (Fig. 361 og 362, 10). Fragment af kistelåg, rød sandsten, 64x48 cm, 12 cm tykt. Oversiden har en vifteformet behugning og et relief i to afsæt udformet som en stiliseret krumstav i et geometrisk mønster. Dekorationen viser, at stykket har udgjort øvre venstre hjørne af hovedenden på et sarkofaglåg, der har nære paralleller bl.a. i domkirken i Bremen og i Køln, St. Maria in Capitol.[30] Fundet o.1900 ved optagelse af trinstenen i Kathoveddøren (Amberg 1906, s. 78 med fig. 12).

ANDRE MIDDELALDERLIGE BEGRAVELSER. Senere tiders gravindretninger må til stadighed have medført åbning og ødelæggelse af middelalderlige begravelser, uden at disse fund er blevet optegnet. Kun en enkelt fantastisk beretning, gengivet 1730 af Erik Pontoppidan, fortæller om åbningen af en lukket, hvælvet grav (nr. 11), som rummede »en pavelig biskop liggende på en paradeseng iført hele sit pontifikale skrud«.[31] Først med restaureringen 1886-1904 og dens omfattende indgreb i gulvlagene samt i det gamle kirkegårdsterræn begyndte en registrering; kun de færreste begravelser blev dog nærmere undersøgt, og beretningerne er lidet fyldestgørende; *trækistebegravelser,* hvoraf mange må have været middelalderlige, omtales således kun i almindelighed. Nedenstående er derfor hovedsagelig en redegørelse for de *murede begravelser,* der ved deres materiale og form, eller på anden vis, kan bestemmes som middelalderlige.

Ved udgravningerne 1886 og 1894 for kirkens tværafstivning og undermuringen af de *ydre sideskibe* stødte man hovedsagelig på efterreformatoriske begravelser (jfr. s. 662). I ydre, søndre sideskib fandtes dog en fornem dobbeltgrav fra o. 1300-1350, enestående ved sin indvendige, kalkmalede udsmykning (nr. 8, fig. 364, 365 og 354, G). Delvis overlejrende denne fandtes endnu en munkestensgrav (nr. 9, fig. 364 og 354, H), og vest herfor en grav, som man formodede var Ivar Munks (nr. 10, fig. 354, J).

I *koret,* der gennemgravedes 1901, havde eftermiddelalderlige krypter og begravelser kun sparet kong Kristoffers begravelse (s. 528) og øst herfor øjensynlig en trapezformet grav (nr. 7, fig. 354, A). Den kan oprindelig have tilhørt bisp Kristiern († 1313, jfr. †gravsten nr. 5), der var begravet umiddelbart øst for kongen mellem bisperne Jakob Splitaf († 1345, i syd) og Eskild († 1409). Løsfundne gravpotter (s. 537) vidner endvidere om korets mange forsvundne, højmiddelalderlige grave (jfr. s. 635 f.).

Afgravningen af det gamle *kirkegårdsområde* 1894 omfattede et lag jord af ca. 1,25 m's tykkelse (jfr. s. 128). Tilbage blev et betydeligt lag fyldt med menneskeben og grave, som kun sås de spredte steder, hvor brønde eller grøfter gravedes. Iagttagelserne indførtes i kirkens restaureringsjournal af domprovst C. Koch, og

Fig. 364. Begravelser afdækket 1886 i ydre, søndre sideskib. I forgrunden vestenden af kalkmalet dobbeltgrav (nr. 8, s. 536), 1300-1350. Herover resterne af en senmiddelalderlig grav (nr. 9) og til venstre biskop Thuras grav, 1731 (s. 663). Fot. i NM2. — *Gräber freigelegt 1886 im außeren südlichen Seitenschiff. Im Vordergrund der westliche Teil eines Doppelgrabes mit Fresken, 1300-1350, darüber die Reste eines spätmittelalterlichen Grabes, und links das Grab des Bischofs Thura, 1731.*

nogle af de fundne grave indtegnedes på en opmålingsskitse.[32] På Lindegården, inden for den gamle processionsomgang, fandtes overalt flere lag menneskelig nedlagt i trækister. Under disse lag fandtes i en dybde af godt 3 m under stenbroen fra før 1894 »et lag af tætliggende murede grave (brændte sten) for det meste uden bund eller dække, hvori ligene havde været nedlagt uden trækiste«. To af disse uden tvivl middelalderlige begravelser blev undersøgt (nr. 5, 6). Egetræskister i flere lag fandtes ligeledes øst for kirken og langs nordsiden, hvor ligene var nedlagt med en afvigende orientering i retningen sydvest-nordøst. Manglen på nærmere dokumentation gør det dog umuligt at vurdere, om gravene her skulle være så gamle, at de eventuelt havde fået deres orientering fra en ældre kirkebygning (jfr. s. 128). Foruden stenkistegrave (s. 530) og en enkelt tufstensgrav (nr. 2) fandtes i området nord og øst for kirken kister af munkesten, der beskrives som ganske simple, murede af tre-fire skifter, uden bund, nogle med plankedække.[33] En enkelt med særskilt hovedrum (nr. 4) lå længst mod nordøst ved kirkegårdens afgrænsning. I dette område fandtes atter begravelser 1916, da der sattes fundament til en elektrisk stander på torvet, og under nyfunderingen under kirkens østende 1930-31 (jfr. s. 362), da endnu en tufstensgrav afdækkedes (nr. 3, fig. 363).[34]

1) Romansk, af tufsten, under ydre, søndre sideskibs vestligste vægpille (formentlig indmålt som fig. 354, K).[35] Oprindelig en kirkegårdsbegravelse. Den var sat af »store flade udskårne tufsten, ca. 190 cm lang, 25 cm dyb og 40 cm bred, dækket med en overligger af tufsten«. Skelettet var uforstyrret, og man optog »et overhoved, med en lav pande og et

langt baghoved« samt en underkæbe med friske tænder. Også tufstenene optoges fra graven, der lå 3½ alen under sideskibets nye, sænkede gulvhøjde.

2) Romansk, af tufsten, fundet 6-8 m nordøst for nordre korsarm i en dybde af ca. 2,2 m under gadehøjde; orienteringen var »vestsydvest til nordøst« (jfr. ovenfor). Trapezformet, knap 2 m lang, ca. 40-50 cm bred, sat af flade, murede tufsten. Trækiste havde ikke været brugt, og der var ingen bund, kun dæksten. I graven lå skelettet af en ung mand, der i hjerneskallen havde et hul, hvortil et stykke jern var fastrustet.[36]

3) (Fig. 363). Romansk, af tufsten, afdækket 1930, ca. 7-8 m øst for nordre korsarm. Fotografier viser en rektangulær, måske svagt trapezformet grav sat af tufsten i tre skifter. I vest et særskilt hovedrum dannet af to kantstillede tufsten.[34]

4) Romansk, af tegl, fundet nær kirkegårdens afgrænsning i nordøst sammen med flere tilsvarende (jfr. ovenfor), fra hvilke den udskilte sig ved det særskilte, murede hovedrum. Trapezformet, længde og bredde som nr. 2, hovedrummet ca. 20 cm bredt og 22 langt. Muret af røde munkesten, en del af den ene side manglede. Graven lå ca. 190 cm under gadehøjde.[37]

5-6) 12-1300'rne(?), fundet på Lindegården 4-5 m sydøst for det lille trappetårn. På skitseplanen er de to grave vist ens, liggende side om side. Trapezformede, længde som nr. 2, bredde ca. 63-38 cm, muret af røde munkesten. Fundet ca. 125 cm under kirkegulvets niveau.[38]

7) 1313, biskop Kristiern (?). I koret øst for Kristoffer I.s grav fandtes 1901 en muret grav, hvis trapezform antyder, at den har været højmiddelalderlig (fig. 354, A). Graven er senere genanvendt og forsynet med en muret hvælving (jfr. s. 659 og gravfund, s. 666).

8) (Fig. 364-65). O.1300-1350, muret dobbeltgrav fundet 1886 i ydre, søndre sideskib mellem 4. og 5. fag; den må være anlagt i et af de kapeller, der lå her før etableringen af sideskibet i senmiddelalderen (fig. 354, G). Martin Petersens opmåling og akvarel (fig. 365) tillige med et fotografi (fig. 364) er nu hovedkilderne til oplysning om graven; på grund af den usædvanlige kalkmalede udsmykning blev graven optaget og indsat i processionsgangen, hvorfra den senere er forsvundet.[39] Af de to kamre var kun det nordre fuldt bevaret, rektangulært, ca. 220x95 cm og godt 50 cm dybt, muret af munkesten i skifter. Væggenes pudsede indersider var malet med store, flygtigt udførte ranker, hvori cirkelindskrevne Georgskors (meget lig store indvielseskors), et på gavlvæggene, to på hver langvæg. Rankerne var sorte, selve korsene røde i gul cirkel; enkle stjerner mellem korsarmene ligeledes gule. Af det søndre gravkammer stod foruden nordvæggen (dvs. skillerummet mellem de to kamre) kun et stykke af østvæggen (fig. 365). Dette kammer må have svaret til det nordre bortset fra en let variation i kalkmalerierne især med hensyn til farverne; korsene stod her gule, og stjernerne mellem korsarmene var røde ligesom hele rankeudsmykningen. Ingen bund fandtes, og øjensynlig kun i nordre kammer benene af et skelet i gammelt leje. Spor af trækiste i begge kamre, der er blevet forstyrret både ved anlæggelsen af nr. 9 og af biskop Thuras store og dybe begravelse (jfr. s. 663).

Graven dateres gennem kalkmalerierne, hvis stjerner og ranker har sidestykker i Spandet kirke lige syd for Ribe og i Vejlby kirke, Randers amt.[40] At man har malet væggene i selve gravkammeret, er et sjældent træk, der antyder, at de gravsatte har være prominente personer, formentlig kapelstiftere. Nogenlunde samtidige paralleller findes i domkirken i Lybæk og i Aardenburg, Holland. På dansk område vides bisp Niels I.s grav fra 1233-34 i Slesvig domkirke at have en indvendig kalkmalet udsmykning af palmetranker og rudemønstre.[41]

9) Senmiddelalderlig, overlejrende nr. 8, ved hvis frilægning 1886 hele østenden var fjernet (fig. 364 og fig. 354, H). Munkestensmuret, ca. 115 cm bred og 80 cm dyb.

10) Senmiddelalderlig, genanvendt, vest for nr. 9, som den havde forstyrret. Munkestensmuret, indvendig ca. 130x90 cm. En over-

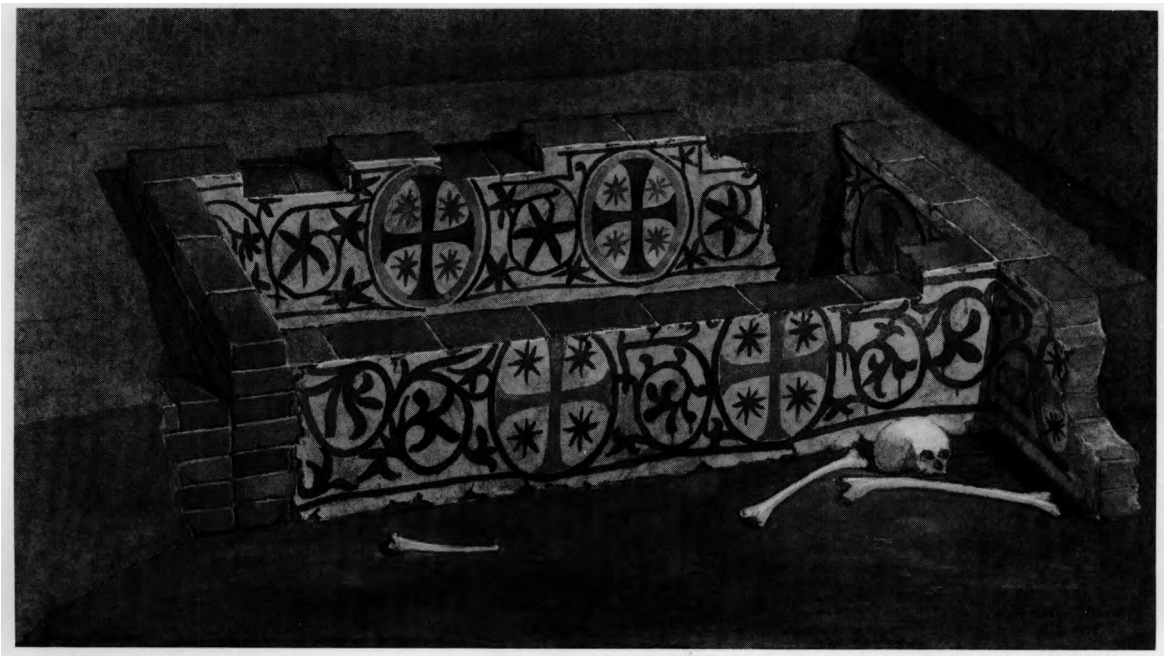

Fig. 365. Kalkmalet dobbeltgrav (nr. 8, s. 536), 1300-1350, i ydre, søndre sideskib. Efter akvarel 1886 i NM2. — *Doppelgrab mit Fresken, 1300-1350, im außeren südlichen Seitenschiff.*

hvælving, der må have været sekundær, omtales i beretningerne. Disse har på flere punkter modstridende oplysninger om indholdet af graven, der først tømtes i sommeren 1894 og straks blev identificeret med biskop Ivar Munks grav, som man siden 1886 havde eftersøgt.[42] Gravrummet havde tydeligvis været forstyrret og genanvendt, idet det rummede tre sammenfaldne fyrrekister, der vistnok havde stået ovenpå hinanden. En krans af laurbærblade sammenbundet med gult florsilke har hørt til i en af kisterne (se s. 666), medens der hersker stor uklarhed om, hvorvidt en senmiddelalderlig bispehue og andre dragtrester har ligget løst i graven (se gravfund). Beviset for at graven skulle være Ivar Munks, så Amberg især i bispehuens broderede motiv, Bebudelsen (fig. 366), som svarer til motivet på den hue, Ivar Munk bærer på sin gravsten (fig. 423). Bebudelsesmotivet er dog ikke ualmindeligt på sådanne huer, og den fundne kan derfor lige så godt have hørt til udstyret i biskop Peter Nielsens (†1483) grav (se †gravsten nr. 16). Da bispehuens oprindelige tilhørsforhold til graven som nævnt er usikkert, må det anses for uvist, om der overhovedet har været tale om en bispegrav. Efter undersøgelsen lagdes Ivar Munks store gravsten over hans formodede grav (jfr. s. 598).

11) Senmiddelalderlig bispegrav, der som nr. 10 har været identificeret med Ivar Munks, og hvorom Erik Pontippidan 1730 fortæller følgende: »Nylig har man i denne kirke åbnet en på alle sider formuret aflukke eller en hvælvet grav, hvori er forefundet det ufortærede legeme af en pavelig biskop liggende på en paradeseng iført alle pontifikalier. Man formoder, det har været Ivar Munk, den næstsidste(!) katolske biskop«. Om gravens beliggenhed ingen oplysninger.[31]

MIDDELALDERLIGE GRAVFUND. Under udgravningen i højkoret 1901 fandtes »Brudstykker af Krukker«, resterne af fire glaserede kander og mindst fem gråbrændte kuglepotter, der alle må opfattes som **gravpotter*.[43] Fyldt med glødende trækul sattes sådanne potter i 12-1300'rne undertiden ned i graven.

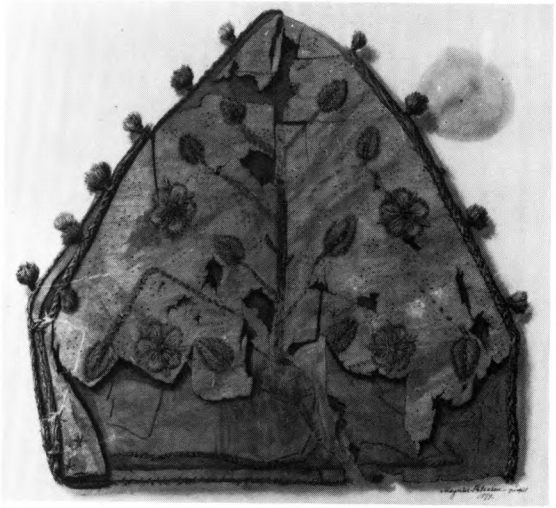

Fig. 366 a-b. Senmiddelalderlig *bispehue (s. 538), muligvis fra Peter Nielsens (†1483) eller Ivar Munks (†1539) grav. Gravfund fra ydre, søndre sideskib. a. Forside med broderi af bebudelsen, b. Bagside. Efter Magnus Petersens akvareller i Ribes antikvariske Samling. — *Spätmittelalterliche Bischofsmütze. Grabfund im außeren südlichen Seitenschiff.*

Skårene blev fundet i området vest for kong Kristoffer I.s stensarkofag, hvor der var rester af en formentlig eftermiddelalderlig murstensgrav (fig. 354, C).[44] Forholdene var helt forstyrrede, og gravpotterne må stamme fra ødelagte, høj middelalderlige grave (jfr. s.635 f.). En †*gravpotte,* med trækul, fandtes i slutningen af 1700'rne ved kong Kristoffer I.s sarkofag (se s. 530).

(†)*Bispeklædning* (fig. 366). I eller ved grav nr. 10 i ydre, søndre sideskib fandtes 1894 rester af en bispeklædning, der kan have været begravelsesskrud for en af de senmiddelalderlige bisper, der vides begravet i denne del af kirken, Ivar Munk (†1533, se gravsten nr. 23) eller Peter Nielsen (†1483, se †gravsten nr. 16). Tøj stumpernes oprindelige tilhørsforhold til grav nr. 10 er usikkert.[45] Bevaret er en **bispehue* (fig. 366) af svært, brun atlask, 34x27 cm, med en sølv- og silkebroderet fremstilling af Mariæ bebudelse på forsiden.[46] Maria, hvis ansigt er forsvundet, knæler ved sin læsepult, hvorpå ligger en opslået bog. Fra venstre kommer ærkeenglen ind med liljespir og skriftbånd, hvorpå minuskierne: »ave maria benedicta tu« (hil dig Maria, du velsignede). Scenens baggrund er stjernebroderet og på huens bagside er broderet bladværk og blomster. Langs kanten et påsyet, flettet sølvbånd med kvaster. Som følge af det lange ophold i jorden er farverne næsten borte, - rødt anes på bogpulten og på Gabriels kappe. Bispehuen afgaves 1895 til Nationalmuseet.[47] Sammen med huen fandtes levninger af en †*bispekåbe,* der beskrives således: »fragmenter af karmosinrødt svært silketøj, levninger af en bispekåbe, i hvis ene hjørne var påsyet en strop af flettet silketråd. «[48]

NOTER TIL S. 526-538

Vedr. arkivalier, litteratur og forkortelser henvises til s. 52f.

[1] Helms 1870, sp.50. - Jfr. E. Levin Nielsen: Stenkisten i Domkirkekrypten, i Fra Viborg Amt, 1969.

[2] NM2. R. Smalleys indb. 1972 om kalkmaleriérnes konservering.

[3] Jfr. DK.Sorø, s. 163 og DK.Århus, s. 600. - M. Mackeprang: Løgum Kloster, 1937, s. 48. - Den retkantede form fremhæves som den almindelige af H. Ehrentraut: Bleierne Inschrifttafeln aus Mittelalterlichen Gräbern, Bonn 1951. Hun kender ingen, der som Ribe-pladerne er spidsovale, derimod en enkelt cirkulær, 24 cm i tvm., med peripatetisk indskrift. Den er fundet i den polske dronning Richezas (†1063) grav i S. Maria ad Gradus-kirken i Køln.

[4] Dette tyder på, at risteren selv har været analfabet. Nothulfs plade synes skåret af en anden (og ringere) håndværker end de to andre, men intet taler mod pladernes samtidighed. Indskrifterne har T-er med svungen tværstav; de kendes også på en gravplade (bly) fra Herrevad-abbeden Laurentius' grav i Løgum kloster (NM D240/1980) samt fra Slesvig domkirkes tympanon og Sønder Kirkeby-reliefferne i NM2.

[5] Tegningen fig. 22 er udført på grundlag af udfoldede epoxykopier.

[6] NM2. Stiftsøvrighedens korrespondance med Oldsagskommissionen, det meste trykt af V. Hermansen: Antikvarer i det gamle Ribe, i ÅrbRibe 14, s. 629f. Ved åbningen havde man straks kunnet læse de to af blypladerne (Odinkars og Assers), hvilket måske kan forklare, at Randrup henførte de fundne ben til to personer. Udover tegningerne af graven udførte Ussing en nu forsvunden tegning af blypladerne. - Se også Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed I, Kbh. 1832, s. 211.

[7] NM2. Korrespondance (se note 6). - LAVib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899.

[8] Scriptores Minores, udg. M. Cl. Gertz, 1917-18, I, 32. - Oldemoder, s. 77.

[9] Det kan ikke på forhånd udelukkes, at kongens grav fandtes under korsskæringskuplen som hævdet af Harald Langberg: Gunhildkorset, 1982, s. 54f. med note 168, 174 og planche 26. De positive vidnesbyrd, som her påberåbes, er dog uden bærekraft.

[10] S. Grundtvig: Danmarks Gamle Folkeviser III, 1862, s. 8. - Terpager 1736, s. 324. - Galthen 1792, s. 135. - Helms 1870, sp. 51, note. Da P. T. Hanssen 1830 havde overværet nichegravens åbning, skønnede han, at Erik Emunes grav i stedet måtte søges »paa den modsatte Side af den nordre Indgang i Muren ... thi der er et Stykke af Muren ganske huult ... og jeg kan grant erindre, at det Rygte gik i Byen, da Kirken stod under Reparation, at Arbejdsfolkene havde aabnet kongens Grav« (Hanssen 1831, s. 21).

[11] Erich Pontoppidan: Annales Ecclesiæ Diplomatica I, 1742, s. 268f. - P. F. Suhm: Historie af Danmark V, 518.

[12] Om den bandlyste konges gravlæggelse, se: Niels Skyum-Nielsen: Kirkekampen i Danmark, 1963, s. 146.

[13] W. Mollerups indb. 1901 (i NM2) og hans sammenfatning i: Nationalmuseets anden Afdeling. Redegørelse for dens Virksomhed siden 1892. 1908, s. 128.

[14] Per Kristian Madsen: Christoffer den førstes grav i Ribe domkirke, i Mark og Montre 1980.

[15] W. Mollerup (jfr. note 13) angiver målene og omtaler stenen som »blaalig«. Abildgaard anfører under sin tegning (i NM2), at stenen er af »blaagraa Marmor«.

[16] Bispekrønikens fortsættelse taler om en »hvid sten«, SRD VII, 193. - Det er først Abildgaard, der 1776 fremsætter formodningen, at stenen skulle have været dækket af messingplader. Antagelsen bygger dog tydeligvis kun på Abildgaards almindelige kendskab til, at middelalderlige sten kunne være messingklædte; han henviser således direkte til kong Erik Menveds monument i Ringsted ligesom han i Ribe kunne se Anders Bundesens sten (fig. 469). Bortset fra Kinch (I, 70) følger de senere fremstillinger Abildgaard i, at beklædningen skulle have været af messing: Helms 1870, sp. 50. - Mollerup (jfr. note 13) - Per Kristian Madsen (jfr. note 14), s. 41.

[17] Svanning-Hvitfeld. Udg. ved Kr. Erslev, 1928, s. 92f. - RA. Anne Krabbes Antikviteter.

[18] F. A. Greenhill: Incised Effigial Slabs, London 1976, bd. I, 39 og bd. II, fig. 41b. - Se også Kurt Bauch: Das mittelalterliche Grabbild, Berlin, New York 1976, der s. 297 gengiver en tegning af den

Fig. 367. Kong Kristoffer I.s gravsten (s. 528), o. 1259. Bodil Hauschildt fot. 1901. — *Grabstein König Christophs I. Um 1259.*

franske dronning Isabella af Hainauts marmorindlagte gravsten, som indtil Revolutionen lå i Notre Dame i Paris.

[19] Sejens Vellev: Kong Erik Glippings grav i Viborg Domkirke, i MIV nr. 4, 1974.

[20] Abildgaards notat på tegningen (i NM2), hvorefter anledningen skulle have været biskop Blochs begravelse (1773). Ifølge David Grønlunds optegnelser gjordes opdagelsen, da man 1766 åbnede biskop Jersins grav, som stødte direkte op til kongens på den sydlige side, for at nedsætte et nyt lig, stiftsprovst Stockemarchs (jfr.s. 642). Herom Kinch I, 71 og Galthen 1792, s. 135.

[21] Åbningen 1843 beskrives i Ribe Stiftstidende 9. okt. 1843 og af Helms 1870, sp. 136. Beskrivelser af åbningen 1901, se note 13.

[22] 1843 beskrives kisten som »raat tilhugget« og af »Rothenburger Sandsten«, en materialebestemmelse, der følges af Mollerup 1901. Se note 13.

[23] W. Mollerup (jfr. note 13) oplyser, at der en alen dybere og delvis ind under stenkistens nordside fandtes en ligkiste af træ. Dette antyder, at sarkofagen måske ikke har stået urørt, men Mollerups konklusion, at kisten slet ikke tilhørte kongegraven, men 1843 var tilflyttet fra midtskibet, strider direkte mod oplysningerne fra åbningen 1843.

[24] Elna Møller: Stenkisterne i Domkirken. Ribe Stiftsbog 1980. v. Quast: Mittelrheinische Sarkophage und deren Ausbreitung am Niederrhein und an der Gestaden der Nordsee, i Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande. Bonn 1871. - H. Martin: Vroeg-middeleeuwse zandstenen sarcophagen in Friesland en elders in Nerderland. Drachten 1957. - Die Bau- und Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein, Kreis Husum, s. 14, Kreis Südtondern, s. 21. Berlin 1939. — J. Kornerup: Om Middelalderens Begravelsesmaade i Danmark, i ÅrbOldkHist. 1873, s. 269. - DK.SJyll. s. 2632, 2639.

[25] Materialebestemmelse ved Poul Graff-Petersen, Geologisk Museum. - H. Martin (jfr. note 24) meddeler materialebestemmelse på en lang række nederlandske kister, der næsten alle er af »Buntsandstein«, enkelte dog af den mere lokale Bentheimer-sandsten.

[26] H. Martin (jfr. note 24), s. 9, 37. Daterbare kistebegravelser som kong Kristoffers er meget sjældne; H. Martin nævner kun én, bisp Bernulphus af Utrecht, der 1054 gravsattes i en kiste af type II.

[27] Amberg 1906, s. 65. - LAVib. Ribe domk.s insp. Restaureringsjourn. 1893-1901. - NM2. Lønborg Jensens papirer, brev 16. aug. 1930.

[28] NM2. Skitseplan sign. 14.juli 1894 af Jess Jensen. De to indtegnede kisters mål angives her til 3 alen 3 tommer x 1 alen — 19 tommer og 3 alen 6 tommer X 1 alen 3 tommer - 16 tommer. I Nederlandene og

Fig. 368. Romansk gravsten (nr. 6, s. 528, 588), hvis billede i 1700'rne ansås for kong Erik Emunes (†1137). Efter tegning 1776, i NM2. — *Romanischer Bildgrabstein, im 18.Jahrh. als Darstellung des Königs Erik Emune betrachtet.*

langs Nordsøkysten er det almindeligt, at sandstenskisterne findes i originalt leje på kirkegårdene. Særlig talrigt er de blevet fremgravet på kirkegården i Bandt i Jadebugten. Quast (jfr. note 24).

[29] Elna Møller (jfr. note 24). - NM2. Indb. af Leif Vognsen sept. 1980 om kisternes samling.

[30] Quast (jfr. note 24) Taf. V., Fig. 8 og Taf. VII, Fig. 29.

[31] Erich Pontoppidan: Theatrum Daniæ veteris et modernæ. Bremen 1730, s. 327, 332. - V. Hermansen (jfr. note 6), s. 610.

[32] LAVib. Ribe domk.s insp. Restaureringsjourn. 1893-1903. - NM2. Terrænplan sign. 14. juli 1894 af Jess Jensen.

[33] Gravene beskrives lidt forskelligt i restaureringsjournalen (jfr. note 32), hvorefter de bestod af tre skifter og var uden bund og dække, og i et brev 28. sept. 1894 fra konduktøren Gustav Jensen til Amberg (i NM2); herefter bestod gravene af tre-fire skifter, og der omtales plankedække.

[34] NM2. Lønborg Jensens papirer, brev 16. aug. 1930. - Fotografier i NM2 og i Ribes Antikvariske Samling.

[35] Restaureringsjournalen (jfr. note 32). Det er formentlig den heri omtalte grav, der ses (trapezformet?) på Ambergs skitseopmåling 12. maj 1894, hvorpå indmålingen fig. 354 hviler.

[36] Restaureringsjournalen (jfr. note 32). - NM2. Brev fra Gustav Jensen til Amberg 19. sept. 1894.

[37] Restaureringsjournalen (jfr. note 32). - NM2. Brev fra Gustav Jensen til Amberg 28. sept. 1894.

[38] Påtegning på skitseplanen (jfr. note 32).

[39] Efter optagelsen udførte Carl Petersen endnu en akvarel (afbildet Amberg 1906, s. 66) af graven. Opmåling, fotografi og akvareller i NM2.

[40] Nørlund-Lind: Kalkmalerier, s. 286. - Fotografier i NM2.

[41] Kunst-Topographie Schleswig-Holstein. Neumünster 1969, s. 48 med fig. 130. - Claudine Chavannes-Mazel m.fl.: Langs de oude Zeeuwse kerken. Baarn 1975, s. 155. - Die Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein, Dom zu Schleswig, ved D. Ellger, 1966, 503.

[42] NM2. Brev 23. aug. 1894 fra Amberg til Henry Petersen, der 27. aug. svarede med en række kritiske kommentarer til undersøgelsen. Brev 2. okt. 1894 fra Gustav Jensen til Amberg omhandlende Henry Petersens nylige besøg ved udgravningen. - Restaureringsjournalen (jfr. note 32).

[43] W. Mollerup (jfr. note 13). Gravpotterne er udførligt behandlet og afbildet i Per Kristian Madsen: På sporet af en ripensisk middelalder-pottemager, i hikuin nr. 6, 1980.

[44] W. Mollerup (jfr. note 13) formodede, at graven, der lå »midt under Kuppien« kunne have været kong Kristoffers oprindelige. Den stødte direkte op til stenkisten, kun sydsiden var bevaret, 3 alen 4 tommer lang, afbrudt både i øst og vest. Væggen var fem skifter høj, stenene 11x5 a $5^1/_4$x3 tommer, hvidtet indvendig. Det kan ikke udelukkes, at den i begge ender afbrudte mur hørte til Kraglunds krypt (s. 657).

[45] Amberg berettede i et brev til Henry Petersen 23. aug. 1894 (i NM2), at bispehuen lå »i nærheden af« et ødelagt kranium, som lå nederst i graven, mod øst. Han formodede, at graven var Ivar Munks, »som en gang er blevet forstyrret, og hvor der ved et tilfælde er blevet glemt et stykke tøj af hans Mitra« (bispehue). Ifølge Gustav Jensen lå huen uden for den nederste af gravens tre kister, men »Kisterne vare alle masede, så det var umuligt at skelne imellem hvad der hørte til hver enkelt af dem, og Graven så ud til at have været forstyrret tidligere.« Brev til Amberg (i NM2).

[46] Joseph Braun: Die Liturgische Gewandung im Occident und Orient, Freiburg 1907, omtaler s. 478 flere senmiddelalderlige bispehuer med samme motiv.

[47] Museumsnr. 3645. Domkirken skulle til gengæld have Magnus Petersens to kolorerede tegninger (fig. 366), der deponeredes i Ribes Antikvariske Samling. Korrespondance i NM2.

[48] Restaureringsjournalen (jfr. note 32). Ved besigtigelse af fragmenterne kunne Henry Petersen bekræfte, at det måtte dreje sig om fragmenter af en bispekåbe. Korrespondance i NM2.

Fig. 369. Epitaf (nr. 15, s. 566), o. 1666, sat af tolder Mathurin du Pont, †1681. Den oprindelige indskrift i storfeltet over du Ponts 1. hustru, Cecilie Sødtz, †1665, er ødelagt af maleri (jfr. fig. 395). LL fot. 1977. — *Epitaph des Zöllners Mathurin du Pont für seine i. Frau, Cecilie Sødtz, aufgesetzt ca. 1666. Die ursprüngliche Inschrift im Hauptfeld wurde spater vom Gemälde zerstört.*

EPITAFIER - MINDETAVLER

NOTER S. 581

INDLEDNING. Med reformationen var dødsdommen fældet over de talrige katolske sidealtre og deres farvestrålende helgenbilleder. Men kirkens mure og piller kom ikke til at stå tomme ret længe. I overensstemmelse med tidens teologiske tankegang begyndte præsteskabet og borgerne at opsætte store - ligeså farvestrålende - ligtavler (epitafier), og man opfriskede mindet om de to i kirken forlængst begravede konger, Erik Emune og Kristoffer I. Initiativet til bestilling af de to kongemalerier er snarest taget af den kongelige historiograf, Hans Svanning, der 1547-84 var indehaver af dekanatet.

Det ældst kendte, gejstlige epitaf, 1565 sat over en præst og anbragt i nordre korsarms sidealterniche, var tilsyneladende beskedent og kun forsynet med tekst. Det ældste borgerlige epitaf, fra 1569, var formet som en katolsk fløjaltertavle, men med de afdøde malet på fløjene, i bedende stilling og vendt mod midtstykkets religiøse billede. Senere rykkede den afdøde med hele sin familie ind under eller i underkanten af storstykkets religiøse motiv, for til sidst helt at forvise dette til en underordnet plads i epitafiets rammeværk eller erstatte af kristne symboler. De store portrætters sejrsgang blev stoppet ved et reskript af 7. november 1682, ifølge hvilket der stadig måtte sættes epitafier op med indskrifter, men »uden kontrafejer.«

Det omtalte borgelige epitaf fra 1569, sat over Lauge Steffensen, far til den fjerde lutheranske bisp, Hans Laugesen, fik plads i midtskibets nordside, på pillen vest for kirkens nye møbel, prædikestolen. Herefter sikrede en lang række af byens fremstående borgere sig plads til epitafier på andre piller i midtskibet, der også før reformationen havde været deres sognekirke. Her, hvor borgerne tillige købte sig gravplads, blev også de to første efterreformatoriske bisper begravet, Hans Tausen i midtgangen nær prædikestolen, og skråt over for stolen, på midtskibsmuren, opsattes hans ligtavle af svigersønnen, biskop Hans Laugesen.

Da Laugesen døde 1594, blev han begravet i eller foran apsiden (det gamle højkor), hvor hans epitaf senere ophængtes i nord af en anden Tausen-svigersøn, Anders Sørensen Vedel, og denne fik selv en mindetavle i apsidens sydside. Dermed var starten gjort til at omskabe højkoret til et gravkor for de efterkommere af Tausen og Vedel, som beklædte høje embeder inden for kirkens organisation.

Over for dette »gejstlige gravkor« i kirkens østende stod et tilsvarende »verdsligt gravkor« i kirkens vestende, den gravplads, som den velhavende borgerfamilie, »de ældgamle Baggesønners stamme«, skabte 1591-1722.

Den ældste og største del af kirkens 30-35 epitafier udførtes i træ, resten i sandsten. Af træepitafierne er kun Tausens bevaret - omend i beskåret stand. Efterhånden som de forfaldt, lod kirken dem nedtage og sælge på auktion; i de fleste tilfælde blev malerierne dog bevaret (jfr. altertavlen s. 410); flere af disse billeder findes endnu i kirken, mens en del portrætter, forestillende tidligere skolefolk, er kommet i katedralskolens besiddelse. Alle disse malerier samt andre epitafie-rester, der kan identificeres, beskrives nedenfor i rækken af bevarede epitafier, men med (†) foran nummeret.

Om træepitafiernes snedker- og billedskærerarbejde ved man kun det lidet, som kan læses ud af det epitafium, der nu tjener Bramminge kirke som altertavle (s. 578), samt af Hans Jessens epitaf, således som det er skildret på J. Roeds billede fra 1836 (fig. 370). - Om selve arbejdsprocessen i forbindelse med fremstillingen af en træligtavle har biskop Peder Hegelund efterladt sig gode oplysninger (se †epitafier 6-7).

Af stenepitafierne er fem (nr. 11 og 13-16) ligesom talrige gravsten udført i det billedhuggerværksted, der også har leveret arbejder til domkirken i Haderslev samt til mange landsbykirker i omegnen af de to byer. Dette værksted, kaldet Ribeværkstedet, er udførligt omtalt i den kunsthistoriske oversigt over Sønderjyllands kirker (DK. SJyll. s. 2770f.), hvor det blandt andet siges, at mens gravstenene stort set er udført efter samme skema (sml. gravsten

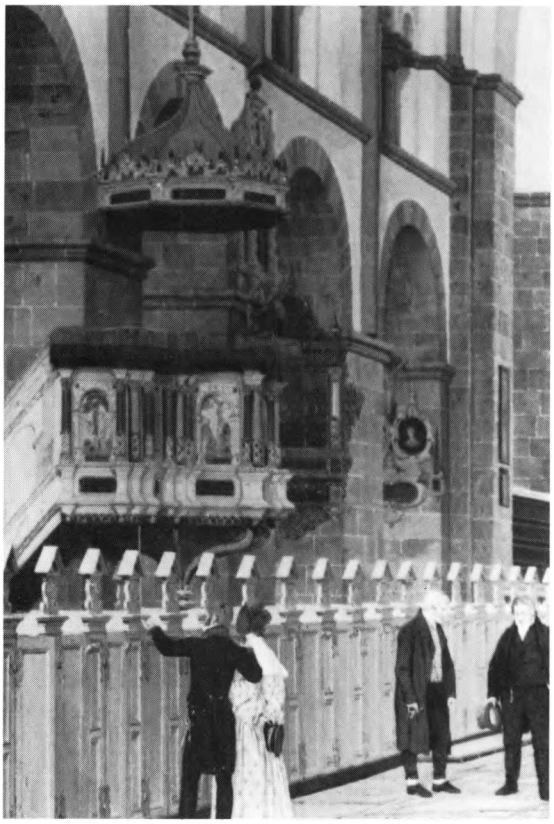

Fig. 370. Udsnit af J. Roeds interiør (fig. 10), malet 1836; bag prædikestolen ses fra venstre mod højre epitafierne for Pouch (nr. 13), Søhane (nr. 5), Worm (nr. 16) og kong Kristoffer I. (nr. 2). — *Ausschnitt aus J. Roeds Interieur, gemalt 1836. Hinter der Kanzel sieht man von links nach rechts die Epitaphe von Pouch, Søhane, Worm und König Christoph I.*

nr. 68, s. 620) er ikke to af epitafierne ens i opbygning. Disse fem og kirkens to andre barokke stenepitafier har oprindelig stået med en partiel staffering, men er nu på et par undtagelser nær overmalet med sandstensfarver i forskellige nuancer.

Kronologisk fortegnelse over domkirkens epitafier:

O. *1550-75.* To mindetavler for kongerne Erik Emune, †1 139, og Kristoffer, †1259, s. 545 f.

1565. Jens Pedersen Grundet, †1565, s. 574.

1569. Lauge Steffensen, †1554, og hustru, †1565, s. 549.

1560'rne (?) Klaus Sehested, †1568, — Lisbeth Juel, †1565, s. 577.

O. *1578.* Marine Vedel, †1578, s. 574.

O. *1581.* Jens Pedersen Viborg, †1581, og hustru, †1608, s. 575.

1580-88. Hans Tausen, †1561, s. 551.

0.1586. Hans Lauridsens (Amerinus) 1.hustru, †1586, s. 575.

O. *1591.* Peder Baggesen, †1591, s. 575.

1591. Peder Hegelunds 1. og 2. hustru, †1573 og 1591, s. 575.

1591. Preben Podebusk, †1591, s. 577.

1608. Peder Hegelund, †1614, og 3 hustruer, s. 576.

1608. Hans Jessen (Søhane), †1604, og hustru, †1607, s. 553.

1610. Mogens Grave, †1635, og hustru, †1644, s. 554.

Efter 1614. Sat af P. Hegelunds 3. hustru, †1640, s. 555.

Før 1616. Hans Laugesen, †1594, og hustru, †1601, s. 576.

1616. Tilladelse til epitaf for Bertel Jørgensen og hustru. Måske ikke benyttet, s. 578.

O. *1621.* Niels Hansen, †1621, og hustru, †1633, s. 554.

1623. Anders Sørensen Vedel, †1616, og hustru, †1633, s. 576.

O. *1626-27.* Albert Skeel, †1639, med familie, s. 650.

O. *1627.* Ægidius Lavridsen, †1627, og hustru, †1601, s. 556.

O. *1629.* G. Ph. Schmidt, †1629, s. 577

O. *1644.* Samuel Müller, †1644, s. 556.

O. *1648.* Lauge A. Vedel, †1648, og hustru, †1659, s. 558.

1652. Tilladelse til epitaf for Johan Pedersen Stürck og Dorotea Pedersdatter. Ikke benyttet, s. 578.

1652. Sat af Gyldenstjerne-Podebusk over forfædre, s. 577.

0.1652. J. Pedersen, †1650, C. Tønnesen, †1681, og hustruen, †1659, s. 560.

0.1652. A. Romdorf, †1649, L.Pouch, †1681, og hustruen Dorete Vedel, †1673, s. 562.

1653. Tilladelse til epitaf for Anders Svane. Solgt 1675 til Hans Friis' søn, s. 578.

O. 1660. Johan Pouch, †1659, og hustruer, †1618 og 1646, s. 563.
O. 1660. Hans Wandel og hustru, †1659, s. 564.
1660. Tilladelse til epitaf for Jesper Hansen. (Købt af enken efter Stürck, se under 1652). Måske ikke benyttet, s. 578.
O.1666. Mathurin du Pont, †1581, og 1.hustru, †1665, s. 566.
1674. Tilladelse til epitaf for Bagge Baggesen. Måske ikke benyttet, s. 661.
1679. Matthias Worm, †1707, og hustru, †1723, s. 568.
1675-82. Hans Friis, †1650, og hustru, †1636, s. 570.
O. 1683. J. B. Breithaupt, †1683, s. 577.
O. 1687. Samuel Adelheid, †1687, s. 578.
1703-04. Jens Lavridsen Baggesen, †1702, s. 570.
0.1722. M. P. Fridsk, †1720, og P.J. Baggesen, †1722, s. 572.
O. 1760. Ancher Anchersen, †1760, s. 573.
O. 1750-75. Ukendt person, s. 573.
Epitafietilladelser, som muligvis ikke udnyttedes, s. 578.
Epitafier ester, der kan stamme fra nogle af ovenstående epitafier, s. 578.
Andre mindesmærker (opsat efter 1865), s. 579.

Kongemalerierne, o. 1550-75, og de tilhørende skrifttavler, 1576. 1-2) (Fig. 371-72). Malerier af de to i kirken gravlagte konger, Kristoffer I. (†1259) og Erik Emune (†1139); sammen med de tilhørende, 1576 daterede indskrifttavler (jfr. nedenfor) danner malerierne kirkens måske tidligst planlagte epitafier (d.e. mindetavler). Begge konger er iført prægtige (parade)rustninger, og de er malet knælende foran en bedepult i et lille rum (bedekammer?). Den fjerprydede hjælm står på gulvet foran pulten, mens de på hovedet har et perlestukket net, der blev båret under kronen, som tillige med septret ligger på pulten. De blottede hænder er hævet i bedende stilling. På væggen over pulten ses rigsvåbnet og bag den knælende et draperi.

Malerierne er udført på kriderede egetavler, 115x81 cm, og indsat i jævngamle, 12 cm brede, sortmalede profilrammer med rester af indskrift. Rustningernes rige dekorationer efterligner de ætsede (og brunerede) pynteborter på (ikke mindst tyske) rustninger fra 1500'rnes 3. fjerdedel.[1] Kun den ene rammes indskrift med versaler er nogenlunde læselig: »Anno domini 1139 ... Weding a plogone nigro ... in boreali aditv templi ...«; både årstallet og overensstemmelsen mellem tekstens brudstykker og indledningen til mindeskriftet over kong Erik sikrer, at rammen var bestemt for hans billede; nu sidder den på Kristoffers (fig. 371).

Malerierne er stærkt medtagne, meget store partier af kridtgrunden er borte (f.eks. under draperierne), og sådanne steder er malingen smurt direkte på træet. Hanssen (1831, s. 19) fortæller om en »smører«, der under kirkens reparation 1791-93 (sml. s. 336) tog fat på at opfriske Kristoffers ansigt, men heldigvis blev stoppet, inden han gik igang med kong Eriks. Helms (1870, sp. 179) nævner en håndværker med samme ærinde 1843. Begge malerier med indskrifttavlerne blev restaureret af konservator Petersen 1874, og senest er overfladen blevet renset og farvelagene fastlagt af Mogens Larsen.[2] - Bortset fra guld på ornamenterne, en rød fjerbusk på Eriks og en hvid på Kristoffers hjelm, domineres farveholdningen af gråt og sort.

Det er undertiden hævdet, at den første restaurering skulle være blevet foranstaltet af Hans Svanning i forbindelse med skrifttavlernes fremstilling, men det er næppe sandsynligt. Trods maleriernes ringe tilstand, kan der ikke være tvivl om, at stilpræget daterer dem til en tid, som højst kan ligge et par årtier forud for 1576, da Svanning lod sit navn sætte under kong Eriks tavle (s. 548). Det er efterskriften til Svannings signatur, der er blevet taget til indtægt for en samtidig restaurering af malerierne. Men det forekommer rimeligere at opfatte ordene: »renouationem sepulturæ Illustrissimorum regum, qvæ obscurata erat« som en hentydning til, at han med epitafiernes anbringelse opfriskede minderne om de gravlagte konger (eller deres mindesmærker). Svanning sørgede for, at epitafierne (dvs. gravskrifterne) blev føjet til malerierne (leveret af en ukendt kunst-

Fig. 371. Epitaf (nr. 2, s. 548), o. 1550-75, over kong Kristoffer I. LL fot. 1977. — *Epitaph für König. Christoph I., ca. 1550-75.*

ner). Som kongelig historiograf må Svanning have haft ansvaret for teksternes indhold; det forekommer rimeligst også at opfatte ham som ansvarlig for bestilling af de to kongemalerier. Foruden sit hverv som dekan i Ribe var Svanning gennem flere år tugtemester for den senere Frederik II., hvis bevågenhed han adskillige gange nød godt af (Kinch II, 190f.). Det var på denne konges befaling 1560 (sml. s. 398), man fjernede den »store mur«, som mellem de to vestre korsskæringspiller lukkede for udsigten til højaltret. Den frigjorte inderside af disse to piller, der flankerer korindgangen, må for datiden have været en værdig plads for malerierne af de hedenfarne konger, knælende i bøn og vendt mod højaltret. Både Terpager (1736, s. 208) og Hanssen (1831, planen litra k.) har dem på dette sted, hvor de sandsynligvis er blevet anbragt af Svanning 1576 (sml. fig. 370). Her var de nær Kristoffers grav i korsskæringen, - og som Terpager skriver - ikke for fjernt fra nichegraven i nordre korsarm, hvor man dengang troede, Erik var begravet. 1845 blev epitafierne anbragt på nordre korsarms nordmur (sml. fig. 296) og 1904 på samme korsarms østmur, på hver side af alternichen.

Erik Emunes skrifitavle. »Epitaphivm Erici regis eivs nominis (et) cognomente Æmwne qvi / anno Domini 1139 in foro Hueding à Plogone Nigro in publica concione lancea in- / sidiose transfossus occubuit. Atq(ue) hue translatus in Boreali aditu templi, qui å foro in- / trantibus est ad læuam in muro sepultus requiescit.

Danorum Ericvs rex Æmwn nomine dictus Quem veteres fulmen septentrionale vocarunt Nulla quod in vita hunc potuerunt claustra tenere Disiiceret quin cuncta obstacula fulminis instar Quodqve ferox [rueret] tortum ceu fulmen in hostes Virtute haud numero sæpe agmina maxima fundens, Filius Erici, cui Cyprus nomina fecit Cyprius a multas (for multis), Bonus à plærisq(ue) vocatus Nunc cineres tegit hæc, bonitatem Dania laudat Sed non legitimus peperit qvem perfida pellex O (q)uantum nasci decus est à matre pudica Moribus à castis nec degenerasse parentum Idcirco omne malum materno (à) pectore suxfit] Et lapsus tandem est in crimina multa nephanda. Niclaum regem rigidis regno expulit armis Quod nati causam Magni defendit iniquam Oppressit diuum qui proditione Canutum Qui (for cui) fuit Ericus fraterno sanguine iunctus Bis sena (for sæna) vno anno contra quem prælia gessit In queis nunc victus nunc rursus victor abibat Rex fugiens tandem Slesuici à plebe necatur Quæ Magni insidiis doluit cecidisse Canutum Filius occubuit pugnans pro cæde tuenda Iniusta : Erico cesserunt regia sceptra. Sed regno accepto multum mutatus ab illo Qui pridem fuerat, factus pro rege tyrannus Haraldi fratris præstanti corpore natos Octo necat : nonus mutata veste repente Euolat, inq(ue) fuga spem vitæ collocat omnem Quin pater ad mortern cum tot sit ductus alumnis // Et dedit innocuus dura cum sanguine poenas In Fuer ex Scania hos mandat traducier omnes Quos vbi carnifices obtruncauere feroces Horrendum visu confestim pro-

iicit atram In speluncam omnes.iusto sine honore sepultos Hos omnes iugulat. soli vt sibi sceptra reseruet Atq(ue) suis amplum regnum post fata relinquat.

Nec tulit impune hæc immania facta patrasse Sed mox tantorum scelerum Devs adfuit vltor Suppliciiq(ue) iram lentam gravitate rependit Namq(ue) breui post hæc tantus bellator inermis Forte forum repetit Hweding plebemq(ue) recenset Quilibet vt solidos soluat bis sex ab aratro. A Plogone nigro transfossus turpiter hasta Cæsus ab ignauo cecidit memorabilis hoste Vt quod in Haraldum fratrem propriosq(ue) nepotes Commisit scelere ante alios crudelior omnes Hoc idem ab obscuro est sed duro milite passus Dum fremit aduersus præsentem concio regem Post varios casus duros Martisq(ue) labores Nunc iacet en (!) valido muro hic à (for &) marmore clausus Sufficiens viuo cui regnum non erat vnum Talis vita fuit similis q(ue) per omnia finis Dissimilis vitæ raro solet exitus esse

I Swaningius huius loci Decanus in ho/norem ac renouationem sepulturæ Illustris/simorum regum quæ obscurata erat A° 1576 Die 16 Martii has imagines [illustravit (se Terpager 1736, s. 324)] additis Epita:« (Gravskrift over kongen ved navn Erik og med tilnavnet Emun, som i Herrens år 1139 segnede på Hvidding ting, svigefuldt gennemboret med et spyd af Sorteplov i en offentlig forsamling, og overført hertil hviler han begravet i muren ved kirkens nordre indgang, til venstre når man kommer ind fra torvet.

Danernes konge Erik, kaldet med navnet Emun, hvem de gamle kaldte Nordens lyn, fordi ingen lås kunde holde ham tilbage i levende live, men som et lyn tilintetgjorde han alle hindringer, og fordi han vild som et slynget lyn stormede ind på fjenderne og ofte knuste de største styrker mere ved tapperhed end ved mængde, søn af Erik, hvem Cypern gav navn, af mange kaldet den cypriske, af de fleste den (eje)gode. Nu dækker denne (tavle) hans aske, Danmark priser hans godhed. Men den uægte søn, hvem en troløs frille fødte - O, hvor stor en pryd er det at fødes af en kysk moder og

Fig. 372. Epitaf (nr. 1, s. 546), o. 1550-75, over kong Erik Emune. LL fot. 1977. — *Epitaph für König Erik Emune, ca. 1550-75.*

ikke at være udartet fra forældrenes rene sæder, - han har derfor indsuget alt ondt fra det mødrene bryst og er omsider sunket ned i mange afskyelige forbrydelser.

Kong Niels fordrev han fra riget med skarpe våben, fordi han forsvarede sin søn Magnus' uretfærdige sag, han som ved forræderi dræbte den guddommelige Knud som Erik var knyttet til med broderblod.

To gange seks slag udkæmpede han med ham, hvori han først blev slået, men dernæst gik ud som sejrherre. Den flygtende konge dræbes til sidst i Slesvig af almuen, som var harm over, at Knud var faldet ved Magnus' svig, og sønnen bukkede under i sin kamp for at forsvare det uretmæssige drab. Det kongelige scepter gik til Erik; men da han havde overtaget riget, forvandlede han sig meget i forhold til før; i stedet for konge blev han en tyran: Han dræber sin herlige broder Harald (Kesjas) otte sønner; den niende flygter ge-

svindt i forklædning og i flugten samler han alt håb om at overleve, da hans fader har fundet døden med så mange af sine børn. Uantastet uddeler han (dvs. Erik) hårde og blodige straffe. Han lader dem alle slæbe fra Skåne til Fuer, hvor bestialske bødler har sønderflænget dem. Et gruopvækkende syn! Ufortøvet kaster han alle i den mørke hule; begravede uden retfærd og hæder slagter han dem alle for at forbeholde sceptret for sig selv alene. Og for at efterlade sine egne et stort rige efter sin død, har han - ikke ustraffet - ladet disse uhyrligheder fuldbyrde.

Men snart trådte Gud frem som hævner af disse store forbrydelser og opvejede sin langsomme vrede med straffens vægt; thi kort tid efter dette besøger den store kriger ubevæbnet atter tinget i Hweding og meddeler almuen, at enhver skal betale 2x6 solidi af ploven; men så segnede han skændigt gennemboret med en lanse af Sorteplov, den mindeværdige fældet af en fejg fjende. Ligesom han, grusommere frem for alle andre, svælgede i forbrydelse mod sin broder Harald og sine egne nevøer, således fik han selv efter flere fald krigens hårde skæbne gennem en uberømt, men effektiv soldat - mens folkeforsamlingen larmede mod selve kongen. Nu ligger han her i den stærke mur og dækket af en sten, han for hvem et helt rige ikke var tilstrækkeligt, da han levede.

Således var hans liv, og alt i alt var hans ende ligesådan. Afslutningen plejer sjældent at være forskellig fra livet.

For at hædre og forny de berømte kongers begravelse, som var gået i forglemmelse, forherligede J. Svanning, dette steds dekan, i året 1576 den 16. marts disse billeder med tilføjede epitafier (d.e. gravskrifter)).

Kristoffer I.s skrifitavle. »Epitaphivm Christophori regis eivs nominis I (mi) qvi cir-/citer Annum [C]I3CCLIX ab Alexandro Romano pontifice primo excommuni-/catus, mox ab eodem absolutus atq(ue) innocens declaratus, hic medio choro / sepulturæ datur

Hac(!) transis quicunq(ue) gradum modo siste Viator, Atq(ue) choro in medio Regalem respice tumbam, Marmore posteritas pia quam circumdedit albo, Imposito pluteo inde vt lectio sacra legatur, Quo luctum officio hoc relevaret Regis amarum Qui iacet hic telo Romani antistitis ictus Cum regno quod & hæc rapidissima fulmina sensit Quid? nornen profer? memora quo numine (for nomine?) læsus Romanus præsul, tantam concoeperat (for conceperat?) iram In Regem, quem Petre iubes omnes venerari? Nominis hic j Rex est Christophorus huius, Nornen habes, nunc summa sequar fastigia facti, Iacobus primus (for primas) Lundensis, sæpe rebellis Est factus Regi, renuens sua munia Regno, Primatum veteri pro consuetudine Regni Denegat hic primus, Regi conferre coronam, Præfracte violans hic priuilegia Regni Plurima, quæ nequeat comprendere parua tabella Queis Regem impellit, quo(d) dura in vincula captum Coniiceret, captumq(ue) suos seruare iuberet, Sed ruptis vinclis, fugiens peruenit ad vrbem / Atq(ue) ibi pontificem summum sic commouet ira In Regem vt sua mox temeraria fulmina mittat. Nec satis est illi visum sic sternere Regem Insuper occludi mandat templa omnia Regni Sacra vetat fieri, sepelireq(ue) lumine cassos Infantes prohibet sacro quoq(ue) flumine mergi Atq(ue) piis vsum sacrorum sustulit omnem. Sed Rex intrepidus, nil fulmina tanta moratus Sacra iubet fieri, sacrataq(ue) templa recludi. Mortua quin etiam mandari corpora terræ, Cædere & hos aliis, qui iussa capessere nollent. Hic error primus, culpa hæc et maxima Regis Qua meruit sævam Romani præsidis iram. Post ad rectores pietatis prouocat omnes, Et decernatur de facto postulat vltro Quo facto, Regis bene cognita causa triumphat Exilium primas Rugiam passurus adiuit.« (Gravskrift over Kristoffer kaldet den Første, som omkring år 1259 blev lyst i band af den romerske pave Alexander, men snart frikendt af samme og erklæret uskyldig; den skænkes til hans begravelse her midt i koret.

Du, vandringsmand, som går her forbi, hvem du end er, stands kun din gang og besku den kongelige tumba midt i koret, den som en from eftertid har smykket med en hvid marmorsten og med en opstillet pult, så at den

hellige lektie kan læses derfra, og ved denne pligt mildne kongens bitre sorg, han som ligger her ramt af den romerske kirkefyrstes spyd sammen med riget, som også har følt disse fortærende lyn.

Hvad drejer det sig om? Nævn det? Husk i hvilken henseende(?) romerfyrsten var krænket, så han havde fattet stor vrede mod kongen, hvem du, Peter, befaler alle at ære?

Kongen er Kristoffer, den første af dette navn. Navnet har du, og nu skal jeg følge det op med sagens vigtigste hovedpunkter: Jakob (Erlandsen), Lunds primas (ærkebiskop) var tit oprørsk mod kongen; han nægtede riget sin medvirken, og denne er den første blandt ærkebisper, som nægter, i henhold til gammel skik, at række kongen kronen (dvs. kongens søn, Erik (Klipping)), idet han hårdnakket krænker så mange af rigets privilegier, at denne lille tavle ikke kan rumme dem.

Ved disse (gerninger) tilskyndedes kongen til at lade ham fængsle og lægge ham i hårde lænker og beordre sine folk til at passe forsvarligt på ham; men han brød sine lænker, flygtede og kom til staden, og der bevægede vreden den høje pontifex (paven) i den grad, at han snart sender sine vilkårlige lyn mod kongen. Og ikke syntes det ham nok således at ydmyge kongen; han befaler ovenikøbet, at alle rigets kirker skal lukkes, han forbyder gudstjeneste og at begrave de døde, og også børnene spærrer han vejen til det hellige dåbsvand, og han formener de fromme alle hellige handlinger.

Men kongen er uforfærdet og regner de store lyn for intet; han beordrer, at gudstjenester skal afholdes, og at kirkerne skal lukkes op, også at de dødes legemer skal overgives jorden og at de skal dræbes, som nægter at yde de befalede tjenester (dvs. han slår de genstridige præster ihjel). Her var kongens første fejltagelse og dette var hans største brøde, hvorved han gjorde sig fortjent til romerfyrstens stærke vrede. Senere henviser han dog alle til fromhedens forkyndere og forlanger, at man af sig selv vender sig mod det skete. Da dette var sket, triumferer kongens velkendte sag, og ærkebispen går i landflygtighed til Rygen).

De hexameterformede indskrifter på næsten ens, sortmalede tavler står med hvid kursiv. Eriks tavle består af to, Kristoffers af ét (revnet) tommetykt egebrædt, og begge har deres oprindelige profilrammer, der også er sortmalede; de er henholdsvis 5 (Eriks) og 5,5 cm brede og måler 66x80 og 64,5x80 cm. Nederst på Eriks ramme hvid kursiv: »Dhlis F F« (D(ecanus) h(ujus) l(oci) i(ohannes) S(vanningius) F(ieri) F(ecit) - d.e. dette steds dekan Hans Svanning lod gøre).

(†)3) (Fig. 373a-c) 1569. »Her ere begrafne Erlig Mand Lavge Staffensen, Fordum Raadmand i Ribe, som døde Anno 1554 1. Octob. Og hans Hostrue Metthe Laugis, som døde Anno 1554. 15.Junii, med theris Søn Søfren Laugsen, som døde Anno 1565. 12.Julii. Hæredes f. f. 1569« (arvingerne lod (epitafiet) udføre). Indskriften, der må have stået under billedet på tavlens †midtstykke, er citeret efter Terpager (1702, s. 39). - Dette epitaf, et af landets ældste borgerlige epitafier, har været formet som et triptychon, med midtstykke og to bevægelige fløje, den almindelige form for sengotiske altertavler, endnu bevaret i Kronborgs altertavle fra 1589 og i den hamburgske altertavle fra 1606 i Frederiksborg slotskirke, dog her i forbindelse med renæssanceudstyr.[3] Lauge Steffensens dobbeltfløjede ligtavle havde som midtbillede et †opstandelsesmaleri, medens de nogenlunde samtidige fløjtavler over Lauge Brock 1566 i Københavns Helligåndskirke og over familien Worm 1572 i Århus domkirke var udstyret med henholdsvis Hudstrygningen og Dommedag.[4] N. L. Høyen, der så epitafiet et år før, det blev nedtaget, kalder opstandelsesbilledet »slidt op« (jfr. s. 385f.).

Nu er kun de to fløje bevaret, med malerier på forsiden af rådmanden og hans søn på venstre, hustruen og en datter, der ikke er nævnt i gravskriften, på højre fløj (under førstnævnte messingskilt med navn og titel). På bagsiderne er der nyopmalede (eller sekundære) versalindskrifter på latin, på mændenes citat fra Job 19 (jeg véd, at min frelser lever osv.) samt bomærke flankeret af L S og nederst med skriveskrift, sikkert fra konservator Petersens restaurering:

Fig. 373 a-c. (†)Epitaf (nr. 3, s. 549), 1569. Sat af arvingerne, over rådmand Lauge Steffensen, †1554, og hustru, Mette, †1554. Malerier på sidefløjene, af nederlandsk mester(?). På næste side: detaljer. Mogens Larsen fot. 1959. — *(†)Epitaph für den Ratsherrn Lauge Steffensen und Frau, 1569 von seinen Erben aufgesetzt. Gemälde an den Seitenflügeln, von einem niederländischen Meister (?).*

»Lauge Stephansen Raadmand i Ribe, død 1554, og Søn«. På kvindesiden: Joh. 11 (jeg er opstandelsen og livet osv.) samt kursiv: »Mette Laugis og Datter«.

Malerier på træ, 142x48 cm, olie på kridtgrund, med oprindelige, glatte, sortmalede rammer, i hvis indersider der ses nyere udlapninger efter hængsler. — Rådmanden og sønnen er ens klædt, i knælange kapper med bred nedfaldskrave, fra hvis ærmegab de også sortklædte arme stikker ud med en smal, hvid skjortebræmme ved håndleddet; smal, pibet eller kruset, hvid krave. Begge er kortklippede, faderen med gråt hår og skægløs, Søren med mørkebrunt hår, overskæg, kindskæg og fip. - Også de to kvinder er ens klædt, i sort, løst hængende kappe, sort liv med hvid midtbræmme, der synes at løbe rundt om halsåbningen, hvor en glat, opstående krave ses; hvidt, kruset forklæde. På hovedet har de et hvidt, kruset sammenlagt tørklæde, bundet i nakken, over et glat og pibet lin. Ingen af parterne bærer smykker. Sort baggrund, rødt gulv.

Ægteparret havde ifølge Hans Frandsens Epigrammer[5] seks sønner, af hvilke den ældste, Hans Laugesen, blev udnævnt til biskop i Ribe samme år, som forældrenes ligtavle opsattes, og tre døtre, af hvilke kun Marine (†1600) kendes.

Et begreb om tidens vurdering af det tabte opstandelsesrelief får man gennem Resen,[6] der skriver: »På pillen nærmest prædikestolen er et billede af Kristi opstandelse af et så kunstfærdigt og sjældent arbejde, at der er dem, som ville erhverve det for mange penge og i dets sted beklæde pillen med andre smukke malerier; og de havde gjort det, hvis ikke kapitlet havde sat sig imod.«

Galthen (1792, s. 136) betegner epitafiet som »af Ælde fordærvet«, og 1812 blev det sammen med fem andre dømt til undergang;[7] men dommen blev først eksekveret 1831 (Frost 1841, s. 89f.), hvilket betyder, at Høyen har set det på plads 1830. Efter at have nævnt det ødelagte midtbillede, føjer han til, at fløjenes portrætter endnu kunne ses (»med den nette ... Pensel ... ziirligt modellerede Hænder«).[8]

Malerierne[9] står nu temmelig matte på grund af afrensninger og restaureringer, den første 1873,[10] ved konservator F. F. Petersen, i København. Det er uvist, om Svend Rønne, der i sin undersøgelsesberetning 1908 kun omtaler mandsfløjen, også har restaureret.[11] I forbindelse med Mogens Larsens istandsættelse o. 1960 nævnes adskilte fuger og rammeværk samt stærkt opskallede, porøse farver, ting, der bragtes i orden, ligesom sorte overmalinger på dragter og baggrund fjernedes; ansigter og hænder rørtes derimod ikke ved denne lejlighed.[12]

Ligtavlens oprindelige plads var på 4. pille fra øst i midtskibets nordside; nu er de to fløje

placeret i arkaden mellem de nordre sideskibe, 5. fag fra øst, mændene mod vest, kvinderne mod øst.

4) (Fig. 374). Mellem 1580-88. Hans Tausen. Opsat af hans svigersøn og efterfølger i andet led, biskop Hans Laugesen (jfr. †epitaf nr. 8, s. 576) med en lang biografi i storfeltet, på latin, og en kortere i postamentfeltet, på dansk; teksten er forfattet af Peder Hegelund, medens han (1580-88) var teologisk læsemester (jfr. †epitafier nr. 6-7). På grund af den kildemæssige betydning gengives den latinske indskrifts biografiske data fuldstændigt:

»D (ominus) O (ptimus) M(aximus) S(alvator). Hic certe Johannes Tavsanvs dignvs, cvivs nornen omnis posteri/tas memoria recolet sempiterna. Is enim, providente deo, primvs re-/stavratæ in Dania doctrinæ coelæstis, nostro secvlo avtor habitvs / est. In germaniam missvs, vt papistica imbvtvs matæologia, rediret / ejusdem fidvs propvgnator : immvtatis divinitvs stvdiorvm rationibvs, / Lovanii ac Coloniæ pertæsvs, Vittebergam se contvlit, ubi qvvm D. Lvthervm incredibili discendi aviditate anno altero avdivisset, privs sva / opinione revocatvs est in patriam. Reversvm Crvciferi Antvorsco/vienses, ob co(n)stantem agnitæ veritatis confessionem, turri excepervnt / foetida et tenebrosa. Inde Vibvrgvm dimissvs, vt avt minis, avt vi, avt qvo/vis tandem illicio, a veri detvrbaretvr proposito : longe maiore heroici / animi alacritate, instar generosæ palmæ sese attollens, ne qvidem e carcere / misso per fenestram vocis nvncio, afflvens vvlgvs ervdire destitit. Ita va/rio eqvidem, sed frvctvossissimo conatv, hic desvdantem in annvm sextvm, Haf/niam accivit sereniss. Rex Fredericvs I. Qvo e vivis svblato, Tavsanvs noster Sca/nia et Selandia exvlare ivssvs est. Sed in medio itinere, hortatv nobilissimi viri / dn. Magni Gøie retractvs receptvsqve in vrbem magna civivm ovatione, vti coepe/rat (dvrante etiam graviss. obsidione) docere constantissime perrexit. Qvas hic / ærvmnas viderit, qvas totos annos novem adversitates exantlaverit (exante laverit), brevibvs dici no(n)/potest. Demvm Roschildiam vocatvs, tvm pastoris, tvm lectoris

Fig. 374. Epitaf (nr. 4, s. 551), 1580-88, over biskop Hans Tausen, †1561. Nu uden vinger. LL fot. 1977. — *Epitaph für Bischof Hans Tavsen, aufgesetzt 1580-88. Jetzt ohne die ursprünglichen Seitenstücke.*

mvnvs qvadri/ennivm egregie svstinvit. Postremo ad gvbernationem ecclesiarvm hvivs dioece/sis Ripen: translatvs est, qvibvs svmma vigilantiæ lavde, postqvam præfvisset / annis viginti, rvde coelesti donatvsplacide obdormivit anno ætatis LXVII.«[13] (Herren, den bedste, den største, frelseren. - Visselig (hviler) her den værdige Hans Tausen, hvis navn al eftertid vil dyrke i evig erindring. Thi ved Guds forsyn blev han den første forkynder i vort århundrede for genopbygningen af den himmelske lære (evangeliske) i Danmark. Sendt til Tyskland for, gennemtrængt af den papistiske vranglære, at vende tilbage som den sammes trofaste forkæmper begav han sig efter ved guddommelig indskydelse at have ændret sine studieplaner, da han befandt sig ilde i Löwen og Køln, til Wittenberg, og da han dér med utrolig lærelyst, havde hørt dr. Luther på andet år, blev han kaldt tilbage til fædrelandet, førend han havde planlagt. Den tilbagevendte kastedes af de korsbærende Antvorskoviensere (Johanniterne), på grund af hans faste forkyndelse af den erkendte sandhed, i et stinkende og mørkt tårn. Derfra blev han sendt til Viborg for enten ved trusler, magt eller ved et hvilketsomhelst lokkemiddel at blive tvunget bort fra den sande forkyndelse. Længe, med en heltemodig karakters store energi, ligesom stræbende efter den herlige martyrpalme, ja, end ikke da han var kastet i fængsel, afstod han fra med høj røst at undervise den tilstrømmende mængde gennem vinduet. Efter forskellige, men dog frugtbare forsøg gennem seks anstrengende år kaldte den høje konge, Frederik I., ham til København. Da denne havde forladt de levendes tal, fik vor Tausen befaling til at fjerne sig fra Skåne og Sjælland. Men midt under rejsen blev han efter opfordring af den ædle mand hr. Mogens Gjøe kaldt tilbage og modtaget i byen under borgernes store jubel og fortsatte, som han havde begyndt (endog under den hårdeste belejring (1535-36)), standhaftigt med sin undervisning. Hvilke trængsler han her har set, og hvilken modstand han har slået ned gennem hele ni år kan ikke siges i få ord. Endelig kaldt til Roskilde bestred han først prædikantens, så læsemesterens hverv på udmærket måde i fire år. Til sidst blev han overført til ledelsen af kirkerne i dette Ribe stift, og efter at han med rosværdig årvågenhed havde styret dem i 20 år, sov han, udstyret med himmelsk adgangskort, roligt ind i sin alders 67. år. - Herefter rosende ord om hans biskoppelige arbejde, hans skrifter og hans udholdenhed i modgang og teksten slutter: Født år 1494 i Birkinde sogn på Fyn, levede under fire konger, døde år 1561 9. (fejl for 11., IX for XI) nov. i den fjerde time).

Postamentets danske biografi lyder: »Salig M(agister) Hans Taussøn som udi vor tid vaar

den første Euangeliske Prædickere her vdi / Riget og lærde i Viborg Kiøbenhaffn Roskild og her i Ribe XXXVI aar, vnder atskillige største / forfølgelse. Hand afflede iiij børn met sin første hustru Dorothea, som døde oc ligger begraffuit vdi / S. Nicolai Kircke Kiøbenhaffn oc IX Børn med sin anden hustru Anna Andersdaatter, som døde her vdi / Ribe Anno MDLXX. S. Bartholomæj dag oc hviles her hoss hannem.« I gavlfeltet et valgsprog på latin, et forenklet citat fra 1. Mos. 30,33: »I morgen skal min retfærdighed svare for mig.«, mens topstykket giver et citat fra Matt. 10,32-33: »Huo som mig bekiender for Menniskene« etc. Endelig indeholder frisefeltet stifter-indskriften, to latinske disticha: Disse monumenter satte jeg, Lauges's søn (gnatvs Lagonivs), din efterfølger, for dig ærværdige svigerfader Tausøn etc. samt »Iohannes Lagonivs S(ocero) R(everendo) F(ecit) F(ieri)«. (Hans Laugesen lod udføre for sin ærværdige svigerfader, sml. maleriet s. 483). Gyldne indskrifter, de latinske med versaler, de danske med fraktur, topstykkets med en fed, moderne udseende skrift.

Regelmæssigt opbygget renæssance-epitaf, 350x160 cm, med nyere hængestykke og spir, men nu uden de storvinger, der har efterladt sig svage spor.[10] Den nederste trediedel af kannelurerne i storsøjlerne er udfyldt med rundstave. Trægrunden er hvidgrå eller med rødbrun marmorering, søjler og pilastre forgyldte med olivengrønne kannelurer, de små rundstave i storsøjlerne sorte ligesom skriftbunden. Stifterindskriften står på en malet tavle, der holdes af hvidklædte engle med henholdsvis rødt og blåt slag. Valgsproget er omgivet af en laurbærkrans ophængt i hvide bånd.

1876 istandsattes epitafiet i København af konservator F. F. Petersen for 120 kr. (»1520 Bogstaver«);[14] denne opmaling står endnu, thi ved sidste istandsættelse i 1950'erne blev kun snedkerarbejdet fæstnet og stafferingen i øvrigt voksbehandlet.

Oprindelig hang epitafiet i midtskibets sydside, på 3. pille fra øst, skråt over for prædikestolens daværende plads og under Sehested-Podebusks †ligtavle (nr. 11). 1836 blev gravstenen (se nr. 70) flyttet fra midtskibet til østvæggen i ydre, søndre sideskib - ifølge Helms (1870, sp. 179) - sammen med epitafiet, som først 1865 fik sin nuværende plads på vestvæggen i søndre korsarm.

(†)5) (Fig. 376). 1608 (suppleret 0.1621). »Hans lessøn (med tilnavnet Søhane), Raadmand Vdi Ribe, som henso[v] den XII. Decembris Aar 1604, hans Alders LXXII. Aar : Her hoss oc hans Hustro Karine Nielsdatter (Tovskov), som døde den 12. Aprilis Aar 1607, Hendis Alders LXXIII. Aar.« (jfr. gravsten nr. 39) Maleri på træ, 100x100 cm, olie på tynd kridtgrund, i ramme fra 1845; langs billedets yderkanter ses spor efter tandsnit, rester fra den oprindelige snedkrede pragtramme. Under tavlen skriftfeltet, med gylden fraktur, i tilsvarende ramme, delvis gjort af gammelt materiale. Dette kan stamme fra det rammeværk, som endnu 1836 rummede maleriet.[25] Epitafiets opbygning har fulgt tidens vanlige mønster (sml. fig. 370): et storfelt (med det bevarede maleri) flankeret af søjler og vinger og forsynet med top- og hængestykke; billedet viser tillige, at postamentfeltet var ombygget i forbindelse med anbringelse af sønnens epitaf o. 1621 (se nedenfor).

Maleriet, der viser den berømte og ansete råd- og handelsmand og hans familie under en fremstilling af Jesus og de små børn,[8] er øverst i det mørke felt, som rummer familien, signeret med sorte versaler (fig. 375): »LAVRENTIVS ANDRE RIP:PINXIT A 1608.«

Mand og kone knæler midt i billedet flankeret af børnene, tre sønner bag manden - et rødt kors over de to mindste betegner dem som

Fig. 375. Malersignatur på Hans Jessen (Søhanes) epitaf (jfr. fig. 376). Mogens Larsen fot. 1959. — *Signatur des Malers auf dem Epitaph für Hans Jessen.*

døde - næsten ens klædt med pibekrave over kappe og kofte, tre døtre (alle med kors) bag moderen er i tidens vanlige kirkedragt, pibekrave over sort kappe, hvidt forklæde og hovedklædning omtrent som Lauge Steffensens kone og datter (fig. 373).[9] Maleriet af Hans Jessen er en tro kopi efter det fire år ældre portræt (sml. s. 495 med fig. 335).

Det religiøse maleri er stærkt medtaget af tidens tand; flere af personernes ansigter er ganske udviskede. Alligevel ses det, at der er tale om et maleri af fin kvalitet, både hvad angår form og farve, selv om den første er lånt fra et eller flere kobberstik. Med en by i baggrunden og med et højt, smalt hus i forgrunden (på bæltegesimsen Matt. 10,14) står og går en skare mødre, der bringer deres børn til Jesus. Han sidder foran sine 12 disciple, af hvilke man genkender den skaldede Peter i forreste række; den stående apostel til højre er snarest Jakob den yngre, der altid fremstilles som lignende Jesus. Alle dragter er livligt og farvestrålende malet, en rigt komponeret farveskala, hvor rødt veksler med gult, blåt, vissengrønt, hvidt osv. og hvor en nænsom lazur endnu er kendelig. Under behandlingen af altertavlen (s. 410), hvis malerier tilskrives Lauritz Andersen, er der gjort opmærksom på den tilsvarende kvinde med »møllestenshatten«. Helt til venstre i billedet ses en lille dreng med en »vindmølle« i hånden.

Om den bedrift, der skaffede Hans Jessen tilnavnet Søhane, hvor han og hans mandskab tilbageerobrede deres skib fra en sørøver og bragte ham og hans skib til Ribe fortæller Kinch II, 138f.[15]

Maleriet, der vistnok også er restaureret o. 1904 af Rønne,[11] istandsattes grundigt 1962 af Mogens Larsen;[12] det rensedes for snavs og overmalinger, ligesom brudfladerne blev udfyldt med kridering, indtonet og voks-harpikset. Oprindelig hang »ligtavlen« i midtskibets nordside, på vestsiden af den 2. arkadepille fra øst; nu hænger maleriet i den vestligste arkade mellem de to nordre sideskibe.

O. 1621 suppleredes epitafiet af sønnen, således som det er nævnt ovenfor. Terpager (1702, s. 31f.) gengiver teksten således: »Niels Hanssøn, Borger udi Ribe, her hos sine Forældre haver taget sit Hvilested sampt hans kiere Hustro Karine Andersdaatter (Klyn). Hand døde den 19. Dag Sept. Aar 1621, hun døde den 12. Dag Iuni Aar 1615.« Billedet (fig. 370) viser, at sønnen tillige føjede et maleri til forældrenes epitaf, og at dette — jfr. forældrenes - viste den afdøde sammen med familien.

(†)6) (Fig. 377). 0.1610. Magnus (Mogens) Grave, rådmand, †17. febr. 1635 i hans alders 82. år, og hustru, Gunder Lambertsdaatter, †19. aug. 1644 i hendes alders 89. år. Indskriften er citeret efter Terpager (1702, s. 38); af epitafiet, der 1610 betegnedes som »meget høy oc statelig«,[16] er kun bevaret storfeltets maleri i sort ramme fra 1845. Herunder er opsat et sort brædt med mandens navn, titel og dødsår i hvid skriveskrift.

Epitafiets †rammeværk af træ, søjleflankeret storfelt samt top- og hængestykke, anes på et af Jørgen Roeds interiørbilleder fra domkirken.[25] Storfeltets bevarede maleri, 135x95 cm, olie over tynd kridtgrund på træ, viser det næsten jævnaldrende ægtepar, knælende på beplantet jordsmon med lidelsesredskaber, neden for »Kristi gravlæggelse«[8] efter Federigo Baroccis ofte brugte maleri. Han, kortklippet med brunt hår og skæg, er iført sort slag med pibekrave, hun i borgerkvindernes vanlige kirkedragt med hvid hue over »sniplin«, bred, hvid krave, sort slag og hvidt forklæde.

Farverne er medtagne, slidte og grumsede; kun i det gule slår den oprindelige klarhed igennem. Den store, smukke, fornemt klædte Maria Magdalene, som knæler i forgrunden, fremtræder nu kun som et åndesyn, og flere enkeltheder i landskab og på personer er udviskede.

Epitafiet har været igennem flere istandsættelser siden 1845, både 1904 og 1923 har det fået en omgang. Ved den seneste restaurering fjernedes alle tidligere overmalinger; de mange bare pletter fik ny kridtgrund, der blev dækket med »gennemsnitsfarver i stregteknik uden billedmæssige detaljer«, og farverne fik påført forskellige beskyttende lag.

Fig. 376. (†)Epitaf (nr. 5, s. 553), 1608, over rådmand Hans Jessen (Søhane), †1604, og hustru, Karine Nielsdatter, †1607. Maleri fra storfeltet, af Lauritz Andersen (Riber) (jfr. fig. 375). Mogens Larsen fot. 1959. — *(†)Epitaph für den Ratsherrn Hans Jessen (Søhane) und Frau. Gemälde im Hauptfeld, gemalt 1608 von Lauritz Andersen (Riber).*

1610 søgte Mogens Grave om at måtte hænge en ligtavle på et hæderligt sted (dvs. over hans stol), hvilket blev bevilget mod en »stor« testamentarisk gave. Epitafiet begæredes opsat midt i domkirken lige over for prædikestolen. 1626 bekræftedes det, at Magnus Grave tillige med sin hustru skulle nyde fri begravelse i kirken, da han for sin blå ligsten (†gravsten nr. 33) har betalt 30 og for sit epitafs opsættelse 20 rdl.[16] Epitafiets oprindelige plads var i midtskibet på den 3. arkadepille fra øst, (hvor også den af parret skænkede lysearm, s. 502, var opsat). Nu på vestsiden af vestligste pille mellem de to søndre sideskibe.

7) (Fig. 380). Efter 1614, biskop Peder Hegelund og hans tre hustruer: Anna, Margreta og Anna, sat af sidstnævnte, der døde 1640. Gravskriften er anbragt i to spalter som på den

gravsten, Hegelund 1612 lod lægge over sin og sin (3.) hustrus grav (sml. fig. 480); det synes da også ord for ord at være gravstenens (af Hegelund forfattede) tekst, som 3. hustru har ladet overføre til epitafiet.[17] Efter to religiøse vers på henholdsvis latin og dansk følger i første spalte: »Petrus Joannis Hegelund, Ripensis. Ludimagister X, Lector VIII Annos, Pastor VII, Superatten: XIX †1614 Ætatis LXXIII ipso die concordiæ sc(ilicet) 18. Febrvary. Hic prope consortes thalami tvmvliqve qviesco: nos fove, et æternvm Christe Redemtor A M A«[18] (Peder Jensen Hegelund, lærer (ved skolen) 10 år, (teologisk) lektor 8 år, præst 7 år, biskop 19 år, †1614, den 18. febr. - Her, nær mine ledsagere i ægteskabet og graven, hviler jeg. Støt og elsk os i al evighed, Kristus Genkøberen). De afsluttende initialer »AMA« (=elsk) spiller sikkert på de tre hustruers initialer. De personalhistoriske oplysninger svarer helt til dem på †epitaf nr. 7, og det samme er tilfældet med de tre hustruers, som optager den midterste del af anden spalte.

Tværstillet sort kalksten, 103x179 cm, bag *smedejernsgitter* (fig. 380); i og på topstykkets rankeværk er indføjet initialerne »A P H R«, de tre første står for Anna Peder Hegelunds, og det sidste for Peder Hegelund, idet der ikke er tale om bogstavet R, men P og h sammenskrevet, således som bispen altid betegner sig selv i sine almanakoptegnelser. Af årstallet er kun de tre første cifre bevaret; det sidste, der var forsvundet allerede før 1875, kan efter mærkerne at dømme have været et nul, således at gitret muligvis først er kommet til 1640, det år da den 3. hustru døde. - Epitafiets oprindelige plads var på søndre korsarms østvæg, nord for sidealternichen (fig. 354, 11), under to af Hegelund opsatte epitafier (†nr. 6 og 7). Siden 1904 har det været placeret på samme korsarms vestvæg.

(†)8) O. 1627. Ægidius Lauridsens epitaf er kun nævnt hos Terpager (1714, s. 6) i forbindelse med et religiøst citat og et valgsprog. Ægidius Lauridsen var gift med Anders Sørensen Vedels ældste datter, Marine, (jfr. gravsten nr. 48); han var rektor på Ribe katedralskole 1596-1605, ærkedegn (allerede) fra 1603 til sin død 1627 (sml. Kinch II, 249f.). Fra 1600'rnes 1. halvdel og fra et og samme epitaf stammer to cirkulære *portrætmalerier (fig. 379 a-b), som nu - sammen med andre epitafieportrætter - tilhører katedralskolen. De er malet med olie på træ, udskåret af 3 cm tykke, sammenklæbede brædder, diam. 33-34 cm, og forsynet med illusionistisk ramme. Af de to præsteviede personer skal den ældre (fig. 379 a) ifølge katedralskolens oplysninger forestille Ægidius Lauridsen, og i så fald må fig. 379 b formodes at være en af hans seks - i øvrigt ret ukendte - sønner (Laurids? f. 1602).[19]

Epitafiets plads har antagelig været på apsisbuens søndre vange, ved siden af svigerfaderens (†nr. 9), der på den anden side havde sønnen Lauge Andersen Vedels epitaf (nr. 10); formodningen bygger på, at gravstenen oprindelig lå i apsis, at ærkedegneembedet gav adgang til en fornem begravelsesplads, - og endelig på det forhold, at apsiden med tilstødende piller i 1600'rnes 1. halvdel omdannedes til en slags gravkirke for efterkommerne af Hans Tausen - A. S. Vedel.

9) (Fig. 378). 1644. Samuel Müller »auss Geyr in Meissen gebohren, vnter des H. General Major Wittenbergsch Regiment zu Fuss, wolbestalter Obristen Lieutenant«, †1 9. juli 1644, 35 år 1 måned og 5 dage gammel »durch umbwerfen des Schiffes im meer verdrunken«. - Indskriften, der stod på den ene af de to †faner (jfr. s. 666), der hørte til tavlen, er citeret efter Terpager (1702, s. 112).

Cirkulær skive af eg, diam. 77 cm, med hjælmet våben på sort baggrund, hjælmtegnet flankeret af »S. M.«, under skjoldet: »1644«. I skjoldfeltet, på baggrund af et rankesmykket tæppe af skjoldets form står en ung mand iført brun kofte med hvid nedfaldskrave, røde knæbukser, hvidgrå strømper og sorte sko med vristklap. Han bærer på sine opløftede hænder en genstand, der ligner en halv møllesten (med den halvrunde udskæring midt i den øvre, vandrette kant), utvivlsomt et »emblem«. Hjælmtegnet er en gylden, trekvart, oprejst løve med hævet bagudpegende sværd i højre

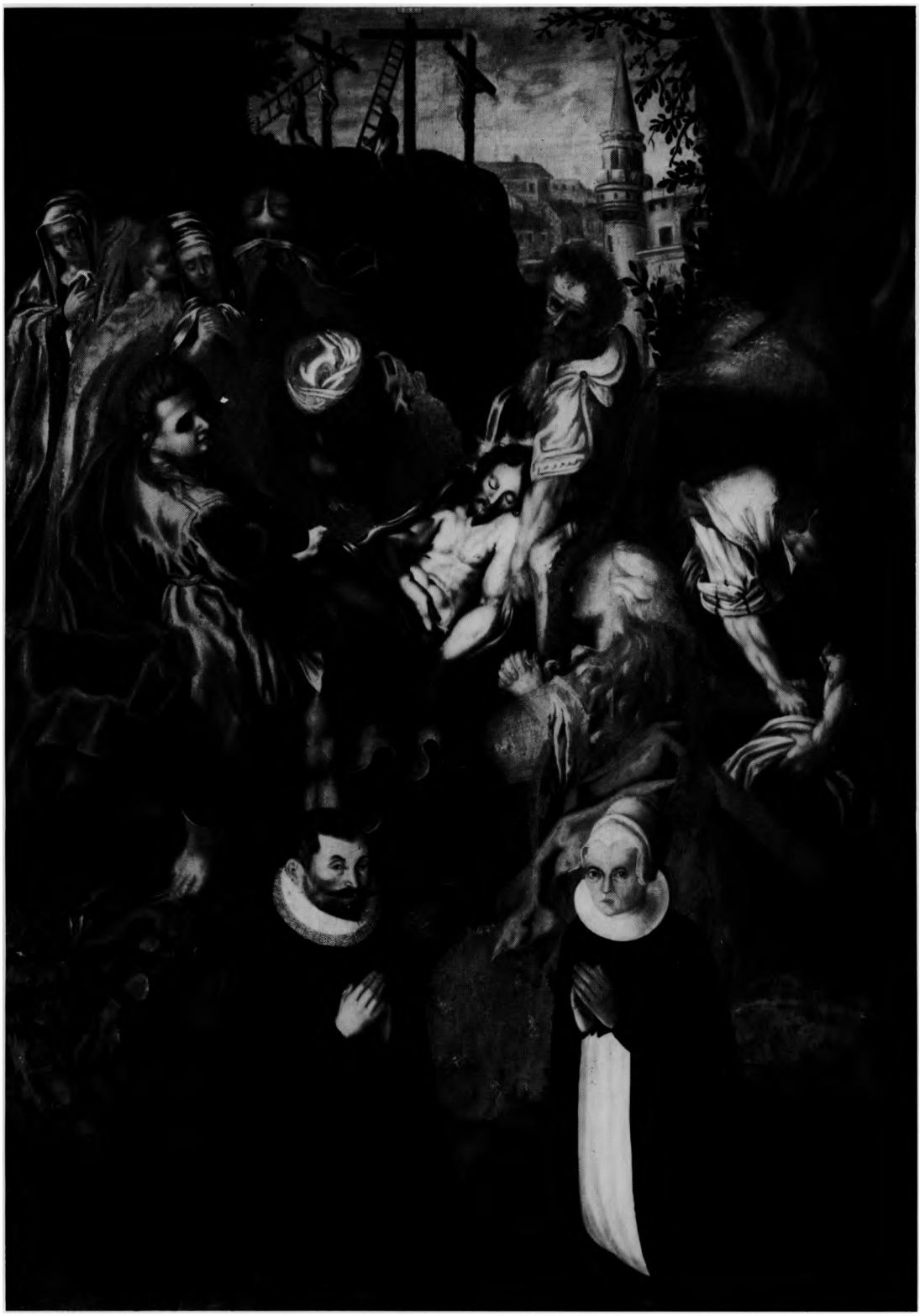

Fig. 377. (†)Epitaf (nr. 6, s. 554), o. 1610, opsat af rådmand Mogens Grave, †1635, og hustru, Gunder Lambertsdatter, †1644. Maleri fra storfeltet. Mogens Larsen fot. 1959. — *(†)Epitaph für den Ratsherrn Mogens Grave und Frau, um 1610. Gemälde im Hauptfeld.*

Fig. 378. Epitaf (nr. 9, s. 556), o. 1644, over oberstløjtnant Samuel Müller, †1644. LL fot. 1977. — *Epitaph für Oberstleutnant Samuel Müller, ca. 1644.*

pote. Hjælmløvet er gyldent, rødt og gråt. Hele våbnet er omgivet af en spinkel laurbærkrans sammenbundet med gyldne bånd, hvorpå er fæstet en guldblomst. Uden om denne, helt ud til skivens kant er ved skrabning fremstillet en stor perlestav, der står i træets farve.

Samuel Müller druknede ifølge Terpager (1736, s. 328f.), da han skulle til Holland for at hverve marinemandskab; skibet kæntrede ikke langt fra kysten, og hans lig blev fundet og begravet i domkirken. Endnu på Terpagers tid hang de to †faner over skjoldet, den ene sort, den anden med indskriften, anbragt »på den første pille til højre fra alteret og ud til hovedgangen«, dvs. på den nordvestre korsskæringspille, mod midtskibet, hvor skjoldet også var placeret før restaureringen 1843-45 (Frost 1842, s. 87). Siden 1845 har det været placeret i ydre, nordre sideskib, på pillen over for trappedøren. - Malingen er istandsat flere gange, sidst 1959.[12]

(†) 10) (Fig. 381). O. 1648. »Salig m(agister) Lauge Andersøn (Vedel, næstældste søn af Anders Sørensen V.), fordum SognePrest til Visby Kircke i 13 Aar, siden Medtiener udi Ordet til vor Fru Kircke her i Ribe i 6 Aar, oc omsier SognePrest til S. Catharinæ Kircke samesteds i 12 Aar, hensof vdi Herren den 23. Aug. Aar 1648, i hans Alders 55 Aar. Hans Hustro, Lisbeth, s(al.) h(r) Johannis Mauritii fordum Provist oc SognePrest i Tønder hans Daatter, met hvilcken hand lefvede i en Gudelig Ecteschab i 30 Aar. Hun døde den (28. Aug.) Aar 16(59) i hendis Alders (63) Aar. Med 10 Sønner oc 1 Daater har Gud velsignet dennem.« (Jfr. gravsten nr. 57). - Indskriften er forsvundet sammen med den udskårne træramme og derfor citeret efter Terpager (1702, s. 83). Da kun manden kaldes »salig«, må man antage at epitafiet er opsat ved hans død, og hustruens årstal må derfor have været senere indføjet.

Maleriet, 150x120 cm, olie over tynd kridtgrund på træ, er nu indsat i en glat, sort ramme fra 1845, og herunder er der et sortmalet brædt med mandens titel og dødsår skrevet med versaler og antikva.

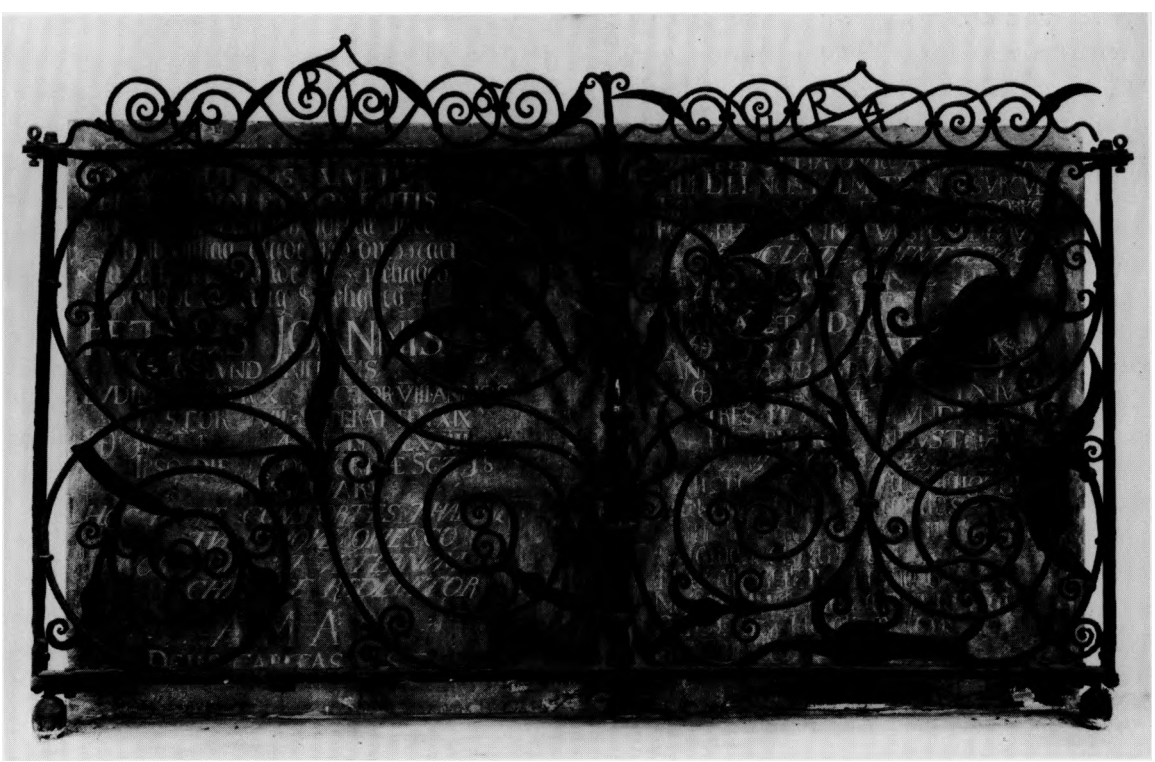
Maleriet er, på gammeldags vis (sml. nr. 5) tværdelt, med afdøde og deres familie i nederste, en religiøs fremstilling (Dommedag)[8] i øverste afdeling. Ifølge gravskriften havde ægteparret 11 børn; det er der også med de to ganske små hvidklædte, en dreng og en pige, i forgrunden; de var sikkert døde, da epitafiet blev opsat. Præsten og hans kone er her anbragt yderst til venstre, han grånende, fuldskægget, med bog i hænderne, iført sin sorte kappe med pibet krave; hun står med foldede hænder, iført sort kappe, har bred, udringet krave, der viser den højhalsede kjole og en kriget hue. Herefter følger de ni sønner, først - lidt tilbagetrukket - en ung fyr med himmelvendte øjne (død?) med nedfaldskrave som alle de andre brødre undtagen én, der er fuldskægget som faderen; pibekraven, der en snes år tidligere var gået af mode som verdslig pryd, viser, at han er gejstlig; det er den ældste søn, Anders, der 1646 blev præst i Vilslev. - Ingen af de andre brødre, imellem hvilke der er adskillige meget livfuldt tegnede ansigter, og af hvilke de fleste også blev præster, har nået pibekravens alder.

Dommedagsfremstillingen er malet efter et stik, der opererer med en meget almindelig opstilling: øverst Kristus, dommeren, med

Fig. 379 a-b. (†)Epitaf (nr. 8, s. 556), 0.1627, portrætmedaljoner, a. Ærkedegn Ægidius Lauridsen, †1627. b. En af hans sønner (Laurids?). LL fot. 1977. — *(†)Epitaph für den Erzdiakon Ægidius Lauridsen, ca. 1627. Porträtmedaillons. a. Ægidius Lauridsen. B. Einer seiner Söhne (Laurids?).*

Fig. 380. Epitaf (nr. 7, s. 555), efter 1614, over biskop Peder Hegelund, †1614, og hans tre hustruer. Sat af 3. hustru, Anna, †1640. Hugo Matthiesen fot. 1946. — *Epitaph für Peder Hegelund. Nach 1614 von seiner 3. Frau, Anna, †1640, aufgesetzt.*

højre fod på verdenskuglen, højre hånd pegende opad for de frelste, der ses opstående og opstandne i billedets venstre side; venstre hånd peger nedad mod Helvede, hvortil myldrende djævle slæber de fordømte. Et par engle er steget ned på jorden for at bistå de frelste. Helt i baggrunden til venstre ses en lille engel med et kors, hendes modpart til højre er en lille djævel. Dommeren flankeres af menneskehedens forbedere, Maria og Johannes (Marias tilstedeværelse henviser til et tysk, katolsk stikforlæg), og til begge sider i den himmelske region ses apostelgrupper over basunblæsende engle. Om maleriets tilstand og istandgørelse gælder, hvad der er sagt om Mogens Graves epitaf (nr. 6). 1812[7] omtales epitafiet i kapitlet, hvilket stemmer med, at Galthen (1792, s. 139) og Frost (1842, s. 56) begge har det i søndre korsarm; her må det have siddet på østvæggen mellem P. Hegelunds epitafier (†nr. 6-7) og A. S. Vedels (†nr. 9). Siden 1845 har det haft plads i ydre nordre sideskib, over trappedøren.

11) (Fig. 382-85, 394). O. 1650-51. Salig Iørgen Pedersen, slotsskriver på Riberhus, †27. juli 1650 49 år og Carsten Thønnisen, slotsskriver sammesteds, †(26. april) 16(67 51) år samt »deris Kierre Hustru« Mette Christens Datter, †(12. aug.) 16(59 55) år. Indskrift med (sekundær) gylden fraktur. To sortmalede kvadre på postamentbjælken har med langt yngre, hvid skriveskrift: 1. »Jørgen Pedersen Slotsskriver, død 1650« og 2. »Carsten Tønnesen, Borgemester, død 1667, med Begges Hustru« (sml. Terpager 1702, s. 32). De med parantes indrammede data må være sekundært indføjede, idet teksten viser, at epitafiet er opsat, medens Karsten Tønnesen var slotsskriver, og det var han kun 1650-51.[20]

Det 480x260 cm store sandstensepitaf, med maleri på kobberplade i storfeltet, er bygget op med storstykke, dobbelt hængestykke under postamentbjælke og den for værkstedet karakteristiske brudte gavl, hvorfra et topstykke skyder op, her en attika bestående af postament, storstykke og top. Storfeltet flankeres af de ligeledes for værkstedet typiske ret flade, bredansigtede dydefigurer, Troen med kors og bog, Håbet med anker og due. I storvingerne, der kantes af vingede kvindeskikkelser med havfruelignende underkrop, står Adam og Eva, hver med sit æble. Hængestykkets skriftfelt holdes af englebørn, og i stykket herunder ses en liggende putto med dødssymboler, timeglas og kranie. I attikaens postamentfelt er der et maleri, mens det hammerformede storfelt rummer Kristus som smertensmand (med nu afbrudt kors). Den opstandne i skyformation danner topstykke.

Dette epitaf har næsten helt undgået den nyere overmaling med sandstensfarver og har derfor bevaret meget af den oprindelige partielle staffering på dragter, ornamenter og profiler, nu blegnet gult, sepia og guld. Gyldne bladrækker ses på arkitraven og de to gavlstykker. Adam og Eva samt de to Kristus-figurer har lys hudfarve. På frisen og bag de frie figurer er der sort bund. De to sorte kvadre på postamentbjælken med skriveskriften flankeres af 2x3 brune på sort bund.

Storfeltets maleri (kobberpladen 109x86 cm) viser de tre afdøde; det er muligt, at manden i baggrunden er en tilføjelse til et lidt ældre billede af ægteparret, Mette Christensdatter og Jørgen Pedersen, og således identisk med Karsten Tønnesen, der senere blev gift med den unge Margrete de Hemmer (sml. epitaf nr. 16). — Mette Christensdatter er iført tidens sorte borgerkonedragt med den stærkt indskårne (krigede) hue, som i mere eller mindre outreret form ses på andre epitafier i domkirken; hun har stor, hvid halskrave og hvidt forklæde. De to mænd er næsten ens, den første har dog større over- og hageskæg, og nr. 2 har større kniplinger over nedfaldskraven og fine kvaster herunder. Det lille dommedagsmaleri - på grundlag af Chr. Schwartz gennem stik af Ioh. Sadeler - er malet på gylden grund; dragterne er fortrinsvis blå og grønne.

Epitafiet hang i midtskibets sydside, på 1. arkadepille fra øst, hvor også den tilhørende lysearm havde plads (sml. gravsten nr. 62) ;[20] nu er det opsat i søndre korsarm, på sydvæggen vest for indgangen, og flytningen synes gennemført i 1800'rnes 2. halvdel (sml. †epitaf nr. 12).

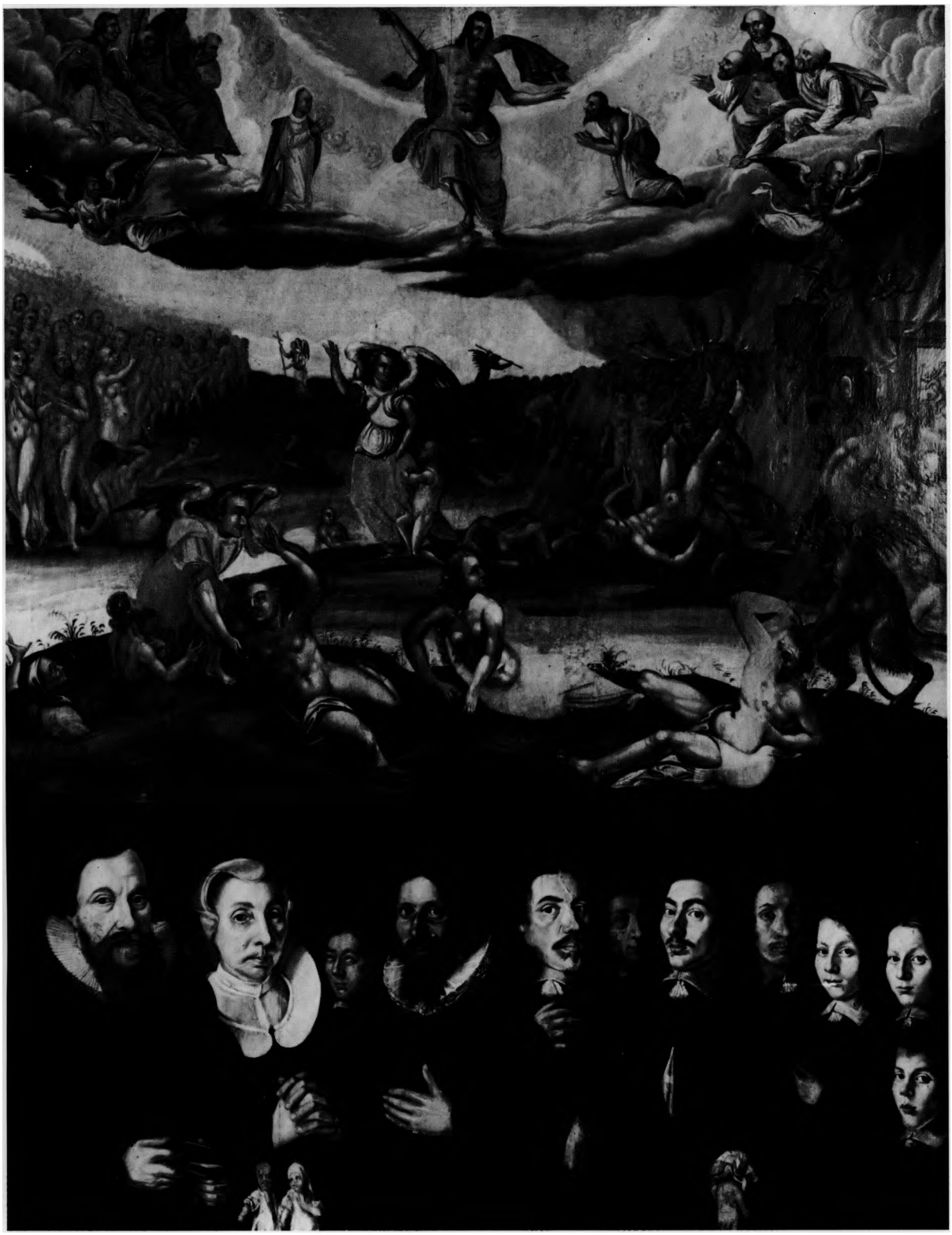

Fig. 381. (†)Epitaf (nr. 10, s. 558), o. 1648, over sognepræst Lauge Andersen Vedel, †1648, og hustru, Lisbeth, †1659. Maleri fra storfeltet. Mogens Larsen fot. 1959. — *(†)Epitaph für Pfiarrer Lauge Andersen Vedel und Frau.*

Fig. 382-385. 382. Epitaf (nr. 11, s. 560), 1650-51, over slotsskriver Jørgen Pedersen, †1650, slotsskriver Carsten Tønnesen, 14667, og deres hustru, Mette Christensdatter, 14659. Herunder og på næste side fig. 383-85, detaljer af epitafiet. Jfr. også storfeltets maleri, fig. 394. LL fot. 1977. — *Epitaph für die Schloßschreiber Jørgen Pedersen und Carsten Tønnesen und ihre Frau, 1650-51. Unten und auf der nächsten Seite Details des Epitaphs, Fig. 383-85.*

(†) 12) (Fig. 396). 1652. Magister Anders Pedersøn Romdorf (Andreas P. Romdorfius) og Ludvig Johansen Pouch (Ludovicus I. Pouchius) samt begges hustru Dorotea Sørensdatter Vedel (Dorothea Sever. W.). Indskrift på latin med gyldne versaler: M Romdorf, i 10 år rektor i Ribe (1638), i 9 år ærkedegn, kannik, kirkeværge (ædil.), gift (1638) i 11 år 7 mdr., †29. marts 1649, 44 år, og Ludv. Pouch, ph. og med. dr., læge og kannik, samt Dorthe V., begges ægtefælle, der i erindring om den afdø-

de (ægtefælle) lod sætte dette minde for sig og sine,[21] der snart vil følge efter. Han døde *16*□ □ □år (1681, 18. april, 61 år). Hun døde 16<73> <17.jan.> <52> år.

Maleri på træ, 105x104 cm, med ramme fra 1843, over (opmalet) gravskrift i tilsvarende ramme, hvorpå er fæstet (forkert anbragte) messingskilte under de to mænd med navn og dødsår. Ud over den bevarede gravskrift, der indledes med ord om livets forgængelighed, gengiver Terpager (1702, s. 25) et nu forsvundet manende og opbyggeligt digt, tre disticha, hvorunder stod årstallet 1652.

Maleriet viser de tre afdøde, Dorotea til højre. Hidtil har man troet, at manden helt til venstre var hendes første mand, Romdorf, vel fordi det i »Cimbria literata« sagdes om han, at ingen i Ribe kunne måle sig med ham i vækst (Kinch II, 461); det er imidlertid, som påvist af Mogens Larsen,[12] Pouch, hvis portræt er udført på et selvstændigt bræt, der er føjet til det oprindelige maleri, som meget vel kan tænkes at være udført flere år før Romdorf døde (jfr. testamentet 1641).

De tre er malet som knæstykker. Den smukke, unge Dorotea har glat tilbagestrøget, blondt hår under en stærkt kriget hue; den slanke hals fremhæves af den vide, opstående krave og den halvt gennemsigtige, hvide brystdug. Elegante, kniplingsbesatte ærmer stikker frem under de posede kappeærmer, og forklædet er af silke. - Også Romdorf er af udseende ung; han har langt, bølgende, brunblondt hår under en lille sort kalot; tilsvarende kind-, over- og hageskæg. En fin, spinkel hånd (svarende til hustruens), som stikker frem fra en raffineret, plisseret, trompetformet »manchet«, ligger foran hans bryst, den anden (venstre) er

forsvundet ved epitafiets udvidelse. Nedfaldskrave med kvastbånd.

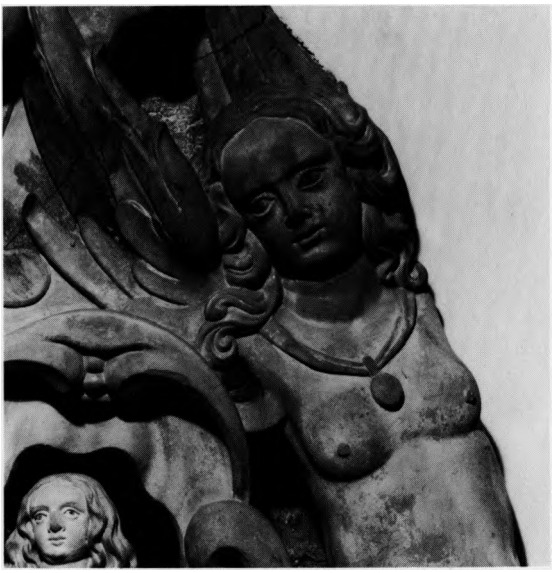
Dr. Pouch, hvis billede skyldes en anden (ringere) maler, er stor og mægtig, højere end sin forgænger (hvad der næppe var rigtigt), med langt, rødblondt hår strøget glat tilbage, tilsvarende over- og hageskæg. Ansigtet er rødmosset, som om han led af for højt blodtryk, hænderne tykke, ligesom opsvulmede. Med venstre hånd synes han at holde i en flig af sin kappe eller »kjole«, den højre ligger mod hans hjerte. Bred, foldet, hvid nedfaldskrave.

Maleriet er ikke så medtaget som så mange andre i domkirken. Konservator Rønne[11] beskriver det 1904 som ret godt bevaret i øverste parti, mens nederste del »særlig de sorte kjoler, er stærkt overmalet«. 1959 blev alle restaureringsfarver fjernet, kridtgrund blev atter lagt, hvor der var bare pletter, malingen suppleret og træet spændt sammen. Ved denne lejlighed konstaterede Mogens Larsen den ovenfor omtalte supplering og iagttog, at den anden maler også havde brugt en anden malebund.[12]

I foråret 1641 blev Romdorf[22] alvorligt syg, hvorfor han gjorde sit testamente 30. marts. Heri bestemte han 100 rdl. til en ligsten (nr. 75) og en liden monument eller ligtavle mig til en hæderlig amindelse udi Riber domkirke at nedlægge og opsætte efter min dødelige afgang, det første muligt være kan.[23] - Epitafiets oprindelige plads var på apsisbuens nordre vange, ved siden af biskop Hans Laugesens (†nr. 8); maleriet hænger nu på vestvangen i den vestligste arkade mellem de to nordre sideskibe.

13) (Fig. 386-89). O. 1660. »Johan Pouch fød til Laer i Westphalen fordum apoteker udi Ribe 48 aar, raadmand 21 aar, døde 15 iulii 1659, hans alders 76 aar« samt hans to hustruer Anna Hansdaatter, gift i 6 år (tre sønner, een datter), †14. aug. 1618, 29 år, og Margareta Lydichsdaatter, gift i 27 år (tre sønner, tre døtre), †9. okt. 1646, 53 år. Gravskriften, der optager hele storfeltet (sml. epitaf nr. 15), er med versaler, hængestykkets indskrift med fraktur.

Epitaf af sandsten, 300x180 cm, med detaljer af alabast og skrift på kobber, 93x76 cm. En (ikke fejlfri) afskrift findes hos Terpager

(1702, s. 33f.). På hver side af storfeltet står frie, snoede søjler omvundet med vinranke og herudenfor er de smalle storvinger formet som dyder, Troen med kors og bog, Håbet med anker og due. På den skrå postamentbjælke og dens fremspring er de afdødes våbenskjolde af alabast fæstet, til heraldisk højre den første hustrus med »S(al)« under og »AHD« over due med oliegren, i midten apotekerens eget

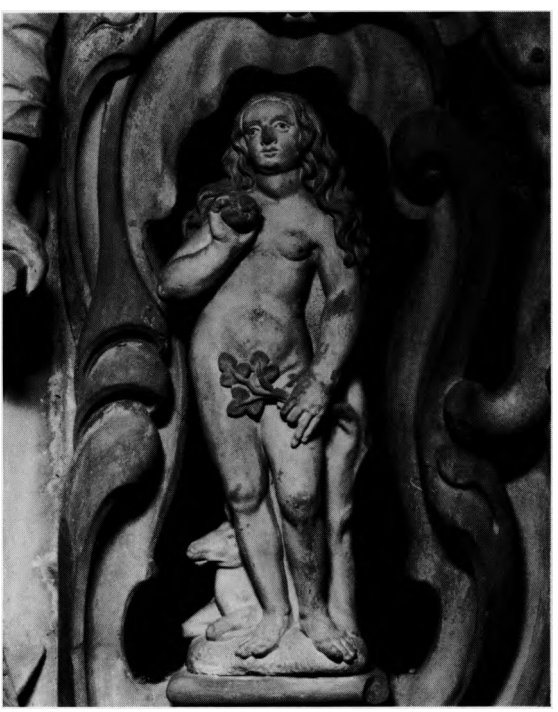

Fig. 386-89. 386. Epitaf (nr. 13, s. 563), o. 1660, over apoteker og rådmand Johan Pouch, †1659, og hans hustruer, Anna Hansdatter, †l618, og Margareta Lydichsdatter, †1646. På næste side fig. 387-89, detaljer af epitafiet. LL fot. 1977. — *Epitaph fiir den Apotheker und Ratsherrn Johan Pouch und seine Gattinnen Anna Hansdatter und Margareta Lydichsdatter, aufgesetzt nach 1659. Auf der nächsten Seite Details des Epitaphs, Fig. 387-89.*

med »IP« under et hjerte i hvis grube tre sværd er plantet og på det venstre fremspring den anden hustrus med »MLD« under en hånd, der udgår fra en sky og i en om tommelen viklet snor holder en æglignende genstand. Hængestykket med skriftfelt flankeres af småbørn, der tjener som atlanter under postamentfremspringene. Små alabast-englehoveder dækker frisefremspringene og på den stærkt forkrøbbede arkitrav knejser to obelisker med vindrueklaser i alabast. Også i dette enkle epitaf ses den brudte gavl, her udfyldt af en oval laurbærkrans omkring et krucifiks af alabast. De to skriftfelter er først forgyldt og derefter belagt med et sort lag, hvori bogstaverne er udskrabet. Hængestykkets indskrift indeholder et latinsk hyldestdigt til apotekeren. - Epitafiet skal ifølge oplysning fra Mogens Larsen kun have fået en afrensning.[12]

24. okt. 1660[16] gav kirken tilladelse til opsætning af et »smukt, anseeligt og zirligt epitafium« over apotekerens begravelse (som han 1635 havde købt »på midtgulvet«, jfr. †gravsten nr. 40). Det skulle anbringes imod det store kirkegulv enten tvært under svibuen (arkaden) eller på en af pillerne. - Epitafiet fik plads på 2. arkadepille fra øst i midtskibets nordside (sml. fig. 370); nu hænger det i indre, søndre sideskib, på vestvæggen, hvor det sammen med M. Worms epitaf (nr. 16) er placeret over døren til Mariatårnet (sml. fig. 60).

14) (Fig. 390-93, 397). 0.1660. Hans Wandel. »Her under nest predickestolens opgang huiler« Hans Wandel, rådmand i Ribe, †48 år, med hustru Anne Hansdatter [44] år, anno 1659, gift i 22 år (to sønner, fire døtre). Indskrift med versaler (R mangler to gange i AAR; sidste linje kun delvis bevaret). Ægtefællerne døde henholdsvis 8. aug. og 16. juni af pesten, der også kostede den netop fra udlandet hjemvendte, 21 årige søn, magister Jens Wandel, og rådmandens mor livet (Kinch II, 411).

Epitaf af sandsten, 300x190 cm, med maleri på kobberplade, 75x70 cm, i storfeltet, nærmest rudeformet, fordi der til de smalle storvinger er føjet et par ekstra med profilhoved og store øreflipvolutter (sml. fig. 412). Storfeltet flankeres af Troen med kors og Håbet med anker og bog. På det smalle postamentfelt er fæstet to skjolde med reliefbogstaver, til heraldisk højre »MDH« (hans valgsprog?) over liggende anker, til venstre med Jesumonogram; på fremspringene under dydefigurerne er der liggende, sovende putti, den ene med segl og timeglas, den anden med fakkel og kranie. Hængestykket med gravskriften sidder mellem tre store englehoveder. Også her findes den brudte gavl med opskydende attika, hvis ne-

derste led optages af halvt liggende dydeskikkelser, Retfærd med sværd og vægt og Klogskab, der har dobbeltansigt, med spejl og slange (fig. 391). Herover et skriftfelt på hvis gesims Kærligheden sidder med to børn. Kuglerne over dydefigurerne, englehovederne på fremspringene samt de to små sovende putti er uægte forgyldt. - I øverste skriftfelt gyldne versaler: »Jeg ved at min frelsere lever« etc. Job 19[,25] og i postamentfeltet, på begge sider af skjoldene og med samme skrift: »Lige som ui dø ale i Adam« etc. [1.] Kor. [15,22],

Maleriet (fig. 397) viser ægtefællerne mellem de to sønner og tre døtre samt en lille (afdød) pige i flagrende gevandt med blomsterkrans om håret og palmegren i hånden, alt på baggrund af arkitektur og (foroven) draperi, der nu står meget svagt takket være en ældre, hårdhændet rensning, der næsten har udvisket den salmebog, hustruen holder i højre hånd; hendes hue er endnu mere kriget end Mette Christensdatters (fig. 394), manden holder et

Fig. 390-93. 390. Epitaf (nr. 14, s. 564), o. 1660, over rådmand Hans Wandel og hustru Anne Hansdatter, begge †1659. På næste side fig. 391-93, detaljer af epitafiet. Jfr. også storfeltets maleri, fig. 397, og detalje fra epitafiet, fig. 412. LL fot. 1977. — *Epitaph für den Ratsherrn Hans Wandel und Frau, nach 1659. Auf der nächsten Seite Details des Epitaphs, Fig. 391-93.*

par brune handsker. Den ældste datter (med sort hue) har foran en rød brokadesbort med gult mønster.

Maleriet såvel som de mangelfulde indskrifter bærer præg af tidligere rensninger og opmalinger; Frost (1842, s. 112) omtaler det da også som næsten fordærvet af ælde, og Rønne[11] som stærkt afskallet; det er senest istandsat af Mogens Larsen.[12] Epitafiets oprindelige plads var på vestvæggen i indre, nordre sideskib (jfr. †gravsten nr. 55), hvor S. Jørgensgruppen (sml. s. 417) blev opsat i jubilæumsåret 1948; nu sidder det i nordre korsarm, på nordvæggen vest for døren.

15) (Fig. 369, 395). O. 1666. Uden personalia (en oprindelig indskrift i storfeltet er senere dækket af portrætmaleri), sat af tolderen Mathurin du Pont, kgl. Majestæts velbetroede tolder, †1681, over hans 1. hustru, Cecilie Sødtz, †1665, og med ægtefællernes reliefvåbener i postamentet. (2. Hustru, Ide Grave, †1676, blev begravet hos sin 1. mand, tolder og rådmand, Carsten Olufsen, †1659, i Skt. Katharinæ kirke.)[24] 3. Hustru, Ingeborg Friis, med hvem tolderen indgik ægteskab allerede 9. dec. 1676 - uden trolovelse og lysning - er den kvinde, der sammen med Mathurin du Pont er afbildet i epitafiets storfelt, men det er uvist om hun er begravet i det tilhørende gravsted.[24]

Epitaf af sandsten, 470x250 cm, med maleri i storfeltet på kobberplade, 95x85 cm. På hver side af storfeltet er der smalfelter flankeret af snosøjler på selvstændigt postament og tværdelt af et bredt bånd med en blomst. I de smalle storvinger sidder en putto og holder om en stængel. Postamentet optages af tolderens og hans første hustrus hjælmede våbener på hver side af en engel med palmegren og (livets) krone, hans våben »talende«, med en bro, hendes en seksoddet stjerne under en sparre flankeret af to blomster; hjælmtegn tre roser. Tre hængestykker forbundet med festons omgiver postamentet, alle med sovende putti, den ene med kornneg og segl (revnet), den anden med kranie og korslagte knogler, den tredie med fakkel og timeglas. Hængekonsollen optages af en atlant, hvis underkrop er formet som en maske. I topstykkets fladoval ses et relief af den korsfæstede, flankeret af glorierede halvfigurer af Maria og Johannes, et motiv der også træffes i Haderslev domkirke. Feltet flankeres af Troen med kors og Håbet med anker. I topgavlen den opstandne mellem to liggende soldater.

De sortmalede skriftfelter har gyldne versaler, i topfrisen: »leg Er Opstandelsen« etc. Joh. 2,25, i storfrisen: »Hvo Som Troer« etc., i postamentfrisen: »leg Gaaer Bort« etc. Joh. 14,2-3 og »I Skvlle Være Der Som leg Er«. Lidt

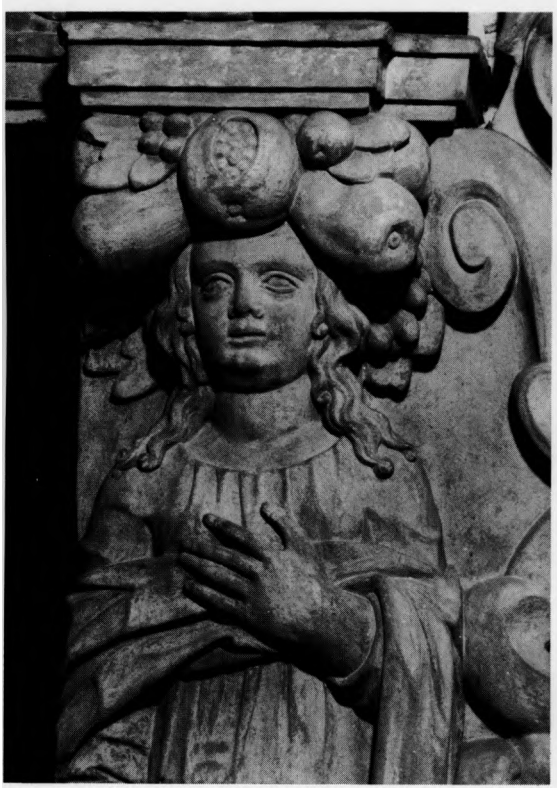

Fig. 394. Maleri, o. 1650-51, i storfeltet på epitaf (nr. 11, s. 560), Mette Christensdatter med ægtemænd (jfr. fig. 382); 1. Jørgen Pedersen, †1650; 2. Carsten Tønnesen (i baggrunden, senere tilføjet?). Mogens Larsen fot. 1961. — *Gemälde im Hauptfeld auf einem Epitaph, das Mette Christensdatter mit ihrem I. Ehemann, Jørgen Pedersen, und Ihrem 2. Ehemann, Carsten Tønnesen, im Hintergrund (spater hinzugefügt?), darstellt.*

gult og lidt guld på kapitæler og ornamenter er alt, hvad der er bevaret af den oprindelige partielle staffering. Våbenerne har uheraldiske farver.

Maleriet, der som nævnt dækker over den oprindelige forgyldte gravskrift, af hvilken kun få, ikke meningsgivende bogstaver er konstateret under restaureringen, forestiller ægteparret i halvfigurer på mørk, grønlig baggrund med antydning af landskab ved mandens højre side. Tolderen, med stor, gråhvid paryk, bærer en sort silkefrakke, hvis brede ærmegab giver plads for skjorteærmerne, der er bundet sammen med en sort sløjfe. Over højre skulder et bredt, sortbroderet skærf; hvid halsklud med broderet stykke på brystet. I højre hånd holder han sin sølvknappede stok, den anden ligger noget kejtet på brystet. Et pragtfuldt kårdehæfte kommer til syne foran hustruens nederdel. Mens han er skildret ret gammel, fedladen, med slap dobbelthage, er hans (3.)hustru yngre, dog af ret ubestemmelig alder. Hendes kjole er sort, udringet, langlivet, med kniplinger og gyldenstykker, den sorte, baretagtige hat er kantet med sorte kniplinger over den hvide kappe; ringe på fingrene, armbånd, halsbånd. Maleriet er senest istandsat af Mogens Larsen.[12] - I søndre korsarm, øst for døren, på oprindelig plads (topkuglen har krævet udhugning i blændingens isse). — Du Pont fik 2. juli 1666[16] tilladelse til at indrette en begravelse i søndre korsarms sydøsthjørne og til at opsætte et epitaf. Sml. gravsten nr. 71, - en markeringssten, dateret 1665.

16) (Fig. 398, 400). 1679. Matthias Worm, præsident (†1707), og hustru Margreta de Hemmer (†1723).[26] - Epitafiet, af sandsten, 235 cm højt, 180 cm bredt, med portrætmalerier på

Fig. 395. Maleri, efter 1676, i storfeltet fra epitaf (nr. 15, s. 566), viser Mathurin du Pont, †1681, og hans 3. hustru, Ingeborg Friis. Maleriet dækker indskrift over du Ponts 1. hustru (jfr. fig. 369). Mogens Larsen fot. 1961. — *Gemälde im Hauptfeld von einem Epitaph, das Mathurin du Pont und seine 3. Frau, seit 9. dec. 1676, Ingeborg Friis, darstellt. Das Gemälde verdeckt eine Inschrift, ca. 1666, betreffend du Ponts 1. Frau.*

kobberplader, 60x48 cm, adskiller sig noget fra de tidligere beskrevne epitafier fra det s. 585 omtalte Ribeværksted (og fra de Haderslev'-ske); men værkstedets brudte gavl er bevaret, og obeliskerne genkendes fra apoteker Pouch's epitaf. To våbenskjolde på postamentfremspringene er nu borte. Der er kraftig forgyldning på Kristi lændeklæde og i rammerne; kors, topkugler og obelisker er sortmalede. De to brystbilleder (fig. 398) viste sig ved sidste restaurering at være stærkt skadede; dårligst bevaret var mandsportrættet, »hvor kun selve ansigtet og halsdugen var i nogenlunde stand; af dragt og baggrund var kun spredte partier levnet ... under den nuværende, grågrønne baggrund forekom ældre, brunlaseret farve, og under hudfarverne var ældre og smukkere hudfarve.« Men disse oprindelige dele af malerierne var tilsyneladende endnu ringere bevaret end den opmaling, som har dannet grundlag for forrige istandsættelse, og som også er bibeholdt ved den nu foretagne restaurering (Mogens Larsen).[12] Begge ægtefæller er uden hovedtøj, han med skulderlangt hår, hun med »slangekrøller«. Broderiet i hendes brede halskrave (sml. epitaf nr. 15) er komponeret over den storakantus, der bliver dominerende i træskærerkunsten o. 1700, og som på dette tidspunkt må have været meget moderne.

Skriftfeltet, med store skønskriftbogstaver, er først belagt med guld og så med et sort lag, hvori de gyldne bogstaver er fremkaldt ved skrabning (sml. epitaf nr. 13). Den latinske indskrift (sml. Terpager 1702, s. 29), der består af tre disticha, er undertegnet »N. G. Serupius Anno 1679« og beder den vejfarende standse og betragte de afdødes træk, de som også efter deres død lever i Gud. (Serup var svigerfar til Worms datter). — 20. maj 1671[27] blev det bevilget, at M. W. måtte overtage Johanne Madsdatter Roeds begravelse (sml. s. 659 og gravsten nr. 72); det bemærkes, at han vil opsætte et monument på den østre pille under svibuen, dvs. på vestsiden af den nordvestre korsskæringspille, hvor epitafiet havde plads indtil 1843-45 (sml. Roeds interiør fig. 10), da det flyttedes til ydre, søndre sideskib, vistnok på

Fig. 396. Maleri, o. 1652, i storfeltet på (†)epitaf (nr. 12, s. 562) over Dorotea Sørensdatter Vedel, †1673, med 1. ægtemand, ærkedegn Anders Romdorf, †1649, og 2. ægtemand, læge Ludvig Pouch, †1681 (til venstre, senere tilføjet). Mogens Larsen fot. 1959. — *Gemälde im Hauptfeld, auf einem* (†)-Epi*taph, das Dorotea Vedel mit ihrem 1. Ehemann, dem Erzdiakon Anders Romdorf, und ihrem 2. Ehemann, dem Arzt Ludvig Pouch (links, hinzugefügt), darstellt.*

Fig. 397. Maleri, efter 1659, fra epitaf (nr. 14, s. 564), over Hans Wandel og hustru, Anne Hansdatter (jfr. fig. 390). Mogens Larsen fot. 1961. — *Gemälde vom Epitaph für Hans Wandel und Frau.*

vestvæggen, der nu er brudt af et vindue. Siden 1904 har det haft plads på vestvæggen i indre, søndre sideskib, hvor det sammen med epitaf nr. 13 hænger over døren til Mariatårnet.

(†) 17) (Fig. 399). O. 1675-82, portrætterne før 1636(?). Hans Nielsen Friis, rådmand i 12 år, borgmester i 15, †26. juni 1650 i hans alders 63. år, og hustru, Leene Kjeldsdaatter, †15. juli 1636 i hendes alders 40. år. Gift i 18 år, syv sønner og to døtre. Indskriften er gengivet efter Terpager (1702, s. 39). - Af epitafiet er kun ægteparrets portrætter bevaret, indfældet i ramme fra 1845, hvert maleri i sin oval, 47x37 cm, og forsynet med navneskilt. De to brystbilleder er malet med olie direkte på træ. Hans Friis har kort, brunt hår og skæg; over den sorte kappe ses den svære pibekrave, der gik af mode o. 1630 - undtagen for præster - og bl.a. derfor er det sandsynligt, at de to portrætter er udført før Lene Kjeldsdatters død 1636. Hun har over det lysbrune, glat tilbagestrøgne hår en høj, kriget hue, under hvilken et stivet, tyndt lin ses; inden for den brede, opstående krave en gylden perlekæde. Den brune baggrundsfarve ligger på et sort lag. - Portrætterne synes ret velbevarede trods de foregående rensninger og restaureringer.[11] Rensningerne »har især skadet lasurer og farver i de tynde lag« (Mogens Larsen).[12]

Epitafiet blev først opsat efter 1675, da sønnen Christoffer gav kirken 10 rdl. for tilladelse til at opsætte et epitaf over sin fader »på den søndre pille mod midtgulvet, hvilket sted sal.
B. Anders Svane havde brev på«, men hvis arvinger afstod det til ham for 15 dir.[28] I stiftsarkivet findes (jfr. Kinch II, 425) et andragende af 11. juli 1685, underskrevet af Søren Nielsen Seerup, Hans Wandel og Kristoffer Karstensen (alle gift med døtre af Bagge Baggesen) om tilladelse til at anbringe portrætter af Hans Friis og hustru på det epitaf, som opsattes i domkirken til amindelse om dem. Det nævnes, at både tavle og portrætter var udført længe før det kongelige forbud (1682) udkom (jfr. indledningen s. 543). Ifølge skiftet efter Hans Friis 1650 blev hans og hans hustrus portrætter arvet af sønnen, mag. Niels Hansen Friis.[29] Hans Friis, der sammen med broderen Kristen[30] udstedte fundatsen for faderen Niels Grisbecks lysearm (s. 502), skænkede 1637 (i anledning af hustruens død?) en lysearm til prædikestolen (s. 441). - Epitafiets oprindelige plads var i midtskibets sydside, på 5. arkadepille fra øst; de bevarede portrætter har siden 1904 været anbragt på vestsiden af den tilsvarende pille mellem de to søndre sideskibe. - Jfr. gravsten nr. 58.

18) O. 1703-04. Sat over Jens Lavridsen Baggesen, råd- og handelsmand i Ribe, »af den ældgamle Bagge Sønners Stamme sammesteds Barnefød« 19. nov. 1650, døde 10. marts 1702 og »Ofverlefvede Udi Eenlig Enckestand« Susanne Pedersdatter Wedel, fire sønners og syv døtres moder, gift i 22 år. Hans »Effterlefvende« har ladet »dette oprette«. Meget lang rosende indskrift samt vers »Stat Wandrings-Mand« etc. underskrevet: p.m. pos. C. M. Worm.[31] I hængestykket: »Psalm. CXIX v. 56.« Epitaf af sandsten, (hængestykket af træ), ialt 385x205 cm, gravskrift i storfeltet og vers i postamentet med fordybet fraktur (Worms navn dog kursiv), den religiøse indskrift i hængestykket malet gylden fraktur på sort baggrund.

Epitafium af sandsten, i den form, der er populær i senbarokken, hvor man forlader den arkitektoniske opbygning, som dog alligevel ligger til grund for monumentets opbygning i storstykke, postament og hængestykke. Her, som ved Frisks lidt yngre »ligtavle« (nr. 19) en komposition af ovaler omgivet af storakantus - storfeltet også med en laurbærkrans og med to obelisker som ekstraudstyr. Topstykket er erstattet af en figur, den opstandne med kors, stående på jordkuglen. Helt specielt for dette sandstensepitaf er hængestykket af træ. Nederst i storstykkets akantusramme er afdødes og hans hustrus hjælmede våben placeret, hans med en marguerit(?)-lignende rodplante med tre storhovedede blomster (hjælmtegn tilsvarende tre blomster), hendes en mod venstre flyvende fugl (hejre?) over »SURSUM« (opad), hvorunder tre bjerg- eller bølgetoppe; hjælmtegn hejrelignende fugl stående på ét ben og vistnok med stor sten i den anden fod.

Fig. 398 a-b. Portrætmedaljoner fra Worms epitaf (nr. 16, s. 568; jfr. fig. 400), 1679. a. Matthias Worm, efter afrensning, b. Hustruen Margreta de Hemmer, efter konservering. Mogens Larsen fot. 1961. — *Porträtgemälde auf dem Epitaph für die Familie Worm. a. Matthias Worm, nach Reinigung. b. Seine Ehefrau Margreta de Hemmer, nach Konservierung.*

Fig. 399. (†)Epitaf (nr. 17, s. 570), o. 1675-82, over rådmand Hans Nielsen Friis, †1650, og hustru, Lene Kjeldsdatter, †1636. Portrætter, udført før 1636? Mogens Larsen fot. 1959. — *(†)Epitaph für Hans Nielsen Friis und Frau, ca. 1675-82. Die Porträte gemahlt vor 1636?*

Fig. 400. Epitaf (nr. 16, s. 568), 1679, over præsident Matthias Worm, †1707, og hustru, Margreta de Hemmer, †1723 (jfr. fig. 398a-b). LL fot. 1977. — *Epitaph für Matthias Worm und Frau, ca. 1619.*

Sandstenen holder forskellige farvetoner i de to led, grågult flammet og ensartet gråt; forgyldning ses på Kristi klæder og hår, på korset og jordkuglen, endvidere er der guld på de sortmalede obeliskers kugler og blomsterranker. Hængestykket står næsten helt forgyldt, på gråmalet bund. - Epitafiet blev opmalet af maler Poulsen 1847.

17. aug. 1703[32] fik Susanne, sal. Jens Lauridsens, tilladelse til for 20 rdl. at opsætte et epitaf på den nederste pille, nederst ved den store kirkedør, og lægge en ligsten på hans grav i stedet for den gamle sønderspræ̈ngte. Jan. 1704[14] betaltes der til kirken 30 sldl. for epitafiets opsættelse på det sted, hvor det stadig findes, i midtskibets vestre del, på den nordre vægpille mellem de to vestre hvælv. - Jfr. †gravsten nr. 61 og Baggesens begravelse s. 660.

19) (Fig. 401). O. 1722. Mads Pedersen Fridsk, råd- og handelsmand i Ribe, † 2. maj 1720 »Alders 42(el.43) aar 5 Maaneder minder en dag«, »nedlagt her i dom Kirken Lige for Prædicke Stolens Pille vdi den Store gang Vnder Een Med egen Herkomst udhuggen blaa Steen«, og Peder Jensen Baggesen, handelsmand »her i byen«, † 28. marts 1722 »Alders 36. aar 3 Maaneder 4 dage«, samt Sophie Dorthe Bruun, »Begge Disse Ovenmeldte Mænds Effterladte Encke, 3 Sønners og 4 Døttres Liv-Salig Moder, Som Ere avlede med Mads Pedersen Fridsk«. Død år 17□ den □ Alders □.[33]

Epitaf af sandsten, 380x150 cm, med fordybet fraktur. Om formen se Jens L. Baggesens epitaf nr. 18. Under storfeltet tre hjælmede våbener, hustruens i midten: højrevendt due med oliekvist, hjælmtegn due, til venstre Frisks: frontal vildmand med hævet kølle i højre hånd, hjælmtegn halv vildmand, og til højre Baggesens som på ovennævnte nr. 18. - Det anonyme, meget tidstypiske vers i postamentfeltet er værd at citere:

Vor første Vugge Kom Tilpas med blee og lagen
Da Vi Kom trette Frem af Moders Liv for dagen
Og Raabte Efter Bryst og Melk og siden Krøb
af Søvnig Mathed ind i Voris List og Svøb
Vi Efter Christum Strax i Daaben Blev Opnevnet
Vi voxte men Vort Liv Var dog et Vogge Levnet
Med Verdens Dukke Tøy Vi Havde Børne Lyst
Men Laa i Midlertiid Paa HERRENS Skiød og Bryst
Vor Første Vugge Blev Opslidt men See Vii Sover
Nu i en Bedre Her huor HERREN Vaager Over
Huor Vi har Ro Som Har Betalet Syndsens Sold
Og med Vor Aftenbønd Befalt Os Gud i Vold
Lær Du som Efter Os i Verden Est Tilbage
Og Læser denne Skrift At Kiende dine Dage
Gak frem Ved HERRENS frygt som ved Et Lede baand
Saa faar din Siæl med Os Sin Vugge i Guds Haand.

Epitafiet står i stenens farve, grå men hist og her med gennemslag af brunt jern. Ældre fotografier viser en krafig staffering af bladornamentikken, formentlig den, der 1847 udførtes af maler Poulsen.[34] - På oprindelig plads i midtskibets vestre del, søndre vægpille, over for nr. 18. - Sml. lysearm 1724 (s. 504) og †gravsten nr. 66.

20) (Fig. 411). O. 1760. »Ancher Anchersen, docter medicinæ, land physicus og provincial medicus i Riber stift samt medicus og stads physicus udi Riber bye...fød den 7de ianuarii 1702 i Borch præstegaard ... af... sal. magister Ancher Sørensen, daværende sognepræst for Synder og Nørre Borch meenigheder, Maria Hans dotter, den endnu efterlevende enke. En utrettet flid under en alvorlig lyst, en velgrundet erfarenhed i og uden riget giorte ham meget dygtig til det embede, som han allernaadigst blev kaldet til 1729, værdig til docter graden, som han toeg 1730 ... i ægteskab 1732 med sin endnu efterlevende ... frue ... Ingeborg Kirstine Fridsch.[35] Han gik bort uden livs-arvinger, dog ikke uden børn, thi fattige børn i Riber bye kand af Capital 2000 rd. nyde fri undervisning ... døde den 28de februarii 1760«. Herefter rosende ord i tidens opstyltede, pedantiske stil, sikkert ikke ufortjent, da han var så elsket af sine patienter, at han af en af dem, kommerceråd C. S. Enholm,[35] fik foræret en gård i Sortebrødregade.

Epitaf af marmor, sort, poleret skrifttavle i hvid ramme, ornamenterne gullige. Indskrift med versaler, navnene med store skønskrifts-bogstaver, gulmalede, men med spor af forgyldning. Ramme i nyklassisk stil, men uden den elegance, som præger det yngre, tilsvarende Wiedevelt-epitaf over ribebispen Matthias Anchersen i Kolding kirke.[36] Urne eller vase på toppen, omkranset og flankeret af tunge blomsterfestons; tilsvarende langs siderne og i hængestykket tøjdrapperi; underneden umotiveret eller forhugget konsol, og foroven (under vasen) en sort »knap«, som kan have båret skjold eller ornament. - Ifølge Galthen (1792, s. 136) hang epitafiet i tværgangen neden for koret på højre hånd lige over for Matthias Worms (nr. 16), dvs. på østsiden af den 1. arkadepille fra øst i midtskibets nordside. Frost (1842, s. 83) har epitafiet på samme plads, men siden er det flyttet til ydre, nordre sideskibs vestvæg. - Jfr. gravsten nr. 90 og Sehesteds begravelse s. 660.

(†)21) (Fig. 409). 0.1750-75. Sidevange til epitaf, af type som Ancher Anchersens (nr. 20),

Fig. 401. Epitaf (nr. 19, s. 572), o. 1722, over råd- og handelsmand Mads Pedersen Fridsk, †1720, handelsmand Peder Jensen Baggesen, †1722, og deres hustru, Sophie Dorthe Bruun. LL fot. 1977. — *Epitaph für den Rats- und Handelsherrn Mads Pedersen Fridsk, für den Handelsherrn Peder Jensen Baggesen und ihre Frau, Sophie Dorthe Bruun.*

men med helt forskelligt stilpræg. Den 325 cm høje vange er af grå sandsten og sammensat af fire længder, opdelt i kvadre og på forsiden formet som en pilaster med rocailler og blomsterranke. - Nu indmuret på siden af blystøberkaminen i den bevarede rest af processionsgangen (sml. fig. 199), hvor det i øvrigt ukendte epitaf kan have siddet (jfr. †epitaf nr. 13).

Fig. 402. Topstykke med portrætmedaljoner af Maria Svanningsdatter og ægtemanden, Anders Sørensen Vedel, fra †epitaf (nr. †2, s. 574, jfr. fig. 403). EM fot. 1968. — *Detail des Epitaphs für Maria Svanningsdatter mit Porträtmedaillons von ihr und ihrem Ehemann, Anders Sørensen Vedel.*

†EPITAFIER - MINDETAVLER

NOTER S. 581

1) 1565. Mindetavle over Jens Pedersen Grundet, præst og kannik ved domkirken (»Ecclesiæ Virginis«), død 15. aug. 1565, 55 år gl. Den latinske mindeskrift (Terpager 1702, s. 41 f.), forfattet af afdødes elev og slægtning Anders Vedel, roser ham som en god Jesu Christi stridsmand ved skole og kirke. »Ejus fidelitatis testibus discipulis eruditissimis hodie utitur Aula et Academia Regia, et sparsim omnis Patria« (Vidnerne om hans troskab, de veloplærte disciple, færdes i dag i hoffet, i det kongelige akademi (dvs. universitetet), og i hele fædrelandet rundt omkring).[40] Sit liv gav han efter sved og nattevågen for sin hjord under pesten. — »S. H.Jens Grunditz Taffle«, der jævnlig er omtalt i regnskaberne fra 1600'rnes begyndelse, havde plads i nordre korsarms sidealterniche. Galthen (1792, s. 140) beskriver den som »kuns en liden malet Tavle«; antagelig forsvundet ved restaureringen samme år (jfr. Frost 1842, s. 50). - Sml. gravsten nr. 22.

2) (Fig. 402-3). 1578. Maria Svanningsdatter, hensov »IIII cal. avg. ho. II M. XXX p.m. anno domini M.D.LXXVIII — cvrricvlvm vite qvidem explevi annis XVI Men. VI dieb. VIII ho. XIII, conivgii avtem, anno saltem, pro vnico, mensib. IIII die I ho. VI« (29. juli to timer og 30 minutter efter middag i Herrens år 1578 - men jeg fuldførte mit livsløb på 16 år, 6 måneder, 8 dage og 13 timer og mit ægteskab på blot 1 år, 4 måneder, 1 dag og 6 timer). Den latinske indskrifts første del er holdt i jeg-form med den afdøde 16-årige barnebrud som talende. De tre første afsnit af beretningen om hendes korte liv lyder i oversættelse:

Født og gift til hæderlige kår, førte jeg et nok så kort, men fromt og kysk liv på jorden. Således fik jeg herfra en let, men from og fredelig bortgang på selve dette sted, hvor jeg modtog min sjæl, af mine forældre min krop samt ægteskabets pagt af min husbond, for nu at give alt dette tilbage til hver enkelt.

Thi jeg rejste fra København for at gæste den hjemlige arne sammen med min Vedel. På selve den dag, hvor jeg skulde drage ind i staden for at blive modtaget med gensidig glæde, blev jeg pludselig angrebet af en smitsom feber; næste dag blev jeg båret ind som syg, til almindelig sorg.

Her sov jeg ind efter to dage, i min sørgende husbonds og mine forældres favn, med et så standhaftigt og villigt sind, at det overgik, hvad man kunde have ventet af denne min alder. 29. juli 1578.

Efter yderligere tre afsnit - med lange, fromme betragtninger - og et par »samtalende« fugle udtrykker ægtemanden »Andrea Velleivs« (Anders Sørensen Vedel, da slotspræst i København) sin sorg og meddeler, at han »f(ecit) et s(cripsit)« (udførte og skrev). Nederst kranie over korslagte knogler.[41]

På den smukke, lille messingtavle, 39x35 cm i lysningsmål, med gyldne versaler på sort bund (oprindelig udført i skrabeteknik), var rulleværksrammens tre sider næsten helt fornyet (ved restaureringen i 1873),[42] mens topstykket med de to portrætmedailloner i profil (fig. 402) af Vedel og Maria Svanningsdatter var velbevaret. Vedels portræt skønnes at være fremstillet på grundlag af et kobberstik (af en flamsk kunstner), som nu kun kendes i eet eksemplar.[43] - Ifølge Galthen (1792, s. 136) hang tavlen på vestsiden af søndre korsskæringspille,[44] efter 1845 i ydre, nordre sideskib og efter

1904 på vestvæggen i nordre korsarm, - hvorfra den blev stjålet 1981.

3) 1581. Magister Jens Pedersen Viborg, ærkedegn og kannik i Ribe i 53 år, kantor i 14. Fordum biskop Ivar Munks kansler, Luthers discipel, en klog og besindig mand. »Levede fromt og roligt« i ægteskab med Helena Thimesdatter (†1569) i 30 år og med Maria Lambertsdatter (†1608) i 11 år, døde 80 år gl. 7. maj 1581, efter at have skænket 1000 Joakimsdaler til de fattige.[45] - Tavlen, der hang på østvæggen i ydre, nordre sideskib, blev 1812 dømt til nedtagning og salg.[7] (Se gravsten nr. 32).

4) O. 1586. Anna Hansdatter, sat af Hans Lauridsen (Amerinus). Terpager gengiver (1702, s. 40) en latinsk tekst fra et epitaf med overskriften »D.Johannis Lavr. Amerini, Medici.« Heraf fremgår, at epitafiet er sat over den af »dyder og gaver højt prydede og inderligt elskede hustru, der udåndede blidt 21. febr. [1586] midt under en [tvilling]fødsel«. De mange lakuner i teksten, som viser at epitafiet allerede på Terpagers tid var medtaget, lader sig udfylde/supplere efter Kinch (II, 257f). Anna var eneste datter af Hans Tobersen og hustru Anna (og som forældreløs opdraget i borgmester Hans Fanningers hjem); o. 1583 blev hun gift med Hans Lavridsen, kendt som latinsk digter og i øvrigt den første medicus, der blev forlenet med et kannikedømme i Ribe. (Han giftede sig 2. gang 1587 med Jakob Madsen Vejles datter, Lene, og døde 1605). - Epitafiet, der sad på midtskibets vestligste arkadepille i syd, blev 1812 dømt til nedtagelse.[46]

5). 0.1591. »Her hviler ærlig Mand Peder Baggisøn, Fordum Raadmand udi Ribe / som hensof udi Herren dend XIX. Aprilis Anno 1591, hans Alders XLV. og Egteskabs XIX. Aar/ med Dorothe Søfrensdaatter: De som hafde tilsammen IV Sønner og VIII Døttre.« Foruden denne indskrift, gengivet efter Terpager (1702, s. 40), rummede epitafiet ifølge Frost (1842, s. 90) et maleri af Baggesen omgivet af sin hustru og 12 børn. - Dets plads var ved fonten, dvs. helt mod vest på midtskibets nordvæg, hvorfra det må være fjernet 1843-45 (sml. slægten Baggesens begravelse, s. 660).

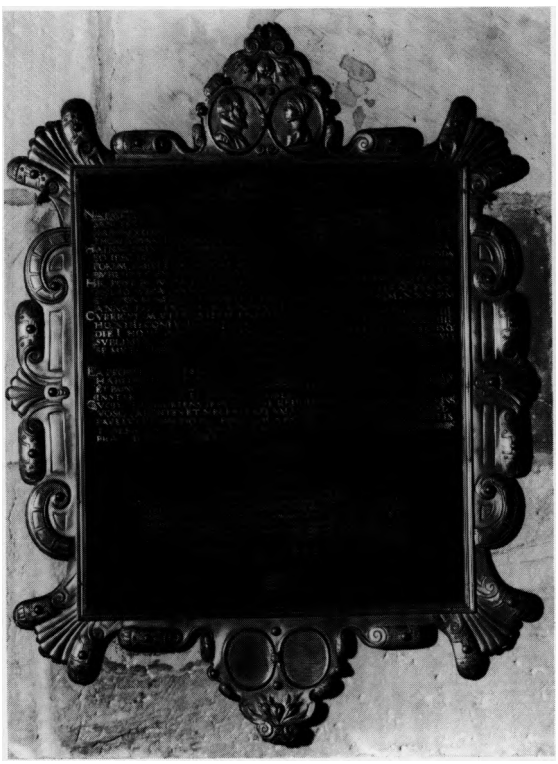

Fig. 403. †Epitaf (nr. 2, s. 574), 1578, sat over Maria Svanningsdatter, †1578, af hendes mand, historikeren Anders Sørensen Vedel. LL. fot. 1977. — *†Epitaph für Maria Svanningsdatter, 1578 von ihrem Ehemann, dem Historiker Anders Sørensen Vedel aufgesetzt.*

6). 1591, sat over Anna og Margareta, sognepræst, magister Peder Hegelunds hustruer, Anna, †27.juli 1573, 19 år, Margareta, †22.juli 1591, 29 år. Den ret lange, latinske tekst (Terpager 1702, s. 42), der er affattet på hexametre og uden tvivl af »Jer kære husbond ... Peder Jensen Hegelund, ripenser«, fortæller, at døden ramte »Anna under hendes første barnefødsel, men Margareta i det 11. år af det hellige ægteskab ... som from moder til syvfold afkom«.

Epitafiet, der havde plads i søndre korsarm, på østvæggen nord for sidealternichen, hvor også to andre Hegelund-epitafier senere opsattes (sml. nr. 7 og †nr. 7), var antagelig af træ og i hvert fald forsynet med et eller flere malerier. Hegelund giver i sine almanakoptegnelser gode oplysninger om de gravminder, han lod opsætte for sig selv og andre. En notits under 21. okt. 1591 må således hentyde til epitafiet over de to hustruer: »Da begynte Lauritz Maler at male

Fig. 404. Maleri, o. 1600, apokalypsen, fra uidentificeret epitaf (nr. 3, s. 578). LL. fot. 1977. — *Gemälde, die Offenbarung des Johannes, von einem nicht identifizierten Epitaph.*

paa min grafftaffle«. De følgende oplysninger om Lauritz Andersen Ribers arbejde (sml. Hans Jessens epitaf nr. 5) viser, at han i perioden frem til 14. nov. malede i 20 dage, - og dagen efter anbragte Hegelund gravtavlen over »mine meget kære hustruer i Vor Frue kirke«.

7). 1608. Peder Hegelund, tre hustruer og en søn. Terpager (1702, s. 43f.) gengiver gravskriften, der - næst den på mindetavlen over Tausen, forfattet af Hegelund (sml. s. 551) - nok har været kirkens længste. Bortset fra sidste del, et vers og de biografiske oplysninger (hans og 3. hustrus dødsår må være tilføjet senere), var teksten på latin. Efter en religiøs indledning, endende med: »Mors brevis, Ars certa,/est, vita et victoria longa« (Døden er kort, kunsten sikker (?), livet og sejren lang) og efterfulgt af bibelcitater, ialt 92 linjer (firfodede jamber), munder den ud i oplysningen om, at Peder Jensen Hegelund, fyldt af håbet om genopstandelse og evigt liv, satte sig dette minde i året 1608, i sin alders 66. (år). Hertil var knyttet tre disticha, der opregner, hvor mange år han har tjent i sine forskellige stillinger, helt svarende til epitaf nr. 7. Den danske tekst gentager nogle af disse oplysninger og fortsætter: »hensov den 18. Febr. Aar 1614. Hans Alder LXXII. Og hans kiere Hustroer Anne M(agister) Jenss Knudssøns Daat(ter), †1573. Margrete Her Jørgen Ped(ersens) D(aatter), †1591. Anne Anders Søfrenssøns D(aatter), †1640. Her hos hans Søn M(agister) Jens Pedersøn, †17.Jan. 1605«.

Epitafiet, der havde plads i søndre korsarm nær det, han 1591 satte over sine to første hustruer (†nr. 6), var af træ og antagelig udstyret med maleri(er). Mellem 18. og 30. april 1608 arbejdede Ebbe snedker og Jens i 9 dage for »at giøre mig en grafftaffle« noterer Hegelund i sin almanak og føjer til, at Ebbe fik 3½ dl. for tavlen. Endvidere, under 8. juni, »Lauritz Maler drog herfra«, hvilket tyder på, at denne kunstner har medvirket her ligesom ved Hegelunds tavle over de to hustruer 1591 (sml. †nr. 6). Tavlen er senest fjernet 1843-45.

8). Før 1616. »Salig M. Hans Laussøn døde den 16. Dag Augusti A(nno) d(omin)i 1594, og hans Hustru Salig M. Hans Tausøns Daatter Dorothe hensov den 15. Dag Aprilis A(nno) d(omin)i 1601«. Foruden denne tekst havde epitafiet en indskrift på latin med personalhistoriske oplysninger svarende til dem, der findes på gravstenen (nr. 44, fra 1623). Hos Terpager (1702, s. 22f.) slutter indskriften med bogstaverne: »A.S.S.F.« (d.e. Anders Vedel skrev og udførte, jfr. †epitaf nr. 1). - Hans Laugesens ligtavle havde plads i koret, på apsisbuens nordre vange (og lige over for Vedels †nr. 9); 1812 blev den dømt til nedtagelse og salg.[7]

9) 1623. »Salig M(agister) Anders (Sørensen) Vedel døde den 13. Februarii A(nno) d(omin)i 1616, hans 2. Hustru Mette Hansdaatter hensov den 27. Dec. Anno 1633«. Foruden denne korte danske indskrift, hvor hustruens data må have været en tilføjelse, gengiver Terpager (1702, s. 23f.) en lang lovtale på latin over den berømte Vedel, forfattet 1623 af sønnen S(øren) Andersen) V(edel). »Hvis du, vandringsmand, ... har tid, vend dig mod hosstående urne«, hvori

Anders Vedel nedlagde sit dødelige hylster. Før sin manddomsalder var han lærer for den store Tyge Brahe, præst ved det kongelige hof i København, dernæst kongelig historiograf, her på stedet dekan, kannik og ældste. »Fremragende teolog, beundringsværdig prædikant, uforlignelig historiker, ihærdig gransker af oldtiden, veltalende digter, højt fortjent som modersmålets renser og dyrker ... Da han med urokkelig sjælsstolthed havde overvundet sine medbejlere og gennemført et dadelfrit livsløb«, døde han i sin alders 74 år. Herefter følger fire to-linjede vers, bl.a. med hentydning til Vedels oversættelse af Saxo Grammaticus.[47] - Epitafiet havde plads på apsisbuens søndre vange og var således pendant til †epitaf nr. 8, tilhørende biskop Hans Laugesen, hvis efterfølger Vedel forgæves søgte at blive 1594.

Epitafiet blev 1812 dømt til nedtagelse og salg.[7] Fra dette stammede muligvis det †portræt af Vedel,[9] hvorom Høyen 1830 (notebog X) skrev: »truer med undergang«. Epitafiet fjernedes senest 1843-45. - Blandt de s. 578 omtalte epitafierester er der to malerier (fig. 404-05), som ifølge Helms dengang regnedes for levn af Vedels epitaf.

10) 1629. »Anno 1628 den 7 Febr. umb 9 Uhr Vormittag / war ich Georg Philip Schmidt, von Ostheim im Franckenlandt / zur Welt gebohren. In der Stadt Ripen Anno 1629 den 7 Januarii wieder durch meinen Erlöseren Herrn JEsu von dieser Welt abgeschieden. Gott verleihe uns alle die ewige Freude / Amen!« (Terpager 1714, s. 8).

11) 1652. Mindetavle for Klaus Sehested (†1568) og Lisbet Juel (†1565, sml. gravsten nr. 30) samt Preben Podebusk (†1591), opsat af Henrik Gyldenstjerne og Lisbet Podebusk, der antagelig begge blev begravet andetsteds (Kinch II, 122f.). Terpager (1702, s. 34f.) gengiver følgende indskrift: »Her ligger under begraven Erlig og Velb. Claus Sested til Spannegaard og hans kiere Frue Erlig og Velbyrdig Frue/ Frue Lisbet Juell Kaarsbrødregaard / som og bode der til Gud kallede dennem / som var min Hustruis S. Farmoders Fader og Moder. Disligeste ligger her ogsaa min Hustruis S. Farbroder Preben Podebusk / som var fød udi Ribe Aar efter Guds Byrd 1568. den 18. Nov. og kallede Gud hannem Anno 1591. Og nu haver jeg ladet samme Graf renovere, og paa ny opryde An. 1652, saa jeg kiender mig fuld og fast ved dend paa min Hustruis Vegne og vore Børn efter (os) / og haver derfore sæt min og hendis Vaaben der paa. Henrich Gyldenstiern. Fru Lispet Podebosch.« — Tavlen, der var anbragt på midtskibets sydvæg, over Hans Tausens (epitaf nr. 4), forsvandt antagelig i forbindelse med restaureringen 1843-45.

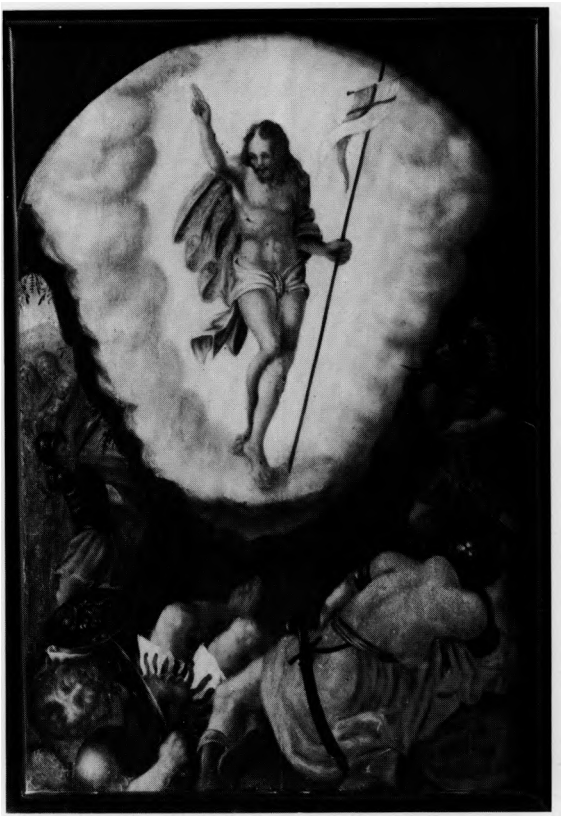

Fig. 405. Maleri, o. 1600, opstandelsen, fra uidentificeret epitaf (nr. 4, s. 579). LL fot. 1977. — *Oberteil eines nicht identifizierten Epitaphs. Gemälde, die Auferstehung.*

12) O. 1683. Johannes Balthasar Breithaupt, født i Sachsen 1647, død i Danmark 1683. »For tre grever, Schack, fader og søn, samt for Wedel var han staldmester og lærte at intet i denne Verden er stabilt« (ordspil på stabuli og stabile). Frederik Hausman fra Holsten lod dette (minde) sætte over sin vens støv. Indskrift på

latin, delvis på hexametre (Terpager 1702, s. 48). - I søndre korsarm, enten på østvæggen syd for sidealternichen eller på sydvæggen vest for Kathoveddøren. Epitafiet, der senest er omtalt hos Frost (1842, s. 56), må være fjernet ved restaureringen 1843-45 eller ved flytning af epitaf nr. 11; det er ikke udelukket, at en af figurerne blandt de uidentificerede epitafiedele (nr. 6, s. 579) kan stamme herfra.

13) O. 1687. Samuel Adelheid. »Landflytig har jeg ved Himlens skænk fundet et hjemland, jeg mener Himlen. For Krist fordum jeg vogtede får, nu vogter jeg orme ... 90 år gammel, forhenværende præst fra Tyskland, død som landflygtig i Danmark. Dette minde overlod han eftertiden år 1687.« Indskrift på latin (Terpager 1702, s. 117f). - I prosessionsgangens østre fløj (sml. s. 296).

Epitafietilladelser. Blandt de tilladelser kirken udstedte til personer, der ønskede at opsætte et epitafium i forbindelse med deres gravsted,[48] er der nogle, som ikke »kunne nydes« af køberne, hvis arvinger derfor videresolgte den erhvervede ret. Det kan ikke udelukkes, at et par af de nævnte tilladelser er blevet benyttet, - men i så fald må epitafiet være forsvundet, før Terpager 1702 optegnede de mange indskrifter.

1616. Bertel Jørgensen (Struck) og Anna Andersdatter, jfr. gravsten nr. 18.[16] Epitafietilladelsen blev muligvis ikke udnyttet.

1652. Johan Pedersen Stürck (Struck?) og Dorothea Pedersdatter (Hegelund).[16] De måtte opsætte monument eller tavle sønden for Peder Hegelunds epitaf (†nr. 6-7), dvs. på østvæggen i søndre korsarm. Tilladelsen solgt 1660.

1653. Borgmester Anders Svane (sml. markeringssten s. 646) måtte opsætte et epitafium på den ledige pille, sønden ved den midterste gang, næst neden for Mogens Graves tavle. Retten solgt 1675 (se epitaf nr. 17).

1660. Jesper Hansen[16] købte gravstedet (se gravsten nr. 76) foran søndre sidealterniche af Dorothea Stürck og erhvervede retten til et epitaf; muligvis ikke benyttet.

1674. Bagge Baggesen[16] erhvervede retten til at opsætte et epitaf nær farfaderens (†nr. 5), men udnyttede den næppe.

Dele af epitafier. Når den s. 573 nævnte epitafierest - modsat de efterfølgende - er medtaget i rækken af (delvis) bevarede epitafier (nr. 21) skyldes det to ting. Dels repræsenterer denne sidevange det antagelig yngste led i rækken af kirkens samlede bestand af mindetavler, dels er det sandsynligt, at de nedenfor beskrevne dele, som findes i kirken og andre steder, må høre til de epitafier, der i 1800'rnes begyndelse og senere dømtes til undergang; blandt de genstande, som solgtes på kirkens auktion 1843, er den nuværende altertavle i Bramminge kirke.

1) (Fig. 406). *Epitaf(ieramme), o. 1600, solgt ved domkirkens auktion efter restaureringen 1843-45, opstillet som erstatning for Bramminge kirkes 1847[37] brændte altertavle (og forsynet med sekundært maleri, 75x50,5 cm, af korsnedtageisen, efter Jouvenet). Rammen, hvis hængestykke ved opstillingen blev erstattet af et højt postament, er bygget op som en rundbueportal med slyngbånd og frie, fremskudte søjler; de bærer en kraftig gesims med et kartouche-topstykke, i alt 187 cm høj. Storvingerne er formet som halvkartoucher med højrenæssancens vanlige motiver: halv løvemaske, frugtbundet, menneskehoved, fugl. (Farverne er fra Brammingetiden).

Denne forhenværende epitafieramme og Søhanetavlen, der ses bag prædikestolen på fig. 370, er de bedste eksempler på, hvordan kirkens mange tabte træepitafier fra tiden o. 1600 har været formet i snedkermæssig henseende.

2) (Fig. 410). O. 1600, *hængestykke af eg, 170x45 cm, hørende til †epitaf, hvis 102 cm brede storfelt må have været flankeret af pilastre eller søjler; det rektangulære skriftfelt, omgivet af et slyngbåndsmotiv (sml. nr. 1), har svage skriftrester, og under feltet ses en velskåret opsats med blomster; i øvrigt rester af rulleværkskartoucher.[38]

3) (Fig. 404). O. 1600. Olie på træ, 124x99 cm. Det apokalyptiske maleri: Johannes foran Gudfader (med lammet og bogen) og de 24 ældste (Joh. Ab. 4-5). Over den platform, hvorpå tronstolen står, er alt badet i svovlgult lys, evangelistsymbolerne brune med hvide

vinger, englens kjole gul. De 24 ældste er iført farverige fantasidragter i rødt, blåt, grønt og gult, i forgrunden til venstre således en prægtig guldbrokadekåbe. - Det stærkt medtagne billede har næppe været udsat for nogen restaurering. Efter 1845 var det ophængt vestligt i ydre, nordre sideskib, nu henstillet på kirkens nordre galleri. Helms (1870, sp. 178) anfører, at det »skulle have« hørt til A. S. Vedels epitaf (†nr. 9) tillige med nedennævnte nr. 4, men i så fald har der været to helt forskellige malere i arbejde.

4) (Fig. 405). 0.1600. Topfelt fra †epitaf, maleri, olie på krideret træ. Opstandelsen, 88x66 cm, med indsat bueslag foroven, ramme fra 1843. De to sammenlimede brædder er på bagsiden affaset foroven og forneden, siderne sikkert forskåret. Kristus svæver i svovlgult lys inden for en hvidgrå skybræmme; sejrsfanen er hvid med rødt kors, slaget rødt, lændeklædet hvidt, gråskygget. Omkring sarkofagen, hvis låg er en svær stenflage, ses soldater i »romerske« dragter; den forreste til venstre faldet på ryggen, stærkt forkortet fremstillet og med ansigtet mod beskueren; hans rødbrune skjold er maskeprydet. Krigernes dragter er blå, røde, gule, grønne. Til venstre, på baggrund af landskab, de tre kvinder med salvekrukker. - Maleriet er stærkt præget af forfald og restaureringer, ansigter og enkeltheder ret udviskede. Den røde farve i Kristi slag er næsten forsvundet, hans »moderne« ansigt skyldes måske Sv. Rønnes restaurering 1908.[11] Genrestaureret 1959.[12] Efter 1845 var billedet anbragt i ydre, nordre sideskib sammen med det foregående, nu på nordre galleri. Om tilskrivning til A. S. Vedels epitaf, se under nr. 3.

5) (Fig. 407). 1600'rne. Topfigur fra †epitaf, af grå sandsten, 100 cm høj, på hulkelsokkel, som antyder et fremspring fra væg på ca. 20 cm. Figuren, Fader tid, der har et timeglas ved fødderne, har i de afbrudte arme holdt en le. - På søndre galleri.

6) (Fig. 408). 0.1675-1700. Topfigur(?) fra et †epitaf, af træ, 107 cm høj; kvindefiguren, der står på en høj sokkel af frugtbundter og blade, er iført en folderig og flagrende dragt,

Fig. 406. *Epitaf(ieramme), o. 1600, (nr. 1, s. 578). Genanvendt som altertavle i Bramminge kirke, Gørding hrd., sekundært maleri. Fot. i NM2. — **Epitaph-Rahmen, ca. 1600. Später als Rahmen zum Altarbild in der Kirche von Bramminge benutzt.*

som holdes op med venstre hånd, mens den højre har grebet om stangen med en attribut. På hovedet en bladkrans med roset foran; dragten har overalt rester af en hvid bundfarve med brokadelignende bladmønster i guld med kraprøde konturer. - Hvis figuren stammer fra et af de epitafier, der er omtalt hos Terpager, kan der antagelig kun være tale om Friis' (nr. 17) eller Breithaupts (†nr. 12). - På søndre galleri.

7 a-b) O. 1700-25, to dydefigurer, af træ, 115 cm høje, fra samme †epitaf, hvor de må have flankeret midtfeltet. De er iført folderige dragter som nr. 6, men endnu mere flagrende, - hos den ene tillige opslidset og bundet om højre knæ og læg. Denne figur har hjelm på hovedet,[39] en krone i venstre hånd, mens den højre er afbrudt. Den anden figur har bladkrans om hovedet, og de ned- og udad strakte hænder har holdt attributter. På dragterne rester af ét lag lys grå maling. - På søndre galleri.

Andre mindesmærker. 1) 1865. Opsat »til minde for psalmisten biskop Hans Adolph Brorson«. Hvid marmortavle, 85x35 cm, med halvrund afslutning og relief af kong David

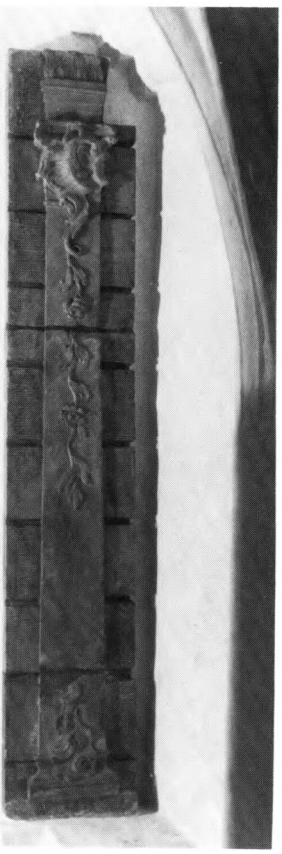
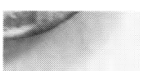

Fig. 407-10. Brudstykker fra uidentificerede epitafier. 407. Topfigur (nr. 5, s. 579). 408. Topfigur (nr. 6, s. 579), 409. Sidevange (nr. 21, s. 573). 410. (Nederst). *Hængestykke (nr. 2, s. 578). LL. fot. 1977, 1980. — *Bruchstücke nicht identifizierter Epitaphe aus Sandstein und aus Eichenholz.*

med harpe. Udført af O. Thielemann. På østvæggen i ydre, søndre sideskib (sml. fig. 203).

2) 1895. »Laurits Thurah, 1713-1731 biskop over Ribe stift« (kisteplade s. 663). Lysokker kalksten, 194x104 cm, indskrift med fordybede versaler. Den helt glatte sten blev tildannet af billedhugger Jes Pedersen i forbindelse med Ambergs restaurering af domkirken.[49] I præsteværelset.

3) 1890-91.[10] Mindetavle for Anders Sørensen Vedel. Hvidlig marmor, 180x100 cm, signeret af A. Poulsen 1891. Billedhuggeren har taget sit udgangspunkt i Abildgaards tegning af Vedels forsvundne gravsten (fig. 473), hvor indskrifttavlen i midten er udskiftet med et portrætrelief af Vedel. På vestvæggen i nordre korsarm.

4) Opsat 1911. Bronzestatue af biskop H. A. Brorson; kopi efter A. Saabyes original 1895 (opstillet ved Marmorkirken i København). Ved kirkens sydside (sml. fig. 32).

5) Efter 1943. Bronzestatue af Hans Tausen, signeret »Johannes C. Bjerg. 1943«. Ved kirkens sydside, vest for Mariatårnet.

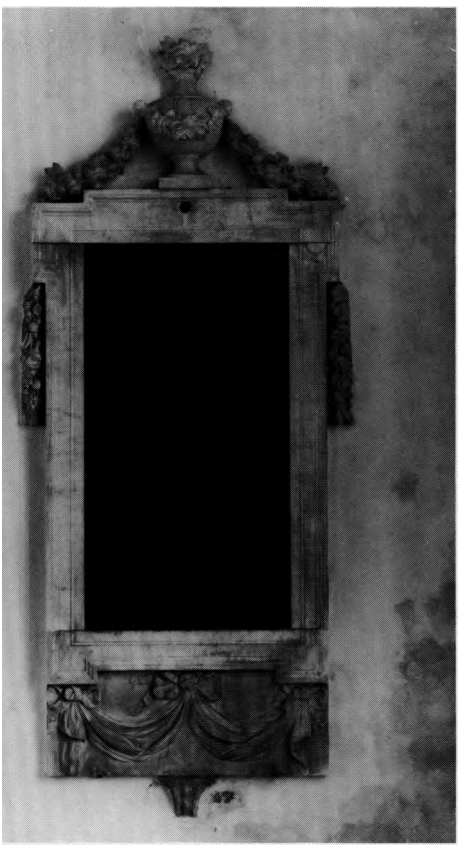

Fig. 411. Epitaf (nr. 20, s. 573), o. 1760, over læge Ancher Anchersen, †1760. LL fot. 1977. — *Epitaph für den Arzt Ancher Anchersen.*

NOTER TIL S. 543-581

[1] De vævede Kronborgtapeter , forestillende danske konger, er et andet udslag af datidens historiske interesse. Se M. Mackeprang og Sigrid Flamand Christensen: Kronborgtapeterne. 1950. Foruden tapeternes kongebilleder er der her (s. 81 f.) meddelt afbildninger af de 99 »kongeportrætter« fra håndskriftet GIKglSaml. 2427, 4° i KglBibl. - Angående paraderustninger fra o. 1550-60 se bl.a. Stephen V. Grancsay: Catalogue of Armor, The John Woodman Higgins Armory. Worcester, Massachusetts. 1961.

[2] Regningen for istandsættelsen 1874 findes i LA Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899. - Om Mogens Larsens arbejde henvises til note 12.

[3] DK. Frborg, s. 580 og 1796.

[4] DK. Kbh.by, bd.l,s.712. - DK. Århus bd. 2, s. 667. Worms ligtavle er af form som en nederlandsk fløjtavle (jfr. Peder Oxes og Mette Rosenkrantz's lille tofløjede husaltertavle fra 1579, DK. Sorø s. 591).

[5] Johannes Francisci: Liber epigrammaton. Wittenberg 1554.

[6] Kgl.Bibl. Uldall 186 fol. VI, s. 623.

[7] I korrespondancebogen for værgeriet ved Ribe domkirke 1804-1833 (jfr. Helms samlinger VII, 4f.) læses under 9. juni 1812: Efter foregående aftale med stiftamtmanden og biskoppen foreslås, at 6 stk. epitafier borttages og sælges ved offentlig auktion, da indskrifter og alle øvrige mærker er ganske fortæret og udslettet, og da ingen arvinger vil bekoste deres reparation. »M. Hans Laugesen og kgl. Historiograph M. Anders Wedel, begge i Koret lige over for hverandre. Raadm. Lauge Stephansen 1554 og Hans Lauritzen 1620. M. Lauge Andersøn Wedel 1648 i Capitlet. Jens Wiborg 1581«.

[8] Høyen, notebog X, i NM2.

[9] Se Otto Norn: Ripensiske patriciere. Epitafieportrætter fra renæssancetiden, i »Festskrift til Astrid Friis« 1963. (Norn formoder, at kunstneren kom fra Amsterdam eller en anden hollandsk by).

[10] LAVib. Ribe domk.s insp. Indk. skr. 1801-1915.

[11] Både F. F. Petersen og Svend Rønne arbejdede for Statens Museum for Kunst, hvor de meget sparsomme oplysninger findes.

[12] NM2. Beretninger om forundersøgelser og istandsættelse ved Mogens Larsen 1955 og 1977.

[13] Den latinske tekst er gengivet hos Terpager (1702,

s. 35f.), i SRD VII, 201f. og hos J.S.B. Suhr: Tausens levnet. Ribe 1836, s. Lif.

[14] LAVib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899.

[15] »Søhanes sværd«, der findes i Ribes rådhussamling, er omtalt i to breve, der findes i NM2. Det ene, fra N. Satterup til Oldsagskommissionen, er dat. 12. okt. 1808, det andet, fra Eilschou til Rasmus Nyrup, seks dage senere. - Sml. V. Hermansen i ÅrbRibe 1914, s. 619. - Degn 1971, s. 103f.

[16] LA Vib. C4-892.

[17] Epitafiet er tilsyneladende skabt af en stenhugger, der var noget mere erfaren i skrifttyper og de enkelte bogstavers indbyrdes placering end den Henrich Meibom, som stod for gravstenens indskrift. Bortset herfra er epitafiet - uden at efterligne gravstenen slavisk - præget af sammes stadige vekslen mellem skrifttyper: versaler, kursivversaler, fraktur, kursivfraktur og versaler alene eller kun som begyndelsesbogstav. - To steder har stenhuggeren rettet bogstaver; I linjen, der begynder med »hic« stod der først »hoc« og i »consortes« stod der først »contortes«. Vedr. teksten sml. Hegelunds almanak, I, 603.

[18] Terpager (1702, s. 47) gengiver indskriften med visse småændringer i bogstaveringen.

[19] Et tredie epitafieportræt, som findes på Ribe katedralskole, skal forestille Ægidius Lauridsens fader, Laurids Ægidiisen, hvis epitaf i Skt. Katharinæ kirke er omtalt af Terpager (1702, s. 123). Der er intet, som taler imod, at den her skildrede person kunne være far og farfar til de to i teksten omtalte, - og selve næsepartiet er muligvis et indicium.

[20] 1653, 3. marts, bevilgede Ribe kapitel Karsten Tønnesen, at han måtte opsætte en lysearm (sml. s. 503 med fig. 343) ved hans epitafium (KglBibl. Thotts Saml. 2030, 4° Ribe Capitels Conclusa). Tønnesen afløste ifølge Kinch (11,433) Jørgen Pedersen som slotsskriver og ægtemand allerede 1650. Slotsskriverembedet mistede han året efter, og da denne titel er den eneste, som står i epitafieteksten, er det sandsynligt, at epitafiet er lavet 1650-51. Tønnesen blev borgmester 1657.

[21] Indskriften har her det meningsløse »sibique ipsis«, mens Terpager (1702, s. 24f.) har »sibi suisque«.

[22] De tre på ligtavlen afbildede personer havde omfattende historiske interesser, jfr. s. 497, note 19.

[23] Jfr. Kinch II, 461 (Terpagers Exerptbog i Oslo).

[24] I Skt. Katharinæ kirke findes to lysestager, som ifølge indskrift er skænket af Mathurin du Pont og hustruen Ide 1670. I præsteværelset opbevares et maleri af Ide Grave, Carsten Olufsen og deres børn, hørende til et prægtigt epitaf, som nu opbevares i kirkens kælderrum; deres store gravsten er indmuret i kirkens østvæg, nord for altret.

Ifølge H. Friis-Petersen: Familien Friis fra Ribe gennem 400 år (Århus 1949), havde Ingeborg Friis mellemnavnet Christensdatter, var født 1620, gift 1. gang med Morten Lassen Hillerup, 2. gang med du Pont og døde 1705. Tilsvarende hos Matthiessen s. 131f. med note 33, der oplyser, at Morten Lassens enke var datter af magister Kristen Friis. Her over for står (Kinch II, 323f. og Sjæl. Reg. 351): tilladelsen til ægteskab mellem du Pont og Ingeborg Lauridsdatter Friis 9. dec. 1676 (jfr. dog kisteplade fig. 493, s. 661). - Om M. du Pont, der var hoftjenestemand, før han udnævntes til tolder, se Johan Jørgensen: Rentemester Heinrich Müller, 1966, s. 183.

[25] På det som fig. 10 afbildede maleri af domkirkens interiør 1836 ses tre epitafier på oprindelig plads (sml. udsnittet på fig. 370): fra øst, i henholdsvis 1. og 2. arkade, Worms (nr. 16) og Hans Jessens (nr. 5, den sidste med det 1843-45 fjernede rammeværk og det af sønnen tilføjede maleri); det tredie (næsten skjult bag prædikestolen) er Johan Pouchs (nr. 13), som nu - sammen med Worms - sidder i det indre, søndre sideskibs vestende. - Foruden dette maleri, der er udført af Jørgen Roed, findes der af samme kunstner en akvarel med tilsvarende motiv (Statens Museum for Kunst), hvorpå man ser Mogens Graves epitaf (nr. 6) i midtskibets sydside, før rammeværket blev kasseret. Begge Roeds billeder er gengivet af Villads Villadsen: Ribe domkirke. 1974.

[26] Efter 1. borgmester Carsten Tønnesens død 1667 beskikkede kongen som byens førstemand en »udefra kommende« præsident. Embedet fik M. Worm og han giftede sig med Tønnesens enke, den 24-årige Margreta de Hemmer.

[27] RA. Privatarkiver. Matthias Worm. B. Bevillingsbrev 20. maj 1671. - Tilsvarende oplysninger om tilladelsen, se note 16.

[28] Jfr. noterne 14 og 16.

[29] Meddelt af Ole Degn 1977, jfr. samme: Rig og fattig i Ribe, 1981, bd.2, s. 350 note 5. Her anføres også, at portrætter af Hans Friis' forældre, Niels Hansen Griisbeck og Kirsten Christensdatter, 1647 er nævnt på maleren Hans Bøllings konto hos Hans Friis. - Oplysningen tillader dog ikke den slutning, at også Friis' og fru Lenes portrætter skulle være malet af Hans Bølling i Hundegade. Også en anden navngiven maler, Jakob Adriansen van Meulengracht, f. i Amsterdam, boende i Hundegade, havde konto hos Hans Friis.

[30] Kristen kaldte sig vistnok oftest - ligesom Hans - med efternavnene Nielsen Friis, men benævnes også undertiden som K. Nielsen Grisbeck, sml. Hegelunds almanakker under 16. dec. 1609.

[31] C. M. Worm var sønnesøn af Ole Worm, søn af Mathias Worm (jfr. epitaf nr. 16) og dennes afløser som byens præsident. - Den lange indskrift er gengivet af Terpager (1714, s. 6f.).

[32] LA Vib. Ribe bispearkiv. Ribe domk. 1530-1786.

[33] Den rige, aldrende enke blev året efter gift for 3. gang med den unge Christen Siegfred Eenholm,

som gennem dette ægteskab antagelig blev Ribe bys kapitalstærke mand, se nærmere: Matthiessen s. 72.

[34] LA Vib. Ribe domk.s insp. Forhandlingsprotokol 1828-1906.

[35] Datter af Mads P. Fridsk og hustru, Sofie Dorothea Bruun (se epitaf nr. 19), der 3. gang var gift med Chr. S. Eenholm (jfr. note 33).

[36] Kolding-epitafiet se Hermansen 1946, II, 137.

[37] LA Vib. Ribe amts østre provsti: Synsprotokol 1847-1854.

[38] Stykket købtes på en auktion ved domkirken 1843 og findes i Den antikvariske Samling i Ribe.

[39] Denne figurs klædedragt har samme stilpræg som den ene sidefigur på Otto Krabbes prægtige barok-epitaf (i Roskilde domkirke) fra 1720'rne, men ikke samme elegance (DK. Kbh. amt s. 2000f.).

[40] Om Grundets virke, se Kinch II, 66 m.fl.

[41] Anders Sørensen Vedels manuskript til epitafiet findes i KglBibl. Add. 121^4, s. 39v. Endvidere findes teksten i (noget fejlfuld) gengivelse hos Terpager (1702, s. 30f.) og i en indberetning til NM2 ved EM 1978, tre år før tavlen blev stjålet. - Et farvebillede af ovalen med A.S.V.s relief er gengivet hos Mogens Bencard-Svend Tougaard: Ribe i tusind år. Bygd. 1978, s. 49.

[42] Restaureringen skete efter Det særlige Kirkesyns anbefaling og udførtes af konservator V. Steffensen for 65 kr., hvoraf kirken kun havde råd til halvdelen.

[43] Otto Norn, jfr. note 9, s. 176.

[44] Denne placering kan have været den oprindelige, eftersom hendes gravsted tilsyneladende fandtes ved denne pille. Det fremgår af Ægidius Lauridsens kalenderoptegnelser (Degn s. 137), der fortæller, at han 1601 lod sin knapt år gamle søn begrave »udi den øverste gang ved koret, på den søndre side, ret neden ved den pille, som M. Anders Vedels første hustru ligger begraven, tvert over for lensmandens stol.«

Fig. 412. Detalje af Hans Wandels epitaf (nr. 14, s. 564; jfr. fig. 390-93). LL fot. 1977. — *Detail des Epitaphs für Hans Wandel.*

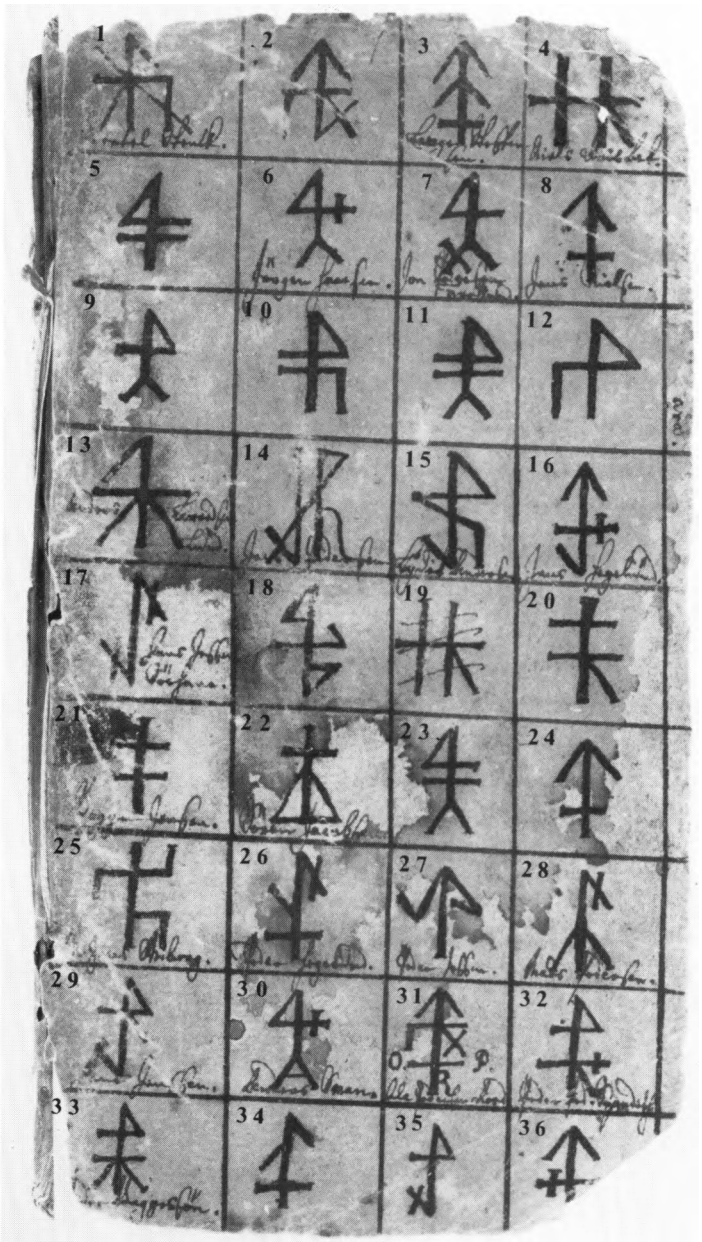
[45] Terpager (1702, s. 42). - Om J. Viborg, se C. F. Wegener: Anders Sørensen Vedel, 1851, s. 19, note 11. og Kornerup I, 287.

[46] Jfr. note 7. Når årstallet 1620 her er knyttet til epitafiet, skyldes det, at Galthen (1792, s. 137) - datidens nyeste bog om kirken - skønnede, Amerinus »døde omtrent 1620«.

[47] Den danske Krønike af Saxo Grammaticus, oversat af Anders Sørensen Vedel, udg. af C. F. Wegener 1851.

[48] Ribe Capitels Conclusa, jfr. note 20.

[49] RA. Akter vedr. Ribe domkirkes rest. 1894-97.

1. Bertel Struck
2.
3. Lauge Steffensen
4. Niels Griisbek

5. Hans Lassøn Lime
6. Jørgen Hansen
7. Jon Pedersen Trellund
8. Jens Nielsen

9.
10.
11.
12.

13. Anders B...dsen Lund
14. Jens Pedersen
15. Ly dik Andersen
16. Jens Hegelund

17. Hans Jessen Søhane
18.
19.
20.

21. Bagge Jensen
22. Søren Jacobsen
23.
24.

25. Jens Viborg
26. Peder Hegelund
27. Peder Jessen
28. Mads Pedersen

29. Hans Jenssen
30. Anders Svane
31. Ole Pedersen Roed
32. Peder Pedersen Spandet

33. Peder Baggesen
34.
35.
36.

Fig. 413. Bomærker på epitafier, gravsten m.m. optegnet i Terpagers notebog. KglBibl. — *Namenszeichen im Notizbuch Terpagers verzeichnet.*

GRAVSTEN

NOTER S. 631

INDLEDNING. De nedenfor behandlede, henved 180 bevarede og forsvundne gravsten repræsenterer ganske fyldigt hele den godt 600-årige periode frem til o. 1800, i hvilken domkirken og den omgivende kirkegård fungerede som gravplads.

Blandt de *middelalderlige sten* udmærker de mange sig, der er importeret fra Rhinegnene og Nederlandene. Ligesom selve kirken vidner de om byens rigdom og vidtstrakte handelsforbindelser. De romanske sten af hjemlig granit er skriftløse og som vanligt formet som kister eller kistelåg (nr. 1-3), medens de importerede af kalk- og sandsten vistnok alle er låg eller dæksten for sarkofager (nr. 4-6). Interessant er især en meget ødelagt sandstens-figursten (nr. 6), der har nære paralleller i Østfrisland. I gotisk tid begyndte gravstenene at blive almindelig gulvbelægning, og - bortset fra enkelte fornemme (men upraktiske) »ophøjede« sten, der hævede sig nogle cm over gulvfladen (nr. 8) - blev den flade kalkstensgulvhelle nu en norm, der skulle holde sig i århundreder. Et tidligt eksempel er domkirkens ældste daterede sten, fra 1291, over Katrine (?), Herbert Sommers hustru (nr. 7). En lang række tilsvarende er nu hugget i stykker eller helt udslidt, heriblandt nogle sorte, formentlig af kalksten fra Tournai (nr. 14, 15c). Seks andre sten af samme materiale har tydelige spor efter alabastindlægning og messingbeklædning og må udgøre plyndrede rester af en række arkivalsk kendte †gravsten af denne type, hovedsagelig fra 1300'rne (s. 591). En tegning af borgmester Anders Bundesens »messingsten« (†nr. 10), der var bevaret indtil 1792, giver indtryk af disse prægtige, nederlandske monumenters oprindelige udseende (fig. 469).

Mens indskrifterne på 1300'rnes sten var hugget med de slanke gotiske majuskler, er sengotikkens skrift den prydelige minuskel - og sproget er selvfølgelig latin. Sengotikkens fornemste repræsentant er den store figursten over Ivar Munk, den sidste katolske bisp i Ribe (o. 1530, nr. 23), et arbejde, der tilskrives Claus Berg i Odense. Bispens anbringelse i en rundbuet portal peger klart frem mod renæssancen, hvis stiltræk dog først slår klart igennem på domkirkens *eßermiddelalderlige sten.* En tidstypisk udsmykning fra 1500'rnes midte ses på Johannes Petersen Grundets ligsten (nr. 22), en dødning iklædt liglagen og omgivet af øgler, orme og tudser. Fra omtrent samme tid er nogle adelssten med centralt placeret våbenskjold(e), randskrift med renæssanceversaler og hjørnefelter rummende våbenskjolde eller evangelisttegn. Samme mønster følges endnu o. 1600 på en række borgersten, nu med bomærkeskjolde.

Renæssancens forkærlighed for kartoucheindramning og arkitekturudsmykning afspejles i en lang række gravsten. Portalen som dekoration holder sig langt ind i baroktiden, i begyndelsen er den klart artikuleret, men efterhånden opløses den næsten til ukendelighed. Fra den tidlige renæssance stammer enkelte figursten med den afdøde i helfigur, placeret i en søjleportal, således Claus Sehesteds fra o. 1565 (nr. 30). Hans Svannings sten fra o. 1600 (nr. 36) har udelukkende portalarkitektur; Jon Pedersen Trellunds fra o. 1628 (nr. 49) illustrerer portalens begyndende opløsning. En fornem sten fra denne periode er - trods nedslidning - biskop Hans Laugesens (1623, nr. 44) med arkitektur og allegoriske fremstillinger. I kirken findes desuden en repræsentant for det især i Sønderjylland udbredte dekorationsskema, som også kendes i Skt. Katharinæ kirke: en engel, der inden for portalfelt holder en kartoucheindrammet skrifttavle (o. 1620, nr. 42).

Under »Danmarks Kirkers« arbejde med de sønderjyske amter blev man opmærksom på ensartetheden ved en række gravminder fra 1600'rnes midte, og i denne forbindelse blev eksistensen af et stenhuggerværksted i Ribe, hvis mestersignatur var »IIBH«, foreslået (DK. SJyll. s. 2770L). De dengang gjorte iagttagelser kan nu bekræftes og udbygges. Otte gravsten (foruden fem epitafier, s. 543) kan henføres til dette værksted: nr. 57, 62, 63, 65, 66, 68, 69 og 74, dateret mellem o. 1648 og

1673. Disse sten kendetegnes ved et stort skriftfelt, hvorom - i mere eller mindre opløst arkitektur - findes scener og personer fra Det gamle og nye Testamente, som Opstandelsen, Korsfæstelsen og Gravlæggelsen, Moses og Aron, Kristus og Johannes Døber, samt engle og dydeskikkelser. Værkstedets karakteristiske personfremstilling er: brede ansigter, især panderne, midtdelt lokket eller krøllet hår, kraftige arme. Til gruppen er medregnet slotsskriver Jørgen Pedersens sten (nr. 62), der ganske vist ikke har den typiske opbygning, men hvis personfremstilling svarer helt til de øvriges. I forbindelse med Ribe-værkstedet må nævnes endnu nogle sten. Ærkedegn Ægidius Lauritzens (nr. 48), hvis årstal »1627« er svært at afvise som tilblivelsesår, toldforvalter Mathurin Duponts (1665, nr. 71) og figurstenen over ostindienfareren Jørgen Hansen (1671, nr. 73).

Ved 1600'rnes slutning begyndte man at forlade figurfremstillingerne til fordel for rent dekorative udsmykninger. Fra denne tid stammer fem sten med oval eller mandelformet skriftfelt indrammet af snoede stofguirlander, der prydes af georgine- eller solsikkeagtige blomster; som eksempel kan nævnes stenen over læge Ludvig Pouch (o. 1681, nr. 77). Beslægtet med disse er tre sten med store, ovale indskriftfelter indrammet af laurbærkranse, Peder Jensen Terpagers (o. 1684, nr. 79), Gøde Hansens (o. 1701, nr. 86) og Peder Kragelunds (o. 1707, nr. 88). Men medens de to ældste har evangelistfelter i hjørnerne og stilmæssigt stadig hører hjemme i bruskbarokken, breder senbarokkens akantusblade sig over Kragelunds sten, og to engle rider overlegent på bladværket.

To sten fra denne periode illustrerer, hvorledes billedhuggerne kunne fastholde en langt ældre billedopbygning, men forsøge at følge med tiden ved et nyere formsprog. Det drejer sig om Niels Knudsens (1706, nr. 87) og Peder Madsen Fridsch' (o. 1709, nr. 89), den sidste signeret »PPB«. Begge sten har (vel gennem forlæg) overtaget hele opbygningen fra to meget ældre sten, Anders Sørensen Vedels (1622, †nr. 35) og Hans Nielsen Friis' (o. 1648, nr. 58), men hvor disse har rektangulær skrifttavle med smal, glat ramme, har stenene fra 1700'rnes begyndelse oval tavle inden for laurbærkrans. De samme skriftord findes på alle fire sten, men på de to yngste har dansk afløst latinen. Det er morsomt at følge fugl Føniks-motivet på stenene. På de to ældre står fuglen i en brændende rede; på stenen fra o. 1706 har den en dekoration på bugen, der kan minde om flammer, medens der slet ikke findes ild på den fra o. 1709; stenhuggeren har øjensynlig ikke kendt sit motivs betydning.

Kun ganske få gravsten er bevaret fra den senere del af 1700'rne. Her kan nævnes Ancher Anchersens rocailleprydede rokoko-sten fra o. 1760, et elegant arbejde signeret af Abenråmesteren Andreas Hinrichsen Bildhauer (DK. SJyll, s. 2777f.). Kirken ejer også et eksempel på en klassicistisk sten, lagt o. 1780 over borgmester Peder Fridsch (nr. 91) og prydet af en stor guirlandesmykket indskrifttavle kronet af en antik vase; stenen er nu i seks stykker, brugt som fontepodie 1843-45.

Hovedkilden til stenenes oprindelige *placering* er domkirkens tegnebog, hvori er indført kopier af skøder på gravsteder 1560-1675, men ikke alle skøder er kommet med i kopibogen. Hertil kommer den væsentlige mangel, at alle gejstlige havde fri begravelse i domkirken, både for sig selv og deres husstand; de optræder derfor ikke i tegnebogen og kun sjældent i domkirkens regnskaber.

Selv om der til stadighed har været foretaget mindre omlægninger af domkirkens gulve, synes gravstenenes oprindelige placering i hovedsagen bibeholdt frem til slutningen af 1700'rne. De placeringer, der angives af Terpager og af Abildgaard (tegninger 1774 og 1776), er derfor af stor værdi. I Terpagers samling af ripensiske inskriptioner (1702 og 1714) har han oftest anført, i hvilket bygningsafsnit stenene lå; sammenholdes hans disponering med de fra tegnebogen kendte, oprindelige pladser, fremgår det, at han gengiver inskriptionerne i en bestemt rækkefølge - efter placering.

F. Langens istandsættelse af kirken 1791-93 medførte omlægning af gulvene især i koret og midtgangen (jfr. s. 367) og flytning af mange

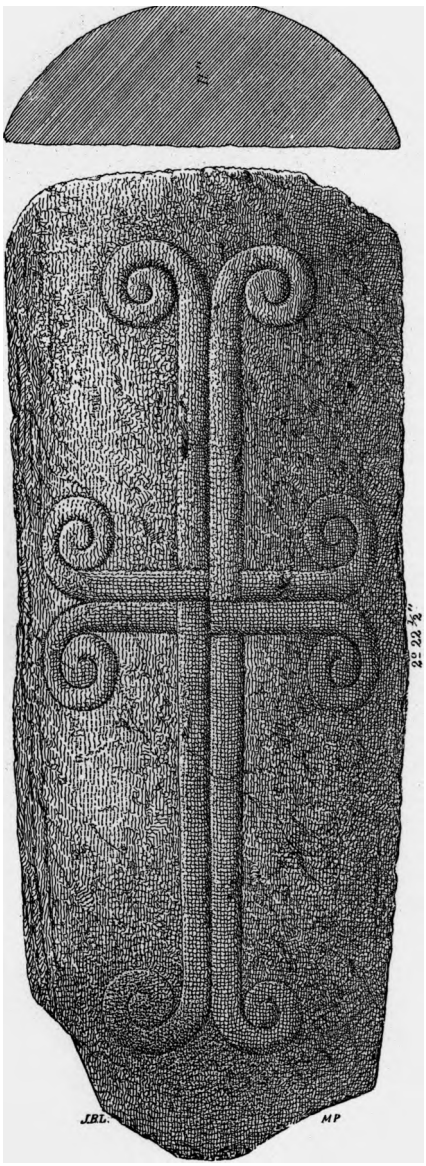

Fig. 414. Romansk granit-gravsten (nr. 1, s. 587). Efter Løffler: Gravsten. — *Romanischer Grabstein aus Granit.*

gravsten. Deres nye beliggenhed angives for en dels vedkommende af Frost 1842. Under restaureringen 1843-45 (jfr. s. 344, 367) flyttedes de fleste sten til kirkens ydre sideskibe (jfr. en skitse af Helms, tegnet 1855 (i NM2)). Endelig flyttede H. C. Amberg ved restaureringen 1883-1904 gravstenene til deres nuværende pladser efter en plan udarbejdet af C. A. Jensen.

De mest bevaringsværdige blev anbragt op ad væggene, medens andre benyttedes som gulvbelægning i kirkens sideskibe.

1-3) Romanske granitsten, hvoraf kun nr. 1 med sikkerhed vides at stamme fra domkirken. Nr. 2 og 3 er i nyere tid bragt (tilbage?) til domkirken efter at have haft plads i forskellige ejendomme i domsognet. 1) (Fig. 414), romansk af rødlig granit tilhørende den ret sjældne type udformet som et hvælvet kistelåg (jfr. Bjolderup, DK. SJyll., s. 1843, 2763).[1] Den anselige sten er rektangulær med afrundede hjørner, 185x75 cm, oprindelig måske lidt længere, idet den ene ende er uregelmæssigt behugget. Stenen er 33 cm høj med hvælvet overside, der udfyldes af et reliefhugget flettekors, hvis ender udgøres af en dobbeltvolut. Gravstenen blev opgravet på Lindegården 1843 i forbindelse med planeringen af området syd for domkirken (jfr. s. 126), og lagt umiddelbart vest for søndre korsarms portal (jfr. fig. 30a).[2] Ved restaureringen o. 1900 fik den sin nuværende plads i det ydre, søndre sideskibs vestfag.

2) Romansk af rødlig granit, halvcylindrisk, af form som et gravtræ. Stenen er nu i to dele, 160 cm lang, 32 cm bred, men begge mål oprindelig lidt større, idet stenen er afbrudt ved den ene ende og den ene langside glat afbanet i ny tid. Højde 32 cm, let hvælvet overside med reliefhugget kors. Gravstenen fandt anvendelse i apotekergården på Overdammen indtil 1884, da apoteker Lind skænkede den til Direktionen for de antiqvariske Mindesmærkers Bevaring, som ønskede den anbragt i domkirken. Her anbragtes den, så længe restaureringen varede, i kapellet under det store tårn og fik derefter sin nuværende plads i det ydre, søndre sideskibs vestfag.[3]

3) Romansk af rødlig granit, rektangulær, 137x39 cm, med et stærkt nedslidt, højstammet georgskors, hugget i svagt relief, på en kubeagtig Golgatha-høj. Mellem korsarmene og ved foden er der små fremspringende spidser, der formentlig skal angive blade.[4] Helms blev opmærksom på stenen 1854, da den lå som dørsten til Rosenboms gæstgiveri på Skibbro-

Fig. 415 a-b. Romansk sandstens-gravsten (nr. 6, s. 588), af østfrisisk type, muligvis kistelåg (jfr. s. 531). a. Nuværende tilstand, ElM fot. 1982. b. Tilstand 1871, efter tegning i NM2. — *Romanischer Bildgrabstein, ostfrisische Typus. a. Heutiger Zustand. b. Zustand 1871.*

en, hvor »Krogjæsterne flittigt havde slidt den i maaske 100 Aar«. Han fandt den dog tilstrækkelig bevaret for »Archæologiens Studier« og fik - imod fremskaffelsen af en anden dørsten - lov at bringe gravstenen til Domkirken.[5] Her var den opstillet lige øst for søndre korsarms portal (jfr. fig. 30a), indtil den o. 1900 indmuredes udvendig i ydre, søndre sideskibs østligste fag.

4) Romansk, 1175-1200, dæksten for bispegravens sarkofag (jfr. fig. 356). Se s. 526.

5) (Fig. 361-62), romansk, fragment af sandstenskistelåg, der har tjent som gravsten. Behandlet under sandstenssarkofager, s. 531.

6) (Fig. 415a-b), romansk, genanvendt i senmiddelalderen. Den synes at tilhøre en gruppe af sandstens-billedgravsten, der specielt optræder i Østfrisland og gerne nævnes i forbindelse med romanske sandstenssarkofager som dem, der også er fundet i og ved Ribe domkirke (jfr. s. 530).[6] Den er af en lys gullig sandsten, rektangulær, 60 cm bred og nu 82 cm lang, afbrudt forneden og stærkt forvitret. Allerede da Abildgaard så stenen 1776, var den næsten »fortæret af Luftens Wirkning«, men hans tegning (fig. 368) - ligesom Magnus Petersens (fig. 415b) - viser flere nu forsvundne detaljer.[7] Oversiden, hvis svagt skrånende kanter har været prydet af reliefbølgeranker, viser den døde i et rektangulært felt indrammet af en rundstav. Det ægformede hoved og skulderpartiet fremtræder i ret højt relief, medens brystet dækkes af et kvadratisk skriftfelt, formentlig senmiddelalderligt ligesom den sekundære gravskrift. Under skriftfeltet ses nemlig to flige, som antagelig er albuer og underarme pegende op mod brystet, foran hvilket hænderne vel oprindelig har været løftet bedende, som på alle de nævnte østfrisiske gravsten. Det er sandsynligt, at den døde har været vist i fuld figur.[8] Tegningerne antyder et frontalt ansigt med kort, symmetrisk ordnet hår (kronragning ?) samt dragtfolder over skuldrene og en indskrift med minuskier.[9]

Kun i den første af indskriftens seks linjer har tegnerne endnu kunnet skelne enkelte bogstaver, der muligvis har dannet ordene »anno domini« (i det Herrens år).

Gravstenen, der oprindelig må have ligget i kirkegulvet, omtales tidligst i 1700'rne, da nogle ville vide, at dette »Brystbillede af Sandsten« var kong Erik Emune (jfr. s. 528), andre at det forestillede kirkens bygmester.[10] Stenen var dengang som nu indmuret udvendig i det lille nordre trappetårn.

7) (Fig. 416), 1291 [Katrine], Herbert Sommers hustru (jfr. †gravsten nr. 3). Domkirkens ældste daterede gravsten, af grågul kalksten, svagt trapezformet, 195x101-93 cm. Den peripatetiske indskrift med fordybede majuskler er nu kun brudstykkevis bevaret, men kan suppleres ved afskrifter af Abildgaard 1776 (fig. 416), Høyen 1830 og C. A. Jensen 1902.[11] Navnet på den døde har ikke kunnet læses, men da Herbert Sommer 1296 stiftede messer for sin første hustru, Katrine, må det formodes, at stenen er hendes.[12] Indskriften indledes i stenens brede hovedende med et georgskors: »hic iacet..vxor herb(erti) somer qve o(biit) anno d(omi)ni mccxc pr[imo] orate pro ea« (her ligger..Herbert Sommers hustru, som døde Herrens år 1291, bed for hende).[13] 1776 lå stenen »tæt neden ved alteret« og tjente til fodstykke for præsterne; den oprindelige plads må have været ved siden af Herbert Sommers messingklædte †gravsten ved det alter, han stiftede nær højaltret (se s. 416). 1831 beklagede oberst Høegh Guldberg det stadige slid af præsternes fødder, som næsten havde udglattet stenen. Så meget viste indskriften dog, at stenen »engang var lagt over en Madame Sommer, Hjulemands Kone i Ribe - 1290, og at Manden lod bygge et Alter en Helgen til Ære, for at Stenen i Roe måtte hvile over hans Kone«![14] 1843 flyttedes stenen til det ydre nordre sideskib, nær døren til trappetårnet (Helms 1870, sp. 166), og o. 1900 til sin nuværende plads lidt østligere, under gjordbuen mellem 1. og 2. fag.

8-15 a-c) Gotiske, anonyme, hvis oprindelige indristning er helt eller delvis forsvundet ved slid og genanvendelse. Bortset fra to fragmenter (nr. 8 og 9), der har bevaret rester af denne skrift, beror det på et usikkert skøn - især ud fra trapezformen - om disse stærkt

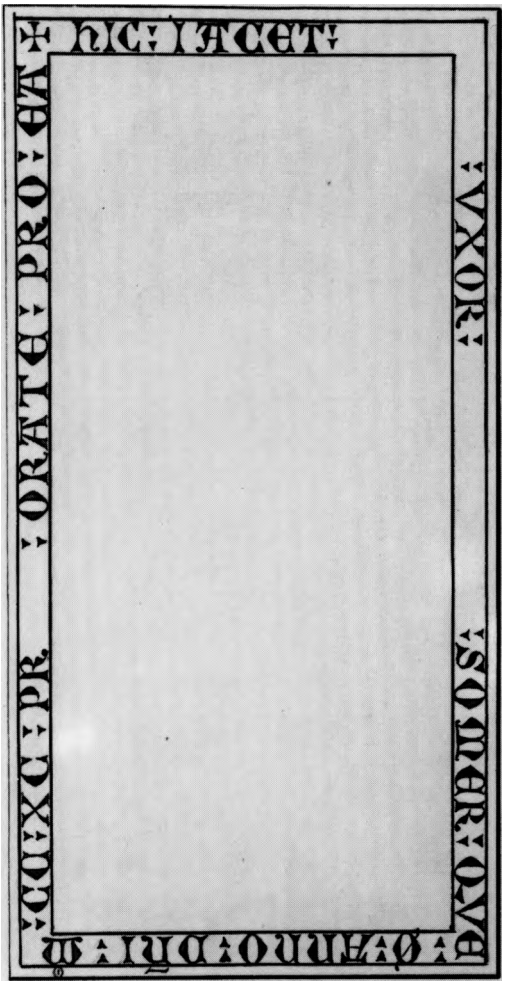

Fig. 416. Gravsten (nr. 7, s. 589), 1291, over Katrine, Herbert Sommers hustru. Efter tegning 1776 i NM2. — *Grabstein der Katharina, Frau Herbert Sommers, 1291.*

ødelagte sten virkelig er middelalderlige. Derfor kan det heller ikke udelukkes, at andre af kirkens gravsten er genanvendte middelaldersten. Talrige småfragmenter i kirkegulvet (jfr. fig. 355) kan ligeledes være rester af de »hvide«, »gule« og »sorte« sten, der omtales i de middelalderlige kilder (se †gravsten s. 635f.).

8) (Fig. 417) o. 1300. Fragment, grå kalksten, fodenden (?) af en fornem »ophøjet« sten med en tresidet afslutning. Brudstykket måler ca. 50x35 cm, og den 9 cm tykke sten kantes af en bred hulkel, hvori indskriften er hugget med gotiske majuskler. Såfremt et hammerkors

Fig. 417. Fragment af gravsten (nr. 8, s. 589), o. 1300. Målt af ElM 1979, tegnet af Marianne Nielsen 1982. — *Grabsteinfragment, um 1300.*

markerer tekstens begyndelse, udgør de bevarede bogstaver begyndelsen og slutningen af en peripatetisk indskrift: »S...rec/ orora«. Gravstenen, der har flere paralleller i Vesteuropa[15] (men ingen direkte modsvarigheder i Danmark), har hævet sig over kirkegulvets øvrige sten. Forståeligt nok fandt man i 16-1700'rne sådanne »ophøjede« sten upraktiske i gulvbelægningen, hvorfor de efterhånden fjernedes (jfr. s. 366). Fragmentet, der må være fremkommet under restaureringen o. 1900, blev 1979 sammen med stenkisterne fremdraget fra kirkens materialrum (jfr. s. 533). Nu på nordre galleri.

9) 1300'rne. Fragment af rødbrun kalksten, formentlig hovedenden af en svagt trapezformet sten, 107 cm bred; længden er nu 65 cm. Peripatetisk indskrift med indhuggede, næsten udslidte, gotiske majuskler hvoraf kan læses: »[anno] d[omini] mccc...r. ,vn..cvi[v]s anim[a]..« (Herrens år 13...r..vn.. hvis sjæl..). I ydre, nordre sideskibs 3. fag.

10) Gotisk, sekundært anvendt i 1500'rnes slutning. Lys rødlig kalksten, trapezformet, 218x106-82 cm. Den sekundære gravskrift er indhugget foroven med versaler, stærkt nedslidte: »Ane Thiellofsdatter, H i.s. salige hustru...rådmand... 159.«, måske en datter af Jens Thiellofsen, der var rådmand 1542-61. Midt på stenen indhugget skjold med bomærke, herunder et tilsvarende, lidt grovere hugget, med de sammenskrevne initialer »HP«, muligvis for den afdødes mand. Stenen lå 1855 i ydre, søndre sideskibs 6. fag, nu i ydre, nordre sideskibs 1. fag.

11) (Fig. 355), Gotisk, sekundært anvendt 1593 og igen o. 1762. Lys rødlig kalksten, trapezformet, 160x87x47 cm. Foroven sekundær gravskrift med fordybede versaler over Knud Hierrissen, †19. dec. 1593, og hans hustru Anne Iepsdatter, †23. maj 1591. Herunder, midt på stenen, mandens sammenskrevne initialer »KH«. Stenen genanvendtes atter 1762 for Christopher de Hemmer, (kordegn og) »Klokker her til Domkirken«, (*1698[16]), †9. maj 1762. Hans gravskrift med fordybede versaler og store skønskriftbogstaver ses forneden.

4. marts 1593 solgte kirkeværgerne Knud Hierrissen »en af domkirkens ligstene, som ingen navn eller mærke fandtes på, ikke heller lå på nogen grav«. Han fik tilladelse til at lægge den i ydre, nordre sideskibs 3. fag »fast ved kirkevæggen, øster for den dør som går op til orgelværket, næst hos hans salige hustrues grav«. Herfor havde han allerede 30. sept. 1591 betalt 14 enkende dl. Stenen lå vel på samme sted, da Hemmer blev begravet i nordsiden af kirken.[17] 1855 lå den i ydre, søndre sideskibs 4. fag, nu i ydre, nordre sideskibs 5. fag.

12) Gotisk, sekundært anvendt efter 1650. Grå kalksten, trapezformet 189x102-70 cm. Af den sekundære indskrifts næsten udslidte, fordybede versaler læses: »anno 165...kiere h...dater som ...october..« Midt på stenen et indhugget bomærkeskjold og herunder et næsten udtrådt dødningehoved. Siden o. 1904 i ydre, søndre sideskibs 4. fag.

13) Gotisk, sort belgisk kalksten, formentlig Tournai-sten,[18] rektangulær 206x114 cm, et hjørne afbrudt. Stenen er beslægtet med de indlagte og beklædte (nr. 16-21), men har øjensynlig hørt til den mere almindelige type nederlandske gravheller, hvis hele udsmykning var indristet i stenens overflade (jfr. nr. 15 c).[19]

Den har allerede i 15-1600'rne været helt udslidt, idet den midtpå er forsynet med et sekundært, indhugget bomærke. 1855 i ydre, søndre sideskibs 2. fag, siden o. 1904 i samme sideskibs 3. fag.

14) Gotisk, lys rødlig kalksten, trapezformet, 182x125-115 cm, langs kanten omløbende hulkel ledsaget af en indhugget frynsebort. I ydre, nordre sideskibs vestfag, delvis dækket af materialrummets skabe.

15 a-c) Gotiske helt udslidte, a) Grå kalksten, trapezformet, 195x101-93 cm, i ydre, nordre sideskibs 2. fag. b) Grå kalksten, 225x107 cm, i ydre, søndre sideskibs 2. fag. c) Sort belgisk kalksten (jfr. nr. 13), svagt trapezformet, 225X 117-114 cm. I ydre, søndre sideskibs 3. fag.

16-21) Gotiske, nederlandske, med spor af indlægning og beklædning (fig. 418), hvoraf nu kun et lille fragment af en messingplade er bevaret (fig. 419). Til domkirkens enestående samling af importerede, indlagte og beklædte sten hører også kong Kristoffer I.s (s. 528). Bortset fra kongegravstenen er de engang så fornemme gravminder nu anonyme, men udgør plyndrede og udslidte rester af de »messingsten« og »sorte sten«, der omtales i ældre kilder, specielt i de middelalderlige anniversariebøger (jfr. †gravsten nr. 3, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 13).

Alle stenene er af sort, belgisk kalksten, formentlig Tournai-sten,[18] og sporene i deres overflade udgøres dels af forskellige udsparinger, dels af nagler nedstøbt i blyforinger (fig. 418). Naglerne har fastholdt indlægning og frem for alt beklædning i messing, som den prægtige støbte og graverede plade, der indtil 1792 prydede borgmester Anders Bundesens gravminde (†gravsten nr. 10) Denne kendes

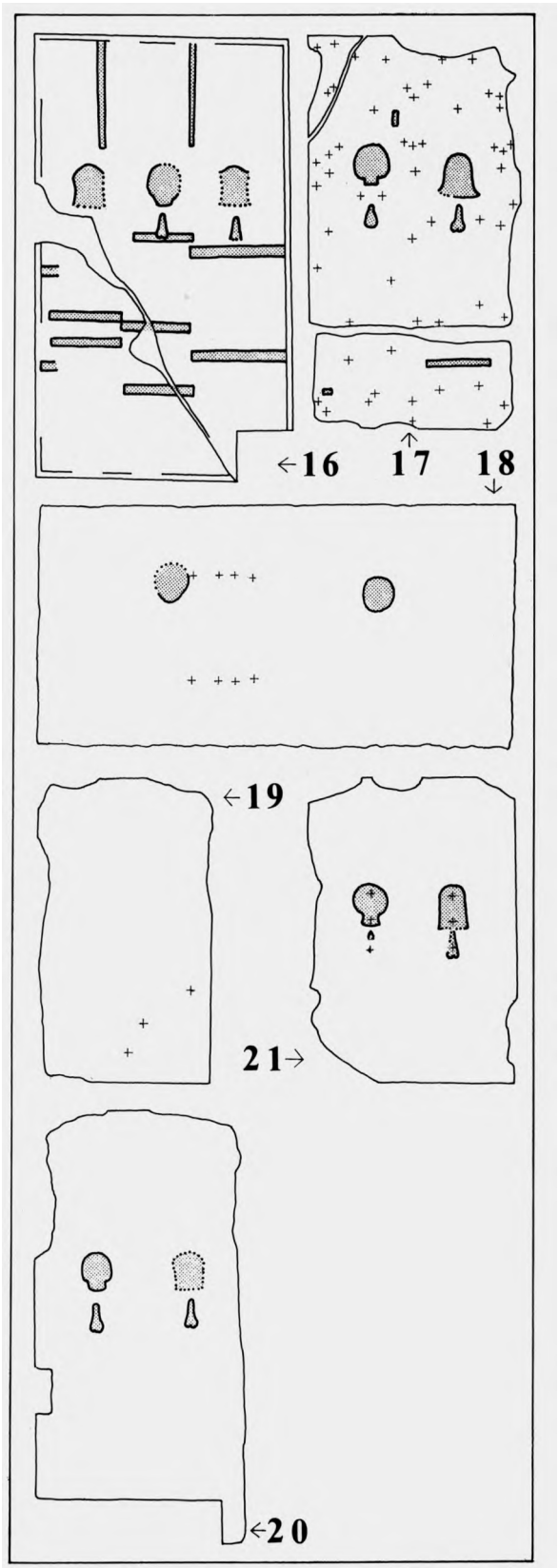

Fig. 418. Nederlandske gravsten (nr. 16-21, s. 591), o. 1275-1400, med spor efter indlægning og beklædning. Krydser angiver nedstøbte nagler til fastgørelse af messingbeklædning. Målt af Per Kristian Madsen og Aage Andersen 1980, tegnet af Marianne Nielsen 1982. — *Niederländische Grabsteine, mit Spuren von Einlegearbeit und Verkleidung. Die Kreuze markieren Nägel zur Befestigung der Messingverkleidung.*

Fig. 419. Fragment af messingbeklædning, o. 1350 (s. 592). Preben Dehlholm fot. 1980. — *Fragment einer Messingverkleidung.*

gennem Abildgaards tegning fra 1776 (fig. 469), der viser, hvorledes disse monumenter oprindelig kan have fremtrådt.

Efter sporene at dømme repræsenterer stenene en række af de kombinationer med indlægning og beklædning, som nederlandske gravstensværksteder var kendt for.[20] Kun nr. 19 synes at udgøre underlaget for et monument af ganske samme type som Anders Bundesens, der var helt messingklædt og uden nogen indlægning. De øvrige har alle haft indlægning til fremhævelse af partier som hoveder og hænder, der nu er kendelige som udsparede forsænkninger. Disses udformning og placeringen på stenenes øvre halvdel viser, at de afdøde også på disse monumenter har været afbildet i fuld figur, stående frontalt med håndfladerne samlet i bedestilling for brystet. Det indlagte materiale har i et tilfælde været messing (nr. 21), i de andre formentlig plader af alabast, hvori ansigternes og hændernes detaljer har været indristet. Selve de tilhørende figurer, nichebaldakiner m.m. kan tænkes udført på to måder. De kan have været indstøbt og graveret i messing, således at overfladen har fremtrådt som en messingbeklædning med alabastindlægning svarende til kong Erik Menveds og dronning Ingeborgs monument i Ringsted (o. 1319, DK. Sorø, s. 168) - en af de fornemste nederlandske messingsten, og den eneste fuldt bevarede i Danmark.[21] Til denne type hører nr. 16, 17 og formentlig nr. 18. Den anden mulighed er, at udsmykningen har været ristet med fine streger i stenen, der altså har fremtrådt som en almindelig gravhelle (jfr. nr. 13), hvor indlægning fremhævede hoved og hænder. Nr. 19 og 20 har formentlig tilhørt denne meget udbredte type, da selve overfladen er uden nagler eller andre spor af beklædning. At der heller ikke findes mindste spor af indristet dekoration kan skyldes stenens nedslidning, der er så stor, at selv de dybere udsparinger for indlægning er næsten udtrådte på flere af stenene. [22]

Om *de gravlagte* giver udsparingerne for hovedindlægningen visse oplysninger - både ved deres form og deres indbyrdes placering. Såvel nr. 17 som nr. 20 og 21 må være lagt over ægtepar, idet kvinden er let kendelig på sit hovedlin og efter sædvane står ved mandens venstre side. Nr. 16 har tilhørt en mand og hans to hustruer, der efter almindelig tradition har flankeret ham på stenen. På disse fire sten synes manden at være vist barhovedet med et kort, fyldigt hår, hvilket almindeligvis kendetegner borgere (jfr. fig. 420-21), men dog også ses på adskillige sten lagt over riddere.

Stenenes *datering* må ligge inden for perioden 1275-1400, uden tvivl med tyngdepunkt i 1300'rne, hvilket svarer udmærket til dateringerne af kirkens arkivalsk kendte »messingsten« og »sorte sten«. Den anvendte teknik til fæstnelse af messingpladerne kan måske indsnævre dateringerne noget. De tidligste messingbeklædninger, der var samlet af et stort antal mindre plader sammenholdt af skinner på bagsiden, nedlagdes på stenunderlaget uden anden binding end en sej begmasse. Denne teknik synes anvendt ved nr. 16, medens de øvrige messingindlægninger og beklædninger har været fæstnet med nagler - en teknik, der først synes at have vundet frem o. 1320.[23]

Af beklædningen, uvist fra hvilken sten, er bevaret en lille **messingplade,* fragment af et skriftbånd (fig. 419), 15x4,5 cm, 2 mm tykt. På et fint rombemønster står de fordybede gotiske majuskler »na q«, de sidste adskilt af et skilletegn i form af to små firblade.[24] Fragmentets dekoration og bogstavformer synes at svare nøje til formerne, der kendes på Anders Bundesens plade (fig. 469) og på en række andre nederlandske messingplader fra midten af 1300'rne.[25] Fundet o. 1900 ved udrensningen af vindeltrappen i det gamle Mariatårn. Den antikvariske Samling i Ribe (nr. 3259).

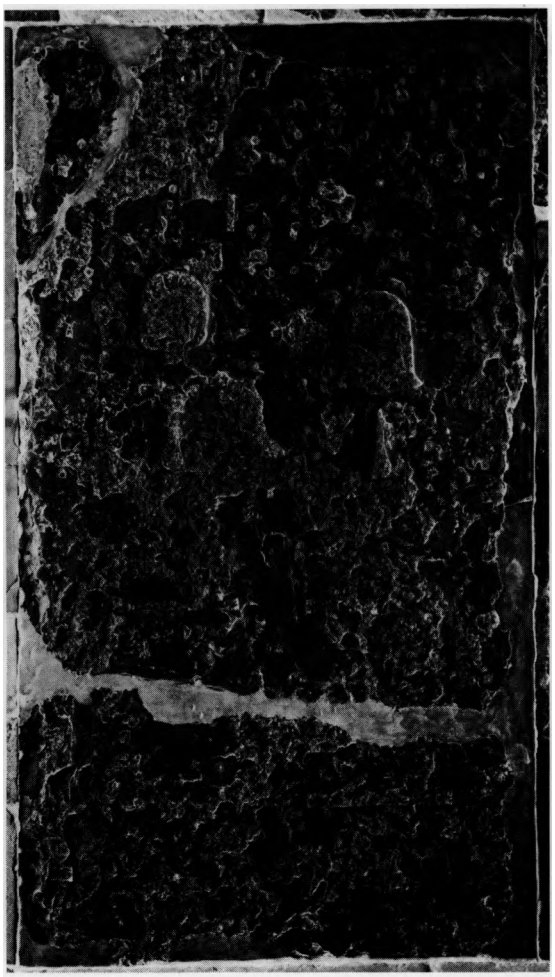

Fig. 420. Gravsten (nr. 17, s. 593), 1300'rne, over ukendt ægtepar. Den har oprindelig været messingbeklædt, de afdødes hoveder og hænder ristet i alabastplader. LL fot. 1974. — *Grabstein eines unbekannten Ehepaars aus dem 14. Jahrhundert. Ursprünglich mit Messing verkleidet, Köpfe und Hände in eingelegte Alabasterplatten eingeritzt.*

Fig. 421. Detalje af gravsten (nr. 20, s. 594), 1300'rne, over ukendt ægtepar. Udsparinger, med pikhammerbehugning i bunden, for indlægning af mandens hoved og hænder. LL fot. 1974. — *Grabstein eines unbekannten Ehepars aus dem 14. Jahrh. Ausschnitt.*

16) Gotisk, 294x170 cm, nu i to stykker, oprindelig med alabastindlægning og messingbeklædning (jfr. fig. 418). Herpå har været afbildet en mand flankeret af sine to hustruer, hvis hoveder og hænder ses i form af udsparinger for alabastindlægning. Hustruerne har båret hovedlin, hans hoved er næsten udslidt. Både ved sin imponerende størrelse og sin teknik minder stenen om den formentlig nogenlunde samtidige gravsten over kong Erik Menved og dronning Ingeborg i Ringsted (†1319). Som denne har stenen en lav omløbende vulst, som har kantet beklædningen. Denne har bestået af et stort antal mindre plader samlet med skinner, for hvilke der ses 11 næsten bortslidte udsparinger i stenens overflade.[26] 1874 lå stenen i ydre, søndre sideskib,[27] siden o. 1904 i samme sideskibs 6. fag.

17) (Fig. 420), gotisk, 258x143 cm, nu i to dele, oprindelig med alabastindlægning og messingbeklædning, hvorpå et ægtepar har været afbildet. Heraf ses nu kun udsparingerne for indlægning af hoveder og hænder. Han har øjensynlig været fremstillet barhovedet med pa-

gehår, hun - lidt mindre - med hovedlin. Fra messingbeklædningens fastgørelse stammer 56 nagler nedstøbt i blyforinger, medens fire rektangulære udsparinger må være spor af pladernes samleskinner (jfr. fig. 418). Stenen lå i koret 1831, da P. T. Hanssen omtaler en sten med spor af messingbeklædning, og »brækket midt over«. Han anså stenen for Anders Bundesens, der kunne være flyttet til koret, »da pladerne vare brækkede af« (jfr. s. 647, note 15).[28] 1 845 flyttedes den til ydre, nordre sideskib, hvor den nu ligger i 2. fag.[27]

18) Gotisk, genanvendt 1616, 322 cm bred og 161 cm høj, men betydelig afkortet forneden. Oprindelig formentlig med alabastindlægning og messingbeklædning; men som følge af genanvendelsen er det svært at erkende den oprindelige karakter af stenen, som må have været blandt de største messingsten, der kendes.[29] Sporene indskrænker sig nu til to næsten udslettede fordybninger, der kan have rummet indlægning, samt otte nagler i blyforing (jfr. fig. 418). Genanvendt 0.1616 af Ba[rt]el (Jørgensen) Struck, rådmand i Ribe, født i Lund i Skåne, †28. maj 1621 i hans alders 71. år, og hans sidste hustru, Anders (Sørensen) Wedels datter, Anne, (†22.jan. 1655) i hendes alders <70.> år. De avlede tilsammen 10 børn, 5 sønner og 5 døtre. Desuden Bartel Strucks første hustru, Dorithe Søfrensdatter (Stage), og hendes første mand, Peder Ba[gge]søn, rådmand (†IO. aug. 1602). Bartel Struck og Dorithe Søfrensdatter avlede tilsammen 3 børn (jfr. epitafietilladelse s. 578). Indskrift med reliefversaler på to sideordnede, kvadratiske skriftfelter, hvorimellem forneden ses et skjold med Bertel Strucks bomærke, flankeret af hans næsten udviskede initialer »BS« (sml. fig. 413, nr. 1). Stenen lå oprindelig i midtskibets vestende lige øst for Peder Baggesens grav (jfr. begravelser, s. 661). 1855 lå den i ydre, søndre sideskibs 4. fag; siden o. 1904 i samme sideskibs 3. fag. - Terpager 1702, s. 74.

19) Gotisk, genanvendt i 15-1600'rne, 200x119 cm. Eneste oprindelige spor i overfladen er tre nagler nedstøbt i blyforinger (jfr. fig. 418), der tyder på, at stenen har været helt messingklædt, af type som Anders Bundesens (s. 635, fig. 469). Genanvendelsen, kendelig som et næsten udslidt bomærkeskjold midt på stenen, udelukker dog, at det kan være hans, men det er muligt, at stenen udgør resterne af Hans Limbæks messingsten (†nr. 7). I ydre, nordre sideskibs 2. fag.

20) Gotisk, 291x145 cm, oprindelig med fremstilling af et ægtepar, hvis hoveder og hænder var indlagt, medens selve figurerne og den øvrige dekoration formentlig har været indristet i stenen.[22] Udsparinger for indlægning svarende til nr. 17 (jfr. fig. 418), hendes næsten udslidt, hans derimod usædvanlig velbevaret med pikhammerbehugning i bunden (fig. 421). Denne bearbejdning har skullet tjene til befæstelse af det bindemiddel (beg?), hvori de indlagte alabastplader nedlagdes.[30] I ydre, søndre sideskibs 6. fag.

21) Gotisk, genanvendt i renæssancen, 200x140 cm, men formentlig væsentlig afkortet forneden. Af type som nr. 20, men det indlagte materiale har været messing. I udsparingerne for det gravlagte ægtepars hoveder og hænder findes seks nagler nedstøbt i blyforinger, to til hvert hoved, en til hvert par hænder (jfr. fig. 418).[31] - Sekundært er i renæssancen indhugget et bomærkeskjold midt på stenen og herunder en næsten udslidt, firlinjet minuskelindskrift, hvoraf læses: »an(n)o d(omini) ..Evangeliste dag døde/ Erlig q[uinde] B.../.. Gud undhe hendje]..«. Stenen var formentlig en af de to, som P. T. Hanssen i sin søgning efter plyndrede messingsten 1831 noterede sig i koret.[28] 1 870 lå den i ydre, søndre sideskib, hvor den stadig findes under buen mellem 2. og 3. fag.[27]

22) (Fig. 422). O. 1500, genanvendt o. 1565. Oprindelig over Johannes Petri de Horsnes (Jens Petersen Horsens), kannik i Ribe. Grå kalksten, 224x131 cm, indskrift med reliefminuskler, peripatetisk i en fordybet ramme, som ved hjørnerne brydes af bladrosetter: »Hic iacet magister Ioh(ann)es Petri de Horsnes cano(n)ic(us) ripen(sis) in magna miseria expecta(n)s aduentum d(omi)ni rede(m)ptoris sui c(uius) a(n)i(m)a req(vi)escat i(n) pace An(n)o d(o-

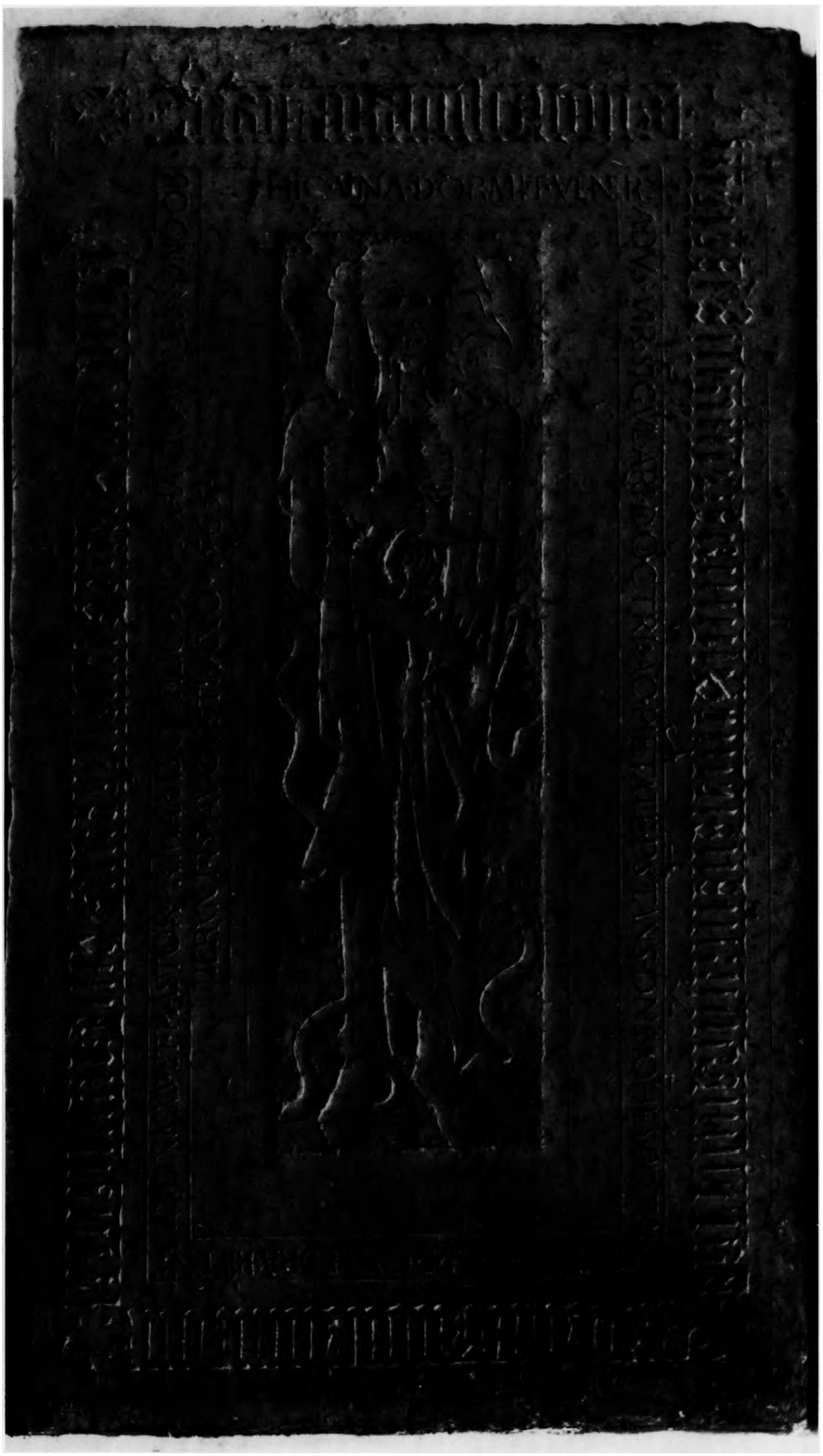

Fig. 422. Gravsten (nr. 22, s. 594), o. 1500, over kannik Jens Petersen Horsens, genanvendt og nydekoreret o. 1565 for kannik og førstepræst Jens Petersen Grundet. LL fot. 1974. — *Grabstein des Domherrn Jens Petersen Horsens, um 1500. Um 1565 wiederverwendet für den Domherrn und Oberpriester Jens Petersen Grundet.*

mi)ni □« (Her hviler magister Johannes Petersen Horsens, kannik i Ribe, i stor elende, biende på Herren sin frelsers genkomst, måtte hans sjæl hvile i fred, år □).

Stenens øvrige udsmykning stammer sandsynligvis fra den sekundære anvendelse for Ioh(ann)es Petri (Petersen) Grvndit, kannik og førstepræst ved domkirken i Ribe, med sin søn Johannes, de døde samtidig i Herren den 15. aug. 1565 (jfr. †epitafium nr. 1). Den sekundære gravskrift, på latin, står i fordybede versaler med rester af mørk fyld inden for den primære. Indskrifterne danner ramme om midtfeltets relief, en dødning, indhyldet i liglagen, omgivet af orme og øgler, og med en stor tudse på brystet.

Oprindelig lå stenen på Jens Petersen Horsens' grav ud for nordre korsarms sidealterniche, hvor S. Erasmus' alter fandtes (jfr. s. 93, 416). I forbindelse med genanvendelsen opsattes Jens Petersen Grundets †epitafium over stenen, der blev liggende indtil 1842.[32] Da flyttedes den ned i skibets midtgang (Frost 1842, s. 106); 1855 var den i ydre, søndre sideskibs 4. fag,' medens den nu er placeret op ad vestvæggen i samme sideskibs 6. fag. - Terpager 1702, s. 76; Jensen: Gravsten nr. 109 og 552.

23) (Fig. 423-24). O. 1530. Figursten over Ivar Munk, den sidste katolske biskop i Ribe, født før 1470, død 1539 (jfr. fig. 353, 366 og s. 537f.): »Prochdplor i(n)dig(no) cessa(n)t tua stami(n)a casu nobile Mu(n)ck gen(us) o p(re) sul Iware iaces Nobilis a claro vixisti stemmate presul hoc tum(u)lo tua n(un)c d(u)lcit(er) ossa cuba(n)t d(ice) p(re)cor h(ic) igit(ur) q(ui)-cu(m)q(ue) viator ober(ra)s pace q(u)iesce mo-(do) p(re)sul Iwar(e) sacra qui obiit anno d(o-mi)ni (MDXXXIX do(m)i(ni)ca IX)« (O bedrøvelse. En grum skæbne klipper din livstråd over, nu hviler du her, o prælat Ivar (af den) ædle Munk-slægt; som en ædel prælat af den berømte æt har du levet, nu hviler dine bene sødt i denne grav; Sig, beder jeg, hver en vejfarende, som her flakker om: hvil nu i hellig fred, prælat Ivar, som døde det Herrens år (1539 den 9. søndag (dvs. 2. marts))[33]). Lys, gullig gotlandsk kalksten, 333x175-171 cm. Inden for en glat ramme ses randskriftens tre distica med reliefminuskler i enkelt profileret skriftbånd, der ved hjørnerne er brudt af uregelmæssige ovaler dannet af bladprydede fyldehorn. Disse indrammer de fire evangelistsymboler, hver med en stor bog. Den afdøde prælat indrammes af en spinkel, profileret arkade med fint profilerede, bladsmykkede gesimsled; baserne i postamentfeltet er firkantede med svag perspektivvirkning. Bispen er fremstillet i fuldt ornat, med sammenlagte, ringprydede hænder. Hans mitra, der er rigt smykket med perlebroderi, har en fremstilling af Mariæ bebudelse. Bispestaven afsluttes foroven af en laurbærkrans indrammende vindruemadonna i solgissel.[35] Afdødes hoved hviler på en firpasmønstret pude med kvaster i hjørnerne; ved hans fødder ligger en glubende løve med tungen ud af flaben og kloerne fremme. I postamentfeltet herunder ses bispens fædrende og modrende våbenskjold, til venstre Munk (tre roser), til højre Juel (en seksoddet stjerne over tre strømme). Som skjoldholdere optræder to vingede, nøgne (vild-?)mænd, der læner overkroppen hen over skjoldene i indbyrdes strid. Den venstre, køllebevæbnede har stort, lokket hår og skæg, som den højre har et godt greb i.[36] På våbenskjoldene farverester, Munkvåbnets tre rosetter er røde på hvid bund, Juelvåbnet har haft hvide bølger på blå bund under gul stjerne. Farverne stammer fra en staffering udført på foranledning af biskop Thura (1713-31, Terpager 1736, s. 325).

Denne store sten, fra overgangen mellem gotik og renæssance, blev i 1922 af V. Thorlasius-Ussing tilskrevet billedskæreren Claus Berg.[37] Tilskrivningen hviler, udover på sammenligninger med Claus Bergs træskærerarbejder, på paralleller til denne mesters gravsten over kong Hans fra Odense gråbrødrekirke, specielt draperi-, ansigts- og hårbehandlingen. Dette styrkes yderligere af skriftlige vidnesbyrd om bekendtskab mellem Ivar Munk og Claus Berg. C. A. Jensen (Gravsten I, 76) påpeger udsmykningens udenlandske træk: den store hovedpude skyldes formentlig sydtysk påvirkning, mens evangelisttegnenes ovalram-

Fig. 423. Gravsten (nr. 23, s. 596), o. 1530, over biskop Ivar Munk. Tilskrevet Claus Berg. LL fot. 1974.- *Grabstein des Bischofs Ivar Munk, um 1530. Claus Berg zugeschrieben.*

mer samt folianterne, der har afløst skriftbåndet, viser italiensk indflydelse.

Stenen omtales op gennem tiden vekselvis som gravsten og som epitafium, men dens oprindelige placering i rummet - vandret eller lodret - kendes ikke.[38] Den tidligst kendte anbringelse var i ydre, søndre sideskibs 5. fag, stående op mod sydmuren. O. 1904 placeredes stenen liggende i samme fag (jfr. fig. 203), på en ca. 40 cm høj, muret underbygning over det sted, hvor man 1886 mente at have konstateret bispens grav (jfr. s. 537). - Terpager 1702, s. 49; Jensen: Gravsten, nr. 128.

24) 1500'rne, grå kalksten, 278x172 cm. Spor af to store minuskelbånd anes på øverste tredjedel af den næsten helt udslidte sten. I ydre, søndre sideskibs 3. fag.

25) (Fig. 425). O. 1547. Gunde Lange, dekan. »Anno dni MDXLVII pridie scolastice virginis obiit nobilis [vir Gundo Lange de Tornumgaard, decanus Ripensis]« (Det Herrens år 1547 dagen før Jomfru Scolastica (dvs. 9. febr.) døde den ædle mand Gunde Lange til Tornumgård, dekan i Ribe).[39] Grå kalksten, 195x71 cm, øvre ende og den ene langside afhugget. Randskrift med reliefversaler, afbrudt af hjørnecirkler med våbenskjolde, indrammer to stærkt nedslidte våbner, formentlig Lange og Rosenkrantz for afdødes forældre. De to øvre våbenskjolde var allerede på Søren Abildgaards tid helt nedslidte, de to nedre synes at være, til venstre Gjordsen, til højre Banner, afdødes farmor og mormor.

1702 lå stenen i søndre korsarm og 1774 angiver Abildgaard placeringen som »ved siden og uden for koret«. 1855 lå den mellem de nordre sideskibe i 4. fag, nu anbragt op ad vestvæggen i ydre, søndre sideskibs 6. fag. - Terpager 1702, s. 81; Jensen: Gravsten, nr. 265.

26) (Fig. 426). O. 1553. Nicolaus Torchilli (Niels Torkildsen (Lym, Lihme)), kannik, med sekundær indskrift fra o. 1587. »Anno D(omi)ni [1553 xx ivnii obiit venerabilis] vir [d(omi)nus Nicolavs Tor]chilli piæ memoriæ canonic(us) Ripe(ensis)« (I Herrens år 1553, 20. juni, døde den ærværdige mand hr. Niels Torkildsen, i from erindring, kannik i Ribe). Grå kalksten, 174x82 cm, udbedret med cement. Randskrift med reliefversaler og hjørnecirkler med evangelisttegn omgiver Rosenstjerne (Lihme)-våbnet. Udsmykningen er nu stærkt nedslidt, men kendes fra Terpager og fra Abildgaards gengivelser. - Omkring 1587 har stenen fået sin sekundære indskrift med reliefversaler, placeret over våbnet, for Oluf Nielsøn, †9. febr. 1587. Han var søn af Niels Torkildsøn og borger i Ribe.[40]

Det oplyses 1702 og 1774, at stenen lå i søndre korsarm. 1855 i ydre, søndre sideskibs 2. fag, nu anbragt op ad vestvæggen i samme sideskibs 6. fag. - Terpager 1702, s. 82; Jensen: Gravsten, nr. 550.

27) (Fig. 435). O. 1554. Figursten over »Georgius P ...«, formentlig rentemester og kantor Jørgen Pedersen, †1554. Grå marmor, 242x160 cm, ret nedslidt. Randskrift på latin med re-

Fig. 424a-b. Detaljer af Ivar Munks gravsten (jfr. fig. 423). H.Frost fot. 1974. — *Grabstein Ivar Munks, Details.*

liefversaler (adskillige bogstaver indskrevne i de foregående). I et portalfelt, hvis pilastre og arkade smykkes af blomster i vaser, står afdøde i helfigur med hænderne sammenlagt foran brystet. Ansigtstrækkene er helt udviskede, men det spidse, tvedelte fuldskæg ses endnu. Rentemesteren er iført knækort, folderig dragt med kappe og sværd, på fødderne brede oksemulesko. Randskriften brydes i hjørnerne af firpasfelter; af de nedre er kun det højre, med timeglas, tydeligt; de øvre har dels udslidt, hjelmet våben, dels korslam flankeret af initialerne »A H«, for afdødes hustru Anne Christensdatter Hegelund, enke efter borgmester Ivar Stub (jfr. S. Lamberts alter, s. 100). Som påvist af C. A. Jensen tyder bedestillingen og firpasfelterne med deres udsmykning på tysk indflydelse, og stenen må henføres til gruppen Slesvigske monogramister.

1606 og 1635 omtales en sten i midtskibets 2. fag som Jørgen Rentemesters (jvf. †gravsten nr. 27 og 38). 1855 var stenen flyttet til ydre, søndre sideskibs 4. fag, og 1904 lagdes den atter her. - Jensen: Gravsten, nr. 274.

28) (Fig. 428). O. 1559. Andreas Nicolai (Anders Nielsen) »fromhedens og de frie kunsters studerende«. Søn af Niels Torkildsen[41] (jfr. nr. 26). Blåsort kalksten, 203x89 cm, latinsk indskrift med reliefversaler. Midtfeltet udfyldes af det kartouchefligede Rosenstjerne (Lihme)-våben med stikhjelm og akantusbladet hjelmløv. Stærkt nedslidt randskrift, der brydes af hjørnecirkler med forkrænkelighedssymboler. Det enestående, elegante arbejde synes,

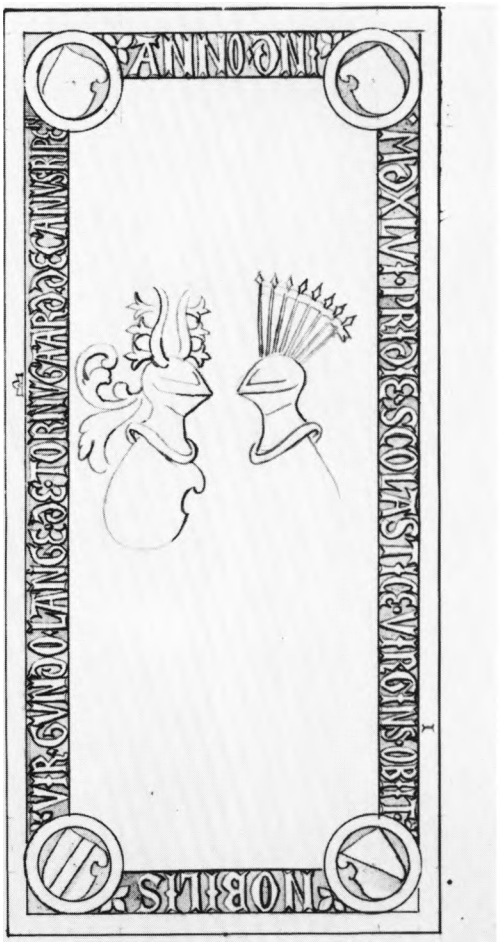

Fig. 425. Gravsten (nr. 25, s. 598), o. 1547, over dekan Gunde Lange. Efter tegning 1774, i NM2. — *Grabs tein des Dechanten Gunde Lange.*

Fig. 426. Gravsten (nr. 26, s. 598), o. 1553, over kannik Niels Torkildsen (Lihme). Efter tegning 1774, i NM2. — *Grabstein des Domherrn Niels Torkildsen (Lihme).*

som påpeget af C. A. Jensen at være udført af en tysk stenmester.

1702 lå stenen i søndre korsarm, og her fandtes den stadig 1774, da Abildgaard tegnede den. 1855 lå den i de søndre sideskibe, 1902 i nordre sideskib; nu placeret op ad vestvæggen i ydre, søndre sideskib. - Terpager, 1702 s. 82; Jensen: Gravsten, nr. 285.

29) O. 1562. Marine Peder Ibsensdatter, Jens Hegelunds hustru, †6. april 1562. Hvidlig kalksten, 189x95,5 cm, med fordybede versaler. Over indskriften ses et stærkt nedslidt relief af en engel; under indskriften læses i fordybet ramme dødsåret 1562, hvorunder et bomærkeskjold, ligeledes i fordybet streg, med Jens Hegelunds bomærke (sml. fig. 413, nr. 16). - Stenen lå 1855 i ydre nordre sideskibs 2. fag, men er nu placeret op ad væggen i ydre, søndre sideskibs 6. fag. - Jensen: Gravsten nr. 551.

30) (Fig. 436). O. 1565. Figursten over Claus Seste (Sehested) til Spannetgaard, og hustru Lisebet Seste (Juel), †1565 S. Simon Jude dag (dvs. 28. okt.).[42] Han var lensmand på Riberhus og døde efter 1566 (jfr. †epitaf nr. 11). Grå kalksten, 225x145 cm, ret nedslidt og udbedret med cement i de nedre hjørner; indskrift med

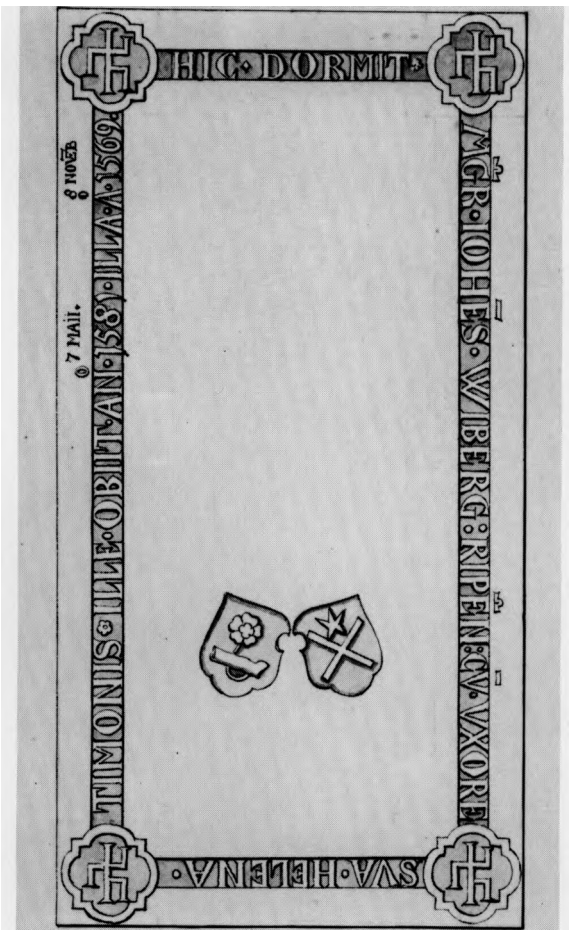

Fig. 427. Gravsten (nr. (†)32, s. 602), 1500'rnes 3. fjerdedel, over ærkedegn Jens Pedersen Viborg og hustru Ellen Timsdatter. Efter tegning 1774, i NM2. — *Grabstein des Erzdiakons Jens Pedersen Viborg und seiner Frau, ca. 1550-75.*

Fig. 428. Gravsten (nr. 28, s. 599), o. 1559, over Andreas Nicolai (Anders Nielsen). LL fot. 1974. — *Grabstein des Andreas Nicolai (Anders Nielsen).*

reliefversaler. Han er korthåret med tvedelt fuldskæg, bærer rustning med rosetprydede skulderplader, har hænderne i siden og hjelmen anbragt mellem de skrævende ben; på fødderne oksemulesko. Sværdet hænger skråt ned bag ham. Hustruen er iført baret og lang fruedragt med høj, pibet krave og pufærmer, armene foldet foran livet. Mellem ægteparret ses foroven en tredelt dekoration med timeglas, dødningehoved og nedslidt medaljon. Stenens brede ramme smykkes af 16 anevåben, af hvilke de to over Claus Seste synes at være hans forældres, til venstre Sehested, til højre v. Thienen.

Stenen har oprindelig ligget over slægtens murede begravelse i midtskibets l.fag (jvf. gravsten nr. 69 og Sehesteds begravelse s. 660). Ifølge Frost (1842, s. 106) lå stenen nær den oprindelige plads. 1855 fandtes den i ydre, søndre sideskibs 2. fag, nu i det 5. fag. - Terpager 1702, s. 68; Jensen: Gravsten, nr. 553.

31) (Fig. 429). O. 1567. Biskop Poul Madsens to hustruer, »Dorothea, datter af magister Paulus Neomagus, hofprædikant hos Christian III. Danmarks konge, ... hun døde 16. okt. i det Herrens år 1563 i sin alders 17. (år)«, og »Catharina, datter af Severinus Iacobus (Søren

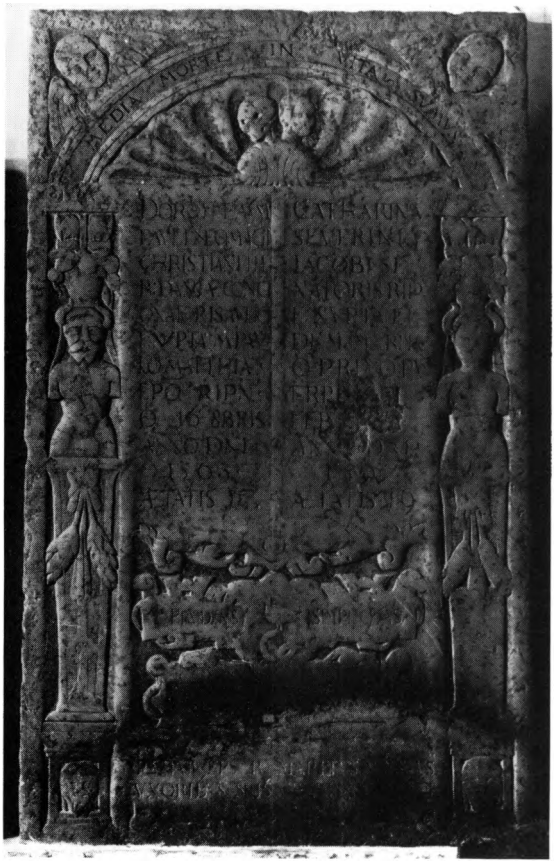

Fig. 429. Gravsten (nr. 31, s. 601), o. 1567, lagt af biskop Poul Madsen over hans to hustruer Dorothea og Catharina. LL fot. 1974. — *Grabstein, von dem Bischof Poul Madsen über seine Frauen, Dorothea und Catharina, gesetzt.*

Jacobsen Stage), rådmand i Ribe, ... hun døde i sin første barselsseng i februar i det Herrens år 1567 i sin alders 19. (år)«. Grå kalksten, 228x145 cm, latinsk indskrift med fordybede versaler. Det lodretdelte skriftfelt sidder i en portalopbygning, flankeret af hermer på guirlandeprydede skafter, hvis postamenter har løvemaske. Hermerne, med satyrhorn, bærer på hovedet frugtkurve; på bueslaget læses: »Media morte in vita svmvs« (midt i døden er vi i livet). I sviklerne herover englehoveder og midt i bueslagets muslingeornament ses et kranie og et ungt kvindehoved. Under den store indskrifttavle to mindre, kartouchesmykkede felter. På den øvre en due og en slange omgivet af indskriften: »Prvdens simplicitas« (klog enfold),[43] jfr. Matt. 10,16. På det nedre gravvers.

I postamentfeltet læses: »P. Mat. (Poul Madsen) biskop i Ribe, den bedrøvede ægtefælle, satte dette til minde om sine højtelskede hustruer«.

Stenen lå 1651 i indre, søndre sideskibs 1. fag ud for Skeels kapel (jvf. nr. 62), ligesom endnu 1842 (Frost, s. 86). 1855 flyttet til ydre, søndre sideskibs 5. fag; nu i samme sideskibs 6. fag. - Terpager 1702, s. 84; Jensen: Gravsten, nr. 554.

(†)32) (Fig. 427). 1500'rnes 3. fjerdedel. Ioh(ann)es Wiberg (Jens Pedersen Viborg), magister, ærkedegn i Ribe [†7. maj 15] <81>, [og hustru Helena Thimonis] (Ellen Timsdatter) †8. nov. 15<69>, jfr. †epitafium nr. 3. Lysgrå kalksten, to brudstykker, den øvre halvdel af stenen, 94x114 cm, samt et mindre stykke fra højre side, ca. 64x29 cm; latinsk indskrift med fordybede versaler. Abildgaards tegning fra 1774, der viser stenen i sin helhed, har fejlagtig afdødes bomærke i alle fire hjørnefelter (sml. fig. 413, nr. 25), medens de to øvre i virkeligheden har roset og stjerne. På den tabte nedre del viser Abildgaard to skjolde, det ene med afdødes våben, det andet med stiftsvåbnet, stjerne over diagonalkors. - På Abildgaards tid lå stenen i et af de nordre sideskibe, rimeligvis det ydres 1. fag fra øst, hvor epitafiet hang. 1855 lå den mellem 2. og 3. fag i ydre, søndre sideskib. De to brudstykker findes nu i ydre, nordre sideskibs 2. og 4. fag. — Terpager 1702, s. 80; Jensen: Gravsten, nr. 555.

O. 1587. Oluf Nielsen, se nr. 26.

1593. Knud Hierrissen og hustru Annejepsdatter, se nr. 11.

33) 1597. »Anders [Lau]søn Lvnd, borger i Ribe, †29. ...«.[44] Lysebrun kalksten, 204x98 cm, noget forhugget i kanten. Den stærkt nedslidte sten har omløbende, fordybede skriftbånd med reliefversaler. På det store, ovale midtfelt, hvis svikler prydes af englehoveder, ses på midten et nedslidt skjold i fordybet, oval ramme. Herunder sekundær indskrift »K. A. D. Lund, 1675«. Karen Andersdatter Lund fik i hendes alders 87. år bevilget plads i hendes forfædres begravelse.[45] - 1597 købte Anders Lund en sten for 10 dl. og »en tølt deeler«, samt et gravsted for 20 enkende dl. Stenen måtte

lægges »tvært for Kathoveddøren, så godt som midt på gulvet« i søndre korsarm.[46] 1855 flyttet til ydre, søndre sideskibs 2. fag; nu i ydre, nordre sideskibs 1. fag.

(†)34) 1500'rnes sidste tiår. Rådmand Hans Jenssøn (død før 1. sept. 1598) og hustru(er?). Af den sorte kalksten er bevaret tre brudstykker, der viser, at stenen har været af type som nr. 33. I det centrale skjold Hans Jensens bomærke (sml. fig. 413, nr. 29). - Stykkerne ligger i ydre, nordre sideskibs 1., 4. og 6. fag.

35) 1500'rnes slutning. Oprindelig over Lavrens lenssen, begravet »A 15 ... martiv ...«, sekundært anvendt 1655. Grå kalksten, 214x 108 cm, randskrift med fordybede versaler inden for to indridsede linier. Midt på den stærkt nedslidte sten anes resterne af et bomærkeskjold. - 1655 fik stenen sin sekundære indskrift med fordybede versaler over »S(alig) Gierttrud ...ongsier«. - Fandtes 1855 i ydre, nordre sideskibs 4. fag; nu samme sted.

36) (Fig. 430). O. 1600. Hans Svaning »fordom kong Frederic den II højlovelig ihukommelse hans tugtemester i 13 år og siden domdegn, kannik i Ribe domkirke og Danmarckis riges historicus 31 år, døde (20. september) 1584 i hans alders 81. år, og hustru, borgmester i Ribe Søren Iacobsøn (Stage's) datter Marine, †4.juli 1615 i hendes alders 76. år. De avlede sammen seks sønner og ni døtre. Sort kalksten, 234x122 cm, med reliefversaler i fordybede bånd. Den rektangulære skrifttavle er anbragt i en renæssance-portalopbygning på postament. I stenens hjørner medaljoner med siddende evangelister. Portalsøjlerne har postament med løvehoved samt prydbælte med beslagværk og kanneleret skaft under jonisk kapitæl. I gesimsens frise dødssymboler mellem tandsnit og bladranker. I postamentfeltet det afdøde ægtepars skjolde med deres initialer, til venstre hans, »M(agister)HS« under svane, til højre hendes, »MSD« under plante.

Ifølge Terpager lå stenen i korsskæringen, hvor Abildgaard tegnede den 1774. Frost (1842, s. 106) har den i midtskibets østre del, og 1855 lå den i vestenden. Nu op ad indre, søndre sideskibs vestvæg. - Terpager 1702, s. 56.

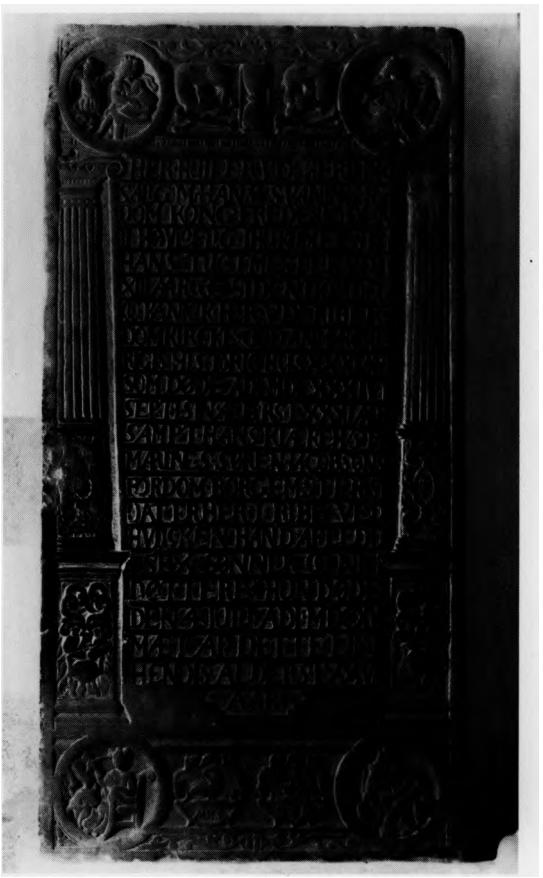

Fig. 430. Gravsten (nr. 36, s. 603), o. 1600, over historikeren Hans Svaning, †1584, og hustru Marine, †1615. LL fot. 1974. — *Grabstein des Historikers Hans Svaning und seiner Frau.*

37) O. 1600. Over ukendt ægtepar, med sekundær indskrift fra o. 1643, samt initialer fra endnu senere tid. Lys okker kalksten, 196x105 cm, i nederste, højre hjørne udbedret med cement. Den oprindelige randskrift med reliefversaler i fordybede bånd er næsten helt udslidt, dog skimtes årstallet »1596«; et bomærkeskjold i ovalt felt midt på stenen er helt nedslidt. Stenen smykkes i hjørnerne af medaljoner med de fire evangelisters symboler, meget lig dem, der findes på nr. 54; mellem de øvre et cirkulært kartouchefelt, hvori dødningehoved, mellem de nedre og bomærkeskjoldet ses en putto, der sidder overskrævs på et timeglas og blæser sæbebobler, et symbol på forgængeligheden.

O. 1643 blev den sekundære indskrift hugget

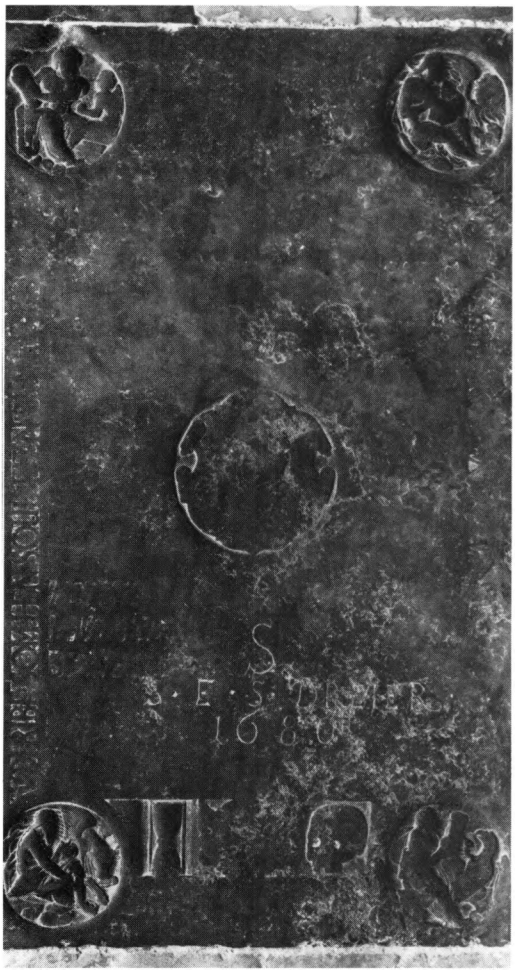

Fig. 431. Gravsten (nr. 41, s. 605), o. 1618, over Peder Iepsøn Bileber (Byløber) og hustru Inge Giødisdatter. LL fot. 1974. — *Grabstein des Peder Iepsøn Bileber und seiner Frau.*

(parallelt med stenens langsider), med fordybede versaler, over Mette Andersdaater Luund, †17. sept. 1643 (i hendes alders 73. år), enke efter Anders Pedersøn Spandet, rådmand i Ribe (†21. marts 1621 i hans alders 47. år). — Sidst har stenen fået tilføjet sammenskrevne initialer på hver side af puttoen, til venstre »PL«, til højre »KP(eller R)D«, (et ægtepar, hvor manden kan have båret navnet Lund?). — Stenen lå 1855 i ydre, søndre sideskibs 4. fag; nu i ydre, nordre sideskibs 4. fag.

38) O. 1606, genanvendt først i 1800'rne. Grå kalksten, 197x102 cm, randskrift med reliefversaler i fordybet bånd, heraf læses kun »MDCVI i sit alders LV ...«. I begyndelsen af 1800'rne blev feltet inden for randskriften forsynet med en indskrift på tysk og dansk med fordybet fraktur og enkelte versaler, fra Siraks bog, 41, 12-13 (15-16), »See till, at du (beholder) itt gaat naffn ...«. Smal profilramme. - Stenen lå 1855 i ydre, nordre sideskibs 1. fag, nu i dette sideskibs 5. fag.

39) O. 1607. Sandsynligvis over Hans Jessøn Søhane, rådmand og handelsmand i Ribe, †12. dec. 1604 i hans alders 72. år (jfr. epitafium nr. 5).[47] Grå kalksten ca. 202x135 cm, øverste del afhugget; den stærkt nedslidte sten er desuden revnet. Randskriften med reliefversaler i fordybet bånd er afbrudt ved hjørnerne af medaljoner med forkrænkelighedssymboler. Herudover er stenens eneste, nu kendelige prydelse et ovalt felt midt på stenen, hvori et skjold med Hans Jessens bomærke (jfr. fig. 413, nr. 17) og hans initialer »HI«. Midt på stenens øvre del ses et sekundært indhugget, rektangulært felt, hvori med fordybede versaler »Hans Jesen«, muligvis for Hans Jessøns sønnesøn.

Stenens oprindelige placering kendes ikke, men den har sandsynligvis ligget i nærheden af epitafiet. 1842 lå stenen i skibets midtgang (Frost, s. 106), 1855 i ydre, søndre sideskibs 3. fag og nu i ydre, nordre sideskibs 4. fag. - Terpager 1702, s. 31.

(†)39a) 1612 (fig. 480 a-b). Peder Hegelund og hans 3. hustru. To brudstykker af en grålig kalksten, som nu ligger i ydre nordre sideskib, 1. og 3. fag fra øst, må være dele af den gravsten, bispen lod fremstille 1612.[45] Blandt kirkens indtægter er under 29. sept. nævnte år opført et beløb på 6 sldl. fra bispen for en liden ligsten og to andre små stykker, som han nedlagde på sin og sin hustrus grav. I Hegelunds almanakoptegnelser læses 17. marts, at »Henrich Meibom stenhugger kom i mit arbeid paa en liden liigsten«; arbejdet stod på i 19 dage fordelt over tiden frem til begyndelsen af maj, bl.a. afbrudt af stenhuggerens rejse til »Kolding oc Ottensee«. Når de to brudstykker kan kædes sammen med ovenstående kilder skyldes det, at deres religiøse indskrifter på latin og dansk (jamber), begyndende med henholdsvis »Ego sum vitis, vos palmitis ...« (jeg er vin-

træet, I er grenene) og »O vitis, o vita, o via atq(ue) veritas...« (O vintræ, o liv, o (rette) vej og sandhed) er gentaget som indledning til den ligeledes tospaltede tekst på det epitaf (nr. 7), som Hegelunds 3. hustru lod opsætte efter hans død 1614.

40) (Fig. 439). O. 1616. Hans Lassøn Lime, borger, (herskabsfoged og sissemester) i Ribe, †23. febr. 1616 i hans alders 36. år, og hustru Sara Pedersdaater (Hegelund) med hvem han levede i 12 års ægteskab og avlede 6 sønner og 3 døtre. Hun var født 17. sept. 1587,[48] døde efter 1616. Sort kalksten, 128x65 cm, med reliefversaler i fordybede bånd. Stenens eneste udsmykning er et skjold, hvori Hans Lassen Limes initialer »HLL« omkring et sammenskrevet »HL«, hvorover bomærke (fig. 413, nr. 5). Over skjoldet indskriften: »See til, at dv beholder it gat nafn, det blifver dig vesere (vissere) end tusinde store liggende fæ af gvld« (Siraks bog 41, 12(15)). - 17. dec. 1617 får Matz Lassen tilladelse til at lægge en sten på broderens begravelse »bag ved koret, på den søndre side« (d.e. søndre korsarm).[46] 1855 var stenen flyttet til ydre, søndre sideskibs 2. fag. Nu placeret op ad væggen i dette sideskibs 4. fag.

O. 1616. Bartel Struck og hustruer Anne Andersdatter (Vedel) og Dorthe Sørensdatter (Stage), se nr. 18.

41). (Fig. 431) O. 1618. Peder Iepsøn Bileber, borger i Ribe, †ll. jan. 1618 i hans alders 77. år, og [hustru Inge] Giødisd[atter].[49] Kalksten, 203x109 cm, med reliefversaler; stærkt nedslidt. Stenen smykkes af indskriften i fordybede bånd, dels som randskrift, i hjørnerne afbrudt af små blomsterrosetter, dels vandret over og under ovalt felt med nedslidt skjold, hvorpå et bomærke anes. - Forneden på stenen læses sammenskrevet »P (eller R)A«, der hidrører fra en senere genanvendelse af stenen. - Da Peder Iepsen havde betalt 50 enkende dl. til kirken, fik han 3. april 1614 tildelt en fri begravelse ved den 3. pille i indre, nordre sideskib, hvor han nårsomhelst kunne lægge en sten.[46] 1855 lå denne i ydre, nordre sideskibs 3. fag, og her har den også fået sin plads 1904.

42) O. 1620. Ollvf Pedersøn Roed, rådmand

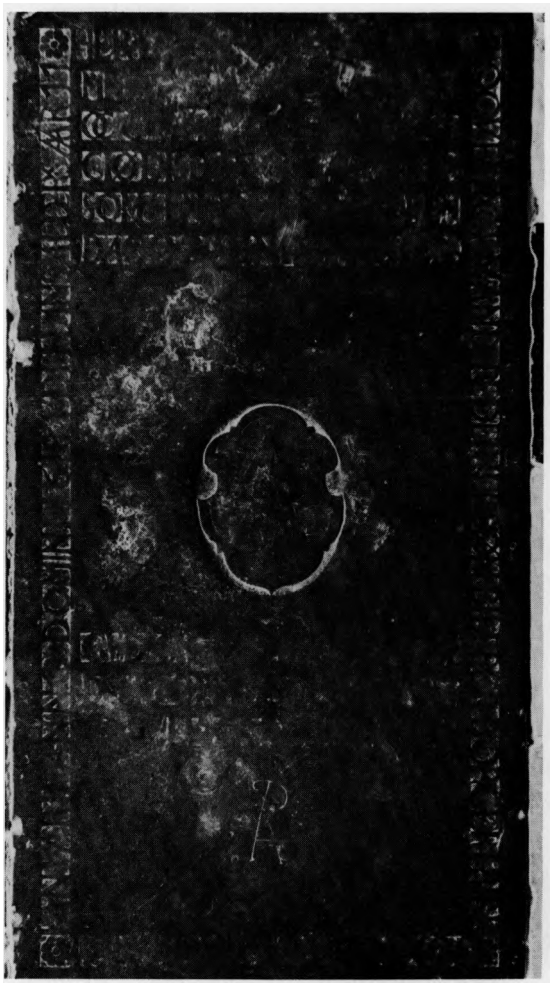

Fig. 432. Gravsten (nr. 45, s. 608), 1600'rnes første fjerdedel. Sekundær indskrift over S.E.S. Dreier, 1680. LL fot. 1974. — *Grabstein, 1600-1625. Sekundäre Inschrift 1680.*

i Ribe, †13. maj 1620 i hans alders 72. år, hans andet ægteskabs 15. år, og hans (første) hustru, Kirstine Las Liemis Daatter, †30.juni 1602 i hendes alders 28. år og hendes ægteskabs 13. år. Lysegrå kalksten, 224x123 cm, med fordybede versaler. Stenens udsmykning er opbygget som en portal. De to søjlepostamenter smykkes af diamantbosser, og det kannelerede skaft har forneden prydbælte, foroven kapitæl med joniske stiltræk. I den brudte arkade, der har beslagværkskarakter ses fire englehoveder. Portalrummet udfyldes af en engel, der holder den store indskrifttavle. Stenens hjørner har cirkelfelter med evangelistsymboler; de øvre indgår i arkadens arkitektur, mens de nedre er

Fig. 433. Gravsten (nr. 44, s. 606), 1623, over biskop Flans Lavgissøn og hustru Dorothe. Efter tegning 1774, i NM2. — *Grabstein des Bischofs Hans Lavgissøn und seiner Frau.*

anbragt på postamentet, der desuden prydes af bomærkeskjold i oval ramme. I dette læses Oluf Pedersøn Roeds initialer »OPR« omkring et bomærke (jfr. fig. 413, nr. 31); feltet flankeres af timeglas og dødningehoved.

14. marts 1597 havde Roed købt en begravelse »så godt som midt på gulvet, mellem Kathoveddøren og Nifødder(?)« i søndre korsarm »hen imod salig Anders Lunds ligsten, der som forne Olluff Roeds unge søn er henlagt dette forgangen år den 3. dag juli.« Han måtte også henlægge en ligsten når som helst efter denne dag, og herfor er betalt 20 dl.[46] - Allerede 1656 var stenen tilsyneladende flyttet til midtskibet, da Roeds svigerdatters nevø (Bagge Baggesens spædbarn) begravedes herunder.[45] 1842 lå den i korsskæringen (Frost s. 76) og 1855 i ydre, søndre sideskib. Nu opstillet i omgangen, op ad østvæggen.

43) (Fig. 440). 0.1621. Anders Bu[n]d[sen borger i Ribe, †]28. [marts 161]8 [og hustru Anne Jensdaatter, †17. dec. 1640], Sort kalksten, 203X98 cm, randskrift med reliefversaler i fordybede bånd. Den nedslidte stens udsmykning er formet som en portal, i hvis øvre svikler symboler for Mattæus og Markus. Forneden cirkelslag med symbolerne for Lukas og Johannes, imellem disse et englehoved over krydslagte knogler. I portalfeltet en kartouchetavle, der kun har spor af et dødningehoved; herover to våbenskjolde kronet af den sejrende Kristus stående på kisten.

Den 2. maj 1621 fik enken, mod betaling af 20 enkende rdl. in specie, tilladelse til at lægge en sten på mandens begravelsessted »næst norden op til salig lens Lauritzøns begravelse, mellem slotsskriverens stol og koret, udi gangen« d.e. i midtskibets l.fag (jfr. nr. 72).[46] - 1855 fandtes stenen i ydre, søndre sideskibs 3. fag. Nu et fag østligere, op ad væggen. - Terpager 1702, s. 62.

44) (Fig. 434). 1623. Hans Lavgissøn, fordum læsemester i Riibe domkirke 14 år, siden kannik sammesteds og biskop over Ribe stift 25 år, døde i sin fødeby 16. aug. 1594 i hans alders 65. år, og hustru, datter af biskop i Ribe Hans Tavsøn, Dorothe, †15. april 1601 i hendes alders 63. år; de levede i ægteskab 38 år (jfr. †epitafium nr. 8). Lysgrå kalksten, 215x150 cm, indskrift med fordybede versaler, hvori ses rester af en sort masse. De slanke dydefigurer på den elegante portalopbygnings pilastre forestiller til venstre Klogskab, til højre Håb. I fodfeltets ovale kartoucheramme putto, hvilende på et dødningehoved og med timeglas i højre hånd; i sviklerne fugle og blomster. Topstykket har mellem fantasihermer to scenerier, det ene Kristus ved dødsrigets port, det andet solen, der stråler bag skyerne. Den segmentformede gavl omgives af rulleværk, på et kartouchebånd i gavlen læses »Ne scitis horam« (»I kender ikke timen«). På arkitraven over dydefigurerne ses til venstre en trane med en sten i kloen, symbol på årvågenhed, herunder læses »vigilate« (våger); til højre over indskriften »orate« (»beder«) ses fire baskende fugle i en rede, en hentydning til Bjergprædike-

Fig. 434. Hans Lavgissøns gravsten (nr. 44; jfr. fig. 433). Ældre fot. i NM2. — *Grabstein des Hans Lavgissøn, 1623.*

Fig. 435. Gravsten (nr. 27, s. 598), o. 1554, over »Georgius P...«, formentlig rentemester Jørgen Pedersen, †1554. LL fot. 1974. — *Grabstein des Rentmeisters Jørgen Pedersen.*

Fig. 436. Gravsten (nr. 30, s. 600), o. 1565, over Claus Seste (Sehested) og hustru Lisebet Seste (Juel). LL fot. 1974. — *Grabstein des Claus Seste (Sehested) und seiner Frau.*

nen (Matt. 6,26).[50] På stenens fodliste læses, stærkt udvisket: »Hæredes...A(nno) D(omini) mdcxxiii« (arvingerne... (satte?)... Herrens år 1623).

Stenen har ifølge Terpagers rækkefølge ligget nær epitafiet, der havde plads på nordvangen i apsisbuen. 1842 (Frost, s. 78) nævnes den neden for knæfaldet, dvs. i kannikekoret nærmest apsiden. 1855 lå stenen i ydre, nordre sideskibs 6. fag. Nu op ad væggen i søndre sideskibs 5. fag. - Terpager 1702, s. 52.

45) 1600'rnes første fjerdedel, sekundært anvendt o. 1680. Sort kalksten, 198x120 cm, stærkt nedslidt, med reliefversaler i fordybede bånd. Randskriften forbinder hjørnemedaljonerne med de fire evangelister; mellem de to nedre er der indføjet en frise med timeglas og dødningehoved omkring englehoved(?). Midt på stenen udslidt bomærkeskjold, hvorunder den sekundære indskrift med fordybede versaler »S(alig) S.E.S. Dreier 1680«. -Stenen ligger i ydre, søndre sideskibs 4. fag, hvor den også er omtalt 1855.

46) O. 1625. Borger i Ribe med initialerne »El«, jfr. bomærkeskjold, eneste læselige oplysning er, at han døde i sit ægteskabs 15. år. Desuden Iep lensøn, borger i Ribe, †16□ i hans alders □ år, og Anne Iensda(tter), salig Povel Skaresens efterleverske, †l. sept. 1625 i hendes alders 56. år. Sort kalksten, 199x120 cm, med reliefversaler i 18 fordybede, parallelle bånd; forneden to bomærkeskjolde med initialer, til venstre »El«, til højre »II«, for Iep lensøn. En smal, indhuggen linie markerer rammen. Den revnede sten mangler et stykke af højre kant. - 1659 lå stenen muligvis i nordre

Fig. 437. Gravsten (nr. 59, s. 615), 1600'rnes 2. fjerdedel. Ukendt ægtepar. LL fot. 1980. — *Grabstein eines unbekannten Ehepaars.*

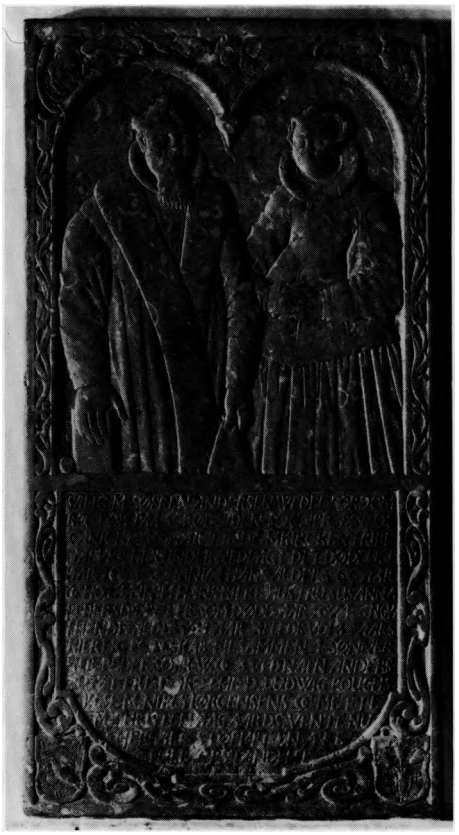

Fig. 438. Gravsten (nr. 64, s. 618), o. 1653, over sognepræst Søfren Andersen Wedel og hustru Susanna Pedersdaatter. LL fot. 1974. — *Grabstein des Pfarrers Søfren Andersen Wedel und seiner Frau.*

korsarm (jfr. gravsten nr. 66), 1855 mellem 5. og 6. fag i ydre, søndre sideskib; nu i dette sideskibs 4. fag.

(†)47) 1625. Brudstykke af gravsten med omkring halvdelen af indskriften bevaret. Ud fra Terpager kan stenen tilskrives Bagge Pedersen rådmand i Ribe, †l. aug. 1621 i hans alders 43. år, og hustru Mergrete Lauritsdaater, †27. sept. 1637 i hendes alders 55. år; de avlede i 18 års ægteskab 6 sønner og 5 døtre. Anno 1625. Han var søn af Peder Baggesen, jfr. †epitaf nr. 5. Sort kalksten, »formskåret« til det cirkulære fontepodie fra 1845 (sml. fig. 296). Indskrift med store, fordybede skriveskriftbogstaver. Under indskriften er bevaret en lille rest af stenens udsmykning: en henslængt putto, der i højre hånd holder et rør med sæbebobler, symbol på forkrænkeligheden.

5. nov. 1625 fik enken tilladelse til at lægge en sten på mandens gravsted »i den midte brede gang neder imod fonten«. Herfor betaltes 20 dl i specie.[46] Stenen må altså oprindeligt have ligget i forhallen. Brudstykket opbevares nu i kirkens materialhus. - Terpager 1702, s. 73.

48) (Fig. 450). 1627. Ægidius Lauritzøn, ærkedegn i Ribe kapitel (og rektor ved Ribe katedralskole), †21. april 1627 i hans alders 59. år,[51] og hustru Marine, datter af And(ers Sørensen) Vedel, †28.juni 1639 i hendes alders 56. år, avlede i 27 års ægteskab seks sønner og ni døtre (jfr. epitaf nr. 8). Senere er tilføjet indskriften over deres datter Karen, †18. febr. 1670 i hendes alders 50. år. Grå kalksten, 207x140 cm, med fordybede versaler udfyldt med en mørk masse. Midt på stenen oval indskrifttavle indrammet af tulipankrans med blomsterrosetter;

herunder en mindre tværoval med indskrift over datteren. Den store tavle flankeres af »Kristus« og »Ecclesia«(kirken) stående på englehovedprydede konsoller. Kristus peger med venstre hånd på en krone og holder i højre en ring, modsvarende konsollens indskrift »Sponsus«(brudgom). Ecclesia bærer kærlighedens flammende hjerte og troens kors, på konsollen læses »Sponsa«(brud). Midt over skrifttavlen Kristus med sejrsfanen under et bånd med skriftord fra 1. Kor. 15, 3-4. I de to sidefelter Korsfæstelsen og Gravlæggelsen, i de øvre svikler englehoveder. Forneden på stenen flankerer to engle tværovalen, som de holder ved med den ene arm, mens de med den anden støtter skriftplader over det afdøde ægtepars skjolde. I hans ses initialerne »MÆL« for Magister Ægidius Lauritzøn og en trane, stående på kranie, med en sten i kloen, symbol på årvågenhed, jfr. indskriften på skriftpladen »Vigilate nescitis horam« (Våg, thi I kender ikke timen. Matt. 25, 13). Hustruens initialer »MAD« ses i højre skjold med en due mellem tulipaner og med tulipan i næbbet, på skriftpladen herover læses »Læta redibo, 1627« (Jeg genopstår glad, 1627). Stenens udsmykning er beslægtet med gravsten nr. 4 i Gram (DK. SJyll. s. 809, fig. 14).

Ud fra rækkefølgen hos Terpager må stenen oprindelig have ligget nær apsiden, svarende til, at Frost 1842 (s. 82) nævner den neden for knæfaldet. 1855 lå den i ydre, søndre sideskibs 5. fag; nu i 3. fag. - Terpager 1702, s. 50.

49) (Fig. 445). O. 1628. loen Pedersøn Trellund, borger i Ribe, †16. juni 1628 i hans alders 75. og ægteskabs 42. år, og hustru Marin Iensdaatter, †(3. marts 1649) i hendes alders (82.) år; deres søn lens Ionsø(n Trellund), rådmand i Ribe, (†21. dec. 1655) i hans alders (66.) år, og hustru Marine Madtsd(atter) Roed, †□ 16□ i hendes alders □ år; (hun døde 24. aug. 1659 i hendes alders 57. år). Grå kalksten 233x123 cm, med reliefversaler i fordybede bånd. Dekorationsskemaet svarer med få undtagelser til to sten fra 1600'rnes begyndelse i Gram, Haderslev amt, og Føns, Odense amt (sml. DK. SJyll. s. 2770). Den portallignende opbygning har som »vanger« elegante Adam- og Evaskikkelser. Med den ene hånd skjuler de deres blusel, med den anden rækker de efter æbler fra kundskabens træ, hvorom slangen snor sig. Topfeltets sejrende Kristus træder på dødning over vandret skriftbånd: »Conjfidite ego vici] mvndvm, Ioh. XVI« (Vær frimodige, jeg har overvundet verden, Joh. 16,33).[52] I stenens cirkulære hjørnefelter de fire evangelister med deres tegn. Mellem de to forneden findes det afdøde ægtepars skjolde med deres initialer, til venstre omgiver »IPT« hans bomærke (sml. fig. 413, nr. 7), til højre læses »MID« omkring et Jesumonogram. - Ifølge Terpager lå stenen i midtskibets vestlige del. 1855 var den flyttet ned i kirkens forhal. Nu i ydre, søndre sideskibs 4. fag. - Terpager 1702, s. 71.

(†)50) (Fig. 477). O. 1632. Elidjse Norby] til Vggersløffgaard] i Fyen, [†28. aug. 1632 i hendes alders 84. år]. Sort kalksten, 63 cm bredt og ca. 70 cm højt brudstykke; indskrift med fordybede versaler. Stenens fuldstændige udsmykning kendes fra Abildgaards tegning, der viser, at det bevarede brudstykke er en del af stenens midtparti; øverst på stenen fandtes et Jesumonogram flankeret af den afdødes fædrene våben (Norby) til venstre og mødrene våben (Oldeland) til højre.

Elidse Norby erhvervede 1621 den begravelse »på den søndre side af alteret ... udi højaltergulvet ...« som tidligere har tilhørt Albert Skeel (se dennes kapel). Det var hendes hensigt, »at lade den ommure og reparere og danne til hendes egen persons begravelse alene, og til ingen andre, så at den skal blive urørt og uopkastet og ikke blive henvendt til anden brug end til hendes begravelse og hvilested alene«. Herfor havde hun betalt 100 enkende rdl. in specie til kirken og oprettet et legat på andre 300 dl. til fordel for høreren ved tredie lektie i latinskolen og byens fattige.[46] - Stenen forblev tilsyneladende på sin oprindelige plads (Frost 1842, s. 76), indtil den knustes ved kirkens istandsættelse 1843-45.[53] Det bevarede brudstykke ligger nu i ydre, søndre sideskibs 6. fag. - Terpager 1702, s. 50.

51) O. 1636. Over Christofer Kieldsøn,

Fig. 439-41. 439. Gravsten (nr. 40, s. 605), 0.1616, over Flans Lassøn Lime og hustru, Sara Pedersdaater (Hegelund). 440. Gravsten (nr. 43, s. 606), o. 1621, over Anders Bundsen og hustru, Anne Jensdaatter. 441. Gravsten (nr. 52, s. 611), o. 1634, over kapellan Iacob Hansen Buck og hustruerne, Karen og Margarete. LL fot. 1974 og 1980. — *Grabsteine. 439. Des Hans Lassøn Lime und seiner Frau. 440 Des Anders Bundsen und seiner Frau. 441. Des Kaplans Iacob Hansen Buck und seiner zwei Frauen.*

k(ongelig) m(ajestæts) tolder i Ribe, †21.aug. [1634] i hans alders 4?. år, med hans to hustruer, Anne Hansdatter, †30. maj 1633 i hendes alders 34. år, og Elisabet Pedersdat(ter Hegelund), †(25. marts 1657) i hendes alders (60.) år. Gråsort kalksten, 218x116 cm, med reliefversaler i fordybede bånd, nogle partier temmelig nedslidte. I stenens hjørner cirkelslag, hvori de fire evanglistsymboler med store bøger. Over skrifttavlen med kartoucheelementer en beslagværksprydet arkade med opstandelsesscene: Kristus stående på kisten med sejrsfanen, og to engle flankerer kisten, der er smykket af et stort Jesumonogram. Over arkaden anes en tolinjet indskrift. Under skrifttavlen vinget timeglas på dødningehoved omgivet af sammenslyngede initialer, til venstre »CK« for Christofer Kieldsøn, til højre »AHD« for hans første hustru.

13. jan. 1636 fik enken de 16 rdl. tilbage, som hun havde betalt for at nedlægge en sten på sin mands begravelse. Begrundelsen herfor var, at Christofer Kieldsøn kort før sin død havde foræret kirken to læster kalk. - 1855 lå stenen mellem 4. og 5. fag i ydre, søndre sideskib. Nu placeret op ad væggen i sideskibets 2. fag (præsteværelset).

52) (Fig. 441). O. 1634. Iacob Hansen Buck, kapellan til Ribe domkirke i 49 år, †7. april 1634 i hans alders 85. år, med sine to hustruer, Karen, †21.febr. 1604 i hendes alders 62. år, datter af borger i Ribe Hans Lydicksen, samt Margarete, +□, datter af borger og handelsmand i Ribe Peder Christensen.

Mørkegrå kalksten, 233x113 cm, indskrift med reliefversaler i fordybede bånd. Over skriftfeltet ses den opstandne Kristus i oval ramme med skriftord, der flankeres af store

barokblomster. Under skriftfeltet, der afsluttes med latinsk sentens, er forkrænkelighedssymboler. Medaljoner med evangelisternes tegn er placeret i de fire hjørner inden for stenens brede ramme, som har gudelig indskrift.

Ifølge Terpager lå stenen i nordre korsarm, og her fandtes den endnu 1842 (Frost, s. 50). 1843-45 flyttedes den til ydre, søndre sideskibs 6. fag, hvor den lå 1855; nu i processionsgangen på sydvæggen. - Terpager 1702, s. 75.

(†)52a) O. 1638. Jørgen Stucks tre børn. Der er bevaret et brudstykke af grålig kalksten 62x32 cm. Stenens øverste hjørner har haft englehoveder i cirkelslag og herimellem renæssancebeslag. Af indskriften, med fordybede versaler, er bevaret forældrenes fornavne Jørgen og Svsanne samt navnene på tre børn Karen, Karen og Anne. - Helms nævner 1855 en sten over Jørgen Stucks tre børn †1634-38 liggende mellem de søndre sideskibes 4. fag. Denne må senere være ødelagt og kun dette brudstykke er bevaret i ydre nordre sideskibs 1. fag.

53) (Fig. 446). O. 1638. Madts Pedersen Roed, rådmand i Ribe, †5. febr. 1635 i hans alders 67. år, og hustru Karen Ifversdater, †29. april 1638 i hendes alders 65. år, avlede tilsammen i 35 år 5 sønner og 5 døtre, som er: Maren lens Ionsens (se gravsten nr. 49), Svsanne Iørgen Strvkis, Lisbet Rasmvs Madsens, Kirsten Madsdater, Iehanne Madsdater og Peder Madsen; de andre 4 sønner er hensovede i Herren. Grå kalksten, 228x140 cm, med reliefversaler i fordybede bånd.

Stenen minder noget om nr. 51, men har foruden skrifttavlen dobbelt randskrift mellem hjørnecirklerne, og den sejrende Kristus er placeret i en oval, blomsterprydet ramme; i de øvre svikler englehoveder, i de nedre frugtornamenter.

Da Johanne Madtsdatter 1671 solgte sin mands begravelse til Matthias Worm (sml. s. 659), fik hun tilladelse til at blive begravet under sin faders sten, samt til at overflytte hvad »der kunne findes af den (=hendes) salige mands bene beholden ...« hertil.[46] - 1842 (Frost s. 76) lå stenen i den brede gang lige uden for koret, d.e. østligst i midtskibets 1. fag, og 1855 i ydre, nordre sideskibs 3. fag. Nu i ydre, søndre sideskibs 2. fag. (præsteværelset).

54) (Fig. 443) O. 1639. Iver Iversøn Hemmet, fordum rektor i Ribe i 6 år, lektor i 18 år, biskop og kannik i 15 år, †6.jan. 1629 i sin alders 65. år, og hustru, datter af rådmand i Ribe Peder Baggesøn, Karen, †20. maj 1639 i hendes alders 50. år. Sort kalksten, 231x145 cm, med reliefversaler i fordybede bånd; inden for rammeskriftens hjørner cirkelslag med de fire evangelisters symboler og navne. Midt på stenen oval ramme med skriftord på latin, Fil. 1, [21], omkring dødningehoved og vinget timeglas. Rammen omgives af planteslyng med ansigter og masker. - Ifølge Terpager lå stenen i koret, og den forblev i korsskæringsfaget frem til 1842 (Frost s. 79). 1855 lå den i ydre, nordre sideskibs 5. fag, nu i ydre, søndre sideskibs 3. fag. - Terpager 1702, s. 54.

55) (Fig. 448). O. 1641. Hans Olufsøn, først lektor theol., siden sognepræst til Skt. Katharinæ kirke og ærkedegn i Riber kapitel, †28. april 1636 i hans alders 57. år, og hustru Anna Pedersdaatter, †26. aug. 1641 i hendes 48. år. Rødbrun, grønflammet kalksten, 194x120 cm, med reliefversaler i fordybede bånd. Den groft huggede sten er udført efter samme forlæg som gravsten nr. 4, Roager kirke (DK. SJyll., s. 1181). På den nedre af de to ovale skrifttavler, der dominerer stenen, står skriftord fra Es. 26,19-20. Det store skriftfelt er omgivet af fire relieffer, forneden Adam og Eva ved kundskabens træ og en dødning ved siden af en åben grav. Foroven korsfæstelsen med Jerusalem i baggrunden og Kristus med sejrsfanen stående på slangen. Disse scener er anbragt over konsoller på trepasfelter. Øverst på stenen »Jahve« i skyer over et bølget bånd med indskriften: »Så er Gud ikke de dødes, men de levendes Gud, Matt. [22,32]«, jfr. de to Kristusfremstillinger herunder. I stenens nedre hjørner ses det afdøde ægtepars våben med deres initialer; til venstre hans, »HO«, over due med olieblad, til højre hendes, »AP«, over flammende hjerte med »IHS« (Jesus). - Ifølge Terpager lå stenen 1702 i korsskæringen ligesom 1842 (Frost,

Fig. 442-44. 442. Gravsten (nr. 56, s. 613), 1645, over handelsmand i Hamborg Ioachim Stampel. 443. Gravsten (nr. 54, s. 612), o. 1639, over biskop Iver Iversøn Hemmet og hustru, Karen. 444. Gravsten (nr. 70, s. 622), 1663, over biskop Hans Tausen, †1 561, sat af Ludvig Pouch og hustru Dorotea Sørensdatter Vedel. LL fot. 1974. — *Grabsteine. 442. Des Hamburger Handelsherrn Ioachim Stampel. 443. Des Bischofs Iver Iversøn Hemmet und seiner Frau. 444. Des Bischofs Hans Tausen, gesetzt 1663 von Ludvig Pouch und Frau.*

s. 81); 1855 i ydre, nordre sideskibs 5. fag, nu opstillet i ydre, søndre sideskibs 2. fag. - Terpager 1702, s. 61.

1643. Mette Andersdatter Lund, enke efter rådmand Anders Pedersøn Spandet, se nr. 37.

56) 1645. Ioachim Stampel, borger og handelsmand i Hamburg, †26. april 1645 i hans alders 43. år i Ripen (Ribe). Grå kalksten, 203x80 cm, tysk indskrift med reliefversaler i fordybede bånd og latinsk indskrift med antikva; nederst på stenen med reliefversaler »Qvis evadet« (hvem undflyer). Stenens nedre, højre del er glat; venstre del, mellem den tyske og den latinske indskrift, smykkes af afdødes våben i rulleværksprydet ramme med skriftord. Under våbenmærkets tre træer et næsten udvisket skriftbånd, som hjelmtegn en vinget rose.

Ifølge Terpager lå stenen 1702 i midtskibets vestende, hvilket også må have været den oprindelige placering (jfr. †gravsten nr. 42). For gravsted og tilladelse til at lægge en sten betaltes 4. juni 1645 60 sdl. Det samme betalte Johan Raadleff, i hvis hus Stampel var død, for nabogravstedet i dec. samme år.[54] — 1855 lå stenen i ydre, søndre sideskibs 3. fag. Nu i dette sideskibs 2. fag. - Terpager 1702, s. 72.

57) (Fig. 451). O. 1648. Lauge Andersen (Vedel, jfr. epitaf nr. 10), fordum sognepræst til Visby kirke i 13 år, siden medtjener udi ordet til Vor Frue kirke i Ribe seks år, og omsider sognepræst til Skt. Katharinæ kirke samme-sted i 12 år, †23. aug. 1648 i hans alders 55. år, og hustru Lisbeth, datter af provst og sognepræst i Tønder, Iohannes Mauritius. Hun døde 28. aug. 1659 i hendes alders 63. år, efter 30 års ægteskab, velsignet med ti sønner og en datter. (Lauge Andersen var søn af kongelig historiograf Anders Sørensen Vedel). Brunlig kalksten,

Fig. 445. Gravsten (nr. 49, s. 610), o. 1628, over loen Pedersøn Trellund og hustru, Marin Iensdaatter. LL fot. 1974. — *Grabstein loen Pedersøn Trellunds und seiner Frau.*

206x129 cm, med reliefversaler. Stenens midtparti optages af en stor, rektangulær skrifttavle, der flankeres af en korsfæstelsesgruppe og af Kristus med sejrsfanen, stående på et kranie, hvorunder liljer; over Kristus en løve. Tværs over midtpartiet, langs skrifttavlens overkant, strækker sig i hele stenens bredde et knækket skriftbånd med næsten udslidt indskrift. Over båndet en brudt barokgavl, hvori en stor laurbærkrans med (livets) krone foroven og timeglas forneden. Inde i kransen, der holdes af to engle med kors og kalk, næsten udslidt frakturindskrift. Nederst på stenen Kristi gravlæggelse med Jerusalem og Golgatha i baggrunden. Til siderne er ægteparrets skjolde placeret under små indskriftfelter med »fides«(troen) og »patientia« (tålmod); i skjoldene initialerne »LAR«, for Lauge Andersen Riber, og »LID« for hustruen, hvis initialer omgiver due med oliekvist i næbbet. Som randskrift Matt. 10,38 og Rom. 6,4. - Ud fra rækkefølgen hos Terpager har stenen snarest ligget i søndre korsarm, hvor hans epitaf havde plads på eller nær korsskæringens sydøstre pille. 1902 lå stenen i kirkens forhal. Nu i ydre, nordre sideskibs 3. fag. - Terpager 1702, s. 83.

58) (Fig. 474). O. 1648. Hans Nielsen Friis, fordum rådmand i Ribe i 12 år og borgmester i 15 år, †26. juni 1650 i hans alders 63. år, og hustru Liene Kieldsdaater, †15. juli 1636 i hendes alders 40. år, levede i ægteskab 18 år og avlede tilsammen 9 børn, 7 sønner og 2 døtre (jfr. epitafium nr. 17 og lysearm, s. 441). Han var søn af rådmand Niels Hansen Grisbeck. Grå kalksten, 233x144 cm, med reliefversaler i fordybede bånd på den store skrifttavle og den brudte gavl, samt andre indskrifter med fordybede versaler; alle skriftord på latin. Den store skrifttavle flankeres af søjler, foran den venstre står Judæ løve, der bærer rigsæblet og en stor blomstrende gren (Ab. 5,5). Foran den højre sidder Jonas under en frugtbærende vækst, der snor sig omkring søjlen, og hvori en slange bider (jfr. Jon. 4,7). En brudt segmentgavl hæver sig over tavlens gesims, forsynet med skriftord fra Es. 66,16 (fejl for 66,14); i gavlens hjørner blomster, der vokser ud af krydslagte knogler, jfr. gavlens skriftord: »Eders ledemod skal spire som græs«. I gavlens åbning en ørn, stående på dødningehoved; den holder i det ene ben en bog og i næbbet en laurbærkrans. Ørnen flankeres af fugl Føniks i sin brændende rede, og af vinden, der blæser på blomsterne, jfr. indskriften på stenens ramme: »Blomsten visner, når Herrens ånde blæser derpå« (Es. 40,6-7). Under skrifttavlen en fremstilling af Jonas og hvalfisken i oval kartoucheramme flankeret af det afdøde ægtepars våben med deres initialer; til venstre »HNF« over skjoldformet felt kronet af lilje, i feltet solen og to

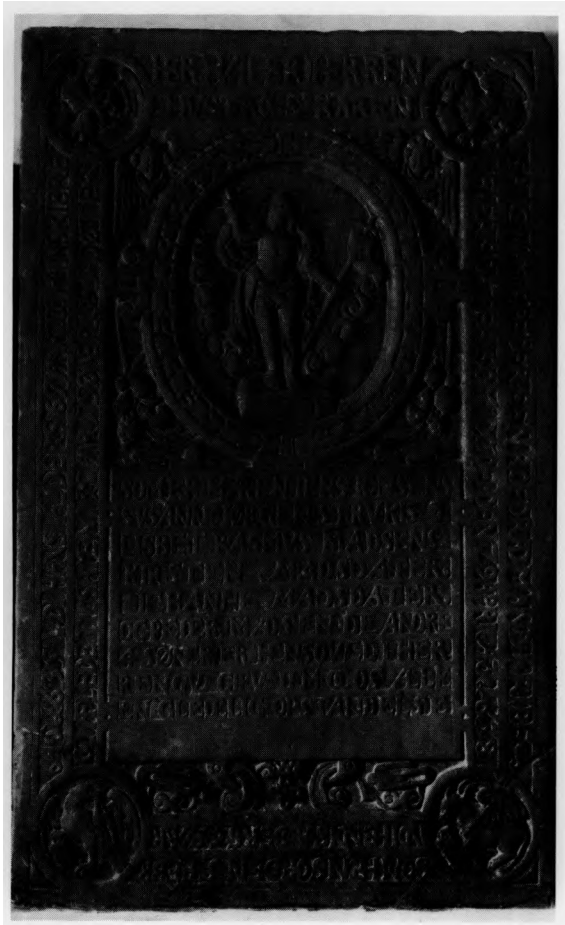

Fig. 446. Gravsten (nr. 53, s. 612), o. 1638, over rådmand Madts Pedersen Roed og hustru, Karen Ifversdater. LL fot. 1974. — *Grabstein des Ratsherrn Madts Pedersen Roed und seiner Frau.*

Fig. 447. Gravsten (nr. 60, s. 615), 1600'rnes midte, genanvendt o. 1723 over guldsmed Johan Hansøn Buch og hustru, Margrethe Iensdaater Brøndom. LL fot. 1980. — *Grabstein, Mitte des* 17. *Jahrhunderts, ca.* 1723 *wieder benutzt für den Goldschmied Johan Hansøn Buch und seine Frau.*

stjerner; til højre »LKD« over due med olieblad, siddende på en blomstrende gren, hvorunder blomsterroset. Stenens udsmykning svarer nøje til nr. 87 og 89 samt †gravsten nr. 35 Ofr. s. 586).

H. N. Friis' begravelse lå i midtskibets vestligste fag (jfr. gravsten nr. 56 og †gravsten nr. 42). 1646 angives, at graven »med Seer sten aff forne Hans Friis er affdeeket, saa at hand maa der henlegge en huggen steen, naar som helst ...«.[46] Dette må betyde, at der på gravstedet lå en markeringssten, som først udskiftedes 1648, da der betaltes 20 rdl. for tilladelse til at lægge stenen.[46] Den lå på sin plads muligvis helt frem til 1842 (Frost, s. 109); 1855 var den flyttet til ydre, nordre sideskib mellem 3. og 4. fag. Nu i samme sideskibs 2. fag.

59) (Fig. 437) 1600'rnes 2. fjerdedel. Figursten over anonymt ægtepar. Grå kalksten, 229x128 cm, meget nedslidt. Det afdøde ægtepar står i helfigur under tvillingdelt arkade hvorover et dødningehoved; han er iført knæbukser og kort trøje, hvorover knækort kappe, hun bærer fodsid kappe over sin lange kjole. Stenens nederste del udgøres af det rektangulære indskriftfelt med rester af reliefversaler i fordybet bånd. - 1855 lå stenen mellem 3. og 4. fag i ydre, søndre sideskib. Nu i processionsomgangen, op ad østvæggen.

60) (Fig. 447) 1600'rnes midte, sekundært an-

Fig. 448. Gravsten (nr. 55, s. 612), o. 1641, over sognepræst og ærkedegn Hans Olufsøn og hustru, Anna Pedersdatter. LL fot. 1974. — *Grabstein des Pfarrers und Erzdiakons Hans Olufsøn und seiner Frau.*

vendt i begyndelsen af 1700'rne. Sort kalksten, 202x114 cm. I hjørnerne cirkulære felter hvori de fire evangelisters symboler med deres navnebånd. Mellem felterne skimtes spor efter den oprindelige randskrift med fordybede versaler. Stenens nedre halvdel udfyldes af tværrektangulær skrifttavle omgivet af volutbøjler. Over tavlen i en art trepasfelt ses den opstandne Christus, hvis kiste omgives af fire forskrækkede soldater; rammen smykkes af tulipanornamentik. I de nedre svikler er anbragt to skjolde med sammenskrevne initialer, til venstre »ISN« og til højre »MPD«. Omkring 1723[55] blev skrifttavlen og randskriften omhugget med reliefversaler i fordybede bånd, da Jens Jensøn Kølholt, guldsmed og borger i Ribe, lod stenen genanvende over sin forgænger Johan Hansøn Buch, guldsmed og borger i Ribe, †4. maj 1715 i hans alders 48. år, som med sin hustru Margrethe Iensdaater Brøndom i 21 års ægteskab avlede 2 sønner. »Hun kom i ægteskab med velactbare og velfornemme, mand, konsterfarne guldsmed og borger samme-steds«, Jens Jensøn Kølholt, (†5. febr. 1775) i hans alders (85. år). Hustruens data er ikke udfyldt; hun døde 1736 og blev begravet midt i domkirkens store gulv (dvs. midtskibet).[56] I stenens nedre, højre hjørne sammenskrevet »BH«, måske en stenhuggersignatur.

Ved J.J. Kølholts nedsættelse i begravelsen 1775, og hans 2.(?) hustrus nedsættelse 1779 angives dennes placering som henholdsvis »under« og »næst ved« den store lysekærte,[56] dvs. i midtskibets 2. fag. 1855 var stenen flyttet til ydre, søndre sideskib mellem 5. og 6. fag. Nu opstillet i processionsgangen, op ad vestvæggen.

61) (Fig. 449). 1650. Iohannes Bvrchardi Hafniensis (Hans Borchardsen fra København) doktor i teologi, først præst ved Vor Frue kirke i København og provst for de omliggende kirker, dernæst biskop i Ribe, †4.jan. 1643 i sin alders 45. år. Hustruen Catharina satte stenen 1650. (Jfr. bispemaleri nr. 8, s. 491). Rød kalksten, 209x142 cm; latinsk indskrift med fordybede versaler. Stenen minder i sin opbygning om nr. 53. Brede bånd med gudelig indskrift forbinder hjørnernes cirkulære felter, hvori dydefremstillinger: Håb, Tro, Udholdenhed og Klogskab. Inden for denne ramme en dommedagsfremstilling udført efter samme forlæg som en sten i Bodum (DK. Tisted, s. 699, gravsten nr. 2). Foroven ses Kristus som verdensdommer, holdende sværd og palmegren, siddende på regnbuen og med fødderne på jordkuglen; i skyerne til hver side knæler bedende personer, mens Moses yderst til venstre holder lovens tavler frem; under skyerne blæser englebørn på basun. Herunder ægteparrets våbener flankeret af vinget timeglas og dødningehoved på knogler. I hans våben et røgelsekar og »IBSD«, for Iohannes Bvrchardi Servus Dei (Guds tjener), som hjelmtegn en fane; i hendes en kakadue og »KID«, Karen Iørgens Datter, som hjelmtegn endnu en kakadue. Skrifttav-

lens ramme består af volutbøjler med maske og hermer svarende til sten nr. 54.

Ifølge Terpager lå stenen i korsskæringen, og her lå den endnu 1842 (Frost, s. 81). 1855 var den flyttet til ydre, nordre sideskibs 6. fag. Nu opstillet i dette sideskibs l.fag. - Terpager 1702, s. 59.

62) (Fig. 452). 1651. Iørgen Pedersen, fordum slotsskriver på Riberhus i 12 år, †26. juli 1650 i hans alders 49. år, og hustru Mette Christensdaater, 16D i hendes alders □ år; de levede i ægteskab i 14 år. (Hun døde 12. aug. 1659 i hendes alders 55. år. Jfr. epitaf nr. 11 og lysearm nr. 4, s. 503). Sort belgisk kalksten, 233x144 cm, revnet flere steder, med fordybede versaler. Stenens øvre del udfyldes af tre sammenhængende nicher med relieffer af Moses og Johannes Døberen flankerende Kristus, der hæver sin velsignende højre hånd og i venstre bærer rigsæblet. Over nicherne holder to englebørn et bredt bånd, hvorpå læses: »Ioh l.v.17. Loven er gifven ved Mosen ...«. I nichernes svikler to ansigter, der puster (»vinde«). Stenens nedre del domineres af kartoucheagtig skrifttavle støttet af engle; oven over englehoved og forneden timeglas og dødningehoved i muslingeskalsrammer. Ved tavlens øvre hjørner ses ægteparrets skjolde, hans med pelikanen, der mader sine unger med sit blod (symbol på Jesu død og opstandelse), og som hjelmtegn en vinget rose, hendes med et Jesumonogram, og som hjelmtegn tre blomster. Nederst på stenen læses indskriften: »leg vil icke udslette deris Nafuen af Lifsens Bog ... Apoc. 3. 5.«

Enken betalte 40 rdl. for at lægge en sten i indre, søndre sideskibs 1. fag »på den sted som hendes salige husbonds legeme blev nedlagt her udi domkirken norden fra velbyrdig, nu salig, hr. Albert Skeels og næst ved salig magister Poul Madsens tvende hustruers begravelsessteder« (se nr. 31).[57] Her lå stenen tilsyneladende endnu 1842 (Frost s. 86), men 1855 var den flyttet til ydre, søndre sideskibs 2. fag. Nu i ydre, nordre sideskibs 4. fag.

63) O. 1653. Christen Nielsen Friis, rektor i Ribe skole ti år, lektor i Ribe og sognepræst i

Fig. 449. Gravsten (nr. 61, s. 616), 1650, over biskop Hans Borchardsen. LL fot. 1974. — *Grabstein des Bischofs Hans Borchardsen.*

Wester Weedsted kirke 30 år, og kannik i Ribe kapitel i 13 år, †2. marts 1653 i hans alders 69. år, og hustru Ingeborig, borgmester i Ribe Lauritz Thøggersens datter, †31.juli 1631 i hendes alders 39. år, efter 14 års ægteskab velsignet med seks sønner og fire døtre. Han var søn af Niels Griisbeck. Gråsort kalksten, 232x128 cm, med reliefversaler i fordybede bånd. Opbygningen er Ribe-værkstedets sædvanlige. I de fire hjørner evangelisterne med deres attributter, siddende ved pulte. Over indskrift-tavlens øvre hjørner to englehoveder; under den, i tværoval, ses en hvilende putto omgivet af dødssymboler, under indskrift med fordybede versaler: »Me mento(!) mori« (Husk du skal dø). Ægteparrets skjolde med deres initialer danner konsoller for sidefigurerne Moses og Aron; i mandens skjold »MCNF«, for magister Christen Nielsen Friis, omkring

Fig. 450.Gravsten (nr. 48, s. 609), 1627, over ærkedegn Ægidius Lauritzøn og hustru, Marine. LL fot. 1974. — *Grabstein des Erzdiakons Ægidius Lauritzøn und seiner Frau.*

krydslagt spade og stav, der er stukket gennem en krone, hvorover timeglas. Hustruens initialer »ILD« står over en due på oliegren med kvist i næbbet.

Ud fra rækkefølgen hos Terpager må stenen have ligget i midtskibets vestre halvdel - muligvis i midtfaget. 1842 lå den stadig i midtskibet (Frost, s. 106), men 1855 var den flyttet til ydre, søndre sideskibs 3. fag. Nu i ydre, nordre sideskibs 2. fag. - Terpager 1702, s. 70.

64) (Fig. 438). O. 1653. Figursten over Søfren Andersen Wedel, fordum rektor på Sorøe, siden sognepræst og kannik 37 år til domkirken i Ribe, †22.jan. 1653 i hans alders 66. år, og hustru, Susanna Pedersdaatter, †6. nov. 1674 i hendes alders 73. år. Avlede i 35. års ægteskab 4 sønner: Peder Søfr(ensøn) W(edel) og 3 ved navn Anders; [3] døtre, Dorothe D(oktor) Ludwig Pouchs, Else M(agister) Niels Iørgensens og Mette M(agister) Christen Aagaards. Søren Andersen var søn af historikeren Anders Sørensen Vedel. Lysgrå kalksten, 228x124 cm, med reliefversaler i fordybede bånd. Det afdøde ægtepar står under dobbeltarkade, delt ved hjerteformet konsol. I venstre hånd holder han en bogpose(?), mens højre hviler på en bog, anbragt ved siden af et par briller. Arkaden smykkes foroven af englehoveder og bladværk med tulipaner (sml. nr. 71). Skjoldformet indskrifttavle og i de nedre hjørner ægteparrets skjolde med deres initialer, til venstre en due, omgivet af »SAW«, over duen læses »sursum« (jeg genopstår), til højre »SPD« om tre tulipaner. [co]

1769 blev Sophia Dorothea Besselin begravet i koret nedenfor opgangen til altret under S. A. Vedels sten, hvilken sten er nærmest ved den dør i koret, som vender mod Kathoveddøren.[56] Denne placering svarer til hvad der fremgår af Terpager, hvor det nævnes, at faderens sten også lå her (jfr. †gravsten nr. 35). Slægten har haft en åben begravelse i kannikekorets sydøstlige hjørne, med indgang fra søndre korsarm.[59] - Endnu 1842 (Frost s. 76) lå stenen umiddelbart foran knæfaldet, 1855 flyttet til ydre, nordre sideskibs 5. fag. Nu i dette sideskibs 3. fag. — Terpager 1702, s. 53.

65) (Fig. 453). 1654. Anders Hansen Suane, borgmester i Ribe, (†12. marts 1657 i hans alders 56. år), og hustru Else Iohans Datter (Pouch), (†20. sept. 1685 i hendes alders 73. år). Anders Hansen var sønnesøn af historikeren Hans Svanning (jfr. gravsten nr. 36). Kalksten, brudt tværsover, 231x120 cm, med fordybede versaler. Opbygningen minder om nr. 57 med enkelte ændringer og tilføjelser. I de fire hjørner findes forkrænkelighedssymboler i trepasfelter; på rammerne læses, i venstre side foroven »Nasci« (fødsel), forneden »Mori« (død), i højre side foroven »Pati« (tålmod), forneden »Ivdicari«(dom). I arkader flankerende indskrifttavlen ses Moses med stav og lovens tavler, samt Aron med bog og røgelsekar, under indskrifterne »Mose« og »Aron«. I oval

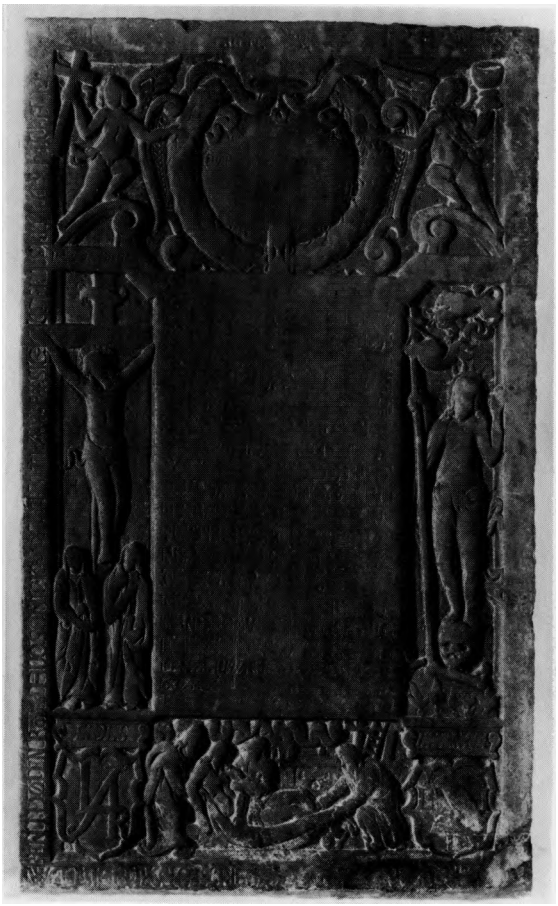

Fig. 451. Gravsten (nr. 57, s. 613), o. 1648, over sognepræst Lauge Andersen (Vedel) og hustru, Lisbeth. LL fot. 1974. — *Grabstein des Pfarrers Lauge Andersen (Vedel) und seiner Frau.*

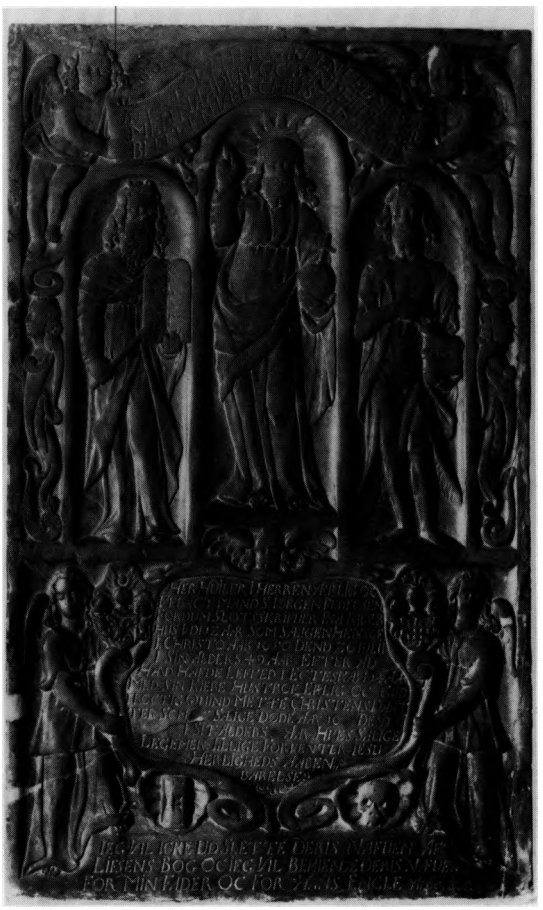

Fig. 452. Gravsten (nr. 62, s. 617), 1651, over slotsskriver Iørgen Pedersen og hustru, Mette Christensdaater. LL fot. 1974. — *Grabstein des Schloßschreibers Iørgen Pedersen und seiner Frau.*

ramme over skrifttavlen Kristus med sejrsfanen, til siderne relieffer af Kristus som vingårdsmand (noli me tangere) og Vejen til Emaus. Under tavlen ses Gravlæggelsen inden for tværoval ramme flankeret af engle med fakler. Samtlige relieffer har prikket baggrund. Øverst og nederst på stenen bibelcitater: 1 Kor. 15,55 og Sal. 90,12.

Allerede 1635 var A. S. i besiddelse af et gravsted midt i skibet (jfr. markeringssten nr. 1 og †gravsten nr. 38),[60] og her lå hans gravsten 1702. 1653 købte han plads til et epitaf i kirkens vestende,[45] og muligvis i forbindelse hermed endnu et gravsted i midtskibet. Hans enke solgte 1671 et gravsted til Jørgen Hansen (jfr. gravsten nr. 73) »som Villum Hansen udi Tanderup og hans børn til hendes salige mand tilforn afhændet og solgt haver efter købebrevenes videre indhold. Dog skal hvis(=hvad) efterretning som findes til de dødes amindelse på den gamle udygtigt og i nogle stykker adskilte sten, nemlig (et tegnet bomærke, muligvis Villum Hansens) udhugges udi den nye sten på en bekvemmelig og belejlig sted. Den gamle sten, mærket med overskrevne (bomærke) skal høre domkirken til«.[46] - 1842 lå stenen stadig i midtskibet (Frost s. 109), 1855 i ydre, søndre sideskibs 6. fag. Nu i ydre, nordre sideskibs fag. - Terpager, 1702 s. 68.

1655, »Giertrud...ongsier«, se nr. 35.

(†) 66) 1659. [Niels Pedersen Terpager, borger og handelsmand i Ribe, †6. dec. 1698 i hans alders 80. år,] og hustru Maren Rasmus[datter], †ll.juli 165]9 i hendes alders [42. år. De

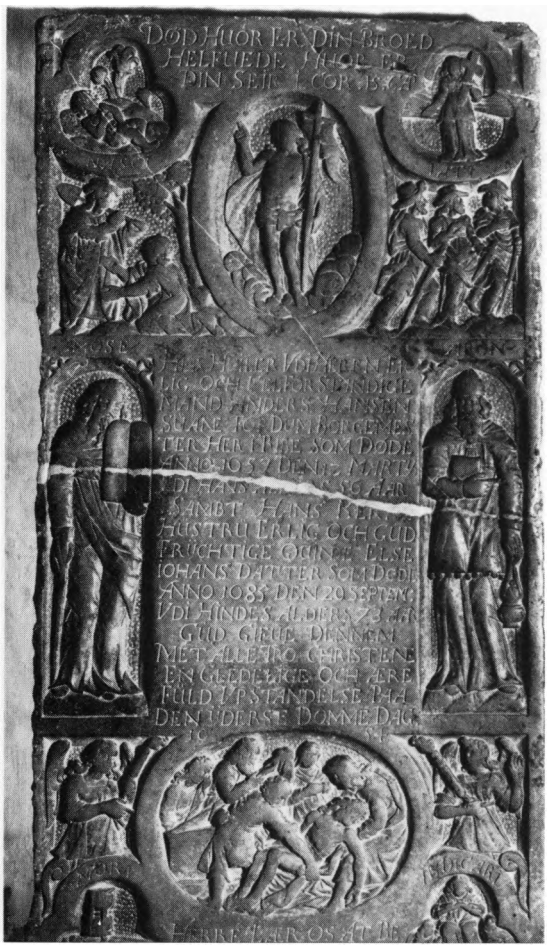

Fig. 453. Gravsten (nr. 65, s. 618), 1654, over borgmester Anders Hansen Suane og hustru, Else Iohans Datter (Pouch). Olaf Olsen fot. 1963. — *Grabstein des Bürgermeisters Anders Hansen Suane und seiner Frau.*

lev]ede i ægteskab 7 år [og avlede sammen] 2 sønner og 4 døtre. Desuden hans anden hustru <Else Hansdatter Wandal, †5. nov. 1684 i hendes alders [39. år.]>. To grå kalksten, tilhuggede brudstykker, begge 57,5x81 cm. Det ene rummer en del af skrifttavlen med reliefversaler i fordybede bånd; det andet, hvis placering har været umiddelbart herunder, har udgjort stenens nedre, højre hjørne. På dette ses til venstre Korsfæstelsen, til højre evangelisterne Markus og Johannes med deres attributter og bog, anbragt over hinanden. I midten ses over »storkenæbsvolut« med dødningehoved, et skjold for Mette Rasmusdatter Terpager med hendes initialer »MRD« omgivende et anker.

1659 betalte N. P. Terpager 10 rdl. for at nedsætte sin kone i familiens begravelse i nordre korsarm »imellem Jep Jensens paa den ene sidde och Jep Borre paa den anden side«, og yderligere 20 rdl. for den sten han haver ladet nedlægge.[46] 1684 betalte Terpager yderligere 30 sdl. for indhugning af hans 2. hustrus navn og dødsår.[45] Endnu 1842 omtaler Frost stenen i »Forhallen«, men andetsteds skriver han, at den ligger i korsskæringen (Frost 1842, s. 50,76). Ved kirkens istandsættelse 1843-45 blev stenen skåret i stykker, og der er nu kun bevaret to brudstykker, som findes i Ribes antikvariske Samling. - Terpager 1702, s. 78.

67) O. 1659. Mick[el Niel]sen, skipper, borger og handelsmand i Ribe, †31. juli 1659 i hans alders 31. år. »Den[ne] sten og [b]egravelse [h]ører ... [J]ørgen Ibsens oc hindis a[rving]er til«. Sort kalksten, 188x115 cm, med fordybede versaler, en flis afhugget ved øvre, venstre hjørne, enkelte steder stærkt nedslidt. I hjørnerne cirkulære felter, hvori de fire evangelister med deres attributter; på felternes nedre del indskriftplader med deres navn, nu næsten udvisket. Felterne forbindes af fordybede bånd med slyngbåndsfrise i de tre sider, mens den nedre smykkes af dødningehoved med flagermusevinger flankeret af timeglas og krydslagte knogler. Over frisen læses »Hodie mihi cras tibi« (I dag mig i morgen dig). Stenens eneste prydelse er, udover indskriften, et ovalt felt med den sejrende Kristus på stenens øvre del; enkelte bogstaver omkring ovalen viser, at en nu ganske nedslidt indskrift har indrammet denne. Til venstre herfor ses den afdødes initialer »MNR«, vel for Mickel Nielsen Riber, og herunder læses »leg er (o)p(standelsen) ...«

Stenen lå 1855 i ydre, søndre sideskibs 6. fag. Nu i ydre, nordre sideskibs 6. fag.

68) O. 1660. lens Pedersen, borger, handelsmand (og rådmand) i Ribe, <†21.jan. 1691> i hans alders <73> år, og hustru, Anne Pedersdatter Terpagger, <†7. okt. 1706> i hendes alders <89> år, samt deres datter Mette lensdatter, †7. okt. 1654 i hendes alders 3. år. Blågrå kalk-

sten, 204x144 cm, med reliefversaler i fordybede bånd. Opbygning og billedprogram svarer til sten nr. 57; dog er laurbærkransens skriftfelt her erstattet af Kristus med velsignende højre hånd og venstre hvilende på rigsæblet; over hans hoved helligåndsduen. De to stens ornamentik er også nært beslægtet, men lens Pedersens er i mere udviklet barok, f.eks. er kartouchen helt opløst. I stenens skjolde ses det afdøde ægtepars initialer »IP« og »APDT«, hans flankerende et bomærke, hendes et Jesumonogram.

lens Pedersen betalte 1659 20 rdl. for tilladelse til at lægge en sten og 20 rdl. for et gravsted i nordre korsarm »ved den kirkedør som går ud til torvet, beliggende imellem salig Jeens Skreders (jfr. †gravsten nr. 24) på den ene side og salig Engelbert Andersen på den anden ...«.[46]

1855 var stenen flyttet til ydre, nordre sideskibs 2. fag. Nu i dette sideskibs 6. fag. - Terpager 1702 s. 77.

69) (Fig. 454). 1660. Lauridz Christensøn Friis, rådmand i Ribe, †22.juli 1659 i hans alders 40. år, og hustruer Else lesdatter, †26. dec. 1652 i hendes alders 27. år, efter tre års ægteskab velsignet med tre døtre, samt Wibecke lensdatter, (†17. okt. 1709) i hendes alders (73.) år, efter at de sammen havde avlet en søn og to døtre (jfr. †kisteplade s. 664 nr. 9). Koksgrå kalksten, med flere brud og udbedringer i cement, 251x143 cm; skrifttavlen har reliefversaler i fordybede bånd, de øvrige indskrifter fordybede versaler. Opbygning og billedprogram minder i hovedtrækkene om nr. 63. Indskrifttavlen flankeres af dyderne, »Fides« (Troen) med kors, »Spes« (Håbet) med anker; herunder henholdsvis Moses med lovens tavler over indskriften »[Mos]e«, og Aron med røgelsekar over »Aaron«. Midt på stenens øvre del Kristus med sejrsfanen, i ovalt felt på hvis ramme: »Jeg er ops[tan]delsen og lifet« (Joh. 11,25). I de flankerende ovaler ses engle med marterredskaberne: pæl og ris, samt spyd, eddikesvamp på stage og nagler. Herover to engle med palmegren i højre hånd og basun, henholdsvis (livets) krone i venstre. Nederst på stenen tre ovale felter: en korsfæstelsesgruppe

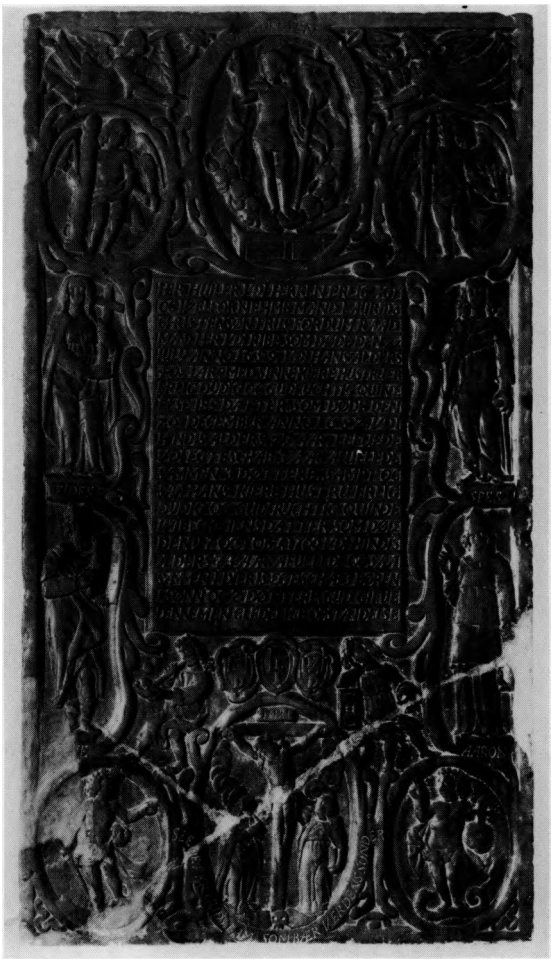

Fig. 454. Gravsten (nr. 69, s. 621), 1660, over rådmand Lauridz Christensøn Friis og hans to hustruer, Else lesdatter og Wibecke lensdatter, LL fot. 1974. — *Grabstein des Ratsherrn Lauridz Christensøn Friis und seiner zwei Frauen.*

flankeret af Johannes Døber og Jesus, fremstillet som børn. Johannes peger mod den korsfæstede, mens Jesus stående på en slange holder et rigsæble i venstre hånd mens højre er løftet til velsignelse. Indskriften, »See [d]et er Guds lam som bær verdens synder« (Joh. 1,29), går fra venstre oval under midtfeltet til højre og binder fremstillingerne sammen. Under den store skrifttavle to putti med forkrænkelighedssymboler, den ene blæser sæbebobler, den anden hviler sig mod timeglas og støtter venstre hånd ved et kranie. Herimellem ses de afdødes skjolde, med deres initialer: »EID«, »LF« og »WID«.

Enken, Wibecke lensdatter, betalte 1660 30 sdl. for at lægge en sten over begravelsen »på den store mellemste gang udi kirken imellem salig magister Hans Tausens begravelse (jfr. gravsten nr. 70) på den søndre side og stolen (må være kvindestolene) på den nørre side og imellem velbyrdig Claus Sehesteds murede begravelse (jfr. s. 660) på den øster ende og salig Niels Griisbeckes (jfr. †gravsten nr. 29) på den vester ende«.[46]

1855 lå stenen i ydre, nordre sideskibs 2. fag, nu i dette sideskibs 5. fag, anbragt op ad væggen. - Terpager 1702, s. 65.

70) (Fig. 444). 1663. Johannes Tausanus (Hans Tausen) »den sande religions første genopretter i Danmark«. Han var biskop i Ribe, *1494, †1561(jfr. epitafium nr. 4). Lysgrå kalksten, 264x112 cm, latinsk indskrift med fordybede, skråtstillede versaler. Volutbøjler med tulipanlignende blomster i de øvre hjørner indrammer stenens to felter. Foroven ses et nedslidt relief af Hans Tausen, der nøje svarer til bispemaleriet (nr. 2, s. 487); baggrundens skriftord er fra Ap.G. 20,23. På den rundbuede ramme læses på latin: »I morgen vil min retfærdighed svare mig: Han er en ægyptisk mand, ikke en stærk Gud«. Af indskriften på det store, skjoldformede felt fremgår, at stenen er opsat 1663. »Den sammenstyrtede gravurne istandsatte Ludvig Pouch og hans hustru, mit (Tausens) tipoldebarn Dorotea Sev. Velleja (Sørensdatter Vedel)« (epitaf, nr. 12, jfr. bispemaleri, s. 489). For oplysninger om Hans Tavsen henviser indskriften til »Tavlen fæstnet til Søjlen til venstre (jfr. epitafium nr. 4). I anledning af reformationsjubilæet blev stenen renoveret 1836. Snedker Ussing lod nichen med Tausens brystbillede hugge »i samme smag som den før har været, da der endnu kunne findes spor heraf«. Stenens indskrifter ophuggedes med nye bogstaver, og den nederste del af stenen blev afhugget og slebet for at give plads for den nye inskription: »Qui tegat ossa locus Tausoni quæritur. Ora calcibus ingratis eriptit hic paries. MDCCCXXXVI« (»Man søger det sted, der skal dække Tausens ben. Dette felt fravrister de utaknemmelige sten ordene. 1836«); meningen må være, at »dette felt« (dvs. gravstenen) gengiver den oprindelige, udslidte indskrift.

Ud fra rækkefølgen hos Terpager og beskrivelsen af Lauridz Christensøn Friis' gravsted (se gravsten nr. 69), må stenen oprindelig have ligget i midtskibets 2. fag.[61] 1836 flyttedes den til ydre, søndre sideskib, hvor den blev anbragt op ad væggen til Skeels kapel (Frost 1841, s. 26f). Sin nuværende plads op ad vestvæggen i indre, søndre sideskib fik stenen o. 1904, efter at man med den gamle altersten havde markeret det sted centralt i midtskibet, hvor traditionen har udpeget Hans Tavsens grav (jfr. s. 409).
- Terpager 1702, s. 67.

71) (Fig. 456) 1665. Stenen har dækket den arvelige begravelse for kongelig toldforvalter i Ribe, Mathurin Dupont (»dem ehrenvesten, grosachtbaren vnd manhaften Herren«, - den ærefaste, højagtede og mandige herre). Stenen er lagt i forbindelse med hans første hustru Cecilie von Sødtz' død 1665 (jfr. epitaf nr. 15). Sort kalksten, 259x143 cm, tysk indskrift med fordybede versaler. I hjørnerne ottekantede felter hvori de fire evangelister med attribut, siddende ved bogpulte; på rammerne deres navne. Hjørnefelterne forbindes af dobbeltramme, der midtfor i hver side prydes af englehoved, langsidernes i profil som led i blomsterslyng; samme tulipanlignende blomst som på en række sten fra denne periode, f.eks. nr. 74. Den ovale skrifttavle i bladværksramme indfattes af ottekant udhugget centralt på stenen.

1666 havde Dupont betalt 56 rdl. for tilladelse til at opsætte et epitaf og lægge en ligsten på sin arvelige begravelse i søndre korsarms sydøstlige hjørne »imellem borgmester Jesper Hansøns (jfr. gravsten nr. 76) begravelse på den nørre side og ind til muren på den søndre ...«.[46] Før 1842 var stenen flyttet til korsskæringsfaget (Frost s. 79). 1855 lå den i ydre, nordre sideskibs 5. fag. Nu opstillet i dette sideskibs 6. fag.
- Terpager 1702, s. 82.

72) 1671. Matthias Worm, Olufs søn, (digter) præsident og kannik i staden Ribe. Han besørgede forberedt dette hvilested før eller senere til gavn for sig og sin elskede hustru

Fig. 455-57. 455. Gravsten (nr. 68, s. 620), o. 1660, over handelsmand lens Pedersen og hustru Anne Pedersdatter Terpagger. 456. Gravsten (nr. 71, s. 622), 1665, over toldforvalter Mathurin Dupont og 1. hustru Cecilie von Sødtz. 457. Gravsten (nr. 74, s. 624), 1673, over rådmand lens Martensen og hustru Karen Lauritz Datter. LL fot. 1974. — *Grabsteine. 455. Des Handelsherrn lens Pedersen und seiner Frau. 456. Des Zolleinnehmers Mathurin Dupont und seiner Frau. 457. Des Ratsherrn lens Martensen und seiner Frau.*

Margareta de Hemmer, ligeledes for børn og arvinger, år 1671. Han, der var søn af lægen og oldgranskeren Ole Worm, blev senere assessor i højesteret og justitsråd, og døde 1707, hun døde 1723 (jfr. epitaf nr. 16). Mørkegrå kalksten, 257x144 cm, spor efter brud; latinsk indskrift med store fordybede skriveskriftbogstaver. Stenen domineres af stor, nærmest oval, skrifttavle, indrammet af to snoede stofguirlander, sammenbundet under tavlen; over den er de snoet bag en stor blomsterbuket, og ført gennem ringe, hvorfra de, båndomvundne og blomstersmykkede, falder ned langs den glatte ramme. Nederst på stenen en tom kartouche. Over denne, på hver side af årstallet »1671«, ses det afdøde ægtepars våben, til venstre Worms, et lodret delt felt med træ og løve, som hjelmtegn en løve, til højre de Hemmers, en hammer på en ambolt, som hjelmtegn brændende hjerte. Stenen er fra samme værksted som nr. 76, der blev sat af Margareta de Hemmers søster.

1671 fik Worm tilladelse til at opsætte et epitaf og lægge en ligsten på sin begravelse (jfr. s. 612) i nordøstre hjørne af midtskibets 1. fag. Begravelsen strakte sig »fra salig Anders Bundsøns sten (nr. 43) på den søndre side og siden nord og øster på indtil svibuens fundament og grundvold, og vester på under lensmandens frues stol, såvidt udi længden behøves«.[46]

1842 fandtes stenen et godt stykke nede i midtskibets gang (Frost s. 106), og 1855 var den flyttet ud mellem 4. og 5. fag i ydre, nordre sideskib. Nu opstillet i midtskibets vestlige fag. - Terpager 1702, s. 62.

73) (Fig. 458). 1671. Figursten. »Herunder haver udvalgt sig et hvilested ærlig og velfornemme Iørgen Hansen, efter 16 års ostindiske rejse omsider raadmand udi Riibe, som døde år 16□ den □ i hans alders □ år«, og hustru Iohanne Peders Daatter (Baggesen), †22. dec. 1670 i hendes alders 38. år. De levede i ægteskab 15 år og avlede 4 sønner og 4 døtre. Sort kalksten, 255x143 cm, med reliefversaler i fordybede bånd; årstallet »Anno 1671« dog med fordybede versaler. Det afdøde ægtepar, han hvilende højre arm på en globus, står under draperi i form af dobbeltarkade, smykket med englehoved. I arkadens hjørner ses ægteparrets

skjolde med deres initialer; til venstre bomærke (fig. 413, nr. 6) mellem tre stjerner og »IHS«, til højre et træ over »IPD«. Under skriftbånd med citat fra Rom. 2,3 (på stenen »Rom. 7.«) findes den rektangulære skrifttavle, hvis nedre del er glat og skjoldformet afsluttet. Tavlen flankeres af »Fides«(Tro) og »Spes«(Håb) samt derunder af to putti, den ene med fakkel i hånden siddende på et astrolabium, den anden med stav siddende på et bomærkeskjold. Bomærket er det, som Jørgen Hansen skulle lade udhugge et bekvemmeligt sted på stenen ifølge de betingelser, hvorunder han 1671 købte sit gravsted af Anders Svanes enke (jfr. nr. 65).[46] Stedet må have været i midtskibet ud for den 4. pille i syd. 1728 blev løjtnant Peter Foss nedsat under J.H.s sten i »domkirkens store gang«,[56] og endnu 1742 lå stenen i midtskibet (Frost, s. 106). 1855 i ydre, nordre sideskibs 4. fag, nu i det 5. fag. - Terpager 1714, s. 10.

74) (Fig. 457). 1673. lens Martensen, fordum amtsskriver på Bøuling og Riberhus, siden rådmand i Ribe i 12 år, †6. marts 1672 i hans alders 49. år, og hustru Karen Lauritz Datter, (†26. april 1686) i hendes alders (60) år. De levede i ægteskab 13 år og avlede en søn, Otte lensen, begravet sammen med forældrene. Gråsort kalksten, 232x142 cm, med reliefversaler. Midt på stenen en stor, oval indskrifttavle, indrammet af tulipankrans med blomsterrosetter. Tavlen støttes af dyder, til venstre »Fides« (Troen) med kors, til højre »Spes« (Håbet) med anker. I de fire hjørner mindre tulipankranse med engle i trekvartfigur; foroven med palmegrene og basun, forneden med forkrænkelighedssymboler. Under englene indskrifterne: »Nemo sapiens nisi patiens« (Ingen klogskab uden tålmod), »Est spes certa sepultis« (Håbet er sikkert for de begravede), »Serius aut citius« (tidligere eller senere), og »Mors sua qvem vocat« (døden er alle viss). Mellem de øvre ovalfelter står Kristus med sejrsfanen, mellem de nedre holder en engel det afdøde ægtepars skjolde. Mandens initialer »IMS« omgiver et anker, mens hustruens, »KLD«, læses over en due med oliekvist i næbbet. Stenen har glat, omløbende ramme.

1673 betalte Karen Lauritz Datter 30 sdl. for tilladelse til at lægge en sten over sin mand på deres arvelige begravelse i nordre korsarm »under hvælvingen ... uden for koret fra grundvolden under svibuen og korets nørre tralværk, og indtil salig Jep Wilslefs begravelsessted«.[46]

Hvis det er denne sten rektor Lange nedsattes under 1756 (jfr. †gravsten nr. 60), lå den da stadig på sin oprindelige plads. 1842 endnu i nordre korsarm, men 1855 i ydre, nordre sideskibs 2. fag. Nu opstillet i dette sideskibs 6. fag.

75) (Fig. 459). O. 1673. Andrea(s) P. Romdorphius (Anders Pedersen Romdorph), magister, theolog og filosof, Ribe skoles rektor i ti år, derefter ærkedegn og kannik i ni år, †29. marts 1649 i hans alders 44. år, og hans ægtefælle gennem 11 år og 7 måneder Dorothea, †17. jan. 1673 i hendes alders 52. år, datter af Søren Vedel, kannik og førstepræst ved domkirken (jfr. epitaf nr. 12). Hendes farfar var historikeren Anders Sørensen Vedel. Gråbrun kalksten, 235x145 cm; de fordybede versaler på den store skrifttavle er udfyldt med en sort masse. Randskriften og de øvrige indskrifter er i reliefversaler, disse hører med få undtagelser nøje sammen med stenens dekorationsskema. Størstedelen af indskrifterne er på latin. Opbygningen minder om nr. 57; Kristus med kors og Johannes Døberen med korsstav og lam viser med talende gestus ind mod tavlen mellem dem. Herunder støtter to englebørn en mindre, oval tavle i den ene hånd, mens de i den anden holder det afdøde ægtepars skjolde, der foroven smykkes af rulleværk; til venstre hans, med initialerne »APR« omgivende Samson, der bærer Gazas porte, til højre hustruens initialer »DSD« om en due med udbredte vinger og oliekvist i næbbet. Over skjoldene er anbragt små indskriftfelter, over hans: »Fortia agere et pati« (at udøve og tåle kraftige gerninger), over hendes: »Læta redibo« (glad vender jeg tilbage). Foroven ses en oval skriftramme hvori Jonas og Hvalfisken, ganske svarende til den fremstilling, der findes på sten nr. 58, 87 og 89, blot spejlvendt. En krone herover holdes af to dansende engle, i den anden hånd har de henholdsvis sejrskrans og palmegren. Til

Fig. 458-60. 458. Gravsten (nr. 73, s. 623), 1671, over rådmand Iørgen Hansen og hustru, Iohanne Peders Daatter (Baggesen). 459. Gravsten (nr. 75, s. 624), o. 1673, over kannik Anders Pedersen Romdorph og hustru, Dorothea. 460. Gravsten (nr. 79, s. 626), o. 1684, over handelsmand Peder lensen Terpager og hustru, Dorethe Gregers Daater. LL fot. 1974. — *Grabsteine. 458. Des Ratsherrn Iørgen Hansen und seiner Frau. 459. Des Domherrn Anders Pedersen Romdorph und seiner Frau. 460. Des Handelsherrn Peder lensen Terpager und seiner Frau.*

siderne allegoriske fremstillinger af fugle; til venstre ses en trane, der holder en sten i kloen (årvågenhed), til højre en pelikan, der hakker sig i brystet for at made sine unger med blodet (symbol på Jesu død og opstandelse), motiver, der også kendes fra sten nr. 44 og 62. Både disse og flere af de foregående scener bryder den omløbende rammes indskrift, der er fra Es. 26.

Af rækkefølgen hos Terpager fremgår, at stenen lå i korsskæringen. 1842 lå den neden for knæfaldet (Frost s. 79), men 1855 var den flyttet ned i ydre, nordre sideskibs 6. fag. Nu i dette sideskibs 1. fag, anbragt op ad væggen. - Terpager 1702, s. 58.

1675. Karen Andersdatter Lund, se nr. 33.

76) 1679. Jesper Hansen, borgmester i Ribe i 17 år, †1677 i hans alders 69. år, og (hans første) hustru Maren Nielsdaatter, †1659 i hendes alders 71. år. »Hans nu efterlate Kiæriste Karen Christoffersdaatter de Hemmer med hvilchen hand kiærlig lefvede 16 aar hafver ladet denne Sten legge sin S (alig) Hosbonde til Æris Minde, Anno 1679«. Hun døde 1694 i København.[62] Mørkegrå kalksten, 209x149 cm, med fordybede versaler. Stenen er udført efter samme forlæg og i samme værksted som nr. 72 over søsteren Margareta de Hemmer og ægtefælle. Over den tomme kartouche ses Jesper Hansens og Karen de Hemmers våben, til venstre hans, et lodret delt felt med to roser og en halv lilje, mellem hjelmens vesselhorn endnu en rose, til højre hendes, en hammer på en ambolt, som hjelmtegn brændende hjerte.

1660 bekræftede kapitlet, at Jesper Hansen havde erhvervet et gravsted i søndre korsarm, umiddelbart foran sidealternichen. Han havde betalt Dorothea Pedersdatter de 36 rdl. som hendes salig mand, Johan Pedersen Stürck, havde givet i 1652, dels for gravstedet og dels for tilladelse til at opsætte et epitaf (jfr. epitafietilladelser s. 478).[46] Stürck, der var leder af snaphanerne i Jylland,[63] blev ikke begravet i domkirken, da han var »udi hans kongelige

majestæts tjeneste ved døden afgangen, så han sin begravelse, for disse vanskelige tider ikke haver kunnet nyde«.[64]

1855 lå stenen i ydre, søndre sideskibs 2. fag. Nu opstillet i indre, nordre sideskibs 6. fag, op ad vestvæggen. - Terpager 1702, s. 81.

77). (Fig. 462). 0.1681. Ludovicus Pouch, læge, hospitalsforstander og kannik i Ribe, *14. okt. 1620, †18. april 1681 i sin alders 61. (år), og (anden) hustru Elisabet Kraglund Petri filia (Pedersdatter), *28. marts 1652, †□16□ i sin alders □(år) (jfr. epitaf nr. 12 og Pouchs krypt s. 658), og deres eneste afkom Dorothea Margareta Pouch, *3. jan. 1678,

†□16□, og deres arvinger. Elisabet Kraglund døde 5.jan. 1733. Mørkegrå kalksten, 228x129 cm, latinsk indskrift med reliefversaler. Stenens opbygning er beslægtet med nr. 72, men indskrifttavlen er her mandelformet og omgivet af et draperi, med een stor blomsterroset i hver af stenens hjørner. Mellem de nedre findes det afdøde ægtepars skjolde; til venstre hans, et hjerte prydet af tre kors (eller sværd?) flankeret af to stjerner, som hjelmtegn en halv enhjørning, til højre hendes, tre fugle mellem tre træer (jfr. Kraglund), som hjelmtegn en fugl med udbredte vinger.

Gravstenen lå oprindelig i korsskæringen, antagelig over slægtens krypt (jvf. s. 658) i det nordøstre hjørne. 1855 var stenen flyttet til forhallen. Nu opstillet ved vestvæggen i indre, nordre sideskibs 6. fag. - Terpager 1702, s. 60.

78) O. 1683. Christen Rasmus[sen Broed] fordum rektor i Ribe domskole 6 år, †2. febr. 165[1] i hans alders [4]2. år, og hustru [Vivech]e, datter af Ægidius Lafridss(øn), fordum ærkedegn i Ribe kapitel, med hvem han levede i ægteskab [2] år og 8 måneder, og som døde 18. maj 168[3] i hendes alders 66. år. Mørkegrå kalksten, 232x128 cm, med reliefversaler i fordybede bånd. Stenen har med enkelte undtagelser samme opbygning og billedprogram som sten nr. 53. Laurbærkransen, der indrammer den sejrende Kristus, prydes forneden af helligåndsduen, foroven af »Jahve« i solgissel, hvis nedre stråler samles mod Kristi glorie. Kristus står på en slange og omgives af indskriften »Recvr - recti« (opstandelse). I kransens øvre svikler ses blæsende ansigt i skyer, vinden, og knækkede blomster; i de nedre er til venstre et timeglas, til højre et kranie, hvor en orm snor sig ud af øjenhulen og tre aks vokser op fra issen. Det afdøde ægtepars skjolde med deres initialer er anbragt under den stærkt nedslidte skrifttavle, til venstre læses hans, »CRB«, over T-kors hvorom slange snor sig, til højre hendes, »[W]ÆD«, over due med oliekvist. I et lille felt herunder bibelord, »1 cor. 15«; omkring den dobbelte randskrift, ligeledes med skriftord, findes en frise med attisk slyngbånd.

Ifølge Terpager har stenen oprindelig ligget i midtskibets 1. fag. 1855 lå den i forhallen. Nu opstillet i omgangen. - Terpager 1702, s. 64.

79) (Fig. 460). O. 1684. Peder lensen Terpager, borger og handelsmand i Ri[be], †[3. okt.] 1667 i hans alders 88. år, og hustru Dorethe Gregers Daater, †23. april 1684 i hendes alders 89. år, efter de havde levet i ægteskab 50 år. Peder lensen Terphager var farfar til historikeren Peder Terpager. Rødbrun kalksten, 187x108 cm, med fordybede versaler. I de fire hjørner ottekantede felter, hvori evangelisterne med deres attributter, stærkt nedslidte. Stenen domineres af oval indskrifttavle i laurbærkrans, der til siderne når helt ud til den glatte ramme. Ovalens svikler udfyldes af blomster. Over og under laurbærkransen ses det afdøde ægtepars skjolde, foroven hans, helt nedslidt, forneden hendes med initialerne »DGD«; under skjoldene volutter, forneden tillige dødningehoved og timeglas.

Stenen lå oprindeligt i nordre korsarm ved døren ud til torvet. Peder Terpagers lille søn begravedes hos sin søster inden den nordre kirkedør i 1653,[45] og 1667 blev han selv nedsat hos sine børn.[65]

1855 fandtes stenen mellem 3. og 4. fag i ydre, nordre sideskib. Nu anbragt op ad vestvæggen i dette sideskibs 6. fag - Terpager 1702, s. 78.

80) O. 1687. Over »Magister Iohannes Rosenbergius, søn af Franciscus (Frans) Rosenberg, biskop i Viborg. Efter lærde rejser conrektor for Viborg skole i syv, rektor for Ribe

Fig. 461-63. 461. Gravsten (nr. 76, s. 625), 1679, over borgmester Jesper Hansen og hustru, Maren Nielsdaatter. 462. Gravsten (nr. 77, s. 626), o. 1681, over læge og kannik Ludvig Pouch og hustru, Elisabet Kraglund Pedersdatter. 463. Gravsten (nr. 86, s. 628), o. 1701, over handelsmand Gøde Hanssøn og hustru, Karen. LL fot. 1974. - *Grabsteine. 461. Des Bürgermeisters Jesper Hansen und seiner Frau. 462. Des Arztes und Domherrn Ludvig Pouch und seiner Frau. 463. Des Handelsherrn Gøde Hanssøn und seiner Frau.*

skole i fire, lektor i den hellige teologi sammesteds 22 år. Vel født i Lund i Skåne 8. sept. år 1627, fromt henfaren i Ribe i Jylland. 15. okt. 1687 i sin alders 61., sin enkemandsstands 16. år. ... Han havde år 1661 ægtet datter af Dr. Peder Kraglund, biskop i Ribe, Dorothea ... med hvem han avlede seks børn, tre sønner og lige så mange døtre, men i sin syvende barnefødsel overvundet 11. aug. 1671 i sin alders 31. (år)«. Sort kalksten, 226x126 cm, forneden med spor efter brud. Den lange latinske indskrift med fordybede versaler, omgivet af indhugget linje, dækker hele stenen.

Stenen fandtes 1702 i korsskæringen, og her lå den endnu 1842 (Frost s. 81). 1855 i ydre, nordre sideskibs 6. fag, nu i det tilsvarende fag i ydre, søndre sideskib. - Terpager 1702, s. 57.

81) O. 1694. Anna Hansdaatter, *29. dec. 1666 i Ribe, †17.juni 1694 i sin alders 28. år, efter at have avlet 1 søn og 2 døtre i 5 års ægteskab med seigneur Bertel Lauritzsøn Lind vig.

Mørkegrå kalksten, 227x128 cm, med fordybede versaler og enkelte store skriveskriftbogstaver. Stenen er udført i samme værksted og efter samme forlæg som nr. 72 og nr. 76 fra henholdsvis 1671 og 1679, men hverken dekoration eller hugning har tilsvarende kvalitet. I kartouchefeltet gravvers. Over feltet ses det afdøde ægtepars skjolde med deres initialer; til venstre omgiver »BL LV« et træ, til højre læses »AHD« over due med oliekvist. Over hans ses en blomst mellem vesselhorn, over hendes en fugl. Stenen lå 1855 i forhallen, nu i midtskibets 3. fag.

82) O. 1698. »I denne urne hviler levningerne af den højtberømte mand magister Christian L. (Lauridsen) Aagaard, professor i digtekunst i København og provst ved det kongelige communitet i 4 år, rektor ved Ribe skole i 8 år, lektor i teologi og præst i Vester Vedsted (»Wester Wedstadiensius«) i ... år, født år 1616 den 27. jan., død år 1664 den 5. febr., ligesom også den såre fromme hustru Medea Sev. Velleia (Mette Sørensdatter Vedel), som var hustru i 10 år, moder til 5 børn, enke i 34 år, hun døde år 1698 den 15. marts i en alder af 66 år. Til uforgængeligt minde om begge de uforlignelige forældre lod den nu ene overlevende søn Laur(its) Chr(istensen) Aagaard dette opsætte.«

Berømmende gravvers er vævet ind i indskriften: »Han, ved hvis højlærde sang, de døde bevarede livet, leve han vil i sin død her i det højlærde digt« og »Hun, som sin elskede mand så længe bedrøvet har savnet, jubler evindelig glad nu med den elskede mand«. Sort kalksten, 170x100 cm, et stykke mangler foroven, nu tilhugget, forneden er stenen udbedret med cement. Latinsk indskrift med let skråtstillede fordybede versaler.

Ifølge Terpager skulle stenen ligge i det sydøstre hjørne af midtskibets 1. fag, og en lignende placering havde den 1842 (Frost s. 86). 1855 lå stenen i ydre, søndre sideskibs 4. fag, nu mellem 4. og 5. fag i dette sideskib. - Terpager 1702, s. 63.

83) O. 1650-1700. Rødbrun kalksten 189x 120 cm. Stenen er kraftigt slidt og har ikke længere spor af indskriften. I stenens hjørner har været evangelist-symboler og i et retkantet felt findes en opstandelse omgivet af krans, herunder timeglas og dødningehoved. I et mindre retkantet felt flankeres et træ af kartoucher, som oprindelig må have haft initialer. Stenens dekoration svarer til gravsten nr. 1-3 i Hjerpsted og gravsten nr. 3 i Mjolden (DK. SJyll., s. 1398f. og 1456). I ydre nordre sideskib mellem 1. og 2. fag.

84) Formentlig slutningen af 1600'rne, men i hvert fald delvis nyhugget 1792, da den fik indskrift for Hans Nielsen Kalhauge,[66] *17. jan. 1728 i Ribe, †18. juli 1792, og hustru Ingeborg Nielsdatter, *22. marts 1725 i Warde, †30. okt. 1783 i Ribe, avlede i ægteskab 3 sønner og 4 døtre hvoraf 1 søn og 2 døtre lever. Sort kalksten, 232x132 cm, indskrift med fordybede versaler. Stenens udsmykning svarer nøje til sten nr. 72, i de to skjolde læses det afdøde ægtepars initialer, til venstre hans »HNK«, som hjelmtegn tre blomster, til højre hendes, »IND«, som hjelmtegn due med kvist.

Stenen lå 1842 i nordre korsarm (Frost, s. 50), men fandtes 1855 i forhallen. Nu anbragt op ad vestvæggen i omgangens nordligste fag.

85) O. 1700. Petrus Terpagrius (Peder Terpager), konrektor ved Ribe skole 12 år, lektor i teologi □ år, (sognepræst i Vester Vedsted, og samler af og forfatter til en række teologiske, filosofiske og historiske arbejder), *22. maj 1654, †□ år □, og hustru Maria (Lauridsdatter) Friis, *□[!] år 1657, †□ år □, efter □ års ægteskab, mor til børnene Marie, Laurenti(us) (Laurits), Wibeche, Nicolai, Marie-Dorothea, Nicolai og Marie. (Peder Terpager døde 1738, hans hustru 1751, af børnene døde Marie (Maren) og Marie-Dorothea 1689, Nicolai (Niels) 1698.) Lys gråbrun kalksten, 272x144 cm; latinsk indskrift med fordybede versaler og store skriveskriftsbogstaver. Indskriften er stenens eneste prydelse udover en indhuggen, omløbende linie, der markerer rammen.

1698 blev sønnen Niels nedsat i sine forældres begravelse i koret,[45] og 1702 angav Terpager, at hans egen ligsten fandtes i apsiden. 1842 fandtes den nede i korsskæringen foran knæfaldet (Frost s. 79), og 1855 i ydre, nordre sideskibs 6. fag. Nu i det tilsvarende fag i ydre, søndre sideskib. - Terpager 1702, s. 51.

86) O. 1701. Gøde Hanssøn, borger, handelsmand og overformynder i Ribe, †18.juni 1701 i hans alders 62. år, og hustru Karen, datter af rådmand Jens Pedersen, †22. maj 1697 i hendes alders 44. år; i ægteskabets 22 år velsignet med 6 sønner og 6 døtre, af hvilke 4 sønner og 1 datter forhen er nedsat her. Lysgrå kalksten, 237x169 cm, med fordybede, store skriveskriftbogstaver og fraktur. Stenen domineres af oval indskrifttavle i laurbærkrans flankeret af snoede korintiske søjler med plantere-lief på postamentet. Under søjlerne ægteparrets skjolde omgivet af små volutbøjler. Til venstre omgiver »GH Bolkiær« et bomærke formet som et 7-tal tværs over et S, til højre ses hendes initialer »KID« omkring et hjerte, hvorfra en plante skyder op. Skjoldene flankerer et nedre skriftfelt: »Denne Steen og Begrafuelse/ Skal Urygeligen blifue/ Oben Ermelte og Dieris/ Arfvinger Arfvelig Tilhørende«. Herunder timeglas og dødningehoved. Øverst på stenen bærer en stofguirlande indskriften »Jahve« i skyer, og i hjørnerne er tulipankranse, hvori evangelisterne sidder ved bogpulte bærende deres navne.

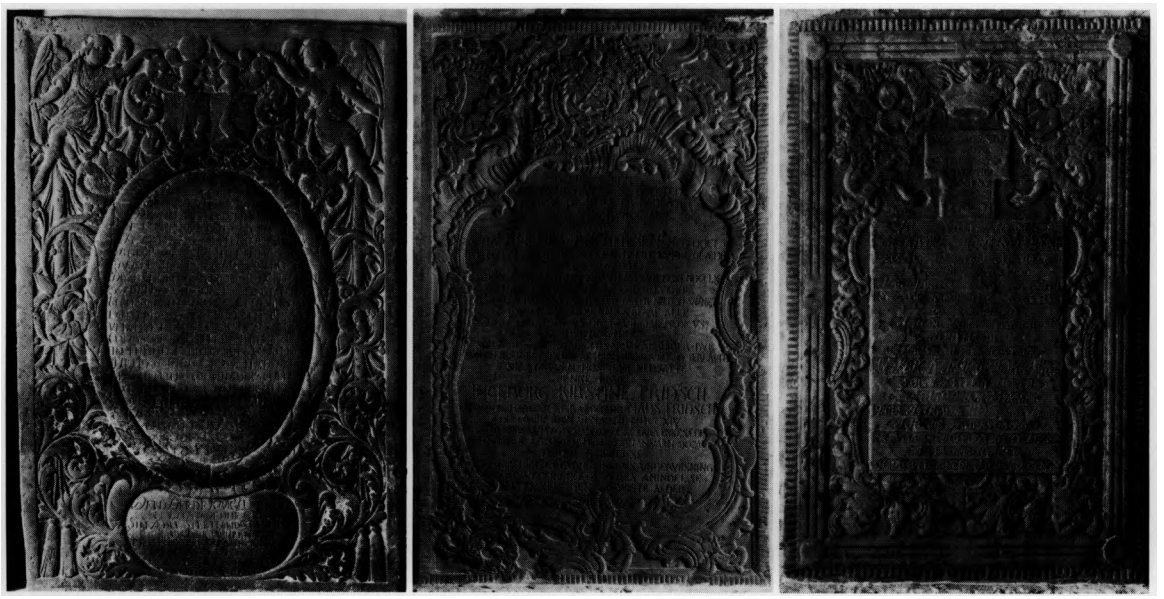

Fig. 464-66. 464. Gravsten (nr. 88, s. 629), o. 1707, over biskop Peder Kraglund og hustru, Helena Thomasdatter. 465. Gravsten (nr. 90, s. 630), o. 1760, over læge Ancher Anchersen og hustru, Ingeborg Kirstine Fridsch. 466. Gravsten (nr. 92, s. 631), o. 1797, over Anders Andersen Weise og hustru, Karen Maria Johansdatter. LL fot. 1974. — *Grabsteine. 464. Des Bischofs Peder Kraglund und seiner Frau. 465. Des Arztes Ancher Anchersen und seiner Frau. 466. Des Anders Andersen Weise und seiner Frau.*

Stenen må oprindeligt være lagt i nordre korsarm. 1727 lod en svigersøn, byskriver Lund, sin søn, Jens, nedsætte under denne - straks inden for nordre kirkedør.[56] Fandtes 1855 i ydre, søndre sideskibs 3. fag, nu opstillet i rummet under det store tårn. - Terpager 1714, s. 15.

87) (Fig. 475)1706. Niels Knudsen, handelsmand i Ribe i <31> år, †<19. aug.> 17<06> i (hans) alders <61.> år, og 1. hustru Margrete Lasdatter, Hans And. Mahlers enke. Med Niels Knudsen avlede hun i 28 års ægteskab 3 børn, †ll. febr. 1702 i hendes alders 70. år. Så og hans anden hustru Anne Nielsd(atter) Terpager, som levede med ham i <2½> år, velsignet med <2> børn,† □ 17□ i hendes alders □ år (jfr. s. 664f. †kisteplade nr. 11 og 14 og †gravsten nr. 65). Mørkegrå kalksten, 228x144 cm, med reliefversaler på den store skrifttavle, andre indskrifter desuden med fordybede versaler. Opbygning og billedprogram svarer nøje til den langt ældre sten nr. 58, bortset fra at den store skrifttavle indrammes af oval laurbærkrans og at skriftstederne er på dansk. Endvidere er våbnene ikke er udformet som kartoucheskjolde, men forsynet med et vældigt hjelmløv på baggrund af samme storfligede blade, der ses ved fugl Føniks. Forneden på stenen ses de afdøde ægtefolks våben med deres initialer; til venstre hans, en liggende okse, hvorover »NKS«, som hjelmtegn to krydslagte plejllignende redskaber, til højre dobbeltvåben for hustruerne, under »MLD« due med oliekvist, under »ANT« blomst, begge hjelmtegn fugle, Margrete Lasdatters med oliekvist.

Stenen blev muligvis lagt i indre, søndre sideskib (jvf. †gravsten nr. 56), men 1842 fandtes den i midtskibet (Frost s. 106). 1855 i ydre, nordre sideskibs 1. fag. Nu opstillet i det nedre tårnrum. — Terpager 1714, s. 13.

88) (Fig. 464). O. 1707. »Her blandt de døde vil du finde den til udødelig erindring værdige og højst ærværdige Peder Kraglund, som var født i Bergen i Norge år 1602, fremstrålede i 23 år som præst ved kirken i Fårevejle og Dragsholm dernæst virkede 31 år som årvågen biskop over alle kirker i Ribe stift, et lys og en støttepille, og sluttede sit liv og sine leveår år

1681. Knyttet til ham, som forhen i ægtesengen, således i graven, den højtelskede hustru Helena Thomaea (Thomasdatter), som var født i Bregnholm år 1613, tilbragte 47 år med ham, og blev moder til to sønner og ni døtre, nu i sit 85. år ved sin død ophørte med at være dødelig i 1697« (jfr. Kragelunds krypt, s. 657). Brunlig kalksten, 222x154 cm. Latinsk indskrift med fordybede versaler og enkelte store skriveskriftbogstaver, mindevers på dansk med tilsvarende skrift. Stenen har den for perioden typiske store, ovale, laurbærkransindrammede skrifttavle, hvorunder et bønneformet felt med mindeverset. Skriftfelterne omgives af akantusløv med store morgenfrueagtige blomster på baggrund af et svagt markeret gardinophæng med hængekvaster. I de øvre hjørner to siddende engle, der i den ene hånd holder palmegren, med den anden støtter ved hjelmprydelsen på det afdøde ægtepars skjolde, der kroner laurbærkransen.

1707 fik familien tilladelse til at lægge en sten på hans åbne begravelse i koret (s. 657).[55] 1842 lå stenen stadig i korsskæringen (Frost s. 79), men 1855 var den flyttet til ydre, nordre sideskibs l.fag. Nu anbragt op ad vestvæggen i dette sideskibs 6. fag. - Terpager 1714, s. 9.

89) (Fig. 476). O. 1709. Peder Madsøn Frisch, »Kiøbhandelsmand og Over Formønder« i Ribe, †<3. maj> 17<09> i hans alders <64.> år, og hustru Kiersten Jensdaater Friis, i hendes alders □ år, og levede i <32> års ægteskab uden livsarving. Mørkegrå kalksten, 200x129 cm. Opbygning og billedprogram svarer nøje til nr. 87, også bibelcitaterne er de samme som på denne sten. Nederst ses det afdøde ægtepars våben med deres initialer, til venstre hans, en svane, som hjelmtegn en putto med sværd og vægt, omgivet af »PM F«, til højre hendes, et englebarn med palmegren og sejrskrans, som hjelmtegn en due med oliekvist i næbbet, flankeret af »KJ DF«. Midt på rammen nederst læses bogstaverne »PPB«, der må være signatur for Peter Petersen i Tønder (se DK. SJyll, s. 2883).

Kirsten Jensdatter Friis nedsattes 19. maj 1733 i den brede gang under hendes egen sten.[56] Det er usikkert om der hermed menes i midtgangen eller i den vestlige tværgang, men da sønnen havde en gravsten (†nr. 66) og et epitaf (nr. 19) i midtskibets vestligste fag, har forældrenes gravsted snarest været her. 1842 nævnes stenen i midtskibet (Frost s. 109) og 1855 i forhallen. Nu opstillet i nedre tårnrum. - Terpager 1714, s. 10.

1723, Johan Hansøn Buch, †1715, se nr. 60.

90) (Fig. 465). O. 1760. »Denne sten skjuler nedgangen til det sted, hvor til hvile er nedlagt, det som kunne dø af hr. Ancher Anchersen, med. doet. hvis fødsel 7. jan. 1702 ikke mere kunne glæde hans forældre, end hans bortgang fra verden 28. febr. 1760, måtte bedrøve de efterlevende. Han blev i sin død begrædet, efter sin død savnet som en fuldkommen læge af alle, som land-fysicus og provincial-medicus af Riiber stift, som medicus og stads-fysicus af Riiber by, som en kær ægtefælle af hans bedrøvede efterladte nu i graven hos ham nedsatte enkefrue, Ingeborg Kirstine Fridsch, en værdig datter af rådmand Mads Fridsch, født i Riibe 6. marts 1714, og efter 28 års ægtestand og (30) års enkesæde ved døden afgangen (31.jan. 1790). Deres stiftelse til Riiber bys fattige børns undervisning skal vedligeholde deres amindelse end og hos den sildigste alder« (jfr. epitaf nr. 20). Lys gråbrun kalksten 230x145 cm, med fordybede versaler. Den store skrifttavle indrammes af rocaille, der foroven omslutter afdødes skjold med to krydslagte ankre, også hjelmtegnet er et anker (jfr. Anchersen). Rocaillen når ud til den tværriflede, profilerede ramme. Under indskriften læses »AHB«, signatur for Andreas Hinrichsen Bildhauer (Jfr. DK. SJyll., s. 2777f.).

6. marts 1760 fik enken tilladelse til at nedsætte sin mand i de Podebuskers og Gyldenstjerners åbne begravelse i midtskibets l.fag, og fem år senere købte hun begravelsen for 60 dl. kurant (jfr. Sehesteds begravelse, s. 660).[66]

Stenen lå muligvis stadig over begravelsen i 1842 (Frost s. 106), men 1855 lå den i ydre, nordre sideskibs 3. fag. Nu opstillet i nederste tårnrum.

1762, Christopher de Hemmer, se nr. 11.

91) (Fig. 467). O. 1780. Peder Fridsch, (borgmester i Ribe), *7. juni 1712, (†23. april 1787), og hustru S[o]phia Frausing, *29. april ..., †23. dec. 1771; de indgik ægteskab 27. sept. ..., og blev forældre til tre børn. Lys okker kalksten, seks lige store, udskårne stykker i form af cirkeludsnit; langsiderne måler 101 cm, mens enderne er henholdsvis 55 og 16 cm. Stykkernes form skyldes deres anvendelse i podiet for fontens opstilling 1845 (jfr. s. 432 og fig. 296). Da de seks stykker udgør næsten hele gravstenen, kan dennes mål sættes til ca. 200x120 cm; indskrift med fordybede versaler. Stenen har klassicistisk udsmykning, rektangulær skrifttavle med laurbærguirlande kronet af olielampe omgivet af palme- og laurbærgren; nederst på stenen en stor blomsterroset. Hele udsmykningen står på prikket bund inden for en glat ramme.

1780 fik borgmester Fridsch tilladelse til at lægge en ligsten af norsk sandsten, som han havde fået fra København, over sin kone. På det anviste sted i midtskibets 2. fag »ca. i lige linie fra prædikestolen« lå en stor, blå sten, vistnok over Johan Pouch (†gravsten nr. 40), som kunne flyttes til siden hen mod mandsstolene.[66] Herfor betaltes 10 rdl.[45] - Stenen blev som nævnt skåret i stykker 1845; stumperne opbevares i kirkens materialhus.

1792. Hans Nielsen Kalhauge, se nr. 84.

92) (Fig. 466). O. 1797.- Anders Andersen Weise, borger og lærredshandler i Ribe, *4. april 1719 i Ribe, †20. aug. 1795 sammesteds, i hans alders 76. år, og hustru Karen Maria Johansdat(ter), *15. dec. 1729 i Fiellrup i Fyen, †9. maj 1797 i Ribe, i hendes alders 68. år, levede i ægteskab 44 år og avlede 7 børn. Lysgrå kalksten, 189x125 cm, med store skriveskriftbogstaver og versaler i relief anbragt i fordybede bånd. Den store rektangulære indskrifttavle, omkranset af rocailleværk, har foroven to mindre, rektangulære tavler med skriftord (Åb. 2,10); herover ses en krone, båret af to flankerende engle, der er placeret i rocailler. Stenen har, inden for tværriflet indfatning, en bred, profileret ramme med små, glatte medaljoner på hjørnerne.

Stenen lå 1842 i nordre korsarm (Frost s. 50), 1855 i ydre, søndre sideskibs 5. fag. Nu opstillet i det nederste tårnrum.

93) O. 1797. Chresten Foersom, borger og urmager i Riibe, *13. aug. 1737, †8. aug. 1797, og hans datter Magdalene Foersom, *27. maj 1767, gift med borger og urmager Falck, moder til 3 børn, †16.juli 1797. Grå kalksten, 182x121 cm, med fordybede skønskriftbogstaver. Indskriften er stenens eneste prydelse udover den smalle, tværriflede, profilerede ramme. En ældre placering end den nuværende, i ydre, nordre sideskibs 4. fag, kendes ikke.

94) 0.1844. Wilhelm Obitz, *7. nov. 1821, †3. sept. 1844. Grå sandsten, 62x46 cm, fordybede versaler. Over indskriften (med gravvers) en fordybet syv-oddet stjerne og langs kanten høj karnisprofil. Stenen ligger nu forsænket i ydre, søndre sideskib, men må oprindelig have haft plads på kirkegården.

NOTER TIL S.585-631

Vedr. arkivalier, litteratur og forkortelser henvises til s. 52f.

[1] Løffler: Gravsten, s. 16 og Tavle XVII, 84.-KultHistLeks. Art. Gravmonumenter (Erik Moltke).

[2] NM2. Tegning af gravstenen med påtegning, hvorefter den er opgravet på »Lindegård« 1843. Sign. af Magnus Petersen, 7. sept. 1871.

[3] NM2. Korrespondance 1884.

[4] Løffler: Gravsten, s. 12 og Tavle 1,5. - Jfr. runegravsten i Tisted kirke, DK.Tisted, s. 57.

[5] NM2. Breve 30. sept. og 9. dec. 1854 fra Helms til direktionen, der betalte for en ny dørsten til gæstgivergården.

[6] J. Stracke: Romanische Bildnisgrabsteine in Ostfriesland. Jahrbuch der Gesellschaft für Bildende Kunst und Vaterländische Altertümer zu Emden 34, 1954. - H. Martin: Vroeg-middeleeuwse zandstenen sarcophagen in Friesland en elders in Nederland. Drachten 1957. - M. W. Mosel: Die Anfänge des plastischen Figurengrabmales in Deutschland, Würzburg 1970, s. 70f. - K. Bauch: Das mittelalterliche Grabbild, Berlin, New York 1976, s. 18f.

[7] Begge tegninger i NM2., Abildgaards er påtegnet en kort beskrivelse.

[8] Stenens opbygning svarer nøje til de frisiske, der vistnok fortrinsvis er af buntsandsten (jfr. s. 530), Martin (jfr. note 6) nr. 67, 82. Den karakteristiske

Fig. 467. Gravsten (nr. 91, s. 631), o. 1780, over borgmester Peder Fridsch og hustru, Sophia Frausing. Fremdraget 1979. Bjerrum Jensen fot. — *Grabstein des Biirgermeisters Peder Fridsch und seiner Frau, ca. 1180, 1919 an den Tag gebracht.*

bølgeranke, ofte med vinløv, optræder også på sandstensfonte, der må formodes at være udført i de samme værksteder. Et eksemplar findes i Nr. Fårup lige nord for Ribe. Se Mackeprang: Døbefonte, s. 367.

[9] En sådan genanvendelse allerede i middelalderen er almindelig for de frisiske sten. J. Stracke (jfr- note 6), s. 75. - Jfr. også kantoren Olavs gravsten i Roskilde domkirke. DK.Kbh.Amt., s. 2011.

[10] P. F. Suhm: Historie af Danmark V, 1792, s. 518, med henvisning til tilskrifter i et eksemplar af Pontoppidans Marmora Danica.

[11] NM2. Abildgaards tegning, Høyens lommebog nr. X,lf. og C. A. Jensens indb., der hviler på undersøgelser 1902 og 1926.

[12] Dipi. Dan.2.rk.IV, 235. - Jfr. Kinch I,120f og Løffler: Gravsten, s. 26.

[13] Kun Høyen har ment at læse »herb«, Abildgaard læste »ø« for »o(biit)« og som den eneste »pr(imo)« i årstallet, hvor stenen nu har en større afskalning.

[14] NM2. Brev fra Høegh Guldberg 11. jan. 1831.

[15] Eksempelvis i Gravenhorst (1282) og Leeden (o. 1300), Westfalen, begge tresidet afsluttet i den ene ende. Die Bau- und Kunstdenkmäler Westfalen, Kreis Tecklenburg, s. 42, 66.

[16] A. H. Nielsen: Notitser om Embeds- og Bestillingsmænd i Ålborg, Ålborg 1879-80, s. 147.

[17] LA Vib. Ribe bispearkiv. Kapitlets tegnebog 1538-1675 og Ribe domsogns kirkebøger 1717-1815.

[18] Den tætte, sorte belgiske kalksten, ofte kaldet »belgisk marmor« blev brudt dels ved Tournai, dels ved Namur, hvor stenen er kendelig ved sit indhold af glimmer. F. A. Greenhill: Incised Effigial Slabs, London 1976, I,28f, 31.

[19] F. A. Greenhill: Incised Effigial Slabs I—II, London 1976. - Jfr. B. Bøggild Johannsen: Birger Peterssons gravsten i Uppsala domkirke og dens ikonografi.

[20] De nederlandske gravmonumenters udformning og teknik er specielt behandlet af Greenhill (jfr. note 19) I,s.llf. og af H. K. Cameron: Technical Aspects of Medieval Monumental Brasses, i The Archaeological Journal 131, 1974. Ribe domkirkes samling af plyndrede Tournai-sten har flere paralleller i Nederlandene, Frankrig og England, hvor specielt en række sten i Boston (Lincolnshire) fremhæves af H. K. Cameron (brev til Ribes Antikvariske Samling.

[21] Knud Holm: Erik Menveds og Ingeborgs gravplade - restaurering og undersøgelse. NMArb. 1972.

[22] Greenhill (jfr. note 19) I, s. 12, II, eksempelvis fig. 47a, 50b, 58a.

[23] Cameron (jfr. note 20), s. 234.

[24] En prøve udtaget under konservering 1972 viser, at pladens fordybede dekoration i hovedsagen må være støbt sammen med pladen, der formentlig blot er gået efter med en gravstik. Venligst meddelt af konservator Knud Holm.

[25] C. A. Jensen har foreslået (notat i NM2), at fragmentet skulle stamme fra Anders Bundesens plade og bl.a. udgøre de to sidste bogstaver i hustruens navn, der i så fald skulle have været stavet »Alna«. Dette ville dog forudsætte fejlafskrift af såvel Terpager som Abildgaard (jfr. s. 636). — På de nævnte nederlandske messingplader synes majuskler senest at optræde 1369, minuskier tidligst 1357. Hans Eichler: Die gravierten Grabplatten aus Metall im 14. Jahrhundert und ihre Vorstufen. Köln 1933, s. 52f.

[26] Se Holm (jfr. note 21), s. 179f. I Ringsted, hvor der er brugt nagler til beklædningens fæstnelse, består den af et stort antal mindre plader samlet på bagsiden med skinner. Om der til disse er lavet udsparinger i stenen, vides ikke.

[27] NM2. Jacob Helms' indb. 1874 og notat af C. A. Jensen.

[28] NM2. Brev fra P. T. Hanssen til Oldsagskommissionen l.jan. 1831. - Jfr. V. Her mansen: Antikvarer i det gamle Ribe s. 635, i ÅrbRibe, bd. 14.

[29] Den største eksisterende findes i Schwerin, lagt over to bisper, 400x194 cm. Die Kunst- und Ge-

schichts-Denkmäler des Grossherzogthums Mecklenburg-Schwerin, Schwerin 1898, II, 563.
[30] Greenhill (jfr. note 19) 1,13, II, f.eks. fig. 61a.
[31] Greenhill (jfr- note 19) I, 13.
[32] Stenen tegnedes 1774 af Abildgaard, der omtaler den »inden for den Kirkedør paa nordlige Side lige over for nordlige indgang eller dør til Koret«. Tegning i NM2. - Se også Galthen 1792, s. 125.
[33] Ifølge DaBiogrLeks. var Ivar Munks dødsdag 9. febr. Såvel Terpager som C. A. Jensen har læsningen: »do(m)i(ni)ca LX«, hvilket må være en fejllæsning.
[34] Samme motiv findes på en bispehue fundet i en grav, der kan være Ivar Munks, jfr.s. 538.
[35] Weinrebenmadonna, jfr. Lexikon der Christlichen Iconographie IV, sp. 489. Freiburg 1972.
[36] For opfattelsen af figurerne som vildmænd taler den viltre hårvækst og køllen, men som regel er vildmænd enten langt mere behårede eller iført bladværk; jfr. R. Bernheimer: Wild Men in the Middle Ages. Haward 1952.
[37] V. Thorlasius-Ussing: Billedskæreren Claus Berg. Kbh. 1922, s. 84f.
[38] Relieffet giver ingen løsning, idet den døde på en gang er vist liggende (hovedpuden) og stående (løven), således som det var almindeligt, jfr. Anders Bundesens messingplade fig. 469. Af ældre afbildninger findes et stik hos Terpager (1736, s. 325) og i NM2 en tegning af Abildgaard, der har udstyret prælaten med et kækt overskæg.
[39] Suppleret efter Abildgaard (der fejlagtig angiver dødsåret til 1546) og Terpager 1702, s. 81.
[40] DaAdÅrb. 1967, II,3f.
[41] Jfr. note 40. - Indskriften var allerede ulæselig på Abildgaards tid; suppleret efter Terpager.
[42] DaAdÅrb. VIII, 384 og XXXI, 472.
[43] Arthur Henkel: Emblemata. Stuttgart 1967, sp. 649.
[44] Suppleret efter Helms' skitse 1855 i NM2.
[45] LA Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899.
[46] LA Vib. Ribe bispearkiv. Kapitlets tegnebog.
[47] Personalia er hentet fra Søhanes epitaf, da stenens eneste primære læselige indskrift er »hedensoved«. Identifikationen hviler derfor på Hans Jessøns bomærke, gengivet af Terpager (jfr. fig. 413, nr. 17), samt på initialerne »HI«.
[48] Hegelunds almanak I, 188.
[49] Suppleret efter rgsk. (jfr. note 45) og LA Vib. C 4-892 (under 3. april 1614).
[50] Jfr. Grete Lesky: Barocke Embleme. Graz (Uden år), s. 116 og 220.
[51] Kornerup I, 382f.
[52] Suppleret efter gravstenen i Føns.
[53] Abildgaards angivelse (1774) af stenens placering nord for alteret, må betragtes som en skrivefejl.
[54] Rgsk. (jfr. note 45). - Degn 1981, I, 110.

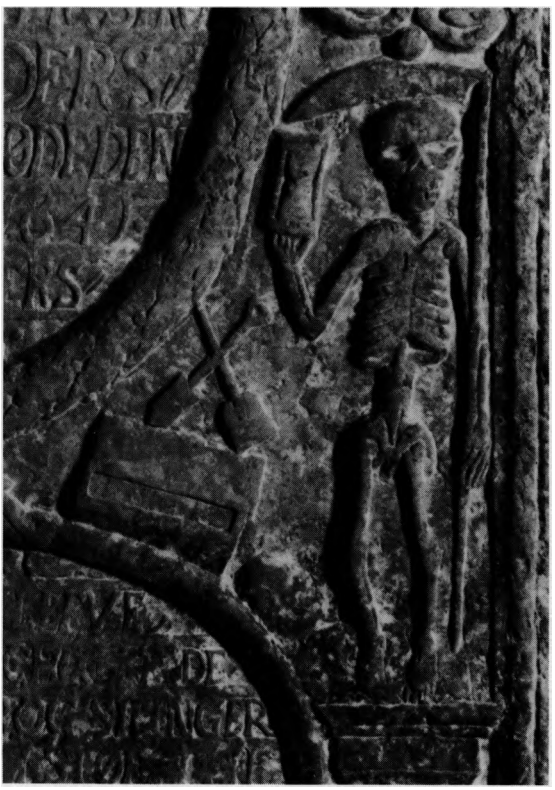

Fig. 468. Benrad med dødssymboler. Detalje af Hans Olufsøns gravsten (nr. 55, s. 612, jfr. fig. 448). LL fot. 1974. — *Todessymbole, Detail von Fig.%448.*

[55] LA Vib. Ribe bispearkiv. Ribe domk. 1530-1786.
[56] LA Vib. Ribe domsogn. Kirkebøger 1717-1815.
[57] Kapitlets tegnebog (jfr. note 46); ifølge kirkeregnskabet for 1651 er kun betalt 30 dl. (jfr. note 45).
[58] Stenen er formentlig genanvendt, idet Søren Andersen Vedel 1643 købte en gammel hvid ligsten; spor af tidligere anvendelse ses ikke. Rgsk. (note 45).
[59] 1788 blev præsident Ussing begr. i de Vedlers åbne begravelse, som gik ind under koret. Kirkebøger (jfr. note 56).
[60] Kapitlets tegnebog (jfr. note 46). Når A. S. 1635 omtales som salig, må det være en skrivefejl.
[61] Abildgaard angav på sin tegning (1774) placeringen: »midtvejs ned i den midterste gang«. NM2.
[62] A. H. Nielsen: Personalhistoriske Notitser om Embeds- og Bestillingsmænd i Aalborg. Ålborg 1879-80, s. 101.
[63] JySaml. 1874-75, s. 243.
[64] Kapitlets tegnebog (jfr. note 46). Kapitlets stadfæstelse af overdragelsen er dateret 13. maj. Freden sluttedes i København 14 dage senere.
[65] Degn 1971, s. 203.
[66] LA Vib. Ribe domk.insp. Dok.ang. stolestader m.m. 1704-1823.

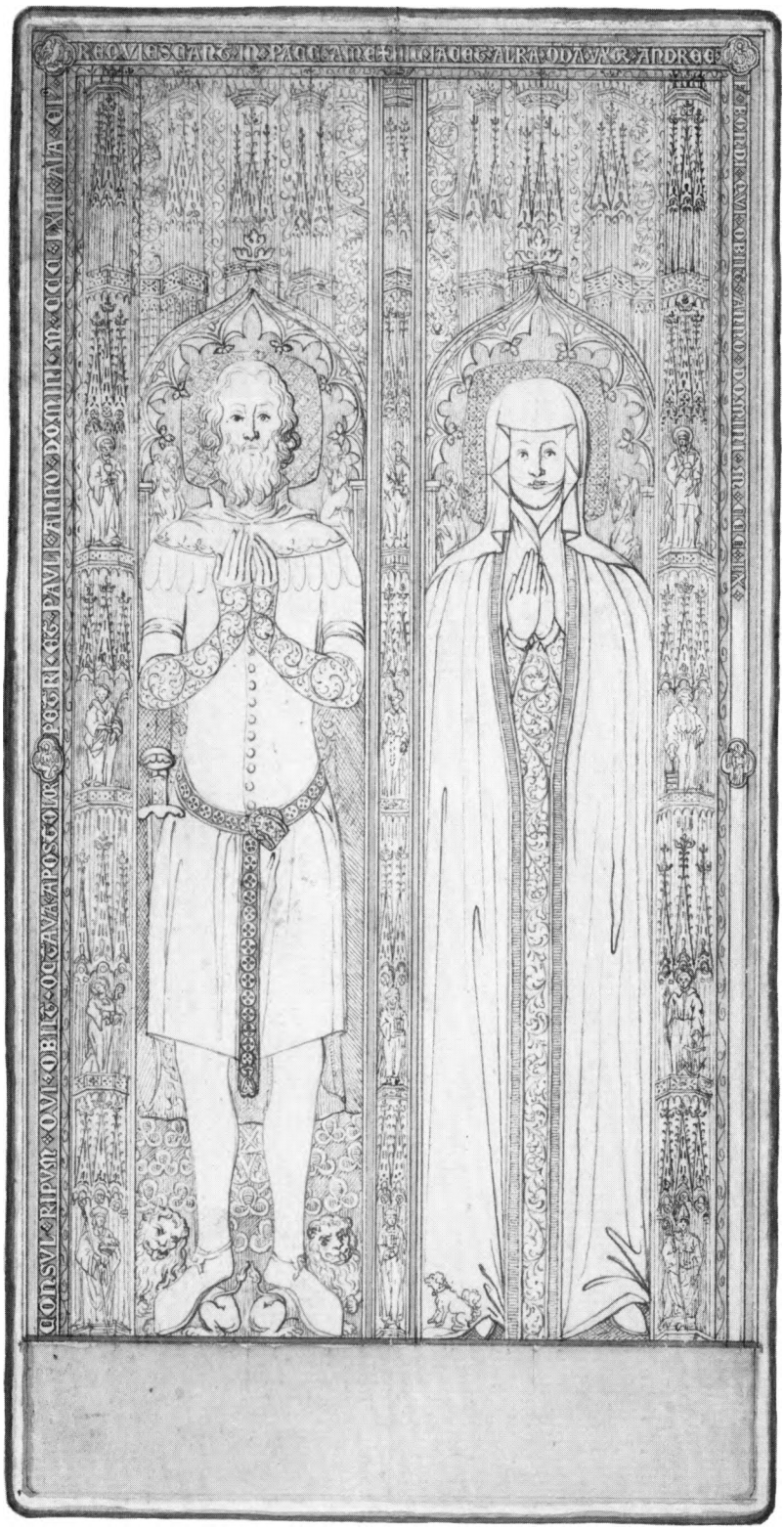

Fig. 469. Borgmester Anders Bundesens og hans hustru Alras messingklædte †gravsten (nr. 10, s. 635). O. 1363. Efter tegning 1776, i NM2. — *Mit Messing verkleideter Grabstein des Biirgermeisters Anders Bundesen und seiner Frau, Alra.*

†GRAVSTEN

NOTER S. 647

1) O. 1230. Biskop Tuve, ifølge bispekrøniken begravet i koret under en lille sten, hvorpå hans navn var indskrevet.[1]

2) (†?) O. 1259. Kong Kristoffer I. Behandlet under kongegrave, s. 528.

3) 1296. Herbert Sommer, borger i Ribe (jfr. hustruens gravsten 1291, nr. 7). Ifølge yngre anniversariebog var han begravet under en blå sten belagt med messing (»auricalco impresso«), som lå ved hans alter. En tilføjelse i marginen oplyste, at det drejede sig om S. Olavs alter, der stod ved højaltret i koret (s. 105, jfr. fig. 259).[2]

4) O. 1300? Fru Odburgh, Herman Bondes hustru.[3] Efter ældre anniversariebog var hun begravet under en gul (»pallidus«) sten, hvori hendes navn var hugget (»sculptum«). Stenen lå »næsten midt i gulvet, tre alen fra S. Laurentius' alter« (jfr. s. 100, 416).[4]

5) O. 1313. Biskop Kristiern, begravet midt i koret under en blå sten (»lapide blauii coloris«), jfr. hans alter ved korets østvæg (s. 101, 416). Her lå stenen øjensynlig endnu o. 1600, lige øst for Kong Kristoffer I.s monument (jfr. begravelse, s. 536).[5]

6) 0.1338. Magister Esger, kaldet Mø (Esgerus dictus Mö), kantor. Ældre anniversariebog oplyser, at han var begravet under to blålige sten (»coloris quasi blauei«), på den ene var indristet: »Cantor Esgerus«. Stenen lå i kirkens vestende midt i gulvet, over for døren til S. Nikolai kapel (s. 104).[6]

7) O. 1350, Johannes Lembechen (Limbæk), ridder, og hans (første) hustru Jutta. Messingbeklædt, formentlig ganske svarende til Anders Bundesens (†nr. 10, fig. 469). O. 1567 førte fru Karen Krabbe, enke efter Niels Skeel, der var efterkommer af Limbækkerne, den store messingplade til Viborg domkirke (jfr. s. 109), hvor den blev beskrevet af Resen og Christen Erichsøn, inden den 1728 gik til ved domkirkens store brand[7]: »Hicjacet Johannes de Lembecken, qvi obiit anno d(omi)ni MCCC□. Hic jacet Iutta qvondam uxor Ioh(annis) de Lembechen, qvæ obiit anno d(omi)ni MCCC (Her hviler Johannes Limbæk, som døde i det Herrens år 13□. Her hviler Jutta, fordum Johannes Limbæks hustru, som døde i det Herrens år 13□).[8] Ægteparret var vist »i noget mere end naturlig Størrelse«; over hans hoved stod: »Christi Fili Dei miserere mei« (Kristus, Guds søn, hav barmhjertighed med mig). Over hendes hoved læste Resen: »Mater Dei memento me« (Guds moder husk på mig), medens Christen Erichsøn læste: *»O* Mater Dei miserere mei« (O Guds moder hav barmhjertighed med mig). De to figurer var flankeret af apostle, på den ene side S. Peter, S. Andreas og S. Johannes, på den anden S. Paulus, S. Jakob og S. Thomas; endvidere sås de gravlagtes våben, Limbæk og Moltke, der gengives af Resen (fig. 470).

Johannes Limbæk døde 6.jan. 1350, øjensynlig som offer for den sorte død. Gravskriftens uudfyldte årstal tyder på, at monumentet har været bestilt endnu før Juttas død, der må være indtruffet noget tidligere, idet han efterlod sig en hustru ved navn Katarina.[9]

Oplysningerne om stenens tidligste placering er modstridende, idet ét brev vil vide, at den havde ligget i S. Nikolai kapel, et andet, at den havde ligget over Limbækkernes grave i Bethlehems kapel (jfr. s. 109). O. 1560 blev stenen med de Limbækkers våben lagt for(an) koret, hvor også Anders Bundesens messingsten (nr. 10) anbragtes til pryd. Medens messingbeklædningen 1567 førtes til Viborg, er det muligt, at stenunderlaget forblev i Ribe (jfr. gravsten nr. 18).

8) O. 1358. Christina Godiksdotter, Marquard Konradsons hustru. Hun lå under en blå sten til højre for S. Peters alter, der har stået et sted midt i kirken (jfr. s. 416).[10]

9) O. 1361, Astrad, ærkedegn, der ifølge yngre anniversariebog havde en lille sten, hvorpå hans navn stod skrevet. Den lå foran fonten.[11]

10) (Fig. 469). O. 1363. Anders Bundesen, rådmand (og borgmester) og hans hustru Aira (Allek eller Alke). Messingklædt, »giort af udgraveret Messing-Plade fastnaglet til en

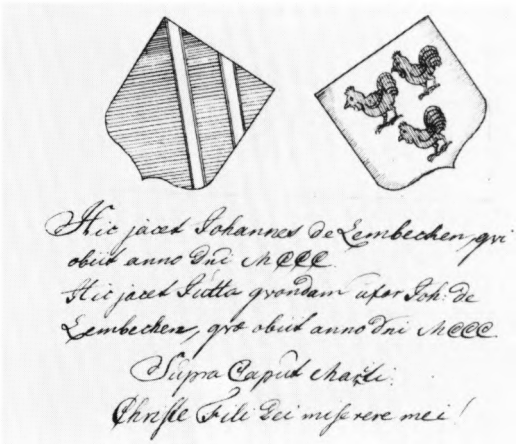

Fig. 470. Skjolde for slægterne Limbæk og Moltke fra messingklædt †gravsten (nr. 7, s. 635), o. 1350, over ridderen Johannes Limbæk og hans (første) hustru Jutta. Efter tegning i Resens Atlas, KglBibl. — *Wappen der Familien Limbeck und Moltke auf dem mit Messing verkleideten Grabstein des Ritters Johannes Limbeck und seiner Frau, Jutta.*

blaagraa Marmor-Steen«, kendt gennem Abildgaards tegning 1776 (fig. 469). Den viser et meget fornemt, sandsynligvis nederlandsk arbejde, hvis nederste del var gået tabt før 1702, og dermed gravskriftens begyndelse: »[Hic iacet Andreas Bundisen] consvl Rip(en-si)vm qvi obiit octava opostolor(vm) Petri et Pavli anno Domini mccc lxiii. A(n)i(m)a ei(vs) reqviescant(!) in pace, ame(n). Hic iacet Aira q(von)da(m) vxor Andree f(ilii) Bondi qvi obiit anno Domini m ccc lx□« (Her hviler Anders Bundesen, rådmand i Ribe, som døde ottendedagen efter apostlene Peters og Pouls dag (6. juli) i Herrens år 1363. Hans sjæl hvile i fred, amen. Her hviler Alra, forhen Anders Bundesens hustru, som døde i Herrens år 136□).[12] Gotiske majuskler i et peripatetisk skriftbånd, der brydes af firpas, i hjørnerne med evangelisttegn, midt på langsiderne med engel. Inden for viser tegningen ægtefællerne under hver sin underdelte kølbuebaldakin, indrammet af en rig gotisk nichearkitektur. De døde er vist i den for middelalderlige gravminder typiske sammenblanding af stående og liggende stilling, frontalt, med hænderne samlet bedende for brystet. Hovederne hviler på broderede puder, der holdes af små engle, som sidder på skuldrene; han står på ryggen af to løver, hun har ved fødderne trofasthedssymbolet, en lille hund med bjældehalsbånd. Anders Bundesen, med halvlangt, bølget hår og fuldskæg, er klædt i en knælang, snæver knappekjortel med ærmer, der lader underkjortlens meget lange, tætsiddende, rigt broderede ærmer synlige fra albuen. Kappe og skulderslag med tungebort, langt prægtigt bælte, spidse sko, og ved højre side et kort sværd. Hustruens ansigt er indrammet af hoved- og hagelin; under den fodside kappe ses en fint broderet, langærmet kjole og forneden stikker de spidse sko frem. I den omgivende, perspektiviske nichearkitektur er anbragt 12 helgener; Abildgaards gengivelse tillader kun bestemmelse af nogle enkelte. I øverste række fra venstre S.Johannes Apostel, S. Paulus og S. Peter(?), derunder S. Laurentius og S. Klemens. Tegningen viser at messingbeklædningen har været nedfældet i den underliggende sten, der har har haft en omløbende vulst (jfr. gravsten nr. 15).

Fremstillingen slutter sig til en række nederlandske messingsten, der formentlig er udført i Brügge. Nærmest blandt de bevarede monumenter står stenen over Johan von Zoest (†1361) og hans hustru i Torun (Polen).[13]

Stenen lå oprindelig i det af Anders Bundesen stiftede S. Barbaras kapel (s. 89, 307). 1560 skænkede rådmand Oluf Steffensen, hvis kone, Marine Termens datter, nedstammede fra Anders Bundesen, gravmonumentet til kirken til en »besynderlig Prydelse«. Den blev lagt lige foran korgitret, syd for døren (jfr. †nr. 7), hvor Oluf Steffensen, hans kone og børn fik fri begravelse under stenen. Også deres efterkommere skulle nyde begravelse der, men dog således at der betaltes til kirken, ligesom det ikke skulle ligge den til last, at stenen »optages og atter nedlægges«. En skitse i kirkens tegnebog (fig. 472) viser placeringen af stenen, der bærer påtegningen: »Vnder Anders Bondsøns steen offuerlagt met missing ligger Oluff Stephensen«.[14] Under kirkens restaurering 1792 blev messingpladerne, »som laae paa en gammel Liigsten og ei duede noget«, overladt til den

kobbersmed, som udførte kirkens nye urskiver (jfr. s. 77, 468, 512). Siden er også stenunderlaget forsvundet,[15] og en lille *messingplade (fig. 419), fundet 1901, kan næppe stamme fra denne sten (jfr. s. 592). - Terpager 1702, s. 64.

11) O. 1363. Hr. Peter Iversen (Petrus Iwari), kannik i Ribe og Århus, ifølge ældre anniversariebog begravet »nær fonten mod øst under en mørk (fusci coloris) sten« (SRD. V, 551).

12) O. 1365. Hr. Johannes Bund (Johannis Bund), ærkedegn. Stenen lå nogenlunde midt i gulvet 1414, da præsten Jacob Johansen (Jacobus Johannis) blev begravet under den (SRD. V, 558).

13) O. 1387. Hr. Tu ve Torstensen (Two Thorstanni), ærkedegn, der efter en tilføjelse i yngre anniversariebog lå under en blå sten hvorpå var to hoveder (indlægning? jfr. gravsten nr. 18). Stenen lå ved S. Olavs alter mod syd, dvs. i højkoret (jfr. s. 416).[16]

14) 0.1441. Hr. Niels Søbo (Nicolaus Siöbo); han lå under en lille hvid sten foran Maria Magdalenes alter (s. 102). - Terpager 1736, s. 298.

15) O. 1469. Hr. Tyge Torkildsen (Tucho Thorkilli), kannik i Ribe og Viborg. Han lå under en hvid sten ved S. Peter og Povls kapel (s. 106). - Terpager 1736, s. 268.

16) O. 1483. Peter Nielsen (Petrus Nicolai), biskop: »... Reverendus Pater et D(omi)nus, D(omi)nus PETRUS NICOLAI, Ep(iscop)us Rip(ensis) ...« (... Den ærværdige fader og herre, hr. Peter Nielsen, biskop af Ribe ...). Stenens oprindelige plads har været over bispens grav i S. Andreas' kapel (s. 88, 312, jfr. begravelser, s. 538), hvor den øjensynlig stadig lå 1702. - Terpager 1702, s. 85 og 1736, s. 271.

17) 1500. Anonym, med indskriften: »ANNO MCCCCC«. - Terpager 1702, s. 73.

18) O. 1500. Hartvig Juul, biskop. »HARTWICUS JUUL Ep(iscop)us Rip(ensis) obiit Anno Domini M. D. die Gertrudis« (Hartvig Juul, bisp i Ribe. Han døde Herrens År 1500, på S. Gertruds dag, d.e. 17. marts). Den hvide sten lå i kirkens søndre side,[17] sandsynligvis i Lille Vor Frue kor (jfr. s. 110, 416). - Terpager 1702, s. 85.

Fig. 471. †Gravsten (nr. 19, s. 637), 1546, over Palle Skram. Efter tegning 1774, i NM2. - *†Grabstein Palle Skrams.*

19) (Fig. 471). 1546. Palli Schram (Palle Skram). »An(n)o 1546 den første/ Leffverdag i Faste (13. marts) døde/ i Ribe erligh och welbir-/ digh Ma(n)d Palli Schram/ Hvilken Gvd almegtigste/ gifffe en glædelig/ Opstandelse amen.« Sten af »blaagraa Marmor« ifølge påskrift på Abildgaards tegning (1774), der viser versalindskrift i kartouchetavle, hvorover Skram-våbnet ses i et rundbuet felt. - Efter Terpagers rækkefølge lå stenen 1702 i de søndre sideskibe, hvor den endnu lå på Abildgaards tid. - Terpager 1702, s. 84.

20) 1558. Peder Docter. »A(nn)o 1558 PEDER DOCTER«. - Terpager 1702, s. 73.

20a) Før 1560. Magister Oluf Thomisøn. Hans blå sten skulle, ifølge kapitlets kontrakt fra nov. 1560 med Oluf Steffensen og hans hustru Marine Termensdatter (Oluf Thomisøns broderdatter), anbringes foran kordøren, ved siden af Anders Bundesens messingbelagte sten (†nr. 10). Oluf Steffensen og hans familie skulle have fri begravelse under de to gamle gravsten, der er angivet på en skitse under kontrakten (fig. 472). Det fremgår heraf, at Mette og Karine var begravet under Oluf Thomisøns sten; Karine er muligvis den Karine Hans Fanningers, der mod betaling af 4 dl. blev begravet 1591.[18]

21) O. 1565. Den 28. maj 1565 hensov den velbyrdige mand Sebastian Mudshude. »In carne mea Deum videbo« (I mit kød skal jeg se Herren. Job 19,26). Efter rækkefølgen hos Terpager lå stenen i et af de søndre sideskibe. - Terpager 1702, s. 85.

22) O. 1572. Peder Brun og Gertrud. Ifølge skitsen over gravsten foran kordøren (jfr. †gravsten nr. 10 og 20a) lå disse personer under en sten sydøstligst i skibets første fag (fig. 472). Det må være Peder Brun, †1572, og hans hustru Gertrud Andersdatter Guldsmed.[19]

23) O. 1588. Christen (Pedersen) Lund, †1593, fik 1588 tilladelse til at »henlægge en udhuggen ligsten, som hans navn og mærke står på, på det sted, som salig Bendt Knudsen, fordum borger i Ribe, ligger begravet udi Riber domkirke, hen imod den vestre store kirkedør« (d.e. i forhallen). Herfor betalte han 18 enkende dl. og hans hustru Karine skulle nyde fri begravelse.[20] Karine var muligvis enke efter Benedict (Bendt) Knudsen, †1572.[21]

24) O. 1593. Jens Jensøn Skrædder og hustru, Kirstine Jenskone, betalte 1593 to skippd. bly for tilladelsen til at lægge en ligsten, med navn og mærke på, i nordre korsarm.[20] Her lå den endnu 1659 (jfr. gravsten nr. 68).

25) O. 1594. Las Limes (muligvis borgmester Laurids Hansen Lihme[22]) enke, Karine, fik 1594 tilladelse til at lægge en udhuggen sten på mandens begravelse i indre, søndre sideskib »ved de tre kannikestole tvært over fra prædikestolen«. Herfor betaltes 20 enkende dl.[20]

26) Før 1602. Søffrin Lauritzøn. Dette år blev Ebbe Jessøns spæde søn lagt under sin oldefaders, Søffrin Lauritzøns, sten.[23]

27) O. 1606. »Thames (Thomas) Jørgensen (†1606), gildens og de fattiges forstander her i Ribe 15 ar«. Ud fra rækkefølgen hos Terpager må han være begravet i midtskibets 2. fag. Dette bekræftes ved, at hans hustru, Marine Hansdaatter, 1602 blev nedsat ved lysestagen østen ved hans faders, rentemester Jørgen Pedersøns, grav (jfr. gravsten nr. 27).[23] - Terpager 1702, s. 69.

28) O. 1618. Ebbe Jenssen. Dette år betalte Joen Kremmer 20 rdl. »for Ebbe Jenssens sten at nedlægge på hans begravelsessted ved S. Christoffer« (d.e. i nordre korsarm).[23]

29) O. 1618. Niels Hansøn Griisbeck, rådmand i Ribe, †ll. dec. 1618, i hans Alders 69.år, og hans hustru Kirstine, †14. april 1618, i hendes alders 73.år. (jfr. lysearm, s. 502). 1618 fik Griisbeck tilladelse til at lægge en blå, udhuggen sten på sit begravelsessted i midtgangens nordside, mellem 2.pille fra øst og prædikestolen. (jfr. †gravsten nr. 63).[20] Stenen fandtes endnu 1842 i midtskibet, muligvis flyttet noget mod øst (Frost, s. 109). - Terpager 1702, s. 68.

30) 1620. Laurids Tøgersen, borgmester i Ribe i ti år, som døde nytårsdag 1594 i hans alders 77. år. Hans 1. hustru Karen, magister Jens Warders datter, som døde 6. nov. 1550, 55 år gammel, og hans 2. hustru Ingeborg, salig Lambert Ibsens datter, som døde 21.febr. 1620, 78 år gammel, efter 31 års ægteskab og i enkesædets 26. år. 14. aug. 1620 betalte svigersønnen Christen Friis 20 rdl. for at lægge en sten.[23] Ifølge skødet 20. okt. måtte børn og arvinger »henlægge en udhuggen, blå ligsten, på forne deres salige afgangne forældres begravelsessted udi Ribe domkirke, som tilforn er bevilget på den midterste brede gang lige for den nederste pille til den søndre side«.[20] Her, i midtskibets vestligste fag, havde flere medlemmer af slægten Friis en begravelse (jfr. gravsten nr. 58 og 63). - Terpager 1702, s. 71.

31) O. 1624. Rådmand Baltzer Knudsøn og Anne Baltzers. Børn og arvinger fik 1624 tilla-

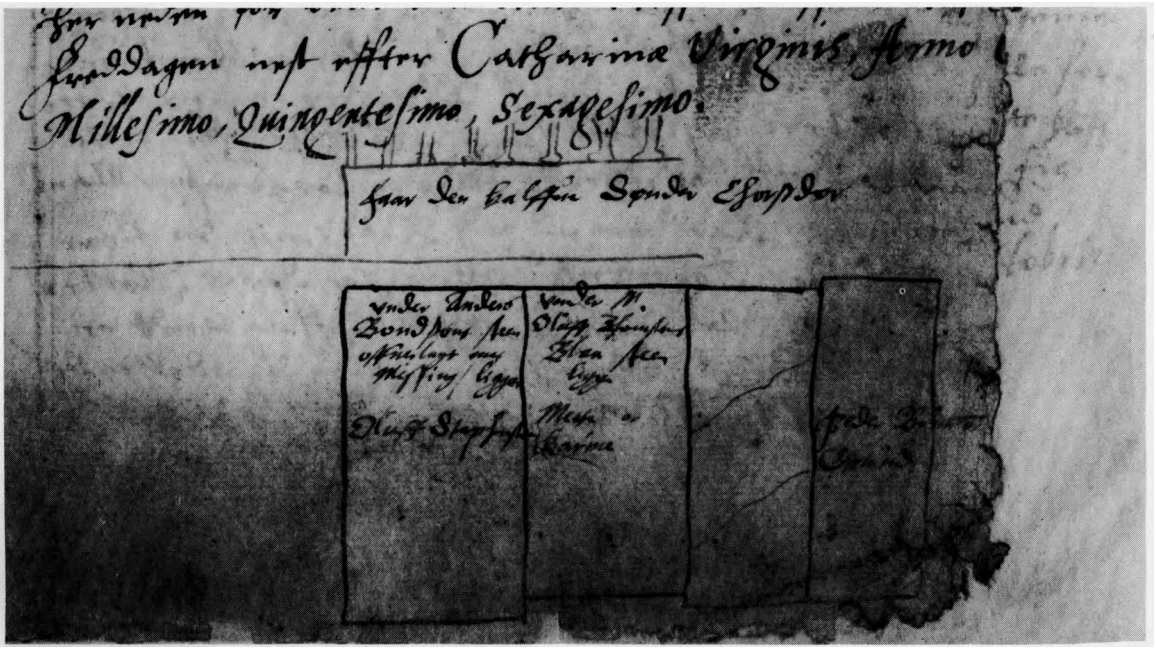

Fig. 472. Skitse fra slutningen af 1500'rne visende »Sønder Chorsdør« (se †korgitter s. 437) og nogle foranliggende †gravsten med påskrifterne: »Vnder Anders Bondsøns steen offuerlagt met Missing (nr. 10, s. 635) ligger Oluff Stephensen; Vnder M(agister) Oluff Thomsøns Blaa steen (nr. 20a, s. 638) ligger Mette oc Karine; Peder Brun oc Gertrud (nr. 22, s. 638)«. Efter kapitlets tegnebog i LA Vib. — †*Grabsteine, vor dem Chorgitter, gezeichnet im 16. Jahrhundert.*

delse til at lægge en udhuggen, hvid ligsten over deres salige forældre »udi den gang bag prædikestolen på den nørre side« (d.e.- indre, nordre sideskib). Anne Baltzers og hendes børn havde allerede betalt 20 enkende rdl. in specie herfor.[20]

32) O. 1625. Slotsskriver Anders Matthsøn. Hans efterfølger i embedet, Peder Severinsøn, betalte 1625 10 enkende rdl. in specie for at lægge en udhuggen sten over hans begravelse i søndre korsarms sydvestre hjørne, op til Skeels kapel.[20]

33) 1600'rnes første fjerdedel. Rådmand Mogens Grave, †1635 (jfr. epitaf nr. 6 og lysearm, s. 502). Nytårsdag 1607 indgik Mogens Grave en aftale med kapitlet om sin begravelse, der skulle ligge i midtskibets brede gang lige ud for hans egen stolestade og næsten tværs over for prædikestolen. Her måtte han lægge en blå ligsten, når den var udhugget, og det faldt ham selv bekvemt. Det garanteredes, at hans arvinger »ikke indtrænges med deres begravelsessted under karlestolene, men haver frit rum til deres ligkister (i begravelsen) uden for forne stolestade på kirkegulvet«. Mogens Grave fik 1610 tilladelse til at opsætte sit epitaf, og 1626 gentoges garantierne vedrørende begravelsen, hvor han nu havde ladet henlægge en ligsten.[20] Endnu 1842 fandtes stenen i midtskibet (Frost, s. 106).

34) O. 1627. Rådmand Hans Lauritsøn, †1648, og hustru Lene Bertelsdatter, †1650. 1627 fik Hans Lauritsøn, mod betaling af 40 rdl. in specie, tilladelse til at lægge en udhuggen ligsten på sin begravelse. Denne fandtes i midtskibets 2. fag, »neden for den store lysestage, som stander midt på gulvet, norden for salig Hans Badskers begravelse mod kvindestolene«.[20] 1746 blev kapellan Nikolai Clausen nedsat under den store sten, som lå over Hans Lauritsøn og hustru samt deres søn, der var død i sine unge år 1609.[24]

35) (Fig. 473, 479) 1622. »Salig M(agister) Anders Sørenssøn Vedel, Fordom Prædickant paa Kiøbenhaffns Slot, siden Kong. Mayst. og disse Rigers Historicus, saa og Decanus, Ca-

Fig. 473. †Gravsten (nr. 35, s. 639), 1622, over magister Anders Sørensen Vedel. Efter tegning 1776, i NM2; jfr. brudstykke fig. 479. — †*Grabstein Magister Anders Sørensen Vedels.*

Fig. 474. Gravsten (nr. 58, s. 614), o. 1648, over borgmester Hans Nielsen Friis og hustru Liene Kieldsdaater. LL fot. 1974. — *Grabstein des Bürgermeisters Hans Nielsen Friis und seiner Frau.*

nicke og Senior her udi Riber Domkircke, døde den 13. Februarii, Aar 1616, udi hans Alders 74. Aar. Hans anden Hustru Mette, M(agister) Hans Laugissøns, Fordom Biscop her udi Ribe hans Daatter. Med hvilcken hand lefde i en Gudelig Egteskaf 35 Aar. Og imidlertid aflede med hende sex Sønner og tre Døttre. Hun hensof udi Herren i hendis Alders 72. Aar, den 27. Dag Decemb. Aar 1633. Severinus Velleius suis & cohæredum sumtibus fedt« (Søren Vedel gjorde (stenen) på sin og medarvingernes bekostning). Abildgaards tegning 1776 (fig. 473) viser, at stenen har svaret fuldstændig til Hans Nielsen Friis' (o. 1648, gravsten nr. 58), der lige som et par yngre sten kan have taget mønstret fra Vedels (jfr. fig. 474-76 og s. 586). Forneden gengiver teg-

neren ægteparrets våben, hendes (til højre) som en fugl (due?) på kvist, hans som »lod og vage« over årstallet »1622«, der må gælde stenens udførelse. Den var af »hviidagtig Marmor«. Terpager omtaler den i korsskæringen (koret), hvor den har ligget nær hans epitaf (†nr. 9, jfr. fig. 354, nr. 7). En grav fundet 1901 midt i koret (fig. 354, A) er uden grundlag blevet anset for Anders Sørensen Vedels 1. hustrus (jfr. s. 659). Stenen, der endnu 1842 lå i koret (Frost, s. 76), forsvandt under restaureringen 1843-45, idet den var blandt dem, der blev slået i stykker og brugt til opbygningen af podier i apsiden og i korsarmene (s. 80, 367, Helms 1870, sp. 178). Et fragment (fig. 479), 30x27 cm, viser det kronede hoved af en løve, formentlig en stump af Judæ løve fra den ødelagte

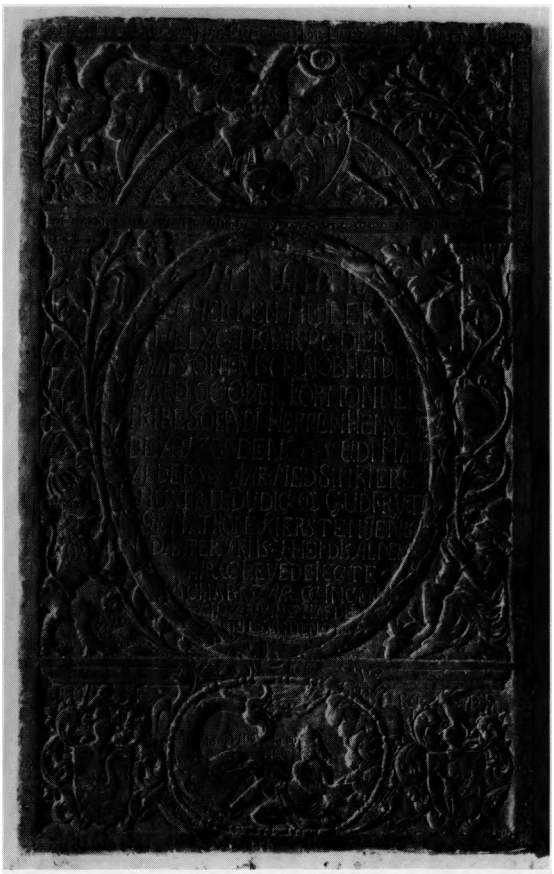

Fig. 475. Gravsten (nr. 87, s. 629, 1706, over handelsmand Niels Knudsen og hans to hustruer, Margrete Lasdatter og Anne Nielsdatter Terpager. LL fot. 1974. — *Grabstein des Handelsherrn Niels Knudsen und seiner beiden Frauen.*

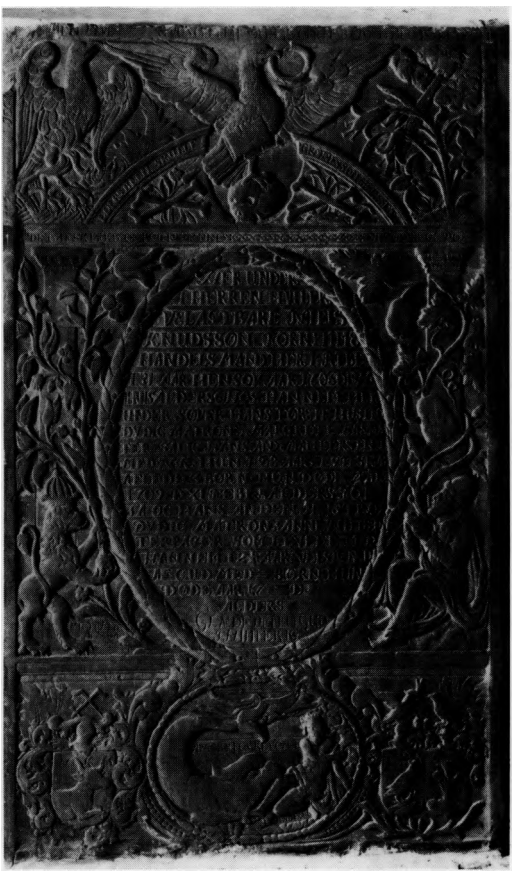

Fig. 476. Gravsten (nr. 89, s. 630), o. 1709, over handelsmand Peder Madsøn Frisch og hustru, Kiersten Jensdaater Friis. LL fot. 1974. — *Grabstein des Handelsherrn Peder Madsøn Frisch und seiner Frau.*

sten. Stykket er indmuret i væggen lige øst for døren til trappetårnet i ydre, nordre sideskib. - Terpager 1702, s. 53.

36) Udgået.

37) 1635 betalte Jørgen Ibsen i Grønnegade otte sdl. for en gammel hvid ligsten, der blev nedlagt i omgangen på hans hustrus grav.[23]

38) 1635. Rådmand Lydick Andersen, †1616, og hustru, Lene Pedersdatter, †o. 1630. Juleaften 1635 fik Peder Sørensen Skriver tilladelse til at lægge en blå ligsten på sine svigerforældres begravelse. Denne fandtes i midtskibets 2. fag »imellem kvindestolene og salig Thomas Jørgensens ligsten (†gravsten nr. 27), og øster og vester imellem salig Anders Suanis og Jørgen Rentemesters ligstene på én fod nær ved begge ender (jfr. gravsten nr. 27 og 65). Herfor betaltes 20 rdl., og det aftaltes, at stenen skulle blive liggende og tilhøre Lydick Andersens arvinger »sålænge nogen af dem derunder kan bekvemmeligen fange rum, og på samme sten mærke og navn findes og kendes kan«.[20]

39) (Fig. 478). O. 1634. Jan(us) Dionysi(us) Jersin (Jens Dinesen Jersin) biskop i Ribe stift, †25. okt. 1634 i hans alders 47.år, og hustru Catharina Ovtzelia (Outzen). Stenen kendes fra Søren Abildgaards tegning 1776 (fig. 478): Moses og Aron flankerer stenens store skrifttavle med versaler, hvorover et ovalt felt med »Jahve«, indrammet af en skybræmme med seks englehoveder. En krone herover holdes af to svævende engle, bag hvilke der ses blomst og kornneg. Nederst på stenen gengiver en oval skrifttavle »biskop Jersins sidste ord«: »Således

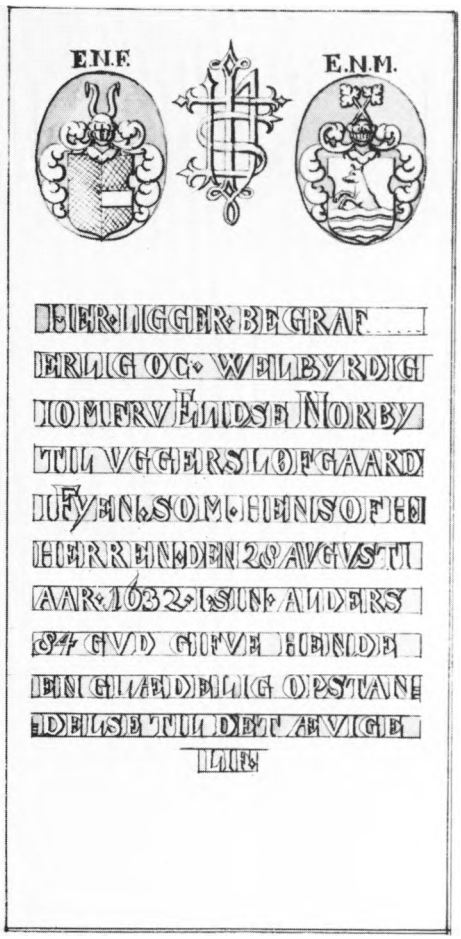

Fig. 477. (†)Gravsten (nr. (†)50, s. 610), o. 1632, over Elidse Norby. Efter tegning 1774, i NM2. — *(†)Grabstein Elidse Norbys.*

elskede Gud Verden ...« (Joh. 3,16). Tavlen flankeres af David med harpe og Johannes Døberen med lam og korsstav, hvis slange må bero på en misforståelse hos tegneren. Desuden forkrænkelighedssymboler. Stenen omtales som »blå«, beliggende i korets søndre del, hvor den også nævnes 1766, da provst Stockemark begravedes under den (jfr. s. 530 med note 20).

40) O. 1635. Apoteker Johan Pouch, †1659 (jfr. epitaf nr. 13). 1635 betalte Pouch 20 rdl. for tilladelse til at lægge en blå sten, med sit og hustruens navn og mærke på, over deres begravelse. Denne fandtes i midtskibets 2. fag »vesten fra den blå sten (gravsten nr. 30?), som ligger over indgangen til velbyrdig frue Magdalene salig Morits Podebuskis murede begravelse, vesten fra Magnus Graffues ligsten (†nr. 33), næst norden fra salig mester Poffuel Mortensens og mester Søffren Andersøns børns begravelse,[25] og strækker sig på den søndre side indtil karlestolene på en fod nær«.[20] Stenen blev muligvis flyttet 1780 (jfr. gravsten nr. 91), men 1842 lå den stadig i nærheden af sin oprindelige plads (Frost, s. 106).

41) 1642. Jon og Jens Pallesen. Deres broder, Peder, betalte dette år 30 rdl. for at nedlægge en stor udhuggen ligsten på sine salige brødres begravelse. Han blev selv nedsat under stenen 1655, og den lå da i søndre korsarm ved Kathoveddøren.[23]

42) Efter 1646. Dette år betalte Johan Raadleff og hustru, Karen Lydicksdaatter, 40 rdl. for et begravelsessted i midtskibet »imellem salig Joachim Stampels begravelse på den nørre side, og den plads på den søndre side, som salig Liene Hanss Friisis blev nedsat udi« (jfr. gravsten nr. 56 og 58). Han måtte endvidere lægge en sten her »når som helst det kan falde ham mageligt efter denne dag«.[20]

43) Før 1651. Dette år betalte Rasmus Jepsen 12 dl. for en sten, han havde lagt over sine børn. Forud for betalingen var gået en længere retsag om flere »af de gamle ligsten, som uden forlov og betaling til kirken ... var nedlagte i omgangen« (se de følgende †gravsten).[23] 10. maj 1652 udfærdigedes tilladelsen til at lade den lille, udhugne, hvide ligsten forblive i omgangen på den vestre ende ved Lindegården.[20]

44) Før 1651 (jfr. nr. 43). 10. maj 1652 stadfæstedes, at den lille udhugne sten, Jørgen Jespersen havde lagt over »hans formand«, Madtz Enervoldsen, måtte blive liggende i omgangen. Endvidere måtte Jørgen Jespersen, hans hustru og arvinger, »så mange som bekvemmeligen kunne have rum derunder«, begraves her. Herfor betaltes 6 dl.[18]

45) Før 1651 (jfr. nr. 43). Maren, salig Christen Skrædders, fik også denne dag tilladelse til, imod betaling af 4 dl. 2 mk., at lade mandens lille sten blive liggende i omgangen.[18]

46) Før 1651 (jfr. nr. 43). Den sten, som

Anne, salig Lauridtz Skrædders, havde lagt over mand og børn, fik ligeledes lov at blive liggende. Betalt 6 dl.[18]

47) Før 1651 (jfr. nr. 43). Hans Giarmesters sten over hans salige kone måtte også blive liggende.[20]

48) Før 1651 (jfr. nr. 43). Dette år betalte Mickel Biørnsen for hans salige »formand«, Jens Biørnsen, 6 dl. Stadfæstelsesbrevet er dateret 30. dec. 1652.[18]

49) Før 1651. (jfr. nr. 43). Anne Svendsdatters stadfæstelsesbrev er også dateret 30. dec. 1652. Hun betalte 1651 3 dl. for at lægge en sten, med hendes mands og eget navn på, over sine otte børn i omgangen - og endnu 6 dl. for at nedsætte et lig.[18]

50) Før 1651 (jfr. nr. 43). Thønnis Christensen, der 1651 havde betalt 12 dl., fik også brev på sin begravelse 1652.[18]

51) 1652. Niels Jensen og hustru, Dorothe. 30. dec. 1652 fik Johan Pouch tilladelse til at lægge en hvid, smal ligsten, som han havde købt af domkirken, over de nævnte. Begravelsen fandtes i søndre omgang og tilhørte Pouch og hans arvinger, der kunne give tilladelse til yderligere begravelser på stedet, hvis den sædvanlige afgift betaltes til kirken.[20]

52) Før 1656. Hans Lambredtsen. 12. marts 1656 betalte Armend Madsen 7 dl. 2 mk. for at nedsætte sit spæde barn under salig Hans Lambredtsens blå sten i midtskibet.[23]

53) O. 1659. Mads Pedersen i Grønnegade og hustru. Han betalte dette år 20 rdl. for at lægge en sten på begravelsen, hvor konen allerede var nedsat. Stenen skulle ligge i indre, nordre sideskib »på den vester side ved den pille, som er imellem prædikestolen og gammel orgelværk ... i øster og vester imellem Bertel Iffuersen formere (førhen) bogbinder og Lauridts Jensen Prang, deres begravelser«.[20]

54) O. 1659. Berendt Stadtlander, Hamburger, †26. marts 1659, i hans alders 44. år - som offer for Svenskekrigens anarki: »Da Mars gantz Cymbrien mit Bluht und Aschen Farbte,/ Vnd dessen gutes Volck vast auf den grvnd verdarbte, / Zog ich hier her und that was mein beruff vormacht, / Wurd aber durch ein volck

Fig. 478. †Gravsten (nr. 39, s. 641), 0.1634, over biskop Jens Dinesen Jersin og hustru, Catharina Outzen. Efter tegning 1776, i NM2. — †*Grabstein des Bischofs Jens Dinesen Jersin und seiner Frau.*

das Raubern ehnlich focht. / Auf meine gegenwehr weilich das meine Scutzte / Entfeelt ::: in dem ihr rohr mit Kugin mich beblizte / Erbarmlich war mein fail dort aber wird mein schein / Sehr schon der Thater sturtz her gen elend seyn.« (Da Mars de Cimbrers land i blod og aske lagde, / Dets gode folk kom næsten hver og en af dage, / Drog jeg herhid og sled, som kald og pligt mig bød, / Men fandt, i forsvar for mit gods og liv, min død. / Et folkefærd, lig røvere, med våben rundt de føjted, / Og deres rør med kugler mig ihjel besprøjted. / Mit fald var trist, men hisset skuer jeg et lys! / Men monne mine drabsmænd alt styrte ned

Fig. 479. Fragment af †gravsten (nr. 35, s. 639), 1622, over magister Anders Sørensen Vedel. Jfr. fig. 473. HF fot. 1974. — *†Grabstein Anders Sørensen Vedel, Fragment.*

med gys![26]). Stenen lå ifølge Terpager i nordre korsarm. - Terpager 1702, s. 77.

55) 0.1659. Hans Wandel, rådmand i Ribe, †8. aug. 1659, i hans alders 48. år, og hustru, Anne Hansdatter, †ló.juni 1659, i hendes alders 44. år. De fik i deres 22 års ægteskab 2 sønner og 4 døtre. Ifølge indskriften på parrets epitaf (nr. 14) fandtes deres begravelse i indre, nordre sideskib nær prædikestolen; en angivelse, der stemmer med Terpagers. - Terpager 1702, s. 79.

56) O. 1672. Hans Andersen Maler, †1673, og hustru, Margareta Lasdatter. 3. maj betalte han 20 rdl. for tilladelsen til at lægge en mådelig og forsvarlig ligsten, med navn og mærke, på den begravelse i indre, søndre sideskib, hvor hans søn var nedsat »... øster og vester imellem salig Andreas Verlohrens[27] og Hans Vilsleffs deres begravelser«.[20] Da hans hustru blev gift anden gang med Niels Knudsen (jfr. gravsten nr. 87), er den begravelse, hvorover denne 1706 fik tilladelse til at lægge en ny sten,[23] muligvis Hans Malers.

57) O. 1674. Bagge Baggesen (den ældre), råd- og handelsmand i Ribe, †8. maj 1681, i hans alders 66.år, og hustru, Kirsten, datter af borgmester Hans Nielsen Friis (jfr. gravsten nr. 58), †23. marts 1674, i hendes alders 50.år. 1674 fik Bagge Baggesen tilladelse til at lægge en udhugget ligsten over sin begravelse i kirkens forhal (jfr. slægten Baggesens begravelse s. 660). - Terpager 1702, s. 73.

58) O. 1686. Andreas Verlohren (jfr. †gravsten nr. 64) betalte dette år 12 sdl. for at lægge en gravsten på sine børns begravelse i omgangen, nord for bispens låge (dvs. i vestfløjen).[23]

59) O. 1689. Jesper Hansen. Rådmand Niels Hansen betalte dette år 2 sdl. for tilladelsen til at lægge en lille sten over sin forrige tjener, Jesper Hansen, i omgangen.[23]

60) O. 1694. Bernhard Omeis, †l694, (jfr. Pouchs krypt, s. 658). 1756 nævnes en stor, blå sten, hvorunder rektor Lange nedsættes, som liggende uden for doktor Omeis' - og 1751 var rektor Langes kæreste blevet nedsat under en stor, blå sten, ved døren til Speckhan's begravelse.[28] Omeis' sten må derfor have ligget i nordre korsarms sydøstre hjørne.

61) O. 1703. Jens Lavredsen Baggesen, rådmand og handelsmand i 22 år, »fød af de ældgamle Baggesønner« i Ribe 19. nov. 1650, †10. marts 1702, i hans alders 52. år, og hustru, Susanna Peders daatter Vedel, født 4. april 1656, i Reysby præstegård, † □ 17(21) i hendes alders □ år. De avlede i 22 års ægteskab 4 sønner og 7 døtre. Stenen, der må have ligget i forhallen (jfr. epitaf nr. 18 og slægten Baggesens begravelse, s. 660), lå muligvis endnu 1842 på sin gamle plads (Frost, s. 110). - Terpager 1702, s. 14.

62) O. 1707. Nicolaj Ivarsen Wandal, †1707, med kone og barn. »Nicolai Ivari Wandalini: N.I.W. / Mit Kaars jeg bar/ Naadig Gud var./ Døden var mig/ vist glædelig./ A.D.M./ Nu lad os være/ i Fryd og Ære/ Som Gud vor Herre/ vil os beskiære./ I.N.W./ I Verden est du en kort Tiid/ Afstaa Synden med største Flid./ S(alig) Iver Wandal lagdes her ned i en Blee/ Er nu qvit fra Synd og Sorrig/ Nød og Vee./ Nicolaus Wandal skal og vist komme/ Med sine til de Udvalde og Fromme.« Stenen lå ifølge Terpager i omgangens østfløj. - Terpager 1702, s. 50.

63) O. 1707. Niels Matzen anmodede 28. marts dette år om tilladelse til at lægge en sten i

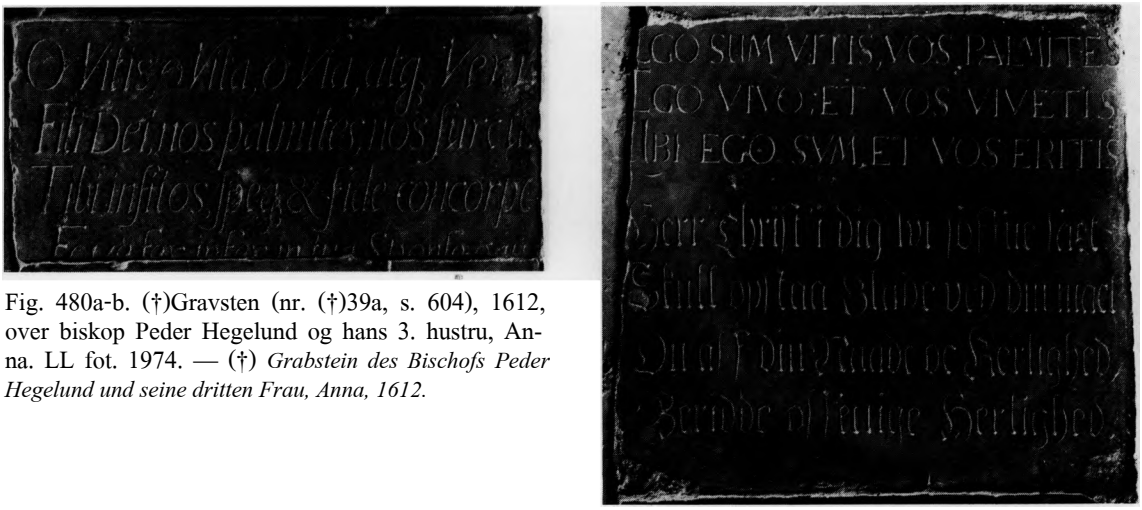

Fig. 480a-b. (†)Gravsten (nr. (†)39a, s. 604), 1612, over biskop Peder Hegelund og hans 3. hustru, Anna. LL fot. 1974. — (†) *Grabstein des Bischofs Peder Hegelund und seine dritten Frau, Anna, 1612.*

midtskibets 2. fag. På stedet - næst op til kvindestolene, mod øst op til Niels Griisbeck (†gravsten nr. 29) og mod vest til Morten Lydichsen, †1669, - lå en gammel, itubrudt sten. Tilladelsen blev givet 29. juni imod betaling af kirkens rettighed.[29]

64) O. 1711. Andreas Verlohrn, dansk og tysk skoleholder i Ribe, †21. febr. 1711, i hans alders 71. år, og hustru, Ellen Frands daatter, †19. febr. 1695, i hendes alders 61. år. Desligest deres børn, 3 sønner og 3 døtre. Verlohrn var nedsat hos sine børn og 1. hustru, der var begravede i omgangen.[23] Stenen har måske erstattet den, han allerede 1686 havde lagt over sine børn (jfr. †gravsten nr. 58). - Terpager 1714, s. 51.

65) 0.1712. Anna Nielsdatter Terpager, salig Niels Knudsens enke (jfr. kisteplade s. 665 og gravsten nr. 87). Indskrift på latin: »Ved fødderne af ægtemanden hviler Anna Nielsdatter, der i et ægteskab på to et halvt år lyksaliggjorde ham med tvillingafkom, og efter seks års enkestand døde 3. okt. 1712 i en alder af et år over 40. Desuden Niels Nielsen Knudsen, død af kopper 1711, i sin alders 5.år. Den efterlevende datter, Elisa[beth] Margrethe Nielsdatter, håber på hvile for legemet i samme ...« Da stenen lå ved ægtemandens, har den måske ligget i indre, søndre sideskib (jfr. gravsten nr. 87). - Terpager 1714, s. 77.

66) O. 1720. Mads Pedersen Fridsch, †1720 (jfr. epitaf nr. 19). 1725 omlagdes en del af de store, gamle ligsten i skibets midtgang. Den sten, der var på salig Mads Fridschs begravelse, blev optaget og lagt på søndre side af den store lysestage (midtskibets 2. fag).[23] Her lå den vistnok stadig 1842 (Frost, s. 109).

67) O. 1736. Stiftsprovst Søren Serup. 1755 blev Anders Rasmussen begravet under den store, blå sten uden for Søren Serups,[24] hvis begravelse var i nordre korsarm (jfr. Serups krypt, s. 658).

GRAVFLISER M.M.

NOTER S. 647

Gravfliser. 1) O. 1629. Frederik B. Strvk, †1624, og Lave Strvk, †1629. Rødbrun kalksten, 54x52 cm, med fordybede versaler. I flisens øvre hjørner blomsterrosetter og herimellem Jesumonogram. I indre, søndre sideskibs 6. fag.

2) O. 1635. Laridtz Tynding, †maj 1635, i hans alders 86.år. Grå kalksten, ca. 53x67 cm, nederste kant noget beskåret. Indskrift med fordybede versaler over bomærkeskjold med initialerne »L.H.T.«. I ydre, nordre sideskibs 5. fag.

3) (Fig. 497). O. 1635. »Chresten Dynesøn døde an(n)o 1635 hans alder 38 vger«. Sort kalksten, 51X49 cm, fordybede versaler over skjold med sammenskrevet »ID«. Øverst Jesumonogram. I ydre, nordre sideskibs 5. fag.

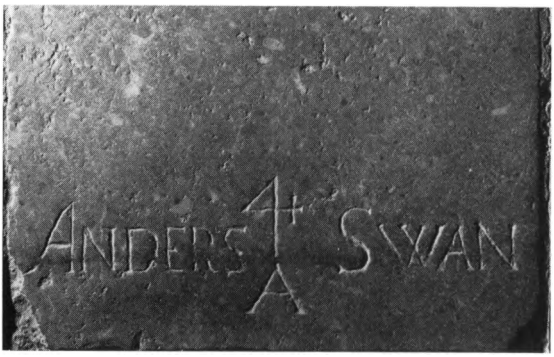

Fig. 481. Markeringssten (nr. 1, s. 646), 1635, for Anders Hansen Suane. HF fot. 1974. — *Grabßiese Anders Hansen Suane, 1635.*

4) 1644. Maria Elisa Setcebawr. »Balthacar Setcebawr (svensk ritmester) og Vrsul Setcebawrin har her begravet deres salige lille datter ... 1644«. Rød kalksten, nu 34x48 cm, afbrudt forneden, hvorved noget af den tyske indskrift med fordybede versaler er gået tabt. 1702 lå flisen i et af de nordre sideskibe, 1855 i ydre, søndre sideskibs 3. fag, nu i ydre, nordre sideskibs 6. fag. - Terpager 1702, s. 81.

5) O. 1666. Giertrvd Stephans(d)atter, †17. juli 1666. Grå kalksten, nu 27x62 cm, lidt beskåret i siderne, nedre (halv)del mangler. Fordybede versaler, hvorover de sammenskrevne initialer »STHK«. Flisen lå 1855 i ydre, søndre sideskibs 6. fag, nu i ydre, nordre sideskibs 4. fag.

6) O. 1771. Sidzel Hansdatter, født 1708, †13. dec. 1771. Rødbrun sandsten, 55x53 cm, fordybede versaler. Flisen lå 1855 i kirkens forhal, nu i indre, søndre sideskibs 6. fag.

7) O. 1782. »Anna Bertelsdatter død den 14. februari 1782«. Rød kalksten, 42x42 cm, fordybede versaler. 1855 i ydre, søndre sideskibs 3. fag, nu i ydre, nordre sideskibs 1. fag.

Markeringssten. 1) (Fig. 481). 1635. Grå kalksten, 75x61 cm, fordybede versaler »Anders Swan« og bomærke (fig. 413, nr. 30). Markeringsstenen må have ligget på Anders Hansen Suanes gravsted midt i skibet forud for anskaffelsen af hans gravsten (nr. 65) 1654, og være identisk med den sten, som omtales 1635 (jfr. †gravsten nr. 38). 1673 lå den på hans grav i søndre korsarm, da Frederik von Dewitz (jfr. †kårde, s. 666) blev begravet herunder.[23] Nu i ydre, nordre sideskibs 3. fag.

2) Rød kalksten, 50x45 cm, med fordybede versaler »S:K.P.D.T.« og bomærke for rådmand Jens Pedersen (†1691, fig. 413, nr. 14). I ydre, søndre sideskibs 3. fag.

3) Grå kalksten, 57X53 cm, med fordybede versaler »HO« og »APD«. I ydre, nordre sideskibs 3. fag.

4) Grå kalksten, 55x38 cm, med fordybede versaler »LSLH«. I ydre, søndre sideskibs 4. fag.

5) Grå kalksten, 52x52 cm, med fordybede versaler »LB«. I ydre, nordre sideskibs 3. fag.

6) Grå kalksten, 54x74 cm, med fordybede versaler »MW«. I ydre, nordre sideskibs 3. fag.

7) Grå kalksten, 57X57 cm, med fordybede versaler »IK«. Ydre, søndre sideskibs 3. fag.

8) Grå kalksten, 57x57 cm, med fordybet versal »N«. I ydre, søndre sideskibs 3. fag.

9) Grå kalksten, 50x56 cm, med fordybede versaler »IP« og »W« samt et bomærke (fig. 413, nr. 22). I ydre, nordre sideskibs 2. fag.

10) Grå kalksten, 31x49 cm, med fordybede, sammenskrevne versaler »HB«. I ydre, søndre sideskibs 4. fag.

Brudstykker. 1) Senmiddelalderlig (jfr. fig. 355). Rød kalksten, 72x33 cm, rester af minuskelrandskrift: »..r..ellen..«. I ydre, nordre sideskibs 5. fag. 2) (Fig. 482). 1540. Årstallet indhugget over bomærkeskjold (fig. 413, nr. 27). I ydre, søndre sideskibs 3. fag. 3) Grå kalksten, 42x64 cm, med (sekundær) indskrift over »..Hansøn..som døde.. 1642«. Herunder Jesumonogram. I ydre, søndre sideskibs 4. fag. 4) (Fig. 483) 0.1650. Sort Kalksten, 68x44 cm, med Johannes Evangelist og timeglas i viltre bruskornamenter; herunder rest af versalindskrifter. I ydre, søndre sideskibs 6. fag. 5) O. 1700. Sort kalksten, 42x143 cm, eneste dekoration er voldsomme storakantusranker. I ydre søndre sideskibs 3. fag. 6) Med bomærke for Jens Nielsen (fig. 413, nr. 8). I ydre, nordre sideskibs 4. fag fra øst. 7) »..døde den 16. junius Ao. 1770«. Ydre, søndre sideskibs 4. fag. 8)

»..N.S.Tved«. I ydre, nordre sideskib mellem 5. og 6. fag. 9) »S(alig) I.C.S...De.. 178.«. I ydre, søndre sideskibs 3. fag. 10) »Her under huiler i Herren salig Giert..«. I ydre, nordre sideskibs 3. fag. 11) »Geor.F..«. I ydre, søndre sideskibs 6. fag. 12) »lens I..Child..oc Ande..«. Ydre, søndre sideskibs 3. fag.

NOTER TIL S. 634-647

Vedr. arkivalier, litteratur og forkortelser henvises til s. 52f.

[1] Bispekrøniken, s. 272. - SRD. V, 541.

[2] SRD. V,547. - Terpager 1736, s. 254. - DiplDan. 2. rk. IV, nr. 235. - Kinch I, 120.

[3] Dateringen bygger på, at hendes søn, Herbert, døde 1337. SRD.V, 538.

[4] SRD.V, 534. - Terpager 1736, s. 249.

[5] SRD.V, 551 og VII, 194. - Svanning-Hvitfeld. Udg. ved Kr. Erslev, 1928, s. 92f. - Kinch I, 147.

[6] SRD.V, 551. - Kinch I, 180.

[7] KglBibl. Uldall 186 fol. VI, s. 243, og Additamenta 80, folio. - Christen Erichsøn: Viborg bys beskrivelse, s. 75. - Fra tiden kort efter ødelæggelsen stammer en beskrivelse anført på bagsiden af en tegning af kong Erik Glippings gravtræ fra 1638 (i NM2), - se Jens Vellev: Kong Erik Glippings grav i Viborg Domkirke, i MIV nr. 4 1974, s. 60. - M. R. Ursins beskrivelse af pladen, (i Stiftsstaden Viborg, Viborg 1849, s. 120), må trods sin udførlighed være sekundær, mens en tegning udført af murmester Gullev er ren fantasi; manuskript på Viborg Stiftsmuseum.

[8] Citeret efter Resen; Erichsøn har enkelte mindre afvigelser.

[9] SRD.V, 535. - Kinch I, 197f, 208.

[10] Ældre anniversariebog angiver blot hendes dødsdag, medens den yngre tilføjer oplysningerne om stenen og dens placering. SRD.V, 537. og Terpager 1736, s. 255.

[11] Yngre anniversariebog, Terpager 1736, s. 268.

[12] Citeret efter Abildgaard, hvis afskrift på enkelte punkter afviger fra Terpagers 1702. Ifølge yngre anniversariebog døde Anders Bundesen ikke 6.juli, men 7. juli. Terpager 1736, s. 272. - Kinch I, 214f.

[13] Beckett: DaKunst. II, 259. - Hans Eichler: Flandriche gravierte Metallgrabplatten des XIV. Jahrhunderts, i Jahrbuch der preussischen Kunstsammlungen 54, 1933, s. 206. - Samme: Die gravierten Grabplatten aus Metall im 14. Jahrhundert und ihre Vorstufen. Köln 1933.

[14] LA Vib. Ribe bispearkiv. Kapitlets tegnebog 1538-1675. - Terpager, 1736, s. 326. - Kinch II, 224.

[15] 1831 erkyndigede prins Christian sig under et besøg i kirken om stenen, idet han henviste til Suhms Danmarkshistorie (XIII, 516). Dette fik P. T. Hans-

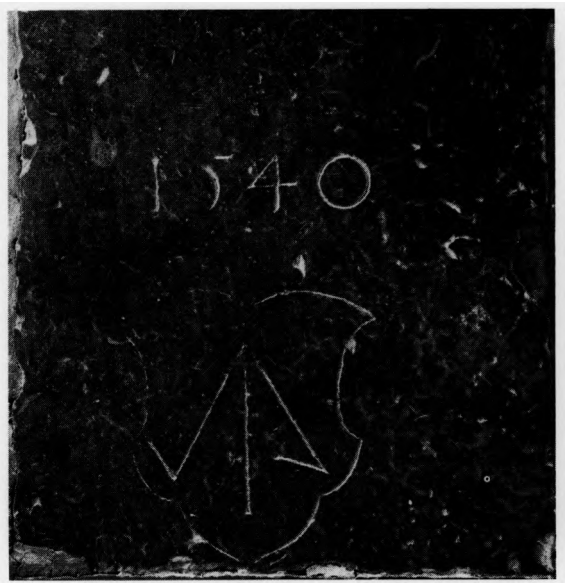

Fig. 482. Gravsten, brudstykke (nr. 2, s. 646). 1540. HF fot. 1974. — *Fragment, 1540.*

Fig. 483. Gravsten, brudstykke (nr. 4, s. 646), o. 1650. HF fot. 1974. — *Fragment, ca. 1650.*

sen til at lede efter stenunderlaget, som han mente at finde i koret, hvor der lå tre sten med spor af beklædning: »Kong Christopher I, der ligger midt i Choret, og dernæst to mindre, der ligeledes ere i Choret. Deraf er den ene brækket midt over, og det, troer jeg, maa være den, der var lagt over Andr: Bondesen, og at den er flyttet did, da Pladerne vare brækkede af..«. Stenen må være gravsten nr. 17, der foruden messingbeklædning har haft indlægning, og derfor ikke kan være Anders Bundesens. NM2. Brev fra P. T. Hanssen til Oldsagskommisionen l.jan. 1831. - Se også Victor Hermansen: Antikvarer i det gamle Ribe, i ArbRibe. bd. 14.

[16] SRD. V, 550. - Terpager 1736, s. 254.

[17] SRD. VII, 201. - RA. Anne Krabbes Antikviteter.

[18] LAVib. Ribe bispearkiv. Kapitlets tegnebog 1538-1675 og Ribe domk.s rgsk. 1591-1899.

[19] Hegelunds almanak I, 81

[20] LAVib. Ribe bispearkiv. Kapitlets tegnebog 1538-1675.

[21] Hegelunds almanak II, 61.

[22] Af slægten Rosenstjerne, jfr. gravsten nr. 26 og 28. DaAdÅrb. 1967 II, 4.

[23] LA Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899.

[24] LA Vib. Ribe domsogns kirkebøger 1717-1815.

[25] Poul Mortensen Ostrup, biskop i Lund, †1619, var gift med Søren Andersen Vedels søster, Sidsel.

[26] Gendigtning ved Axel Nyborg.

[27] Flere medlemmer af slægten Verlohren blev begravet i kirkens sydvestlige hjørne, således nedsattes 1679 Kirsten, salig Adam Verlohrens, hos sin husbond inden for den syd-vestre kirkedør. Rgsk. (se note 23).

[28] Den store, blå sten er muligvis lens Martensens, jfr. gravsten nr. 74. Kirkebøger, jfr. note 24.

[29] LAVib. Ribe bispearkiv. Ribe domk. 1530-1786.

EFTERMIDDELALDERLIGE BEGRAVELSER

NOTER S. 668

INDLEDNING. A. Skeels gravkapel, indrettet i det middelalderlige Bethlehemskapel i 1620'rne, er eneste synlige minde om de mange gravkapeller og -krypter, der efter reformationen - men særligt i 1700'rne - indrettedes over og under kirkens gulve. Nogle købte sig ligesom Skeel plads til familiebegravelsen i en af kirkens tilbygninger (Speckhan, Holstein). De fleste blev dog gravsat under kirkens gulv i krypter eller murede kamre, hvoraf nogle havde trappe dækket med trælemme (under kannikekoret: Kragelund, Pouch og Serup. I midtskibet: Worm, Sehested og Baggesen. I ydre, søndre sideskib: Foss). Udover dette lille antal murede begravelser, der fortrinsvis har kunnet stedfæstes gennem Terpagers omtale (1702 og 1714), har der været et meget stort antal gravkamre uden nedgang, - antagelig et under hver eneste gravsten. I det følgende vil kun de *stedfæstede* begravelser, som ikke allerede er omtalt i forbindelse med en gravsten, blive nævnt. - Allerede 1791, ved kapitelhusets nedrivning, forsvandt den første gravkrypt (sml. s. 320), og alle de øvrige murede begravelser blev med stiftsøvrighedens og Kancelliets velsignelse om ikke ødelagte, så dog stærkt beskadiget og fyldt med jord, da kirkens gulve sænkedes 1843-45.

SKEELS KAPEL. Lensmanden på Riberhus 1601-39. Albert Skeel, fik 20. dec. 1620 skøde på det middelalderlige Bethlehems kapel i hjørnet mellem søndre korsarm og sideskib (fig. 354, D) formedelst 400 kurante daler. Kapellet, som er beskrevet foran (s. 89f. og 306), indrettedes 1621-27 til familiebegravelse; men der er intet, som tyder på større bygningsmæssige ændringer, bortset fra den hævning af gulvet, der fulgte med etableringen af en hvælvet gravkrypt under det egentlige kapelrum. Dettes store, spidsbuede arkade til indre sideskib blev lukket 1627 med et *smedejernsgitter* med én dørfløj (sml. fig. 484); i nøglens fane står kapelejerens forbogstaver »AS«. Rigest udsmykket

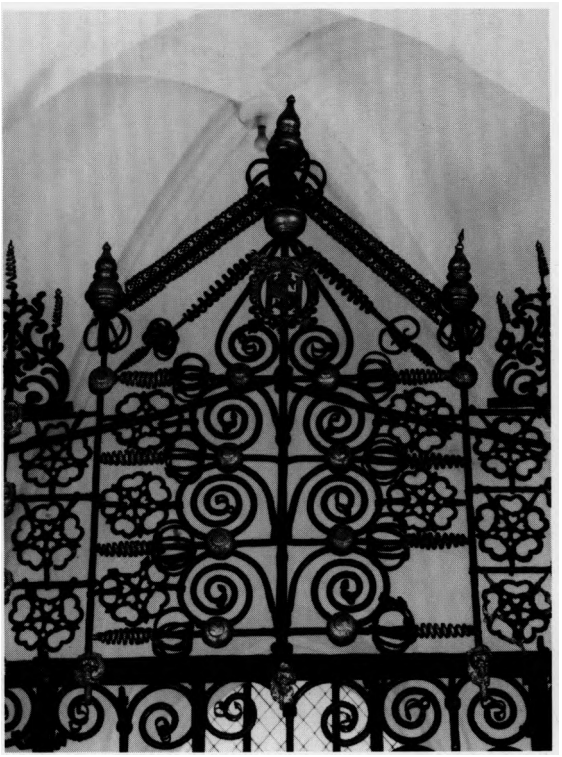

Fig. 484. Skeels kapel, detalje af smedejernsgitter (s. 649). LL. fot. 1977. — *Kapelle Skeels, Detail des schmiedeeisemen Gitters.*

er gitrets topstykke med de skabelonagtige rosetter ophængt i et kvadratisk net, hvis knudepunkter markeres af et forgyldt løvehoved. Også andre steder på det sortmalede gitter er der gjort brug af forgyldning, f.eks. på cirkelfeltet med Kristusmonogrammet »IHS«.

Da det ydre, søndre sideskib opførtes i 1400'rnes senere del kom Bethlehemskapellet til at danne dets østligste fag (s. 267f.). Siden da har kapellets ydre delt skæbne med sideskibets, dvs. været underkastet de samme ændringer (sml. restaureringerne 1738-40 og 1883-1904, s. 332f. og 358f.). Restaureringen af kirkens indre 1843-45 (s. 344f.) omfattede også kapellet, idet arkitekt Nebelong (midlertidigt) nedtog Skeels store sandstens-epitaf, der stod op ad østvæggen, og derpå sænkede gulvet (og jerngitret), så der nu er tre lave trin op til kapellet. Til gulvet benyttedes de gamle fliser, og væggene samt hvælvingen pudsedes og hvidtedes tre gange.[1]

Skeels *epitaf.* (Fig. 485). 0.1624-27. »Her Albrit Skiell til Fusingø, rider, Danmarckis rigis raad oc befallningsmand på Riberhus, som døde anno 16<39> den <9. septembr> i sin alders <66> aar, disligigeste hans kiere husfrue erlig oc welbyrdige fru Bertte Friis som døde anno 16<52> den (31 ianuar) i sin alders <69 aar> Gud gifue ... Saa oc fem aff deris børn, Niels Skiel, som døde an(n)o 1615 den 4. maii i sin alders 2 aar, oc Tyge Skiel, som døde an(n)o 1624 den 16. martij i sin alders 15 aar. De 3 er kommen døde till werden. Gud g. d. samtlig e. g. opstanelse.« Meget svagt fordybet, opforgyldt indskrift på sort marmortavle, 62x98 cm; indskriften er en ejendommelig blanding af versaler og fraktur, store og små bogstaver, de store ofte inde i ordene. De sekundære bogstaver og tal er kun malede. - Datteren Karen, der døde 18. april 1627 (se †kisteplade nr. 3), er ikke nævnt i indskriften, skønt hendes gravstatue (tidligere antaget for et mislykket udkast til moderens) er bevaret. - Det store epitaf blev som nævnt nedtaget fra sin plads på kapellets østvæg o. 1844. Den nuværende, sjuskede rekonstruktion fra 1888-90, der antagelig er foretaget ved sammenligning med Jørgen Lunges epitaf i Alborg Vor Frue kirke, rummer ikke datterens statue.[2]

Epitafiet (fig. 485), der med stor sikkerhed kan tilskrives Claus Lauritzen, Kolding (jfr. nedenfor), er opbygget af sandsten og sort marmor (muligvis Tournai-sten). Det hviler på en ny, lav plint af rødlig sandsten, og herover følger det stærkt fornyede postament med fremspring for de to knælende storfigurer. Mellem fremspringene er den sorte tavle med gravskriften indsat, flankeret af sandstens-fantasidyr i ungrenæssancestil. I selve fremspringene er indsat kvartrunde konsoller med frugtbundt og volutter; den nordre, der muligvis er kopieret efter den søndre, viser barokke indslag.

Storstykket tredeles i storfelt og sidefelter af fire søjler, hvoraf de to midterste er fornyet ligesom vistnok pilastrene i sidefelternes arkader. Storfeltet optages af en sort marmortavle, 165x117 cm, der prydes af et maleri af den opstandne frelser trædende på slangen og et skelet. Maleriet er udført i hvid farve med forgyldte detaljer (slangen samt mønstre på Kristi slag, fane og stråleglorie). Under billedet, med svagt fordybede og forgyldte versaler, citat fra Joh. 11,25. Feltet indrammes af ægteparrets 32 anevåben (opsat efter Lungeepitafiet); de fire i hjørnerne og enkelte andre delvis oversmurt med cement, ligesom der findes flere nyhuggede.

Foran sidefelternes rundbuede arkader ses ægteparret, Albert Skeel og Berte Friis (fig. 486-87), medens den lille figur af datteren (fig. 488), der af Terpager (1736, s. 324) angives at være placeret »ved siden af« fru Bertes, som nævnt ikke kom på plads 1888-90. Under forberedelsen til nærværende beskrivelse blev figuren fundet i fire stykker, fordelt på forskellige lokaliteter. Efter at kirken har bekostet istandsættelsen ved billedhugger Vitus Nielsen, blev figuren opstillet på en træsokkel ved kapellets sydvæg, indtil den ved en kommende og hårdt tiltrængt istandsættelse af epitafiet kan indtage sin plads bag moderens figur. - Ægteparrets gravstatuer er 130 cm høje, datterens 100 cm, og de er alle fremstillet knælende på puder, vendt mod midtfeltet og med hænderne hævet i bøn.

Lensmanden er barhovedet, iført rustning med pibekrave, knæbukser og lange støvler. Han svarer temmelig nøje til Jørgen Skeel i Århus domkirke (jfr. nedenfor), selv om denne mangler pibekraven og har »kjol« under rustningen.[3] Næsen og højre underarm er fornyet; den originale arm, der bar ridder-insignierne for »den væbnede arm«, blev ødelagt 1701, da kapelhvælvingen blev delvis knust af nedstyrtende murværk fra korsarmens vestmur.[4] - Fru Berte bærer spids, kriget hue og et kort, stramt liv, hvis skød dækker overdelen af det folderige skørt; også hendes næsetip er suppleret. - Datteren er klædt ganske som moderen; i modsætning til forældrene har den lille figur bevaret meget af den oprindelige staffering, på skørtet således blomster (i guld?). Den ublide behandling, som figuren har været udsat for i årenes løb, har kostet hænder, pibekrave og næse.

Gesimsen med englehovedprydede frem-

Fig. 485. Albert Skeels kapel, o. 1623-27, set fra indre, søndre sideskibs 1. fag fra øst (s. 649). LL. fot. 1977. — *Kapelle Albert Skeels, um 1623-27, vom 1. Fach von Osten im inneren Seitenschiff gesehen.*

Fig. 486. Skeels epitafium, statue af Albert Skeel (s. 650). LL. fot. 1977. — *Epitaph der Skeels, Statue Albert Skeels.*

spring og frisens draperismykkede pigehoveder mellem s-formede ranker og frugter er i det væsentlige de gamle. Storstykket flankeres af Moses med lovens tavler til venstre og til højre af Johannes Døber, en 1888-90 nyhugget figur; over disse figurer mangler dekorerede vinger, således som de findes på Jørgen Lunges epitaf.

Topstykket (fig. 490) og de flankerende gavle over sidefelterne er originale, topstykket med relief af Kristus på korset mellem Maria og Johannes; som »vinger« fungerer de siddende evangelister, Markus (fig. 489) og Lukas, den sidstes ansigt stygt fornyet. Topstykket har stærkt fremspringende arkitrav, brudt gavl med vredladent menneskehoved, og krones af en siddende dydefigur med en lille krans i den oprakte højre og nu uden attribut i venstre hånd. Gavlene over sidefelterne er ligeledes brudte, med liggende putto i gavlfeltet, den til venstre med en hammer i højre, et bundt kornaks i venstre hånd og foran aksene et kranium; det andet drengebarn støtter højre hånd på et timeglas, og et væltet rigsæble står mellem dets fødder, venstre hånd er beskadiget, men er vistnok tom. På gavlenes midtkonsoller sidder de to andre evangelister, Matthæus til venstre, skrivende, Johannes til højre med oprakt (beskadiget) højre hånd, bogen på knæene og med opadvendt ansigt; disse forskellige, »levende« stillinger hos evangelisterne er karakteristiske for værkstedet.

Hele epitafiet har været partielt stafferet, hvad der dels fremgår af en sammenligning med det nyrestaurerede Lunge-epitaf i Ålborg, dels af røde farvespor og en smule guldrester hist og her på epitafiet. Det gyldne (?) dragtmønster i datterens dragt er som nævnt velbevaret. I Moses' tavler er der malet (vistnok oprindelige) sære tegn og kragetæer.

Epitafiet kan tidligst være færdiggjort 16. marts 1624, eftersom oplysningen om sønnen Tyges død hører til gravskriftens originale dele. Og det må have været færdigt, før datteren Karen døde 18. april 1627, da hun ikke er nævnt i indskriften, selv om hendes kiste indsattes i krypten. Det er derfor sandsynligt, at hendes gravstatue er udført som et supplement til epitafiet, og at den er indføjet »ved siden af fru Berte« på bekostning af den pendant til storstykkets Mosesfigur, som savnedes (og nyhuggedes) ved rekonstruktionen 1888-90.

Epitafiet blev nedtaget, fordi arkitekt Nebelong regnede det for så skrøbeligt, at han ikke turde tage ansvaret for dets forbliven på stedet uden en istandsættelse fra grunden. De mange dele placeredes i tårnkapellet,[5] og rummet indrettedes kort efter til præsteværelse. Et medlem af slægten, V. S. Skeel, udvirkede dog, at de to sorte tavler med maleri og indskrifter 1856[1] blev indsat i væggen.[6] Efter mange forhandlinger mellem familien, kirken og stiftsøvrigheden blev epitafiet endelig opsat på sin oprindelige plads 1888-90 ved billedhugger Secher Malthe.[7]

Som ovenfor sagt kan epitafiet tilskrives Kolding-billedhuggeren og -snideren Claus

Fig. 487-88. Skeels epitafium, statuer af Berte Friis og datteren, Karen (s. 650). LL. fot. 1977, 1900. — *Epitaph der Skeels, Statuen der Berte Friis und der Tochter Karen.*

Lauritzens værksted, hvad allerede Chr. Axel Jensen har foreslået.[8] Denne formodning blev til vished, da billedhugger Vitus Nielsen under restaureringen af Jørgen Lunges epitaf i Ålborg Vor Frue fandt mesterens signatur, sammenskrevet »CL«. I DK. Arhus (s. 684f.) har Vibeke Michelsen henført Jørgen Skeels store epitaf fra 1633 og Laurids Lindenovs fra 1637 til værkstedet og nævnt Iver Iuuls ringere epitaf fra 1634 i Åstrup (Ålborg amt) i samme forbindelse.[9]

Skeels (†)*gravkrypt*. Udgravningen til gravkrypten under Bethlehems kapel må være igangsat hurtig efter, at Skeel havde købt kapellet. I hvert fald overlod han allerede 5. april 1621 sit gravsted syd for højaltret til Elise Nordby (gravsten nr. 50), for at lade sine børn overføre til det nye familiegravsted.[10] Krypten, hvis hvælving som nævnt blev ødelagt 1843-45, opmåltes i forbindelse med Ambergs restaurering (sml. fig. 354, D); den er af munkesten og med en muret nedgang fra vest. Resterne af gravkrypten er tilmuret ved trappens fod, medens trappen selv er tilgængelig, dækket af to trælemme, der ses i det nuværende præsteværelse. Når gravkrypten er forskudt mod vest i forhold til de gamle mure skyldes det antagelig hensynet til det store epitaf, der skulle opstilles ovenover.

†*Kister.* 1790,[11] da kirkeværgen efterså begravelsen, stod der fire store egekister, hvorpå en stor og en noget mindre samt en lille barnekiste. Endvidere stod der ved indgangen en ligkiste uden låg, »hvori en balsameret jomfru«; værgen fandt derimod ingen indskrifter. Det er uvist, hvor mange af disse kister, der rummede medlemmer af familien Skeel, eftersom kirken tog sig betalt for midlertidig hensættelse af andre afdøde i familiekapellet.[12]

Da kisterne fra krypten blev nedgravet på kirkegården, sikrede man sig Albert Skeels sværd, der havde ligget på hans kiste; det fremgår af et brev af 8. febr. 1848 fra kirkeinspektionen til landsoverretsassesor Skeel i Viborg,[13] der havde besværet sig over gravkryptens ødelæggelse og epitafiets nedtagelse. Kirken tilbød i brevet at lave en trækasse til sværdet (med forsendelse for øje?); dets videre skæbne er ukendt.

†*Kisteplader.* Terpager (1702, s. 85) nævner under omtalen af kryptens kisteplader, at indskrifterne på Albert Skeels og Berte Friis' svarer til, hvad der kan læses på deres epitaf. Derefter gengiver han pladerne over tre af deres børn: 1) 1615. Niels Skiel, søn af Albret Skiel og Berte Friis. (Terpagers angivelse af dødsdag og -år er forkert; de rette data findes på epitafieindskriften).

2) 1624. Thyge Skiel, søn af Albert Skiel til Fusingø, ridder og Danmarks riges råd, og Berte Friis. Født på Riberhus 29. nov. 1609 og død på Odensegaard 16. marts 1624.

3) 1627. Karen Schiel, datter af Albret Schiel til Fusingø, ridder og »Dannemarchis Rigis« råd, og Berte Friis. Født på Riberhus 11. aug. 1611 og død samme sted 18. april 1627.

S. LUCIUS' KAPEL. Det kan ikke med sikkerhed afgøres, om dette kapel under det store tårn (fig. 354, L) har været benyttet som eftermiddelalderlig gravplads.[14] Derimod er der mange beviser for, at rummet fra o. 1700 benyttedes ved midlertidig henstilling af ligkister. Således blev Lisbeth, salig L. Aagaards, indsat under tårnet i 1713, indtil hun kunne blive begravet i Anst kirke hos sin mand.[1] Hos Terpager gengives indskrifterne fra tre andre kister, der var henstillet her: biskop C.J. Lodberg, †1693, senere begravet i Roskilde domkirke;[15] biskop Ancher Anchersen, †1701, begravet i Kolding[16] og Catharine Nielsdaatter Endorph, †1705, Mathias Worms 1. hustru, begravet i Haderslev domkirke.[17] - Biskop Muus fik 1707 hensat to sønner i tårnet, Michael Wibe og Christian Ditlef.[1] Da han tidligere havde fået nedsat et barn i Kragelunds krypt (jfr. s. 657), er disse hensættelser måske udtryk for, at det har knebet med plads i kirkens murede begravelser.

»SCHACKS KAPEL«. Blandt de af Terpager (1714, s. 16f.) omtalte kapeller anføres der også et med ovenstående navn, men det har næppe været at finde i Ribe domkirke. Foran er der i forbindelse med beskrivelsen af præsteværelser (s. 315) nævnt, at lensmanden på Riberhus 1658-74, Hans Schack, 1661 anmodede kapitlet om tilladelse til at indrette et gravkapel i præsteværelset, der den gang var indrettet i ydre, nordre sideskibs vestligste fag. Kapitlets svar kendes ikke, men tre år senere erhvervede lensmanden en krypt under koret i den nyopførte Trinitatis kirke i København. - Så vidt vides er ikke et eneste medlem af familien Schack begravet i Ribe domkirke, og når Terpager alligevel opregner en lang række gravskrifter over familiemedlemmer,[18] må det skyldes personalhistoriske grunde samt lensmandens tilknytning til Ribe. - Af disse gravskrifter er flere allerede gengivet i Danmarks Kirker, dels under beskrivelsen af Trinitatis kirke, dels i forbindelse med den 1697 indrettede slægtsbegravelse ved Møgeltønder kirke.[19] Resten (Terpager 1714, s. 20-24) meddeles her:

1) 1676. Christian Schack, født i København 29. marts 1676. Død samme sted 1676 i sin alders 11 måneder og 6 dage.[20] Forældre: Otto Diderich Schack og Sophia Dorothea Marschalk.

2) 1690. Johannes Frederik Schack, broder til Christian (nr. 1). Født i Ribe 20. maj 1677, død på Gram slot 12. febr. 1690 efter at have levet 12 år 8 måneder og 23 dage. Latinsk indskrift og gravvers.

3) 1690. Charlotte Amalie Schack, Otto Diderich Schacks og Sophie Dorothea Marschalcks eneste datter. Født i Ribe 16. okt. 1678, død 14. febr. 1690. Latinsk indskrift og gravvers.

4) 1707. Frederik August Schack, født i Hamborg 9. febr. 1707, død samme år 20. sept. Latinsk indskrift.

†HOLSTEINS KAPEL. 1763, 24. febr., anmodede geheimeråd G. F. von Holstein om at måtte indrette en familiebegravelse i det ydre, nordre sideskib, over for Skeels kapel, det vil sige i sideskibets østligste fag. Han fik i stedet tilbudt det vestligste fag (fig. 354, M), og ifølge takkebrevet af 23. maj samme år ville Holstein betale 100 dl. for begravelsen og 200 til dens vedligeholdelse.[21] 1777 betalte geheimerådinden den resterende kapital og renter, ialt 315 rdl.[1] - Kapellet, der antagelig stod færdigindrettet foråret 1766, er beskrevet af Galthen (1792, s. 141): »Dette er ligeledes (som Skels) ophøiet overjorden, og paa tvende Sider tillukt med Iern-Staketer. Over indgangen sees denne Herres og hans Frues Vaaben, foruden andre Zirater, der ere Beskuelse værdige.« Disse †*jerngitre* har siddet i arkaden til indre sideskib

Fig. 489-90. Skeels epitafium, topstykket og dets venstre vinge med evangelisten Markus (s. 650). LL. fot. 1977. — *Epitaph der Skeels, Oberteil und dessen linker Flügel mit dem Evangelisten Markus.*

og under gjordbuen til sideskibsfaget øst for kapellet. Også vinduet med dets blyindfattede ruder var dækket af et gitterværk; det reparere-des med ståltråd af Niels Nålemager 1790, da kapellet istandsattes med puds og hvidtning.[1]

†*Gravkrypt.* Kælderen under kapellet, der var årsag til det »ophøjede« gulv, er nævnt gentagne gange i regnskaberne. Både den og den tilhørende trappenedgang (fra indre sideskib) blev afdækket 1894;[22] krypten angives at være af munkesten i munkeskifte (sml. fig. 354, M).

†*Kister.* 22. marts 1766 blev tre af Holsteins børn indsat i kapellet; kisterne med den 1-årige datter, †1759, og den 18-årige Ida Margrete, †1763, overførtes fra Skeels kapel. Yderligere vides Georgina Magdalene nedsat 1767 og Sophia Magdalene 1790.[11] 1821 og påny 1830 ønskedes de otte kister, der stod »oven på jorden« (dvs. i kapellet) nedsat i »lokalet« nedenunder, hvilket muligvis skete. 4. juni 1843[1] blev »de holstenske ligs« begravelse overvåget af opsynsmanden F. Bernbom, hvilket antagelig betyder, at kisterne som så mange andre fra kirken er overført til kirkegården på S. Hans Holm (sml. s. 344).

Kisteplader. 1) (Fig. 491a) 1763. Ida Margaretha von Holstein, født som ældste datter af Georg Friderich von Holstein og Sophia Magdalena von Holstein, født Knuth, 13. nov. 1755. Døbt 15. nov. 1755, død 13.jan. 1763. Langt gravvers af hendes gudfader H. A. Brorson »... midt i den min største flor / indfaldt mit løvfalds dage / da blev vel afsked smerte stor / dog større Trøst tilbage / thi dåben gav mig Perle navn / og skat, som ej blev borte / selv døden drog min sjæl i havn / til Salems perleporte ...«[23] - Asymetrisk kobberplade omgivet af blomsterranker, forneden sammenholdt af sløjfe. Største mål 65x27 cm. Stærkt hvælvet midtparti med indridset skriveskrift. Nu ophængt i Skeels kapel.

2) 1767. Georgina Magdalena von Holstein, »en i livet livlig øjesten, men i døden bitter smertes datter af Georg Friderik og Sophia Magdalena von Holstein. I Flensborg født til at dø 7. aug. 1762, igenfød til at leve i Gud 9. aug. samme år og døde til at leve hos Gud 11. maj 1767.« - Den lange indskrift, indridset skriveskrift, står på en kobberplade af samme type som nr. 1, 50x22 cm. Nu ophængt i Skeels kapel.

3) (Fig. 491 b) 1769. Johan Georg af Holstein, søn af Georg Friderik og Sophia Magdalena Holstein. Født 3. marts 1768, døbt 5. marts

samme år, død 23. marts 1769. »Tillykke! yndig! salig! som / saa tiilig(!) af en verden kom / Hvor bittre Øyeblikke / Ei tælles kand, hvor haabet maae / Saa mange haarde prøver Staae / Hvor glæden varer ikke / Til lykke, som i Iesu favn / Omarmes, og i frydens havn / En stadig roe har funden ...« - Indskrift og plade som nr. 1. Nu ophængt i Skeels kapel.

4) (Fig. 491 c) 1772. Georg Friderich von Holstein, søn af Iohann Georg von Holstein, ridder af elefanten, geheimeråd, og Ida Frideri-ca Ioachima von Bülow. Født til denne verden i det frydefulde jubelår 1717 den 28. febr., hensov 8. marts 1772. Han blev elsket af trende danske monarker, som bestilte ham: 1734 til kammerjunker, 1739 til kaptajn ved grenaderkorpset, 1742 til ceremoniemester, 1744 til kammerherre, 1749 til oberstløjtnant og 1750 til oberst af infanteriet, 1754 til stiftamtmand i Flensborg og geheimeråd og 1769 til geheime konferensråd, i samme år beærede enkedronningen ham med sin orden De L'Union Parfaite. - Kom 18. april 1749 i ægteskab med Sophia Magdalena von Knudt, »og var i samme af Gud Rigelig benaadet i det han saae sig en Fader af to Sønner og Syv Døttre, og da de fleeste i deres spæde Aar forloed Hannem og bleve indtagne at see deres Himmelske Faders Ansigt, Kiendte Hand det for en stor Naade, at Hand indtil sin Død, saa tvende af dem sig beholden, nemlig« Adamina Christina, født 22. jan. 1759, og Ioachima Friderica, født 15. marts 1760. - Indskrift og bibelcitater: Åb.14,13 og »den Retfærdiges Sæd Skal blive til en Velsignelse«, angivet at være SI. 37,25-26, med graveret skriveskrift på asymetrisk, stærkt hvælvet felt. Dette omgives af bred ramme med rocailler og blomsterfyldte overflødighedshorn. Øverst en engel med nedadvendt palmegren og fakkel(?). 74x38 cm. Nu i Skeels kapel.

5) 1790. Sophia Magdalena von Holstein, født grevinde von Knuht(!) den 15. juli 1733, død 7. maj 1790. - Indskrift på tysk; plade og skrift som nr. 1. Nu i Skeels kapel.

†SPECKHAN'S KRYPT (sml. fig. 354, N), indrettet 1694f. i søndre del af kapitelhusets kælderetage (s. 321) og forsynet med en nedgang fra nordre korsarms sydøstre hjørne. For tilladelsen betaltes 150 dl., som kirken satte på rente. Begravelsen blev taget i brug 28. april 1698, da amtmand Frans Eberhard Speckhan og sønnen Christian nedsattes. 1702 blev der »savet nogle bogstaver på døren til amtmandens begravelse« og sat nyt jernværk i to vinduer »med hans navn i«.[1] Ved kapitelhusets nedrivning 1791 nedlagdes begravelsen. - Udover de neden for omtalte vides endnu to nedsat i krypten: ritmester von Osters, 24. sept. 1764, og sønnen Otto Caspar, 27. april 1767.[11]

†*Kisteplader.* 1) 1679. Friderich Eberhardt von Speckhan, født 4. april 1676, død 18. sept. 1679. Tysk indskrift. - Terpager 1702, s. 93.

2) 1686. Carl Wilhelm von Speckhan, født 29. juni 1674 i København, død 30. april 1686 i Ribe. Hans forældre var Frantz Eberhardt von Speckhan, amtmand i Ribe, og Eliesabeth von Speckhan, født von Råben. Tysk indskrift. - Terpager 1702, s. 93.

3) 1697. Frandz Eberhardt von Speckhan, ridder, geheimeråd, stiftsbefalingsmand over Riber stift og amtmand over Riberhuus amt i 16 år. Født i Kønigsberg 2. april som søn af fordum Høyædle og velbårne herre Johan Eberhardt von Speckhan, kongl. maj.s oberster og kommandant i Friderichstadt i Norge, og Anna Jeckels af Rostock. - Han anvendte sine unge år i krigen under den vidtberømte prins de Turene i Frankrig. I sine øvrige mandige år og til sin dødsdag tjente han tvende høj priselige danske Konger, Frederik III. og Christian V. Både udi civile og militære sager, såvel udi freds- som i fejdetider i 40 år, en tro Guds og kongens mand. Den salige herre mæt af år og åre, kvitterede verden den 27. dec. 1697, i hans alders 69 år, 9 måneder og 4 dage. Bibelcitat: Fil. 3,20-21. - Terpager 1702, s. 87f.

4) 1698. Christian von Speckhan, født 9. sept. 1671. Hans forældre var Frantz Eberhardt von Speckhan og Elisabeth von Råben. - Anno 1687, der han var i hans 16. år, blev han af hans Kongl. maj. tagen til hove iblandt sine pager. I hvilken stand han således fornøjede herskabet, at han hans kongelige højhed prins Friderick

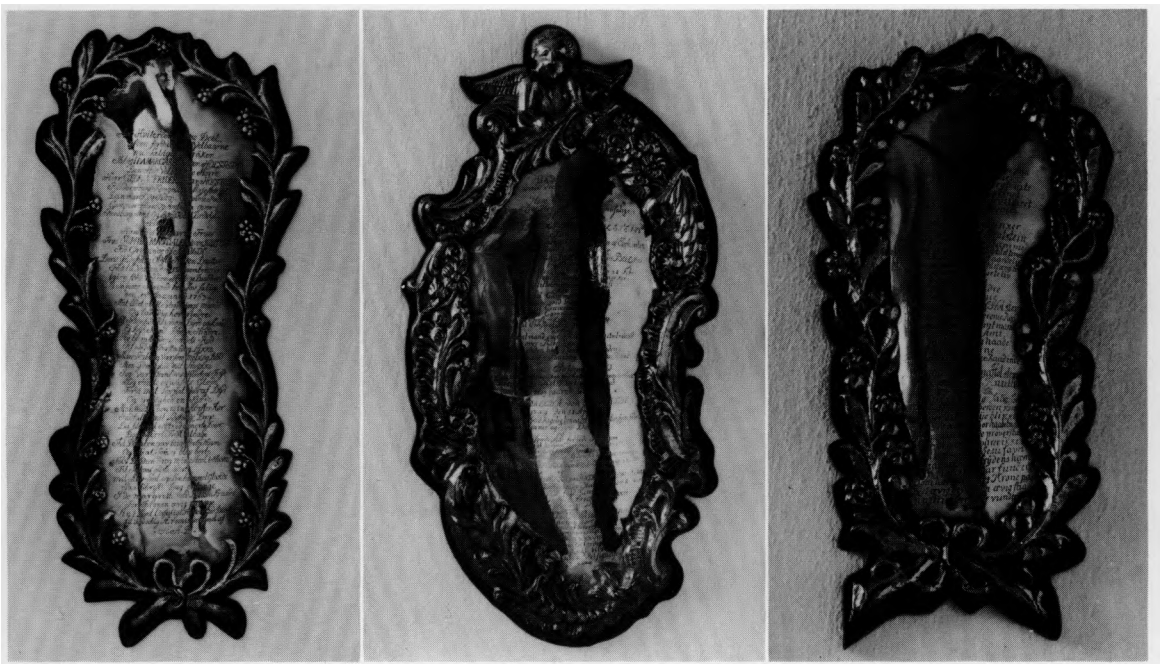

Fig. 491 a-c. Kisteplader fra Holsteins †kapel (s. 654). a. Ida Margaretha von Holstein, 1763 (nr. 1). b. Johan Georg af Holstein, 1769 (nr. 2). c. Georg Friderich von Holstein, 1772 (nr. 3). LL fot. 1977. — *Sargschilder, 1763-12.*

blev på deres rejse i fremmede lande til underdanigst opvartning medgiven. Og der rejsen var endt blev han for hans gudsfrygt og berømmelige konduites skyld hos samme hans kongelige højhed for kammerpage etableret. Og levede så et meget kristeligt og eksemplarisk levnet, herskabet til største fornøjelse og hver mand til velbehag, indtil han blev syg 3. febr. 1698, og den 22. febr. salig i herren hensov. - Terpager 1702, s. 90f.

5) 1700. Jørgen Nielsen Serup, professor i filosofi og medicin ved Københavns Universitet og doktor i medicin. Født i Ribe den 13. sept 1660, ægtede Anna Christiana Melissa Pedersdatter, og de avlede sammen en søn, Niels Serup (jfr. †kisteplade s. 664, nr. 12). Død i København 22. maj 1700. Indskrift på latin.

6) 1706. Elisabeth Råben, født i Sverin S. Mortens aften 1640 som datter af David Råben af Stöck og Steenfeld, fyrstelig landråd, og Anna von Ørtsen af Gerdishagen og Kloster. Gift med Frands-Eberhardt von Speckhan 26. okt. 1670, med hvem hun fik tre sønner og tre døtre. Forlod verden 29. aug. 1706, efter at hun i 66 år, 10 måneder og 10 dage havde her opofret sin sjæl til Gud, i hvis skød den nu hviler, prydet med en god samvittighed. Bibelcitat: Job 19,25.

†*Under kannikekoret:* 1) *P. Kraglunds krypt* fandtes under kannikekorets søndre del, og de på planen (fig. 354 med C) angivne murrester kunne tænkes at være levn heraf. Begravelsen var indrettet »i lige linje med Kathoveddøren«, og nedgangen fandtes i søndre korsarm, hvor to trælåger dækkede over trappen.[24] Krypten er tidligst omtalt 27. sept. 1681, da biskop Peder Kraglund nedsattes.[11] - Udover de neden for omtalte vides hospitalspræsten Niels Astrups lille søn nedsat 19. april 1739 samt muligvis præsten selv, der døde 1744.[25]

†*Kisteplader.* 1) 1681. Peder Jensen Kraglund, født i Bergen Tomas dag (21. dec.) 1602. Blev præst til Fårevejle og Dragsholm 9. marts 1628, og samme år gift med Bodil Nielsdatter. Af dette ægteskab tre sønner. Gift 2. gang 27. april 1634 med Lene Thomasdatter; de fik to sønner og ni døtre. Ved disse ægteskaber blev han bed-

stefar til 44 efterkommere. - Han blev magister 1631, biskop i Ribe 1650, doktor i teologi 1653 og ærkedegn 1664. Død 13. sept. 1681, 79 år gammel, efter at have været biskop i 31 år og ærkedegn i 17. Indskrift og gravvers på latin. - Terpager 1702, s. 93f.

2) 1697. Lene Thomasdaatter, født på Bregnholm i Aarhus stift 1. dec. 1613 af fornemme forældre. Var i sine unge år i hus hos Clavs Daa og dr. Jesper Brochmand. Levede siden et kærligt ægteskab med biskop Peder Kraglund i 47 år. Velsignet med 11 børn. Død 7. maj 1697 i sin alders 84.år. - Terpager 1702, s. 95f.

3) 1703. Christian Ditlev Muus, født i Ribe bispegård 8. jan. 1703, død 15. jan. samme år. Forældre: Christian Muus, superintendent over Ribe stift, og Wibeche Lund. Gravvers af C. Muus: »Saa kiær en Søn / som dyden selv med Væ og Smerte fødde / Og til Forældres Hierte-Sorg syv Dage gammel døde / I dette Beenhuus sover sødt. Hans Siæles Engle-Skik / Langt overgaar den skabning / som i Moders Liv hand fik.« — Terpager 1714, s. 32.

4) 1703. Ølegaard Olufsdaatter, som er født i Wiborg 2. jan. 1621. Har levet i ægteskab med Sören Larsen Muus i 44 år og 4 måneder, og imidlertid af Gud velsignet med tre sønner og to døtre, af hvilke to sønner og to døtre forlængst er hensovede, og den ene søn, Christian Muus, biskop over Ribe stift, sørgelig igenlever. Levede 11 år og 3 måneder som enke og hensov i hendes kære søns residence i Ribe 3. okt. 1703. Herunder sørgedigt forfattet af C. Muus. - Terpager 1714, s. 31.

2) L. *Pouchs krypt* må have været indrettet under kannikekorets nordøstlige del; lige nord for krypten lå Bernhard Omeis' gravsten (†nr. 60), og Ludvig Pouchs epitaf (nr. 12) havde plads på korsskæringspillen ovenover (jfr. fig. 354, 5). Foruden Pouchs og Omeis' †*kister,* der er omtalt af Terpager 1702, vides Bold, salig magister Alberts (Albert Jørgensen Thims enke?), nedsat her 1. dec. 1700,[17] samt antagelig Elisabeth Kraglund, der havde været gift med både Pouch og Omeis, 29. jan. 1733.[26]

†*Kisteplader.* 1) 1681. Ludvigh Povch, født i Ribe 14. okt. 1620. Hans forældre var Johan Povch, rådmand og apoteker, og Margrete Lydickdatter (jfr. epitaf nr. 13 og †gravsten nr. 40). Gik i skole i Ribe og Hamborg, og på universitetet i København. Rejste syv år i Holland, Frankrig, Italien, Neapel og Tyskland. Blev 1646 doktor i Padua, 26 år gammel; 3. april 1649 kannik i Ribe og virkede siden den tid som læge. Gift 1. gang med Dorethe Sørensdaatter, datter af Søren Andersen Vedel (jfr. gravsten nr. 64). De levede i ægteskab i 23 år uden børn. Gift 2. gang med Elisabetha Pedersdaatter Kraglund, datter af Peder Kraglund (jfr. gravsten nr. 88). De levede i ægteskab i syv år på nær nogle uger, og blev velsignet med en datter, Dorothe-Margrete. Han døde 18. april 1681 (jfr. epitaf nr. 12 og gravsten nr. 77). Indskrift på latin. - Terpager 1702, s. 103f.

2) 1694. Bernhard Omeis, læge og kannik. Født 15. feb. 1642 i Petzenstein ved Nürenberg, død 2. nov. 1694 i Ribe. Indskrift på latin. - Terpager 1702, s. 106.

3) *N. Serups krypt.* Ifølge Terpager 1702 havde slægten Serup en krypt under koret. Her var begravet Niels Jørgensen Serup med hustru og to svigerdøtre. Hans søn, Søren Nielsen Serup, nedsattes 23. marts 1736 (jfr. †gravsten nr. 67),[1] og i den forbindelse oplyses, at nedgangen til krypten fandtes i nordre korsarm lige ud for den store torvedør.[27] Frost beskriver 1842 (s. 50) krypten som endnu ikke »ganske tildækket«. - Denne krypt er muligvis identisk med den åbne begravelse under korets nordside, tæt ved pillen, hvor rådmand Thomas Ussing blev nedsat 1783.[11] Om Søren Nielsen Serups to sønner (jfr. †kisteplader 5-6) blev nedsat i krypten vides ikke, men det må anses for sandsynligt.

†*Kisteplader.* 1) 1685. Niels Jørgensen Seerup, begr. 18. marts.[28] Indskrift på latin. Født 9. marts 1621, rektor ved Helsingør skole i tre år og i Sorø syv år. Præst ved domkirken i Ribe og medlem af kapitlet i 32 år. Herudover provst i Hviding hrd. †1685, 65 år gammel.

2) 1685. Ingeborig Baggisdaatter, født 9. dec. 1662, døbt 12. dec. Gift med Søren

Nielsen Seerup 15. dec. 1681. †25. dec. 1685, efterladende en søn og to døtre.

3) 1695. Dorothe-Margrete Nielsdaatter Terpager, født i Ribe 3. okt., 1657. Gift 1. gang 15. aug. 1682 med Bagge Baggesen den yngre (jfr. Baggesens krypt, †kisteplade nr. 2), med hvem hun levede fire år uden livsfrugt. Gift 2. gang 27. juli 1687 med Søren N. Seerup, med hvem hun levede 8½ år og var 3 levende sønners moder. †25. dec. 1695.

4) 1697. Else Sørensdaatter Vedel, enke efter Niels Jørgensen Seerup. †8. marts 1697, efter at have levet 72 år, 6 måneder, 3 uger og 1 dag.

5) 1714. Bagge Seerup var ifølge den latinske indskrift søn af Søren Nielsen Seerup og Ingeborg, yngste datter af Bagge Baggesen den ældre (jfr. Bagge Baggesens krypt s. 660).

Efter skolens rekruttjeneste og offentlig og privat undervisning, blev han 17 år gammel indskrevet ved Det kongelige Akademi i København. Han boede to år hos farbroderen, professor og doktor Jørgen Seerup (jfr. Speckhan's krypt, †kisteplade nr. 5). Draget af iver efter at se fremmede akademier, rejste han til Leipzig ved Meissen, hvor han tilbragte to år, derefter til Oxford i et år, og så til Leiden i Nederlandene i et halvt år. Hjemvendt øvede han sig i at holde prædikener fra den hellige prædikestol, men efter bestandig stræben i studiernes dyrkelse angrebes han af svindsot, der sås at gå over til en hidsig feber. Af den grund drog han til Hamburg for at pleje sit helbred. Efter doktor Marchius' håb og nidkærhed var gjort til skamme, døde han dér mellem 16. og 17. aug. 1714, i sin alders 31. år.

6) 1715. Niels Seerup; af den latinske indskrift fremgik, at han var født i bedstefaderens og faderens hus, Lilliebjerg, 8. jan. 1691. Hans forældre var Søren Nielsen Seerup, og dennes 2. hustru, Dorothea-Margareta Terpager. Fra den tidlige alder blev han indviet til bøgerne. Først inden for fædrendehusets vægge, dernæst i den hjemlige forberedelsesskole og tilslut i Sommersted præstegård. 1711 indskrevet ved det københavnske akademi. Under vejledning af sin husfader, professor Søren Lintrup, øvede han med flid sine evner og vandt de første laurbær i filosofien 31. maj 1712. Den følgende 14. sept. hjemførte han sine foresattes godkendelse. Hjemvendt hengav han sig ved dag og ved nat til studierne, og udtæredes næsten deraf, thi i selve sin alders blomst og midt på sine studiers bane angrebes han af svindsot, og døde tilslut 7. marts 1715 ved begyndelsen til sin alders 25. år.

- Terpager 1702, s. 107f. og 1714, s. 78f.

En *overhvælvet grav,* muret af tegl, blev 1901 afdækket i korets midtakse (sml. fig. 354, A). Af W. Mollerups indberetning (jfr. s. 420, note 5) fremgår, at graven var trapezformet, ca. 145 cm bred i vest, ca. 95 i øst samt antagelig 250 cm lang, hovedenden borte. Et samtidigt fotografi viser overdækningen, en fladtrykt tøndehvælving af halvstens tykkelse og af en type, der træffes over rektangulære grave fra 16-1700'rne (sml. f.eks. fig. 364). Der kan ikke være tvivl om, at den trapezformede underdel må være en høj middelalderlig grav (jfr. s. 536, nr. 7), og at denne grav langt senere er blevet genanvendt og forsynet med hvælving. - I graven fandtes 1901 »en sammensunken *trækiste* uden beslag, inskriptionsplader eller ornamenter.« Uanset manglen på bevismateriale, bestemte udgraveren kisten som tilhørende Anders Sørensen Vedels 1. hustru, hvilket er udelukket, eftersom hendes grav har kunnet stedfæstes ved den sydvestre korsskæringspille (se †epitaf nr. 2 med note 44). Om gravudstyr, se s. 666, nr. 10.

†Under midtskibets gulv: 1) *Matthias Worms.* Denne begravelse, som Worm 20. maj 1671 overtog fra Johanne Madsdatter Roed, lå i midtskibets nordøstre hjørne. De til overdragelsen knyttede betingelser er omtalt under gravsten nr. 53. Worm ville lade gravstedet mure, opsætte et epitaf (nr. 16) og lægge en sten (nr. 72).

†Kister. M. Worm nedsattes 17. marts 1707 mod en betaling til kirken på 15 sldl., hans 2. hustru, Margareta de Hemmer 12. jan. 1724 mod samme betaling. En svigerinde, Sophie Stoud, blev 3. maj 1714 nedsat uden betaling,[1] - ligesom antagelig hendes mand, doktor Kri-

Fig. 492. Sophie Stous kisteplade (Worms †krypt nr. 1, s. 660), 1714. LL fot. 1977. — *Sargschild 1714.*

stoffer de Hemmer, 1715 (jfr. kisteplade nr. 2).

14. nov. 1750 nedsattes præsident Karsten Worm og 2. hustru,[29] Christiane Marie Foss, i hans fædrene, åbne begravelse for 20 rdl.[30] Endelig nedsattes Margrete Jensdatter Baggesen, Christian Falsters enke, 27. nov. 1789. Hendes mand var 1752 kommet ned i fru Foss' åbne begravelse (se s. 662).

Kisteplader. 1) (Fig. 492). 1714. Sophie Stoud, født i Odense som datter af Luduig Stoud, biskop over Christiansande stift, og Sophie Otte, 21. april 1688. Gift med doktor Christoffer de Hemmer og mor til tre børn, død i Ribe 12. april 1714. - En bred ramme af opdrevet og ciceleret messingblik med akantus- og båndornamentik, kronet af blomsterkurv, omgiver et hvælvet skriftfelt med fordybet skriveskrift. Ca. 60x43 cm. Udført af guldsmeden Hendrich Bötticher.[31] Indskriften sluttes med vers af C(arsten) W(orm): »Spor(!) nogen ad hvem her er Lagt/ I Skiul For verdens moye / Den læser Skal det være Sagt / Ham ingen Kand fornøye / Thi hvilken haand Kand grafue ud / Hvad pen Kand noksom skrive / Dend Dyd Som var hos SOPHIE STOUD / Hun Skal et forskrift blive.«

*2) 1715. Med latinsk indskrift over dr. Kristoffer de Hemmer, født i Ribe 11. sept. 1665, død samme sted 8. juli 1715, i sin alders 50.år. Efter fire års udenlandsrejse erhvervede han doktorgraden i København 1695. Med sin elskede hustru, Sophie Stoud, levede han i syv år og blev far til tre børn. »For ej hans ry skal ophøre, satte broderen dette (minde) over den dybt savnede broder« (Hemmer var stedbroder til C. Worm, jfr. hustruens gravskrift). - Messingplade, 31x21 cm, tidligere indrammet af ornamenter. I NM2, mus. nr. D 7060.

†*Kisteplade*. 1707. Med latinsk indskrift over Matthias Olesen Worm, justits- og kancelliråd, assessor i Højesteret, præsident og borgmester i Ribe i 32 år. Født i København 19. april 1636 og død i Ribe 14. febr. 1707. Efter ni års rejse i udlandet og mange års arbejde i fædrelandet standsede han her sine skridt, i forventning om guds nåde og det evige liv.

- Terpager 1714, s. 29f. og 76.

2) *Claus Sehesteds begravelse.* Denne begravelse fandtes vestligst i midtskibets 1. (hvælv)fag fra øst. Gravkammeret lå under midtgangens nordside med nedgang fra syd (jfr. gravsten nr. 69 og †nr. 40). Udover Claus og Lisbet Sehested (gravsten nr. 30) var også Preben Podebusk (†epitaf nr. 11) nedsat her. - Begravelsen er ofte nævnt i forbindelse med istandsættelser; efter en oversvømmelse 1635 stod den således åben en tid,[32] og klokkerdrengen betaltes for at tage vare på graven, hvor Preben Podebusks kiste »stod beslagen met Saltt.«[1] Foruden den på epitafiet fra 1652 nævnte renovering, gennemførtes der én 1716, hvor også trappen istandsattes, og lemmene fornyedes i egetræ, muligvis beklædt med bly.[1]

1765 solgte slægten begravelsen til dr. Anchersens enke for 60 dl. (jfr. gravsten nr. 90).

3) *Bagge Baggesens begravelser.* I fem generationer gav Baggesenfamiliens slægtsfølelse sig

udslag i ønsket om at blive begravet i hinandens nærhed. Gennem mere end 100 år opsatte familien gravminder i midtskibets vestligste fag. - Slægtens første begravelse ved fonten, i domkirkens vestende, blev indrettet til Peder Baggesen, †1591 (jfr. †epitaf nr. 5).[1] Hans søn, Bagge Pedersen, †1621, havde også sin begravelse her (jfr. gravsten nr. 47), og 1674 fik Bagge Baggesen den ældre tilladelse til at indrette en krypt mellem hans forældres sten (den over Bagge Pedersen) og fundamentet under det store tårn (jfr. krypt og †gravsten nr. 57).[1] Bagges broder, Laurids, blev 1655 nedsat »under den hvide sten næst hos Peder Baggesens begravelse ved fonten«.[1] 1703 ansøgte Jens Lauridsens enke om tilladelse dels til at opsætte et epitaf over sin afdøde mand på den nederste pille, nederst ved den store kirkedør, og dels til at lægge en ligsten på hans grav (jfr. epitaf nr. 18 og †gravsten nr. 61). Endelig skænkede Peder Jensen 1724 en lysearm (nr. 5, fig. 344), der skulle lyse overfor hans faders epitaf.

Bagge Baggesens †*krypt.* 28. marts 1674 fik Bagge Baggesen den ældre tilladelse til at indrette en begravelse under gulvet ved indgangen til kapellet under det store tårn. Desuden måtte han lægge en ligsten og opsætte et epitafium - det sidste skete vist aldrig. For disse tilladelser betaltes 100 rdl. og to dage senere yderligere 20 rdl. for bevilling til at forfærdige en muret trappe ned til begravelsen. Trappen måtte gøres så bred, at en ligkiste kunne føres ned; over trappen to luger, som han og hans arvinger skulle holde ved lige.[33] 1 781 betalte kirken dog for en ny lås og to kroge til lågerne.[1] Nedgangen fandtes under de to stole øst for fonten, »som dannekvinder plejer at stå eller sidde, der følger med børnene til dåben«.

1674 omtales hans kone og en datter, Maren, allerede som nedsatte;[33] 1681 blev han selv nedsat, 1686 hans søn, Bagge Baggesen den yngre, og 1690 en dattersøn, Frands-Eberhart. Den arvelige, murede begravelse ved dåben, hvori borgmester Bang blev begravet 1. dec. 1734,[11] må være identisk med Baggesens krypt; Bang var gift med en datter af Bagge Baggesen den ældre, Anna.

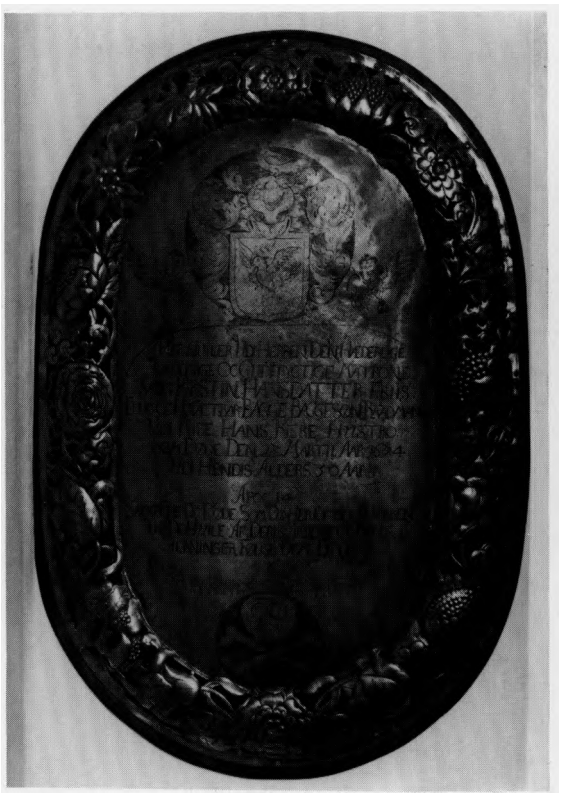

Fig. 493. Kirsten Hansdatter Friis' kisteplade (Baggesens †krypt, s. 661), 1674. LL fot. 1977. — *Sargschild 1674.*

Kisteplade (fig. 493) 1674. Kirstin Hansdatter Friis, Bagge Baggesøns hustru, som døde 23. marts 1674 i hendes alders 50. år. Bibelcitat: »Salige er de døde ...« (Ab. 14,13). Oval messingplade, 75X51 cm. En gennembrudt, hvælvet ramme med blomstermotiver omslutter et skriftfelt med fordybede versaler. Foroven indgraveret våben mellem engle, forneden kranium over korslagte knogler. Nu på nordvæggen i Skeels kapel.

†*Kisteplader.* 1) 1681. Bagge Baggesen den ældre, †8. maj 1681. Hans herkomst er ældgammel og højagtet, hans levnet har været af barndom op meget kristelig og gudfrygtig. En ret sandru råd- og handelsmand mod alle, som elskede ret og retfærdighed. Vandrede, der han hos os var en rejsende og udlændig på jorden, med sin dydædle hustru salig Kirsten Hansdatter Friis udi største kærlighed. Er nu antagen at være en borger i himlen og der evindelig at leve hos Gud, hvilken han og overleverede sin sjæl,

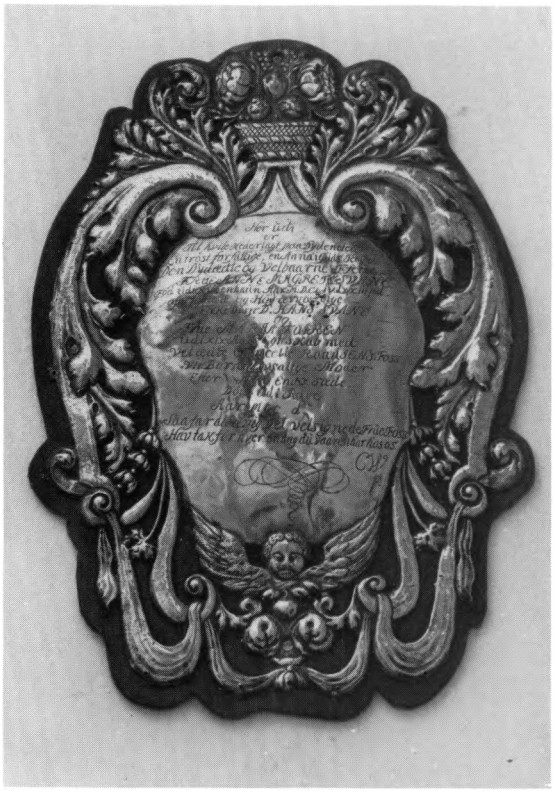

Fig. 494. Anne Margrete Svanes kisteplade (Foss' †krypt, s. 662), 1737. LL fot. 1977. — *Sargschild 1737.*

der den skiltes fra legemet, hvor den på det 66. år havde haft sin bolig.

2) 1686. Bagge Baggesen den yngre, fordum handelsmand i Ribe. Født 17. marts 1644, †2. sept. 1686. Kom 15. aug. 1682 i ægteskab med hans efterladte højbedrøvet hustru Dorothea-Margareta Terpager.

3) 1690. Frands-Eberhart, Casper-Christophers søn, født i Ribe 11. jan. 1689, igenfød 16. jan. udi Ribe domkirke og død 14. juni 1690. - Terpager 1702, s. 109f. - J. Kinch: Familierne Trellund og Baggesen. JySaml. VIII. 1880-81. s. 60f.

†Ydre, søndre sideskib: 1) *Foss' krypt.* 1724 fik Anna Margrete Svane, salig Jens Foss' enke,[34] tilladelse til at indrette en begravelse i ydre, søndre sideskib op til Skeels kapel (sml. fig. 354, E), dvs. i 2. fag fra øst (det nuværende præsteværelse). Graven måtte indrettes til fire lig, og hun måtte efter behag overhvælve den, indsætte lufthul til Lindegården, mure trapper og dække med bekvemme låger samt på kirkens mur opsætte en sten med indskrift. Herfor betaltes 120 rdl.[35]

Ved undermuringen af sideskibet 1894 fandtes »sønden ind til trappen ned til gravhvælvingen under Skeelernes kapel, en muret dobbeltgrav, som forhen har været overhvælvet - heri rester af et par *ligkister,* der viste sig at have været betrukket med læder.«[22] Følgende vides at være nedsat i begravelsen: 8. febr. 1727 kammerherre Gabels lille datter, 5. nov. 1728 løjtnant Foss, 27. jan. 1737 Anne Margrete Svane, 9. febr. 1750 frøken Foss,[1] og 26. okt. 1752 Chr. Falster.[11] Om sidstnævnte oplyste Christiane Marie Worm, født Foss, 1750, at moderen af »besynderlig affektion« havde tilbudt ham plads i begravelsen (jfr. Worms begr. s. 659).

Kisteplade (fig. 494) 1737. Anne Magrete Svane, født i Kiøbenhaun 23. juli 1654 af ærkebiskop Hans Svane og Maria Fuiren. Gift med kancelliråd Jens Foss i 19 år, moder til syv børn. Efter □ års enkesæde, død i Ribe år MCCD d. □.

Teksten på det svagt hvælvede skriftfelt, er forfattet af C(arsten) W(orm); indprikket skriveskrift. Midtskjoldet omgives af en bred ramme af opdrevet messingblik, med nedhængende akantus, forneden sammenholdt af guirlander, herudover blomsterkurv og englehoved. 40x28 cm. Nu opsat i Skeels kapel.

Overhvælvet grav (fig. 354, F) i sideskibets 3. fag fra øst, afdækket 1894 og beskrevet af domprovst Koch.[36] Rektangulær, indv. mål ca. 235x85 cm, helsten tykke vægge, der målte ca. 145 cm til hvælvingens vederlag. I den murede bund tre kantstillede tværribber, hvorpå *kisten* havde hvilet; denne, som fandtes helt forrådnet, havde været betrukket med læder, påheftet med mange små jernnagler. I kisten nogle ben, i fyldet ovenover enkelte vinduesfragmenter, hvoraf et var »figurmalet«, samt hovedet af en kridtpibe og to danske *mønter:* »en skilling dansk fra 1719 med F. IV. s navnetræk og en toskilling fra 1712 med det slesvigske våben.«

†Biskop Laurids Thurasgrav (fig. 354,1). 1731. I forbindelse med kirkens tværafstivning 1886 stødte man i sideskibets 5. fag fra øst på en grav svarende til den netop beskrevne (sml. fig. 364). Den lå ved foden af Ivar Munks gravsten og blev ødelagt ved undermuringen af sideskibámuren 1894. Ifølge Amberg (1906, s. 65) fandt man i den en læderbetrukken *kiste,* som siden nedsattes i samme sideskibs 2. fag fra øst. 1886 blev nedennævnte plade fjernet fra kisten.

**Kisteplade.* 1731. »Laurentius T...«, født 2(0). aug. 1657, død 1. april 173(1). Skriveskrift på latin. Den stærkt deformerede tinplade, der ifølge Amberg var forsølvet, er antagelig kun midterste del af et kistebeslag; nuværende mål 26x15 cm. På bagsiden bærer pladen stempler for engelsk tin af kandestøber Svend Christensen, København;[37] årstallet 1724 angiver året for hans optagelse i det københavnske lav. Antikvarisk Saml. Ribe: mus. nr. 267X1.

IKKE STEDFÆSTEDE KISTEPLADER

Nedenstående *kisteplader er fremkommet under restaureringen 1886-1904, hvor i kirken vides ikke, og opbevares nu i Ribes antikvariske Samling (Museumsnumre: 267x2-7). 1) Efter 1781. Cathrine Ste(beck) Brorson. Af den ovale, hvælvede tinplade er bevaret et deformt brudstykke, ca. 15x15 cm, med rester af versálindskrift på dansk.

2) 1792. Laurids Chris (tensen). Af den medtagne kursivindskrift kan følgende tydes: Født 9. febr. 1714, 1751 amtsforvalter over Ribe amt, virkelig krigsråd 175. og justitsråd 1776. Gift første gang med Maria ... 1752, med hvem han avlede [1?] datter ... Gift 2. gang 1764 med ... og fik to sønner ... Han døde 1. marts 1792. Den ovale tinplade, 18x21 cm, der har rester af forsølvning, er foroven afskåret og forsynet med påloddet guirlande.

3) Helt svarende til nr. 2, med fragmenter af indskrift over en 65-årig kvinde.

4-6) Af tin, nu helt uformelige og ulæselige.

†*Kisteplader.* 1) 1676. Ib Pedersen, barnefødt i Nyborg af fornemme forældre 1623. Tjente kongens kansler Christen Thomsen i 18 år, siden ridefoged på Anderskov(!) slot 2 år, tolder i Kaarsøer 2 år, og derefter byskriver i Ribe 11 år. Levede 16 år i ægteskab med Bodel Pedersdaatter Kraglund, velsignet med to sønner og fire døtre. Døde i Herren 3. april 1676 ved 5 slet om morgenen, i sin alders 53 år. - Terpager 1714, s. 39.

2) 1686. Hans Wandal, råd- og handelsmand i Ribe. Født 2. febr. 1642, †4. maj 1686. Gift 13. okt. 1672 med Anne Bagges Daatter. Efterlod sin bedrøvede hustru en søn og fire døtre. - Terpager 1714, s. 39.

3) 1687. Wilhelm Brochmand, født i Kiel d.D maj 1630. Har rejst med og tjent hans excellence salige feltherre Hans Schack i 12 år. Var amtsskriver i Ribe i 19 år og borgmester sammesteds 10 år. Sovede hen i Herren 1687 25. okt. i hans alders 58 år. - Terpager 1714, s. 37.

4) 1692. Herman Brun, kirurg. »Du seer en Kistelog / som Legomet bedekker / Ja Salig Herman Brun slet intet Ont forskrekker. / I Verden levde hand / saa hand berømmes kand / Og denne priis har naaet : hand var en ærlig Mand. / i fæle fange-Sted hans Legome skal hvile / Om dens Opstandelse skal ingen Christen tvile. / Vel haver Jorden sit / men ikkun til en Tiid / Da denne døde Krop skal skue Herren bliid.« - Terpager 1714, s. 49.

5) 1695. Bernt Laugesen Vedel; lang indskrift på latin. Han var medtjener ved Ribe domkirke gennem syv gange fem år og samtidig præst for Seem sogn. Han vidste, at ægtestanden ikke er ukær for Gud, og at ægtesengen ikke strider mod kortjenesten. Derfor afholdt han sig ikke fra ægteskab, men besteg gladelig brudesengen med den udvalgte jomfru Anna Jørgensdatter Seerup. Med hende fik han otte børn.

Efter nogle år som enkemand, døde han under et besøg hos sin søn, Christian Berntsen Vedel, i Naur præstegård 4. sept. 1695, efter at have levet næsten 12 femår. Han indtog den ham i himlen nådigt anviste plads, higende efter med sit legeme at hvile blødt i det fædrende

gravsted i Ribe domkirke. - Terpager 1714, s. 72.

6) 1703. Regimentsskriver Antonius Barchmann blev, ifølge den lange, latinske indskrift, født på Sjælland 17. jan., Antonius' dag, 1636. Hans fader var den dygtige kunstner (snedker) Hans Barchmann stammende fra Sverige. Moderen var Anna, datter af hr. Anders, provst i Strø. Efter at have skrevet de første fromhedens og kundskabens linier under hjemmets vejledning, sattes han i Helsingør skole hos rektor Niels Seerup, dernæst i Roskilde under rektor Hans Kallundborg og conrektor Caspar Hammermüller. Derefter bød han muserne og lærdommen farvel og kom 1652 i tjeneste hos Peder Christensen, skriver i staden København og ved hoffet sammesteds. Senere hos Søren Poulsen, borgmester og tolder i Christianopel i Blekinge til 8. maj 1658. 18. juni samme år søgte han tjeneste hos Erik Banner, herre til Bustrup og høvedsmand på Holbækgård, som han tjente i tre år. Da Erik Banner blev udnævnt til kommissær i Nederlandene ledsagede Barchmann ham som skriver i fem år. Derefter var han forvalter af godserne og indtægterne på Bøvlinggård i tre år, kongelig fiskemester i Kolding distrikt i fem år og derefter regimentsskriver hos Obersterne Lewetzov og Schwaneweide i 13 år. 17. sept. 1667 blev han gift med Ingeborg, Laurits Christensen Friis' datter (af 1. ægteskab, jfr. gravsten nr. 69 og nedenfor nr. 9), som i 36 års samliv fødte ham ni sønner og en datter: Hans, født 4. april 1669, og Lars, født 7. marts 1670 i Forrup, Hans, født 4. maj 1671, Anders, født 23. febr. 1673, Anna-Elisa, født 10. okt. 1674, Kristian, født 10. jan. 1677 og Frants-Hermann, født 14. sept. 1681 i Colding, Jan, født 29. marts 1682 i Nagbøl, Jørgen, født □ okt. 1684 og Christian Gabriel, født 29. april 1685 i Warde.

Efter 13 ugers sygdom døde han på Visselberg gods 1. april 1703, i sin alders 70. år. Derfra førtes den afdødes levninger hertil, hvor han havde taget endelig ophold, og nedsattes i hans hvilested i Ribe domkirke den 14. i samme måned. — Terpager 1714, s. 77.

7) 1703. Andreas Andresen Brun, kongelig majestæts og Riberbyes delefoged, overformynder og gildens forstander. Født her i Ribe d. □ 1648, †12. juli 1703. Avlede i 32 års ægteskab med Ingeborg Jens daatter Bröndum en søn og fem døtre. - Terpager 1714, s. 46.

8) 1706. Anne, Peder Jensen Terpagers datter, som, efter sin jomfrudoms 32 år, levede 42 år med hendes mand Jens Pedersen, rådmand og handelsmand her i Ribe, og efter hans død i enkestand 16 år. Var en Vidue ved 90 år. Forsømte ingen dag prædiken, tjente Gud med fasten og beden nat og dag. †7. okt. 1706. - Terpager 1714, s. 37.

9) 1709. Wibeche Jens daatter, født i Varde 17. okt. 1638. Er i hendes alders 18. år, 16. søndag efter trinitatis 1656, kommet i ægteskab med Laureds Christensen Friis, råd- og handelsmand her i Ribe (jfr. gravsten nr. 69), med hvem hun levede kærligen i tre år. Tre børns, Maren, Wibeke og Lauredses moder. Efter mandens død 22. juli 1659, har hun siddet enke 51 år. Er nu efter 10 ugers sengeleje på sin fødselsdag 1709, sødeligen og saligen hensovet. - Terpager 1714, s. 34.

10) 1711. Peder Henrichsen Bhie, født 21. maj 1706, †19. febr. 1711. »Fuld femb Aar jeg ej blev / mit Levnet snart fik Ende / Mit jordisk Legeme til Jorden lod mand sende. / Min Siæl tog Gud til sig / og gav en Engle-Skik; / De begge samles skal oppaa Hans Ord og Nik.« - Terpager 1714, s. 42.

11) 1711. Niels Knudsen Nielsen, efter faderen opnævnet (jfr. gravsten nr. 87), som han på ottende uge efter faderens død var født den 13. okt. 1706 om morgenen. Var på femte år sin moders, Anne Terpagers (jfr. nedenfor nr. 14 og †gravsten nr. 65), store lyst i hendes svaghed og sørgelige enkesæde. Og nu des mere sorg for hende, da han døde af børnekopper mandag morgen den 23. marts 1711. - Terpager 1714, s. 36.

12) 1712. Lang latinsk indskrift, med gravvers, over Niels Serup, Jørgen Serups og Anna-Christina Melissas eneste barn. Forældrene var nedsat i Speckhan's krypt (jfr. s. 656). Niels Serup var født i Fridericia 15. april 1691 og døde i Ribe 12. april 1712. Indskrevet i det akade-

miske borgerskab i København 1708, optaget i det himmelske borgerskab 1712, i den femte uge som fjerde lektiehører i Ribe. - Terpager 1714, s. 47.

13) 1712. Magister Henrick Bhie, født i Bøvling præstegård 1671, †16. maj 1712. Hans forældre var Peder Bhie, provst og sognepræst, og Ingeborg Pedersdaatter Kraglund. Gik i Friderici̊æ skole og siden på Kiøbenhavns Academie. Var rektor for Riber skole i 13 år, og gift med Maria Magdalena Reichelsdorph i 12 år. Med hende fik han otte børn og efterlod hende i hjertens bedrøvelse med den niende frugtsommelig. - Terpager 1714, s. 40.

14) 1712. Anne Nielsdaatter Terpager, født 15. okt. 1671, †3. okt. 1712 (jfr. †gravsten nr. 65). Efter sin skolegang og salige moders død forestod hun sin faders hus i 14 år. Sad efter sin faders død enlig i seks år, indtil hun blev gift med Niels Knudsen (jfr. gravsten nr. 87) 3. april 1704. I sit 2V2 års ægteskab fik hun en søn og en datter. Derefter enke og svag i seks år. Hun efterlod sig et godt navn og en eneste datter, Else Margrete, i god velstand. - Terpager 1714, s. 35.

15) 1712. Ole-Christian Engelstoft, født i Engelstoft by, Næsby sogn i Sædland(!) 1636 af Christen Pedersen Engelstoft og Helene Olesdaatter Braaby. Opfostret hos Anne Bilde til Næsbyholm og Tersløse, og holdt til flittig skolegang. Måtte tage tjeneste i den svenske krig, og var i det blodige slag for Nyborg 1659. Tjente under feltherren Schack i 10 år. Den tid han lå indkvarteret i Ribe gjorde han tjeneste på amtsstuen hos amtsskriver Wilhelm Brochmand. Siden fuldmægtig hos tre stiftsamtmænd: Otto Diderich, greve af Schack, geheimeråd von Speckhan og Hans, greve af Schack, i samfulde 37 år.

Med sine tre hustruer: Mette Christensdaatter Raabsted, Margrete Andersdaatter Klyn og Anne Pedersdaatter Grønholt, avlede han i 43 års ægteskab 19 børn, 9 sønner og 10 døtre. †19. nov. 1712. - Terpager 1714, s. 43.

16) 1712. Otto Clausen Svinning. Den lange latinske indskrift er forfattet af kollegaen Hans Sirich. Conrektor Otto Svinning var født i København 1683 »ved hæderlige forældre, som han berøvedes tilligemed sine venner og begyndte at drage ånde mellem ynk og medynk. Men for på en gang at drage omsorg for sin hæder, delte han retfærdigt sin tid mellem kirkens og den københavnske skoles bænke, hvorfra han år 1702 ... indskreves i de studerendes tal«. Han døde 1712, just som han næppe havde hilst de Ripensiske muser. - Terpager 1714, s. 42.

EFTERMIDDELALDERLIGE GRAVFUND

NOTER S. 668

I inventarafsnittet er allerede nævnt et *gravkrucifiks,* der formentlig er fremkommet under udgravningerne i kirken 1886-1904, og som nu er ophængt i ydre, søndre sideskib over buen til præsteværelset (s. 435, jfr. fig. 203). Også andre fund fra restaureringen savner egentlige fundoplysninger; en kvindehue (nr. 6) er fundet i ydre, nordre sideskib, og et bånd (nr. 10) i en begravelse i koret. Gravfundene samledes i en montre ved foden af trappen i det nybyggede Mariatårn. 1978-80 blev gravtekstilerne underkastet en konservering og undersøgelse i Nationalmuseet[38] og derpå genudstillet i montren; en række *kistebeslag m.m., der tidligere var i montren, opbevares nu i Ribes antikvariske Samling (Museumsnr. 267x8-24).

Gravtekstiler. 1) (Fig. 495 b). *Mandshue,* o. 1675-1700, af brunt fløjl med sølv- eller guldkniplinger, der inddeler huen i syv felter. Forneden en bred kant af fløjl med kniplingsborter.[39] 2) (Fig. 495a). *Mandshue,* o.1700, helt dækket med guld- og sølvbroderi (metaltråd spundet om silkesjæl). Huen er, af agramaner, opdelt i seks felter, hvert med en stor barokblomst på baggrund af »kvaderbroderi«. Huen er kantet med repsbånd og foret med taft.[40] 3) *Kvindehue,* o. 1700, tostyks med rynket nakke, af rødt silkefløjl og med aftryk af metalkniplinger. I siderne tilsatte bindebånd af silke. Huen er sammensyet af rester.[41] 4) Fragment af *kvindehue,* antagelig første halvdel af 1700'rne.

Mønsterstribet silke. 5) *Kvindehue,* 1700'rne, tostyks af repsvævet silke. Ganske lille, foldet nakkepuld sammenholdt af en silkesnor, der er trukket gennem syede huller. 6) (Fig. 496 a). *Kvindehue,* o. 1750-75, tostyks af mønsterstribet silketaft, med påsyede silkekniplinger og bindebånd, som også holder huen sammen i nakken. Fundet 1894 ved undermuring i ydre, nordre sideskib sammen med »3-4 bundter lysebrunt, langt hår, måske parykker« (ikke bevaret).[42] 7) Fragmenter af *kvindehue,* 1750-1800, med puldformet nakke. Den er af repsvævet silke, med besætning af stribede, flortynde bånd. 8) To helt ens *hovedpudebetræk,* sidste halvdel af 1600'rne. Atlask, kantet med guld- eller sølvkniplinger. 9) (Fig. 496b). *Pyntebånd,* o. 1700, 4 cm bredt, 36 cm langt. Af silke i repsvævning, med brocherede blomsterornamenter.[43] 10) *Taftbånd,* ca. 5 cm bredt, 100 cm langt, vævet med takket kant. Fundet 1901 i en muret grav i koret (se fig. 354, A), hvor det var bundet om et kranium, som udnævntes til at være Marine Svannings, Anders Sørensen Vedels unge hustru (†1578). Begravelsen kan dog ikke være hendes (jfr. s. 659), og silken forekommer yngre end dødsåret.[44] 11) (Fig. 496b). *Tørklæde,* o. 1700, ca. 73x73 cm, af tyndt, glat silkegaze og med en 3,5 cm bred, tætvævet, båndlignende kant. Måske sørgestof til at dække hoved eller bryst. 12) *Flonelstykke* (bommesi), 71,5X31 cm, med én ægkant og søm på to sider; revet midt igennem. 13) *Fragment,* uregelmæssigt, ca. 50x60 cm, af taft, sammensyet ved ægkanter.

**Kistebeslag m.m.* De bevarede metaldele viser alle karakteristiske barokformer fra 2. halvdel af 1600'rne. Kistebeslagene er udført i tyndt, oftest gennembrudt, messingblik (et dog i bly) og formet som »IHS«-medaljoner i laurbærkrans (5 stk.), løvværk med englehoveder (4 stk.) og palmegrene (2 stk.). Kistehankene er af smedejern, med gennembrudte kartouchebeslag (2 stk.) og af bronce (4 stk.). Et fragment af et kistekrucifiks er af bly med spor af guld på lændeklædet.

†*Gravfund.* En *laurbærkrans,* »der havde holdt sig vidunderlig frisk«, fandtes 1894 i en kiste nedsat sekundært i en middelalderlig, muret begravelse i ydre, søndre sideskib (nr. 10, jfr. fig. 354,J). Kransen var omvundet med gul florsilke og skal være fundet på brystet af liget i den nederste kiste af de tre, der fandtes sammensunkne i graven.[45]

†GRAVUDSTYR

NOTER S. 668

Våben og *kårde* (»degen«) ophængtes 1673 over ritmester Frederik v.Dewitz.[1] Lensmanden Albert Skeels (†1639) *sværd* er omtalt s. 654. Fra ophængte *gravfaner* afhændedes 1791 fire gamle jern.[1] Om følgende haves nærmere oplysninger: 1-2) 1644, over Samuel Müller og ophængt ved hans epitafium (nr. 9). Den ene var en sort sørgefane, uden indskrift, den anden bar våben og en fyndig gravskrift, gengivet under epitafiets beskrivelse (Terpager 1736, s. 328). Ifølge Adler (1836, s. 81) kunne man endnu se krogene, som havde fastholdt de to faner. 3) 1657. Jonas Ivarsen. »Hier unter liget begraben dero Königlige Majestetz in Sveden unter dem Lebligen Furstligen Anhaltischen Regiment gevesene Ritmeister der Edle und Mandhaft Her JONAS IVARSEN avs Sveden gebürtich, welcher den 24. Octob. 1657 in den General Sturm vor FREDRIGS VDDE durch einem schus vor seinen Feinden sein Leben Ritterlich geendet, sines Alters 45 Aar Jar. Got verlei im die evige Frevde.« - Terpager 1702, s. 113.

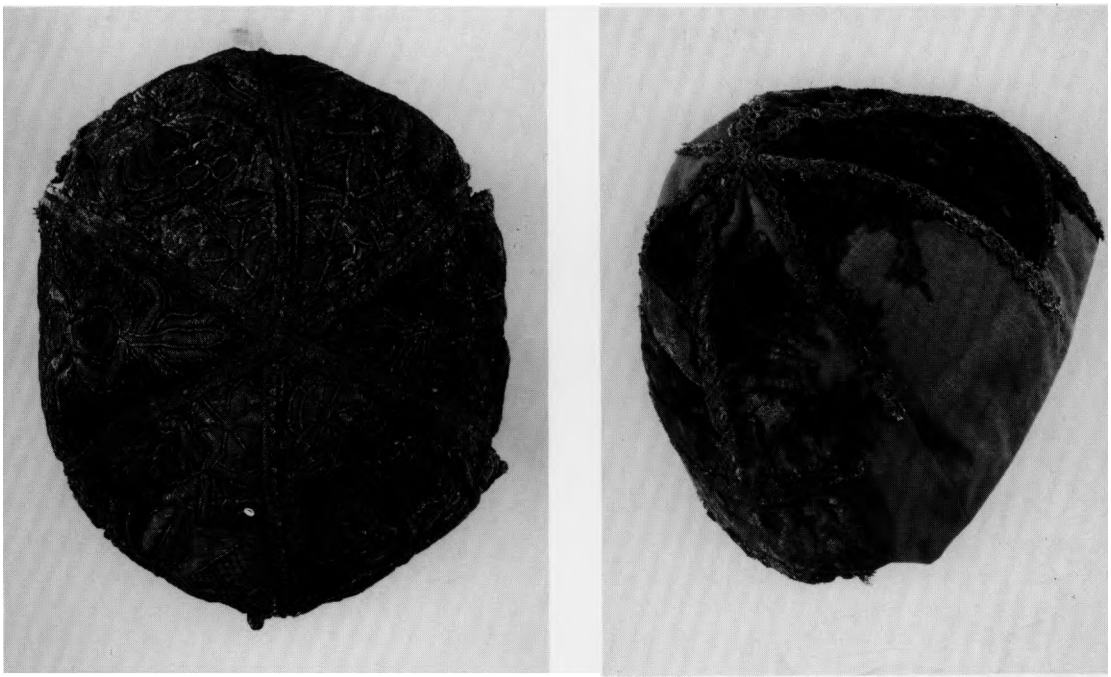

Fig. 495 a-b. Gravtekstiler, a. Mandshue (nr. 2, s. 665), o. 1700. b. Mandshue (nr. 1, s. 665), o. 1675-1700. LL fot. 1979. — *Grabtextilien. Zwei Männermützen.*

Fig. 496 a-b. Gravtekstiler, a. Kvindehue (nr. 6, s. 666), o. 1750-75. b. Tørklæde, o. 1700, og pyntebånd, o. 1700 (nr. 9 og 11, s. 666). LL fot. 1979. — *Grabtextilien. Frauenhaube und Tuch sowie Zierband.*

NOTER TIL S. 649-666

Vedr. arkivalier, litteratur og forkortelser henvises til s. 52f.

[1] LA Vib. Ribe domk.s rgsk. 1591-1899.

[2] Både Helms (Ribe domkirke 1870, sp. 179, note) og Vilh. Samuel Skeel (udgiveren af »Optegnelser om Familien Skeel«, Kbh. 1871 og suppl. 1882) taler om en tegning af epitafiet. Denne er det ikke lykkedes at opspore.

[3] Hanne Frøsig, i Dagligt liv i Danmark 1620-1720, red. Axel Steensberg, 1960, s. 380.

[4] Jfr. note 1. Efter stormen 29. jan. 1701 arbejdede snedker Hans Henrichsen (9-14. juni) i Albert Skeels begravelse og forfærdigede det, som ved murens nedfald var brækket af hans monument og særdeles på hans højre arm.

[5] Jfr. note 2, Helms.

[6] Jfr. note 2, Skeel s. 156.

[7] 1889 undskyldte Malthe sig, fordi han ikke var færdig med opsætningen. Det viste sig nemlig, udtalte han, at våbnerne var forsvundne, således at deres udseende og rækkefølge ikke kunne bestemmes. Provst Claudi havde imidlertid henvist til Skeels epitaf i Ålborg med en lignende opstilling. »Jeg haaber derfor at komme til Ribe næste Aar og gøre Epitafiet færdigt«. (LA Vib. Ribe domk.s insp. Indkomne breve 1883-1906).

[8] Weilbach: KunstLeks.

[9] Chr. Axel Jensen vil også (jfr. note 8) henføre Gyldenstjerne-epitafiet i Ulfborg kirke (Ringkøbing amt) til værkstedet; men det hører muligvis snarere sammen med Ove Lunges i Ålborg Vor Frue.

[10] Såvidt det fremgår af Hegelunds almanak kan der kun være tale om en 1608 dødfødt datter og Niels, som døde to år gammel 1615. - Om gravstedets placering, se LA Vib. C 4-892. - I dette gravsted syd for altret blev biskop H. A. Brorson nedsat 1764, mens hans hustru og en dødfødt søn var blevet begravet nord for altret 1741 (jfr. note 11).

[11] LA Vib. Ribe domsogns kirkebøger 1717-1815.

[12] Året før værgens eftersyn var der således indsat tre kister i Skeels begravelse: 26. marts 1789 Abigal Freigart (indtil hun kunne overføres til Tønder) og juleaften samme år stiftamtmand Urnes to sønner, Christian og Axel. Disse to børn må dog have stået oppe i kapellet, eftersom der 1810 var tale om at flytte dem ned i den hvælvede begravelse nedenunder. (LA Vib. Ribe domkirkes inspektion C 630-10 og 11). Vedr. Urnes børn se A. Thiset: Danske Adelsslægter, bd. VI, 233f.

[13] LA Vib. Ribe domk.s insp. Forhandlings- og korrespondanceprotokol 1828-77.

[14] Jfr. Elna Møller: Ribe domkirkes nordre tårn, NMArb. 1971, s. 204f. - Formodningen om, at den heri omtalte, uidentificerede begravelse kunne være fra senmiddelalderen er siden blevet yderligere svækket: den kan stamme fra 1600'rne.

[15] Terpager 1702, s. 97. - DK. Kbh. Amt s. 2139.

[16] Terpager 1702, s. 100.

[17] Terpager 1714, s. 30. - DK. SJyll. s. 192.

[18] MarmDan. IV,60 gengiver Terpagers oplysninger.

[19] DK. Kbh. By, bd. 2, s. 320, 333. - DK. SJyll. s. 1331.

[20] Det må være den søn, som begravedes i Trinitatis kirke 1. maj 1676. DK. Kbh. By, bd. 2, s. 337.

[21] LA Vib. Ribe bispearkiv. Ribe domk. 1530-1786.

[22] LA Vib. Ribe domk. insp. Restaureringsjournal 1893-1903.

[23] Indskriften er gengivet i sin helhed hos Hermansen 1946, s. 186f. Den der afbildede kisteplade er dog G. F. Holsteins, hvis tekst ikke er forfattet af Brorson.

[24] Jfr. note 11 under 19. april 1739, 20. april 1765 og 4. juni 1766.

[25] LA Vib. Ribe domk. insp. Dok. ang. stolestader m.m. 1704-1823. 1. april 1744 fik Sophia Stoud lov til at nedsætte sin mand, Niels Astrup, i kirken, enten i biskop Kragelunds begravelse, hvis der var plads, ellers et andet sted.

[26] Jfr. note 11, der oplyser, at hun nedsattes i »omgangen«, en betegnelse, der i 1700'rnes 1. halvdel jævnlig anvendtes om de to korsarme (eller arealerne nord og syd for kannikekorets skrankemure).

[27] Hermansen 1946, s. 299.

[28] Jfr. note 1. Wiberg: Præstehist. angiver 18. marts som dødsdag (og oplyser, at der har været epitaf eller gravsten over ham).

[29] Karsten Worms 1. hustru, Catharina Nielsdatter Endorph, blev begravet hos sin 1. mand i Haderslev; hun døde 1705, og kisten stod endnu 1714 i domkirkens S. Lucii kapel.

[30] Jfr. noterne 1 og 11.

[31] Sven Fritz: Guldsmed Hendrich Bötticher i Ribe, i Mark og Montre 1967, s. 21 f. - Kistepladen er ophængt i montren forneden i Mariatårnet.

[32] I forbindelse med oprydningen efter oversvømmelsen nævnes »Fru Marcharettis ligsten«, men denne kan ikke sættes i forbindelse med Sehesteds begravelse.

[33] LA Vib. Ribe bispearkiv. Kapitlets tegnebog 1538-1675.

[34] Jens Foss begravedes i Københavns domkirke, DK. Kbh. By s. 72 og 95.

[35] LA Vib. Ribe domk. insp. Dok. ang. Stolestader m.m. 1704-1823. (Et epitaf synes ikke opsat).

[36] Der er små uoverensstemmelser mellem de af Koch nævnte mål (jfr. note 22) og dem, Ambergs konduktør har indskrevet på en plan af sideskibet (i NM2).

[37] Meddelt af Holger Rasmussen, NM3.

[38] NM2. Else Østergårds indb. Beskrivelsen af gravtekstilerne hviler herpå, og på et responsum 27. febr. 1980 ved Fritze Lindahl og Hanne Frøsig.

[39] Jfr. DK. Århus, s. 851 med fig. 559 og, med hensyn til formen, Frederik III. s nathue. Sigrid Flamand Christensen: Kongedragterne fra 17. og 18.Årh. Kbh. 1940, s. 256, nr. 45 og tavle.

[40] Jfr. Kongedragterne (se note 39), nr. 44.

[41] De meget fine og kraftige farver, der fremkaldtes under konserveringen, ses på fotografier i NM2.

[42] LA Vib. Ribe domk.s. insp. Restaureringsjournal. 1893-1903.

[43] Jfr. Kristian V.s karussel-skjorte, ca. 1690, Kongedragterne (se note 39), s. 258, nr. 60 og tavle LXIV.

[44] W. Mollerups indb. 1901 i NM2, hvor der også findes nogle fotografier af kraniet og båndet. Frem til 1977 opbevaredes båndet fæstnet til et cirkulært kistebeslag fra anden halvdel af 1600'rne, der derfor kan være fundet med båndet.

[45] Restaureringsjournalen (jfr. note 42). - NM2. Breve fra Amberg til Henry Petersen 23. aug. 1894 og fra Gustav Jensen til Amberg 2. okt. 1894.

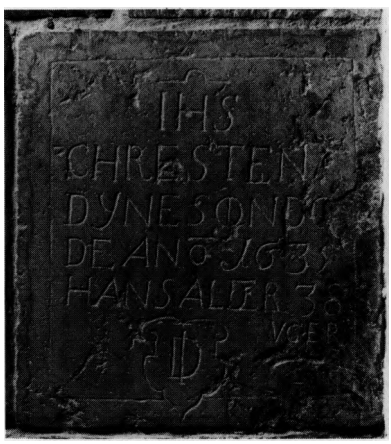

Fig. 497. Gravflise (nr. 3, s. 645) over »Chresten Dynesøn døde an(n)o 1635 hans alder 38 vger«. — *Grabfliese, 1635.*

RIBE DOMKIRKE . KILDER OG HENVISNINGER

Vedrørende *arkivalier* og andre utrykte kilder henvises til s. 52-53, vedrørende *litteratur m.m.* (med forkortelser) til s. 57-58.

I *Nationalmuseet* (NM2) opbevares - foruden det ældre materiale af indberetninger og notebøger, omtalt nedenfor - alt nyt materiale indsamlet til nærværende beskrivelse af domkirken, dens inventar og gravminder: Indberetninger (også i form af kommenterede tegninger), opmålinger (herunder planer 1965-66), fotografier (herunder talrige optagelser på stilladser under kirkens istandsættelse i 1970'rne) samt 13-1400 sider udskrifter af arkivalier m.m.

Ældre tegninger og opmålinger. Den overvejende del af dette materiale findes ligeledes i Nationalmuseet, dels i NM2, dels i Det særlige Kirkesyns arkiv (1862f.): Gravsten, tegnet af S. Abildgaard 1774, 1776; eks- og interiør samt kapitæler, tegnet af Teophilius Hansen 1836; kapitæler, tegnet af N. S. Nebelong 1843; et (ufærdigt) sæt bygningsopmålinger (blyant) og et hefte med 46 frihåndstegninger m.m., ved Vilh. Dahlerup 1863-64(?); bygningsopmåling 1877 og restaureringsforslag 1879, ved H. B. Storck; en omfattende samling af hoved- og detailtegninger fra H. C. Ambergs restaurering (1883-85 store tårn, 1886 kirkens tværafstivning, 1894 terrænafgravning, 1894-1904 kirkens restaurering og Mariatårnets genopbygning); H. Lønborg Jensens papirer, herunder G. Schönwellers projekter til nyfunderingen af apsiden 1930-31. - *Akvareller:* To prospekter af Ribe 1807; kalkmalet grav, ved Martin Petersen 1886; kalkmalerier, ved J. Kornerup 1894 og Carl Petersen o.1900.

I de få tilfælde, hvor tegninger og stik findes i *andre samlinger eller arkiver* er tilhørsforholdet angivet i tekst eller billedtekst.

Avisudklip. I NM2 findes de væsentligste indlæg i den følelsesbetonede polemik om restaureringsprincipper, der fulgte efter den af Jacob Helms 1888 udsendte pjece: Er det ved Ribe domkirke alene det ældste, som fortjener at bevares? - Endvidere: En række udklip fra aviser og ugeblade 1904f. med forskellige vurderinger af H. C. Ambergs restaurering.

HISTORISK INDLEDNING

Beskrivelse ved Bodil Busk Laursen og Elna Møller.

KAPELLERNES OG ALTRENES HISTORIE

Beskrivelse ved Bodil Busk Laursen.

BELIGGENHED OG KIRKEGÅRD

Beskrivelse ved Elna Møller.

BYGNING

Indberetninger m.m.: N. L. Høyens notebog X, 1830; J. Helms notebøger I-V, IX og XI, Samlinger 1854-1866 (jfr. s. 53) samt breve udvekslet mellem Helms og Høyen; H. B. Storcks notebog IX, 1875f. (beskrivelse af murværkets tilstand m.m.); HC.Amberg: Beskrivelse af det ydre murværks tilstand før restaureringen; Det særlige Kirkesyns arkiv 1862f.

Undersøgelse og beskrivelse 1971 (store tårn), 1974-78 ved Elna Møller.

KALKMALERIER

Indberetninger: J. Kornerup 1894L; Mogens Larsen 1972, Robert Smalley 1972.

Beskrivelse ved Ebbe Nyborg.

INVENTAR

Indberetninger: C. D. Koefod 1808; W. Mollerup 1901 (alterfundament); Mogens Larsen 1955, 1977 (restaurering af malerier); Erik Moltke 1977; Elna Møller 1978; Ebbe Nyborg 1980.

Undersøgelse og beskrivelse ved Erik Moltke, Ebbe Nyborg, Ole Olesen (orgel) og Hans Stiesdal (urværker) .

GRAVMINDER

Indberetninger m.m.: C. D. Koefod 1808; stiftsøvrigheden til Oldsagskommissionen 1830 (åbningen af nichegraven); J. Helms 1855 og 1870 (gravstenenes placering før H. C. Ambergs restaurering); W. Mollerup 1901 (grave i koret); C. A. Jensen 1902-30 (gravsten); Elna Møller, Anette Kruse, Stig Hornshøj-Møller og Niels Jørgen Poulsen 1974-77 (gravsten); Erik Moltke 1977 (epitafier); Elna Møller og Stig Hornshøj-Møller 1978 og Sven Rask 1980 (kisteplader); Elna Møller, Ebbe Nyborg og Sven Rask 1979 og Leif Vognsen 1980 (stenkister); Else Østergaard 1980 (gravtekstiler).

Undersøgelse og beskrivelse ved Ebbe Nyborg (begravelser og gravsten før 1550); Erik Moltke (epitafier); Elna Møller (†epitafier); Anette Kruse (gravsten efter 1550); Ebbe Nyborg og Sven Rask (†gravsten); Elna Møller og Sven Rask (gravkapeller og krypter).

Oversættelse fra latin: E. Moltke og H. D. Schepelern.

Oversættelse til tysk: G. Rona.

REDAKTION Elna Møller og Ebbe Nyborg.

DER DOM ZU RIBE . DIE MARIENKIRCHE

DIE STADT. Mit seinem wuchtigen Gebäudeblock und seinem markanten Profil beherrscht der Dom nicht nur die Stadt mit ihren niedrigen Häusern, sondern auch das ausgedehnte Marschland. Durch dieses schlängeln sich die Mäanderbogen des kleinen Flusses Ribe Å westwärts zum Meer (Fig. 25). Die Stadt Ribe verdankt diesem Fluß ihre Existenz. Er war der Weg vom und zum Meer, in die und aus der weiten Welt. Und die Stadt war die Pforte Dänemarks nach Westen.

Der Name der Stadt taucht zugleich mit der Erwähnung der ersten Kirche auf, d.h. um 860. Aber schon lange vorher war die Stadt jenseits des Meeres bekannt. Davon zeugen die reichen archäologischen Funde der letzten Jahre an der Nordseite des Flusses, die auf das 8.Jahrhundert zurückgehen. Die Ansiedlung hatte hier am Anfang des 9. Jahrhunderts eine so starke Stellung, daß sie die missionierende Kirche anzog. Es ist ungewiß, was hier in der Wikingerzeit vorging. Sicher ist aber, daß das mittelalterliche Ribe sich südlich des Flusses entfaltete, allem Anschein nach um die Bischofskirche, die den Mittelpunkt bildete (Fig. 24). - Adam von Bremen berichtet von der Schiffahrt der Stadt nach England, Friesland und Deutschland, Saxo Grammaticus um 1200 von wimmelnden Leben am Hafen und der Unmenge von Schiffen, die mit den herrlichsten Waren aus aller Herren Ländern beladen waren. Dagegen schweigen die Quellen von den enormen Ladungen von Baumaterial, das in den 1100er-1200er Jahren auf zahlreiche Bauplätze auf der südwestjütländischen Heide, wo es keine Steine gab, geführt wurde. Doch zeugen der jetzige Dom und viele Dorfkirchen von dieser Einfuhr, die vulkanischen Tuff aus der Gegend von Andernach, Trachyt aus Drachenfels, Sandstein aus dem Wesergebiet und (in geringerem Ausmaß) mehrere andere Gesteinsarten umfaßte.

†KIRCHEN. *Die Vorgänger des Doms.* Die erste Kirche (S. 61f.) wurde laut Erzbischof Rimbert von Hamburg-Bremen vom »Apostel des Nordens«, Ansgar, (um 860) auf einem vom König geschenkten Grund erbaut. Lag die Kirche Ansgars nördlich des Flusses? Oder mußte sie - ebenso wie die erste Kirche in Århus - außerhalb der heidnischen Stadt angelegt werden? Wenn das letztere der Fall war, mag die Kirche Ansgars den Standort der späteren Bischofskirchen und damit die Lage der mittelalterlichen Stadt südlich des Flusses bestimmt haben. Sicher ist jedenfalls, daß die Südstadt die Bebauung mit soleher Kraft an sich zog, daß die Nordstadt um 1300 »außerhalb des Tores« lag.

Der erste Bischof von Ribe, Liufdag, nahm 948 zusammen mit den Bischöfen von Århus und Schleswig an einer Kirchenversammlung in Ingelsheim teil. Nach der Riber Bischofschronik (aufgezeichnet um 1230) und nach dem Schleswiger Jahrbuch war Liufdag ein friesischer Geistlicher, der auf der Flucht über einen Fluß den Märtyrertod duch »die Speere der ungläubigen Horde« erlitt und auf dem Friedhof der Heiligen Jungfrau begraben wurde. Bischof Odinkar, †1043, ein Däne aus vornehmen Geschlecht, schenkte der Kirche von Ribe sein ganzes väterliches Erbe. Mit gutem Grund überführte die Geistlichkeit die sterblichen Uberreste dieser Stifter von dem einen folgenden Kirchenbau zum anderen; Liufdags gingen bei einem Brand im Jahr 1176 zugrunde, Odinkars aber befinden sich noch heute in der Kirche, und zwar im Nischengrab im nördlichen Kreuzarm (Fig. 23).

Bis zu den 1120er Jahren müssen die verschiedenen - uns unbekannten - Kirchen, ebenso wie diejenige Ansgars, aus Holz gewesen sein. Die Bischofschronik schreibt Bischof Thure, †l 134, das Verdienst zu, als erster begonnen zu haben, »eine Kirche in Ribe aus

Steinfeldern zu bauen.« Auch diese Kirche kennen wir nicht, ebensowenig wie das Baumaterial. Der Ausdruck »Steinfelder« bedeutet bloß, daß das Material die Form von Quadern hatte. Dasselbe wird von dem Dom gesagt, der kurz vor 1100 in Roskilde erbaut wurde. In Roskilde handelte es sich um Kalktuff, in Ribe aber muß man - in Anbetracht der speziellen Beschaffenheit der Gegend - damit rechnen, daß Bischof Thure als erster vulkanischen Tuff verwendet hat. - Verschiedene Dinge am jetzigen Dom, unter anderem die Etappen seiner Errichtung, deuten darauf, daß man bei der Erweiterung der Kirche einer wohlbekannten Methode folgte: daß man den Neubau im Verhältnis zur alten Kirche so anlegte, daß diese benutzt werden konnte, bis ein Abschnitt des neuen Gebäudes in Gebrauch genommen werden konnte. Die Situation wird in Fig. 45a veranschaulicht; die Konkretisierung der Form der alten Kirche, die für die Zeichnung erforderlich war, kann jedoch nur als Signatur betrachtet werden. Thures Kirche kann (wie im Text erwähnt) einen weit reicheren Grundriß gehabt haben. Die Chronik berichtet von einem doppelten Brand, der (1176) Kirche und Kloster verzehrte, ebenso wie den Schrein mit den Gebeinen des heiligen Liufdag (S. 160F). - Es sei hier betont, daß die bisherigen Theorien, wonach gewisse Schäden im Ostteil des jetzigen Doms auf den erwähnten Brand zurückzuführen seien, sowie, daß die untersten Teile dieser Partie Reste von Thures Kirche seien, nicht aufrechterhalten werden konnten.

DER JETZIGE DOM. Die wichtigsten Stadien der Baugeschichte dieser Kirche, von ca. 1150-1904, werden in einer Reihe von Abbildungen geschildert (Fig. 45a-k). Sie heben hervor, wie insbesondere das Äußere der Kirche infolge von Aufbau und Abbruch, Verfall und Restauration ständig wechselte. Von den vielen Anbauten, die sich bis zur Reformation um die romanische Grundanlage häuften, sind nur mehr der große Turm im Nordwesten und die äußeren Seitenschiffe sowie ein Teil des dreiflügeligen Kreuzgangs an der Südseite der Kirche übrig.

Trotz der zahlreichen Anderungen, denen die Kirche unterworfen wurde, trägt ihr Gesamtbild noch immer das Gepräge der romanischen Anlage: ein kreuzförmiger Grundriß, bestehend aus Querschiff mit Apsis (ohne selbständigen Chor), einem dreischiffigen basilikalen Hauptschiff mit Seitenschiffen in zwei Stockwerken, sowie einem stark vorspringenden westlichen Teil, der von Treppentürmen flankiert wird (von denen der nördliche nach 1283 durch den großen Turm ersetzt, der südliche 1904 wiederaufgebaut wurde). Zu diesem Grundriß gehörte ein Turm über der Pendentifkuppel der Vierung, sowie möglicherweise auch einer zwischen den beiden Treppentürmen im Westen (Fig. 45e); auf jeden Fall der letztere wurde jedoch aufgegeben. Gleichzeitig damit, daß man den Bau im Westen um 1225 beendete, begann man mit einer Modernisierung: die Kreuzarme und das Mittelschiff wurden mit Gewölben versehen, das Mittelschiff außerdem mit großen Spitzbogenfenstern. Dadurch wurde das jetzige Interieur geschaffen (Pläne, Schnitte, Fassaden S. 164f., 350 f.).

Bischof Elias, der aus Flandern stammte, gründete 1145 das Domkapitel von Ribe, möglicherweise als Auftakt zum Bau der jetzigen Domkirche, die vor seinem Tod im Jahr 1162 begonnen worden sein muß. Die Vorbereitungen für den Bau waren ungewöhnlich kostspielig, weil man, wie erwähnt, darauf angewiesen war, alle Steine zum Bau aus dem Ausland einzuführen, vielleicht mit Ausnahme von Granit für Sockel, Ecken usw (S. 184f.). Aber selbst wenn der Granit auf dänischem Gebiet geholt wurde, muß auch er von sehr weit her transportiert worden sein. Außer Naturstein wurden in begrenztem Ausmaß Ziegel zuoberst im nördlichen Seitenschiff und innen im westlichen Teil der Kirche verwendet.

Die romanische Anlage wurde in drei Etappen erbaut: 1. Der Ostteil mit Querschiff und Apsis (S. 201 f.). 2. Das Langhaus (S. 229f.), wo die beiden östlichen Fächer des südlichen Seiten-

schiffs vermutlich sofort zwei Stockwerke erhielten. 3. Der Westteil mit flankierenden Treppentürmen (S. 237f.). - Der Ostteil dürfte ohne Unterbrechung aufgeführt worden sein und näherte sich wohl seiner Vollendung, als sein Vorgänger vom Brand zerstört wurde (1176). Dagegen waren viele Probleme und Unterbrechungen zu überwinden, bevor das Langhaus in Gebrauch genommen werden konnte. Was den westlichen Teil anbelangt, müssen jedenfalls die Treppentürme im gleichen Takt mit den Mauern des Mittelschiffs erbaut worden sein; die Partie zwischen den Treppentürmen, die den Abschluß bildete, muß aus der Zeit um 1225 stammen. - Daß sich die Errichtung der Emporen der Seitenschiffe bis um 1300 in die Länge zog (S. 262f.), ist wahrscheinlich auf die Schwierigkeiten bezüglich der Stabilität des Bauwerks, die eine Folge der Errichtung der Gewölbe im Mittelschiff um 1225-50 waren, zurückzuführen (S. 254f.).

Die architektonischen Voraussetzungen der Kirche sind auf dem Weg zu den, und in den Gegenden zu suchen, wo das Material geholt wurde. Es handelt sich um das weite Gebiet zwischen Rhein und Maas, wo der lombardische Einfluß sich so weit nordwärts wie bis Utrecht (St.-Marien-Kirche) erstreckte, wo burgundische, nordfranzösische und westfälische Impulse sich begegneten und wo man anfangs der llOOer Jahre im Begriff stand, die alten Kirchen zu erneuern, was zur Blüte der spätromanischen Baukunst am Niederrhein führte. In dieser Kulturlandschaft (vgl. die wichtigsten Denkmäler, siehe S. 243) findet man die Erklärung für nahezu alle Einzelheiten, die den Dom und die übrigen südwestjütländischen, aus vulkanischem Tuff efbauten Kirchen kennzeichnen. Was den Dom von Ribe anbelangt, gilt dies u.a. von Details wie: die säulen-. und stockwerkunterteilten Fassadenblenden der Apsis (Fig. 84), die übrigen Fassadenblenden, die reich variierten Kapitellformen, die Widderköpfe der Basen und die Portallöwen, die Gliederung der Profile (Fig. 81-83), die Pendentifkuppel der Vierung, die Triforiengalerien des Langhauses und die angestrebte Akzentuierung des Ost- und Westteils. - Isoliert steht dagegen das große Granittympanon mit dem Relief der Kreuzabnahme über dem Südportal des Querschiffs (»Kathoveddøren« = die Katzenkopftür, S. 214f.), und das Gleiche gilt in bezug auf das Giebelrelief, womit das Portal erst zwei-drei Jahrzehnte in den 1200er Jahren ausgebaut wurde.

Anbauten. Im Lauf des Mittelalters wuchsen um die Kirche herum eine Reihe von Kapellen und Vorhallen sowie ein Kapitelsaal empor (Fig. 45f-g). Die Anbauten am Langhaus wurden bereits im Spätmittelalter niedergerissen oder in die *äußeren Seitenschiffe* einbezogen, die Ende der 1400er Jahre eingerichtet wurden. Unter den vielen Anbauten ist der Üreiflügelige *Kreuzgang* hervorzuheben, der an der Südseite der Kirche die »Kathoveddør« und die Südtür des Langhauses miteinander verband (Fig. 195); das erhalten gebliebene Stück stammt aus dem Spätmittelalter und erinnert stark an die wohlerhaltene Anlage am Schleswiger Dom.

Der große Turm ist derjenige Anbau, welcher der Kirche ihr markantes Profil gegeben hat. Er wurde auf den Ruinen des nördlichen Treppenturnis, der 1283 über der Kirche eingestürzt war, errichtet; der neue Turm dürfte 1333 fertig geworden sein, als die Sturmglocke der Stadt gegossen wurde und ihren Platz im obersten Stock erhielt. Ebenso wie in friesischen und flandrischen Städten, wo der Stadtturm oft an der Kirche stand - und von wo auch die Inspiration kam - war auch der Riber Turm zugleich *Stadtturm.* Der 50 m hohe Ziegelturm mit Ecken aus Sandstein erhielt seinen jetzigen waagrechten Abschluß und sein flaches Dach imjahr 1610, als der Wiederaufbau, nach einem partiellen Einsturz im Jahr 1594, vollendet wurde. Eine 1597 geplante, außerordentlich hohe Turmspitze, die in Hamburg entworfen worden war, kam nicht zur Ausführung.

Die nachmittelalterliche Geschichte der Kirche meldet laufend von Verfall und Abbruch. Bei der ersten umfassenden Instandsetzung, die 1738-43 vor sich ging (S. 332f.), wurden verschiedentliche Anbauten niedergerissen, um Baumaterial zu beschaffen. Andere verschwan-

den während der noch schlechteren Instandsetzung 1791-93 (S. 336f.). - Das Interesse für die Bauwerke der Vergangenheit erlangte Bedeutung für den Dom, insbesondere nach 1830, in welchem Jahr der Kunsthistoriker N. L. Høyen die Stadt besuchte. Eine schonungsvolle Instandsetzung des Interieurs der Kirche, ausgeführt 1843-45 unter der Leitung von N. S. Nebelong, war eine Folge dieses Besuchs (S.340f.). Diese Instandsetzung prägt das Interieur noch heute.

Der Wunsch nach einer eigentlichen Hauptrestauration wurde in den folgenden Jahren immer stärker, kräftig unterstützt u.a. vom Historiographen der Domkirche, Jacob Helms, der 1870 ein für die damalige Zeit einzigartiges Werk über den Dom herausgab. Es folgten langwierige, bittere Diskussionen über Restaurationsprinzipien, die bis 1893 andauerten, in welchem Jahr die Aufgabe H. C. Amberg übertragen wurde; er hatte bereits 1883-85 den großen Turm restauriert und 1886 das Langhaus gegen Einsturz abgesichert. - In den Jahren 1894-1904 führte er die umfassende Restauration der Kirche als soleher durch, darunter die Wiederaufführung des südlichen Turms, des Marienturms (S. 358f.). Sowohl die Form dieses Turms als auch die Details im westlichen Dachgiebel der Kirche können mit Recht kritisiert werden; andernorts aber, wo sich der Architekt auf Spuren im Mauerwerk stützen konnte, hat er diese gewissenhaft in dem vollständigen (noch harten) Verblendungswerk, das jetzt das Exterieur der Kirche prägt, wiedergegeben (vgl. Fig. 84).

FRESKEN. In vollen Einklang mit den architektonischen Vorbildern der Kirche wurde das Gebäude mit Fresken ausgeschmückt, die sich eng an die dekorative Tradition der rheinischen und westfälischen Kirchen aus derselben Zeit anlehnen. Die ursprüngliche romanische Ausschmückung aus der Zeit um 1200 umfaßte u.a. Quaderbemalung und Blattborten auf den Gurtbogen der Seitenschiffe (Fig. 248 a-d). Eine neue Ausschmückung folgte dem Umbau der Mauern des Hauptschiffs und dem Einbau der Gewölbe im Mittelschiff und den Kreuzarmen, deren tragende Konstruktionen um 1225-50 durch dekorative Borten und Rosetten hervorgehoben wurden (Fig. 249-51). Die Reste dieser beiden Ausschmückungen, die 1894 freigelegt wurden, bildeten die Grundlage der neuen Ausschmückung, die 1903-04 ausgeführt wurde und auch heute noch das Innere der Kirche prägt.

Nicht restaurierte, hochmittelalterliche Fresken sieht man jetzt nur mehr in der Grabnische im nördlichen Kreuzarm, aus der Zeit um 1175-1200 (Fig. 246), und oben an der Giebelwand desselben Kreuzarms, wo eine kleine Atlant-Figur(?), die zur Gewölbeausschmückung von 1225-50 gehört, dem Pinsel des Restaurators entgangen ist (Fig. 247). Von einer Ausschmückung aus der Reformationszeit, die nie übertüncht war, sieht man zwei Apostel (Fig. 254) und ein Marienbild (Fig. 252), das im 18. Jahrhundert wegen »des doppelten Gesichts des Kindes« gerühmt wurde (Fig. 253). Diese Fresken wurden direkt auf dem Stein ausgeführt und zeichnen sich durch eine für die damalige Zeit außergewöhnlich feine plastische Modellierung und Renaissanceumrahmung aus. Seit 1836 hat es eine Reihe von Projekten für die Ausschmückung des Ostteils des Doms gegeben (Fig. 255, 257).

EINRICHTUNG. Die jetzige Möblierung des Kirchenraums (Fig. 47, 56, 60, 230) ist auf die Restauration um 1900 zurückzuführen, wo die Altarpartie als altchristlicher *Ziborienaltar* (Fig. 268) gestaltet und das Gestühl erneuert und die ältere Einrichtung einer durchgreifenden Instandsetzung unterzogen wurde. Das älteste Stück des Doms ist ein *Türzieher* (Fig. 263, 311), um 1200-1250 - der Löwen- oder »Katzenkopf«, nach dem das Portal des südlichen Kreuzarms von alters her seinen Namen hat (vgl. Fig. 13). Die große *Marienglocke* (Fig. 349-50) wurde 1436 von Hinrik Dobbran gegossen, und aus ungefähr der gleichen Zeit stammt die *Bronzetauje* (Fig. 289) mit Polychromierung aus der Zeit um 1550, sowie eine *Kruzifixgruppe* (Fig. 292), die interessant ist we-

gen ihrer ursprünglichen Placierung in den äußeren Blenden über dem großen Westportal der Kirche (Fig. 15, 131). Spätmittelalterlich ist auch eine *Bank* (Fig. 301-2), jetzt im Nationalmuseum, und eine *St.Jürgensgruppe* (Fig. 16, 19, 277-78), die ihre reiche, polychrome Verzierung verloren hat. Von der Choreinrichtung Bischof Ivar Munks vom Anfang der 1500er Jahre sind zwei *Chorgestühlreihen* (Fig. 297-300), kräftig erneuert, bewahrt, ferner der *Türflügel* der südlichen Chortür mit dem Wappen des Bischofs (Fig. 314) und das schön geschnitzte *Triumphkruzifix* (Fig. 290-91). Der *Standleuchter* der Kirche (Fig. 339-41), um 1475-1500, wurde vermutlich von dem Hamburger Bronzegießer Herman Bonstede ausgeführt, da er den Leuchtern dieses Meisters in Perleberg und Webern genau entspricht; der Leuchter könnte für die St. Kathrinenkirche hergestellt und erst nach der Reformation in den Dom überführt worden sein.

Die Renaissance ist durch die *Kanzel* (Fig. 294f.) vertreten, die 1596-97 von dem Odenseer Tischler Jens Asmussen ausgeführt wurde. Der Himmel ist etwas älter, aus der Zeit um 1560. Von dem ebenfalls 1597 aufgestellten *Renaissancealtaraufsatz* sind nur die Gemälde bewahrt (Fig. 258, 270-71), die dem Riber Maler Lauritz Andersen zugeschrieben werden, sowie einige Schnitzereidetails (Fig. 272), alles in der Rekonstruktion Fig. 269 wiedergegeben; diese stützt sich ferner auf eine Zeichnung des Altaraufsatzes (Fig. 280), die vor dessen Entfernung 1845 angefertigt wurde, sowie auf eine Beschreibung und Fotografie der Holzschnitzereien (Fig. 273, 1880 von einem Kieler Antiquitätshandler erstanden). Der prächtige *Pokal des Kapitels* (Fig. 284-85) wurde von dem Hamburger Goldschmied Hermann (von) Bordesloe 1596 angefertigt, und die machtvolle *Sturmglocke* (Fig. 251-52) wurde 1599 von Melchior Lucas aus Husum gegossen. Aus der Zeit um 1600 stammen auch die *Altarleuchter* (Fig. 283), ein *Tisch* im Pastorenzimmer (Fig. 308) und einzelne *Gemälde,* darunter Bilder Luthers und Melanchthons (Fig. 336), die ursprünglich in der Apsis hingen und den Altar flankierten. In den folgenden Jahrzehnten (vielleicht 1639) wurde im Dom nach deutschem Muster eine Serie von *Bischofsporträts* (Fig. 322 f.) angelegt, die mit einzelnen Lücken vom Reformator Hans Tavsen bis zum heutigen Tag reicht. Der *Orgelprospekt* (Fig. 316), der ein Werk aus dem Jahr 1973 deckt, wurde 1633-36 (die Pedaltürme 1653) von dem Tischler Jens Olufsen aus Varde geschnitzt. Seine jetzige Aufstellung als »Hamburgerprospekt« auf der Westempore ist das Resultat des letzten Umbaus von 1973; ursprünglich wurde die Fassade für eine Orgel gebaut, die auf einer Schwalbennestempore im östlichsten Triforium auf der Nordseite stand. Von dieser und einer späteren Orgelempore stammen einige Holzschnitzereidetails (Fig. 318-19, 321), und aus den 1600er-1700er Jahren stammen ferner die *Altargeräte* (Fig. 281-82), *Opferstöcke* und *-teller* (Fig. 310), *Türflügel* (Fig. 313, 315), *Wandleuchter* (Fig. 342f.), einzelne *Stühle* (Fig. 308) sowie Reste eines Gestühls (Fig. 306) und eines Taufgitters (Fig. 288). Vom *Altaraufsatz* der Kirche aus dem Jahr 1845 (Fig. 274-76), entworfen von F. F. Friis, sind das Kreuz, der große hölzerne Standleuchter und das Altartuch erhalten.

Die Einrichtung des Doms durch die Zeiten geht aus Fig. 259-61 hervor, wo das Eintreffen und die Verlagerungen der - erhalten gebliebenen und verschwundenen - großen Einrichtungsstücke geschildert werden.

Von der †*Einrichtung* der Kirche sei ein Teil der reichen mittelalterlichen Ausstattung erwähnt. Ein quadratischen Fundament in der Apsis (Fig. 279, 259, A) war der Unterbau des *Ziboriums* des ursprünglichen Hochaltars. Zeitgenössische Quellen erwähnen seine goldenen Säulen und Vorhänge sowie mehrere Lampen, die über dem von Bischof Omer (†1204) gespendeten goldenen Altar leuchteten, auf dem zwei kupferne Kruzifixe standen. Den Kern des *Kirchenschatzes* bildeten eine Reihe goldener Kelche, Räuchergefäße, Gewänder, Bücher usw., gespendet in den Jahren um 1200, als der Ostteil der Kirche in Gebrauch genommen wurde. Dank einigen Verzeichnissen, deren äl-

testes und vollständigstes aus dem Jahr 1313 stammt (vgl. Fig. 264), ist der Kirchenschatz des Riber Doms der am besten bekannte Dänemarks. Angeführt werden u.a. ein Kruzifix aus Narwalzahn, gespendet von Bischof Omer (†1204), zwei sogenannte »Greifeneier«, mehrere Wärmäpfel, sowie eine große holzgeschnitzte Christusmaske mit Glorie, ein Requisit der mittelalterlichen geistlichen Spiele, die um 1800 zusammen mit den übrigen Teilen des Kirchenschatzes verschwanden. Eine *Orgel* wird schon in den 1200er Jahren erwähnt, sie stand vermutlich beim Chor, während eine spätmittelalterliche Orgel oberhalb des westlichsten Pfeiler im Norden des Mittelschiffs angebracht war (vgl. Fig. 320). Das älteste *Uhrwerk,* das 1401 aufgestellt worden sein soli, befand sich im Marienturm. Im Spätmittelalter betrat man den Dom für gewöhnlich vom Marktplatz aus durch den nördlichen Kreuzarm. Hier stand gleich neben der Tür eine 7 m hohe (!) St. Christophorusfigur (Fig. 20), deren nächstgelegenes Gegenstück im Schleswiger Dom zu finden ist. Sie soilte einen vor einem »plötzlichen Tod« beschützen, und als konkrete Hilte für die Bürger stand zu ihren Füßen ein *Kohlenbecken,* gestiftet 1474 von dem Bürger Radke Bolken, damit Lateinschüler und arme Leute sich im Winter wärmen konnten (vgl. Fig. 347). Schließlich sei erwähnt, daß die Westtüren einen *Bronzebeschlag* hatten, der Maria mit dem Kind vorstellte, und daß ein *Kruzifixtorso* (Fig. 293), gestohlen 1960, sich durch die genaue Datierung 1318 auszeichnete, die auf einem Zettel stand, der zusammen mit einigen Reliquien in einem Hohlraum im Kopf angebracht war.

GRABMÄLER sind von den llOOer Jahren bis zur Zeit um 1800 erhalten (als man aufhörte, Tote im Dom und auf dem ihn umgebenden Friedhof zu bestatten). Sie waren Verlegungen und Ausräumungen ausgesetzt, insbesondere 1843-45, in welcher Zeit viele wertvolle Grabsteine verschwanden, während Renaissanceepitaphe mit Rahmen ausrangiert und die darauf befindlichen Gemälde anderswo in der Kirche aufgehängt wurden. Die jetzige Placierung der Grabsteine als Bodenbelag und entlang den Innenwänden der äußeren Seitenschiffe geht auf die Restauration um 1900 zurück. Bei der gleichen Gelegenheit wurden Abgrabungsarbeiten durchgeführt, denen wir den Großteil unseres Wissens um die Gräber und Grüfte der Kirche verdanken. Diese sind zugleich mit den ursprünglichen Plätzen der Epitaphe auf dem Plan Fig. 354 angegeben.

Eine Sonderstellung unter den *mittelalterlichen Gräbern* nimmt das Nischengrab (Fig. 23, 356) im nördlichen Kreuzarm ein. Das Mauergrab stammt aus der gleichen Zeit wie der Kernbau der Kirche, es wurde aus Tuff gemauert, um die Gebeine von drei Bischöfen aufzunehmen, die aus älteren Kirchenbauten hierher überführt wurden. Bei der Offnung des Sarkophags im Jahr 1830 fand man drei Bleiplättchen mit den Namen der Bischöfe (Fig. 22, 357). Andere Gräber sind aus Tuff (Fig. 363) und Ziegeln gemauert, darunter eines mit Fresken aus der Zeit um 1300-1350 (Fig. 365). Ungewöhnlich für dänische Verhältnisse sind die vielen romanischen Gräber mit *Sargen aus Sands tein* (Fig. 359-62) von einem Typ, der im Rheinland, den Niederlanden und Friesland all—gemein üblich ist. Das Material ist hier Buntsandstein; einen der Särge kann man anscheinend datieren, da er 1259 beim Begräbnis König Christophs I. mitten im Chor benutzt wurde (Fig. 359, 354, B). Beim Königsgrab fand man Ende des 18. Jahrhunderts einen Grabtopf mit Holzkohlen; andere, ähnliche, die 1901 im Chor gefunden wurden, müssen von zerstörten hochmittelalterlichen Gräbern herrühren. Reste eines spätmittelalterlichen Bischofsgewandes (Fig. 366) stammen aus einem Grab im äußeren südlichen Seitenschiff.

Die ältesten *Mittelalterlichen Grabsteine* tragen keine Inschriften; die einheimischen sind aus Granit (Fig. 414), die importierten aus Sandstein, und waren Deckel der erwähnten Sarkophage. Einer davon (Fig. 415) ist ein fragmentarischer Bildgrabstein, zu dem es vor allem in Ostfriesland nahe Parallelen gibt; das Schriftfeld wurde im Spätmittelalter hinzugefügt.

Unter den gotischen Grabsteinen sind die »schwarzen« oder »blauen« Steine, die vermutlich aus Tournai stammen, von besonderem Interesse. Mehrere davon hatten Einlagen und Verkleidungen, der Stein König Christophs I. (1259) aus Marmor oder Alabaster (Fig. 358, 367), mehrere andere aus verschiedenen Kombinationen von Messing und Alabaster (Fig. 418-21). Alle diese Denkmäler sind nun geplündert und ausgetreten; die ursprüngliche Gestaltung kennen wir nur bei Bürgermeister Anders Bundesens Grabplatte (um 1363, Fig. 469), die als die letzte im Jahr 1792 eingeschmolzen wurde. Nach der Zeichnung zu urteilen, schloß sie sich nahe an eine Reihe von Denkmälern an, die in Brügge ausgeführt worden sein dürften. Den Ubergang von der Gotik zur Renaissance vertritt der große Epitaph-Grabstein des Bischofs Ivar Munk (um 1530), der Claus Berg zugeschrieben wird (Fig. 353, 423-24).

Die vornehmsten *nachmittelalterlichen Grabmäler* der Kirche entstanden in der Reformations- und Renaissancezeit, insbesondere im Kreis um die Bischöfe und gelehrten Historiker jener Zeit, von denen mehrere bei Melanchthon in Wittenberg ausgebildet worden waren. Die vornehme lateinische Bildung dieses Milieus liegt der Aufstellung von Epitaphen und Gedenktafeln (1576) für längst verstorbene Könige aus dem Mittelalter (Fig. 371-72) zugrunde und bildet den Hintergrund versifizierter Grabinschriften auf einer Reihe von Grabmälern, die nun größtenteils verlorengegangen sind. Dies gilt u.a. von dem feinen Messingtäfelchen (Fig. 402-3), das der königliche Historiograph Anders Sørensen Vedel im Jahr 1578 für seine bloß 16jährige Gattin Maria Svaningsdatter errichten ließ; gestohlen 1980. Erwähnt seien im übrigen das Epitaph für den Reformator Hans Tavsen (Fig. 374), die Epitaphen für den Archidiakon Ægidius Lauridsen (Fig. 379) und den Bischof Peder Hegelund (Fig. 380), so wie die Grabsteine des Jens Petersen Grundet (Fig. 422), des Historiographen Hans S våning (Fig. 430) und des Bischofs Hans Laugesen (Fig. 434).

Das Barock der 1600er Jahre ist in der Kirche trotz der Zerstörung und Armut, die nach den Besatzungen des Dreißigjährigen Kriegs und der Schwedenkriege folgten, gut vertreten. Die Grabmäler mehrerer deutscher und schwedischer Offiziere mit bündigen Inschriften erinnern daran (Fig. 378 und S. 577, 643, 646, 666). Von den großen Sandsteinepitaphen jener Zeit sei der des Lehnsmannes Albert Skeel (1624-27, Fig. 485-90) hervorgehoben, der dem Bildhauer Claus Lauritzen aus Kolding zugeschrieben wird. Fünf andere aus der Zeit um die und nach der Mitte des Jahrhunderts werden einer großen Werkstätte in Ribe zugeschrieben (Fig. 369, 382-93), die möglicherweise mit der Signatur »IIBH« in Verbindung gesetzt werden kann. Auf dieselbe Werkstätte geht eine lange Reihe von Grabsteinen im Dom (z.B. Fig. 450-55, 457) und in Nordschleswig zurück. Aus den 1700er Jahren seien erwähnt der Rokoko-Grabstein Ancher Anchersens (um 1760, Fig. 465), signiert vom Apenrader Meister Andreas Hinrichsen Bildhauer, sowie eine Reihe von Grabtextilien (Fig. 495-96).

RIBE DOMKIRKE • INDHOLDSFORTEGNELSE

HISTORISK INDLEDNING 61
Noter s. 81
KAPELLERNES OG ALTRENES HISTORIE 85
Kilder..... 86
Kapeller og altre (alfabetisk orden, med noter) 88
Domkirken og byen..... 112
Forsvundne bispekirker..... 113
Middelalderlige sognegrænser 116
Noter s. 119
VOR FRUE KIRKEGÅRD 121
Hegnsmure og indgange 128
Kirkegårdens inddeling 132
Bygninger omkring kirken 134
†Klokkerbolig og †benhus..... 137
†Vagthus, †kødbod og †sprøjtehus 138
†Lektorboliger m.m..... 138
Bispe- og præstegårde 139
Noter s. 143

DOMKIRKENS BYGNING

OVERSIGT og illustreret indledning ... 145
Forskningshistorie 149
Thures kirke og branden 1176..... 160
Noter s. 162
Planer, snit og facader 164
DET ROMANSKE ANLÆG 176
Mål og proportioner..... 177
Plan og opstalt 179
Byggegrund, fundament, sokkel 180
Materialer 184
Materialernes anvendelse og fordeling ... 188
Teknik 190
Noter s. 193
Profiltegninger 197
ØSTPARTIET. Apsis 201
Tværskib og korsskæringstårn?..... 207
Tværskibets vinduer..... 211
Sidealtrenes søjlebaldakiner..... 212
Tværskibets indgange..... 214
Sydportalen (Kathoveddøren)..... 215
Sydportalens trekantrelief..... 222
LANGHUSET. Sideskibene..... 229
Midtskibet og triforierne..... 230
Langhusets vinduer og døre 232
Sideskibshvælv og midtskibets †træloft . . 234
Høj kirkens tag 235
VESTPARTIET. Forhallen 237
Vestportalen 240
Mariatårnet 241
SAMMENFATNING..... 242
Arkitektoniske forudsætninger..... 243
Ribe domkirkes »døtre«..... 245
Noter s. 248
MIDDELALDERLIGE FORANDRINGER..... 254
Hvælv i korsarme, midtskib og forhal .. . 254
Kirken truet af sammenstyrtning 1266 .. . 261
Nordtårnets fald 1283 og dets følger 262
Sideskibenes forhøjelse 262
Kirkens brand 1402 266
Den femskibede kirke - de ydre sideskibe 267
Noter s. 271
KIRKENS TILBYGNINGER..... 273
Det store tårn - byens tårn..... 274
Mariatårnet. Andre tårne og spir 292
Noter s. 294
Processionsomgangen 296
Noter s. 304
Kapellet Bethlehem og tårnkapellerne .. . 306
†S. Barbaras kapel..... 307
†S. Peter og Povls kapel 308
†S. Nikolajs kapel..... 309
†Kapeller ved langhuset 310
Sakristi og præsteværelser 314
Forhal og †våbenhuse..... 315
†Kapitelhus og †kapitelsal 318
Noter s. 322
TIDEN EFTER REFORMATIONEN . . 326
Laurids Thuras projekt 1735 328
Kaj Stahlknechts restaurering 1738-40 .. . 332
Den indvendige istandsættelse 1740-43 .. 332
A. Kruuses overslag til restaurering 1789 336
F. Lange(n)s istandsættelse 1791-93 336
N. L. Høyens besøg 1830 340
Theoph. Hansens projekt 1837 342
F. F. Friis' restaurering 1840-45, ledet af N. S. Nebelong 1843-44 344
H. B. Storcks projekt (1875-81) 350
Planer, snit, facader m.m..... 352
H. C. Ambergs hovedrestaurering 1883-1904 358
Perioden 1904-80 362
Noter s. 362

Gulve. Vinduer. Tag 366
† Vægter gang 371
Varme og lys 374
Solur. Vindfløj. Indskrifter 375
Noter s. 376
GLASMALERIER OG KALKMALERIER 379
Noter s. 391

DOMKIRKENS INVENTAR

Oversigt og indledning 393
†Kirkeskatten 400
Noter s. 407
ALTRE OG ALTERPRYDELSER 409
Ciboriealtret 409
†Højalterborde 409
Alterklæder, †altertavler m.m..... 409
Sidealtre og sidealterprydelser..... 416
Noter s. 420
ALTRENES TILBEHØR..... 423
Altersølv 423
Kapitlets velkomstpokal 424
Alterstager, alterbøger og tekstiler 426
Alterskranker 428
Noter s. 428
FONTE OG FONTELUKKELSER 429
Døbefonte og dåbsfad 429
†Fontelåg og †fontegitre..... 432
KRUCIFIKSER OG KORSKRANKER 433
Krucifikser 433
†Korskranker og †korgitre..... 437
PRÆDIKESTOLE 438
†Ambo..... 442
Noter s. 442
KORSTOLE OG ANDET STOLEVÆRK..... 444
Korstole..... 444
Middelalderlig bænk 448
Bogstole og læsepulte..... 449
Stolestader..... 450
†Lukkede stole m.m..... 455
Løse stole og renæssancebord 456
Rumindretninger, †bibliotek m.m..... 458
Noter s. 460
KISTER, BLOKKE, DØRFLØJE 462
†Kister og skabe 462
Pengeblokke, pengetavler og †klingpunge 463
Dørfløje..... 464
Noter s. 469
ORGLER OG ORGELPULPITURER . 470
Orgelfacader..... 474
Orgelpulpiturer 478
Noter s. 479
TAVLER OG MALERIER M.M..... 482
Salmenummer-, bisperækketavler m.m. . 482
Bispemalerier 483
Andre malerier 494
Noter s. 496
BELYSNING, VARME M.M..... 500
Kandelabre, lysekroner, lysearme..... 500
†lldpande..... 506
Kirkeskib..... 507
Ligbårer og andet begravelsesudstyr 507
Noter s. 508
TÅRNURE OG KLOKKER 510
Tårnure 510
Klokkespil og klokker 512
Noter s. 519

DOMKIRKENS GRAVMINDER

Oversigt og indledning 521
MIDDELALDERLIGE BEGRAVELSER 526
Nichegraven og kongegrave..... 526
Stenkistegrave..... 530
Andre middelalderlige begravelser 534
Middelalderlige gravfund 537
Noter s. 539
EPITAFIER OG MINDETAVLER 543
Indledning med kronologisk fortegnelse . 543
Epitafier..... 545
†Epitafier..... 574
Andre mindesmærker 579
Noter s. 581
GRAVSTEN..... 585
Indledning..... 585
Gravsten 587
Noter s. 631
†Gravsten..... 635
Gravfliser, markeringssten m. m..... 645
Noter s. 647
EFTERMIDDELALDERLIGE BEGRAVELSER 649
Skeels kapel og epitaf..... 649
†Kapeller og andre begravelser 654
Ikke stedfæstede kisteplader 663
Eftermiddelalderlige gravfund 665
†Gravudstyr 666
Noter s. 668
Kilder og henvisninger til domkirken . . . 670
Der Dom zu Ribe. Deutsches Resümee . . 671

INDHOLDSFORTEGNELSE TIL RIBE AMT
1. BIND

Indledning — Einleitung 7
Fagordbog..... 23
Fortegnelse over arkivalier vedrørende
amtets kirker i almindelighed 50
Fortegnelse over arkivalier vedrørende
Ribe domkirke 52
Litteratur (med forkortelser) vedrørende amtet 54
Samme vedrørende Ribe bys kirker 57
Personforkortelser 58
Ribe domkirke 61-679